

PROCEEDING BOOK

EGE 5. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

EGE 5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

ISBN : 978-625-8151-07-7

EGE
5TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
MAY 21-22, 2022
İZMİR

Edited By

DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY
DR. AMANEH MANAFİDİZAJİ

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2022 ©

Issued: 25.05.2022

ISBN: 978-625-8151-07-7

CONGRESS ID

EGE 5TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE

MAY 21-22, 2022

IZMIR

ORGANIZATION

UBAK International Sciences Academy

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay

Head of Organizing Board : Prof. Dr. Həcər Hüseynova

Head of Organizing Board: Doç.F.ü.f.d., İradə Kərimova

Head of Organizing Board: Aynurə Əliyeva

Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur

Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji

Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu

Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu

Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal

Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal

Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey – India – Azerbaijan – Philippine – USA – Jordan- Algeria

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

EGE

5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
5th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
2nd International Group Exhibition "Adventure of Art from
Traditional to Contemporary"
MAY 21-22,2022
IZMIR

CONGRESS PROGRAM
Online and Face to Face Presentation

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

Meeting ID: 881 8695 2756

Passcode: 212205

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

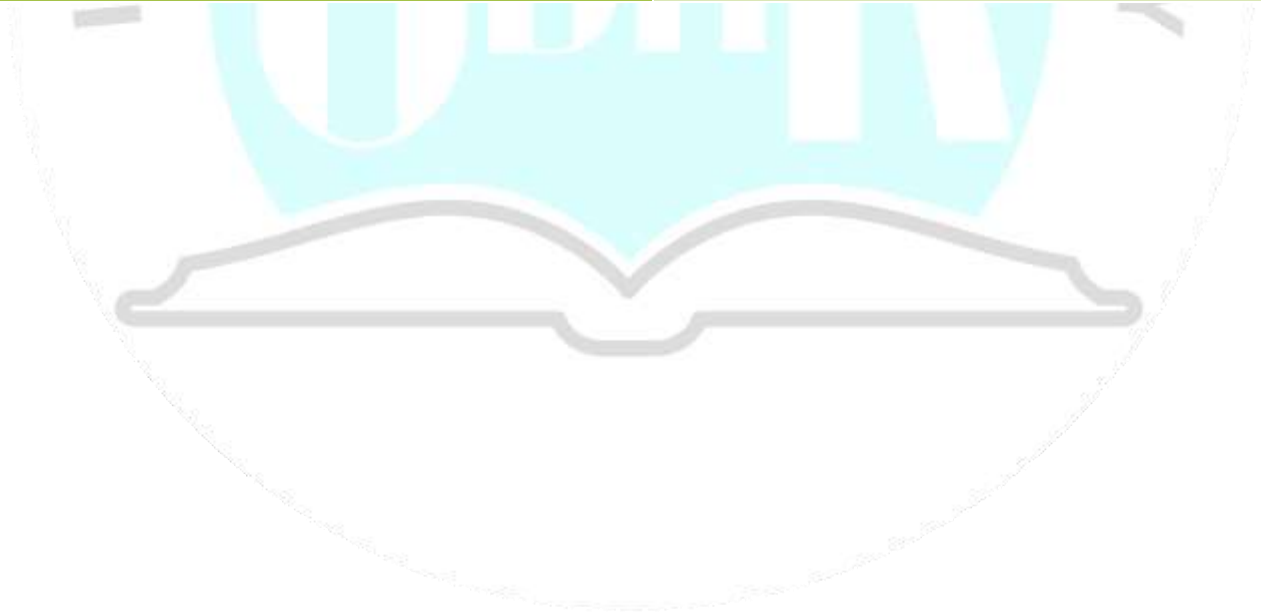
Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

2nd International Group Exhibition “Adventure of Art from Traditional to Contemporary”

21. 05. 2022		11: 00 – 13:00
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205
Exhibition Hall	MODERATOR: PROF. DR. DENİZ HASIRCI	
Ayşe Güler - Horozunu Gezdiren Asya’lı Kadın	Engin Uğur - İstanbul Üniversitesi Beyazıt Tarihi Kapısı	
Ayşe Güler- Üç Kuşak Kadın	Engin Uğur - Haydarpaşa Tarihi Tıbbiye Binası(Sağlık Bilimleri Kampüsü)	
Emel Çenet - İçimdeki Bahar	Tutku Ceren Akçam - Siliniş	
Nefise Yüksel - Sandık Sandık Üstüne	Gülşin Oral - İlmek, İliştirmek	
Filiz Yıldız - Motifler	M. Çağatay Göktan- Talih	
Şener Küçüktepe - Hayal	Gözde Özaltun - Social Disturbance	
Ülkem Yaz - Huzur	Minara Guliyeva - Şaman Davulu (Sırt Çantası)	
Özlem Sağliyan Sönmez- Yıkım	Minara Guliyeva- Stilize Natürmort	
Gamze Şentürk - İsimsiz	Barış Hasırcı - Abyssgazing	
Beata Sezabo – Because Read Jam	Huri Aylin Seçkin- Explotion	
Hamide Soysal Demirci- İz-4	Kerem Atar - Anı Resimleri 2	
Seher Sirma- İstanbul-Eminönü	Kerem Atar - Anı Resimleri 3	
Turgut Ünalın- Kalaycı	Emre Aşılıoğlu - Veba Doktoru	
Valide Paşayeva- “Anadolu”	Halide Okumuş - Beyaz	
Merve Güven Özkerim- Blue Milk	Pınar Ongan- Sanat Karmaşası	
Deniz Hasırcı - Blackbird Freefall	Khorram Manafidizaji - Kadın	
Deniz Hasırcı- Peace	Nermin Özcan Özer- Ebru Penceresinden Kelebekler	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences

Arzu Pilevne - Expectancy	Nermin Özcan Özer- Güller
Şükran Üneş - Türkiye'nin Güçlü Kadınları: Duygu Arda	Hamide Tuba Kızılkaya - Halkalı
Gülcan Acartürk - Traveller	Şule Bayrak - İlahi Komedy
Masoumeh Ashrefi - Behram Gur	Şerafettin Dedeoğlu - Mistake
Gülten Gültepe- Mücadele	Ümbülbanu Hamidova - Dalgalar
Leyla Kaya Durmaz - Sonsuz ∞	Ferrah Nur Dünder- Güven
Leyla Kaya Durmaz - Community	Fatih Daşdemir - Flshes-33
Ömer Zahid Kubat - Daisy	Aysel Özer- Böğürden
Ömer Zahid Kubat - Chickweed	Ahmet Nadelian - Balıklar
Başak Çakmak - Dom	Zahide Şahin Kubat - Sea Pollution
Birsen Ergün - Kuşlar 1	Zahide Şahin Kubat- Ashtray
Birsen Ergün - Kuşlar 2	Sema Çağlar - Kandinsky
Deniz Dora - Çerçeve-1	Deniz Özeskici - Update
Deniz Dora- Çerçeve-2	Yasemin Dedeoğlu - Used
Tuğba Seferoğlu - Silver Pheasant	Yasemin Erengezgin Kafkas- Saklı Bahçe
Elif Mamur Yılmaz - Ağaçların Sakinleri Serisinden	Nisa Nur Duman - Soil
Esra Tambay - Era	Açelya Betül Gönüllü - Glance
Tahsin Bozdağ - Peşinde	Gamze Dumlu - İki Kulağından Girdi
Hüseyin Karaosmanoğlu - Klasik Lale	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

Face to Face Conference Program - 21. 05. 2022

21. 05. 2022		10: 00 - 12:00
Congress Venu: Ramada Plaza by Wyndham Izmir		
HALL: 1	SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. SEVİNÇ RUİNTAN
ARŞ. GÖR, NAİM GÖKTAŞ	Yıllık Ücretli İzin Hakkı İle İlgili Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme: Ilo'nun 132 No'lu Sözleşmesi Ve Ülkemizdeki Yasal Mevzuat	
RESEARCH ASSISTANT, TUĞÇE TULUK MASTER STUDENT, BEHİYE SELİN GÖKKUT	Impact On Social Media Marketing Activities On Purchase Intention In Sustainable Fashion Industry: The Moderating Role Of Brand Personality	
DR. ÖĞR. ÜYESİ RECEP ŞEHİTOĞLU	Düşünce Kuruluşlarının Kamu Diplomasisi Ve Dış Politika Yapım Sürecindeki Rolü: Türkiye Örneği	
DOÇ. DR. SEVİNÇ RUİNTAN	Rusya Türklerinin İhtimai Fikir Tarihinde XIX.Yüzyıl Dönemi	
DOÇ. DR. SEVİNÇ RUİNTAN	Dünya Savaş Tarihi'nde Propaganda (I. Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Olan Dönem)	
ARŞ. GÖR. YİĞİT KOCABIYIK DOÇ. DR. SİBEL ERDENK	Lisans Düzeyi Oyunculuk Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri: Öğretim Elemanlarının Görüşleri	
PROF. DR. FERİŞTAH SÖNMEZ YL. ÖĞRENCİSİ, FERDA YILDIRIM	Borsa İstanbul'da İşlem Gören Yiyecek İçecek Ve Tütün Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performansının Topsis Yöntemiyle İlişkisi	
ASSOC.PROF. ONUR ÖZDEMİR, ASSIST. PROF. FATİH KAYHAN	Macro-Level Determinants Of Turkish Factoring Industry's Asset And Net Profit Growth	
VOON CHIN PHUA JESSE E. SHIRCLIFF	The Impact Of Commercialization And Modernity On Touristed Landscapes: The Case Of Singapore	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756

Passcode: 212205

21. 05. 2022

12: 15 - 14:00

Congress Venu: Ramada Plaza by Wyndham Izmir

HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK
PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK DOÇ. DR. NUSRET MUTLU YILMAZ DAĞTEKİN ARZU KARAARSLAN	Tarımda Entegre Kaynak Verimliliği Göstergeleri
DOÇ. DR. NUSRET MUTLU PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK YILMAZ DAĞTEKİN ARZU KARAARSLAN	Tarımda Entegre Kaynak Verimliliğini Etkileyen Faktörler Ve Paydaşlar
DOÇ. DR. NUSRET MUTLU CELAL KAYA TUĞÇE TOPALOĞLU DİKBAŞ PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK	Tarımda Entegre Kaynak Verimliliği İçin Yönetim Modelleri
DOÇ. DR. NUSRET MUTLU CELAL KAYA TUĞÇE TOPALOĞLU DİKBAŞ PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK	Sürdürülebilir Tarım İçin Gıda-Enerji-Su Bağlamında Kaynak Kullanım Verimliliğinin Optimize Edilmesi
PROF. DR. MURAT KİBAR	Ksilazine-Propofol Anestezisi İle Orşiyektomi Yapılan Kedilerde Testis İçi Lidokainin Operasyon Sırasındaki Fizyolojik Parametrelere Etkisi
PROF. DR. EVRİM ÖZKALE KAYA PROF. DR. ERDAL BALCAN UZMAN BİY. ZÜBEYDE ÖZTEL	The Evaluation Of Antiproliferative Effects Of Trichoderma Culture Filtrates And Determination Of Their Peptide Sequences
PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK DR. CAHİT GÜNGÖR	Çiftlik Tipi Biyogaz Tesislerinin Tarımsal Kooperatifler Aracılığıyla Kurulması Ve İşletilmesi
DR. CAHİT GÜNGÖR PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK	Tarımsal Endüstri Atıklarının Döngüsel Ekonomiye Kazandırılması

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

online Conference Program - 22. 05. 2022

22. 05. 2022		10: 00 - 12:00
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205
HALL: 1	SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. KÖNÜL SƏMƏDOVA
DR. ÖĞR. ÜYESİ, RECEP BÜLENT ŞENSES	Yaverandan Erkân-ı Harp Miralayı Tahir'in Askeri ve Siyasi Yaşamı	
Y.L ÖĞRENCİSİ ELŞAD QULİYEV	Sovetlərin Türkiyəyə Qarşı Tələblərində "Erməni Məsələsinin" Yeri. Ermənistan SSR-nin Tələbləri (1945-1946-Cı İllər)	
Y.L ÖĞRENCİSİ ELŞAD QULİYEV	Axıska Türklərinin Deportasiyası Və Nəticələri	
ÜLFER MAMMADLI	Milliyətçilik Nedir, Olumlu Ve Olumsuz Özellikleri Nelerdir?	
DOSENT MEHMAN ABDULLAYEV	19-Cu Əsrin 20-30-Cu İllərində Azərbaycanın İrəvan Və Naxçıvan Bölgələrində Ali Müsəlman Zümərəsinin Torpaq Hüquqları	
İLYAS KARA	Dünyanın Soykırım Tarihi	
İLYAS KARA	Ermeni Meselesininin Ve Ermeni Diasporası Faaliyyətlərinin Tarihi Kötüye Kullanma Yöntəmləri Bağlamında İncelenmesi	
MERVE KONAK	19.YY Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Toplumsal Değişimin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurulmasına Etkileri	
BALAMİRZA AYDİN MAMMADLI	Deportation Of The Chechen-Ingush Population In The Soviet Union During World War II	
OUMOUT GIOUNOUS	Yunanistan Yerel Yönetimleri Ve Reformlar	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		10: 00 - 12:00	
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205	
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR:	F.Ü.F.D., DOSENT İRADƏ KƏRİMOVA	
AMADOU SANNEH DR. ÖĞR. ÜYESİ ALI AKGÜN	The Feasibility Of Islamic Banking And Finance In A Secular Country		
ECE MERİÇ DR. ÖĞR. ÜYESİ SADIYE OKTAY	Bağımsız Denetim Firmalarının Denetim Gelirleri Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Şeffaflık Raporları Üzerinden Araştırılması		
DR. ÖĞR. ÜYESİ, MÜRŞİT RECEPOĞLU	Enerji Tüketimi İle İstihdam Arasındaki İlişki: Mena Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz (1991-2019)		
HİLAL SÖNMEZ ASSOC. PROF., ÖZLEM KUTLU FURTUNA	The Effect Of Women On Boards On The Climate Change Disclosure: Evidence From Bist 100 Firms		
ÖĞR. GÖR. DR. ZÜMRAL GÜLTEKİN ÖĞR. GÖR. DR. SELÇUK KAHVECİ	Umut İş Bulma Baskısını Ve Öznel Zindeliği Etkiler Mi? Deniz Ve Liman İşletmeciliği Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma		
YL. ÖĞRENCİSİ, ESRA İLİKKAN PROF. DR. MERAL EROL FİDAN	Covid-19 Risk Algısı Ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Faaliyetlerine Etkisi		
DR. DİDEM GEZMİŞOĞLU ŞEN	Tüketicilerin Çevrimiçi İkinci El Alışverişe Yönelik Tutum ve Niyetlerinin Belirlenmesinde Hedonik Değerlerin Etkisi		

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		10: 00 - 12:00	
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205	
HALL: 3 SESSION: 1		MODERATOR: PROF. DR. SERTİF DEMİR	
FATİH POLAT	Covid-19 Pandemisi Ve Risk Toplumu		
SÜMEYRA TEMİZHAN POYRAZ KİRİŞ ÜMİT KAAN KOÇAK ECE AVCI	Mektupların Değerler Eğitime Etkisi: Çanakkale Zaferi Örneği		
SÜMEYRA TEMİZHAN ADA DULKADİR	Okçuluk Sporunun Olimpiyat Etkilerinin İncelenmesi: Ankara Örneği		
ÖĞR. GÖR. DR. CEMRE EDA ERKİLİÇ	Sağlık Kurumlarında Kalitenin Ve Verimliliğin Sürekli İyileştirilmesi Yaklaşımıyla Uygulanan İyi Uygulamalar Üzerine Retrospektif Araştırma		
Y L. ÖĞRENCİSİ, MUHAMMED ALİ VURAL	Defter Kayıt Ve Belgeleri Gizlemek Suçunun Soruşturulması		
PROF. DR. SERTİF DEMİR DOÇ. DR. R. DİLEK KOÇAK	The Destructive Leadership And Middle East		
PROF. DR. SERTİF DEMİR	The Green Logistics: Conceptual Evolution		
PROF. DR. ÖZGÜR SARI	Köy Enstitülerinin Kırsal Kalkınma Sürecindeki Etkileri		

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		10: 00 - 12:00
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205
HALL: 4	SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. YUSUF ERSOY
ARŞ. GÖR. BİRTAN BOZLU ARŞ. GÖR. GAMZE GÜRLER	Fitness Merkezlerini Çerçevelemek: Sosyolojik Bir Çalışma	
ARŞ. GÖR. DR. METİN BAYKAN DR. ÖĞR. ÜYESİ FİRDEVS YÜZBAŞI TOBAZ	Başkanlık Sisteminde Seçim Barajının Yeri Ve Türkiye'deki Hukuki Durum	
YL. ÖĞRENCİSİ İREM KOÇYİĞİT DOÇ. DR. AHMET SAİT ÖZKUL	Çevrimiçi Gönüllülüğe Kavramsal Bir Bakış	
DOÇ. DR. YUSUF ERSOY YL. ÖĞRENCİSİ TUĞÇE HANIM ERSOY	AHP VE TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Sağlık Sektöründe Personel Seçimi	
DOÇ. DR. YUSUF ERSOY DR. ÖĞR. ÜYESİ ADEM AKTAŞ YL. ÖĞRENCİSİ TUĞÇE HANIM ERSOY	Sağlık Sektöründe Dijital Dönüşüm Ve Sağlık 4.0	
YL. ÖĞRENCİSİ, MUHAMMET ENSAR TAŞKÖPRÜ DR. ÖĞR. ÜYESİ, ÖZLEM ŞENER	Psikolojik Danışmanların Kişilerarası İlişki Düzeyleri İle Narsistik Kişilik Yapıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	
DOKTORA ÖĞRENCİSİ FATMA YILDIRIM PROF. DR. HASAN GÜL	Beyin Çalışmalarında Cinsiyet İllüzyonları	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		10: 00 – 12:00
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205
HALL: 5 SESSION: 1	MODERATOR: PROF. HƏCƏR HÜSEYNOVA	
PROF. HƏCƏR HÜSEYNOVA	Feili Sifətlərdə Funksional-Semantik Dəyişmə	
YL. ÖĞRENCİSİ, BETÜL ÇALIK	Çocuk Edebiyatında Korku Konusu Üzerine Eser İncelemesi: Karakura'nın Düşleri	
YL. ÖĞRENCİSİ, FURKAN CAN	Ortaokul 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Metinlerdeki Dil Bilgisi Yanlıları Üzerine Bir İnceleme	
YL. ÖĞRENCİSİ, FURKAN CAN	Ay'ı Kim Çaldı Adlı Eserin Çocuğa Görelilik İlkesi Açısından İncelenmesi	
F. Ü. F. D., DOSENT MƏMMƏDOVA ŞÖHRƏT NÜSRƏT QIZI	İlyas Tapdığın Uşaq Şeirlərində Yumor	
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZAFER ŞAFAK	José Saramago'nun Körlük Eserinde İnsanlık Halleri Ve İnsan Ahlakı	
ÖĞR. GÖR. DR. EMİNE MERVE USLU	Öğretmen Adaylarının Sosyal Medyada Kültürel Sermaye Düzeyleri Üzerinde Bir Araştırma	
ÖĞR. GÖR. DR. EMİNE MERVE USLU	Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Ortamda Ahlaki Değerlere Yönelik Algıları	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		10: 00 - 12:00
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205
HALL: 6 SESSION: 1	MODERATOR: UZ. DR. ELİF CANSU GÜNDOĞDU	
UZ. DR. ELİF CANSU GÜNDOĞDU	Dev Paratubal Seröz Kistadenom: Olgu Sunumu	
PhD, PT, EMEL TAŞVURAN HORATA PhD, PT, YUNUS EMRE KUNDAKCI	Comparison Of Gait Parameters Under Single And Dual-Task Conditions Between Children With Specific Learning Disorder And Typically Developing Children	
UZM.DR. TÜRKAN TUNCER	Fiziksel Tıp Ve Rehabilitasyon Uygulamalarının Kinezyofobi Üzerine Etkisinin İncelenmesi	
DR. ÖĞR. ÜYESİ DİLEK VURAL KELEŞ ÇİĞDEM ÖZTEMEL DR. ÖĞR. ÜYESİ OYA GÜVEN	Covid-19 Tedavisine Genel Bakış	
DR. ÖĞR. ÜYESİ DİLEK VURAL KELEŞ EYLÜL PEHLİVAN DR. ÖĞR. ÜYESİ OYA GÜVEN	Covid-19'un Böbreklere Etkisi	
ARAŞ. GÖR. DT. MUSTAFA KAANALP ERGÜL DOÇ. DR. FATİH SARI	Immediate İmplantasyon Sonrası Bireysel İyileşme Başlığı Tekniği İle Uygun Çıkış Profilinin Oluşturulması Olgu Sunumu	
WALID MOUDANI	Dynamic Features Selection for Heart Disease Classification	
DR. ÖĞR. ÜYESİ, NEŞE ATAMAN BOR ARAŞ. GÖR., AYLIN DEMİR	Egzersiziz Menstrurasyona Etkisi	
DR. ÖĞR. ÜYESİ, NEŞE ATAMAN BOR ARAŞ. GÖR., AYLIN DEMİR	Fiziksel Aktivitenin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi	
DOÇ. DR. YELİZ ÇAKIR SAHİLLİ	Tiopronin'in Antioksidan Kapasitesinin İncelenmesi	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		10: 00 - 12:00	
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205	
HALL: 7 SESSION: 1	MODERATOR:	ASST. PROF. DR. ÖZGE ERDEM	
ÖMER ERKİN KALFA DOÇ. DR. ENES DERTLİ		Probiyotik Meyve Suları	
ADEREMİ TIMOTHY ADELEYE OJO SEGUN SAMSON CHUKS K. ODOH KINGSLEY IGENEPO JOHN OLUDARE O. OSIBOYE		Recent Advances In Environmental Applications Of Metal Organic Frameworks (MOFs)	
ASST. PROF. DR. ÖZGE ERDEM		Selection Of Tube Material Used For Production Of Low Temperature Superconductor, MgB ₂ By Using Computer-Aided Software	
MELTEM İLÇE BAHADİR ARŞ. GÖR. DR. YASEMİN YİLDİRAN AVCU EMİRHAN ÇALIM ARŞ. GÖR. DR. FUNDA GÜL KOÇ DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN UZUNER DOÇ. DR. RİDVAN YAMANOĞLU DR. ÖĞR. ÜYESİ FİKRET SÖNMEZ DR. ÖĞR. ÜYESİ MERT GUNAY DOÇ. DR. EGEMEN AVCU		Biyomedikal Ti6Al4V Alaşımına Bilyalı Dövme İle Özel Yüzey Desenlerinin İşlenerek Yüzey Özelliklerinin Geliştirilmesi	
GİZEM ÜSTÜNEL ZEHRA EMEL OYTAÇ YASİN ÜRERSOY YEŞİM BALTACI		Seramik Kaplama Malzemeler Sektöründe Porselen Sofra Eşyası Toz Emme Atıklarının Kullanımı	
AHMAD K. JASSIM RAHEEM KH. AL-SUBAR		Studying the Possibility to Weld AA1100 Aluminum Alloy by Friction Stir Spot Welding	
AMER RAOUGUI PROF. DR. KENAN YILDIZ		C55 Çeliğin Mekanik Özelliklerine Ve Yeniden Kristallenme Davranışına Soğuk Çekmenin Etkisinin İncelenmesi	
ESRA ÇOBAN DOÇ. DR. MESUT YILMAZOĞLU		Proton Değişim Membranlı Yakıt Hücreleri İçin Grafen Oksit Katkılı Kompozit Elektrolitlerin Geliştirilmesi ve Karakterizasyonu	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		14: 00 - 16:00
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205
HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ YASEMİN ERENGEZGİN KAFKAS	
DR. ÖĞR. ÜYESİ YASEMİN ERENGEZGİN KAFKAS	Plastik Sanatlarda Monokrom Tercihinin Nedenleri Ve Etkileri	
Y L. ÖĞRENCİSİ RABİA ŞİMŞEK DR. ÖĞR. ÜYS. DERYA KUTLU	Sağlık Turizmi Kapsamında Yerel Halkın Kaplıcalara Yönelik Algı Ve Beklentileri. Sivas İli Örneği	
ARŞ. GÖR. DR. AYMAN KARA	Thomas More'un Yaşadığı Siyasal Ortam ve Bu Ortam Üzerinden Ütopya Eserinin Değerlendirilmesi	
DR. D. BURCU EĞİLMEZ	Between Nationalism, Neo-Ottomanism And Capitalism: Traditional Turkish Arts	
DR. D. BURCU EĞİLMEZ	Popularizing The Traditional	
DR. ÖĞR. ÜYESİ FİGEN ARSLAN KOÇKAYA	Yeni Nesil İletişim Teknolojilerinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme	
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEMRA KOTAN TUBA ARSLAN	Sinemada Varoluşçuluğun İzlerini Sürmek: "Groundhog Day" Ve "The Map Of Tiny Perfect Things" Filmlerinin Karşılaştırmalı Analizi	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		14: 00 – 16:00
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205
HALL: 2 SESSION: 2	MODERATOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ, İLKAY ŞENDENİZ-YÜNCÜ	
ASST. PROF. DR. MUSTAFA TUĞAN ASST. PROF. DR. SEDA E. ÖZÇELİK	Aggregate Dynamics after a Shock to Home and Foreign Labor Productivity in Developing Economies	
ARŞ. GÖR. YUNUS SAVAŞ ARŞ. GÖR. DR. DİLEK ALMA SAVAŞ	The Impact Of Geopolitical Risks And Exchange Rate On The Bist 100	
NİLGÜN SOYKAN PROF. DR, NURİ ÖMÜRBEK	Türkiye'deki İllerin Katılım Bankacılığı Açısından Entropi Tabanlı Kümeleme Analizi İle Değerlendirilmesi	
ARŞ. GÖR. DR. EYLÜL ECE DEMİR	İklim Değişikliği: Yeşil Enerji Ve Ukrayna Krizinin Etkileri	
ARŞ. GÖR. DR. EYLÜL ECE DEMİR	Enflasyon Ve Merkez Bankalarının Çıkması	
PH.D., BOUKHEDIMI CHEMS EDDİNE.	The Examination Of PEUGEOT Competitiveness In The European's Electric Vehicle Market	
DR. ÖĞR. ÜYESİ, İLKAY ŞENDENİZ-YÜNCÜ	Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Ve Ekonomik Bütünleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		14: 00 - 16:00	
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205	
HALL: 3	SESSION: 2	MODERATOR:	DR. ÖĞR. ÜYESİ SONGÜL ATAK
Y L. ÖĞRENCİSİ HÜSEYİN AYKUT ERDEM DOÇ. DR. SERDAR BOZKURT		Yetenek Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisinde İşveren Markasının Düzenleyici Rolü	
YL ÖĞRENCİSİ, OKAN MEMİLOĞLU		Attika'da Siyasal Katılımın İç Ve Dış Etkenleri	
DR. ÖĞR. ÜYESİ SONGÜL ATAK		Engelli Hakları Komitesi'nin Engellilerin Sağlık Hakkının Korunmasına İlişkin Kararları	
BERNADETH S BALLESTEROS, MA, CHRA DARWIN D DIOLA, MPSY, CHRA KENO ALVIR G SUNI, MAP, RPM, RPSY		A Correlational Study: Quality Of Life And Mental Health Of Psychology Students Amidst The Pandemic	
DOÇ. DR. ŞENAY SARAÇ Y L. ÖĞRENCİSİ ORHAN KEMAL KAPLAN		Türkiye Ulusal Varlık Fonu'nun Dünya Varlık Fonları İle Karşılaştırılması	
FATMA NUR SAĞIR YILMAZ		Sürdürülebilirlik Kavramının Tarihçesi Ve Ülkemizdeki Durumu	
DR. ALİ İHSAN ÖZTÜRK		6360 Sayılı Kanununun, Çevre Ve Katı Atık Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022

14: 00 – 16:00

Meeting ID: 881 8695 2756

Passcode: 212205

HALL: 4 SESSION: 2		MODERATOR: MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM BƏYƏHMƏD QIZI	
MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM BƏYƏHMƏD QIZI		Həkim Nizamının Tibbi Görüşləri	
FİDAN NAŞİROVA		Güney Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatında Ana Dilinin Tərənnümü	
OĞUZHAN DURMAZ		Türkmen Türkçesinde Toplumsal İfadelerin Anlam Bilimi Ve Söz Dizimi Bakımından İncelenmesine Bazı Deyim Ve Atasözü Örnekleri	
Y L. ÖĞRENCİSİ YUNUS EMRE YAŞADI PROF. DR. NİHAYET ARSLAN		Tomris Uyar'ın “Ormandaki Ayna” Öyküsünde ‘Masal’ın Yeniden İnşası	
DR. SANİYE KARGAN		Ahmed B. Hanbel'e Nisbet Edilen “Üç Şeyin Aslı Yoktur: Tefsir, Melâhim Ve Megâzi” Rivayetinin Tahlili	
DR. ÖĞRENCİSİ MUHAMMET FARUK EKİCİ		“Üç Bacı” Masalına Ait Varyantların Bir Epizot Bakımından Mukayese Edilmesi	
ALADDIN AL-TARAWNEH		Revisiting Domestication and Foreignisation Methods: Translating the Quran by the Hybrid Approach	
DR. ÖĞRENCİSİ MUHAMMET FARUK EKİCİ		Divan Şairlerinden Karamanlı Nizami'nin Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler Ve Halk Söyleyişleri	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		14: 00 - 16:00	
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205	
HALL: 5	SESSION: 2	MODERATOR:	F.Ü.F.D. ZEMFİRA ABBASOVA
DR. ÖĞRT.ÜYESİ. AYHAN BULUT DR. ÖĞRT.ÜYESİ. MEMET KUZAY		Öğretmenlik Meslek Kanununa İlişkin Öğretmenlerin Görüşlerinin İncelenmesi	
DR. ÖĞRT. ÜYESİ. AYHAN BULUT		Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Kavramına İlişkin Algılarının Belirlenmesi	
ALİYE YEŞİLDOĞAN PROF. DR. NURİ ÖMÜRBEK		Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Kpss Alan Sınavındaki Başarı Sıralamalarının Entropi Temelli Kümeleme Analizi İle Değerlendirilmesi	
HAZAL ATLI PROF. DR. TUNÇ DURMUŞ MEDENİ		FATİH'ten EBA'ya Kamuda Eğitim Teknolojilerinin Evrimi Ve Geleceğe Yönelik İyileştirme Önerileri: Eğitimde Etkileşimli E- İçerik Kullanımının Önemi	
Dr. KÜBRA KARAKAYA ÖZYER		Aday Öğretmenlerin Bilimsel Araştırmaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi	
PROF. DR., OKTAY AKBAŞ Y L. ÖĞRENCİSİ GÜLENAY KUNDOĞDU		Öğretmenlerin Gönüllülük Motivasyonlarının Eğitim Programı Liderliği Yeterlikleri Bağlamında İncelenmesi	
PROF. DR. OKTAY AKBAŞ Y L. ÖĞRENCİSİ ONUR BAŞARAN		Öğretmen Adaylarının Anlamaya Dayalı Tasarım(UbD) Konusundaki Yeterlilik Ve Farkındalıklarının Geliştirilmesi İçin Bir Mesleki Gelişim Kursu	
DR. ÖĞR. GÖR. M. TOPRAK KESKİN ARŞ. GÖR. Ş. CİHAT ÖZER DUYGU YENİGÜN		Spor Bilimleri Öğrencilerinin Spor Besin Takviyelerine Yönelik Tutumlarının Analizi: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Örneği	

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		14: 00 - 16:00	
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205	
HALL: 6 SESSION: 2		MODERATOR: DOÇ. DR. İSMAİL POYRAZ	
IRMAK DAL DR., FATİH ÖZTEMİR DR. ÖĞR. ÜYESİ, SELİN ÖZKAN- KOTİLOĞLU DOÇ. DR., DİLEK KAYA- AKYÜZLÜ DOÇ. DR., BORA BAŞKAK ÖĞR. GÖR. DR., BURÇİN ÇOLAK DR., OSMAN TOPÇU	Şizofreni Hastalarında BDNF Val66Met Gen Polimorfizminin Agresyon İle İlişkisi		
ASST. PROF. TUGBA NURCAN YUKSEL	Investigation Of The Effect Of Propolis On The Liver In A Cecal Ligation And Puncture-Induced Polymicrobial Sepsis Model In Rats		
ELİF MİHRİNAZ AYTEKİN DOÇ. DR. FEYZA ÖKE ALTUNTAŞ	<i>Thymus Cappadocicus</i> var. <i>cappadocicus</i> Bitkisinin Asetilkolinesteraz İnhibitör Etkisinin Belirlenmesi		
ESRA BAL DR. ÖĞR. ÜYESİ, ZEYNEP BETTS DR. ÖĞR. ÜYESİ, ASUMAN DEVECİ ÖZKAN	Prostat Kanseri Hücrelerinde Rutinin Epitelyal Mezenkimal Geçiş Üzerine Olan Etkisinin İncelenmesi		
DOÇ. DR. İSMAİL POYRAZ BERNA SİVİL BURCU ÖZMEN DR. EVREN ATMACA	Bazı Yerel Fasulye Hat Ve Çeşitlerinde BCMV (Bean Common Mosaic Virus), BGYM (Bean Golden Yellow Mosaic Virus) Ve CTV (Curly Top Virus) Hastalıklarına Karşı Dayanıklılık Genlerinin Moleküler Yöntemlerle Belirlenmesi		
DOÇ. DR. İSMAİL POYRAZ MESUT TOPAL BURCU ÖZMEN DR. EVREN ATMACA	Bazı İleri Çıkmış Fasulye Hatlarında, Hale Yanıklığı (<i>Pseudomonas syringae</i> pv. <i>phaseolicola</i>) Ve Adi Yaprak Yanıklığı (<i>Xanthomonas axonopodis</i> pv. <i>phaseoli</i>) Hastalıklarına Karşı Dayanıklılık Genlerinin Moleküler Yöntemlerle Belirlenmesi		
ALIREZA SHIRVANI SHADI EBRAHİMİ MEHRABANI	Exploring the Application of Knowledge Management Factors in Esfahan University's Medical College		
VET. HEK. MUHİTTİN USLU DR. HARUN KIZILAY	Köpeklerde Sarolaner Kullanımı		
VET. HEK. MUHİTTİN USLU DR. HARUN KIZILAY	Afoksolanerin Köpek ve Diğer Türlerde Kullanımı		

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

22. 05. 2022		14: 00 - 16:00	
Meeting ID: 881 8695 2756		Passcode: 212205	
HALL: 7 SESSION: 2		MODERATOR: DR. BÜLENT AYHAN	
DR. ÖĞR. ÜYESİ, TUĞBA MERT	W_0^* -Eğrilik Tensörü Üzerinde Para-Sasakian Manifolddar		
AHMET YÜCEL	Web Sayfasının Günlük Ziyaretçi Sayılarının Yapay Sinir Ağlarına Dayalı Zaman Serisi Yöntemiyle Analizi		
PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK ARŞ. GÖR. HASAN KAAN KÜÇÜKERDEM	Sera İklimlendirme İçin Toprak Kaynaklı Isı Pompası Teknolojisindeki Son Gelişmeler		
PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK DR. BÜLENT AYHAN	Tarımsal Atıklardan Biyoyakıt Üretimi		
DR. BÜLENT AYHAN PROF. DR. HASAN HÜSEYİN ÖZTÜRK	Tarımsal Biyokütle Atık Biyorafinerilerinin Entegrasyonu		
MERVE KÖŞKER ÖZŞEN ÇORUMLUOĞLU	Detection Of Soma Coal Mine Fire Areas By Time Series Analysis Of Landsat Thermal Images		
ÖĞR. GÖR. AHMET TOY DOÇ. DR. EROL TERZİ	En Küçük Kırpılmış Kareler Tahmin Edicisinin Simülasyon Çalışması İle İncelenmesi		
UMUT ERDEM	Türkiye'de Bölgesel Sektörel Verimliliğin Mekansal Örüntüsü		
UMUT ERDEM DR. ÖĞR. UY. UĞUR ELİİYİ SELCEN COŞKUN PROF. DR. K. MERT ÇUBUKÇU	Şehir Planlama Problemlerinin Çözümünde Optimizasyon Yöntemlerinin Kullanımı		
SÜMEYRA TEMİZHAN İLKNUR KULELİ RÜVEYDA SUNA TEMİZHAN YAHYA SELİM TEMİZHAN	İlkokul Öğrencilerinin Bilim Merkezi Tasarımları		
SÜMEYRA TEMİZHAN EMRE YURDAÖZ YUSUF ÖZDEMİR ELİF ESKİLİ IÇLIYE NAZEFŞAN PEHLİVAN	Özel Yetenekli Öğrencilerin Geleceğe Zaman Yolculuğu Düşünce Deneyi Yorumları		

Ege 5th International Conference On Social Sciences
Ege 5th International Conference On Applied Sciences
2nd International Group Exhibition Adventure of Art from Traditional to Contemporary
MAY 21-22,2022 - IZMIR

Meeting ID: 881 8695 2756
Passcode: 212205

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
ABSTRACT OF PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Naim Gökteş	
YILLIK ÜCRETLİ İZİN HAKKI İLE İLGİLİ KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME: ILO'NUN 132 NO'LU SÖZLEŞMESİ VE ÜLKEMİZDEKİ YASAL MEVZUAT	1
TUĞÇE TULUK & BEHİYE SELİN GÖKKUT	13
IMPACT ON SOCIAL MEDIA MARKETING ACTIVITIES ON PURCHASE INTENTION IN SUSTAINABLE FASHION INDUSTRY: THE MODERATING ROLE OF BRAND PERSONALITY	13
Yiğit KOCABIYIK & Sibel ERDENK	31
LİSANS DÜZEYİ OYUNCULUK EĞİTİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: ÖĞRETİM ELEMANLARININ GÖRÜŞLERİ	31
FERİŞTAH SÖNMEZ & FERDA YILDIRIM	47
BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN YİYECEK İÇECEK VE TÜTÜN SEKTÖRÜNDE Kİ İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSININ TOPSİS YÖNTEMİYLE İLİŞKİSİ	47
MEHMAN ABDULLAYEV	63
19-CU ƏSRİN 20-30-CU İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANIN İRƏVAN VƏ NAXÇIVAN BÖLGƏLƏRİNDƏ ALİ MÜSƏLMAN ZÜMRƏSİNİN TORPAQ HÜQUQLARI	63
MERVE KONAK	68
19.YY OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN KURULMASINA ETKİLERİ	68
AMADOU SANNEH & ALİ AKGÜN	81
THE FEASIBILITY OF ISLAMIC BANKING AND FINANCE IN A SECULAR COUNTRY	81
Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN	96
TÜKETİCİLERİN ÇEVİRİMİÇİ İKİNCİ EL ALIŞVERİŞE YÖNELİK TUTUM VE NİYETLERİNİN BELİRLENMESİNDE HEDONİK DEĞERLERİN ETKİSİ	96
Fatih POLAT	107
COVID-19 PANDEMİSİ VE RİSK TOPLUMU	107
Cemre Eda ERKILIÇI	118
SAĞLIK KURUMLARINDA KALİTENİN VE VERİMLİLİĞİN SÜREKLİ İYİLEŞTİRİLMESİ YAKLAŞIMIYLA UYGULANAN İYİ UYGULAMALAR ÜZERİNE RETROSPEKTİF ARAŞTIRMA	118

MUHAMMED ALİ VURAL	134
DEFTER KAYIT VE BELGELERİ GİZLEMEN SUÇUNUN SORUŞTURULMASI	
BİRTAN BOZLU & GAMZE GÜRLER	144
FİTNESS MERKEZLERİNİ ÇERÇEVELEMEN: SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA	
İrem KOÇYİĞİT & Ahmet Sait ÖZKUL	158
ÇEVİRİMİÇİ GÖNÜLLÜLÜĞE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ	
FATMA YILDIRIM & HASAN GÜL	172
BEYİN ÇALIŞMALARINDA CİNSİYET İLLÜZYONLARI	
Həcər Hüseynova	183
FEİLİ SİFƏTLƏRDƏ FUNKSIONAL-SEMANTİK DƏYİŞMƏ	
BETÜL ÇALIK	194
ÇOCUK EDEBİYATINDA KORKU KONUSU ÜZERİNE ESER İNCELEMESİ: KARAKURA'NIN DÜŞLERİ	
Məmmədova Şöhrət Nüsrət qızı	207
İLYAS TAPDIĞIN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ YUMOR	
Yasemin ERENGEZGİN KAFKAS	216
PLASTİK SANATLARDA MONOKROM TERCİHİNİN NEDENLERİ VE ETKİLERİ	
Figen ARSLAN KOÇKAYA	230
YENİ NESİL İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN TURİZM SEKTÖRÜNDE KULLANILABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
Yunus Emre YAŞADI & Nihayet ARSLAN	243
TOMRİS UYAR'IN "ORMANDAKİ AYNA" ÖYKÜSÜNDE 'MASAL'IN YENİDEN İNŞASI	
NİLGÜN SOYKAN & NURİ ÖMÜRBEK	256
TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN KATILIM BANKACILIĞI AÇISINDAN ENTROPİ TABANLI KÜMELEME ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	
İLKAY ŞENDENİZ-YÜNCÜ	271
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE FİNANSAL VE EKONOMİK BÜTÜNLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	
OKAN MEMİLOĞLU	281
ATTİKA'DA SİYASAL KATILIMIN İÇ VE DIŞ ETKENLERİ	

Songül Atak	294
ENGELLİ HAKLARI KOMİTESİ'NİN ENGELLİLERİN SAĞLIK HAKKININ KORUNMASINA İLİŞKİN KARARLARI FATMA NUR SAĞIR YILMAZ	305
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ TARİHÇESİ VE ÜLKEMİZDEKİ DURUMU ALİ İHSAN ÖZTÜRK	314
6360 SAYILI KANUNUN, ÇEVRE VE KATI ATIK YÖNETİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ Oğuzhan DURMAZ	322
TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE TOPLUMSAL İFADELERİN ANLAM BİLİMİ VE SÖZ DİZİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİNE BAZI DEYİM VE ATASÖZÜ ÖRNEKLERİ Muhammet Faruk EKİCİ	332
DİVAN ŞAİRLERİNDEN KARAMANLI NİZAMİ'NİN ŞİİRLERİNDE ATASÖZLERİ, DEYİMLER VE HALK SÖYLEYİŞLERİ Muhammet Faruk EKİCİ	348
“ÜÇ BACI” MASALINA AİT VARYANTLARIN BİR EPİZOT BAKIMINDAN MUKAYESE EDİLMESİ Hazal Atlı & Tunç Durmuş Medeni	356
FATİH'TEN EBA'YA KAMUDA EĞİTİM TEKNOLOJİLERİNİN EVRİMİ VE GELECEĞE YÖNELİK İYİLEŞTİRME ÖNERİLERİ: EĞİTİMDE ETKİLEŞİMLİ E- İÇERİK KULLANIMININ ÖNEMİ Oktay AKBAŞ & Onur BAŞARAN	379
ÖĞRETMEN ADAYLARININ ANLAMAYA DAYALI TASARIM(UbD) KONUSUNDAKİ YETERLİLİK VE FARKINDALIKLARININ GELİŞTİRİLMESİ İÇİN BİR MESLEKİ GELİŞİM KURSU M. Toprak KESKİN & Ş. Cihat ÖZER & Duygu YENİGÜN3	391
SPOR BİLİMLERİ ÖĞRENCİLERİNİN SPOR BESİN TAKVİYELERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ ANALİZİ: NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ ALİYE YEŞİLDOĞAN & NURİ ÖMÜRBEK	401
TÜRKİYE'DEKİ DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN KPSS ALAN SINAVINDAKİ BAŞARI SIRALAMALARININ ENTROPİ TEMELLİ KÜMELEME ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	

YILLIK ÜCRETLİ İZİN HAKKI İLE İLGİLİ KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME: ILO’NUN 132 NO’LU SÖZLEŞMESİ VE ÜLKEMİZDEKİ YASAL MEVZUAT

Araştırma Görevlisi, Naim Göktaş¹

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, – 0000-0002-5378-3147

ÖZET

Dinlenme hakkının bir parçası olan yıllık ücretli izin hakkı anayasal güvence kapsamı altındadır. Türk İş Hukukunda yıllık ücretli izin hakkının içeriği, 4857 sayılı İş Kanunu’nda ve bu kanuna bağlı çıkartılan yıllık ücretli izin yönetmeliğinde belirlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, ILO’nun 132 No’lu Ücretli Tatiller Sözleşmesi’ni ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şart’ının yıllık ücretli izin hakkını düzenleyen ilgili bölümünü imzalamamıştır. Bu nedenle yıllık ücretli izin hakkı ile ilgili ülkemizdeki mevzuat, uluslararası alanda kabul edilen temel metinlerden daha geri düzeyde düzenlenmiştir. Bu çalışmada ILO’nun 132 No’lu sözleşmesi ile Türk İş Hukukundaki düzenlemeler arasında karşılaştırma yapılacaktır.

Ayrıca, Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüklerine yıllık ücretli izin hakkının uygulanması konusunda gerçekleşen işçi şikâyetleri üzerinden çalışma hayatında yaşanan sorunlar incelenecektir. Günümüz çalışma ilişkilerinin gerçekleri olan kayıt dışı, taşeron, esnek ve sendikasız çalışmanın yıllık ücretli izin hakkının uygulanması noktasında yarattığı problemler bu çalışmanın konularından olacaktır.

Yıllık ücretli izin hakkı ile ilgili ülkemizdeki mevzuatın uluslararası düzeyde kabul edilmiş standartlardan geri bir konumda olması ve bu hakkın etkin bir şekilde kullanılması noktasında çalışma hayatında sorunlar yaşanması, yıllık ücretli izin hakkının etkili bir biçimde korunması ve geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu hakkın korunması ve geliştirilmesi için ilk gerçekleşmesi gerekenin yıllık ücretli izin ile ilgili düzenlemelerin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi olduğu ve bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nin 132 No’lu ILO Ücretli Tatiller Sözleşmesi’ni ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şart’ının ilgili bölümünü imzalaması gerektiği bu çalışmada ifade edilecektir. Ayrıca kayıt dışı çalışmaya karşı güçlü bir mücadelenin verilmesi ve çalışma ilişkilerinde güvenceli istihdam biçimlerinin yaygınlaşması ile yıllık ücretli izin hakkının etkin bir şekilde kullanılması arasındaki doğrudan ilişkiye değinilecektir.

Anahtar Kelimeler : Yıllık Ücretli İzin Hakkı, 132 No’lu ILO Ücretli Tatiller Sözleşmesi, Güvenceli İstihdam.

1. GİRİŞ

Dinlenme hakkı; çalışma hakkının önemli bir parçası olup, çalışma hakkı kapsamında karşılanması gereken sosyal bir haktır. Dinlenme hakkı; çalışma sonucunda bedenen ve zihnen yorulmuş çalışana, yorgunluğunu gidermesi için boş zaman verilmesidir.¹ Dinlenme hakkı çalışma hayatında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir haktır. Yorgunluğu ve yorgunluğun doğal sonucu olarak yaşanabilecek iş kazalarını engellemek, çalışanların bedensel ve zihinsel iyilik halinin sürmesini sağlamak, çalışanları sosyal hayata katmak, iş veriminin düşmesine mani olmak gibi gerekçeler dinlenme hakkının önemini göstermektedir.² Dinlenme hakkının önemli bir parçası olan yıllık ücretli izin hakkı, diğer dinlenme hakkının parçalarıyla birlikte dinlenme hakkının vazgeçilmez bir yanını oluşturmaktadır.³

Yıllık ücretli izin hakkı; evrensel bir insan hakkı olarak, uluslararası düzeyde kabul edilen temel metinlerde güvence altına alınmıştır. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nin 24. maddesinde bu hak şu şekilde ifade edilmiştir: “Herkesin dinlenmeye, eğlenmeye, özellikle çalışma süresinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belirli dönemlerde ücretli izne çıkmaya hakkı vardır.”⁴ “Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi”nin 31. maddesi ise “adil ve hakkaniyete uygun çalışma koşullarını” düzenlemiştir. Bu maddenin 2. fıkrası; “Her işçi, azami çalışma saatlerinin sınırlandırılması, günlük ve haftalık dinlenme dönemleri ve yıllık ücretli izin hakkına sahiptir.” ifadeleriyle yıllık ücretli izin hakkını temel haklardan biri olarak kabul etmiştir.⁵

2. 132 NO’LU ILO ÜCRETLİ TATİLLER SÖZLEŞMESİ

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 132 No’lu Ücretli Tatiller Sözleşmesi ise yıllık ücretli izin hakkıyla ilgili en önemli sözleşmelerden biridir. ILO’nun 132 No’lu Sözleşmesi, 1970 yılında düzenlenen ILO Genel Konferansı’nda kabul edilmiş ve 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bu sözleşmeyi onaylamamıştır.⁶ Sözleşmenin kapsamı deniz adamları hariç

¹ İştah Cengiz, “Türk İş Hukukunda Dinlenme Hakkı”, 3. International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 9-11 Nov. 2017, s.59-60.

² Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, 30 Soruda İşçinin Dinlenme Hakkı, <https://www.csgb.gov.tr/medias/6948/30-soruda-i%C5%9F%C3%A7inin-dinlenme-hakk%C4%B1.pdf> (20.04.2022), s.4.

³ Fevzi Demir, İş Hukuku ve Uygulaması, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, İzmir: Albi Yayıncılık, 2015, s.261.

⁴ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf> (03.04.2022).

⁵ Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi, <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708> (03.04.2022).

⁶ Kaynak: C132-Holidays With Pay Convention (Revised), 1970 (No.132), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312277:NO (03.04.2022).

tüm çalışanlardır.⁷ Sözleşmenin 3. maddesine göre hiçbir koşulda yıllık ücretli izin süresi üç haftadan daha az olamaz. 4. maddede ise tam hak için gerekli olan süreden daha az süre çalışmış olan bir kişinin, hizmet süresi ile orantılı olarak bu haktan faydalanması gerektiği belirtilmiştir. Sözleşmenin 5. maddesi ise devletlere bu haktan yararlanma koşulu olarak minimum bir hizmet süresi belirleyebilme hakkı vermiştir ancak bu sürenin 6 ayı aşamayacağı ifade edilmiştir. 5. maddenin devamında çalışanların iradeleri dışında hastalık, yararlanma veya analık gibi nedenlerle işe gelmediği sürelerin de çalışılmış gibi sayılacağı belirtilmiştir. 6. maddede resmi ve geleneksel tatillerin yıllık izin süresinden değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır. 7. maddede çalışanlara tatil gününden önce yıllık izin ücretinin ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine sözleşmenin 8. maddesinde; işçi ve işveren tarafının sözleşmeler aracılığıyla aksini onaylamadığı müddetçe, hak kazanılan yıllık iznin bir parçasının bölünmeden en az 14 günden oluşması hüküm altına alınmıştır. Sözleşmenin kalan maddelerinde bu hakkın kullanımının usul ve esasları düzenlenmiştir.

Yıllık ücretli izin hakkı ile ilgili bağlayıcı niteliği olan bir başka uluslararası andlaşma ise “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”dır.⁸ Şart’ın 2. bölümünün 2. maddesi “adil çalışma koşulları hakkı”nı düzenlemiştir. Bu maddede, Şart’ı imzalayan taraf devletlere; “makul günlük ve haftalık çalışma sürelerinin sağlanması, ücretli resmi tatil imkanının verilmesi, haftalık 1 gün dinlenme hakkının garanti altına alınması” gibi konularda sorumluluk verilmiştir. Bu maddenin 3. fıkrasında ise çalışanlara en az dört haftalık ücretli yıllık izin hakkının sağlanması taraf devletlerin taahhüt ettiği konulardan biridir.⁹

3. TÜRK İŞ HUKUKUNDA YILLIK ÜCRETLİ İZİN İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

Türk iş hukukunda dinlenme hakkı, kaynağını Anayasadan alır. Anayasanın 50. maddesi çalışanların dinlenme hakkını anayasal güvenceye almış ve ücretli hafta ve bayram tatili ile birlikte yıllık ücretli izin hakkını dinlenme hakkının bir parçası saymıştır. Ayrıca, bu hakların şartlarının

⁷ Deniz adamlarının yıllık ücretli izin hakları ile ilgili ILO sözleşmesi ise 146 No’lu Gemi Adamlarının Yıllık Ücretli İznine İlişkin Sözleşmedir. Türkiye Cumhuriyeti bu sözleşmeyi 2003 yılında kanunlaştırmış ve sözleşme 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kaynak: https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377290/lang--tr/index.htm (11.04.2022).

⁸ Temel sosyal ve ekonomik hakları düzenleyen “Avrupa Sosyal Şartı” 1961 yılında imzalanmaya başlamış ve 1965 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, daha sonrasında ek protokollerle genişletilmiş ve 1996 yılında “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı” olarak yeniden imzaya açılmıştır. Kaynak: Gülnur Erdoğan, “Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”, TBB Dergisi, Sayı 77 (2008), s.123-124.

⁹ Türkiye Avrupa Sosyal Şartını 1989 tarihinde imzalamıştır. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şart’ına ise Türkiye 2004 yılında imza atmış, Şart 2006 yılında kanunlaşmış ve 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. Kaynak: Mehmet Mert Özkoç, Türkiye’de Grev Ertelemeleri, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, 2020, s.22.

Türkiye Cumhuriyeti, Şart’ın 2. maddesindeki diğer fıkraları kabul etmiş ancak ücretli yıllık izin ile ilgili düzenlemeyi onaylamamıştır. Şart için bkz: Resmi Gazete, 9 Nisan 2007, Sayı 26488, Karar Sayısı 2007/11907, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm> (03.04.2022)

kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. 4875 sayılı İş Kanunu ve bu kanuna dayanarak çıkartılan “Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği” ile yıllık ücretli izin hakkının detayları belirlenmiştir.

Yıllık İzin Süreleri

Kanunun 53. Maddesi yıllık izne hak kazanma sürelerini belirlemiştir. Maddeye göre, bir işyerinde deneme süresi de dahil olmak üzere en az bir yıl çalışmış işçiler yıllık izne hak kazanır. Nitelikleri itibariyle bir yıldan daha kısa süren mevsimlik veya kampanya işlerinde çalışanlar bu haktan yararlanamaz. İşçilerin kullanacağı izin süresi, hizmet süresine göre belirlenir. Hizmet süresi; 1 yıl ile 5 yıl (dahil) arası olanlara 14 günden, 5 yıldan fazla 15 yıldan az olanlara 20 günden, 15 yıl (dahil) ve fazla olanlara 26 günden az yıllık izin verilemez. Bu süreler, bir çalışana verilebilecek olan en alt sürelerdir. Toplu iş sözleşmeleri yoluyla izin süreleri artırılabilir. Ayrıca yeraltı işlerinde çalışanların izin süreleri 4'er gün artırılır. 18 yaş altı ile 50 yaş üzeri işçilerin ise izin süreleri 20 günden az olamaz.

Yıllık İzni Kullanma Dönemi

54. maddede, yıllık izne hak kazanma ve izni kullanma döneminin ayrıntıları belirlenmiştir. İzin süresinin hesabında, bir çalışanın aynı işverenin işyerinde veya işyerlerinde çalıştığı süreler göz önünde bulundurulur. İşçinin, çalışılmış gibi sayılan haller dışında devamsızlık yaşamaması halinde ise hizmet süresindeki boşluk miktarı, sonraki yılın hizmet süresine eklenir ve işçi bu yolla 1 yıllık hizmet süresinin sonunda izne hak kazanır. Bir yıllık hizmet süresinin hesabı ise bir önceki yılda izin hakkının başladığı günden hesaplanır. İşçi, yıllık izin hakkını, sonraki hizmet yılı içerisinde kullanır.

Çalışılmış Gibi Sayılan Haller

Kanunun 55. maddesinde, yıllık izin süresini hesaplarken çalışılmış gibi değerlendirilen haller şunlardır:

“a) İşçinin uğradığı kaza veya tutulduğu hastalıktan ötürü işine gidemediği günler (Ancak, 25 inci maddenin (I) numaralı bendinin (b) alt bendinde öngörülen süreden fazlası sayılmaz).¹⁰

b) Kadın işçilerin 74 üncü madde gereğince doğumdan önce ve sonra çalıştırılmadıkları günler.

c) İşçinin muvazaf askerlik hizmeti dışında manevra veya herhangi bir kanundan dolayı ödevlendirilmesi sırasında işine gidemediği günler (Bu sürenin yılda 90 günden fazlası sayılmaz.).

d) Çalışmakta olduğu işyerinde zorlayıcı sebepler yüzünden işin aralıksız bir haftadan çok tatil edilmesi sonucu olarak işçinin çalışmadan geçirdiği zamanın onbeş günü (işçinin yeniden işe başlaması şartıyla).

e) 66 ncı maddede sözü geçen zamanlar.

¹⁰ İşçilerin çalışma süresine bağlı olarak kanunun 17. maddesinde belirlenen bildirim sürelerinin 6 hafta aşılacağı süre üst sınırdır.

- f) *Hafta tatili, ulusal bayram, genel tatil günleri.*
- g) *3153 sayılı Kanuna dayanılarak çıkarılan yönetmeliğe göre röntgen muayenehanelerinde çalışanlara pazardan başka verilmesi gereken yarım günlük izinler.*
- h) *İşçilerin arabuluculuk toplantılarına katılmaları, hakem kurullarında bulunmaları, bu kurullarda işçi temsilciliği görevlerini yapmaları, çalışma hayatı ile ilgili mevzuata göre kurulan meclis, kurul, komisyon ve toplantılara yahut işçilik konuları ile ilgili uluslararası kuruluşların konferans, kongre veya kurullarına işçi veya sendika temsilcisi olarak katılması sebebiyle işlerine devam edemedikleri günler.*
- ı) *Ek 2 nci madde sayılan izin süreleri,¹¹*
- j) *İşveren tarafından verilen diğer izinler ile 65 inci maddedeki kısa çalışma süreleri.*
- k) *Bu kanunun uygulanması sonucu olarak işçiye verilmiş bulunan yıllık ücretli izin süresi.”*

Yıllık İzin Uygulanması

Kanunun 56. maddesinde; yıllık izin işveren tarafından bölünemeyeceği, tarafların anlaşması halinde bir bölümü 10 günden az olmama şartıyla izin süresinin farklı sürelerle bölünebileceği hüküm altına alınmıştır.¹² Bu maddenin devamında; “İşveren tarafından yıl içinde verilmiş bulunan diğer ücretli ve ücretsiz izinler veya dinlenme ve hastalık izinlerinin yıllık izne mahsup edilmeyeceği” ve “Yıllık ücretli izin günlerinin hesabında izin süresine rastlayan ulusal bayram, hafta tatili ve genel tatil günlerinin izin süresinden sayılmayacağı” belirtilmiştir.

Özellikle, yıllık izin günlerinin hesabında; 45 saatlik çalışma süresini haftada 5 gün kullanan bir kişinin izin süresine rastlayan cumartesi gününün izin süresinden sayılıp sayılmayacağı önemli bir soru başlığıdır. Yargıtay 9. HD'nin 2 Mart 2021'de aldığı karar bu konuda içtihat oluşturmuştur. Kararda; 5 gün çalışma mesaisi olan ve sözleşmede pazar gününün hafta tatili, cumartesi gününün ise akdi tatil olarak belirlendiği toplu iş sözleşmeli bir işyerinde çalışan bir işçinin cumartesi gününün yıllık izin süresinden düşüp düşmeyeceği tespit edilmiştir. Karar metnindeki şu ifadeler cumartesi gününün yıllık izin süresinden düşeceğini göstermektedir:

¹¹ Ek 2 nci madde, mazeret izni ile ilgilidir. Kanun; hafta tatili ücreti ile yıllık izin açısından çalışılmış gibi sayılan haller konusunda, 2015 yılında yeniden düzenlenen mazeret izni ile ilgili yeni ek maddeye atıf yapmıştır. Madde şu şekildedir: “İşçiye; evlenmesi veya evlat edinmesi ya da ana veya babasının, eşinin, kardeşinin, çocuğunun ölümü hâlinde üç gün, eşinin doğum yapması hâlinde ise beş gün ücretli izin verilir. İşçilerin en az yüzde yetmiş oranında engelli veya süregelen hastalığı olan çocuğunun tedavisinde, hastalık raporuna dayalı olarak ve çalışan ebeveyninden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla, bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde on güne kadar ücretli izin verilir.” Kaynak: Hasan Erdem, “6645 Sayılı (Torba) Yasa İle İş Kanunu’nda Değişenler”, HR Dergi, Haziran 2015, <https://hrdergi.com/avukat-hasan-erdem-6645-sayili-torba-yasa-ile-is-kanunu-nda-degisenler> (08.04.2022).

¹² 2016 yılında yapılan değişiklikten önce, bir bölümü 10 günden az olmama kaydıyla yıllık izin süresi en fazla 3’e bölünebiliyordu.

“Görüldüğü üzer mezkûr toplu iş sözleşmesi düzenlemelerinden, tarafların hafta tatili olarak kabul ettiği pazar günü haricinde cumartesi günü de dinlendirilme günü olarak belirlenmiş ve burada cumartesi günü “hafta tatili” olarak adlandırılmadığı gibi yıllık ücretli izin hesabında da izin süresine ekleneceğine ilişkin açık bir düzenlemeye yer verilmemiştir.”¹³

Yargıtay kararından da net bir biçimde anlaşılacağı üzere, cumartesi gününün iş sözleşmelerinde (bireysel veya toplu) hafta tatili olarak belirtilmediği durumlarda, yasal çalışma süresini beş güne sığdırıp cumartesi günü çalışmayan bir işçinin; cumartesi gününe denk gelen süreleri yıllık izin süresine eklenmez.

Yine 56. maddede; işveren tarafından, çalışanlara talepte bulunmaları ve belgelemeleri halinde yolda geçen süreler karşılığında 4 gün ücretsiz izin verileceği hüküm altına alınmıştır. Ayrıca, işverene izin kayıt belgesi tutma zorunluluğu verilmiştir. Yargıtay 7. HD'nin 22.10.2015 tarihinde verdiği kararda, 23 yıl bir işyerinde çalışmış ve bu sürede yıllık izin hakkının işveren tarafından kullanılmadığını iddia eden bir işçinin durumu ele alınmıştır. İlk derece mahkeme, bilirkişinin hesapladığı yıllık izin süresine denk gelen 448 günlük ücretin yüzde 50'si tutarında hüküm kurmuştur. Bunun gerekçesi olarak da *“hayatın olağan akışı, uzun bir süre için hesaplaması ve miktarın dikkate alınması”* gösterilmiş ve bilirkişinin hesapladığı tutarda *“hakkaniyet indirimi”* yapılmıştır. Ancak, Yargıtay bu kararı şu gerekçeyle bozmuştur:

“Davalı işveren davacıya yıllık izinlerini kullandığını davacının imzasını taşıyan izin defteri veya eşdeğer bir belge ile ispatlamalıdır. Bu nitelikte belgeler ibraz edilmediği takdirde işçinin yıllık izin ücreti alacağına hak kazanacağı aşıkardır. Hal böyle olunca sözleşmenin feshi üzerine ödenmesi gereken izin ücretinden yanılığlı değerlendirme ile taktiri indirim yapılması hatalı olmuştur.”¹⁴

Bu karardan da anlaşılacağı üzere, işçi ve işveren arasındaki yıllık ücretli izin hakkının kullanımı ile ilgili hukuki anlaşmazlıkta ispat yükü açık bir biçimde işverene aittir.

Ayrıca, 56. maddede alt işveren işçilerinin durumu da düzenlenmiştir. Alt işvereni değiştirdiği halde aynı işyerinde devam eden işçilerin yıllık izin süresinin hesaplanmasında, aynı işyerinde çalıştıkları sürelerin dikkate alınacağı bu maddede ifade edilmiştir. Bu madde, asıl işverene de alt işveren işçilerinin yıllık izinlerin kullanımı konusunda denetleme yetkisi vermekte ve bu hakkın kullanılmasını sağlamakla sorumlu kılmaktadır.

Yıllık İzin Ücreti ve İzinde Çalışma Yasağı

Kanununun 57. maddesi, yıllık izne çıkacak bir çalışanın hesabına; izin dönemine ilişkin ücretinin izne çıkmadan önce peşin veya avans olarak ödenmesini zorunlu kılmıştır. 58. maddede

¹³ Yargıtay 9.HD, 02.03.2021, E. 2021/897, K. 2021/5272.

¹⁴ Yargıtay 7.HD, 22.10.2015, E. 2014/20225, K. 2015/20217.

ise yıllık izinde çalışma yasağı öngörülmüş ve bu yasağı delen bir işçinin çalıştığı ispat edilirse, işverene yıllık izin süresindeki ücreti geri alma hakkı verilmiştir.

Yıllık İznin Ücrete Dönüşmesi

Yıllık izin niteliği itibariyle vazgeçilemez bir haktır. Çalışanın bu haktan vazgeçme talebinde bulunması dahi bu durumu değiştirmez. Bu nedenle, yıllık izin bir kişi çalışırken ücrete dönüşmez. Ancak, bir işçi işten ayrılırsa kullanmadığı yıllık izin hakkı ücrete dönüşür. Bu konuyu düzenleyen kanunun 59. maddesi şu şekildedir:

“Sözleşmesinin, herhangi bir nedenle sona ermesi halinde işçinin hak kazanıp da kullanmadığı yıllık izin sürelerine ait ücreti, sözleşmenin sona erdiği tarihteki ücreti üzerinden kendisine veya hak sahiplerine ödenir. Bu ücrete ilişkin zamanaşımı iş sözleşmesinin sona erdiği tarihten itibaren başlar.”

Yargıtay 9. HD'nin 06.12.2010 tarihli kararı da aşağıdaki ifadelerle bu kesinliği açıklamaktadır:

“Yıllık izin hakkı anayasal temeli olan bir dinlenme hakkı olup, işçinin iş sözleşmesinin devamı sırasında ücrete dönüşmez ve bu haktan vazgeçilemez, işçinin iş sözleşmesinin devamı süresinde kullanmadığı yıllık izinlere ait ücreti istemesi mümkün değildir.”¹⁵

Yıllık İznin Kullanılması

Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği'nin 7. maddesine göre, hak ettiği yıllık iznini kullanmak isteyen bir işçi, kullanmak istediği zamandan en az 1 ay önce talebini işverene yazılı olarak iletir. Yönetmeliğin 8. maddesi ise yıllık izin talebinde bulunan işçinin istemindeki detayları belirlemiştir. Madde şu şekildedir:

“İşçi yıllık izin isteminde, adını soyadını, varsa sicil numarasını, iznini hangi tarihler arasında kullanmak istediğini ve ücretsiz yol izni isteyip istemediğini yazar. İzin kurulu veya işveren, işçinin istediği izin kullanma tarihi ile bağlı değildir. Ancak, izin sıra ve nöbetleşmesini göstermek üzere söz konusu kurulca düzenlenecek çizelgeler işçinin talebi ve iş durumu dikkate alınarak hazırlanır. Aynı tarihe rastlayan izin isteklerinde; işyerindeki kıdem ve bir önceki yıl iznini kullandığı tarih dikkate alınarak öncelikler belirlenir. Yol izni alanlar bu süreyi kullanmadan işe dönerlerse, işveren bunları anılan sürenin bitiminden önce işe başlatmayabilir.”

Yönetmeliğin 10. maddesi ise işverenin; Nisan ayı başı ile Ekim ayı sonu arasındaki herhangi bir dönem, işçilerin tümü veya bir kısmı için toplu izin uygulayabileceğini ifade etmektedir.

¹⁵ Yargıtay 9. HD, 06.12.2010, E. 2008/42616, K. 2010/36351.

Kısmi Süreli ve Çağrı Üzerine Çalışmalarda Yıllık İzin

Yönetmeliğin 13. maddesi, kısmı süreli veya çağrı üzerine çalışanların yıllık izin hakkını düzenlemiştir. Bu maddeye göre, tam süreli çalışan işçilerle bu tarz çalışma biçimlerinde çalışan işçiler arasında ayırım yapılamaz. Bu şekilde çalışan işçiler hak ettikleri yıllık izinleri, izin süresine denk gelen çalışma günlerinde kullanır.

Yıllık İzin Kurulu

Yönetmeliğin 15. Maddesine göre çalışan sayısı 100'den fazla olan işyerlerinde izin kurulu oluşur. Bu kurulun bir temsilcisi işveren veya işvereni temsilen, iki temsilcisi ise işçileri temsilen kurulda bulunmaktadır. İşyerinde yetkili sendika varsa kurulun işçi temsilcileri işyeri sendika temsilcileri tarafından yoksa işçiler tarafından seçilir. İki yılda bir seçimleri yapılan izin kuruluna işveren temsilcisi başkanlık yapar. Yönetmeliğin 16. Maddesine göre izin kurulunun görev ve yetkileri şunlardır:

“a) İşçiler tarafından verilir işveren veya işveren vekili tarafından izin kuruluna iletilen izin isteklerine göre hazırlayacağı izin çizelgelerini işverenin onayına sunmak,

b) İzin çizelgelerini; işçilerin kıdemlerini, izni belirli bir dönemde kullanmak bakımından içinde buldukları zorunluluk veya engellerini, işin aksamadan yürütülmesini ve işçi sayısını göz önünde bulundurarak hazırlamak,

c) İşçilerin yıllık izin hakları ile ilgili dilek ve şikayetlerini inceleyerek sonucunu işverene ve ilgili işçiye bildirmek,

d) Her yıl ücretli izinlerin daha yararlı geçirilebilmesi için kamplar ve geziler düzenlemek, bu konuda alınması mümkün olan tedbirleri araştırmak ve işverene tekliflerde bulunmak.

İzin kurulunun çalışmaları için gerekli yer, eleman, araç ve gereçler işveren tarafından sağlanır.”

Çalışan sayısının 100'den az olduğu bir işyerinde ise yönetmeliğin 18. maddesine göre izin kurulunun oluşması zorunlu değildir. Ancak, bu işyerlerinde izin kurulunun görev ve yetkileri işveren veya işverenin görevlendireceği bir kişi ile çalışanların kendi aralarından seçecekleri bir temsilci tarafından yerine getirilir.

4. ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Yıllık ücretli izin hakkının uygulanması konusunda çalışma hayatında sorunlar yaşanmaktadır. 2011 yılında Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüklerine gelen işçi şikayetlerinin yüzde 12,4'ünü yıllık izin ücreti konusu oluşturmaktadır.¹⁶ 2012 yılında ise işçilerden gelen şikayet

¹⁶ Oğuz Tezcan, Türk Çalışma Hayatında Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları, Ankara: T.C Çalışma ve

başvurularında, yıllık izin hakkı şikayet konularının yüzde 10,9'unu içermektedir. Yıllık izin hakkı; çalışanların en çok şikayet konuları olan aylık ücret, ihbar tazminatı ve kıdem tazminatı konularından sonra işçilerin şikayet ettiği sorunların başında gelmektedir.¹⁷ Bakanlığın 2013 yılında yayınladığı çalışma hayatı istatistiklerinde, yıllık izin ücreti ile ilgili şikayetlerin önceki yıllardan biraz daha düşük olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ancak toplam şikayetlerin yüzde 9,9'u gibi önemli bir oranla yıllık izin hakkı, çalışma hayatındaki önemli sorunlardan biri olma özelliğini devam ettirmiştir.¹⁸ Bakanlığın her yıl yayınladığı çalışma hayatı istatistikleri kitapları içerisinde en son 2016 yılında yayınlanan kitapta, işçi şikayetleri başvurularında yıllık izin konusu ile ilgili oranı görmek mümkündür. 2016 yılında da önceki yıllara benzer oranlar söz konusudur ve bu yılda toplam şikayetlerin yüzde 10,2'sini yıllık izin ücreti ile ilgili sorunlar kaplamıştır.¹⁹ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlarla ilgili bakanlığa şikayet yapan yaklaşık 10 işçiden biri yıllık izin hakkı ile ilgili bir sorun yaşamaktadır.

Ülkemizdeki çalışma hayatının en büyük sorunlarından biri de kayıt dışı çalışmadır. TÜİK'in 2021 3. çeyrek verilerine göre kayıt dışı çalışma oranı yüzde 30,9'dur.²⁰ Kayıt dışı çalışmanın bu kadar yüksek olduğu çalışma ilişkilerinde, işçilerin azımsanmayacak bir bölümünün asgari düzeydeki hakları olan kanuni çalışma şartlarına erişme olanağının olmadığını söylemek mümkündür. Erişilemeyen haklardan biri de yıllık ücretli izin hakkıdır.²¹

Yıllık izin hakkının kullanımı konusunda sorun yaşayan diğer bir kesim ise alt işveren işçileri ya da halk arasında bilinen tabiriyle taşeron çalışanlardır.²² Her ne kadar İş Kanunu'nda

Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, 2014, s.62.

¹⁷ Tezcan, s.7-8.

¹⁸ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri 2013, https://www.csqb.gov.tr/media/1295/calisma_hayati_2013.pdf (09.04.2022).

¹⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2016 Çalışma Hayatı İstatistikleri, https://www.csqb.gov.tr/media/1298/calisma_hayati_2016.pdf (09.04.2022).

²⁰ İşgücü İstatistikleri, III. Çeyrek: Temmuz-Eylül, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2021-37547> (10.04.2022).

²¹ Mustafa Kılıç, "İşçilerin Çalışma Hayatıyla İlgili Haklarını Aramada Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE, 2016), s. 62.

²² 1 Ocak 2018'de kamuda çalışan taşeron işçilerin "personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alımı sözleşmeleri kapsamında çalışanları", kamuda "sürekli işçi statüsü" diye tabir edilen yeni bir çalışma biçimine geçirilmiştir. Bknz: Resmi Gazete, 1 Ocak 2018, Sayı 30288, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180101-5.htm> (10.04.2022). Ancak bu düzenlemeye rağmen uygulamanın dışında kalan kamu taşeron işçileri bulunmaktadır. Ayrıca özel sektörde de taşeron çalışma devam etmektedir. Bu yüzden, taşeron işçilerin yıllık izin hakkı ile ilgili sorunları ortadan kalkmıştır demek yanlış olacaktır.

taşeron işçilerin yıllık izin hakları güvence altına alınsa da işyerlerindeki devir süreçleri sonrasında işçilerin yıllık izinlerini kullanması konusunda sorunlar yaşanmaktadır.²³

Bireysel iş hukuku, çalışma hayatında en alt düzeyde verilmesi gereken hakları güvence altına alır. Bu haklar, toplu iş ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla gelişir ve korunur. Toplu iş ilişkilerinin kapsamının dar olduğu çalışma yaşamında, işçilerin bireysel iş hukukunda garanti altına alınan kazanılmış haklarını da etkin bir biçimde kullanması mümkün olamaz. Türkiye’deki çalışma hayatının en büyük sorunlarından biri de toplu iş ilişkilerinin kapsamına çok az sayıda işçinin girmesidir. Ülkemizde kayıt dışı işçiler de dahil edildiğinde fiili sendikalaşma oranı yüzde 12,14 iken toplu iş sözleşmesi kapsamına giren işçi oranı ise yüzde 7,8’dir.²⁴ Bu olgu, yıllık izin hakkı gibi hakların etkin bir şekilde kullanımını da etkilemektedir. Örneğin, yıllık izin süresine ilişkin ücretin işçilere izne çıkmadan önce verilmesi ya da yüzde fazla çalışanın olduğu işyerlerinde izin kurulunun oluşturulması gerekliliği çalışma hayatında sıklıkla denk geldiğimiz uygulamalardan değildir.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Dinlenme hakkının bir parçası olan yıllık ücretli izin hakkı, uluslararası düzeydeki temel metinlerde güvence altına alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, ILO’nun 132 No’lu Ücretli Tatiller Sözleşmesi’ni ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şart’ının yıllık ücretli izin hakkını düzenleyen ilgili bölümünü imzalamamıştır. Yıllık ücretli izin hakkı ile ilgili ülkemizdeki yasal mevzuat, uluslararası düzeyde kabul edilen temel metinlerden daha geri düzeyde düzenlenmiştir. Anayasal güvence kapsamında olan yıllık ücretli izin hakkının usul ve esasları, Türk iş hukukunda 4857 sayılı kanun ve bu kanuna bağlı çıkartılan yıllık ücretli izin yönetmeliğinde belirlenmiştir.

Yıllık ücretli izin hakkının uygulanması konusunda, çalışma hayatında sorunlar yaşanmaktadır. Bakanlığa sorunlarıyla ilgili şikayet yapan işçilerin yaklaşık yüzde 10’u yıllık izin hakkı ile ilgili problemlerle karşılaştığını söylemektedir. Günümüz çalışma ilişkilerinin gerçekleri olan kayıt dışı, taşeron, esnek ve sendikasız çalışma ise çalışanların kazanılmış ve güvence altına alınmış haklarını etkin bir şekilde kullanması konusundaki en önemli engellerdendir. Neo-liberal dönemde yaygınlaşan bu çalışma biçimleri, çalışanların diğer haklarında olduğu gibi yıllık izin hakkının kullanımı konusunda da sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca yıllık ücretli izin hakkının uygulanma süreçlerinde, işçilerin ve işçilerin örgütleri sendikaların taleplerinin bağlayıcı bir yanının olmaması çalışanlar aleyhine sorunlar yaşanmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada değinildiği üzere uluslararası düzeyde kabul edilmiş standartlardan geri düzeyde düzenlenmiş yasal mevzuat ve bu hakkın etkin bir şekilde kullanılması noktasındaki

²³ Necati Kayhan, “Ulusal ve Uluslararası Normlara Göre Türkiye’de Yıllık İzin Hakkı ve Kamuda Alt İşverenlik İzin Uygulaması”, Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s.134.

²⁴ DİSK-AR, Covid-19 Salgını Günlerinde Türkiye’de Sendikalaşmanın Durumu Araştırması, 2020, <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/Covid-19-G%C3%BCnlerinde-Sendikala%C5%9Fma-Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1-Nisan-2020.pdf> (10.04.2022), s.3.

sorunlar yıllık ücretli izin hakkının etkili bir biçimde korunması ve geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu hakkın korunması ve geliştirilmesi için ilk gerçekleşmesi gereken, yıllık ücretli izin ile ilgili düzenlemelerin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesidir. Bu yüzden, Türkiye Cumhuriyeti'nin 132 No'lu ILO Ücretli Tatiller Sözleşmesi'ni ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şart'ının ilgili bölümünü imzalaması yerinde olacaktır. Ayrıca, kayıt dışı çalışma ile etkin bir mücadele verilmeli, güvenceli ve sendikalı çalışma biçimleri yaygınlaştırılmalıdır. Devlet, anayasada hüküm altına alınan sosyal niteliğini öne çıkartarak bu noktalarda somut çabalar içerisinde bulunmalıdır. Ayrıca ilgili kurumlar, kanun ve yönetmelikte düzenlenmiş hakların işverenler tarafından uygulanıp uygulanmadığını kapsamlı bir boyutta denetlemelidir. Kanuni sorumluluklarını yerine getirmeyen işverenlere caydırıcı yasal yaptırımlar getirilmelidir. Yıllık ücretli izin hakkının korunması ve gelişmesi için gerekli bu tür önlemler, çalışanların güvence altına alınmış diğer haklarının da muhafaza edilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

146 No'lu Gemi Adamlarının Yıllık Ücretli İznine İlişkin Sözleşme.

https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377290/lang--tr/index.htm
(11.04.2022).

Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi. <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708> (03.04.2022).

C-132-Holidays With Pay Convention (Revised), 1970 (No.132).
https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312277:NO (03.04.2022).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Çalışma Hayatı İstatistikleri 2013.
https://www.csgeb.gov.tr/media/1295/calisma_hayati_2013.pdf (09.04.2022).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. 2016 Çalışma Hayatı İstatistikleri.
https://www.csgeb.gov.tr/media/1298/calisma_hayati_2016.pdf (09.04.2022).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı. 30 Soruda İşçinin Dinlenme Hakkı. <https://www.csgeb.gov.tr/medias/6948/30-soruda-i%C5%9F%C3%A7inin-dinlenme-hakk%C4%B1.pdf> (20.04.2022).

Demir, Fevzi. İş Hukuku ve Uygulaması. Gözden Geçirilmiş 9. Baskı. İzmir: Albi Yayıncılık, 2015.

DİSK-AR. Covid-19 Salgını Günlerinde Türkiye'de Sendikalaşmanın Durumu Araştırması. 2020.
<http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/Covid-19-G%C3%BCnlerinde->

[Sendikala%C5%9Fma-Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1-Nisan-2020.pdf](#)
(10.04.2022)

Erdem, Hasan. “6645 Sayılı (Torba) Yasa İle İş Kanunu’nda Değişenler”, HR Dergi. Haziran 2015.
<https://hrdergi.com/avukat-hasan-erdem-6645-sayili-torba-yasa-ile-is-kanunu-nda-degisimler> (08.04.2022).

Erdoğan, Gülnur. “Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”. TBB Dergisi. Sayı 77, 2008, ss.123-166.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/688B1-Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf> (03.04.2022).

İştar, Cengiz. “Türk İş Hukukunda Dinlenme Hakkı”, 3. International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS). 9-11 Nov. 2017, ss. 51-61.

[Kayhan, Necati](#). “Ulusal ve Uluslararası Normlara Göre Türkiye’de Yıllık İzin Hakkı ve Kamuda Alt İşverenlik İzin Uygulaması”. Çalışma İlişkileri Dergisi. Cilt 1, Sayı 1, ss. 119-149.

[Kılıç, Mustafa](#). “İşçilerin Çalışma Hayatıyla İlgili Haklarını Aramada Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi SBE, 2016.

Özkoç, Mehmet Mert. Türkiye’de Grev Uygulamaları. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, 2020.

Resmi Gazete. Sayı 26468, Karar Sayısı 2007/11907, 9 Nisan 2007.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070409-1.htm> (03.04.2022).

Resmi Gazete, Sayı 30288, 1 Ocak 2018.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/01/20180101-5.htm> (10.04.2022).

Tezcan, Oğuz. Türk Çalışma Hayatında Bireysel İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları. Ankara: T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, 2014.

TÜİK İşgücü İstatistikleri, III. Çeyrek: Temmuz-Eylül, 2021.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-III.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2021-37547> (10.04.2022).

Yargıtay 7.HD. 22.10.2015. E. 2014/20225, K. 2015/20217.

Yargıtay 9. HD. 06.12.2010. E. 2008/42616, K. 2010/36351.

[Yargıtay 9. HD. 02.03.2021. E. 2021/897, K. 2021/5272.](#)

IMPACT ON SOCIAL MEDIA MARKETING ACTIVITIES ON PURCHASE INTENTION IN SUSTAINABLE FASHION INDUSTRY: THE MODERATING ROLE OF BRAND PERSONALITY

Research Assistant, TUĞÇE TULUK²⁵, Master Student, BEHIYE SELİN GÖKKUT²⁶

1 İstanbul Aydın University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
tugcetuluk@aydin.edu.tr, ORCID ID: (0000-0002-0940-8411)

2 Marmara University, Social Sciences Institute, selingokkut@gmail.com, ORCID ID: (0000-0002-1939-1529)

ABSTRACT

Along with the emerging significance of social media marketing in diverse fields, most scholars have primarily focused on social media marketing activities (SMMA). The dimensions of social media marketing activities have also been addressed in various studies with diverse authors. For instance, Kim and Ko (2012) firstly classified the SMMA 5 dimensions (Entertainment, interaction, trendiness, customization, word of mouth (WOM)) in the luxury fashion industry while Seo and Park (2018) examined the impact of social media marketing activities with the same dimensions except WOM in the airline industry. Social media may assist in establishing a link between businesses and consumers and break down fundamental hurdles to long-term behavior. SMMA are all influenced by transparent and socially responsible brand initiatives, which foster good word-of-mouth (WOM) and electronic word of mouth (e-WOM) more successfully than traditional marketing tactics. This study examines the impact of social media marketing activities on purchase intention. Similar to scholars who previously studied SMMA, through this study elements like brand equity, brand commitment, and e-WOM are taken into consideration and measured. In addition, the study develops the impact of the moderator role of brand personality on brand commitment and brand equity relationship while understanding how sustainable fashion brands use SMMA effectively to increase purchase intention. Through the study, the survey attempted to gather information about consumer perspectives by using an online and offline questionnaire with a five-Likert scale. After that, descriptive statistics and path analysis were used to examine the data through structural equation modeling via the SmartPLS. The findings revealed that social media marketing activities had a considerable impact on purchase intention.

Keywords: Social Media Marketing Activities, Brand Personality, Sustainable Fashion Industry

²⁵İstanbul Aydın University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, tugcetuluk@aydin.edu.tr, ORCID ID: (0000-0002-0940-8411).

²⁶ Marmara University, Social Sciences Institute, selingokkut@gmail.com, ORCID ID: (0000-0002-1939-1529).

1. INTRODUCTION

Recently sustainability awareness and a desire to buy sustainable products have been prompted by consumers with the need for sustainable products, this awareness also led fashion companies to put sustainability on their key management goals. Companies try to address consumer demands for social and environmental challenges and make efforts to promote their sustainable products (Han, et.al., 2017; Jang, Ko, Chun, & Lee, 2012). To make their efforts visible companies have realized the importance of social media channels gaining attention from consumers, creating brand-customer relationships, and aiding the consumer decision-making process (Kim & Ko, 2010; Kim and Hall, 2015; Pentina et. al., 2018).

Social media channels help to build brand equity, WOM, eWOM, purchase intentions, and brand loyalty by motivating consumers to interact with brands; with those channels, professionals have better tools to promote their products through interactions with users, relationships interpersonally, and the transmission of positive eWOM (Ko & Megehee, 2012).

In comparison to traditional marketing, social media marketing takes low financial investment to enable both consumers and companies to communicate effectively and interactively leading to consumer demand for long-term sustainability (Hung, Li, & Tse, 2011; Minton et al., 2012; Kahle & Valette- Florence, 2014).

Social media may assist bridge the disparity between businesses and consumers, as well as breaking down fundamental hurdles to long-term conduct, for example; a lack of interest, a lack of information, and skepticism. Fashion firms must understand customer receptivity and responsiveness to sustainable, product advertisements on social media channels as the effect of social media has grown. Furthermore, social media environments stimulate interactions and social ties, such as sharing, advocating, socializing, and co-creating (Srinivasan, Anderson, & Ponnayolu, 2002; Brodie, Ilic, Juric, & Hollebeek, 2013).

Understanding that customer views of sustainability encompass long-term environmental, social, economic, and cultural components is critical for successful sustainability marketing (Kagawa, 2007). In this study, social media marketing activities (SMMA) are examined in the concept of sustainable fashion brands and their efforts. The relationship between the activities and other dimensions was studied.

1.1. Social Media Marketing Activities (SMMAs)

According to Kaplan and Haenlein (2010), social media refers to “a group of Internet-based applications that builds on the ideological and technological foundations of Web 2.0 and that allows the creation and exchange of user-generated content”. Additionally, social media comprehends the collection of software-based technologies and it offers a digital environment in which they can share and receive digital content or information (Appel *et al.*,2020). Social media has a significant role in establishing a connection between customers and offers marketers remarkable ways to attract consumers' attention. Thus, brands have started to use social media marketing strategies (Kelly *et al.*,2010).

Considering the increasing significance of social media in diverse areas, most scholars have primarily focused on SMMA. Primarily, Kim and Ko (2012) described the SMMA as follows; “entertainment, interaction, trendiness, customization, and word of mouth (WOM)” in the luxury fashion brands. Correspondingly, Godey *et al.* (2016) examined the influence of SMMA (entertainment, interaction, WOM, trendiness, customization) in the luxury brands industry. Seo and Park (2018) identify SMMA through the airline industry as “entertainment, interaction, trendiness, customization, and perceived risk”. Cheung *et al.* (2020a) investigated the effect of SMMA in the smartphone sector whilst Yadav and Rahman (2017) also looked for the impact of SMMA with the same dimensions except for informativeness in the e-commerce industry. Hazzam (2021) applied informativeness, trendiness, and interactivity as the three SMMA components in the context of fashion brands on the Instagram platform. Cheung *et al.* (2020b) investigated the impact of SMMA (entertainment, interaction, trendiness, customization) on luxury cosmetics brands. Based on the previous studies, this study sustainable fashion brands' SMMA dimensions identify and studied as “entertainment, interaction, trendiness, and customization”.

1.2. Brand Equity and SMMA

Brand equity identifies the net results of goods and debts associated with a name or the symbol of the brand. Aaker (1991) defined brand equity as “dimensions inclusion such as comprising brand awareness, brand loyalty, perceived value, and brand associations” (Aaker,2004). However, Keller (1993) defined the brand equity concept with two opinions; brand awareness and brand image which are suggesting the brand equity concept consumer point of view.

Brand awareness corresponds to a consumer's ability to recognize or remember a brand in various situations (Rossiter and Percy,1987). Keller (1993) outlined brand image as a customer's prevalent image of the brand as well as the combination of several brand associations. The brand image reflects the physical formation in the mind of consumers, which is a combination of the consumer's emotions, perceptions toward the products, and their associated links.

In the SMMA context, there are several studies concerned with brand equity dimensions. Firstly, Kim and Ko (2012) investigated the effect of SMMA dimensions and found that all of the SMMA dimensions significantly positively influenced brand equity dimensions. Particularly, several studies merely focused only one dimension of brand equity such as brand loyalty (Sharawneh,2020) and brand awareness (Sopiah,2021). These studies indicated that brand loyalty and brand awareness are positively affected by social media marketing activities.

H1: Social Media Marketing Activities have a positive effect on Brand Equity

1.3.Brand Equity and E-WOM

Utilizing SMMA, companies can easily communicate and interact with their customers. Participation in social media marketing activities creates positive impacts more than the traditional advertisements for the brands or companies since social media offers two-way

communication/interaction between the customers and brands. Furthermore, brands may communicate favorable brand images through interactions with prospects and existing customers. WOM marketing and the inflow of new customers can be induced by social media marketing, demonstrating that social media is a powerful tool for communication (Bae,2002). In the literature, Seo, and Kim (2003) indicated the major impacts of brand equity on the outcomes of WOM. Additionally, the impact of a company's brand equity on customer behavior was explored, and it was found that brand equity boosted positive WOM through brand behavior (Park,2013). Seo and Park (2018) examined the impact of brand equity (brand image and brand awareness) on E-WOM and found that brand awareness has no impact on E-WOM whilst brand image has an as significant positive impact on E-WOM. Aji *et al.* (2020) demonstrated that brand equity (perceived quality, brand awareness, brand loyalty, brand associations) has a significant E-WOM has a positive impact on the ready-to-drink tea industry on Instagram.

H2: E-WOM is influenced positively by brand equity.

1.4.Brand Equity and Brand Commitment

According to Ogba and Tan (2009), customers are emotionally committed to an organization, a brand, or a product to the extent that they maintain their membership in the organization or utilize the product/service, indicating a desire to retain a meaningful relationship. Researchers distinguish between two types of commitment: emotional and intellectual commitment. (Allen and Meyer, 1990; Bolton et al. 2000; Grisaffe and Nguyen 2011). The desire to keep a brand is referred to as brand commitment a long-term and valued engagement with a company (Nguyen et al 2016). Consumers that are loyal to a brand are more likely to have great experiences with it, making the extension more appealing (Swaminathan 2003).

Customers' evaluations of the company's product value, according to Keller (2001). A consumer's judgment of personal preferences on brand image and value products and services can be defined as brand equity in general. Consumer and business value are affected by brand equity. (Baldauf et. Al., 2003). Brand equity refers to the additional utility or value that a product's brand name can bring. Brand equity is commonly regarded as a multidimensional concept. Several aspects of brand equity have been discovered in previous studies, including "brand awareness, brand associations, brand loyalty, and perceived quality" (Nah et al 2011). Consumers are more likely to be positive about brand extensions if they are familiar with the original brand.

According to Seo and Park, "study of SMMA's impact on brand equity and consumer response in the airline company" (2018). They claimed that commonality is the most important feature of SMMA's and that SMMA's have a significant impact on brand awareness and equity. Furthermore, brand awareness has a large impact on commitment, and brand image has a considerable impact on speech and commitment, according to the data. According to Kim et al. (2008), customer

contentment, trust, and relationship commitment can help to generate brand equity. Accordingly, the research hypothesis is given below.

H3: Brand Commitment is influenced positively by Brand Equity.

1.5.Brand Personality

The product or service identification that can dramatically affect consumer behavior is referred to as brand personality (Louis & Lombart, 2010). Although most brand personality research is done offline, (Müller & Chandon, 2003) conducted an online study and discovered that two aspects of brand personality, youthfulness/modernity and sincerity/trustworthiness, were more appealing to the study group. This effect grew stronger when according to the study, visitors to the brand website had a more favorable attitude toward it. Much of the previous research focused on the aspects of consumer goods and service brand personalities, (Poddar et al., 2009) and expanded the definition and measurement of brand personality to an online context.

A set of human traits linked with a brand might be thought of as brand personality (Aaker, 1997). Sincerity, excitement, competence, sophistication, and ruggedness are the five categories that Aaker has categorized these humanlike attributes into. Accordingly, Habibi et.al. (2014) study, of brand personality traits examined and found out that rather than the sincerity/trustworthiness dimension of brand personality, the modernity/youthfulness dimension has a more substantial moderating influence. Furthermore, the findings suggest that creative websites may be more influential. In this study, the aim is to find the moderating role of brand personality between brand equity and brand commitment and research which traits have more impact on the relationship between brand equity and brand commitment.

H4: Brand personality moderates the relationship between Brand Equity and Brand Commitment.

1.6.E-WOM and Purchase Intention

E-WOM arose as a result of the proliferation of social media platforms and the advancement of technology. Customers' positive or negative statements about a product, company, or brand in the future, present, or past are reflected in E-WOM, which can be evaluated by anyone online (Hennig-Thurau et al.,2004). Consumers frequently use the internet to learn more about products, services, or brands before making a purchase (Jalilvand and Samiei,2012). Positive word of mouth increases customer purchase intentions, while negative information about products or services reduces them, according to Baker et al. (2016). E-WOM, according to Doh and Hwang (2009), is an important predictor of consumer purchase intentions because consumers rely on it before making any product purchases.

Previous studies in the literature indicated that E-WOM is a significant predictor of the customer's purchase intentions. Primarily, Shaemi Barzoki *et al.* (2014) found that E-WOM in virtual social networks has a significant positive impact on customers' purchase intentions. Kudeshia and Kumar (2017) investigated the user-generated positive social E-WOM through Facebook and found that positive social E-WOM significantly affected consumers' purchase intentions of consumer electronics. Kunja *et al.* (2021) studied the impacts of E-WOM on young consumers' purchasing intentions in the context of brand fan pages on Facebook and discovered that E-WOM has a significantly positive influence on related to consumers' purchasing intentions. E-WOM has a significant positive impact on purchase intention in the notion of social media marketing activities (SMMAs) (Aji *et al.*,2020).

H5: E-WOM influences purchase intent positively.

1.7.Brand Commitment and Purchase Intention

Commitment is a powerful and important notion that relates to a customer's ultimate connection disposition (Hess and Story,2005). Commitment has typically been defined as the desire and intention to maintain a relationship over time (Tong *et al.*,2017). From a brand perspective, commitments are defined as a consumer's strong desire to maintain a long-term engagement with the brands (Morgan and Hunt,1994).

Committed customers form relationships with brands by becoming aware of, purchasing, using, and experiencing them (Seo and Park,2018). Thus, customers tend to buy more for the brands they are committed to. In the literature, Hutter *et al.* (2013) investigated the impact of a user's brand page commitment on purchase intention and discovered that within the social media activities concept, brand page commitment plays a significant role in a user's purchase intention. Furthermore, Bouhleb *et al.* (2011) discovered that brand commitment has a positive influence on purchase intention in the context of mobile marketing.

H6: Brand Commitment influences Purchase Intention positively.

2. RESEARCH DESIGN

2.1. Research Model

The latter empirical analytical study employs structural equation modeling to investigate the effects of SMMAs on purchase intention, with brand personality serving as a moderator. The research model, depicted in Fig. 1, is based on previous studies and new challenges in moderating the role of brand personality.

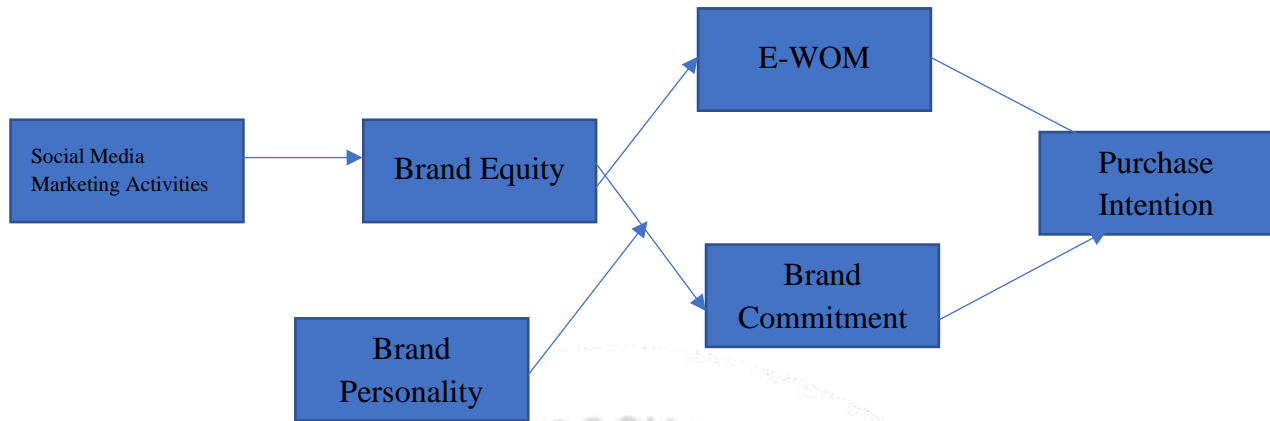

Figure 1 Research Model

2.2. Sample Design

The items in this study's questionnaire were created using a literature review, then adapted and revised based on the results of a pilot survey. The questionnaire surveyed sustainable fashion brands SMMAs, with nine items covering four components: entertainment, interaction, customization, and trendiness. A total of 39 items covered five additional components: brand equity, E-WOM, purchase intention, brand commitment, and brand personality. A 5-point Likert scale was used to categorize the responses, with 5 being "strongly agree" and 1 being "strongly disagree." The items are listed in Table 1.

The survey used for the empirical study was conducted within a month mostly with university students, on social media users, especially on Instagram who had awareness about sustainability. As seen in table 1, with several dimensions both online and offline questionnaire was distributed and conducted.

Table 1 Questionnaire Items

Concept	Variable	Item
"Social Media Marketing Activity (Kim and Ko,2012)"	Entertainment	"It is pleasant to spend time on the Instagram account of this brand."
		"The content on the Instagram account of this brand is interesting."
	Interaction	"The Instagram account of this brand shares information with its users."
		"It is possible to exchange ideas with other users of this brand through the Instagram account."
		"It is easy to convey my opinion through the Instagram account of this brand."
	Trendiness	"The contents shown on the Instagram account of this brand are the latest information."
		"Following the Instagram account of this brand is in line with the trends."
	Customization	"This brand's Instagram account offers personalized information search."

		“This brand's Instagram account provides personalized service.”
“Brand Equity (Aji <i>et al.</i> ,2020; Godey <i>et al.</i> ,2016; Seo and Park,2018)”	Brand Awareness	“I can easily remember the symbol/logo of this brand on Instagram.”
		“When I see this brand on Instagram, some features of this brand come to mind first.”
		“I am aware of this brand appearing on Instagram.”
		“I recognize this brand compared to other competing brands on Instagram.”
		“I know what this brand's Instagram account looks like.”
	Brand Image	“This brand is a sustainable leading fashion brand.”
		“This fashion brand has extensive experience in the sustainable field.”
		“This brand is the representative of the sustainable fashion industry.”
		“This brand is a customer-oriented brand.”
	Brand Loyalty	“In my last use experience, I was satisfied with the products of this brand.”
		“During my last use experience, I was dissatisfied with the products of this brand.”
		“I would buy the product of this brand at the next opportunity.”
“I would recommend the products of this brand to others.”		
“E-WOM (Seo and Park,2018)”		“I share positive opinions about the products of this brand on social media.”
		“I will recommend the products of this brand using social media.”
		“I will recommend the products of this brand to my friends on social media.”
“Brand Commitment (Hutter <i>et al.</i> ,2013)”		“I am one of the followers of this brand's Instagram account.”
		“I follow the daily news on the Instagram account of this brand.”
		“I feel that I belong to the Instagram community of this brand.”
		“I have close relationships with other followers of this brand.”
		“I often participate in the activities on this brand's Instagram account.”
		“If I don't visit the brand's Instagram account regularly, I think I'm going to miss something.”
		“It is a pleasure for me to refer other people to this brand.”
“Brand Personality (Ramaseshan and Stein,2014)”	Sincerity	“If this brand was a real person, it would be a sane person.”
		“If this brand was a real person, it would be an honest person.”
		“If this brand was a real person, it would be a virtuous person.”
		“If this brand was a real person, it would be a cheerful person.”
	Excitement	“If this brand was a real person, it would be a brave person.”
		“If this brand were a real person, it would be someone with a witty temperament.”
		“If this brand were a real person, it would be an imaginative person.”
		“If this brand was a real person, it would be a person who follows the current.”
	Competence	“If this brand was a real person, it would be a reliable person.”
		“If this brand was a real person, it would be a smart person.”

		“If this brand was a real person, it would be a successful person.”
	Sophistication	“If this brand was a real person, it would be a top-class.”
		“If this brand was a real person, it would be a fascinating person.”
“Purchase Intention (Aji et al.,2020)”		“Engaging with this brand's Instagram account helps me make better decisions before purchasing the brand's products.”
		“Interacting with this brand's Instagram account increases my interest in purchasing the brand's products.”
		“Absolute buy products marketed on this brand's instagram account.”

3. RESULTS AND EVALUATION

In the study, 303 participants attended the survey %66,7 of the participants are female while %33,3 of the participants are male. %84 of the participants are single and the rest of them is married. In terms of education level, the majority of the participants (%60,1) are undergraduate students. Through the research, firstly “Which social media platform do you use the most?” question was conducted to understand the platform that the participants used frequently. Accordingly, to their responses, Instagram with %83,8 is the most used social media platform among the participants. Then two questions about awareness were asked; “Do you know about the sustainable activities of brands?” and “Do you follow fashion brands with sustainable activities on social media?”. Participants responded to these questions respectively “yes”, %71,6 for the first question “yes” and %52,8 for the second question. These results show that participants are likely to be aware of the sustainable activities of the brands while they are not actively following the brands on social media.

To understand the further responses better “According to which directive will you answer the following questions?” asked in the questionnaire with the choices;

- “According to the social media account of the fashion brand that has sustainable activities that I follow”,
- “According to the social media account of the fashion brand, which has sustainable activities that I followed before but now unfollows,”
- “According to the social media account of the fashion brand, which has the most sustainable activities in the Discover section.”

Respectively the answers showed that %49,3 of the participants conducted the questionnaire while thinking about their discovery page of the selected social media. This shows that participants engaged with the social media and are aware of the posts and other activities without actively following the social media accounts.

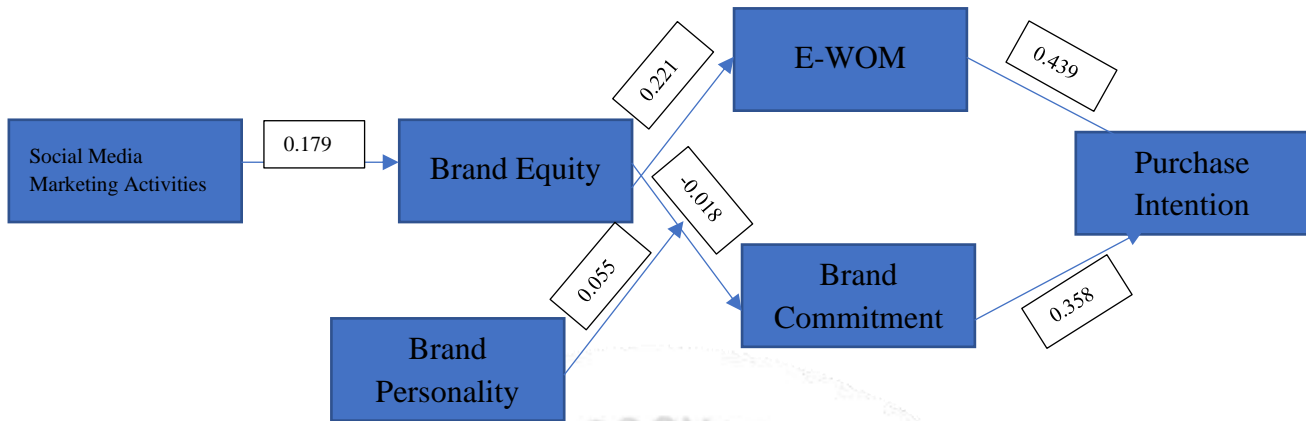

Figure 2 Research Model Results

In the study, shown in table 2 founded that SMMA has a positive effect on Brand Equity, H1 has been confirmed by the value from path analysis ($\beta=0.179$, $p<0.05$) thus H1 has accepted. H2 ($\beta=0.221$, $p<0.05$) has accepted. H3 ($\beta=-0.018$, $p>0.05$) has been rejected, which shows the relationship between brand equity and brand commitment is inefficient. H3 has directly related to H4 because in the study H4 measures moderating effect on the relations which is given H3 ($\beta=0.055$, $p>0.05$) thus while H3 is inefficient, the efficiency of the H4 cannot be confirmed. EWOM has noteworthy positive impact on purchase intention thus, H5 has accepted ($\beta=0.439$, $p<0.05$). Brand commitment has significant positive impact on purchase intention thus, H6 has confirmed ($\beta=0.358$, $p<0.05$).

Table 2 Hypothesis Results

	T-value	P Values	Results
H1: SMMA -> Brand Equity	2.871	0.004	Accepted
H2: Brand Equity -> Ewom	3.947	0.000	Accepted
H3: Brand Equity -> Brand Commitment	0.372	0.710	Rejected
H4: Moderating Effect (Brand Personality-> Brand Commitment)	0.997	0.319	Rejected
H5: Ewom -> Purchase Intention	5.385	0.000	Accepted
H6: Brand Commitment -> Purchase Intention	4.915	0.000	Accepted

This study contained the internal consistency, convergent validity, and discriminant validity results of each construct. Factor loadings presented the extent construct can be assessed by some questions and the threshold value was 0.7, which was used to determine individual reliability (Çakır,2020). After deleting the second question in the brand equity (brand loyalty) construct, all the measurement items met the standards. The composite reliability of each construct is indicated in Table 3. The composite reliability (CR) value indicates the internal consistency of constructs and the acceptable threshold value of composite reliability is 0.7 for each construct (Chin, 1998; Çakır,

2020). AVE values provide convergent validity for each construct. If this value was > 0.5, this construct has good convergent validity (Fornell and Larcker,1981). It can be seen from the Table 3 that the AVE values are ranging between 0.671 and 0.931, demonstrating good convergent validity.

Table 3 AVE, CR, FL, AND CA Results

	Dimensions (Indicators)	Factor Loadings	Cronbach's Alpha	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
Brand Commitment	Brand Commitment 1	0.836	0.955	0.963	0.787
	Brand Commitment 2	0.894			
	Brand Commitment 3	0.929			
	Brand Commitment 4	0.866			
	Brand Commitment 5	0.916			
	Brand Commitment 6	0.889			
	Brand Commitment 7	0.875			
Brand Equity	Brand Awareness 1	0.820	0.913	0.935	0.743
	Brand Awareness 2	0.877			
	Brand Awareness 3	0.883			
	Brand Awareness 4	0.890			
	Brand Awareness 5	0.837			
	Brand Image 1	0.904	0.916	0.940	0.798
	Brand Image 2	0.909			
	Brand Image 3	0.895			
	Brand Image 4	0.863			
	Brand Loyalty 1	0.857	0.859	0.914	0.780
Brand Loyalty 3	0.881				
Brand Loyalty 4	0.912				
Brand Personality	Competence 1	0.849	0.959	0.964	0.671
	Competence 2	0.844			
	Competence 3	0.865			
	Excitement 1	0.853			
	Excitement 2	0.737			
	Excitement 3	0.812			
	Excitement 4	0.804			
	Sincerity 1	0.784			
	Sincerity 2	0.829			
	Sincerity 3	0.839			
	Sincerity 4	0.835			
	Sophistication 1	0.777			
	Sophistication 2	0.809			

EWOM	EWOM1	0.885	0.915	0.946	0.855
	EWOM2	0.941			
	EWOM3	0.947			
Purchase Intention	PURCHINT1	0.915	0.889	0.931	0.819
	PURCHINT2	0.921			
	PURCHINT3	0.878			
SMMA	Customization 1	0.951	0.929	0.964	0.931
	Customization 2	0.979			
	Entertainment 1	0.921	0.864	0.935	0.879
	Entertainment 2	0.953			
	Interaction 1	0.796	0.811	0.888	0.726
	Interaction 2	0.916			
	Interaction 3	0.840			
	Trendiness 1	0.884	0.789	0.903	0.824
Trendiness 2	0.931				

Discriminant validity determines the level of discrimination between tested variables and distinctive constructs criterion. Henseler et al. (2015) proposed a testing method technique which is known as the HTMT (heterotrait-monotrait) ratio of correlations relying on a multitrait-multimethod matrix. Accordingly, this study measured discriminant validity via HTMT. Discriminant validity must be lower than the 0.90 and the values for each construct indicated in the table 4 all values are lower than 0.90 therefore, discriminant validity of this study has been accomplished (Gold et al.,2001).

Tablo 4 HTMT Ratio Results

HTMT RATIO	BE	BL	CUS	ENT	INT	BPM	PI	SMMA	TREND	BA	BC	BI	BP	EWOM
BE														
BL	0.410													
CUS	0.267	0.607												
ENT	0.234	0.681	0.671											
INT	0.252	0.628	0.783	0.827										
BPM	0.096	0.184	0.079	0.174	0.080									
PI	0.204	0.506	0.464	0.573	0.641	0.100								
SMMA	0.232	0.162	0.104	0.108	0.101	0.078	0.052							
TREND	0.318	0.670	0.803	0.827	0.877	0.106	0.597	0.243						
BA	0.424	0.876	0.572	0.666	0.609	0.242	0.444	0.149	0.698					
BC	0.173	0.503	0.570	0.538	0.523	0.100	0.693	0.037	0.496	0.398				
BI	0.369	0.857	0.623	0.574	0.619	0.142	0.576	0.066	0.642	0.730	0.555			
BP	0.309	0.549	0.505	0.597	0.635	0.253	0.685	0.080	0.620	0.507	0.649	0.603		
EWOM	0.233	0.584	0.533	0.626	0.636	0.086	0.742	0.025	0.537	0.510	0.695	0.653	0.609	

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

This study was concentrated on SMMA recommended by Kim, and Ko (2012) and examined the impact of SMMA with four dimensions (customization, trendiness, interaction, and entertainment) on purchase intention in the concept of sustainable fashion brands industry.

In this study, social media marketing activities have a significant impact on brand equity which led to a positive influence on EWOM, whilst brand equity has no remarkable positive impact on brand commitment. However, the study by Seo and Park (2018) confirmed that brand equity (brand awareness and brand image) has a significant positive impact on brand commitment. Brand commitment and EWOM have also a significant positive impact on purchase intention in the sustainable fashion brands concept. This can be explained as committed customers have more tendency to purchase sustainable fashion brands because they are closely linked to these brands. If the customers are closely committed to brands, they are more willing to purchase them. Furthermore, customers who are sharing positive opinions about the enabled fashion brands through social media, especially Instagram have also a significant impact on customers' purchase intention. The empirical findings of this study make two important conclusions and contributions. Firstly, social media marketing activities are the most important strategies to build relationships with the customers, and for the sustainability issues, customers are mostly aware of sustainable activities. Therefore, sustainable fashion brands should mostly use social media marketing activities on their Instagram accounts especially they should create content about their sustainability activities.

Secondly, the main important point for this article is that the sustainability efforts of the brands should be given a lot of space on Instagram, from the survey results shows that consumers are most likely to use Instagram as a social media platform and additionally, the content of the brands in the discovery on Instagram should be shown as an advertisement to increase the awareness of the consumers towards the brands. Brands should publish more content on sustainability activities on social media, they should use it actively.

In terms of the relationship between brand equity and brand commitment, the results came negatively which led to the moderator effect of brand personality's negative effects. Despite the effects of brand personalities on social media accounts, because of the lack of a positive relationship between commitment and equity, brand personality had no impact on the relationship between commitment and equity.

For further research, scholars would look for a direct relationship between brand personality and brand commitment to see clearly without moderating effect. Also, scholars should look for other industries rather than sustainable fashion brands. Since it is a new and emerging industry, consumers have limited ideas and habits accordingly. Although this study was conducted with consumers who are mostly aware the sustainability, there is a lot of room for further developments for researchers. While this study empirically demonstrated that SMMA had a positive effect on customer response, the implications for company proficiency or managerial achievement were not addressed. Future research that takes these limitations into account would be beneficial.

References

- Aaker, D., "Strategy, Brand Portfolio, Creating Relevance, Differentiation, Energy, Leverage, And Clarity," New York Press, 2004.
- Aaker, D.A., "Managing Brand Equity: Capitalizing On The Value Of A Brand Name." New York: The Free Press, 1991.
- Aaker, J. L., "Dimensions Of Brand Personality." *Journal Of Marketing Research*, 347-356. [Http://Dx.Doi.Org/10.2307/3151897](http://dx.doi.org/10.2307/3151897), 1997.
- Allen, N. J. And J.P. Meyer, "The Measurement And Antecedents Of Affective, Continuance, And Normative Commitment To The Organization," *Journal Of Occupational Psychology*, Vol. 63, No. 1:1-18, 1990.
- Agarwal, Mk & Vr Rao, "An Empirical Comparison Of Consumer-Based Measures Of Brand Equity," *Marketing Letter*, 7 (3), 237-47, 1997.
- Agichtein, E., Castillo, C., Donato, D., Gionis, A., And Mishne, G., "Finding High-Quality Content In Social Media," In *Proceedings Of The 2008 International Conference On Web Search And Data Mining*, 2008.
- Aji, P.M., Nadhila, V., And Sanny, L., "Effect Of Social Media Marketing On Instagram Towards Purchase Intention: Evidence From Indonesia's Ready-To-Drink Tea Industry," *International Journal Of Data And Network Science*, 91-104, 2020.
- Appel, G., Grewal, L., Hadi, R., And Stephen, A.T. "The Future Of Social Media In Marketing," *J Acad Mark Sci*, 48 (1), 79-95, (2020).
- Bae, J.C. (2002), "A Study On The Effects Of Service Quality On Customer Satisfaction And Repurchase Intention On The Internet Shopping Mall," Unpublished Master's Thesis, Yonsei University, Seoul, Korea, 2002.
- Bagozzi, R.P. And Dholakia, U.M. "Intentional Social Action In Virtual Communities," *Journal Of Interactive Marketing*, 16 (2), 2-21, 2002.
- Baker, A.M., Donthu, N., And Kumar, V., "Investigating How Word-Of-Mouth Conversations About Brands Influence Purchase And Retransmission Intentions," *Journal Of Marketing Research*, 53 (2), 225-39, 2016.
- Baldauf, A., Cravens, K., And Binder, G., "Performance Consequences Of Brand Equity Management: Evidence From Organizations In The Value Chain", *Journal Of Product & Brand Management*, Vol. 12, No. 4, Pp.220-236, 2003.
- Bouhleb, O., Mzoughi, N., Hadiji, D., And Slimane, I.B., "Brand Personality's Influence On The Purchase Intention: A Mobile Marketing Case," *International Journal Of Business And Management*, 6 (9), 210, 2011.
- Bolton, R., P. K. Kannan, And M. D. Bramlett, "Implication Of Loyalty Programs And Service Experiences For Customer Retention And Value," *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, Vol. 28, No. 1:95-108, 2000.
- Brodie, R. J., Ilic, A., Juric, B. ve Hollebeek, L., "Consumer Engagement in a Virtual Brand Community: An Exploratory Analysis." *Journal of Business Research*, 66(1), 105-114, 2013.

- Chen, Y. H., & Barnes, S., "Initial Trust And Online Buyer Behavior." *Industrial Management & Data Systems*, 107, 21-36. [Http://Dx.Doi.Org/10.1108/02635570710719034](http://dx.doi.org/10.1108/02635570710719034),2007.
- Cheung, M.L., Pires, G., And Rosenberger, P.J., "The Influence Of Perceived Social Media Marketing Elements On Consumer–Brand Engagement And Brand Knowledge," *Asia Pacific Journal Of Marketing And Logistics*, 32 (3), 695-720, 2020a.
- Cheung, M.L., Pires, G.D., Rosenberger Iii, P.J., And De Oliveira, M.J. "Driving Cobras: The Power Of Social Media Marketing," *Marketing Intelligence & Planning*, 39 (3), 361-76, 2020b.
- Chin, W.W., "The Partial Least Squares Approach To Structural Equation Modeling," *Modern Methods For Business Research*, 295 (2), 295-336, 1998.
- Çakır, S., Fatma, "Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (Pls-Sem)". Ankara Gazi Kitabevi, 2020.
- Daugherty, T., Matthew, S., And Bright, L., "Exploring Consumer Motivations For Creating User-Generated Content " *Journal Of Interactive Advertising*, 8 (2), 16-25, 2008.
- Doh, S.-J. And Hwang, J.-S. "How Consumers Evaluate Ewom (Electronic Word-Of-Mouth) Messages," *Cyberpsychology & Behavior*, 12 (2), 193-97, 2009.
- Fornell, C. And Larcker, D.F. "Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error " *Journal Of Marketing Research* 18 (1), 39-50, 1981.
- Giraffe, D. B. And H. P. Nguyen, "Antecedents Of Emotional Attachment To Brands," *Journal Of Business Research*, Vol. 64: 1052-1059, 2011.
- Gallaughar, J. And Ransbotham, S. "Social Media And Customer Dialog Management At Starbucks " *Mis Quarterly Executive* 9(4), 197-212, 2010.
- Godey, B., Manthiou, A., Pederzoli, D., Rokka, J., Aiello, G., Donvito, R., And Singh, R. "Social Media Marketing Efforts Of Luxury Brands: Influence On Brand Equity And Consumer Behavior," *Journal Of Business Research*, 69 (12), 5833-41, 2016.
- Gold, A.H., Malhotra, A., And Segars, A.H., "Knowledge Management: An Organizational Capabilities Perspective," *Journal Of Management Information Systems*, 18 (1), 185-214, 2001.
- Han, Jinghe & Seo, Yuri & Ko, Eunju., "Staging luxury experiences for understanding sustainable fashion consumption: A balance theory application.", *Journal of Business Research*. 74. 162-167. 10.1016/j.jbusres.2016.10.029, 2017.
- Hazzam, J., "The Moderating Role Of Age On Social Media Marketing Activities And Customer Brand Engagement On Instagram Social Network," *Young Consumers*, 2021
- Habibi, A., Hagh, S. G., Bahabadi, M. H., Hamedani, S. S., Yasin, N. M., & Omar, N. A., "Brand Personality Moderating Effect On The Relationship Between Website Quality And Online Trust: Malaysian Online Environment Context." *Asian Social Science*, 10(11), 210, 2014.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K.P., Walsh, G., And Gremler, D.D. "Electronic Word-Of-Mouth Via Consumer-Opinion Platforms: What Motivates Consumers To Articulate Themselves On The Internet?," *Journal Of Interactive Marketing*, 18 (1), 38-52, 2004.
- Henseler, J., Ringle, C.M., And Sarstedt, M., "A New Criterion For Assessing Discriminant Validity In Variance-Based Structural Equation Modeling," *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, 43 (1), 115-35, 2015.

- Hess, J. And Story, J., "Trust-Based Commitment: Multidimensional Consumer-Brand Relationships," *Journal Of Consumer Marketing*, 2005.
- Hutter, K., Hautz, J., Dennhardt, S., And Füller, J. "The Impact Of User Interactions In Social Media On Brand Awareness And Purchase Intention: The Case Of Mini On Facebook," *Journal Of Product & Brand Management*, 22 (5/6), 342-51, 2013.
- Hung, K., Li, S. Y., & Tse, D. K., " Interpersonal trust and platform credibility in a Chinese multibrand online community." *Journal of Advertising*, 40(3), 99-112,2011.
- Jalilvand, M.R. And Samiei, N., "The Effect Of Electronic Word Of Mouth On Brand Image And Purchase Intention: An Empirical Study In The Automobile Industry In Iran," *Marketing Intelligence & Planning*, 2012.
- Kabiraj, S. And Shanmugan, J., "Development Of A Conceptual Framework For Brand Loyalty: A Euro-Mediterranean Perspective," *Journal Of Brand Management*, 18 (4), 285-99, 2011.
- Kang, M., "A Study On The Effect Of Features Of Brand Community Using One-Person Media On Consumers"; Seoul National University: Seoul," Korea, 2005.
- Kaplan, A.M. And Haenlein, M., "Users Of The World, Unite! The Challenges And Opportunities Of Social Media," *Business Horizons*, 53 (1), 59-68, 2010.
- Kahle, L. R., & Valette-Florence, P. "Marketplace lifestyles in an age of social media: Theory and methods."Routledge, 2014.
- Kagawa, F., "Dissonance in students' perceptions of sustainable development and sustainability: Implications for curriculum change", *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 8 No. 3, pp. 317-338. <https://doi.org/10.1108/14676370710817174>, 2007.
- Keller, K.L., "Conceptualizing, Measuring, And Managing Customer-Based Brand Equity," *Journal Of Marketing*, 57 (1), 1-22, 1993.
- Kelly, L., Kerr, G., And Drennan, J., "Avoidance Of Advertising In Social Networking Sites," *Journal Of Interactive Advertising*, 10 (2), 16-27, 2010.
- Keller, K.L., "Building Customer-Based Brand Equity: A Blueprint For Creating Strong Brands" Working Paper, Report No. 01-107, Marketing Science Institute, Cambridge, Ma., 2001.
- Kim, A.J. And Ko, E., "Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study Of Luxury Fashion Brand", *J. Bus. Res.*, Vol. 65, No. 10, Pp.1480–1486, 2012.
- Kim, K.H., Kim, K.S., Kim, J.H. And Kang, S.H., "Brand Equity In Hospital Marketing", *J. Bus. Res.*, Vol. 61, No. 1, Pp.75–82, 2008.
- Kim, A.J. And Ko, E., "Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study Of Luxury Fashion Brand," *Journal Of Business Research*, 65 (10), 1480-86, 2012.
- Ko, E., & Megehee, C. M., "Fashion marketing of luxury brands: Recent research issues and contributions." *Journal of Business Research*, 65(10), 1395-1398, 2012.
- Kudeshia, C. And Kumar, A., "Social Ewom: Does It Affect The Brand Attitude And Purchase Intention Of Brands?," *Management Research Review*, 2017.
- Kunja, S.R., Kumar, A., And Rao, B., "Mediating Role Of Hedonic And Utilitarian Brand Attitude Between Ewom And Purchase Intentions: A Context Of Brand Fan Pages In Facebook," *Young Consumers*, 23 (1), 1-15, 2021.

- Kusumasondjaja, S., "The Roles Of Message Appeals And Orientation On Social Media Brand Communication Effectiveness," *Asia Pacific Journal Of Marketing And Logistics*, 30 (4), 1135-58, (2018).
- Louis, D., & Lombart, C., "Impact Of Brand Personality On Three Major Relational Consequences (Trust, Attachment, And Commitment To The Brand)". *Journal Of Product & Brand Management*, 19, 1141-30. [Http://Dx.Doi.Org/10.1108/10610421011033467](http://dx.doi.org/10.1108/10610421011033467), 2010.
- Mangold, W.G. And Faulds, D.J. "Social Media: The New Hybrid Element Of The Promotion Mix," *Business Horizons*, 52 (4), 357-65, 2009.
- Manthiou, A., Chiang, L., And Tang, L.R., "Identifying And Responding To Customer Needs On Facebook Fan Pages," *International Journal Of Technology And Human Interaction (Ijthi)*, 9 (3), 36-52, 2013.
- Martin, K. And Todorov, I., "How Will Digital Platforms Be Harnessed In 2010, And How Will They Change The Way People Interact With Brands?," *Journal Of Interactive Advertising*, 10 (2), 61-66, 2010.
- Minton, A., *Ground Control: Fear and happiness in the twenty-first-century city*. Penguin UK., 2012.
- Morgan, R. And Hunt, S., "The Relationship Commitment-Trust Theory," *Journal Of Marketing*, 58 (3), 20-38, 1994.
- Muntinga, D.G., Moorman, M., And Smit, E.G., "Introducing Cobras," *International Journal Of Advertising*, 30 (1), 13-46, 2011.
- Muller, B., & Chandon, J. L., The Impact Of Visiting A Brand Website On Brand Personality. *Electronic Markets*, 13, 210-221. [Http://Dx.Doi.Org/10.1080/1019678032000108301](http://dx.doi.org/10.1080/1019678032000108301), 2003.
- Naaman, M., Becker, H., And Gravano, L., "Hip And Trendy: Characterizing Emerging Trends On Twitter," *Journal Of The American Society For Information Science And Technology*, 62 (5), 902-18, 2011.
- Nah, F.F.H. B. Eschenbrenner, D. Dewester, "Enhancing Brand Equity Through Flow And Telepresence: A Comparison Of 2d And 3d Virtual Worlds," *Mis Quarterly*, Vol. 35, No.3: 731-747, 2011.
- Nguyen, B., X. Yu, T.C. Melewar, J. Hemsley-Brown, "Brand Ambidexterity And Commitment In Higher Education: An Exploratory Study," *Journal Of Business Research*. Vol. 16, 2016.
- Park, W.S., "Effects Of Brand Equity On Behavioral Intention In Food Service Franchising Businesses," *Doctoral Dissertation*. Kyonggi University, 2013.
- Park, C.S. And Srinivasan, V., "A Survey-Based Method For Measuring And Understanding Brand Equity And Its Extendibility", *Journal Of Marketing Research*, Vol. 31, No. 2, Pp.271-288, 1994.
- Park, Suhyun, and Eunju Ko. "The Effect of Technology-Culture Convergence and Sustainability Management Activities of Fashion Brands on Sustainability Evaluation." *Fashion & Textile Research Journal*, vol. 19, no. 2, The Korean Society for Clothing Industry, 30 Apr. 2017.
- Pentina, I., Guilloux, V., Micu, A., "Exploring Social Media Engagement Behaviors in the Context of Luxury Brands." *Journal of Advertising*. 1-15. 10.1080/00913367.2017.1405756., 2018.
- Poddar, A., Donthu, N. & Wei, Y., "Web Site Customer Orientations, Web Site Quality, And Purchase Intentions: The Role Of Web Site Personality." *Journal Of Business Research*, 62, 441-

450. [Http://Dx.Doi.Org/10.1016/J.Jbusres.2008.01.036](http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.036), 2009.
- Ramaseshan, B. And Stein, A.. "Connecting The Dots Between Brand Experience And Brand Loyalty: The Mediating Role Of Brand Personality And Brand Relationships," *Journal Of Brand Management*, 21 (7-8), 664-83., 2014.
- Rossiter, J.R. And Percy, L. "Advertising And Promotion Management." Mcgraw-Hill Book Company, 1987 .
- Sano, K., "An Empirical Study The Effect Of Social Media Marketing Activities Upon Customer Satisfaction, Positive Word-Of-Mouth And Commitment In Indemnity Insurance Service," In *Proceedings International Marketing Trends Conference Vol. 27.*, 2015.
- Schmenner, R.W. "How Can Service Businesses Survive And Prosper?," *Sloan Management Review (1986-1998)*, 27 (3), 21, 1986.
- Seo, E.-J. And Park, J.-W., "A Study On The Effects Of Social Media Marketing Activities On Brand Equity And Customer Response In The Airline Industry," *Journal Of Air Transport Management*, 66, 36-41, 2018.
- Seo, W.S. And Kim, M.K., "A Study On The Effect Of Consumer Behavior Intention Of Brand Equity In Hotel," *Korean J. Tour. Res.*, 18 (2), 111-27, 2003 .
- Shaemi Barzoki, A., Rahim Esfidani, M., And Mortazavi, M. "Influencing Vsn Users' Purchase Intentions," *Journal Of Research In Interactive Marketing*, 8 (2), 102-23, 2014.
- Sharawneh, T., "Social Media Marketing Activities And Brand Loyalty In The Telecommunication Industry: The Mediating Role Of Brand Affect," *Journal Of Innovations In Digital Marketing*, 1 (1), 1-10., 2020.
- Srinivasan, S. S., Anderson, R. ve Ponnayolu, K., "Customer Loyalty in E-Commerce: An Exploration of its Antecedents and Consequences." *Journal of Retailing*, 78(1), 41-50, 2002.
- Sopiah, C., "The Influence Of Social Media Marketing Activities On Purchase Intention Through Brand Awareness," In *Kne Social Sciences*, 2021.
- Swaminathan, V. "Sequential Brand Extension And Brand Choice Behavior", *Journal Of Business Research*, Vol. 56, No. 6:56:431-442, 2003.
- Tong, X., Su, J., And Xu, Y., "Brand Personality And Its Impact On Brand Trust And Brand Commitment: An Empirical Study Of Luxury Fashion Brands," *International Journal Of Fashion Design, Technology And Education*, 11 (2), 196-209, 2017.
- Ogba, I.E. And Tan, Z., "Exploring The Impact Of Brand Image On Customer Loyalty And Commitment In China", *Journal Of Technology Management In China*, Vol. 4, No. 2, Pp.132-144, 2009.
- Vollmer, C. And Precourt, G., "Always On: Advertising, Marketing, And Media In An Era Of Consumer Control", New York: Mcgraw-Hill, 2008.
- Yadav, M. And Rahman, Z., "The Influence Of Social Media Marketing Activities On Customer Loyalty," *Benchmarking: An International Journal*, 25 (9), 3882-905, 2017.
- Zhang, J., Shabbir, R., Pitsaphol, C. And Hassan, W., "Creating Brand Equity By Leveraging Value Creation And Consumer Commitment In Online Brand Communities: A Conceptual Framework", *Int. J. Bus. Manag.*, Vol. 10, No. 1, Pp.80-91, 2015.

LİSANS DÜZEYİ OYUNCULUK EĞİTİMDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: ÖĞRETİM ELEMANLARININ GÖRÜŞLERİ

Arş. Gör. Yiğit KOCABIYIK ¹, Doç. Dr. Sibel ERDENK ²

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 0000-0001-7390-6370

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanat Fakültesi, 0000-0001-73-83-9382

ÖZET

Eğitimin kalitesini, biçim ve içerik zenginliğini arttırmak için eğitim programındaki sorun ve aksaklıkların tespit edilmesi ilk çözüm olarak görülmektedir. Bu noktadan hareketle Türkiye’de 1936 yılında başlayan lisans düzeyindeki oyunculuk eğitiminin bugünkü sorunlarını incelemenin, çözümler üretmenin önemli bir adım olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda temellenen çalışmanın problem cümlesi şöyledir; ‘Türkiye’de lisans düzeyinde oyunculuk eğitimindeki sorunlarla ilgili öğretim elemanlarının görüşleri nelerdir, bu sorunların giderilmesi için ne gibi çözüm önerileri ileri sürülebilir?’. Çalışma, bu problemlere cevap aramakla birlikte lisans düzeyinde kaliteli bir oyunculuk eğitimi için gerekli koşulların oluşmasına katkı sağlamak amacını taşımaktadır. Nitel araştırma yöntemini kullanan çalışmada, amaçlı örneklem yoluyla katılımcılar belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini, en az on senedir oyunculuk lisans eğitimi alanında mezun veren Türkiye’deki kurumlarda ana branş derslerinde eğitim vermekte olan 22 öğretim elemanından oluşmaktadır. Araştırmada, öğretim elemanlarının oyunculuk eğitim programındaki sorunlara yönelik görüşlerini elde etmek için veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir. Oluşturulan Oyunculuk Eğitim Programı - Öğretim Elemanları Görüşme Formu ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde ise içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Öğretim elemanlarının alanda var olan sorunlara ilişkin görüşleri kendi görüşlerinden alıntı yapılarak analiz edilmiş, yapılan analiz sonucunda oyunculuk eğitimi alanındaki sorunlar şu başlıklara ayrılmıştır. (1) Fiziksel koşullar, (2) oyunculuk eğitim programı, (3) öğretim elemanları. Bu üç başlıkta toplanan sorunları özetlemek gerekirse, oyunculuk eğitim programlarında görev yapmakta olan öğretim elemanlarının görüşleri aracılığıyla, fiziksel koşulların, öğretim elemanlarının sayısının ve niteliğinin yetersiz olduğu, programda teori ve uygulama dengesinin sağlanamadığı, programdaki derslerin içerik ve sıralanışında problemlerin olduğu ve programın nitelikli oyuncu yetiştirmeye dair katkısının olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda araştırmacılar tarafından bu sorunların çözümü için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : oyunculuk eğitimi, oyunculuk eğitimi sorunları, oyunculuk eğitimi programı

1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyıldaki sanatsal ve teknolojik dönüşümler sanat eğitimini de doğrudan etkilemektedir. Bu değişim ve dönüşümün oyunculuk eğitim programları içinde de olması eğitimin kalitesini arttırmasının yanı sıra günümüzde sektörel olarak daha donanımlı, yeni kavramları bilen, uygulayan bireyler yetiştirilmesi adına önemlidir. Bu sürecin sağlıklı olarak işlemesi için oyunculuk eğitim programlarında var olan sorunların tespiti ve analizi oldukça önemlidir. Ayrıca tespit ve analizi yapmak eğitimin kalitesini arttırmakta ve eğitim programının çağın gereksinimlerine uygun bir nitelikte olmasına katkı sağlamaktadır. Buradan yola çıkılarak oluşturulan bu çalışma öğretim elemanlarının görüşlerini bilimsel yöntemlerle incelemeyi, oyunculuk eğitim programlarına yönelik sorunları ortaya koymayı ve bu sorunların çözümüne dair öneriler sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda temellenen çalışmanın problem cümlesi şöyledir; ‘Türkiye’de lisans düzeyinde oyunculuk eğitimindeki sorunlarla ilgili öğretim elemanlarının görüşleri nelerdir, bu sorunların giderilmesi için ne gibi çözüm önerileri ileri sürülebilir?’. Çalışma, bu problemlere cevap aramakla birlikte lisans düzeyinde kaliteli bir oyunculuk eğitimi için gerekli koşulların oluşmasına katkı sağlamayı da hedeflemektedir.

Nitel araştırma yöntemini kullanan çalışmada, amaçlı örneklem yoluyla katılımcılar belirlenmiştir. Araştırmada, öğretim elemanlarının oyunculuk eğitim programındaki sorunlara yönelik görüşlerini elde etmek için veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir. Oluşturulan Oyunculuk Eğitim Programı - Öğretim Elemanları Görüşme Formu ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde ise içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır (Coffey & Atkinson, 1996; Marshall & Rossman, 1999; Miles & Huberman 1994).

Bu araştırma Türkiye üniversitelerindeki lisans düzeyinde verilen oyunculuk eğitime odaklanmıştır. 2020-2021 öğretim yılında 10 yıldır faaliyet gösteren Güzel Sanatlar Fakülteleri Oyunculuk Anasanat Dalları ve Devlet Konservatuvarları Tiyatro Bölümleri ile sınırlıdır. Bunun nedeni sahadaki sorun ve deneyimleri en doğru şekilde toplamaktır. Yeni kurulmuş bir bölüm ya da akademik kurumun fiziksel ve eğitim ihtiyaçları ile otuz yıllık bölümler kuşkusuz aynı değildir. Bu bağlamda mezun vermiş, eğitim dönemleri geçirmiş, olumlu ya da olumsuz farklı deneyimler biriktirmiş, çözmeye çalışmış, kimisini çözebilmiş, kimisini çözememiş bölümlerin görüş ve değerlendirmelerini almak, bu araştırmanın amaçları için toplanacak veriler için çok daha uygun olacaktır. Ülkemizde bu şartları sağlayan 12 üniversite bulunmaktadır. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi öğretim elemanları çalışmanın yapıldığı süreç içerisinde bölümdeki yoğunluktan dolayı çalışmaya katılmayı reddetmiştir. Dolayısıyla araştırma, 11 üniversitede görev yapmakta olan öğretim elemanlarının görüşleriyle sınırlıdır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın örnekleme, verilerin toplanmasına ve analizine ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

2.1. Katılımcılar (Örnekleme)

Nitel araştırma yöntemini kullanan çalışmada, amaçlı örnekleme yoluyla katılımcılar belirlenmiştir (Creswell, 2017; Karasar, 2005). Araştırmanın örnekleme, en az on senedir oyunculuk lisans eğitimi alanında mezun veren Türkiye’deki kurumlarda ana branş derslerinde eğitim vermekte olan 22 öğretim elemanından oluşmaktadır.

Bu örnekleme için öncelikli olarak Oyunculuk/Tiyatro anasanat dallarında kadrolu ve tam zamanlı olarak çalışan ve ana branş derslerinde (rol çalışma, konuşma ve hareket) eğitim veren öğretim elemanları ile görüşmeler yapılması planlanmıştır. Ancak bazı üniversitelerde ana branş derslerinde eğitim veren kadrolu ve tam zamanlı olarak çalışan öğretim elemanları yer almamaktadır. Bu durumun karşılaşıldığı üniversitelerden veri toplamak adına yarı zamanlı veya ders saati ücretli olarak bu bölümlerde ders veren, çalışmalar yapan öğretim elemanları da çalışma grubu içine alınmıştır.

Araştırma örnekleminde yer alan öğretim elemanları, unvanlarına göre incelendiğinde; Dokuz Eylül Üniversitesi’nden 1 öğretim görevlisi (K1), 1 araştırma görevlisi (K2) olmak üzere toplam 2 öğretim elemanı görüşmeye katılmıştır. Selçuk Üniversitesi’nden doktor öğretim üyesi unvanına sahip 1 kişi (K3) ve öğretim görevlisi unvanına sahip 2 kişi (K4, K5) katılmıştır. Atatürk Üniversitesi’nden profesör doktor unvanına sahip 1 kişi (K6) ve araştırma görevlisi unvanına sahip 1 kişi (K7) görüşmeye katılmıştır. Akdeniz Üniversitesi’nde ana branş derslerinde eğitim veren kadrolu veya tam zamanlı çalışan öğretim elemanı bulunmadığından uzman öğretmen unvanına sahip 2 kişi (K8, K9) görüşmeye katılmıştır. Ankara Üniversitesi’nden görüşmeye katılan öğretim elemanlarından doçent doktor unvanına sahip 1 kişi (K10) ve öğretim görevlisi unvanına sahip 1 kişi (K11) bulunmaktadır. Hacettepe Üniversitesi’nden 2 öğretim görevlisi (K12, K13) görüşmeye katılırken, Çukurova Üniversitesi’nden 1 profesör (K14) ve 1 öğretim görevlisi (K15) görüşmeye katılmıştır. Anadolu Üniversitesi’nden 2 öğretim görevlisi (K16, K17), Kocaeli Üniversitesinden 1 öğretim görevlisi (K18) görüşmeye katılmıştır. Süleyman Demirel Üniversitesi’nden öğretim görevlisi unvanına sahip 1 kişi (K19) ve araştırma görevlisi unvanına sahip 1 kişi (K20) görüşmeye katılmıştır. İstanbul Üniversitesinden ise 2 doçent (K21, K22) görüşmeye katılmıştır.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmada, araştırma problemlerine yönelik derinlemesine bilgi edinmek amacıyla 5 sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Görüşme soruları nihai halini almadan önce alan uzmanlarına sunulmuş ve uzmanların görüşleri doğrultusunda görüşme soruları düzenlenmiştir. Fakülte/üniversite olanaklarına, öğretim elemanlarına ve oyunculuk lisans programına odaklanan görüşme formunun sorularına bulgular kısmında sırasıyla yer verilmiştir.

Çalışmanın yapıldığı süreç içerisinde tüm dünyada yaşanan pandemi nedeniyle yüz yüze görüşmelerin hem araştırmacılar hem de katılımcılar tarafından risk oluşturabileceği için görüşmelerin çevrimiçi yapılması uygun görülmüştür. Bu riski ortadan kaldırmanın yanı sıra çevrimiçi görüşmenin zaman, coğrafi hareketlilik gibi konularda pratik olduğu bilinmektedir. Gönüllülük esasına dayalı olarak görüşmeler Zoom uygulaması üzerinden yapılmış ve öğretim elemanlarının izni alınarak yine Zoom uygulaması üzerinden kayıt altına alınmıştır.

Uygulamanın gerçekleştirilmesi için Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Hukuk Müşavirliği'ne Etik Kurul Onayı için başvuru yapılmış ve 29.09.2020 tarihinde uygulanacak veri toplama aracının etik açıdan uygun olduğuna yönelik karar alınmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılması açısından nitel veriler katılımcıların izniyle kayda alınmıştır. Tüm görüşmelerin kayıtları yazı diline çevrildikten sonra veriler araştırmacılar tarafından kodlanmış ve karşılaştırılmıştır. Elde edilen kodlar arasındaki benzerlik ve farklılıklara bakılarak temalar ve alt temalar oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Verilerin analizi sonucunda oyunculuk eğitimi alanındaki sorunların şu başlıklara ayrıldığı tespit edilmiştir: (1) Fiziksel Koşullar, (2) Oyunculuk Eğitim Programı, (3) Öğretim Elemanları. Çalışmada bütünlük elde etmek açısından bulgular bu başlıklarla ele alınmıştır.

3.1. Fiziksel Koşullar

Araştırma kapsamında oyunculuk eğitim programlarında görev yapan öğretim elemanlarına “Oyunculuk lisans programının etkin uygulanabilmesi için fakültenizin/üniversitenizin fiziksel ve eğitsel (kurumsal iletişim ve iş birlikleri vb) olanaklarının yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Gördüğünüz eksiklik ya da aksaklıklar nelerdir? Bu konuda neler söyleyebilirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretim elemanlarının bu soruya verdikleri yanıtlara yönelik temalara ve alt temalara ilişkin çizelge aşağıda bulunmaktadır.

Çizelge 1. Olanaklara İlişkin Görüşler

Tema ve Alt Temalar	f
Yeterli	6
Yetersiz	16
Dans Salonu (Yok / Zemin Sorunlu / Havalandırma Sorunu)	9
Sahne (Ortak Kullanım / Teknik Sorunlar)	6
Kurumsal İş birlikler	4
Depo (Dekor ya da Kostüm Deposu Yok)	3
Derslik (Az / Küçük)	2

Olanakların yetersiz olduğunu düşünen öğretim elemanlarının görüşleri incelendiğinde taşınma, sahne, dans salonu, kurumsal iş birlikler, depo ve derslik alt temalarının var olduğu görülmektedir. Katılımcılardan altısı sahne ile ilgili çeşitli yetersizlikler üzerine görüş bildirmiştir. Bu görüşler sahenin ortak kullanıma açık olmasından dolayı yeterli sürede çalışma imkanı bulamadıkları (K4, K5, K14) ya da sahne özelinde çeşitli teknik sorunların var olduğu konusunda (K5, K9, K10, K22) ortaklaşmaktadır. Örneğin, K10 tasarlanmış olan sahenin tiyatro koşullarına elverişli olmadığından, konferans salonu için uygun bir yapıda olduğundan söz etmiştir;

K10: “Oysaki burada tiyatrocular için ayrı bir sahne olması lazım... Bunların hiçbiri sağlıklı koşullarda inşa edilmemiş. Böyle olunca mesela mezuniyet oyunu sahneleyeceksiniz, oynanamıyor. Doğru düzgün sahne olmadığı, koşulları uygun olmadığı için öğrencilere ışıkla ilgili bir şeyler öğreteceksiniz ya da bir oyunun baştan sona çalışılmasındaki aşamaları öğreteceksiniz. Ama koşullar uygun olmadığı için bu da olmuyor.”

Bazı fakülte ve konservatuvarlarda sahnenin mimari açıdan tiyatro koşullarına uygun olmamasına ek olarak fakülte/konservatuvar altındaki diğer bölümlerle ya da farklı fakültelerdeki diğer bölümlerle ortak kullanımda olan sahnelerin de çeşitli sorunlara yol açtığını belirten katılımcılar da bulunmaktadır (K4, K5, K14).

K4: “Mekanın kullanımı oldukça sınırlı. Neden, çünkü bizde değil kullanımı. Dışarıdan farklı kurumlara ya da ekiplere veriliyor. Çeşitli toplantılar düzenleniyor. Dolayısıyla bizim sadece 9’dan 17’ye kadar haftanın belirli günlerinde kullanabildiğimiz bir zaman dilimi kalıyor. Bu zaman diliminde de çoğunlukla dersler olduğu için öğrencinin anlatılanı içselleştirmesi ve tiyatro eğitiminin pratiğini uygulayabilmesi için bir zamanı kalmıyor.”

Bu sorunlara ek olarak sahnenin teknik imkanlarla donatılması da önemli ihtiyaçlar arasındadır. Bu konuyla alakalı olarak K6’nın aşağıdaki görüşü temel bir ihtiyaca dikkat çekmektedir;

K6: “Ses, ışık odalarında, ses ve efekt anlamında bilgisayar sorunumuz var. Kendi bilgisayarlarımızı koyup oradan idare etmeye çalışıyoruz. Her ne kadar istesek de bazı şeyleri, şu ana kadar masüstü ya da dizüstü bir bilgisayar verilmedi. Bu bir problem.”

K6’nın yukardaki görüşü ile benzer görüşe sahip olan K22 de sahnedeki donanım eksikliğine ek olarak sahne akustiği hakkında olumsuz görüş bildirmiştir. *“Işık ve ses sistemi doğru düzgün yok, akustiğe hiç önem verilmemiş (K22).”* Bu görüşten yola çıkılarak sahne akustiğinin de teknik olarak uygun olması gerektiğinin altını çizmek gerekir.

Üniversitelerin fiziki ve eğitsel açıdan olanaksızlıklara ilişkin yedi katılımcının dans salonlarına odaklandığı gözlemlenmiştir (K2, K6, K11, K12, K17, K20, K22). Bu olumsuz görüşlerin üçü hareket, dans gibi derslerin yapılabilmesi için dans salonlarının ya da stüdyoların olmaması yönündedir. Ayrıca katılımcıların ikisi dans salonları zemininin çalışma şartlarına uygun olmadığına yönelik görüş belirtirken, diğer ikisi bu salonlarda havalandırma problemlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların fiziksel şartların olumsuzlukları konusunda görüşleri genellikle ödeneğin olmaması şartına bağlanmaktadır. Dans salonu özelindeki sorunlara ilişkin görüşlerin öğrencilerin sağlığı açısından da önemli olduğu görülmektedir; *“Çalışma alanları açısından esnek tabanlı dans salonlarının olmaması büyük sorun yaratıyor. Çünkü şu an kullandığımız zemin buna hiç uygun değil. Sakatlanmalara neden olabiliyor (K2).”*

Havalandırma problemine değinen katılımcılardan K22 ise *“bürodan bozma bir hareket salonu yapılmış, nefes alamıyorsun. Çünkü cam yok, havalandırma çok iyi çalışmıyor, tavan çok basık ve alan çok dar... Orada ders yapmak büyük sıkıntı.”* şeklinde görüş bildirmiştir.

Türkiye üniversitelerindeki fiziksel ve eğitsel olanakların yetersizliğine ilişkin bir diğer alt tema taşınmadır. Bu alt temaya ilişkin görüşler, çeşitli nedenlerden dolayı taşınan konservatuvar ve fakültelerin yeni ya da geçici olarak tahsis edilen binalarının oyunculuk eğitimine uygun donanıma

sahip olmadığı konusunda ortaklaşmaktadır (K4, K14, K15, K19). Örnek olarak K15'in bu konudaki görüşüne aşağıda yer verilmiştir;

K15: "Fiziksel açıdan iyileştirilmiş bir okulumuz vardı ama taşınmadan sonra tam tersi bir durum ortaya çıktı. Yani eğitim yapmanın mümkün olmadığı tamamen özverilerle sürdürülen ve idealden çok uzaklaşılan bir düzende eğitim vermeye başladık. Dolayısıyla kalitede bir düşüş olduğunu düşünüyorum."

Yukarıdaki görüş göz önüne alındığında konservatuvar ve fakülte binalarının mimari açıdan eğitime uygun olmasının eğitim kalitesi açısından ciddi öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

Alt problemin bir diğer alt teması depoların yetersizliğidir. Oyunculuk eğitim programında özellikle uygulamalı derslerde kullanılan aksesuar, kostüm ve dekorların tutulduğu çeşitli depolara gereksinim bulunmaktadır. K5 depolarla ilgili yetersizlikler hakkında şöyle düşünmektedir;

K5: "Binada dekor, kostüm koyacağımız bir depomuz yok. Başka bir fakültenin altında bulunan bir depoya yerleştiriyoruz. Orası da uzak olunca depoyu koruma şansımız zorlaşıyor. Oradaki kostümler eskiyebiliyor, çürüyebiliyor..."

K4 kurumda herhangi bir aksesuar deposunun olmadığını belirtmiştir. K20 ise dekor, kostüm ya da aksesuar için herhangi bir alanın olmadığını kendi imkanları ile alan yaratmaya çalıştıklarını, bu alanların da fazlasıyla küçük olduğu görüşündedir. Katılımcıların görüşlerinden yola çıkıldığında depoların yeterli büyüklükte olmasının yanı sıra özellikle kostümlerin rutubetten uzak alanlarda tutulmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Oyunculuk eğitiminin sürdürüldüğü kapsamdaki üniversitelerin fiziksel ve eğitsel olanaklarındaki yetersizliklerle ilgili bir diğer alt tema dersliklerdir. Uygulamalı dersliklerin (oyunculuk stüdyolarının, prova sahnelerinin) sayıca yeterli olmadığı ya da bu alanların küçüklüğüyle ilgili sorunlara 3 katılımcı (K7, K9, K12) değinmiştir.

3.2. Oyunculuk Eğitim Programı

Araştırma kapsamında oyunculuk lisans programlarında görev yapan öğretim elemanlarına "Ders saatleri açısından oyunculuk lisans programında teori ve uygulama derslerin dengesinin nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz? Kadrosunda bulunduğunuz ana sanat dalında ders saatleri açısından düşündüğünüzde teori ve uygulama derslerinin programdaki yoğunluklarını nasıl değerlendirirsiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin temalara ve alt temalara aşağıda yer verilmiştir.

Çizelge2. Oyunculuk Lisans Programının Teori ve Uygulama Dengesine İlişkin Görüşler

Temalar ve Alt Temalar	f
Yeterli	10
Yetersiz	12
Uygulamalı dersler artmalı	7
Teorik dersler artmalı	4
Her ikisi de artmalı	1

Görüşmeye katılan toplam 22 öğretim elemanından 10'u oyunculuk lisans programlarındaki uygulama ve teori dengesini yeterli bulurken, 12'si yetersiz olduğu konusunda görüş bildirmiştir. Yetersiz bulan öğretim elemanlarının görüşleri incelendiğinde uygulamalı derslerin artması gerektiğini düşünenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir (K2, K5, K6, K10, K14, K20, K22). Dört katılımcı ise teorik derslerin yetersiz olduğu konusunda ortak görüştedir (K3, K4, K7, K15). Ayrıca araştırma kapsamında oyunculuk lisans programlarında görev yapan öğretim elemanlarına "Oyunculuk lisans programında yer alan derslerin içerik ve programdaki sıralanışı (öncelik-sonralık, birbirinin tekrarı olma, vb.) açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? Önerileriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin temalara ve alt temalara aşağıda yer verilmiştir.

Çizelge 3. Derslerin İçerik ve Programdaki Sıralanışına İlişkin Görüşler

Temalar ve Alt Temalar	f
Yeterli	10
Yetersiz	12
Derslerin birbiri arasındaki bağlantısının olmaması	2
Ders içeriklerinin düzensizliği	5
Derslerdeki sınıf bazlı sorunlar	3
Öğretim elemanları arasındaki iletişimsizlik	2

Görüşmeye katılan 22 öğretim elemanından 10'u derslerin içerik ve programdaki sıralanışı hakkında olumlu görüşteyken, 12'si olumsuz görüş bildirmiştir. Olumsuz görüşte bulunan öğretim elemanlarının görüşleri incelendiğinde 'derslerin birbiri arasındaki bağlantısının olmaması', 'ders içeriklerinin düzensizliği', 'sınıf bazlı derslerdeki sorunlar', 'öğretim elemanları arasındaki iletişimsizlik', 'birbirinin tekrarı olan dersler' gibi başlıklara odaklanıldığı görülmektedir. Bu başlıklar arasından ders içeriklerinin düzensizliği ile ilgili görüş bildiren 5 katılımcı bulunmaktadır (K8, K11, K18, K21, K22). Belirtilen sorunların tamamı rol çalışma bağlamı uygulama dersleriyle ilişkilidir. Örneğin K8'in bu derslerle alakalı içeriklere ve programdaki sıralanışa ilişkin düşünceleri aşağıda yer almaktadır;

K8: "Birinci sınıfta genellikle benim gördüğüm çalışmalarda öğrenci gelir ve Antik Yunan üzerine çalışmaya başlar. Öğrenciye ruhunun, aklının yetmeyeceği şekilde görevler verilir. Benim genel eğitim sistemimde gördüğüm, kendimin de yaşadığı bir süreçten tahlil etmeye çalışıyorum. Birinci sınıf zaten tamamen oyuncunun kendi malzemesini tanıması, kendi var olan handikaplarının, problemlerinin çözüldüğü bir sınıf. Bu anlamda parçayla iletişime geçmemesi gerekir. İkinci dönemin sonuna doğru parçalar üzerinden yapılmış alıştırmalara geçmek suretiyle ikinci sınıfta role geçilmeli."

Katılımcının birinci sınıfa dair yaptığı açıklama, rol çalışma bağlamı derslere ilişkindir. Bazı üniversitelerin ilk sınıflarındaki bu dersin müfredatında Antik Yunan tragedya ve komedyalarına dair tiratlar öğrenciler tarafından icra edilmektedir. K8 böylesine bir başlangıcın öğrenci açısından yoğun olduğuna değinmektedir. Bu müfredatın dışında kalan üniversiteler çoğunlukla Mimik ya da Oyunculuğa Giriş gibi derslerde K8'in tanımladığı gibi öğrencinin sahne üzerinde sözsüz bir şekilde, kendini tanımasına dair ve karakter yaratma sürecinden uzak, kendine

kolaylıkla yakınlık kurabileceği çeşitli alıştırmaları barındıran bir müfredat üzerine yoğunlaşmaktadır. Birinci sınıfta bu süreci geçen öğrenciler, ikinci sınıfta Antik Yunan dönemine ait çeşitli tragedya ve komedyalardan tıratların yanı sıra Shakespeare'in ve modern dönemin metinlerinden çeşitli tıratları icra etmektedirler. K8 özellikle rol çalışma bağlamli dersler açısından bu müfredatın öğrenci açısından daha verimli olabileceğinin altını çizmektedir. K21'de bu görüşe benzer bir görüşte bulunmuştur.

Birinci ve ikinci sınıfa dair bu tespitlerin yanı sıra üçüncü sınıfın yine rol çalışma bağlamli derslerine ilişkin de öğrenciler açısından farklı bir probleme K8 şöyle değinmiştir;

K8: "Üçüncü sınıfta üsluba girmeliyiz. Öğrenciler grotesk üslup nedir bilmiyor, ben de bilmiyordum... Epik ne? Grotesk ne? Bunun bir yöntemi var mı? Üçüncü sınıfta bunlar öğrenilmeyince öğrenci absürt oyunu gerçekçi oynamaya çalışıyor. Ama bu böyle bir şey değil ki."

K8 yukarıdaki görüşünde öğrenim sürecinde çağdaş tiyatro türlerine dair rol çalışma bağlamli derslerin içeriklerinde özellikle uygulama açısından eksiklerin olduğunu belirtmiştir. K11 ise ders içeriklerine dair bir başka eksikliğe şöyle değinmiştir;

K11: "Türkiye'deki bütün üniversitelerdeki en büyük eksiklik, Geleneksel Türk Tiyatrosu ile ilgili derslerin olmaması. Mesela meddahlık, karagöz ya da orta oyununda tavır ile ilgili derslerimiz yok. Konuşma sanatı derslerinde de ders içerikleri hocanın inisiyatifine bırakılmıştır. Ama Türkçe'de şive ve ağızların çeşitliliği ile ilgili içeriğin olması lazım... Şive ve ağız dersleri veren bir hocamız yok. Bunun büyük bir eksiklik olduğunu düşünüyorum."

Ders içeriklerinin yanı sıra bu başlıktaki bulgulara dair bir diğer alt temanın derslerdeki sınıf bazlı sorunlar olduğuna değinilmişti. Bu alt tema ile ilgili görüş bildiren 3 katılımcı vardır. Bu katılımcılardan biri (K13) Konuşma bağlamli derslerin diğer katılımcı (K3) ise Hareket bağlamli derslerin 4 yıl boyunca programda yer alması gerektiğini belirtmişlerdir. K9 ise son sınıfta öğrencilerin profesyonel meslek hayatlarına yönelik hazırlık olması açısından daha yalınlaştırılmış bir ders programı sunulması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir;

K9: "Şöyle bir şey olabilir. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta bir problem yok. Onlar normal eğitimi sürdürebilir. Dördüncü sınıfta sadece dans, şarkı ve oyun çalışması söz konusu olması yararlı olabilir. Başka bir şey olmayacak, dans, müzik ve oyun, o zaman öğrenciler ağırlıklı olarak buna yüklenecek ve mezun olacaklar."

Bu başlık altındaki bir diğer alt tema olan derslerin birbirini arasında bağlantı olmamasına ilişkin 2 katılımcı (K2, K4) benzer görüş belirtmişlerdir. Derslerin öğrenciler açısından tüm öğrenim yıllarında birbiri ile bağlantılı bir şekilde ilerlemesi gerektiğini belirten K2, bağlantının sağlanabilmesi için özellikle rol çalışma bağlamli derslerin zaman zaman hareket, konuşma ve şan bağlamli derslerin eğitmenleri ile birlikte yürütülmesi gerektiğinin altını çizmiştir. K4 ise yine rol çalışma bağlamli derslerle dramaturgi derslerinin bağlantılı ilerlemesi gerektiği ve özellikle dramaturgi derslerinin uygulamaya dönük yapılması gerektiği konusunda görüş bildirmiştir.

Programdaki derslerin içerikleri ve sıralanışına ilişkin olumsuzluklara dair görüş bildiren 2 katılımcı (K15, K10) ise bu olumsuzluğun öğretim elemanları arasındaki iletişimsizlikten kaynaklandığını düşünmektedirler. Örneğin K15'in bu olumsuzlukla ilgili görüşü şöyledir;

K15: “Öğretim elemanlarının bilgisinin yarışdırılması çok tehlikeli ve yanlış bir şey. İnsanları kapatmaya götürüyor... Eğitimcilerin dersler içinde yaptıklarının daha açık ve tartışılabilir olması gerekiyor... Ancak ondan sonra müfredat düzeltilebilir diye düşünüyorum... Şeffaflaşmaya ihtiyaç var.”

Programdaki derslerin içeriklerindeki ve sıralanışlarındaki sorunları düzeltmenin yolu K15’e göre öğretim elemanlarının paylaşımcı ve şeffaf olmalarına bağlıdır. K10 da benzer bir şekilde bu sorunların çözüme ulaşması için periyodik bir şekilde öğretim elemanlarının toplantılar yapması gerektiğini vurgulamıştır.

Araştırma kapsamında oyunculuk lisans programlarında görev yapan öğretim elemanlarına yöneltilen bir diğer soru “Lisans programındaki derslerin nitelikli oyuncu yetiştirmeğe katkı sunduğunu düşünüyor musunuz? Sunmadığını düşünüyorsanız, nedenlerini açıklar mısınız? Hangi dersler eklenmeli veya çıkarılmalı?”dır. Bu soruya ilişkin temalara ve alt temalara aşağıda yer verilmiştir.

Çizelge 4. Programın Nitelikli Oyuncu Yetiştirmeye Katkısına İlişkin Görüşler

Temalar ve Alt Temalar	f
Yeterli	2
Yetersiz	20
Ders eksikliği	11
Öğretim elemanı eksikliği	5
Dersler arasındaki bağlantının kurulamaması	3
Fiziksel olanakların yetersizliği	1

Görüşmeye katılan toplam 22 öğretim elemanından 2’si oyunculuk lisans programındaki derslerin nitelikli oyuncu yetişmesine katkı sunduğunu düşünürken, 20’si bu konuda yetersizliklerin olduğunu belirtmiştir. 20 katılımcıdan 11’i programın nitelikli oyuncu yetiştirmeye katkı sunması için dersler eklenmesi gerektiğini konusunda görüş bildirmiştir. K2 hareket bağlamı derslerin ve dans derslerinin programda yoğunlukla var olması gerektiğini belirtirken, K3 yoga ve akrobasi gibi derslerin programa eklenmesini gerektiğini belirtmiştir. K7 sanat felsefesi ve enstrüman, K10 yoga, eskrim, bale, solfej, psikoloji, K11 oyunculuk yöntemleri ve oyunculuk tarihi, K13 tiyatral akrobasi, K14 çağdaş tiyatro türleri üzerine oyunculuk, K16 sanat tarihi, sosyoloji, psikoloji, K20 felsefe, psikoloji, K21 sosyoloji, anatomi, psikoloji, sanat tarihi, geleneksel türk tiyatrosu, felsefe, K22 ise müzikal oyunculuk derslerinin programa eklenmesi gerektiği görüşündedir. Derslere bakıldığında çeşitli oyunculuk tekniklerine ek olarak oyuncunun bedenine yönelik yan derslerin olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra felsefe, psikoloji ve tarih gibi derslerle birlikte enstrüman gibi yan derslere de odaklanan katılımcılar da vardır.

Programdaki derslerin nitelikli oyuncu yetişmesine katkısı açısından olumsuz görüş bildiren katılımcıların 5’i öğretim elemanı eksikliğini bu olumsuzluğa neden olduğu konusunda ortaklaşmıştır. Bu katılımcılar (K1, K9, K12, K15, K18) nitelikli oyuncu yetiştirmek için eğitimci kadrosunun zengin olmasını ve farklı alanlarda uzmanlaşmış kişilerden oluşması gerektiğini vurgulamışlardır.

Nitelikli oyuncu yetiştirmeye katkı konusunda olumsuz görüş bildiren 3 katılımcı ise dersler arasındaki bağlantının kurulamadığı hakkında olumsuz görüşe sahiptir (K4, K8, K17). Katılımcılar özellikle yardımcı derslerin mesleğe dair bağlantısının eksik olduğunu belirtmişlerdir. Yardımcı derslerin genellikle oyunculukla bağlantısının kurulmamasına odaklanan görüşlere ek olarak K17, rol çalışma bağlamı derslerde ya da çoğunlukla son sınıfta var olan oyun, proje gibi derslerin hareket ve şan eğitmenleri ile birlikte yapılmasının faydalı olacağı görüşündedir.

Bu başlıktaki son alt tema olan fiziksel olanakların yetersizliğine ilişkin görüş bildiren K5 ise sahne ve dersliklerin tiyatroya yönelik uygun donanımı barındırması gerektiğini, uygun donanımda olmamasının nitelikli oyuncu yetişmesine katkısının olumsuz olacağını belirtmiştir.

3.3. Öğretim Elemanları

Araştırma kapsamında oyunculuk lisans programında görev yapan öğretim elemanlarına “Oyunculuk lisans programının etkin uygulanabilmesi için bölümünüzdeki öğretim elemanı sayısının ve niteliğinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konuda neler söyleyebilirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu sorunun sayı ve nitelik açısından iki aşaması olduğu için ilk olarak öğretim elemanlarının sayısına ilişkin verilen görüşler, ikinci olarak ise niteliğine ilişkin görüşlere yer verilmiştir.

Görüşmeye katılan toplam 22 öğretim elemanından 3’ü oyunculuk lisans programlarında görev yapmakta olan öğretim elemanı sayısını yeterli bulurken, 19’u yetersiz bulmuştur. Sayıların yetersiz olduğunu düşünen öğretim elemanlarının görüşleri incelendiğinde kadro alımlarının yapılmaması ve mezunlar tarafından akademik kariyerin tercih edilmemesine odaklanıldığı görülmektedir.

K6: “Oyunculuk eğitmeni anlamında Türkiye’deki diğer bölümler gibi bizim de çok ihtiyacımız var. Çünkü lisanstan mezun olan öğrenci, yüksek lisans, doktora yapmak istemiyor... Bu anlamda eğitimi devam ettirecek mezunu kadromuza alamıyoruz. Bu şekilde hoca bulma şansımız çok çok az.”

Katılımcılar, akademik kariyerin tercih edilmemesine ilişkin akademik personel alım kriterlerinin zorluğunun etkili olduğunu belirtmişlerdir (K6, K12, K17, K22). Ayrıca öğretim elemanındaki eksikliğin pek çok başka soruna yol açtığı görülmüştür. Bu sorunların başında öğretim elemanlarının uzmanlık alanı olmayan derslerde eğitim verme zorunluluğu gelmektedir. Oyunculuk eğitiminin yer aldığı programlardaki öğretim elemanlarından birçoğu bu konuya farklı şekillerde değinmişlerdir;

K8: “Öğretim elemanı az olduğu için ekstra bir sürü derse girmek zorunda kalıyorum... Uzmanlık alanım olmayan bir şey için zaman kaybediyorum. Bu anlamda niceliğin niteliğe de etki ettiğini düşünüyorum.”

K9: “Sayı yetersiz... Şu koşullara baktığımızda ben aşağı yukarı 8-9 derse giriyorum. Bu normal bir şey değil, bunun olması imkanı da değil, doğru da değil. Koşullar böyle olunca girmek zorunda kalıyoruz. Bu sağlıklı bir eğitimde olmaz, eğitimi sekteye uğratar.”

Yukarıda görüşleri yer alan katılımcıların ortak düşünceleri öğretim elemanı sayısındaki yetersizliğin eğitimin kalitesini olumsuz bir şekilde etkilemesidir. Katılımcılara göre eğitimin

kalitesini olumsuz bir şekilde etkileyen bu konudaki en büyük faktörlerden biri uzmanlıklarının olmadığı derslerde eğitimlik yapma zorunluluğudur. Dolayısıyla eğitimci sayısındaki yetersizliğin görüşme sorusunun ikinci aşamasını da etkilediği görülmektedir. Soruyu tekrar hatırlamak gerekirse; “Oyunculuk lisans programının etkin uygulanabilmesi için bölümünüzdeki öğretim elemanı sayısının ve niteliğinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?”

Görüşme sorusunun ikinci aşamasına gelinliğinde, görüşmeye katılan toplam 22 öğretim elemanından 6’sı oyunculuk lisans programlarında görev yapmakta olan öğretim elemanlarının niteliğini yeterli bulurken, 14’ü yetersiz bulmuş, 2’si ise cevap vermekten kaçınmıştır. Niteliği yeterli bulan katılımcılar genellikle öğretim elemanlarının alanlarında deneyimli olmasından kaynaklandığını düşünmektedirler. Nitelik açısından yetersiz bulan öğretim elemanlarının görüşleri incelendiğinde bu görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Nitelik konusunda yetersiz görüş belirten 8 katılımcı öğretim elemanlarının sayıca fazla derse girme mecburiyetini neden olarak sunmuştur (K1, K6, K8, K9, K14, K15, K18, K20). 4 katılımcı eğitimci eğitimindeki sorunların nitelik açısından yetersizliğe sebep olduğunu belirtmiştir (K2, K3, K13, K21). Ayrıca 1 katılımcı (K16) öğretim elemanlarının uygulamadan uzak kalması nedeniyle niteliği yetersiz bulurken, 1 katılımcı da (K17) sektörel paydaşlardan gelen sözleşmeli sanatçıların akademik eğitimden uzak olması bakımından niteliğin düştüğünü belirtmiştir.

4. SONUÇ

Çalışmanın problem cümlesi ‘Türkiye’de lisans düzeyinde oyunculuk eğitimindeki sorunlarla ilgili öğretim elemanlarının görüşleri nelerdir, bu sorunların giderilmesi için ne gibi çözüm önerileri ileri sürülebilir?’ sorusudur. Öğretim elemanlarının alanda var olan sorunlara ilişkin görüşleri analiz edilmiş, yapılan analiz sonucunda oyunculuk eğitimi alanındaki sorunlar şu başlıklara ayrılmıştır.

(1) Fiziksel koşullar, (2) oyunculuk eğitim programı, (3) öğretim elemanları.

Fiziksel koşullar üzerine öğretim elemanlarının görüşleri incelendiğinde öğretim elemanlarının çoğunluğunun fiziki olanakları yetersiz bulduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların görüşlerine göre bu yetersizliklerin dans salonu, sahne, kurumsal iş birlikleri, depo ve derslik konularında olduğu görülmektedir. En çok görüşün yer aldığı dans salonu ile ilgili olarak katılımcılardan bazıları üniversitede böyle bir salonun yer almadığına yönelik görüş belirtirken, diğer katılımcılar bu salonların teknik anlamda çeşitli eksikliklerini dile getirmişlerdir. Bu eksiklikler zeminin uygun olmaması ve havalandırmanın olmayışı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öğrencilerin bedensel olarak çalışmalarını gerçekleştirdiği bu alanların teknik açıdan uygun alt yapıya sahip olması özellikle öğrencilerin sağlığı açısından çok önemlidir. Öğrencilerin çalışmalarında çeşitli sakatlanmalara sebebiyet vermemesi açısından bu salonların zemininin periyodik olarak bakımlarının yapılması, dolayısıyla zeminin derslerin yapılmasına elverişli olması gereklidir.

Fiziki olanaklara ilişkin öğretim elemanlarının çoğunlukla belirttiği ikinci yetersizlik sahne ile alakalıdır. Sahne ile ilgili yetersizlikleri ortak kullanım kaynaklı sorunlar ve teknik problemler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Ortak kullanım kaynaklı sorunlara bakıldığında sahnenin fakülte/konservatuvar altındaki diğer bölümlerle ya da farklı fakültelerdeki bölümlerle birlikte kullanılmasyla ilgilidir. Oyunculuk anasanat dallarının ya da oyunculuk temelli tiyatro

bölümlerinin kullanım alanlarının sadece atölyeler ya da derslikler olmadığı, aynı zamanda derslerin ya da pratik çalışmaların yapılabilmesi için sahnelere ihtiyacı olduğu unutulmamalıdır. Üniversite çatısı altındaki farklı birimlerin sahneyi etkinlik ya da toplantı alanı olarak kullandığında derslere ya da pratik çalışmalara ayrılan sürenin azalması ya da sahneye ihtiyaç duyulan derslerin/çalışmaların başka alanlarda yapılması, dolayısıyla verimli çalışmama riskini doğurmaktadır. Bu konu ile ilgili diğer bir yetersizlik ise teknik problemlerdir. Bu yetersizliğin çoğunlukla sahnelerin mimari açıdan tiyatro koşullarına uygun olmaması ya da sahnenin teknik imkanlarla donatılmamış olması nedeniyle var olduğu gözlemlenmiştir. Mimari açıdan yetersiz görüşünde olan katılımcılar sahnenin akustik açıdan yetersiz oluşuna dikkat çekmişlerdir. Sahne, yapı gereği dışarıdan ses almamalı ve içerideki sesin temiz bir şekilde yayılmasına olanak tanınmalıdır. Bunun yanı sıra sahne üzerinde oyuna dair bir atmosfer, bir uzam oluşturmak için ışık ve ses gibi çeşitli ek olanaklardan faydalanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu gibi gereksinimler için sahnenin elektronik malzemelerle (ışık sistemi, ses sistemi, bilgisayar vb.) donatılmış olması elzem bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

Öğretim elemanlarının görüşlerine göre fiziksel olanakların yetersizliğine ilişkin diğer iki konu depo ve dersliklerdir. Bu konular ile ilgili olumsuz görüşte olan katılımcılar, dekor ve kostüm depolarının olmadığına ve dersliklerin olması gerekenden az ya da küçük olduğuna değinmişlerdir. Bu noktada depoların büyüklüğünün yeterli olması gerekirken aynı zamanda kostümlerin ve dekor parçalarının da rutubetten uzak, içindeki eşyalara zarar vermeyecek şekilde alanlarda saklanması da önemlidir.

Öğretim elemanlarının belirttiği fiziksel olanaklarla ilgili yetersizliklerin ödeneklerin ayrılması ile de ilgili olduğunu vurgulamak gereklidir. Ayrıca katılımcıların bazıları fiziksel olanaklardaki yetersizliklerin çeşitli nedenlerle binaların taşınmasından kaynaklandığını düşünmektedirler. Var olan binaların fiziksel koşullarını iyileştirmesi ve yeni yapılacak binaların mimari, teknik açıdan tiyatro eğitiminin verilebilmesine elverişli olması gereklidir.

Öğretim elemanlarının lisans programı üzerine düşünceleri araştırıldığında ise, katılımcıların derslerle ilgili olarak uygulama ve teori dengesini yetersiz bulduğu görülmüştür. Bu yetersizlik üzerine detaylara bakıldığında öğretim elemanlarının görüşlerinin çeşitli olduğu görülmüştür. Uygulamalı derslerin artması gerektiğini düşünenlere zıt olarak teorik derslerin artmasını gerektiğini düşünenler olduğu gibi aynı zamanda her ikisinin de artması yönünde görüşler yer almaktadır. Uygulamalı derslerin artması gerektiği görüşü yoğunluklu olsa da programlar kendi içinde çeşitli parametreler barındırdığından bu noktada genel bir sonuca ulaşmak mümkün görülmemektedir.

Derslerin içerik ve programdaki sıralanışı ile ilgili öğretim elemanlarının görüşlerine bakıldığında ise olumsuz görüşlerin çoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu konu ile ilgili ders içeriklerinin düzensiz olduğunu düşünen öğretim elemanları yoğunluktadır. Katılımcılar tarafından bu düzensizliğin nedenleri, rol çalışma bağlamı derslerin Antik Yunan dönemi ile başlaması ve programda farklı oyunculuk üsluplarının, biçimlerinin yer almamasıdır. Bazı üniversitelerin oyunculuk eğitim programlarında Rol çalışma bağlamı derslerin başlangıçta Antik Yunan oyunlarının icrasını baz aldığı görülmektedir. Katılımcılar bu başlangıcın öğrenciler açısından dönemi algılama ve uyarlanma açısından sorun yarattığını düşünmektedir. Bunun yanı sıra öğretim

elemanlarının ders içerikleri ve sıralanışlarına ilişkin olumsuz görüş bildirdiği diğer konu olan farklı oyunculuk üsluplarına dair derslerin yer almasına gelindiğinde, doğalcı - gerçekçi oyunculuk üsluplarına ek olarak çeşitli oyunculuk biçimlerinin de (grotesk, epik, absürt, geleneksel türk tiyatrosu vb.) oyunculuk eğitim programlarında yer alması gerektiği katılımcılar tarafından düşünülmektedir. Bu oyunculuk biçimlerine dair eğitimlerin az sayıda üniversitenin oyunculuk eğitim programlarında olduğu görülmüştür. Farklı üsluplardaki sahnelemelere dair yaklaşımların öğrenim çıktılarında yer alması, mezunların profesyonel meslek hayatına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Öğretim elemanlarının ders içerikleri ve programdaki sıralanışına ilişkin olumsuz görüş bildirdiği bir diğer konu olan dersler arasındaki bağlantının kurulması konusuna gelindiğinde ise, öğrencilere tiyatro sanatına dair bütüncül bir bakış oluşturulması gerektiği katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Bu bütüncül bakışın oluşabilmesi için öğrencilere derslerde öğrendiklerini tiyatronun ya da oyunculüğün hangi alanında kullanacakları anlatılması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle yardımcı derslerde var olan bu problemin giderilmesi için tiyatronun pratiğine dair çalışmaların yapılması ve bu çalışmalara yardımcı ders öğretmenlerinin katılmaları önemlidir. Bu çalışma ve katılımı birlikte öğrencinin çeşitli derslerde öğrendiklerini birleştirmesine ve bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Katılımcıların ders içerikleri ve derslerin programdaki sıralanışına yönelik olumsuz görüşünün nedenlerinden sonuncusu öğretim elemanları arasındaki iletişimsizliktir. Periyodik olarak yapılacak bölüm toplantıları ile daha etkileşimli bir programın oluşabileceği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Bu toplantıların sıklaştırılması ile program kaynaklı birçok sorunun çözüme ulaşacağı düşünülmektedir.

Öğretim elemanlarının oyunculuk lisans programıyla ilgili olarak çoğunlukla olumsuz görüş bildirdiği diğer bir konu ise programın nitelikli oyuncu yetiştirmeye katkı sunması ile ilgilidir. Programın nitelikli oyuncu yetiştirmeye katkısının olmadığını düşünen öğretim elemanları sayıca fazladır. Katılımcılar yetersizliğin ders eksikliğinden ve fiziksel olanakların yetersizliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Ders eksikliğiyle ilgili olarak katılımcılara 'Hangi dersler eklenmeli?' sorusu sorulmuş, bu soruya cevaben katılımcılar sanat felsefesi, enstrüman, yoga, bale, psikoloji, sanat tarihi, anatomi, sosyoloji, felsefe ve uygulamalı geleneksel türk tiyatrosu derslerinin eklenmesini önermiştir. Önerilen derslerin çoğunlukla yardımcı alanlardan olduğu görülmektedir. Ayrıca fiziksel olanakların iyileştirilmesi gerektiği bu noktada bir kez daha katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Buradan bakıldığında fiziksel olanakların iyileştirilmesiyle eğitim programına birçok açıdan katkı sağlanacağı anlaşılmaktadır.

Cevaplar incelendiğinde katılımcıların büyük bir çoğunluğunun öğretim elemanı sayısını yetersiz bulduğu görülmüştür. Öğretim elemanları tarafından bu yetersizliğin nedenleri, kadro alımlarının yapılmaması ve akademik kariyerin öğrenciler tarafından tercih edilmemesi olarak belirtilmiştir. Katılımcılar ayrıca akademik kariyerin öğrenciler tarafından tercih edilmemesinin nedeni olarak alım kriterlerinin zorluğunu ileri sürmüşlerdir. Alanda akademisyen eksikliği, öğretim elemanlarının uzmanlığı olmayan derslere girmesine neden olması açısından da çözüm bulunması gereken sorunların başında gelmektedir. Bu nedenle kadro sayılarındaki eksiklerin bir an evvel giderilmesi, eğitim programının geleceğinin düşünülmesi adına ciddi bir öneme sahiptir. Çünkü

anasanat dallarının kendi içinde yeterli kadroya sahip olması eğitim standardını ve kalitesini belirleyen en büyük etkenlerden biridir. Bu noktada oyunculuk eğitim programlarının yeterli eğitim kadrosuna sahip olması için kadro alımlarının yapılması gereklidir.

Katılımcılar öğretim elemanlarının niteliği hakkında da olumsuz görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar, çoğunlukta olan bu olumsuz görüşlerin nedenlerini, eğitmenin eğitiminin olmaması, ders yükündeki fazlalıklar ve uygulamadan uzak kalmak olarak açıklamışlardır. Burada katılımcıların eğitimden kastı akademik personel için formasyon eğitimi ya da pedagojik açıdan bir eğitimidir. Bu eğitimin alınmasının öğrenci psikolojisini anlama ve algılama açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle özellikle akademik sürecin başında olan öğretim elemanlarının bu gibi eğitimlerden geçmesi önemlidir. Ayrıca dış paydaşlarda görev yapmakta olan sanatçıların üniversitelerin oyunculuk eğitim programlarında eğitmen olarak görev yapması konusunda da çeşitli kıstas ve kriterlerin getirilmesi, bu kriterler sonucunda benzer eğitimleri almasının eğitimin kalitesini yükselteceği düşünülmektedir. Katılımcılar öğretim elemanlarının niteliğinin yetersizliği ile ilgili bir diğer neden olarak ders yüklerindeki fazlalığı görmektedir. Nitelik açısından öğretim elemanlarının belirttiği bir diğer neden ise akademik kadronun uygulamadan uzak kalmasıdır. Öğretim elemanlarının uygulamadan uzak kalması sürekli gelişen, değişen ve dönüşen alanın gerisinde kalmaya, deneyim ve tecrübeden uzaklaşılmasına neden olduğu düşünülmektedir. Öğretim elemanlarının üniversite içi ya da dışı çeşitli faaliyetlerde bulunması sadece bu avantajları değil, aynı zamanda sektörel paydaşlarla iletişimi organik bir şekilde sağlaması avantajını da getirmektedir. Dolayısıyla bu şekilde öğretim elemanlarının öğrencilerin istihdam edilmesine de dolaylı yoldan katkı sağlayabileceği ortaya çıkmaktadır.

5. ÖNERİLER

- Öğretim elemanları fakültelerin/konservatuvarların fiziki olanaklarını oyunculuk eğitimi için yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Ortak kullanımda olan sahnelerin kullanımı sadece oyunculuk eğitim programlarına tahsis edilebilir. Ayrıca teknik olanaklar açısından (ses sistemi, ışık sistemi, bilgisayar vb.) yetersiz olan sahnelere çeşitli güçlendirmeler yapılabilir. Akustik açısından uygun olmayan sahneler de bu anlamda iyileştirilebilir. Sahnenin yanı sıra dans salonu da oyunculuk eğitim sürecinde önemli ve yararlı alanlardan biridir. Bu salonların/çalışma alanlarının periyodik olarak zemin bakımlarının yapılması ve havalandırmalarının iyileştirilmesi öğrencilerin sağlıklı koşullarda eğitim almaları açısından önemli bir diğer husustur. Ayrıca kostüm ve dekor depoları bulunmayan konservatuvar/fakültelerin bu depoları edinmeleri sağlanabilir. Bu depolarda yer alan dekorların ve kostümlerin zarar görmeyecek şekilde korunması için elverişli ortamlar oluşturulmalıdır.
- Öğretim elemanlarının üniversite içi veya dışı çeşitli faaliyetlerde bulunmasının birçok avantajı bulunmaktadır. Bu avantajlardan ikisi öğretim elemanlarının uygulamalı alanlarda deneyimini arttırması ve sahne sanatlarındaki gelişmeleri yakından takip etmelerini sağlamasıdır. Bir diğeri ise sektörel paydaşlarla öğretim elemanlarının arasındaki iletişimi arttırmasıdır. Bu iletişimin öğrencilerin istihdam alanlarına da katkısı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla öğretim elemanlarının yönetmenlik, oyunculuk, koreografik, dramaturgluk gibi çeşitli faaliyetlerde yer alması için sektörel paydaşlarla çeşitli iş birlikleri sağlanabilir.

- Öğretim elemanları oyunculuk lisans programlarında farklı oyunculuk biçimlerine dair derslerin de olması gerektiğini belirtmişlerdir. Programlarda doğalcı – gerçekçi oyunculuk üsluplarına ek olarak çeşitli oyunculuk biçimleri de (grotesk, epik, absürt, uygulamalı geleneksel türk tiyatrosu vb.) yer alabilir. Rol çalışma bağlamı derslerin öğretim çıktılarına bu biçimlerin eklenmesiyle mezunların meslek hayatına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Bu nedenle programlardaki ders içeriklerinin tekrar gözden geçirilmesi önerilmektedir.
- Oyunculuk eğitim programlarının nitelikli oyuncu yetiştirmeye katkı sağlayabilmesi için öğretim elemanları tarafından çeşitli derslerin eklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu dersler Sanat Felsefesi, Enstrüman, Yoga, Bale, Psikoloji, Sanat Tarihi, Anatomi, Sosyoloji, Felsefe, Uygulamalı Geleneksel Türk Tiyatrosu, Güncel Oyunculuk Yöntemleri, Rol Dramaturgisi. Bu derslerin programda olmasının katkıları araştırılabilir, katkı sunacağı düşünülen dersler programa eklenebilir.
- Katılımcılar öğretim elemanı sayılarını yetersiz bulmuşlardır. Oyunculuk eğitim programlarında öğretim elemanlarının sayısını arttıracak çeşitli projeler yapılabilir. Kadro alımlarının artırılması, alım kriterlerinin düzenlenmesi, sözleşmeli personel şartlarının iyileştirilmesi bu konuda atılacak önemli adımlardır. Ayrıca öğretim elemanlarının sayıca az olması, öğretim elemanlarının uzmanlık alanında olmayan derslerde eğitim vermesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk öğretim elemanlarının niteliğini de düşüren etmenlerden biri olarak görülmektedir. Bu konudaki bir başka olumsuz etmen, oyunculuk eğitim programlarının geleceğini de etkilemektedir. Şu anda kadroda bulunan personelin gün geçtikçe emekli olmasıyla birlikte bölümler kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Dolayısıyla ivedilikle oyunculuk eğitim programlarındaki öğretim elemanı sayısının artırılması önerilmektedir.
- Rol Çalışma Bağlamı derslerin bazı programlarda Antik Yunan dönemi ile başlaması bazı katılımcılar tarafından problem olarak görülmektedir. Bu görüşte olan katılımcılar bu başlangıcın öğrenciyi zorladığını, böyle bir başlangıçtan ziyade kendi karakterlerine yakın icralarla sahneleme deneyimlerini öncelikli olarak yaşamalarının öğrencilere katkı sağlayacağını düşünmektedirler. Bu bağlamda oyunculuk eğitimi alanında yapılacak olan çalışmalarda eğitsel açıdan hangi başlangıcın öğrenciye katkı sağlayacağına dair araştırmalar yapılabilir.
- Katılımcılar tarafından ders içerikleri ve derslerin programdaki sıralanışı hakkındaki olumsuz görüşlerin nedeni, öğretim elemanları arasındaki iletişimsizlik olarak görülmektedir. Bu olumsuzlukların yanı sıra program bazlı sorunların üstesinden gelebilmek adına periyodik olarak öğretim elemanları arasında toplantılar planlanabilir.

İZMİR

21 - 22 MAYIS 2022

KAYNAKÇA

- [1] Coffey, A., ve Atkinson, P. (1996). Making sense of qualitative data: complementary research strategies. Thousand Oaks, CA. Sage Publications.
- [2] Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education (Eight Edition). New York
- [3] Karasar N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara Nobel Yayın Dağıtım
- [4] Marshall, C. ve Rossman, G. B. (1999). Designing qualitative research (3rd ed.). Thousand Oaks: Sage Publication.
- [5] Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications.

BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN YİYECEK İÇECEK VE TÜTÜN SEKTÖRÜNDE Kİ İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSININ TOPSİS YÖNTEMİYLE İLİŞKİSİ

Prof.Dr. FERİŞTAH SÖNMEZ¹, Yüksek Lisans Öğrencisi, FERDA YILDIRIM²

¹ ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
- 0000-0002-2021-9427

² ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
0000-0002-2211-707X

ÖZET:

Küresel ekonomi de yaşanan siyasi, sosyal, salgın hastalıklar ve teknolojik değişimler ile yiyecek içecek ve tütün sektöründe ki işletmeleri etkilemiştir. Dünyada yaygınlaşan COVID-19 salgını ile Türkiye’de üretim yapan işletmeleri derinden etkilemiştir. İşletmeler geleceklerini şekillendirmeyi planlarken, genellikle farklı özelliklere sahip alternatifleri seçmek zorunda kaldıkları bir konumdadır. İşletmelerin iş ortakları yatırım kararları alırken veya bu yatırımları finanse edebilecek diğer firmaların karar alabilmesi ve yatırımcıların hisse alımı yaparken finansal oranlardan elde edilecek verilerle finansal performans ölçümlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç doğrultusunda bilimsel kararlar olmalıdır. Bu gibi durumlarda daha güvenilir sonuçlara ulaşmak ve subjektif kararlardan kaçınmak için yöntemler kullanılmalıdır. Bu yöntemler, çok kriterli karar verme metotlarından biri olan TOPSIS'tir. Yiyecek içecek ve tütün sektöründe ki işletmelerin finansal güçlülüklerini ortaya koymak amacıyla şirketlerin finansal oranları hesaplanmış, hesaplanan bu oranlar ile TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. TOPSIS yöntemi ile karar alırken seçilen bir seçeneğin ideal çözüme yakın olması veya ideal olmayan çözüme uzak olması beklenmektedir. Yöntem amacına göre BIST’ de işlem gören gıda şirketlerinin ağırlıklarına göre en ideal şirketi tespit etmeyi hedeflemiştir.

Bu çalışmada, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören yiyecek içecek ve tütün sektöründe ki 24 işletme ele alınmıştır. İşletmelerin bilanço ve gelir tablosundan yararlanarak oran analizi ve çok amaçlı karar verme metotlarından biri olan TOPSIS yöntemiyle analiz edilmiştir. Yiyecek içecek ve tütün sektöründeki işletmelerin bilançolarına KAP (Kamu Aydınlatma Platformu) yararlanılmıştır. Bu çalışmada ki en önemli faktör sektördeki işletmelerin ideal ve ideal

olmayan çözüm aralıklarının karşılaştırılmasını sağlamaktır. TOPSIS yöntemi ile elden edilen çalışma sonucunda en ideal şirket EKIZ, en ideal olmayan şirket ise TETMT. Yiyecek içecek ve tütün sektöründe ki şirketlerin finansal oranlarına göre şirketlerin finansal performanslarında değişkenlik gösterdiği saptanmıştır.

ANAHTAR KELİME: TOPSIS yöntemi, finansal oran analizi, yiyecek içecek ve tütün sektörü

1-GİRİŞ:

Kârlılık bir işletmenin varlığını sürdürebilmesinde ve rekabette öne çıkmasında en önemli faktörlerden biridir. Küresel ekonomi de yaşanan siyasi, sosyal, salgın hastalıklar ve teknolojik değişimler ile işletmeleri etkilemiştir. Günümüz rekabet ortamında işletmeler rakiplerine karşı durmak zorundadır. İşletmeler bu rekabet ortamındaki pazar konumlarını bilirler. İşletmeler kaynakların verimli ve etkin kullanılması performanslarının değerlendirilmesi ile tespit edileceğini bilmektedir. (Bakırcı et al. 2014, Özer et al. 2010).

İşletmelerin ortakları yatırım kararları verirken veya bu yatırımları finanse edilecek diğer kurumların karar verebilmesi ve yatırımcıların hisse alımı yaparken finansal oranlardan elde edilecek verilerle finansal performans ölçümlerine bakmaktadır. Bu çerçevede alınacak kararlar ne kadar sübjektif kararlardan kaçınmak ve bilimsel yöntemlere dayanarak alınırsa karşılaşılabilecek risk ve kayıplar en minimum düzeye indirgenmiş ve böylece rasyonel kararlar alınması mümkün olabilecektir. (Akyüz, Bozdoğan vd. 2011: 75) Yapılan çalışmada finansal performansın değerlendirilmesinde teknikler uygulanmıştır. Bu teknikler, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden biri olan TOPSIS'tir. Bundan teknik, alternatifler arasında seçim ve düzenlemenin mevcudiyeti vardır. (Konuk,2018:381) TOPSIS tekniği, rasyonel ve anlaşılır, hesaplama süreci basittir ve nesnel ağırlıkların karşılaştırma sürecine dahil edilmelidir. (Deng ve diğerleri 2000: 965).

Bu çalışmada ise Borsa İstanbul'da işlem göre yiyecek içecek ve tütün sektöründe ki 24 işletmenin 2020 yılında ki çok amaçlı karar verme tekniklerinden olan TOPSIS yöntemi ile 16 oran ile finansal performanslarının analizi yapılmıştır.

2-LİTERATÜR TARAMASI:

Literatürde çeşitli yöntemler ve TOPSIS yöntemiyle birçok sektörde ve o sektörde ki şirketler için yayınlanmış birden fazla ulusal ve uluslararası çalışmalar vardır. Yiyecek içecek ve tütün şirketleri

için pandemi döneminde TOPSIS yöntemi kullanılarak yapılan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Sekreter vd. (2004) yaptıkları çalışmalarında Borsa İstanbul da işlem gören 1996 ve 2001 yılları arasında ki gıda işletmelerinin oranlar yöntemiyle AHP yöntemini kullanmıştır. Bu çalışma sonucunda hesaplanan kredibilitesi en yüksek şirket Pastavilla olmuştur. En düşük Dardanel şirketi olmuştur.

Kalogeras vd. (2005) çalışmasında 1993 ve 1998 yılları arasında Yunanistan da tarımsal gıda şirketlerinin 6 yıllık oran yardımıyla promethee yöntemini kullanarak ölçülmüş ve değerlendirme yapılmıştır.

Dimara vd. (2008) çalışmasında gıda sektöründe 1989 ve 1996 yılları arasında geçen 8 yıllık döneme ait çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda firmaların faaliyetlerini sürdürmeleri için hem teknik hem ölçek olarak etkileri görülmüştür.

Özer vd. (2010) çalışmasında Borsa İstanbul da işlem göre gıda şirketlerin 2007 ve 2008 yıllarını ele almıştır. Veri Zarflama Analizi ile kümelene yapılarak TOPSIS yöntemiyle de işletmelerin etkinliklerinin karşılaştırma yapılmıştır. Çalışma sonucunda veri zarflama analizinde etkin görülen şirketlerin TOPSIS yönteminde performansları iyi olmadığı görülmüştür.

Bülbül ve Köse (2011) yaptıkları çalışmalarında Borsa İstanbul da işlem gören gıda bütün sektöründe bulunan işletmelerin 2005-2008 yıllarında ki mali tablolarında elde ettiği oranlar ile TOPSIS VE ELECTRE yöntemlerini kullanarak şirketlerin finansal performans ölçümleri yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre kullanılan yöntemlerinden elde edilen sıralamalarda birbirine benzer çıktığı görülmüştür.

Aytekin ve Sakarya (2013) yaptıkları çalışmalarında 2009 ve 2012 yıllarında ait finansal tablolardan edilen 10 oran kullanarak gıda sektöründeki şirketlerin ÇKKV yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda küresel kriz sonrası tüm yıllarda iyi bir performans göstermediği ortaya çıkmıştır.

Yıldırım, Altan ve gemici (2017) bu çalışma Entropi ve TOPSIS yöntemiyle işletmelerin kurumsal yönetim uygulamaları ve finansal performansları arasında ki ilişkiyi ölçmeyi amaçlanmıştır. 2013 ve 2016 yıllarını ele alarak 5 gıda şirketlerini ele alarak inceleme yapılmıştır.

Konuk (2018) Bu çalışma, göreceli etkinlik düzeylerini ve finansal performans durumunu belirlemek amacıyla yapılmıştır. BİST Gıda, İçecek endeksindeki işletmelerin Ampirik

uygulamada, firmaların finansal 2012-2013 dönemi verileri, firmaların verimlilik seviyeleri Veri Zarflama ile araştırılıyor Analiz (VZA) tekniği ve firmaların finansal performansları, özelliklerine göre sıralanır. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi olarak TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak işletmelerin verimlilik ve performans sıralarının örtüşmediği; VZA yöntemine göre etkin gözlemlenen firmalar arasında benzerlik olmadığı görülmüştür.

3-ARAŞTIRMANIN AMACI:

Bu çalışmanın amacı BIST 'te işlem gören yiyecek-içecek ve tütün sektöründeki işletmelerin finansal performansının çok amaçlı karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemi ile ölçülmesi hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 2020 yılın finansal verilere ulaşım sağlayarak yiyecek-içecek ve tütün sektöründeki 24 işletmeyi çalışmaya dahil edilmiştir. BIST' te işlem gören gıda şirketlerinin ağırlıklarına göre en ideal şirketi tespit etmeyi hedeflemiştir.

4- MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören yiyecek-içecek ve tütün sektöründe bulunan 24 şirketin 2020 yılın çok amaçlı karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemini oranlar yardımıyla finansal performanslarının ölçülmesi ve değerlendirmesi yapılmıştır. Çizelge 1' de çalışmada kullanılan oranlar gösterilmiştir. Çizelge 2'de BIST' te işlem gören gıda şirketleri yer almıştır.

Çizelge 1. Çalışmada Kullanılan Oranlar

A- LİKİDİTE ORANLARI

1. Cari Oran = Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar
2. Asit-Test Oranı = (Hazır Değerler + Menkul Kıymetler + Alacaklar) / Kısa Vadeli Borçlar
3. Nakit Oranı = (Hazır Değerler + Menkul Kıymetler) / Kısa Vadeli Borçlar
- 4- Stok Bağımlılık Oranı=KVYK- (Hazır Değerler + Menkul Kıymetler) /Stoklar

B- DEVİR HIZLARI

- 1-Stok Devir Hızı = Satılan Malların Maliyeti / Ortalama Stok
- 2-Alacak Devir Hızı = Satışlar / Alacaklar
- 3-Öz Sermaye Devir Hızı= Net Satışlar / Ortalama Öz Sermaye
- 4-Hazır Değerler Devir Hızı=Net Satışlar/Hazır Değerler

C- KÂRLILIK ORANLARI

- 1-Satış Karlılığı = Net Kar / Net Satışlar
- 2-Net Kâr/Varlık Oranı =Net kar/Toplam varlık

3- Öz Sermaye Karlılığı= Net Kâr/Öz Sermaye Oranı

4- Faaliyet Kârı/Net Satışlar Oranı= Faaliyet kar /satış tutarı

D- FİNANSAL YAPI ORANLARI

1-Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar/ Toplam varlık= KVKYK/ Toplam varlık

2-Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/ Toplam varlık= UVYK/ Toplam varlık

3-Öz Kaynak/Varlık (Aktif) Toplam Oran= Öz kaynak/ Toplam varlık

4-Toplam Borç/ Toplam Kaynak= Toplam Borç/ Toplam Kaynak

Çizelge 2. Analize Dahil Edilen Firmalar

AVOD	DARDL	KENT	OYLUM	PNSUT	TBORG
AEFES	EKIZ	KERVIT	PENGD	SELGD	TUKAS
BANVT	ERSU	KNFRT	PETUN	TATGD	ULUUN
COLLA	FRIGO	KRSTL	PINSU	TETMT	ULKER

5- TOPSIS YÖNTEMİ

Artan rekabet ortamında şirketlerin performanslarının değerlendirilmesinde ve şirketlerin karşılaştırılmasında, finansal oranları dikkate alarak çok kriterli karar verme problemlerinin çözüm yolu olarak TOPSIS yöntemi kullanılmaktadır. (Akyüz, Bozdoğan ve Hantekin, 2011:77).

1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından çok kriterli karar verme tekniği olan TOPSIS yöntemi geliştirilmiştir. Tekniğin temeli pozitif ideal çözüme en kısa mesafedeki seçeneği seçmeye ve negatif ideal çözüme en uzak mesafedeki seçeneği seçmeye dayanmaktadır. Aşağıda TOPSIS yöntemi 6 adımda incelenmektedir. (Dumanoğlu ve Ergül, 2010:105).

1.Adım: Karar Matrisinin (A) Oluşturulması

Karar verici tarafından belirlenerek karar matrisi oluşturulmaktadır. Karar matrisinin satırlarında karar noktaları gösterilir, karar matrisinin sütunlarında ise karar verme sürecindeki kriterlere yer verilir. Oluşturulacak matris aşağıdaki gibi gösterilir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1p} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2p} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Yukarıda ki A matrisinde m karar noktası sayısını, n değerlendirme kriter sayılarını göstermektedir.

2.Adım: Normalize matrisin elde edilmesi

Karar matrisi oluşturulduktan sonra A matrisin elamanlarından yararlanılarak aşağıdaki formül ile normalize matris elde edilir.

$$n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}} \quad (i = 1, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, p)$$

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1p} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mp} \end{bmatrix}$$

3.Adım: Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisin Elde Edilmesi

Normalize edilmiş matrislerin her değeri w değerle ağırlıklandırılır. Topsis yönteminin ağırlıklandırma işlemi yaparken subjektif yönünü ele alır. Ağırlıklandırma işlemleri tüm faktörleri derecelendirmesi için yapılır. Ağırlıklandırılmış normalize matrisi elde ederken dikkat edilmesi gereken detay w_i değerlerinin toplamı 1'e eşit olmak zorundadır.

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1$$

Normalize matris ile elde edilen n_{ij} değerleri w_i ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklandırılmış V matrisi elde edilir.

Formül:

$$V = \begin{bmatrix} w_1 n_{11} & w_2 n_{12} & \dots & w_n n_{1p} \\ w_1 n_{21} & w_2 n_{22} & \dots & w_n n_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 n_{m1} & w_2 n_{m2} & \dots & w_n n_{mp} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1p} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mp} \end{bmatrix}$$

4.Adım: İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Elde Edilmesi

1-İdeal çözüm değerleri:

$$A^* = \left\{ \max_j v_{ij} \mid j = 1, \dots, p; i = 1, \dots, m \right\}$$

$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$ her sütuna ait maksimum değerler,

2-Negatif ideal çözüm değerleri:

$$A^- = \left\{ \min_i v_{ij} \text{ olmak üzere} \right\}$$

$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ her sütuna ait minimum değerlerdir.

5.Adım: İdeal ve Negatif İdeal Noktalara olan uzaklık değerlerinin elde edilmesi

İdeal uzaklık:

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

Negatif ideal uzaklık:

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

6.Adım: İdeal çözüme Görelî Yakınlığın Hesaplanması:

Her bir noktadan ideal çözüme görelî yakınlığın hesaplanmasında ideal olan ve ideal olmayan noktaların uzaklıklarından yararlanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

6-VERİ ANALİZİ

Çizelge 6.1. Karar Matrisinin (A) Oluşturulması

ŞİRKETLER	cari or	asit tes	nakit or	stok ba	stok dev	alacak d	özserm	hazır de	netkar/	netkar/	netkar/	faaliyet/	kvyk/va	uzunva	öz kayna	borç/kay
AVOD	0,968	0,453	0,0447	1,8582	1,9989	8,0949	2,2147	22,999	-0,043	-0,02	-0,013	0,06059	0,634	0,07	0,2946	0,70536
AEFES	1,249	1,033	0,6816	1,4745	9,8727	9,9512	1,0691	3,137	0,0326	0,0305	0,0161	0,10161	0,248	0,257	0,4947	0,50526
BANVT	1,685	1,28	0,4688	1,3133	8,0395	10,291	3,6643	6,9375	-0,199	-0,054	-0,075	-0,032	0,423	0,2	0,3761	0,62391
CCOLA	1,772	1,532	1,0836	-0,347	13,824	13,908	0,7516	3,0878	0,0644	0,0857	0,0644	0,85088	0,225	0,317	0,4563	0,54371
DARDL	0,611	0,481	0,0169	7,5365	21,749	7,9847	7,9074	167,67	0,7696	0,0973	0,1365	0,15445	0,494	0,328	0,1774	0,82263
EKIZ	0,34	0,329	0,0002	88,766	159,36	32,618	4,0583	11849	0,018	0,0044	0,0039	0,00639	0,491	0,29	0,2175	0,78251
ERSU	2,469	0,576	0,03	0,5125	0,9844	4,2512	0,4516	62,175	0,0468	0,1036	0,0345	0,13307	0,178	0,084	0,7369	0,26305
FRIGO	1,383	0,712	0,5469	0,6757	1,9632	33,275	1,9631	2,4068	0,3277	0,1669	0,1153	0,27513	0,524	0,123	0,3519	0,64806
KENT	1,426	1,014	0,1839	1,7306	6,8201	4,838	1,5322	17,488	0,1961	0,128	0,1241	0,10211	0,344	0,022	0,6326	0,36745
KERVİT	2,147	1,587	0,0526	1,6902	4,9858	4,9595	2,1108	53,134	0,2872	0,136	0,1179	0,1185	0,31	0,279	0,4107	0,58931
KNFRT	1,335	0,717	0,0095	1,6029	1,7257	3,3842	1,6832	112,32	0,1521	0,0904	0,0583	0,17123	0,605	0,011	0,3835	0,61649
KRSTL	3,439	2,45	0,3541	0,6527	5,9745	3,4179	1,3792	16,695	0,0368	0,0267	0,0285	0,0382	0,18	0,044	0,7746	0,22536
OYLUM	2,102	1,717	0,6749	0,8433	8,3636	3,3428	1,6041	4,7777	0,0905	0,0564	0,0492	0,08526	0,27	0,186	0,5435	0,45649
PENGD	1,632	0,642	0,0369	0,9722	2,3353	10,119	0,9351	62,676	0,0019	0,002	0,0013	0,0971	0,269	0,062	0,6679	0,33207
PETUN	1,646	1,185	0,1219	1,9043	9,7218	5,2669	1,0768	36,778	0,122	0,1133	0,0861	0,08821	0,169	0,124	0,7058	0,29416
PINSU	0,333	0,256	0,024	12,655	11,077	6,9606	2,622	35,644	-0,475	-0,181	-0,094	0,00366	0,605	0,197	0,1971	0,80287
PNSUT	1,102	0,79	0,0005	3,2036	9,3551	4,1085	1,9107	5606,8	0,0379	0,0198	0,0209	0,02962	0,362	0,084	0,5531	0,44685
SELGD	6,397	4,634	1,205	-0,116	3,1028	2,6681	0,6131	4,5707	0,0216	0,0353	0,0188	0,04093	0,097	0,033	0,8688	0,13117
TATGD	2,85	1,974	0,2932	0,806	2,2258	1,802	1,1393	6,6572	0,2374	0,2083	0,1278	0,15175	0,314	0,147	0,5385	0,46149
TETMT	1,268	0,618	0,0437	1,4727	2,3779	5,0388	-27,36	35,364	30,01	-1,097	-0,931	-0,8001	0,549	0,481	-0,031	1,03103
TBORG	1,476	1,263	0,7678	1,0863	7,8865	3,6363	1,4145	2,5076	0,287	0,2029	0,1518	0,24623	0,443	0,026	0,5291	0,47095
TUKAS	1,428	0,497	0,0445	1,0258	1,8649	4,623	1,4976	39,078	0,2332	0,1557	0,1025	0,24794	0,378	0,181	0,4394	0,56058
ULUUN	1,375	0,904	0,1552	1,791	9,4635	10,092	11,3	29,245	0,1126	0,01	0,0259	0,04281	0,581	0,188	0,2298	0,77021
ULKER	5,404	5,049	3,0416	-5,749	10,787	3,2645	1,4522	2,4582	0,157	0,1081	0,0568	0,15879	0,137	0,501	0,3618	0,6382

TOPSIS yönteminin 1. adım karar matrisinin oluşturma aşamasında BIST' te işlem gören yiyecek- içecek ve tütün şirketlerinin 16 oran analizleri için bilançolardan yararlanılmıştır. Oran analizleri ile karar matrisi çizelge 6.1.'de oluşturulmuştur.

Çizelge 6.2. Normalize Matrisinin Oluşturulması

Şirketler	cari oran	asit test	nakit or	stok ba	stok de	alacak d	özserm	hazır de	netkar/ö	netkar/	netkar/t	faaliyet/	kvyk/va	uzunvad	özkayna	borç/ka
AVOD	0,08353	0,05201	0,01186	0,0206	0,0122	0,1436	0,0695	0,0018	-0,0014	-0,016	-0,0127	0,04579	0,3222	0,06446	0,12	0,2462
AEFES	0,10777	0,1186	0,18085	0,0163	0,0601	0,1765	0,0336	0,0002	0,00108	0,0251	0,016	0,07678	0,126	0,23667	0,2015	0,1764
BANVT	0,1454	0,14696	0,12439	0,0145	0,0489	0,1826	0,1151	0,0005	-0,0066	-0,045	-0,0742	-0,0242	0,2149	0,18418	0,1532	0,2178
CCOLA	0,1529	0,1759	0,28753	-0,004	0,0841	0,2467	0,0236	0,0002	0,00214	0,0705	0,0638	0,64302	0,1143	0,29192	0,1858	0,1898
DARDL	0,05272	0,05523	0,00449	0,0834	0,1323	0,1417	0,2483	0,0128	0,02563	0,0801	0,1353	0,11672	0,251	0,30205	0,0722	0,2871
EKIZ	0,02934	0,03777	4E-05	0,982	0,9696	0,5786	0,1274	0,9038	0,0006	0,0037	0,0039	0,00483	0,2495	0,26706	0,0886	0,2731
ERSU	0,21305	0,06613	0,00795	0,0057	0,006	0,0754	0,0142	0,0047	0,00156	0,0852	0,0342	0,10057	0,0904	0,07735	0,3001	0,0918
FRIGO	0,11934	0,08175	0,14513	0,0075	0,0119	0,5903	0,0616	0,0002	0,01091	0,1373	0,1144	0,20792	0,2663	0,11327	0,1433	0,2262
KENT	0,12305	0,11642	0,0488	0,0191	0,0415	0,0858	0,0481	0,0013	0,00653	0,1053	0,123	0,07717	0,1748	0,02026	0,2576	0,1283
KERVT	0,18526	0,18221	0,01396	0,0187	0,0303	0,088	0,0663	0,0041	0,00956	0,1119	0,1169	0,08955	0,1575	0,25693	0,1672	0,2057
KNFRT	0,1152	0,08232	0,00252	0,0177	0,0105	0,06	0,0529	0,0086	0,00506	0,0743	0,0578	0,1294	0,3074	0,01013	0,1562	0,2152
KRSTL	0,29675	0,2813	0,09397	0,0072	0,0364	0,0606	0,0433	0,0013	0,00122	0,0219	0,0283	0,02887	0,0915	0,04052	0,3155	0,0787
OYLUM	0,18138	0,19714	0,17908	0,0093	0,0509	0,0593	0,0504	0,0004	0,00301	0,0464	0,0488	0,06443	0,1372	0,17128	0,2213	0,1593
PENGD	0,14082	0,07371	0,00979	0,0108	0,0142	0,1795	0,0294	0,0048	6,3E-05	0,0017	0,0012	0,07338	0,1367	0,05709	0,272	0,1159
PETUN	0,14203	0,13606	0,03234	0,0211	0,0592	0,0934	0,0338	0,0028	0,00406	0,0932	0,0854	0,06666	0,0859	0,11419	0,2874	0,1027
PINSU	0,02873	0,02939	0,00636	0,14	0,0674	0,1235	0,0823	0,0027	-0,0158	-0,149	-0,0929	0,00277	0,3074	0,18141	0,0803	0,2802
PNSUT	0,09509	0,0907	0,00014	0,0354	0,0569	0,0729	0,06	0,4276	0,00126	0,0163	0,0208	0,02239	0,1839	0,07735	0,2253	0,156
SELGD	0,55199	0,53205	0,31974	-0,001	0,0189	0,0473	0,0193	0,0003	0,00072	0,029	0,0186	0,03093	0,0493	0,03039	0,3538	0,0458
TATGD	0,24592	0,22665	0,0778	0,0089	0,0135	0,032	0,0358	0,0005	0,0079	0,1714	0,1267	0,11468	0,1596	0,13537	0,2193	0,1611
TETMT	0,10941	0,07096	0,01159	0,0163	0,0145	0,0894	-0,859	0,0027	0,99924	-0,902	-0,9233	-0,6047	0,279	0,44294	-0,0126	0,3599
TBORG	0,12736	0,14501	0,20375	0,012	0,048	0,0645	0,0444	0,0002	0,00956	0,1669	0,1505	0,18608	0,2251	0,02394	0,2154	0,1644
TUKAS	0,12322	0,05706	0,0118	0,0113	0,0113	0,082	0,047	0,003	0,00776	0,1281	0,1016	0,18737	0,1921	0,16668	0,1789	0,1957
ULUUN	0,11865	0,10379	0,0412	0,0198	0,0576	0,179	0,3548	0,0022	0,00375	0,0082	0,0256	0,03235	0,2952	0,17313	0,0936	0,2688
ULKER	0,4663	0,5797	0,80711	-0,064	0,0656	0,0579	0,0456	0,0002	0,00523	0,0889	0,0563	0,12	0,0696	0,46136	0,1473	0,2228

Çizelge 6.1.'de yer alan karar matrisi oluşturulduktan sonra her bir elamanın karesi alınarak bu değerlerin toplamından oluşan sütun toplamının kareköküne bölünerek normalize edilme işlemi gerçekleştirilir. Bu işlem yukarıda ki çizelge 6.2.'de yer verilmiştir.

Çizelge 6.3. Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisinin Oluşturulması(V)

Ağırlık kriterleri	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625	0,0625
Şirketler	cari ora	asit test	nakit ora	stok bağı	stok devir	alacak dev	özsermaye	hazır devir	netkar/öz	netkar/sat	netkar/top	faaliyet/sa	kyvk/varlık	uzunvade	özkaynak	borç/kayn
AVOD	0,0052	0,0033	0,00074	0,0013	0,0008	0,00898	0,0043	0,00011	-9E-05	-0,001	-0,0008	0,00286	0,02013	0,00403	0,0075	0,0154
AEFES	0,0067	0,0074	0,0113	0,001	0,0038	0,01103	0,0021	1,5E-05	6,8E-05	0,00157	0,001	0,0048	0,00788	0,01479	0,01259	0,011
BANVT	0,0091	0,0092	0,00777	0,0009	0,0031	0,01141	0,0072	3,3E-05	-0,0004	-0,0028	-0,0046	-0,0015	0,01343	0,01151	0,00957	0,0136
CCOLA	0,0096	0,011	0,01797	-2E-04	0,0053	0,01542	0,0015	1,5E-05	0,00013	0,0044	0,00399	0,04019	0,00715	0,01824	0,01161	0,0119
DARDL	0,0033	0,0035	0,00028	0,0052	0,0083	0,00885	0,0155	0,0008	0,0016	0,005	0,00846	0,00729	0,01569	0,01888	0,00451	0,0179
EKIZ	0,0018	0,0024	2,5E-06	0,0614	0,0606	0,03617	0,008	0,05648	3,8E-05	0,00023	0,00024	0,0003	0,01559	0,01669	0,00554	0,0171
ERSU	0,0133	0,0041	0,0005	0,0004	0,0004	0,00471	0,0009	0,0003	9,7E-05	0,00533	0,00214	0,00629	0,00565	0,00483	0,01876	0,0057
FRIGO	0,0075	0,0051	0,00907	0,0005	0,0007	0,03689	0,0039	1,1E-05	0,00068	0,00858	0,00715	0,01299	0,01664	0,00708	0,00896	0,0141
KENT	0,0077	0,0073	0,00305	0,0012	0,0026	0,00536	0,003	8,3E-05	0,00041	0,00658	0,00769	0,00482	0,01092	0,00127	0,0161	0,008
KERTV	0,0116	0,0114	0,00087	0,0012	0,0019	0,0055	0,0041	0,00025	0,0006	0,00699	0,00731	0,0056	0,00985	0,01606	0,01045	0,0129
KNFRT	0,0072	0,0051	0,00016	0,0011	0,0007	0,00375	0,0033	0,00054	0,00032	0,00465	0,00361	0,00809	0,01921	0,00063	0,00976	0,0134
KRSTL	0,0185	0,0176	0,00587	0,0005	0,0023	0,00379	0,0027	8E-05	7,7E-05	0,00137	0,00177	0,0018	0,00572	0,00253	0,01972	0,0049
OYLUM	0,0113	0,0123	0,01119	0,0006	0,0032	0,00371	0,0031	2,3E-05	0,00019	0,0029	0,00305	0,00403	0,00857	0,01071	0,01383	0,01
PENGD	0,0088	0,0046	0,00061	0,0007	0,0009	0,01122	0,0018	0,0003	3,9E-06	0,0001	7,8E-05	0,00459	0,00854	0,00357	0,017	0,0072
PETUN	0,0089	0,0085	0,00202	0,0013	0,0037	0,00584	0,0021	0,00018	0,00025	0,00583	0,00534	0,00417	0,00537	0,00714	0,01797	0,0064
PINSU	0,0018	0,0018	0,0004	0,0087	0,0042	0,00772	0,0051	0,00017	-0,001	-0,0093	-0,0058	0,00017	0,01921	0,01134	0,00502	0,0175
PNSUT	0,0059	0,0057	8,6E-06	0,0022	0,0036	0,00456	0,0038	0,02673	7,9E-05	0,00102	0,0013	0,0014	0,0115	0,00483	0,01408	0,0097
SELGD	0,0345	0,0333	0,01998	-8E-05	0,0012	0,00296	0,0012	2,2E-05	4,5E-05	0,00181	0,00116	0,00193	0,00308	0,0019	0,02211	0,0029
TATGD	0,0154	0,0142	0,00486	0,0006	0,0008	0,002	0,0022	3,2E-05	0,00049	0,01071	0,00792	0,00717	0,00997	0,00846	0,01371	0,0101
TETMT	0,0068	0,0044	0,00072	0,001	0,0009	0,00559	-0,054	0,00017	0,06245	-0,0564	-0,0577	-0,0378	0,01744	0,02768	-0,0008	0,0225
TBORG	0,008	0,0091	0,01273	0,0008	0,003	0,00403	0,0028	1,2E-05	0,0006	0,01043	0,00941	0,01163	0,01407	0,0015	0,01347	0,0103
TUKAS	0,0077	0,0036	0,00074	0,0007	0,0007	0,00513	0,0029	0,00019	0,00049	0,00801	0,00635	0,01171	0,012	0,01042	0,01118	0,0122
ULUUN	0,0074	0,0065	0,00257	0,0012	0,0036	0,01119	0,0222	0,00014	0,00023	0,00051	0,0016	0,00202	0,01845	0,01082	0,00585	0,0168
ULKER	0,0291	0,0362	0,05044	-0,004	0,0041	0,00362	0,0029	1,2E-05	0,00033	0,00556	0,00352	0,0075	0,00435	0,02884	0,00921	0,0139

Normalize edilmiş matris her bir değer için belirlenmiş ağırlık değeri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize matris oluşumu elde edilir. Ağırlıklandırma TOPSIS yöntemi işlemi subjektif yönünü belirlemektedir. Çünkü faktörlerin önem derecesine göre ağırlıklandırma işlemi yapmaktadır. TOPSIS tekniğinin subjektif parametresi ağırlıklardır. Önem derecesi bir sonraki adımda gösterilmektedir.

Çizelge 6.4. İdeal Çözüm Değerlerinin Tespit edilmesi

Şirketler	SELGD	ULKER	ULKER	EKIZ	EKIZ	FRIGO	ULUUN	EKIZ	TETMT	TATGD	TBORG	CCOLA	AVOD	ULKER	SELGD	TETMT
İdeal çözüm değerler	0,0345	0,03623	0,05044	0,06138	0,0606	0,03689	0,02218	0,05648	0,06245	0,01071	0,00941	0,04019	0,02013	0,02884	0,02211	0,02249

V matrisi elde edildikten sonra amacımıza uygun maksimum değerler tespit edilir. Belirlenen maksimum değerler ideal çözüm değerlerimizdir. İdeal çözüm değerleri için her sütuna ait maksimum değerler dikkate alınmıştır. İdeal çözüm değerleri oranlara göre şirket farklılık göstermiştir. EKIZ firması stok bağımlılık oranı, stok devir hızı ve hazır değerler devir hızı kriterleri ideal çözüm olduğu görülmektedir. ULKER firması asit test oranı, nakit oran ve UYVK/toplam varlık kriterlerinde ideal çözüm olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 6.5. Negatif İdeal Çözüm Değerlerinin Tespit edilmesi

	cari oran	asit test	nakit oran	bağımlılık	kok devir	hılcak	devisermaye	deizvr	devir hızı	har/öz	sermetkar	sat/ar/top	vaaliyet/sat	vyk/varlızunvade	öz kaynak	var orç/kayna	
Şirketler	PINSU	PINSU	EKIZ	ULKER	ERSU	TATGD	TETMT	FRIGO	PINSU	TETMT	TETMT	TETMT	TETMT	SELGD	KNFRT	TETMT	SELGD
negatif ideal çözüm değerler	0,0018	0,0018	2,5E-06	-0,004	0,00037	0,002	-0,0537	1,1E-05	-0,001	-0,056	-0,058	-0,038	0,0031	0,0006	-0,00079	0,00286	

Minimizasyon için her bir sütuna ait minimum değerler elde edilir. Belirlenen minimum değerler negatif ideal çözüm değerlerimizdir. PINSU firması cari oran, asit test oranı ve öz sermaye karlılığı kriterlerinde negatif ideal çözüm olduğu saptanmıştır. TETMT firması öz sermaye devir hızı, net kar/ toplam varlık, faaliyet/satış ve satış karlılığı kriterlerinden negatif ideal çözüm olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada ki amacımız ideal ve negatif çözüm değerlerini belirleyip ideal çözüm değerlerin sonucunu belirlemektir.

Çizelge 6.6. İdeal ve İdeal Olmayan Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi

Çizelge 6.6.1 İdeal Uzaklıklar Matrisi

Şirketler	İDEAL UZAKLIKLARIN HESAPLANMASI																Toplam	Si*
	carioran	asit	nakoran	stokbg	stkdvr	alack	özsrmye	hazdvr	nt/özsem	ntkar/sat	ntkar/topl	faaliyet	kısavade	uzunvade	öz kaynak	borç/kynk		
A.V.O.D Kurutulmuş Gıda ve Tarım Ürünleri A.Ş.	0,000857	0,001088	0,00247	0,003611	0,003581	0,000779	0,000318	0,003178	0,003912	0,000137	0,000104	0,001393	1,12E-19	0,000615	0,000214	5,05E-05	0,022308	0,171669
Anadolu Efes Biraçılık ve Malt Sanayi A.Ş.	0,000771	0,000831	0,001532	0,003643	0,003231	0,000669	0,000403	0,003189	0,003892	8,36E-05	7,07E-05	0,001252	0,00015	0,000197	9,07E-05	0,000132	0,020137	0,162042
Banvit Bandırma Vitaminli Yem Sanayi A.Ş.	0,000646	0,000731	0,001821	0,003657	0,003311	0,000649	0,000225	0,003187	0,003952	0,000182	0,000197	0,001739	4,49E-05	0,0003	0,000157	7,89E-05	0,020879	0,165373
Coca Cola İçecek A.Ş.	0,000622	0,000637	0,001055	0,003797	0,003063	0,000461	0,000429	0,003189	0,003884	3,98E-05	2,94E-05	9,81E-20	0,000169	0,000112	0,00011	0,000113	0,017709	0,150782
Dardanel Önemli Gıda Sanayi A.Ş.	0,000974	0,001075	0,002516	0,003155	0,002738	0,000786	4,43E-05	0,003101	0,003703	3,26E-05	9,02E-07	0,001082	1,98E-05	9,91E-05	0,00031	2,07E-05	0,019657	0,159859
Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,001067	0,001147	0,002544	9,52E-21	9,55E-20	5,31E-07	0,000202	4,48E-20	0,003896	0,00011	8,4E-05	0,001591	2,06E-05	0,000147	0,000275	2,94E-05	0,011114	0,116536
Ersu Meyve ve Gıda Sanayi A.Ş.	0,000449	0,00103	0,002495	0,003724	0,003627	0,001036	0,000453	0,003157	0,003888	2,9E-05	5,29E-05	0,001149	0,00021	0,000576	1,13E-05	0,000281	0,022168	0,171057
Friko Pak Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,000731	0,000969	0,001712	0,00371	0,003582	5,99E-20	0,000336	0,003189	0,003816	4,53E-06	5,11E-06	0,000739	1,22E-05	0,000473	0,000173	6,98E-05	0,019522	0,159244
Kent Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,000719	0,000838	0,002246	0,003622	0,003365	0,000994	0,000368	0,003181	0,003849	1,71E-05	2,96E-06	0,001251	8,48E-05	0,00076	3,62E-05	0,00021	0,021543	0,16832
Kerevit Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,000525	0,000617	0,002457	0,003625	0,003446	0,000986	0,000325	0,003162	0,003826	1,38E-05	4,41E-06	0,001197	0,000106	0,000163	0,000136	9,29E-05	0,020683	0,164498
Konfrut Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,000745	0,000966	0,002529	0,003632	0,003593	0,001098	0,000356	0,00313	0,003861	3,68E-05	3,36E-05	0,00103	8,48E-07	0,000795	0,000153	8,18E-05	0,022043	0,170513
Kristal Kola ve Meşrubat Sanayi Ticaret A.Ş.	0,000254	0,000348	0,001987	0,003712	0,003402	0,001096	0,000379	0,003182	0,003891	8,72E-05	5,84E-05	0,001473	0,000208	0,000692	5,75E-06	0,000309	0,021084	0,166286
Oylum Sınai Yatırımlar A.Ş.	0,000537	0,000572	0,001541	0,003696	0,003297	0,001101	0,000362	0,003188	0,003877	6,1E-05	4,04E-05	0,001308	0,000134	0,000329	6,86E-05	0,000157	0,020267	0,16263
Penguen Gıda Sanayi A.Ş.	0,00066	0,001	0,002483	0,003685	0,003566	0,000659	0,000414	0,003157	0,0039	0,000113	8,71E-05	0,001268	0,000134	0,000638	2,61E-05	0,000232	0,022023	0,170423
Pinar Entegre Et ve Un Sanayi A.Ş.	0,000657	0,000769	0,002345	0,003607	0,003238	0,000964	0,000403	0,003171	0,003869	2,39E-05	1,66E-05	0,001298	0,000218	0,000471	1,72E-05	0,000258	0,021324	0,167353
Pinar Su ve İçecek Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,00107	0,001183	0,002505	0,00277	0,00318	0,000851	0,00029	0,003171	0,004025	0,000401	0,000232	0,001601	8,48E-07	0,000306	0,000292	2,48E-05	0,021902	0,169896
Pinar Süt Mammülleri Sanayi A.Ş.	0,000815	0,000934	0,002544	0,0035	0,003254	0,001046	0,00034	0,000885	0,00389	9,39E-05	6,58E-05	0,001505	7,46E-05	0,000576	6,46E-05	0,000162	0,019751	0,160287
Selçuk Gıda Endüstri İhracat İthalat A.Ş.	1,35E-20	8,87E-06	0,000928	0,003777	0,003531	0,001152	0,00044	0,003188	0,003895	7,92E-05	6,8E-05	0,001463	0,000291	0,000726	1,52E-19	0,000385	0,019931	0,161109
Tat Gıda Sanayi A.Ş.	0,000366	0,000487	0,002078	0,003699	0,003571	0,001218	0,000398	0,003187	0,003839	1,78E-20	2,21E-06	0,00109	0,000103	0,000415	7,07E-05	0,000154	0,020677	0,164474
Taze Kuru Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,000765	0,001011	0,002472	0,003643	0,003564	0,00098	0,000575	0,003172	3,92E-21	0,004503	0,004505	0,006081	7,29E-06	1,33E-06	0,000525	1,5E-21	0,036986	0,229303
Tuborg Bira ve Malt Sanayi A.Ş.	0,000704	0,000738	0,001422	0,003676	0,003318	0,00108	0,000376	0,003189	0,003826	7,8E-08	7,14E-20	0,000816	3,68E-05	0,000747	7,48E-05	0,000149	0,020153	0,162116
Tuğay Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,000718	0,001067	0,002471	0,003681	0,003587	0,001009	0,00037	0,00317	0,00384	7,32E-06	9,36E-06	0,000811	6,61E-05	0,000339	0,000119	0,000105	0,02137	0,167555
Ulusoy Un Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0,000734	0,000885	0,002291	0,003617	0,003249	0,000661	1,35E-21	0,003175	0,003871	0,000104	6,09E-05	0,001457	2,83E-06	0,000325	0,000265	3,24E-05	0,020728	0,164701
Ülker Bisküvi Sanayi A.Ş.	2,87E-05	2,27E-19	1,74E-19	0,004271	0,003192	0,001107	0,000374	0,003189	0,00386	2,65E-05	3,47E-05	0,001069	0,000249	2,04E-19	0,000167	7,34E-05	0,01764	0,150456

İdeal çözüm değerlerine en yakın öklidyen uzaklık ile negatif ideal çözüme en uzak uzaklık tespit edilir. Bu çalışmadaki en ideal uzaklık matrisi için her elamanın uzaklıkların karesi alınarak uzaklık matrisi oluşturulur. Tek tek satırların toplamı elde edilir. Toplamların karekökü alınarak çalışmanın hesaplamasında S_i^* elde edilir.

Çizelge 6.6.2 Negatif ideal uzaklıklık matrisi

Şirketler	NEGATİF İDEAL UZAKLIK HESAPLANMASI															Si-		
	carioran	asittest	nakit	stokbag	stokdvr	alackdvr	özsermaye	hazırdvr	ntkar/özsn	ntkar/satı	ntkar/to	faaliyet	kisavade	uzunvade	özknk		topborç	TOPLAM
A.V.O.D Kurutulmuş Gıda ve Tarım Ürünleri A.Ş	1,17E-05	2E-06	5,45E-07	2,77E-05	1,49E-07	4,87E-05	0,003369	9,64E-09	8,09E-07	0,003068	0,003239	0,001653	0,000291	1,15E-05	6,87E-05	0,000157	0,011949	0,109311
Anadolu Efes Biraçılık ve Malt Sanayi A.Ş	2,44E-05	3,11E-05	0,000128	2,49E-05	1,14E-05	8,16E-05	0,003113	1,21E-11	1,12E-06	0,003359	0,003446	0,001814	2,3E-05	0,0002	0,000179	6,66E-05	0,012505	0,111824
Banvit Bandırma Vitaminli Yem Sanayi A.Ş	5,32E-05	5,4E-05	6,04E-05	2,38E-05	7,2E-06	8,86E-05	0,003708	4,66E-10	3,31E-07	0,002873	0,002816	0,001316	0,000107	0,000118	0,000107	0,000116	0,011449	0,107002
Coca Cola İçecek A.Ş	6,02E-05	8,38E-05	0,000323	1,4E-05	2,38E-05	0,00018	0,003044	1,05E-11	1,26E-06	0,003696	0,003806	0,006081	1,65E-05	0,00031	0,000154	8,1E-05	0,017876	0,1337
Dardanel Önentaş Gıda Sanayi A.Ş	2,25E-06	2,61E-06	7,73E-08	8,44E-05	6,24E-05	4,7E-05	0,004791	6,21E-07	6,71E-06	0,00377	0,004378	0,002033	0,000159	0,000333	2,81E-05	0,000228	0,015925	0,126196
Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret A.Ş	1,43E-09	2,74E-07	6,41E-24	0,004271	0,003627	0,001167	0,003803	0,003189	1,05E-06	0,003206	0,003358	0,001451	0,000157	0,000258	4E-05	0,000202	0,02473	0,157259
Ersu Meyve ve Gıda Sanayi A.Ş	0,000133	5,27E-06	2,44E-07	1,87E-05	1,38E-19	7,37E-06	0,00298	8,12E-08	1,18E-06	0,00381	0,003581	0,001943	6,62E-06	1,77E-05	0,000382	8,28E-06	0,012894	0,113355
Frigo Pak Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş	3,21E-05	1,07E-05	8,22E-05	1,97E-05	1,39E-07	0,001218	0,003312	1,83E-21	2,79E-06	0,004222	0,004206	0,002579	0,000184	4,16E-05	9,5E-05	0,000127	0,016133	0,127015
Kent Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş	3,47E-05	2,96E-05	9,29E-06	2,67E-05	4,92E-06	1,13E-05	0,003216	5,17E-09	1,95E-06	0,003966	0,004277	0,001816	6,15E-05	4,01E-07	0,000285	2,66E-05	0,013767	0,117331
Kereviş Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş	9,57E-05	9,12E-05	7,56E-07	2,65E-05	2,32E-06	1,23E-05	0,003346	5,85E-08	0,004018	0,004227	0,001883	4,58E-05	0,000238	0,000126	9,99E-05	0,014215	0,019226	0,119226
Konfrut Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş	2,92E-05	1,09E-05	2,4E-08	2,58E-05	7,95E-08	3,08E-06	0,003249	2,75E-07	1,71E-06	0,003726	0,00376	0,002105	0,00026	6,42E-20	0,000111	0,000112	0,013395	0,115739
Kristal Kola ve Meşrubat Sanayi Ticaret A.Ş	0,000281	0,000248	3,45E-05	1,96E-05	3,6E-06	3,21E-06	0,003182	4,64E-09	1,14E-06	0,003337	0,003537	0,001568	6,95E-06	3,61E-06	0,00042	4,22E-06	0,012649	0,112469
Oylum Sınai Yatırımlar A.Ş	9,1E-05	0,00011	0,000125	2,08E-05	7,87E-06	2,92E-06	0,003232	1,28E-10	1,39E-06	0,003516	0,003691	0,001749	3,02E-05	0,000101	0,000214	5,04E-05	0,012943	0,113767
Penguen Gıda Sanayi A.Ş	4,91E-05	7,67E-06	3,72E-07	2,16E-05	2,64E-07	8,5E-05	0,003084	8,25E-08	9,87E-07	0,003192	0,003339	0,001796	2,98E-05	8,62E-06	0,000316	1,92E-05	0,01195	0,109318
Pınar Entegre Et ve Un Sanayi A.Ş	5,01E-05	4,44E-05	4,08E-06	2,8E-05	1,1E-05	1,48E-05	0,003115	2,68E-08	1,55E-06	0,003871	0,003974	0,001761	5,23E-06	4,23E-05	0,000352	1,26E-05	0,013287	0,11527
Pınar Su ve İçecek Sanayi ve Ticaret A.Ş	1,08E-20	2,33E-19	1,56E-07	0,000162	1,47E-05	3,27E-05	0,003463	2,51E-08	0	0,002216	0,002694	0,001441	0,00026	0,000115	3,37E-05	0,000215	0,010646	0,103181
Pınar Süt Müdürleri Sanayi A.Ş	1,72E-05	1,47E-05	3,75E-11	3,83E-05	1,01E-05	6,54E-06	0,003	0,000714	1,14E-06	0,003296	0,003482	0,001536	7,08E-05	1,77E-05	0,000221	4,74E-05	0,012773	0,113018
Selçuk Gıda Endüstri İhracat İthalat A.Ş	0,00107	0,000987	0,000399	1,52E-05	6,49E-07	9,22E-07	0,003014	1,06E-10	1,07E-06	0,003388	0,003466	0,001578	1,53E-19	1,6E-06	0,000525	6,96E-20	0,014446	0,120193
Tat Gıda Sanayi A.Ş	0,000184	0,000152	2,36E-05	2,05E-05	2,23E-07	2,5E-19	0,003129	4,11E-10	2,2E-06	0,004503	0,004307	0,002021	4,75E-05	6,13E-05	0,00021	5,19E-05	0,014714	0,121301
Taze Kuru Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş	2,54E-05	6,75E-06	5,21E-07	2,49E-05	2,81E-07	1,29E-05	0	2,47E-08	0,004025	0	0	0	0,000206	0,000732	0	0,000385	0,005419	0,073613
Tuborg Bira ve Malt Sanayi A.Ş	3,8E-05	5,22E-05	0,000162	2,23E-05	6,89E-06	4,14E-06	0,003189	2,31E-13	2,52E-06	0,004466	0,004505	0,002443	0,000121	7,45E-07	0,000203	5,49E-05	0,01527	0,123573
Tukaş Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş	3,49E-05	2,99E-06	5,4E-07	2,19E-05	1,12E-07	9,78E-06	0,003208	3,06E-08	2,17E-06	0,004147	0,004103	0,002451	7,96E-05	9,57E-05	0,000143	8,78E-05	0,014388	0,11995
Ulusoy Un Sanayi ve Ticaret A.Ş	3,16E-05	2,16E-05	6,62E-06	2,72E-05	1,04E-05	8,45E-05	0,005757	1,64E-08	1,5E-06	0,003238	0,003518	0,001585	0,000236	0,000104	4,41E-05	0,000194	0,01486	0,121903
Ülker Bisküvi Sanayi A.Ş	0,000748	0,001183	0,002544	0	1,39E-05	2,63E-06	0,003198	5,99E-14	1,73E-06	0,003838	0,003749	0,002051	1,61E-06	0,000795	1E-04	0,000122	0,018349	0,135459

Bu çalışmadaki negatif ideal çözüme en uzak uzaklıklık matrisi için her elamanın uzaklıklarının karesi alınarak uzaklıklık matrisi oluşturulur. Tek tek satırların toplamı elde edilir. Toplamların karekökü alınarak çalışmanın hesaplamasında S_i^- elde edilir. Bu elde edilen S_i^* ve S_i^- sonuçları çizelge 6.7'de gösterilmiştir.

Çizelge 6.7. İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Şirketler	S_i^*	S_i^-	C_i^*	Sıralama
AVOD	0,171668692	0,10931129	0,38903587	22.
AEFES	0,162041661	0,11182432	0,408317671	15.
BANVT	0,165372748	0,10700177	0,39284795	20.
COLLA	0,15078246	0,13370047	0,469977134	3.
DARDL	0,159858973	0,12619588	0,441159716	5.
EKIZ	0,116536494	0,1572592	0,574366966	1.
ERSU	0,171056757	0,11354956	0,398970618	19.
FRIGO	0,159244107	0,12701482	0,443706057	4.
KENT	0,168319916	0,11733115	0,410749907	14.
KERTV	0,16449805	0,11922617	0,420218515	10.
KNFRT	0,170512837	0,11573851	0,404324766	17.
KRSTL	0,166286169	0,11246864	0,403467972	18.
OYLUM	0,162630172	0,11376718	0,41160734	13.

PENGD	0,170422673	0,10931782	0,39078297	21.
PETUN	0,167352594	0,11527039	0,407859217	16.
PINSU	0,16989583	0,10318095	0,377845934	23.
PNSUT	0,16028716	0,11301775	0,413522569	12.
SELGD	0,161108864	0,12019272	0,42727352	7.
TATGD	0,164473583	0,1213013	0,424464525	9.
TETMT	0,229303196	0,07361264	0,243013496	24.
TBORG	0,162116182	0,12357265	0,432542812	6.
TUKAS	0,167554749	0,11995013	0,417210762	11.
ULUUN	0,164700724	0,12190319	0,425336802	8.
ULKER	0,1504559	0,1354586	0,473773109	2.

Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının hesaplanmasında ideal ve ideal olmayan noktalara uzaklıklarından yararlanılır. İdeal çözüme göreli yakınlık C_i^* ile sembolize edilir. Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer alır ve $C_i^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme mutlak çözüm yakınlığını gösterirken $C_i^* = 0$ ise ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını gösterir. İdeal çözüme mutlak yakınlığı 0,57436 değeri ile EKİZ şirketi olduğu saptanmıştır.

7-SONUÇ:

Bu çalışmanın sonucunda Borsa İstanbul'da işlem gören yiyecek içecek ve tütün şirketlerinin bilançolarından yararlanarak oran analizi ve çok amaçlı karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemiyle analiz edilmiştir. İdeal çözüme sıralama tercih etme tekniği anlamına gelen TOPSIS kısaltmasıdır. TOPSIS yönteminden de anlaşılacağı gibi ideal ve ideal olmayan bir çözüm bulmaya ve alternatiflerin her birinin bunlara olan mesafesini karşılaştırmaya dayanır. Yiyecek içecek ve tütün sektöründeki şirketlerinin bilançolarına KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu) alınmıştır. Bu çalışmadaki en önemli unsur sektördeki şirketlerin ideal çözüm ve ideal olmayan bir çözüm aralıklarını karşılaştırmasını sağlamaktır. Bu çalışma için seçilen oranlar belirlenmiştir. Bu oranlar cari oran, asit test oranı, nakit oranı, stok bağımlılık oranı, stok devir hızı, alacak devir hızı, öz sermaye devir hızı, hazır değerler devir hızı, satış karlılığı, net kar/varlık oranı, net kar/ öz sermaye, faaliyet/net satışlar, KVKY/toplam varlık, UVKY/ toplam varlık, öz kaynak/toplam kaynak ve toplam borç/toplam kaynak olmak üzere 16 oran ile hesaplama yapılmıştır. Hesaplanan oran formül ile birinci adım karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisi elde edildikten sonra ikinci adım için

karar matrisin her bir elamanın kareleri alınarak bu değerlerin toplamından oluşan sütun toplamları elde edilir ve her bir elamanın değeri ait olduğu sütun toplamının kareköküne bölünerek normalizasyon işlemi gerçekleşir. Normalize edilmiş matrislerin her değeri belirlenmiş değerle ağırlıklandırılır. Topsis yönteminin ağırlıklandırma işlemi yaparken subjektif yönünü ele alır. Ağırlıklandırma işlemleri tüm faktörleri derecelendirmesi için yapılır. Her bir elamanın belirlenmiş ağırlık ile çarpılarak üçüncü aşama V matrisi elde edilir. V matrisi elde edildikten sonra dördüncü aşama en yüksek sütun ve en düşük sütun değerleri tespit ederek ideal ve negatif ideal çözüm değerleri belirlenmiştir. Beşinci adım ideal ve negatif ideal olan noktalara olan uzaklık değerleri tespit edilmiştir. 6.adım son adımı ise ideal çözüm değerlerine bakıldığı zaman en ideal şirket Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirkettir. İkinci en ideal çözüm şirket Ülker Bisküvi Sanayi Anonim Şirkettir. Üçüncü şirket ise Coca Cola İçecek Anonim şirkettir. Borsa İstanbul' da işlem gören yiyecek içecek ve tütün sektöründe ki bu şirketlerin yatırımcıları karar alırken bu oranları dikkate almalıdır. Bu çalışmada TOPSIS yönteminin sonuçları farklılıklar gösterebilmiştir. 2020 yılın da gerçekleşen pandemi dönemi şirketleri de etkilemiştir. Pandemi döneminde en ideal şirket Ekiz Kimya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi olmuştur.

KAYNAKÇA:

- Akyüz, Y., Bozdoğan, T., & Hantekin, E. (2011). TOPSIS yöntemiyle finansal performansın değerlendirilmesi ve bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 73-92.
- Aytekin, S., & Sakarya, Ş. (2013). Bıst'de işlem gören gıda işletmelerinin topsis yöntemi ile finansal performanslarının değerlendirilmesi1. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (21), 30-47.
- Bakirci, F., Shiraz, S. E., & Sattary, A. (2014). BIST'da Demir, Çelik Metal Ana Sanayii Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performans Analizi: VZA Süper Etkinlik ve TOPSIS Uygulaması/Financial Performance Analysis of Iron, Steel Metal Industry Sector Companies in The Borsa Istanbul: DEA Super Efficiency and TOPSIS Methods. *Ege Akademik Bakis*, 14(1), 9.
- Bülbül, S., & Köse, A. (2011). Türk Gıda Şirketlerinin Finansal Performansının Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(Özel), 71-97.
- ÇANAKÇIOĞLU, M., & Küçükönder, H. (2020). Entropi ve Topsis Bütünleşik Yaklaşımı ile BIST Gıda ve İçecek Endeksindeki Şirketlerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 200-217.
- Dimara, E., Skuras, D., Tsekouras, K., & Tzelepis, D. (2008). Productive efficiency and firm exit in the food sector. *Food Policy*, 33(2), 185-196.
- Dumanoğlu, S. ve N. Ergül (2010), “İMKB’de İşlem Gören Teknoloji Şirketlerinin Mali Performans Ölçümü”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48, 101-111
- Gümüş, U. T., Şakar, Z., AKKIN, G., & Şahin, M. (2017). Finansal analizde kullanılan oranlar ve firma değer ilişkisi: BİST’de işlem gören çimento firmaları üzerine bir analiz. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 1-23.
- Kalogeras, N., Baourakis, G., Zopounidis, C., & van Dijk, G. (2005). Tarımsal gıda firmalarının finansal performansının değerlendirilmesi: çok kriterli bir karar yardımı yaklaşımı. *Gıda Mühendisliği Dergisi*, 70 (3), 365-371.

- KONUK, F. (2018). Financial and performance analysis of food companies: Application of Topsis and DEA. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3).
- Meydan, C., YILDIRIM, B. F., & Senger, Ö. (2016). BİST'te işlem gören gıda işletmelerinin finansal performanslarının gri ilişkisel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (69), 147-171.
- Ömürbek, V. (2013). Havayolu Taşımacılığı Sektöründe Topsis Yöntemiyle Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 343-363.
- Sekreter, M. S., Akyüz, G., & İPEKÇİ ÇETİN, E. M. R. E. (2004). şirketlerin derecelendirilmesine ilişkin bir model nerisi: Gıda sektörüne yönelik bir uygulama. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 4(8), 139-155.
- Uygurtürk, H., & Korkmaz, T. (2012). Finansal performansın TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi: Ana metal sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.
- YILDIRIM, M., ALTAN, İ. M., & GEMİCİ, R. (2018). KURUMSAL YÖNETİM İLE FİNANSAL PERFORMANS ARASINDAKİ İLİşKİNİN ENTROPİ AğIRLIKLANDIRMALI TOPSIS YÖNTEMİ İLE DEğERLENDİRİLMESİ: BİST'TE İşLEM GÖREN GIDA VE İÇECEK şİRKETLERİNDE BİR ARAşTIRMA. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(2), 130-152.

İZMİR

21 - 22 MAYIS 2022

19-CU ƏSRİN 20-30-CU İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANIN İRƏVAN VƏ NAXÇIVAN BÖLGƏLƏRİNDƏ ALİ MÜSƏLMAN ZÜMRƏSİNİN TORPAQ HÜQUQLARI

Dosent MEHMAN ABDULLAYEV

Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsi
Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrası
ORCID ID 0000-0001-8178-799X

ÖZƏT

Sovet tarixşünaslığında Azərbaycanın İrəvan torpağı qəsdən “Ermənistan” adlandırıldığı üçün bu bölgədə Ali müsəlman zümrəsinin torpaq hüquqlarının öyrənilməsi tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalmış və lazımı şəkildə araşdırılmamışdır. Rus hökuməti tərəfindən 1828-ci ildə ləğv edilən İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisi heç bir əsas olmadan süni yaradılmış “Erməni vilayətinə” daxil edilmişdi. Nəticədə, bu bölgənin müsəlman türk ali zümrəsi milli və dini ayrı-seçkilik siyasətinə məruz qalmışdı. 1828-ci ildə bu əraziyə göndərilən xüsusi komissiyaya yerli müsəlman əyanlarının torpaq hüquqlarını şübhə altına almaq və sarsıtmaq üçün zəruri addımların atılması xüsusi olaraq tapşırılmışdı. Hökumət orqanları bu siyasəti həyata keçirtmək üçün İrəvan və Naxçıvan bölgələrinin müsəlman bəy və ağalarını qəsdən torpaq və kəndlərin rəsmi sahibi deyil, müvəqqəti “icarəçisi” hesab edirdilər.

Baş komandan qraf Paskeviçin 1828-ci il 25 dekabr tarixli sərəncamı ilə İrəvan, Naxçıvan və Ordubadın xan, bəy və din xadimlərinin tiyul torpaq sahibliyi (tiyul-şərti torpaq mülkiyyət forması idi) ilə bağlı belə bir sərt qərar qəbul edilmişdi.

1. Bundan sonra tiyul torpaqları varislərə ötürülməsin.
2. Qanunsuz hərəkət edənlərdən, xəyanətkarlardan və xaricə qaçanlardan tiyullar təcili geri alınsın.

Qraf Paskeviç 1828-ci ildə Ali müsəlman zümrəsinin torpaq hüquqlarını təsdiq edən sənədlərin toplanıb-yoxlanılması haqqında qərar vermişdi. Lakin 10 ay keçməsinə baxmayaraq, Ali zümrə nümayəndələrinin çoxu Rus hökumətinə güvənmədiyi üçün qanuni sənədlərini gizlədərək onlara təqdim etməmişdi. Buna cavab olaraq 1829-cu ildə Ali müsəlman zümrəsinin tiyul torpaqlarının böyük hissəsi müsadirə edilərək dövlət xəzinəsinin ixtiyatına keçirilmişdi.

Məqaləmizdə 19-cu əsrin 20-30-cu illərində Naxçıvan və İrəvan bölgəsində rus hökuməti tərəfindən Ali müsəlman zümrəsinin torpaq hüquqlarının məhdudlaşdırılması sahəsində həyata keçirdiyi bu kimi tədbirlər araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *İrəvan, Naxçıvan, Ali müsəlman zümrəsi, tiyul torpaq sahibliyi*

GİRİŞ

1828-ci ildə Rusiya-Qacar və 1829-cu ildə Rusiya-Osmanlı savaşları nəticəsində Rusiya bütün Cənubi Qafqazın işğalını başa çatdırdı. 1827-ci ildə ruslar tərəfindən işğal edilən Azərbaycanın İrəvan və Naxçıvan xanlıqları bir il sonra ləğv olunaraq əraziləri süni şəkildə yaradılmış “Erməni vilayətinə” daxil edildi. İrəvan, Naxçıvan bölgələrinə Qacar və Osmanlı dövlətlərindən çoxlu sayda erməni əhalisi köçürən rus hökuməti müsəlman türk əhalisinə qarşı milli və dini ayrı-seçkilik siyasəti yeritməyə başladı. Bu siyasətdən ən çox ziyan çəkən təbəqə Ali müsəlman zümrəsi oldu. Sovet dövrünün tarixçilik elmində Azərbaycanın İrəvan bölgəsi “Şərqi Ermənistan”, “Ermənistan” kimi təqdim edildiyi üçün (Петрушевский, 1949) 19-cu əsrin 20-30-cu illərində bölgənin Ali müsəlman zümrəsinin torpaq hüquqlarının vəziyyəti indiyədək tədqiqatçılar tərəfindən lazımı şəkildə araşdırılmamışdır.

19-cu əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycanın İrəvan və Naxçıvan bölgələrində Ali müsəlman zümrəsinin torpaq hüquqları

Rus hökumətinin İrəvan və Naxçıvan bölgələrində yeritdiyi müstəmləkə siyasəti əhalisinin dördü üçün çoxunu Azərbaycan türklərinin təşkil etdiyi İrəvan bölgəsinin və bütün əhalisi Azərbaycan türklərindən ibarət olan Naxçıvan bölgəsinin ali zümrəsinin sosial-iqtisadi və digər hüquqları və gələcək taleyi üçün çox böyük təhlükə yaratdı. İrəvan xanlığı rus işğalına məruz qalandan iki ay yarım sonra, 1827-ci ilin dekabr ayının 15-də Rusiya imperiyasının Baş Qərargah rəisi qraf Dibiç hazırladığı Xüsusi Qaydaları Qafqazın baş komandanı qraf Paskeviçə göndərmişdi. Qraf Dibiç Rusiyanın Qacarlar və Osmanlı dövlətlərindən ermənilərin yaxın vaxtlarda Azərbaycanın İrəvan və Naxçıvan bölgələrinə kütləvi şəkildə köçürülməsi planı ilə yaxından tanış idi. Bunu nəzərə alaraq tərtib etdiyi xüsusi qaydalarda həmin bölgələrin əsil sahibi olan müsəlman ali zümrəsinin hakimiyyəti altında yaşamağı olan ermənilərə daxili özünüidarə hüququ verilməsi nəzərdə tutulmuşdu (AKAK, 1875, c.483). Qafqazın mülki işlər üzrə hakimi general leytenant Velyaminov baş qərargah rəisinin bu təklifini kəskin etirazla qarşılamışdı. Xüsusi qaydalarla bağlı qeydlərində o, açıq şəkildə göstərirdi ki, belə bir addım müsəlman hakimlərinin indiyədək mövcud olan sahibkarlıq hüquqlarını sarsıtmaqla onları hökumətdən narazı sala bilər və bölgədə Rusiya üçün təhlükəli vəziyyət yaranar. Çünki Qara dənizdən Xəzər dənizində Rusiyanın ələ keçirdiyi torpaqlarda yaşayan əhalinin üçdə iki hissəsi müsəlman etiqatlı olduğundan xüsusi qaydalar çoxsaylı müsəlman əhalisi içərisində Ruisyaya inam hissini sarsıdır, Osmanlı və İran (Qacar) hökumətləri bu ərazilərdə asanlıqla ruslara qarşı qiyamlar təşkil edərlər. Mülki işlər üzrə hakim müsəlman bəylərinin erməni əhalisi üzərində idarəetmə hüququnu saxlamağı, ermənilərə isə onlardan qanuni şəkildə şikayət hüququ verilməsini daha məqsədəuyğun hesab etmişdi (AKAK, 1875, c.483). Rus hökuməti XIX əsrin 20-ci illərinin sonu – 30-cı illərdə İrəvan, Naxçıvan və Ordubad bölgələrində bu torpağın əsil sahibi olan türk müsəlman ali zümrəsinin nümayəndələrinə qarşı digər müsəlman əyalətləri ilə müqayisədə daha sərt və amansız tədbirlər görürdü. Əsas diqqəti bölgəyə mümkün qədər çoxlu sayda erməni əhalisi köçürüb yerləşdirmə tədbirlərinə verən rus

hökuməti vilayətin adını doğrultmaq üçün 1828-1835-ci illərdə bölgəyə 10664 erməni ailəsi (57424 nəfər) köçürüb məskunlaşdırmışdı (GMDA, f 2, v.20).

Baş komandan qraf Paskeviç 1828-ci ildə “Erməni vilayəti”nə mayor Medoksun başçılığı ilə xüsusi bir komissiya göndərdi. Komissiyanın sədrinə yerli müsəlman əyanlarının torpaq sahibliyi hüquqlarını şübhə altına almaq və bu hüquqları sarsıtmaq üçün lazımı addımların atılması xüsusi olaraq tapşırılmışdır. Eyni zamanda, müsəlman bəylərinin sahibliyində olan tiyulların “fars hökuməti” (Qacar) dövründə heç vaxt irsi səciyyə daşımaması müddəasının torpaq məsələlərinin həlli zamanı rəhbər tutulması Medoksa xüsusi olaraq tapşırılmışdı. Baş komandan qraf Paskeviç 1828-ci il mayın 15-də vilayətdə hər bir şəxsin əmlak və şəxsi hüquqlarına dair sənədlərinin dörd aydan gec olmayaraq yerli idarəyə təqdim edilməsi haqqında əmr vermiş və 25 yanvar 1829-cu ildə göndərdiyi başqa bir təlimatla bu müddəti daha altı ay uzatmışdı. Lakin bu müddət də yetərli olmadığından, müsəlman ali zümrəsinin böyük hissəsi sənədlərini təsdiq etdirə bilmədiyindən onların torpaqları məhkəmənin qərarı ilə dövlət xəzinəsinin ixtiyarına keçirilmişdi (GMDA, f 2, v.6; AKAK, 1875, c.493-494; Зелинский, 1887, c.73-74; Эсадзе,1907, c. 552).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan bəy və ağaları çox zaman rus hökumətinə etibar etmədiyindən torpaq hüquqlarını təsdiq edən sənədləri rəsmi idarələrə təqdim etməkdən çəkinirdilər. rus hökuməti isə müddətin başa çatmasını bəhanə edib onların torpaqları haqqında dərhal müsadirə qərarları çıxarırdı. Ali zümrənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin daha da ağırlaşmasına səbəb olan addımlardan biri də onların İrəvan sərdarının hakimiyyəti dövründə xüsusi xidmətə görə əldə etdikləri tiyul torpaqları ilə bağlı hüquqlarının nəinki məhdudlaşdırılması, hətta ləğv edilməsi haqqında həyata keçirilən tədbirlər oldu. Qafqazın inzibati orqanları digər müsəlman əyalətlərində əldə rəhbər tutduqları “idarəçilik” tezisini “Erməni vilayəti”ndə “icarəçi” termini ilə əvəz etmişdi. Vilayətdə müsəlman bəy və ağaları qəsdən torpaq və kəndlərin irsi sahibləri deyil, xəzinəyə məxsus kəndlərin müvəqqəti “icarəçisi” hesab edilirdi (GMDA, f.2, v.1; AKAK, 1875, c.491). Baş komandan qraf Paskeviçin 25 dekabr 1828-ci il tarixli 3788 sayılı sərəncamında İrəvan, Naxçıvan və Ordubadın xan, bəy və din xadimlərinin ixtiyarında olan tiyulları torpaq sahibliyi deyil, kəndlərin gəlirinin bir hissəsinin sərdar tərəfindən maaş əvəzinə onlara güzəştə gedilən hissəsi kimi qiymətləndirilmiş və yeni tiyulların meydana gəlməməsi üçün belə bir qərar verilmişdi: 1. Bundan sonra tiyullar varislərə ötürülməsin; 2. Qanunsuz hərəkətlər edənlərdən, xəyanətkarlardan və xaricə qaçanlardan tiyullar təcili alınsın; 3. Müxtəlif şəxslərin istifadəsində saxlanılan tiyulların əhalisindən dövlət kəndlilərindən yeni qaydada yığılan vergilərdən artıq heç nə alınmasın (AKAK, 1875, c. 495; Зелинский, 1887, c.75). Rusiya imperatoru I Nikolay tərəfindən 1829-cu il fevralın 12-də təsdiq edilən bu sərəncamın qətiyyətlə və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi ali müsəlman zümrəsinin torpaq sahibliyi hüququna ağır zərbə vurmuşdu. Rus hökumət orqanlarına bu zümrənin nümayəndələri tərəfindən çoxlu sayda şikayətlər daxil olmuşdu. Baron Rozenin baş komandanlığı dövrünə düşən 1831-1834-cü illər arasında yerli bəylərin tiyul torpaq sahibliyi hüququnun geri qaytarılması haqqında xahişləri bir qayda olaraq rədd edilirdi (GMDA, f.2, v.1-3, 9,20). “Erməni vilayəti”ndə 1830-cu il 13 iyul Ali Buyruğu həyata keçirilən zaman xahişinə müsbət cavab verilən bəylərin vaxtilə müsadirə edilmiş tiyul torpaqları deyil, yalnız mülk torpaqları geri qaytarılırdı. Hətta hökumətə sədaqətlə qulluq göstərən, döyüşkən Kəngərli nəslindən olub Naxçıvan və Ordubad dairəsini idarə edən iki qardaş polkovnik Ehsan xan və mayor Şıx Əli bəyin onlara məxsus

tiyul torpaqlarından dövlət xəzinəsinə bəhrə vergisinin yığılmasının dayandırılması haqqında 1834-cü il mayın 12-də vilayət idarəsinə göndərdikləri şikayət ərizəsi rədd edilmişdi. Rus hökumətinin yeni elan etdiyi ümumi qaydadan Ehsan xanın və Şıx Əli bəyin, onların daha üç qardaşının yalnız mülk torpaqları üçün belə bir istisnaya çətinliklə yol verilmiş və həmin torpaqlardan xəzinənin xeyrinə bəhrə vergisi yığılması dayandırılmışdı (GMDA, f.2, v.6-7, 10, 14, 34-38). Hökumətin belə kiçik güzəştə getməsinin səbəbi isə Rusiyanın düşmən hesab etdiyi Osmanlı və Qacar dövlətlərinin sərhədlərində Kəngərlilər kimi çox güclü bir nəslə tamamilə özündən narazı salmaqdan ehtiyat etməsi idi.

Qaynaqların təhlili göstərir ki, “Erməni vilayəti”ndə ali müsəlman zümrəsinin bir hissəsinin ömürlük istifadəsində saxlanılan tiyul torpaqları ilə bağlı sonuncu tədbirlərdən biri də imperator tərəfindən 5 iyul 1836-cı ildə Ali təsdiqdən keçən qayda əsasında tiyul mükəlləfiyyətinin ölçüsünün müəyyənləşdirilməsi oldu. Bu qayda ilə tiyul mükəlləfiyyəti əvvəlki ölçüdə məhsulun beşdə biri həcmində saxlanılaraq tiyuldarın əvvəlki hökumət dövründə istifadə etdiyi bütün mükəlləfiyyətlərin əvəzinə onun xeyrinə hər həyət üzrə 2 manat 50 qəoik pul vergisi təyin olunmuşdu.

NƏTİCƏ

Beləliklə, 19-cu əsrin 20-30-cu illərində rus hökumətinin İrəvan və Naxçıvan bölgələrində həyata keçirdiyi aqrar siyasət nəticəsində Ali müsəlman zümrəsinin torpaq hüquqlarına ağır zərbə vuruldu. Ali zümrə nümayəndələrinin bir hissəsinin xanlıqlar dövründən sahiblik etdikləri və bir çox hallarda irsi səciyyə daşıyan tiyul torpaqlarının böyük hissəsi müsadirə edilərək dövlət xəzinəsinin ixtiyarına keçirildi. Rus hökumətinə hətta sədaqətlə qulluq göstərən bəy və ağalar belə tiyul torpaqları üzərində sahiblik hüququnu təsdiq etdirə bilmədilər. Bölgəyə daha çox qonşu dövlətlərdən 1828-ci ilədək və sonrakı dövrdə köçürülüb gətirilən erməni əhalisinin məskunlaşdığı torpaqlar üzərində Ali müsəlman zümrəsinin ənənəvi sahiblik hüququna zərbə vuruldu.

İZMİR

21 - 22 MAYIS 2022

ƏDƏBİYYAT

1. Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivi (GMDA). *fond 2, siyahı 1, iş 3859, vərəq.20*
2. Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivi (GMDA). *fond 2, siyahı 1, iş 224, vərəq.6*
3. Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivi (GMDA). *fond 2, siyahı 1, iş 2845, vərəq.1*
4. Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivi (GMDA). *fond 2, siyahı 1, iş 3402 vərəq. 1-3, 9, 20*
5. Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivi (GMDA). *fond 2, siyahı 1, iş 3831, vərəq. 6-7, 10,14, 34-38.*
6. *Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией (АКАК), том 7, часть 2, док 442, Тифлис, 1875.*
7. Зелинский С.П., *Племенной состав, религия и происхождения государственных крестьян – Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края, том 2, Тифлис, 1887.*
8. Петрушевский И. П., *Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI-начале XIX вв., Из-во АН СССР, Ленинград, 1949.*
9. Эсадзе С., *Историческая записка об управлении Кавказом, том 1, Тифлис, 1907.*

19.YY OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN KURULMASINA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, MERVE KONAK

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ORCID ID: -0000-0002-7286-4858

ÖZET

Toplumlar ihtiyaçlarını karşılamak, eksikliklerini gidermek veya döneme uyum sağlamak amacıyla birbirleriyle etkileşim içinde bulunmaktadır. Toplumlararası etkileşim, gönüllü veya zorunlu olabilmektedir. XVIII. yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen devrimlerden etkilenen birçok devlet, Avrupa ülkeleri ile etkileşim içinde bulunarak değişim ve dönüşüm yoluna girmiştir. XVIII. yüzyıl sonunda başlayan ve XX. yüzyılda devam eden Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal değişim ve bu değişimin süreç içindeki etkileri ve gerekçeleri, üzerinde çokça tartışılan konulardan biri olmuştur.

XVIII. yy. sonu itibarıyla Osmanlı Devleti toplumunun, iç ve dış kaynaklı sebeplerden dolayı değişime ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. Öncelikle Batı karşısında kaybedilen savaşlara bir çözüm aramak amacıyla askerî kurumlarda başlayan değişim, Avrupa ile temasların artması ile toplumsal yapıyı oluşturan diğer kurumlarda da değişimi başlatmıştır. Modernleşmenin hız kazandığı Tanzimat Dönemi'nde açılan modern eğitim veren kurumlarda yetişen öğrenciler, toplumda zihniyet dönüşümünün önünü açmıştır. Toplum, yeni ideolojiler ve kavramlarla tanışmıştır. Avrupa toplumlarını etkisi altına alan parlamenter yapı üzerinde durulmuş ve bu doğrultuda Meşrutiyet ilan edilmiştir. Aldığı eğitim, kişisel ilgi alanları ve yaşadığı tecrübeler sonucunda Mustafa Kemal, Millî Mücadele Dönemi boyunca topluma halkın kendi kendini yönetebileceğini ve asıl kurtuluşun bu sayede gerçekleşeceğini aktarmaya çalışmıştır. Halkın egemen olduğu yönetimin mümkün olacağına benimsenmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış, toplum “millî ve bağımsız devlet olma” bilincini benimsemiştir. İstiklâl Harbi'nin zafer ile sonlanmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tüm kurumlarında görülen millîlik, laiklik ve tam bağımsızlık anlayışı, toplumsal değişimin, dönüşümün ve toplumsal zihniyet inşasının en büyük örneğini vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, Batılılaşma, Zihniyet Değişimi, Cumhuriyet

1. GİRİŞ

Ortak bir mekânda ve ortak değerlere sahip toplum dinamik ve sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Toplumların değişimini etkileyen bazı temel unsurlar vardır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, ekonomik gelişmeler, çevre faktörü, nüfus hareketleri ve ortaya çıkan ideolojiler toplumların değişim yaşamasında önemli bir role sahiptir. Toplumların değişimi birbirinden farklı özellikler

taşımaktadır. Bazı toplumlar belli bir amaç doğrultusunda değişim ve dönüşüm yaşarken, bazı toplumlar diğer toplumlar ile yaşadığı etkileşim sonucunda zorunlu ve plansız bir değişim yaşayabilmektedir. Toplumların değişime ayak uydurabilmeleri diğer bir deyişle toplumların değişme hızları birbirinden farklılık gösterebilir. Bu farklılığın yaşanmasında toplum iç dinamiklerinin etkileri görülür.

Avrupa toplumlarında XV. ve XVI. yy. itibarıyla gerçekleşmeye başlayan değişimler şüphesiz diğer tüm toplumları zamanla etkisi altına almıştır. İtalya’da klasik metinlerin çevrilmesiyle başlayan Rönesans ve Almanya’da kilisenin hakimiyetinin kırıldığı Reform hareketleri ile Avrupa’da rasyonellik, bireysellik ve deneysel yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler, bilim alanında ilerlemenin önünü açmış, yeni yerler, madenler ve ticaret yolları keşfedilmiş, buhar gücünün sanayide kullanılmaya başlanması ile Sanayi Devrimi gerçekleşmiştir. İngiltere’de başlayan devrim ile üretim artmış, fabrikalar kitlesel üretim yerleri olarak ortaya çıkmıştır. Kitlesel üretim için hammaddeye olan ihtiyaç, üretim fazlası mallar için yeni pazar arayışları ve artan sermaye için yeni yatırım yerlerine olan ihtiyaç, tüm dünya toplumlarını ilgilendirecek sömürgecilik anlayışını beraberinde getirmiştir.

Rasyonelliğin siyasal alanda kabul gördüğü Fransa’da önyargılardan ve dayatmalardan uzak, özgür düşünce ortamı oluşmuş, toplumda bireysellik, eşitlik, adalet gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Hürriyet fikrinin doğmasıyla dönemin mutlakiyet rejimleri sorgulanmaya başlanmıştır. Fransa aydınlanma çağının en önemli filozoflarından Jean-Jacques Rousseau toplumda eşitliği savunmuş, Diderot vergi eşitsizliği ve hürriyet gibi kavramları halka açmış, Voltaire ve Montesquieu gibi düşünürler, krallığın ilahî menşei olmadığını söyleyerek meşruti monarşiyi savunmuş olsalar da eserlerinde ihtilâl telkinlerinde bulunmamışlardır (Kılınçkaya, 2016: 32-33). Bu düşünürler şüphesiz tüm dünya devletlerini etkileyen, yeni bir çağı başlatan Fransız İhtilali’nin yaşanmasına öncülük etmişlerdir.

Avrupa devletlerinin gerek ekonomik olarak yüzyılın en güçlü konumunda olmaları, gerek düşünsel anlamda yeni kavram ve ideolojilerin öncülük olmaları, XIX. yüzyıla gelindiğinde diğer toplumların gönüllü veya zoraki olarak kendilerine yönelmelerini gerektirmiştir. Bu yönelim Osmanlı Devleti’nde ‘modernleşme’ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alpkaya’ya göre, modernleşme kuramı İngiltere ve Fransa’da ortaya çıkmış ve diğer devletler modernliği ithal etmiştir (Alpkaya, 2019: 8). İngiltere ve Fransa’ya komşu olan devletler ve bu devletlerin kolonileri modernleşme düşüncesi ile erken dönemde tanışmıştır. Osmanlı, Rusya, Çin, Japonya gibi devletler ise modern düşünce ile karşılaştığı dönemde kendileri de güçlü bir yapıya sahiptir. Avrupa’dan yayılan modernlikle başa çıkabilmek için kendi iradeleri ile modernleşmeyi benimsemişlerdir.

2. Osmanlı Devleti Modernleşme Ve Demokratikleşme Süreçleri

Osmanlı Devleti, padişahın mutlak iradesi ile yönetilen bir yönetim sistemine sahiptir. Yönetim şeklinin ve padişah iradesinin sorgulanmaya başlanması, Osmanlı toplumunda yaşanan bir dizi

gelişmeler neticesinde gerçekleşmiştir. Yeni ideolojilerin oluşmasında ve devlet yönetim şeklinin sorgulanmasında şüphesiz Avrupa'da yaşanan gelişmelerin etkisi büyüktür.

Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerinden bağımsız olarak Avrupa'da yaşanan gelişmeler, Osmanlı'yı tüm yönleri ile huzursuz etmiştir fakat devlet yaşanan bu gelişmeleri uzunca bir süre görmezden gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel yaklaşımına göre, eğer devlet içinde işlevini yerine getiremeyen kurumlar varsa, bu sorun devletin kendi eksikliğidir ve devlet bu kurumlarda iyileştirmeler yaparak sorunun çözümünü kendi içinde arar. Akyıldız'a göre bu tutum yalnızca Osmanlı'ya ait değildir. Batılılar, Osmanlı Devleti'nin üstün olduğu dönemlerde aynı düşünceye sahiptirler. Onlara göre sorun, Türklerin güçlü olmasından kaynaklanmaz, kendi devletlerinin güçsüzlüklerinden kaynaklanır. Düşük potansiyel gösteren geleneksel toplumlar, tecrübe edilmiş yöntemleri yeni fikirlere tercih etmektedir (Akyıldız, 2018:17). Osmanlı Devleti'nin sorunlar karşısında sergilediği bu geleneksel tutum, uzunca bir süre Avrupa Devletlerinin gücünün anlaşılmasının da önüne geçmiştir.

Yüzyıllar boyunca Avrupa devletlerine karşı üstün duruşunu koruyan Osmanlı, XVII. yüzyıl itibarıyla savaş alanlarında gücünü kaybetmeye başlamıştır. Savaş alanlarında alınan yenilgilerin ardından toprak kaybedilmiş, savaş tazminatları ödenmek zorunda kalınmış ve bu durum sonucunda bozulan malî yapı toplumda huzursuzluk yaratmaya başlamıştır. Kaybedilen toprakları geri almak, Avrupa'ya karşı tekrar eski güce ulaşmak, bozulan ekonomiyi toparlamak amacıyla Osmanlı Devleti, Batı ile etkileşim kurma yolunu seçmiştir. Bu amaçla öncelikle Avrupa'nın bazı kentlerine daimi elçiler gönderilerek istihbarat sağlanmaya başlanmıştır. Modernleşme süreci öncelikle askerî kurumlarda başlamıştır. Batılı devletlerin askerî teknik ve eğitiminin örnek alınarak, orduda düzenlemeye gidilmesi modern tarzda yapılanmanın önünü açmıştır. III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd'i ile başlayan orduda yapılanma süreci, II. Mahmut döneminde yeniçeri ordusunun kaldırılarak, modern tarzda eğitim gören Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordunun kurulması ile devam etmiştir. Dönemin eksikliklerinden biri olan yabancı dilin öğretimi için Tercüme Odaları açılmıştır. Lewis, II. Mahmut ile Rusya'daki Büyük Petro'nun girişimlerinin benzerlik gösterdiğini ve II. Mahmut'un, Petro gibi büyük ve kapsamlı reformlar gerçekleştirmek istediğini belirtmiştir. Bu amaç benzerliğinin yanı sıra Petro reformlarına yardım etmeleri için Rusya'ya Avrupa'dan birçok yabancıyı davet etmesine rağmen II. Mahmut Osmanlı Devleti'nde karşılaşılabileceği tepkilerden dolayı ülkeye Avrupa Devletlerinden yabancıları çağırılmamıştır. Bunun sonucunda II. Mahmut'un girişimleri, Petro'nun girişimlerinden çok daha zorlu bir süreçte ilerlemiştir (Lewis, 2021:144-145).

2.1. Tanzimat Dönemi

Askerî yapının modernleşmesini sağlamak amacıyla Batı ile kurulan etkileşim hem siyasî hem hukukî birçok alanda değişim yaşanmasının kapısını açmıştır. XIX. yüzyıl itibarıyla gerçekleşen modernleşme hareketlerinde Tanzimat Dönemi reformlarının önemi büyüktür. II. Mahmut'un vefatı sonucu Abdülmecid'in tahta geçmesinin ardından, Mustafa Reşit Paşa tarafından 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayûn okunmuştur. Bu ferman ile toplumda Müslüman ve gayrimüslim ayırt

edilmeksizin can, mal güvencesinin sağlanması, bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit haklar kazanması vaat edilmiştir. Herkesin gelirine göre vergi vermesi ve mahkemede eşitlik sağlanması da fermanla vaat edilen hususlar içindedir. “Tanzimat Dönemi’nde (1839-1871) ilan edilen idarî ve adlî reformların, özellikle de İmparatorluktaki Hristiyan azınlıklarının konumuna ilişkin reformların ardındaki en önemli dürtülerden biri, şüphesiz ki daimî dış baskıydı.” (Zürcher, 2021:76). Tanzimat Fermanı’nın en önemli özelliklerinden biri, Osmanlı Devleti tebaasına hukuk önünde eşitlik sağlanması olmuştur. “Bu siyaset, Gülhane Hattı’ndan sonra 1856 Islâhat Fermanı’nın ağırlık noktasını teşkil edecek ve nihayet 1876 Kanûn-i Esâsi’sinde "Devlet-i Osmaniyye tâbiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bilâ istisna Osmanlı tâbir olunur." maddesinde kesin ifadesini bulacaktır” (İnalçık, 1964: 621). Bu ferman ile tüm Osmanlı halkına eşit haklar verilmesindeki amaçlardan biri de Fransa’dan yayılan milliyetçilik hareketlerini, Osmanlı tebaasından uzak tutmaktır. Tüm tebaa bu ferman ile vatandaşlık duygusu ile Devlet’e bağlı olacak ve ayrılıkçı düşüncelerden uzak duracaktır. Fakat 1856 yılında Batı devletlerinin yaptırımını ile ilan edilen Islahat Fermanı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nde milliyetçilik hareketlerinin etkilerinin önüne geçilememiştir.

Tanzimat Dönemi yalnızca tüm halkın eşitliği, can ve mal güvenliğinin sağlanması gibi yeni anlayışların geldiği değil, toplumun birçok kurumunda Avrupa etkisinin görülmeye başlanıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, Osmanlı’da bulunan geleneksel kurumların yanında birçok modern kurum oluşturulmuştur. Özellikle hukuk ve eğitim alanlarında geleneksel yapının yanında modern yapının oluşturulması, toplumda düalist bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şeriat kanununun yanı sıra Avrupa hukuk sisteminden kanunlar iktibas edilmiş, medreselerin yanında modern eğitim veren okullar açılmıştır. Bu düalist yapı Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Tanzimat döneminin diğer bir özelliği de Cumhuriyete giden yolda bir köprü vazifesi görmüş olmasıdır. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar, toplumsal değişimin hızını artırmıştır. Yabancı dillerin öğrenilmesi, Avrupa’da yayılan fikir ve ideolojilerin Osmanlı toplumunda kendine yer edinmesini sağlamıştır. Modern okullarda eğitim gören gençler öğrendikleri diller, okudukları kitaplar ve etkilendikleri ideolojiler doğrultusunda devlet politikalarını eleştirmeye ve muhalif hareketler oluşturmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti’ni, Meşrutiyet yönetimine götüren fikirlerin temeli, bu dönemde doğup, eğitim gören aydınların girişimleri ile atılmıştır.

2.2. I. Meşrutiyet Dönemi

1860’lı yıllarda Tanzimat Dönemi’nin eksikliklerini ve hatalarını eleştiren aydın grup kendini göstermeye başlamıştır. Eğitimini Tanzimat Dönemi’nin modern okullarında alan, daha sonra Avrupa’ya giderek oradaki gelişmeleri yakından gözlemlene imkânı bulan aydınlar, Osmanlı Devleti’nde yönetime karşı muhalif düşüncelerini dile getirmeye başlamışlardır. Kendilerine daha sonra Yeni Osmanlılar adını veren Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar, muhalif fikirlerini gazete ve dergiler yoluyla topluma ulaştırmayı başarmışlardır. Şinasi’nin çıkarmış olduğu Tasvir-i Efkâr, Ali Suavi’nin Londra’da çıkardığı ‘Muhbir’, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın

çıkarmış oldukları ‘Hürriyet’ gazeteleri, hükümete eleştirilerin yer aldığı basınlar olmuştur. Yeni Osmanlılar yazılarında Tanzimat Dönemi’nin tam olarak anlaşılmadığı söyleyerek, hükümetin Avrupalı devletlere bağlılığını eleştirmişlerdir. Avrupa devletlerinden alınan borç paraların boşa harcadığını ve ilan edilen fermanlarla Avrupalıların Osmanlı’nın iç işlerine karıştıklarını ifade ederek hükümeti yanlış politikalar izlemekle suçlamışlardır.

“Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi kimselere göre Osmanlılar, o zamana kadar, Tanzimat yıllarında, Avrupa büyük devletlerinin politikalarına ‘miskinlik’ ile karşı koymuşlardı. Bunun üstesinden gelerek ülke tebaasını ve bilhassa kendilerine itimat edebilecek olan Müslüman halkı, bir direnç hareketine sokmak gerekiyordu.” (Mardin, 2020:88). Yeni Osmanlılar devlet sorunlarına çözüm olarak, Müslüman ve gayrimüslim halkın yurttaşlık bilinci ile devlete bağlanması gerektiğini ve bu bağlılığın da anayasal sistemle gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Yeni Osmanlılar oluşumunun farkına varan hükümet, muhalif düşüncelerin önüne geçmek amacıyla Sadrazam Ali Paşa tarafından 1867 yılında basın yasası çıkararak, basın üzerinde şiddetli bir sansür uygulamış ve bu sansür sonucunda Yeni Osmanlılar Avrupa’ya kaçıp, Mustafa Fazıl Paşa’nın yanına giderek faaliyetlerine orada devam etmişlerdir (Engin, 2019:66). Yeni Osmanlı aydınları bir süre Avrupa’da yaşadıkdan sonra Osmanlı Devleti’ne tekrar dönüş yapmış, muhalif yayınlarına bir süre daha devam etmişlerdir. Yurda dönen aydınlar, Mithat Paşa’nın desteğini alarak devlet bürokrasisinden kendine taraf bulmuştur. Hürriyet ve vatanseverlik gibi kavramlar subaylar arasında yayılmaya ve taraf bulmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti 1875 yılında, Avrupa’dan aldığı dış borçları ödeyememesi nedeniyle iflasın eşiğine gelmiş, 1876 yılında Balkanlar’da isyan çıkmış ayrıca Batı devletleri ülke içinde yaşayan Hristiyanları bahane ederek iç işlere karışmaya başlamıştır. Devletin içinde bulunduğu kötü durumun sorumlusu olarak Sultan Abdülaziz görülmüştür. Yeni Osmanlı muhalefetinin devlet erkânında destek görmeye başlamasıyla artan muhalif hareketler sonucunda, Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiştir. Mithat Paşa öncülüğünde gerçekleşen bu darbe sonucunda V. Murat tahta çıkarılmış fakat hastalığı gerekçesi ile tahttan indirilmiştir. V. Murat’tan sonra ise muhalif hareketlerin taleplerini göz önünde bulunduran ve Meşrutiyet yönetimin sözünü veren II. Abdülhamit tahta çıkarılmış ve 23 Aralık 1876 tarihinde I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Anayasal sisteme geçiş yapılmasıyla, padişahın yetkileri sınırlandırılmış, halkın devlet yönetimine katılması teminat altına alınmıştır. 19 Mart 1877’de Mebusan Meclisi 47 üyesi gayrimüslim olan toplamda 119 üye ile ilk defa toplanmıştır. Mebusan Meclisi ikinci olarak 13 Aralık 1877’de toplanmıştır. 1876 Anayasa’sında bulunan ‘Padişahın Meclis’i feshetme hakkı’ ile II. Abdülhamit tarafından 1877-1878 Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan savaşın olumsuz şartları öne sürülerek, Mebusan Meclis’i 14 Şubat 1878’de süresiz tatil ilan edilmiştir. II. Abdülhamit’e göre meclisin tatil edilmesindeki bir diğer etken, Meşrutiyet rejimi için halkın yeterince eğitime sahip olmamasıdır.

2.3. II. Abdülhamit Dönemi

Abdülhamit 1909 yılı 31 Mart baskınına kadar 33 yıl hükümdarlık sürmüştür. Bu süreç içinde geçen ilk 30 yıl, Abdülhamit şahsi iradesi ile ülkeyi kendi fikirleri doğrultusunda yönetmiştir. II.

Abdülhamit döneminde, malî alanda yaşanan sıkıntıların giderilmesi ve Avrupa'dan alınan dış borçların ödemesinin kolaylaştırılması adına Düyûn-ı Umûmiye idaresi açılmıştır. Abdülhamit devlet sorunları ile ilgilenirken Tanzimat Dönemi'nde başlayan modernleşme hareketlerine de devam ettirmiştir. Abdülhamit, modernleşmenin en önemli adımının eğitim olduğunu düşünmüş ve bu alanda ıslahatlara yoğunlaşmıştır. Avrupa modelli birçok eğitim kurumu açılmış, ülkenin birçok noktasında okul sayısı artmıştır. II. Abdülhamit dönemi eğitim kurumlarında Mustafa Kemal başta olmak üzere Millî Mücadele boyunca emperyalist devletlere karşı mücadele eden eğitilmiş, donanımlı, geleceğe yön veren bir nesil yetişmiştir. Eğitim kurumlarının yanı sıra ulaşım, haberleşme, maliye, sanayi, ziraat alanlarında da önemli atılımlar yapılmıştır. Bu dönemde birçok hayır kurumu da açılmıştır. II. Abdülhamit Döneminde kurulan birçok kurumun günümüze kadar ulaştığını söylemek mümkündür.

II. Abdülhamit, kendinden önce padişahların yaşadıkları tahttan darbe ile indirilme olayının kendisinin de yaşayabileceği endişesine kapılmış, bunun neticesinde devlette ideolojik hareketlerin gelişimine izin vermemiş, sıkı bir merkezi denetim kurmuştur. Muhalif hareketler içinde bulunanlar, hafiyeler ile tespit edilip sürgüne gönderilmiştir. Gazetelere sansürler, okullarda okutulacak kitaplara yasaklar getirilmiştir. 1888'e kadar yılda dokuz ile on arasında yayın çıkarken o tarihten itibaren gelen katı bir sansür ile yayın sayıları bire kadar düşmüş, yayınlarda Meşrutiyet ve milliyetçilik gibi siyasi kavram ve ideolojilerin tartışılması yasaklanmıştır (Zürcher, 2021: 102). Namık Kemal'in de aralarında bulunduğu aydın yazarların eserleri de yasaklananlar arasına girmiş fakat okullarda öğrenciler tarafından el altından okunarak, öncülük ettikleri fikirlerin yayılmasına engel olunamamıştır. Abdülhamit, istibdat dönemi boyunca özgür düşüncüyü baskı altına tutmaya çalışsa da tüm çabalarına rağmen muhalif aydın kesimin yetişmesinin önüne geçememiştir.

2.4. II. Meşrutiyet Dönemi

II. Abdülhamit'e karşı kendi ideolojilerini savunarak meşruti yönetimi tekrar getirmek ve bu doğrultuda Abdülhamit'i devirip Mebusan Meclisi'nin tekrar açılmasını isteyen bir grup Askerî Tıbbiye öğrencileri, 1889 yılında muhalif bir örgüt kurmuşlardır. Bu amaçla İttihad-i Osmanî cemiyetini kuran İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Mehmet Reşit ve Hüseyinzade Ali, Paris'te bulunan meşrutiyet taraftarı Ahmet Rıza ile irtibat kurmuşlardır. Örgütün adını 'İttihat ve Terakki' olarak değiştirmişlerdir. Yurtiçinde özellikle yükseköğretim öğrencileri arasında bu muhalif yapının faaliyetleri desteklenince, örgütün varlığı açığa çıkmış ve II. Abdülhamit hafiyeleri tarafından tespit edilip sürgüne gönderilmişlerdir. Sürgündeki cemiyet üyeleri bir yolunu bularak Avrupa'ya geçtiklerinde, Paris'te Ahmet Rıza öncülüğünde Jön Türkler olarak muhalif faaliyetlerine devam etmişlerdir. Yurt dışında muhalif hareketler devam ederken yurt içinde de meşrutiyet fikri hem sivil hem de subaylar arasında taraf bulmaya başlamıştır. Selanik'te 'Osmanlı Hürriyeti Cemiyeti' kurulmuştur. 1907 yılında bu iki muhalif cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında birleşmiş ve Mustafa Kemal'in Şam'da kurduğu 'Vatan ve Hürriyet Cemiyeti' de bu oluşuma katılmıştır.

1908 yılında Reval’de İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gerçekleşen görüşmelerde Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılacağı ve II. Abdülhamit’in bu olaya tepkisiz kalacağı fikri, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin endişelenip atağa geçmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu endişenin üzerine faaliyetlerine hız vererek İstanbul ile iletişim kurmaya çalışmışlardır. Cemiyet ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanmasının yalnızca anayasa ile mümkün olacağını belirtmiştir. Bu fikirleri doğrultusunda padişaha baskılarını artırmışlar ve bazı suikastlara girişmişlerdir. Baskılara daha fazla karşı koyamayan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyeti ilan etmiştir.

Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesi ile halk büyük bir coşku yaşamış ve devletin içinde bulunduğu sorunların son bulacağını düşünmüştür. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden hemen sonra Gürcü Salih Bey ve Ermeni cemaatinden olan Alyenak ve Basmacıyan’dan oluşan ve Meşrutiyet taraftarı olan bir Osmanlı Heyet, Fransa Başbakanı tarafından kabul edilmiş ve Başbakanın şahsında Fransa’ya, Osmanlı’da Meşrutiyetin ilan edilmesine olan katkılarından dolayı şükranlarını sunmuşlardır (Karaman, 2018:72). II. Meşrutiyetin ilanı bayram olarak kutlanılmaya başlanmış ve toplum devletin daha refah ve huzur içinde olması yönünde beklentiye girmiştir. Fakat bu beklenti ortamı ve bayram havası, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının patlak vermesi ve bu süreçte yaşanan siyasi krizler ile yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Osmanlı Devlet’inde her ne kadar Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş olsa da Meşrutiyet rejiminin net olarak anlaşamadığı ilerleyen süreçte ortaya çıkmıştır.

İlk seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Prens Sabahattin taraftarlarının oluşturduğu Ahrar fırkası ile gidilmiş, seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmıştır. Meclis 17 Aralık 1908’de padişah II. Abdülhamit’in konuşması ile açılmıştır. Meclis başkanlığına ise yıllarca Paris’te Meşrutiyet mücadelesi vermiş olan Ahmet Rıza Bey seçilmiştir. 1909 yılında Meşrutiyet karşıtları tarafından 31 Mart olayı gerçekleştirilmiştir. Bu olay Selanik’ten gelen Harekât Ordu’su ile bastırılmış ve II. Abdülhamit, 31 Mart olayının çıkmasından sorumlu tutularak 27 Nisan 1909’da tahttan indirilmiştir. II. Abdülhamit’in yerine Sultan Reşat padişahlığa getirilmiştir. Sultan Reşat’ın devlet işlerine dahil olmadığı, sembolik olarak Osmanlı Devleti’nin başında var olduğu dönemde, Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa gibi isimler ön plana çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif olanlar ‘Hürriyet ve İtilaf Fırkasını’ kurmuşlardır. Siyasi çekişmelerin zirveye çıktığı 1913 Bâb-ı Âli baskını sonucunda, İttihat ve Terakki partisi 1918 yılına kadar yönetimin hâkimi olmuştur. Yaşanan savaşlar esnasında dönüm noktası sayılacak kararları alarak devletin kaderini değiştirecek olayların yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir.

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışının değiştiği, Osmanlı Hanedanı egemenliğindeki yönetim anlayışına son verildiği bir dönem olması bakımından Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemin siyasi birikimlerine sahip olan aydınlar ve subaylar Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında aktif rol izlemişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında bir köprü görevi üstlenmiştir.

2.5. İdeolojik Tartışmalar

Tanzimat Dönemi'nde devleti dağılmaktan kurtarmak adına yapılan reform hareketleri ve ilan edilen fermanlar, Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm vatandaşları kapsar nitelikte olmuştur. Bütün Osmanlı tebaasına eşit haklar verilmesiyle tebaanın devlete bağlılığı amaçlanmıştır. Aynı zamanda vatandaşlık bilinci geliştirilmeye çalışılarak devletin bütünlüğünü sağlama gayesi ön planda tutulmuştur. Hiçbir etnik ve köken ayrımı gözetmeksizin, tüm Osmanlı tebaasının devlete bağlılığına ve kardeşliğine vurgu yapılan 'Osmanlıcılık' ideolojisi, Tanzimat döneminin ilanından sonra devletin ideolojisi olmuştur. Osmanlı Devleti'ne mensup halkın bütünlüğünü amaçlayan bu ideoloji, Balkan Savaşlarının çıkması sonucunda etkisini yitirmiştir.

Osmanlıcılık ideolojisi devletin resmî ideolojisi olsa da ülkenin kurtuluşunu sağlamak amacıyla İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi çeşitli ideolojiler ortaya çıkmıştır. Bu ideolojilerin ortak amacı devletin dağılmasını önleyecek çözüm yolları aramalarıdır. Öne sürdükleri fikirlerdeki farklılıklar ise Osmanlı toplumunun fikrî gelişim içinde bulunduğu bir örneği olmuştur.

İslamcılık ideolojisine göre dil farkı gözetilmeksizin dünyadaki bütün Müslümanlar Hilafet etrafında toplanıp tek millet oluşturarak bir İslam Birliği meydana getirilmelidir. Bu ideolojiyi benimseyenler, İslam dininin eşitlik, kardeşlik ve demokrasi gibi değerlere sahip olduğunu söyleyerek, gelişmek için dinin mâni olmadığını savunmuşlardır. İslamcılık fikrine sahip olanlardan bazıları şeriattan ayrılmanın Osmanlı Devleti'nin geri kalmasındaki sebep olduğunu söyleyerek, şeriat kurallarından kesinlikle ayrılmamak gerektiğini savunmuşlardır. Bazıları ise Batı uygarlığının maddi yanı olan bilim, teknoloji, sanayinin alınmasını yeterli görmüşlerdir (Engin, 2019:81). İslamcılık ideolojisi özellikle II. Abdülhamit'in istibdat döneminde ön plana çıkmıştır.

Batıcılık ideolojisini benimseyenlere göre, devletin geri kalmasının sebepleri Avrupa'daki ilerlemeden yeterince faydalanılmamasıdır. Devletin kötü gidişinin önüne geçmek ve devleti dağılmaktan kurtarmak için Batı devletlerinin model olarak alınması ve bu istikamette ıslahatların yapılmasını gerekli görmüşlerdir. Avrupa devletlerinin model alınarak ıslahatlar yapılması Tanzimat döneminden sonra başlamış olsa da Batıcılık fikri II. Meşrutiyet'ten sonra daha çok taraftar bulmuştur. Batıcılar, fikirlerini 'İctihad' ve 'İleri' dergileri ile yaymaya çalışmışlardır. İctihad dergisinde yayınlanan Kılıçzade Hakkı'nın "Pek Uyanık Bir Uyku" başlığını verdiği yazısında; yerli mallarının kullanılması teşvik edilerek millî ekonominin kurulması, kadın hürriyetinin sağlanması, Latin harflerin kabulü, tekke, zaviyeler ve bütün medreselerin kapatılması, batılı bir medenî kanunun kabul edilmesi, laik mahkemelerin kurulması ve fesin kaldırılıp yerine başka bir başlığın benimsenmesi ele alınmış, Batıcılık ideolojisinin hedefleri bu şekilde özetlenmiştir (Kılınçkaya,2016: 57-58). Batıcılardan bir grup Batı'nın kültürü ve hayat tarzı dâhil bir bütün olarak kabul edilmesini savunurken diğer grup Batı'dan yalnızca bilim ve teknoloji alanlarında faydalanılması gerektiğini savunmuştur.

Türkçülük fikrinin II. Meşrutiyet döneminde daha çok benimsendiğini söylemek mümkündür. Devleti kurtarmak için Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin yeterli olmadığını gördüğü

dönemde Türkçülük fikri önem kazanmıştır. Bu fikrin savunucularına göre, bir devlet dil, din, amaç ve soy birliğine sahip olan toplumla varlığını devam ettirebilirdi. Dünya Türklerinin birliğini amaçlayan bu ideolojiye göre dilin, ırkın, geleneklerin hatta dinin bir olduğu toplum ile devletin ayakta durması mümkündür. Türkçülük fikri, Osmanlı toplumunda yaşayan Türklere milli bilinç kazandırılması amacıyla dil, edebiyat ve tarih alanlarında kültür hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Türk dilinin Arap ve doğu dillerinin etkisinden kurtarmak, yazı ve konuşma dilinde Türkçeyi etkin kılmak amaçlanmıştır. Türk tarihinin yalnızca Osmanlı tarihinden oluşmadığını ve Türk kültür ve tarihinin Osmanlı öncesine kadar dayandığını savunmuşlardır. Türkçülük fikrinin öncülerinden Ziya Gökalp kültür ve medeniyet arasındaki farklılığa değinerek, kültürün bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, iktisadî ve fennî hayatlarının düzenli bir toplamı olduğunu belirtip milli olduğunu belirtirken, medeniyetin uluslararası olduğuna dikkat çekmiş ve kültürde Türk kalmanın gerekliliğini savunmuştur (Gökalp, 2021:39). Türkçülük ideolojisinin etkisi ve benimsenmesi I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin emperyalist güçler tarafından paylaşılması esnasında hız kazanmıştır.

İdeolojilerin öne çıkmasında ve savunulmasında dönemsel farklılıklar yaşanmış olsa da devletin ayakta kalabilmesi amacıyla ortaya atıldıkları ve savunuldukları aşikârdır. Tanzimat döneminde devleti kurtarmak amacıyla Osmanlılık fikrinin ön planda tutulması, Millî Mücadele Dönemine gelindiğinde milleti ayakta tutabilmek amacıyla yerini Türkçülük fikrine bırakmıştır.

3. Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlanı

XIX. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen ıslahatlar, benimsenen fikirler ülkeyi içinde bulundurduğu olumsuz durumdan kurtarmayı başaramamış fakat toplumda bir dönüşüm başlatmıştır. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında, Trablusgarp ve I. Dünya Savaşı'nda ağır yenilgiler almıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'yla yurdun dört bir yanının İtilaf Devletleri tarafından işgale uğraması, Millî Mücadele Dönemi'ni başlatmıştır.

Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik işgallerin başlamasının ardından Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişliği görevi ile Anadolu'ya geçerek, Anadolu'yu işgallerden korumak için halkın dahil olduğu bir mücadele başlatmıştır. Öncelikle Samsun'a oradan Havza ve Amasya'ya geçen Mustafa Kemal, 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde, vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğunu, İstanbul Hükümeti'nin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirmediğini, Millet'in İstiklalini, yine milletin azim ve kararının kurtaracağını belirterek Sivas'ta millî bir kongre toplanmasının kararlaştırıldığını duyurmuştur (Mumcu, 2020:34-35).

I. Dünya Savaşından sorumlu olarak görülen İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri Mondros Mütarekesi'nin ardından ülkeyi terk edince, Sultan Vahdettin İngilizlerin baskısı ile Mebusan Meclisi'ni kapatmıştır. Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde halk bir yandan işgalci kuvvetlere karşı toprakları savunurken diğer yandan İstanbul'daki hükümetin yaptırımları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. 23 Temmuz 1919 Erzurum'da gerçekleşen kongrede hükümet gibi çalışacak bir

Temsil Heyeti seçilmiş ve bu heyetin başkanı Mustafa Kemal olmuştur. 4-11 Eylül'de İstanbul Hükümeti'nin tüm yaptırımlarına rağmen toplanan Sivas Kongresi'nde, Anadolu'da ülkenin işgalini önlemek amacıyla kurulan tüm cemiyetler 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' olarak birleştirilmiştir. 22 Ekim 1919'da İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında yapılan Amasya Protokolü'nde, 1918 Aralık ayında kapatılan Mebusan Meclisi'nin tekrar toplanması gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal'in ikazlarına rağmen İngiliz işgali altında bulunan İstanbul'da son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmış, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli ilan edilmiştir. Meclis, alınan kararların sonrasında İngilizler tarafından dağıtılmış ve birçok milletvekili tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. İstanbul'da Meclis'in dağıtılmasının ardından, Ankara'da 23 Nisan 1920'de her türlü baskıdan uzak Büyük Millet Meclisi'ni açılmıştır. Bu meclis İstiklâl Harbi boyunca görev yapmış, önemli kararların alınmasında etkin rol oynamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 20 Ocak 1920'de kabul ettiği Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir." denilerek, padişah iradesinin, yerini halkın iradesine bıraktığı belirtilmiştir. Bağımsızlık Savaşı boyunca bu inanç ve bilinç gelişmiş, Millî Mücadeleye ve ülkenin kurtuluşuna gerekli desteği vermeyen Saltanat makamı, 1 Kasım 1922'de resmen kaldırılmıştır. Böylece halkın temsil edildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi, iç ve dış siyasette ulusun tek temsilcisi olmuştur. Halifelik makamı ile saltanat makamı birbirinden ayrılmış, son halifeliğe Abdülmecit Efendi getirilmiştir. Abdülmecit Efendi'nin makamını aşan istekleri Meclis'ten istemesi ve padişahlık makamına özgü davranışlarda bulunması sebebiyle 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırılmıştır. Bu durum yüzyıllardır süre gelen ümmet toplumu anlayışının zamanla değişerek, millet toplumu anlayışına geçiş yapıldığının bir göstergesi olmuştur.

Millî mücadele ve İstiklâl Harbi boyunca üzerinde durulan konuların temelinde millî bağımsızlık ve millî irade gelmektedir. 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması, 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun kabulü, 1922'de saltanat makamının resmen kaldırılmış olması, millet toplumu anlayışına geçiş yapılması, Bağımsızlık Savaşı'nın siyasi zaferi olan Lozan Antlaşması'nın 23 Temmuz 1923'te Meclis tarafından onaylanması, 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent olması, Türk toplumunu Cumhuriyet ilanına zemin hazırlayan önemli gelişmeler olmuştur.

Bağımsızlık Savaşı'nın savaş meydanlarında zaferle sonuçlanmasının ardından 2 Ağustos 1923 tarihinde ikinci Büyük Millet Meclisi toplanmış, 13 Ağustos seçimlerinde Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal getirilmiştir. 9 Ağustos'ta tüzük tasarısı kabul edilen ve Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığa seçildiği Halk Fırkası, 9 Eylül 1923'te kurulmuştur (Aydemir, 2020:131).

27 Ekim 1923 tarihinde hükümetin başında bulunan Fethi Okyar'ın istifa etmesinin ardından hükümet kurulması hususunda sıkıntılar yaşanmıştır. Vekillerin Meclis'te teker teker oylanması ile çoğunluğu alan vekillerin seçilmesi üzerine kurulu olan Meclis Hükümeti sistemine göre hiçbir vekil oy çoğunluğunu sağlayamamıştır. Oy çoğunluğu sağlanamamasından dolayı yeni hükümet kurulamamıştır. Yaşanan hükümet bunalımını çözmek için meclis başkanının yetkileri yeterli olmamıştır. Bu bunalım, Kabine Sistemi'ne geçilmesinin önünü açmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde, 1921 Anayasası'nda yapılan değişiklikler ile Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye Devleti'nin rejimi

netlik kazanmıştır. Kabine Sistemine uygun şekilde seçimler yapılarak İsmet İnönü Başkanlığında hükümet kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti devletine cumhurbaşkanı seçmek için seçimler yapılmıştır. “159 kişi oya katılmış ve 158 oyla Gazi Mustafa Kemal oybirliği ile Türkiye Reiscumhurluğuna seçilmişti. Çekimsiz kalan tek oy, Mustafa Kemal’in kendi oyu idi.” (Aydemir, 2020:147).

Mustafa Kemal’in cumhurbaşkanlığına seçildiği bağımsız, millî ve laik Türkiye Cumhuriyeti Devleti kısa süre sonra demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. 1924 yılında Terakkiper Cumhuriyet Fırkasının ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla çok partili siyasi hayat denenmiştir. Bu partiler, ülke içinde yaşanan cumhuriyet ve laiklik karşıtı gerici hareketler nedeniyle, açıldıklarından kısa süre sonra kapatılmak zorunda kalmıştır. Türkiye Devleti’nde demokratik hayata geçiş tam anlamıyla 1946 yılından sonra gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Avrupa’da Aydınlanma çağı ile başlayan, Fransız ve Sanayi devrimlerinin yaşanmasını mümkün kılan değişim ve dönüşüm hareketlerinin etkileri, Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Öncelikle askerî alanda başlayan reform hareketleri, Avrupa toplumları ile etkileşimin artması üzerine diğer alanlarda da etkisini göstermiştir. Tanzimat Dönemi’nde Müslüman ve gayrimüslim ayırt edilmeksizin tüm tebaaya eşit haklar verilmiş ve devletin birçok kurumda modernleşmeye gidilmiştir. Tanzimat Dönemi ıslahatlarını yeterli bulmayan ve dönem eksikliklerini eleştiren Yeni Osmanlılar isimli muhalif aydın grubu, ülkeyi dağılmaktan kurtarmak adına en etkili çözümü, tüm halkın temsil edileceği meşrutiyet rejiminde bulmuşlardır. Meşrutiyeti ilan etme sözü veren II. Abdülhamit’in padişahlığa getirilmesiyle, 1876 Anayasası çıkarılmış ve Mebusan Meclisi açılmıştır. Fakat II. Abdülhamit, Mebusan Meclisi’ni Rusya ile yapılan savaşı bahane ederek tatil etmiş, meşrutiyet yönetimi anlayışını rafa kaldırmıştır. Abdülhamit, 30 yıl sürecek olan hakimiyet döneminde, her ne kadar muhalif fikirleri bastırmaya çalışıp, devlet yönetiminde otoritesini hâkim kılmaya çalışsa da toplumun yaşamaya başladığı fikrî dönüşümün önüne geçememiştir. Yeni Osmanlılar hareketinden etkilenerek Avrupa’da örgütlenen Jön Türkler, meşrutiyet rejiminin tekrar getirilmesi amacıyla gazete ve dergilerle görüşlerini topluma ulaştırmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında toplanan meşrutiyet yanlılarının devlet bürokrasi ve subaylarından destek bulmaları ve II. Abdülhamit’e uyguladıkları baskı sonucu ile II. Meşrutiyet rejimi tekrar ilan edilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde iktidar olan İttihat ve Terakki Partisi bir süre sonra kendi otoritesini yaşatmaya başlamış ve bu dönem büyük savaşların gölgesinde kalmıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından parti mensupları yenilgiden sorumlu tutulmuştur. Başlayan işgallere karşı padişahın izlediği teslimiyetçi politika sonucunda, Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu’da millî mücadele dönemi başlamıştır. Bu dönemde Millî cemiyetler kurulmuş ve halkın katıldığı kongreler yapılmıştır. Bu gelişmeler, kurtuluşu halkın kendisinin gerçekleştireceğinin habercisi olmuştur. Ordunun ve halkın mücadelesi ile kazanılan bağımsızlık savaşı Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasını sağlamıştır.

Görülmektedir ki Avrupa’da yaşanan değişim ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletleri ile yaşadığı etkileşim, Türk toplumunda yeni ideolojilerin oluşmasını sağlamıştır. Yeni Osmanlıların muhalif hareketi siyasi hayatta değişimin yolunu açmış ve bu yolda ilerleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çalışmaları ile anayasal düzen Türk toplumunda hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde eğitim görüp önemli görevlerde bulunan aydın ve genç subaylar, yıllar içerisinde tam bağımsızlık hareketinin ve millî irade bilincinin toplum tarafından benimsenmesini sağlamışlardır. Halkta bu bilincin oluşmasını sağlayan Mustafa Kemal’in başını çektiği ve subay arkadaşlarının desteklediği millî irade gücü ve tam bağımsızlık hareketiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması şüphesiz ki yaşanan tecrübelerin bir eseri niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Acar, Ü., Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Etkileri, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 23(24), 413-424, 2019.

Acun, F. (Edt.), *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2016.

Ahmad, F., *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev: Y. Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2020.

Akyıldız, A., *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Alpkaya, F., Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme, içinde F. Alpkaya ve B. Duru (Der.), *Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (8-14), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2019.

Arslan B., *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İki Devrim; İki Süreç*, Işık Yayınları, 2016, İstanbul.

Aslan, T., İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21, 345-377, 2008.

Aydemir, Ş.S., *Tek Adam*, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

Engin, V., *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarihi Devamlılık*, Yeditepe Yayınevi., İstanbul, 2019.

Güngör Ergan, N., *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2020.

İnalçık, H., *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

İnalçık, H., *İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Karaman, M. A., Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 44 s.62-79, 2018.

Kılınçkaya, M.D., Türk İnkılâbının Arka Planı, içinde F. Acun (Edt.), *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi*, (25-59), Siyasal Yayınevi, Ankara, 2016.

- Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2021.
- Mardin, Ş., *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Mardin, Ş., *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.
- Mumcu, A., *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Ortaylı, İ., *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.
- Özyurt, C., *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi*, Kadim Yayınları, Ankara, 2016.
- Yücer H. M. ve Zavalı Y.S. (Edt.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Sosyal Değişme*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2021.
- Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2021.
- Zürcher, E.J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2021.

Online erişim

- İnalcık, H., *Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu*, 28(112), 603-622, 1964.
<https://belleten.gov.tr/sayi/266> (Erişim tarihi:11.05.2022)

THE FEASIBILITY OF ISLAMIC BANKING AND FINANCE IN A SECULAR COUNTRY

AMADOU SANNEH¹, Dr. Öğr. Üyesi ALI AKGÜN²

¹SELÇUK University, Sosyal Bilimler, - ORCID:0000-0002-2986-1707

²SELÇUK University, Sosyal Bilimler, - ORCID:0000-0001-9217-6684

ABSTRACT

After the numerous indications by the conventional system of its numerous shortcomings as evidenced by the unending financial crisis the world has witness, the look for a better alternative that could prevent these crises or at least put their devastating impact on the economy and banking system under control has been a continuous endeavor. During these discussions, the implementation of a system that is not popular but a perfect contrast to the existing system has been gaining momentum. But with the interest element deeply rooted in the conventional system, an alternative system that is explicitly against the element of interest and as well have its principles deeply rooted in the Islamic law raises the question as to how feasible is Islamic Banking and finance in nonreligious societies?

Although the proponents of the system have enumerated the benefits it can bring to society as indicated in the subsequent sections, however, the growth of Islamic finance is also hindered by the multiple cultures and religions existing in a country. Religious and cultural differences lead others to holding wrong concepts about these institutions, and hence leading to their rejection by the public. The prefixation of the term “Islamic” leads to these social and cultural challenges in most of the pluralist societies with heighten confessional tensions, because some non-Muslims consider doing business with Islamic financial institutions a compromise to their own religious beliefs (Bello & Abubakar, 2014; Hammoud, 2017). This makes one wonder if the growth of a system that has religious foundation is hindered in a pluralist society, what chance does it stand in one that does not have a positive outlook towards religion?

Keywords: Islamic Finance, secularism, secularization, secular, Riba

INTRODUCTION

Both Islamic finance and secularism have been around for quite a while and have experienced their various forms of evolution throughout the years, and if they have not intersected yet, it is not long off. Therefore, one begins to imagine the compatibility of two doctrines that seem to clearly contradict one another. How is Islamic finance, which is guided by Islamic Shari’ah law feasible in a system that is trying to get rid of religion, or at least limit its influence, is a matter worthy of investigation. Moreover, although one may argue that Islam and Islamic Finance is concern about the welfare of a society and strives to ensure that altruism and religious conformity becomes the

standard behavior of every individual, and thus ideal for any given country. However, not only must we examine whether it is acceptable in a secular country, but also how applicable is it in a system build around the element of interest needs looking into.

To begin with, when one studies Islamic Finance, they come across many theories about the historicity of the subject, such as claims that it started barely more than 40 years ago, whilst others are with the opinion that it extends as far as 15th century old (Çizakça, 2011). Professor Abbas Mirakhor made a claim that principles of Islam Finance are enshrined in the classical sources of Islam such as Qur'an, *Hadith* (Prophetic traditions) etc. hence one can infer from this that it is as Old as Islam itself. It is against this backdrop that Çizakça opined that Islamic Economic is 1500 years old. Those that claim Islamic finance started scarcely more than 40 years ago do not deny or neglect the fact that its bases are in the Islamic sources, however their claim is that it is a new field of finance whose institutions have been developed 40 years ago. Right from the onset, Islam aimed to regulate every aspect of society, and with the supervision of Prophet of Islam, it laid down regulations pertaining to Economic and finance activities of the society. These guidelines, (Çizakça, 2011) although not institutionalized, formed the basis upon which all financial activities in the emerging Islamic empire relied. According to (Iqbal & Mirakhor, 2011), several Muslim countries held those Islamic values found since the beginning of Islam in many areas of their livelihood including but not limited to the economic sphere. However, by the nineteenth century, they fell under European colonial rule. They lost their touch with some of these traditions as a result of the colonial period, and thus, its development was interrupted by these chain of events. But after the end of the colonial rule, by the early part of the twentieth century, the Muslim countries re-discovered their identity and tried to regain those lost tradition, and hence, the re-emergence of Islamic finance was orchestrated by some of the newly independent Muslim states after the Second World War (Asutay, 2012). The period of colonial rule led to gap in the subject area as indicated by a survey conducted by Siddiqi in 1970 about the literatures on Islamic economics and Banking in Arabic, Urdu, and English Language. He stated that only 8 items found in the early writings could be referenced back to 1920. And of the writings, the ones pertaining to interest-free banking were dated around the 1950s. He also noted that a related case happened in 1903 wherein interest paid on post office saving funds led to formal opposition by Shari'ah scholars of Egypt for being contrary to Islamic values. Earlier incidents of a similar nature could be found as in the creation of interest-free loans in India around the 1890s. Southern Indian Muslims took the initiative of pursuing an Islamic approach of economic affair by instituting a welfare association that was tasked with the collection of donations and animal skins from the public to provide interest-free loans to the underprivileged. This initiative further developed and led to the establishment of an interest-free credit society in Hyderabad in 1923 (Siddiqi, 1970). Warde (2000) is also with the opinion that Islamic finance abruptly emerged in the 1970s, which led to a pressing need for research and literature. The developments that took place during the 1970s could have led him to this opinion. For instance, it was during this period that the concept of a financial murabahah (trust financing) was created as the essential mechanism for the placement of the funds of Islamic banks; also in 1976, the First International Conference on Islamic Economics took hold in Mecca, Saudi Arabia, which paved the way for many academic and research activities, which further led to the

establishment of the Centre for Research in Islamic Economics at the King Abdul Aziz University of Jeddah, Saudi Arabia, two years later (Iqbal & Mirakhor, 2011, p. 15). However, contrary to this, Çizakça (2011) does not agree to the opinion of an absence or scarcity of literature. According to him, there is a wrong assumption that from the end of the 8th century right until the 1960s nothing of any significance happened in Islamic finance. He pointed out that after most of the Islamic jurisprudence, i.e. fiqh, was completed by the eighth century, there was a near total ignorance about the application of fiqh across the centuries. And because the field of applied fiqh was ignored, it caused an ignorance about the evolution of Islamic financial institutions in the said millennium of no literature. He further emphasized that the Islamic finance system is 15 centuries old, and what we have presently is the result of a long-lasting evolution, just like the Western system of finance (Çizakça, 2011). From the above, one can conclude that the evolution of Islamic finance Çizakça (2011) has a segmented time framework. Although it is based upon the seventh century classical Islamic sources, the general believe is that it is during the last 50 years or so that we witness the prominence of this new field of finance and its major institutions. And the rapid growth witnessed in the Islamic finance service industry from the 1980s to the 1990s could be attributed to the decisions taken by Iran, Pakistan and Sudan to transform their financial systems to a Shari'ah compliant system, as well as decisions taken by countries like Malaysia and Bahrain to institute Islamic banking within their existing systems' framework (Iqbal & Mirakhor, 2011, p. 16; Nagaoka, 2012).

On the other hand, the history of secularism\secularization could be considered older or more recent than that of Islamic finance depending on the position one holds. Mohr (2011) pointed out that secularism originated at a time when the imperial rulers and the leaders of the church were in a struggle for overall dominance. He made a peculiar claim that the foundation of secularism is legal and theological, but with time it acquired other newer sources of legitimacy to fully assert itself in society as a form of belief system. He pointed out that secularism arose out of Christianity and that secular principles share a heritage and epistemological foundation with Christianity. However, secularism appears like an external factor that was trying to revolutionize the Christian theology, and as claimed by Al-Attas, Pope John XXIII even called for finding ways to battle and overcome the revolutionary crisis in the Christian religion and theology, and to resist secularization through different means, including a dialogue with Muslims (Al-Attas, 1978; Mohr, 2011). Hashemi (2010), in referencing Perez Zagorin work about *How the Idea of Toleration Came to the West*, indicated that the high level of religious intolerance between the Catholics and protestants, and between the different Protestants sects that plagued the west in the 17th century called for a solution to restore political order. He stated that in the later part of the 17th century, John Locke advanced the argument that firm union of the church was not the only way to extinguish the crisis, but rather religion pluralism in the public discourse can lead to political stability. This, to him was the birth of political secularism as he pointed out Locke's efforts to separate the church and state in what he referred to as the soft form of secularism (Hashemi, 2010). Larue (1996), Hecht (2003) revealed that (as cited in (Zuckerman & Shook, 2017)) even though articulations and examples of ideological assertions that can be classified as secularism are found to have been made by ancient Indian, Greek, Chinese and Roman philosophers earlier, however, the term secularism is said to

have come into used in the mid-nineteenth century in England. For instance, the word secularism could be traced back to a book by Noel Ellison in 1829 when he raised the question as to whether the Church of England is susceptible to the attack of secularism and worldly-mindedness against it. The word was also found in an article in 1849 called the Quarterly Review, that catalogued criticisms against Catholicism, of which was its gross and materializing secularism. However, the word was made popular in 1851 by an English academician and founder of the British Secular Union named George Jacob Holyoake. He linked the term to a positive ethical and civil agenda and advocated for a worldview that recognized materialism as the factor that will prevail as the most rational thought and practice. And therefore, indicated that he would rather have his advocated worldview labeled as secularism and not atheism because he never denied the existence of a God. Thus, the initial advocate of secularism viewed it as “the study of promoting human welfare by material means; measuring human welfare by utilitarian rule; and making the service of others a duty of life” Holyoake 1871 (Zuckerman & Shook, 2017).

Secularization could also be traced back to the early and late parts of the 19th century when French philosopher Auguste Comte was predicting the triumph of science over religion and the evolution of man from the primitive belief of the metaphysical to the embracement of modernity, and German philosopher Friedrich Nietzsche prophesizing about the death of God respectively (Al-Attas, 1978). At first, it referred to process by which a “religious” priest abandons monastery seclusion to take up a church town where he deals with the public. Then the term evolved into a broader meaning and took a political form during the separation of the Pope and Emperor in the Christendom (Cox, 2013).

Zuckerman and Shook (2017) pointed out that secularism has had a remarkable surge in the 21st century. Although it is important to note that the growth is not in terms of wider separation of church and state, but an increase in irreligionist. According to them, secularism has become a hot topic of intellectual enquiry as shown by the unprecedented success achieved by the likes of Sam Harris, Richard Dawkins, Christopher Hitchens etc. who produced scholarly works critical of religion that became international bestsellers. According to Hashemi (2010), there has been an obstacle to the flourishing of secularism in the Muslim world because, as Bernard Lewis stated, Islam does not differentiate between Caesar and God.

FOUNDATIONAL CONCEPTS

Islamic Finance

The definition of Islamic Finance as a system that prohibits any form of interest is a true but an oversimplified definition (Ergeç & Bengül, 2013). It goes beyond the prohibition of interest and encompasses the prohibition of any investment made in activities that are detrimental to a flourishing society. It is a system which operates under the jurisdiction of Islamic Law (called the *Shari'ah*), and as such it forbids economic activities like gambling, consumption or transactions in alcohol, pornography etc. that have a negative moral and social implication on

society (Lawal, 2012). Moreover, conventional system ties a predetermined interest element to any debt given to serve as a security and leverage for the debt. However, the Islamic finance system deems success and failure of a venture to be neither known nor determined by the borrower, nor the lender, and hence stipulates that both the borrower and lender should assume the risk of the venture (Elasrag, 2016). Shakeel (2015) further stated that (as cited in (Alkali, 2016)) Islamic Finance is not a currency-based system in that it does not structure investment based on the exchange and ownership of money. And therefore, since investment are constituted based on the exchange and ownership of Asset, it views money as an instrument that holds no intrinsic value but rather one that is used to measure value. And as such, there should be no charge on it in the form of interest or so for its use. In other words, Islamic banking is fundamentally an equity-based system entailing zero-based interest, risk sharing economy, joint ventures and equity participation, mutual funds, leasing, and a promising rate of return. But it is important to note that Islam's prohibition of interest does not translate to capital being costless in an Islamic finance system. Capital is recognized in Islamic finance, but as a factor of production. Hence, there can be no prior or predetermined claim to the productive surplus in the form of interest (Obiyo, 2008).

The basic principles of Islamic Financial system that must be taken into consideration when discussing Islamic finance are stipulated by (Iqbal & Mirakhor, 2011; Usmani, 2007) as follows:

- Prohibition of Interest
- Risk sharing
- Asset based
- Money is a potential capital
- Prohibition of speculative behavior
- Sanctity of contracts and the preservation of property rights

2.2 Secularism and Secularization: -

Centuries ago, philosophers, theologians, poets, novelists, writers, artists etc. sensed a phenomenon that was on the rise, and a looming crisis that would eventually lead to the death of religion (or at least Christianity). Different phrases were used to allude to this ideology. For instance, Auguste Comte termed it as the evolution and development of the society from the primitive to the modern; the death of God by Friedrich, other hailed it as an emancipation of the world from God and religion. All these were link to the concept of Secularism and Secularization (Al-Attas, 1978).

To begin with, the term secular refers to the condition of the world at this present time\age\period. Although the term Secular is currently contrasted to religion, the etymology of the word is from the Latin word *Saeculum* (Meaning Century or age), which is actually a juxtaposition to eternity but not to religion. In the Middle Ages, the term was originally used to refer to a group of less religious priests who chose to work in the world of local parishes

instead of taking vows of poverty and secluding themselves in monastic communities. Thus, the secular tends to entail distancing oneself from the eternal, sacred and hereafter (Al-Attas, 1978; Kosmin & Keysar, 2007). It depicts a monk who somehow maintains traces of the monastery by still wearing the emblem but lack commitment to the faith due to him choosing to dwell in a blasphemous world (Gorski & Altnordu, 2008). The legal and political terminology of Secular postulates that public institutions should not be influenced by any particular religious creed. This understanding of the term cannot be regarded as antireligion in the Western hemisphere as it indicates a continuation of the already existing differentiation of church and state (Calhoun, Juergensmeyer, & VanAntwerpen, 2011, p. 8).

According to Dobbelaere (1987) & Martin (1978) as cited by (Stark, 1999), one major issue one faces in trying to define secularization is its multiple definition which allows its proponents to go with the one that suit their narrative when faced with certain inconvenient facts. One of the definitions identifies secularization as the separation of the church and state and deinstitutionalization --- referring to the disempowerment of the previously dominant religious institution over the political and educational institutions. Stark pointed out that this definition of secularization would not have caused many debates as it was witnessed throughout the West that Catholic, Anglican and Lutheran Bishops lost the dominance they once had, and religious rituals were no longer a social factor. However, the issue was with the more pervasive definition that tends to attack the individual faith and belief. The proponents of this definition considered religion as something implausible, neurotic illusional, primitive, contradictory to science, incompatible with modernity, urbanization, industrialization etc. For instance, secularization is defined by the Dutch theologian Cornelis van Peursen as the saving of man from religion and the metaphysical influence on his language and reason. It is the shifting of man's focus from the hereafter to purely the present and the material world, thereby rescuing man from shackles of religion and religious related understanding, shattering of all supernatural myths and sacred symbols, and getting rid of any closed world views. It aims to detach man from the clutches of religion, cultural and historical affiliations, and turn his focus away from the worlds beyond to the world at hand. (Al-Attas, 1978). To accentuate, it is viewed as a key historical revolutionary factor that will pave the way for the modern era to outgrow the theological superstitions, symbolic liturgical rituals, and sacred practices of the past (Norris & Inglehart, 2011). On the other hand, it is considered as a situation where any form of thinking, practice or institution that is religious in nature loses all social importance. This does not necessary mean people just become a-religious, but rather it signifies that religion becomes a private matter and not practice in the public domain, whilst institutionalized churches get sidelined from playing any central role in education, politics, and welfare. Hence, salvation no longer becomes the driving factor in society, but rather secular values such as profit maximization and consumerism are championed (Kosmin & Keysar, 2007; Chaves, 1994). In other words, the idea of secularization as put forward by Calhoun et al. (2011) as a tendency towards a world in which religion is less important, whilst various forms of secular reasoning and secular institutions become the order of the day is not as common in the scholarly literature as assumed.

According to Charles Taylors, it is not entirely clear what is meant by secularism. For instance, Philip Kitcher sees secularism as the denial of all supernatural entities and entails the expression of doubt about the existence of supernatural forces (such as deities, divinities, spirit ghosts etc.) to which all existential religions of the world subscribe. Joseph Baker and Buster Smith defined it as a cosmic believe system whose orientation is unambiguously nonreligious (Zuckerman & Shook, 2017). As for Casanova (2009), secularism is a statecraft doctrine that has neither positive nor negative presumptions against religion. He rather understood it to entail a principle that calls for the separation of religion and political authority in an attempt to ensure equal access of all individuals, irrespective of their state of religion, to democratic participation, or at least to ensure impartiality of the state vis-à-vis each and all religions (Casanova, 2009). It is quite clear that there is no specific working definition of secularism. And according to Hashemi, rather than deciding which definition to adopt, and which one(s) to reject, one can use the three core disciplines in the social sciences: philosophy, sociology, and political science to reconcile them. Philosophically, secularism is termed as man's abandonment of all religious and supernatural teachings and adopting secular beliefs and practices, thereby rejecting all that is transcendental and metaphysical, and turning his attention towards the existential and empirical world. Sociologically, secularism refers to the decline of religious dominance in society through the elimination of religious institutional's control or influence over major spheres of life such as social institutions, communal life, and human relationships. And politically secularism entails separating the public and private domains, through the differentiation of the secular spheres from the religious institutions and norms, and in effect separating the church and state (Hashemi, 2010).

Finally, Secularism is viewed as an ideology, like religion, that has within itself a set of values that are significant to humans, as well as provide a closed worldview which matches a complete historical purpose. It secularizes politics, disenchants nature, and sets up values it considers absolute and final, which tends to make it a danger to secularization, and as such needs monitoring before it becomes the ideology of the state. Just like what Casanova (2009) meant when he said, "Secularism becomes an ideology the moment it entails a theory of what 'religion' is or does". And Cox (2013) beautifully putted it across that secularism is always in danger of hardening into intolerance and triumphalism just like any other "ism".

21 - 22 MAYIS 2022

FEASIBILITY ANALYSIS

The question about the feasibility of Islamic finance has led to many arguments from both the proponents and the skeptics of the system. Because many consider Islam as an unchanging and fossilized belief system that is not compatible with the new world order, their perception about Islamic finance is the same despite its success. Islam's prohibition of interest is strictly based on the religious adherence to the teachings of the Qur'an. This has raised a lot of skepticism about the plausibility of financial system build under such principles. However, the proponents of the system

went ahead with their theoretical analysis and justification of the Profit and loss sharing financial system to try and convince the skeptics about the efficacy of the Shari'ah. They believe that the accusations of the skeptics are not actually accurate and quite overstated, and believe that unlike the interest-based system, Islamic finance system does not have the tendency to misallocate loanable funds, induce financial crises, and exaggerate the business cycle. Yet the skeptics still believe an interest free system is impractical and inefficient and have thus come up with their theoretical objections to support their case (Mills & Presley, 1999). For instance, Warde (2000) is not convinced by the alleged growth of the Islamic financial system and views the statistics supporting those claims to have been fabricated and exaggerated. According to him, the statistics provided are misleading because most of the Islamic financial institutions are found in developing countries that do not have a tradition of transparency, strict accounting rules and rigorous reporting. He claimed that in some of the reports for instance, one finds anomalies (such as the lack of consistent categorization of assets and liabilities; different calendar years; etc.) that cannot be explained, inconsistency in accounting rules, and discretionary shifts from one balance sheet item to another. He alluded to the view that the growth indicated could be a result of people only focus on the infancy stages of the system, as he pointed out that before maturity kicks in, there is surely growth due to the pent-up demand for Islamic products (Warde, 2000, pp. 6-8). However, the validity of these assertions seems to be contradictory to Iqbal & Mirakhor (2011) claim, which stated that western conventional banks had begun offering their own Islamic products through Islamic windows by the 1980s as they realized the importance of the emerging Islamic financial markets. Major banks like Citibank, HSBC, American Express Bank Ltd., BNP-Paribas, Deutsche Bank UBS, etc. offered Islamic windows or even open Islamic subsidiaries, hence making it strange for banks of such magnitude to invest in a market that is not growing organically. Islamic finance has been gaining momentum in Western countries since the early 2000s, and the UK government has even taken steps to make its market Islamic finance friendly and develop London as an Islamic finance hub. The World Bank and IMF have also made contributions to the industry, with the World Bank making Hundreds of millions of Dollars in investments. These countries and institutions cannot be accused of lacking transparency, strict accounting rules, and rigorous reporting (Iqbal & Mirakhor, 2011). Another argument about Islamic financial system is linked to the debt-equity ratio. Lloyd Metzler of the University of Chicago had proposed that a system in which contracts were based on equity rather than debt, and whereby nominal values of liabilities had no guarantee since these were tied to the nominal values of assets is more advantageous because it is free from the instability characteristic of the conventional banking system. Relying on this model, Moshin Khan (1987) showed its affinity to Islamic finance and concluded that the system produces a saddle point making it more stable than the conventional system (Iqbal & Mirakhor, 2011). However, within the Miller-Modigliani framework of idealistic assumptions, the supposed advantage of Islamic finance system over the interest-bearing debt is considered to be just an illusion. According to the framework, the value of a firm is not affected by its choice of financial structure, because no real effects are obtained by varying the debt-equity ratio. But there is no denying the fact that the debt financing, despite its beneficial tax position, has a greater risk of incurring bankruptcy cost due to higher leveraging, resulting to lenders demanding a higher risk premium (Mills & Presley,

1999, p. 22). Furthermore, proponents of Islamic finance claim that it is a system that will lead to a more equitable and fairer society. Because through the implementation of equity-based mode of Islamic financing such as *mudaraba* (trust financing) and *musharakah* (partnership), it encourages entrepreneurship, risk-sharing and better allocation of productive resources. Thus, ensuring a socially just society where wealth is fairly distributed among members of society, promoting social and financial inclusion. However, skeptics disagree to this, pointing out that if that was the case, then Islamic finance should have played a monumental role in the socio development of Islamic (OIC) countries that are plagued by widespread and epidemic poverty, by empowering the poor through socially oriented projects. They believe that the current Islamic banking practices are mainly driven by profit maximization and not social development. They further pointed out that the over-reliance of Islamic finance framework on debt-based financial instruments, such as *Murabaha* (cost-plus financing) and *Ijara* (leasing) instead of equity-financing modes such as *mudaraba* (trust financing) and *musharakah* (partnership), portrays it as a consumer-debt industry whose end result does not contribute to the socio-economic development. Many accused the system of failing to take up the responsibility of alleviating poverty it set out to do and called out the divergence between the theoretical framework of the system and its practical reality. The appalling social failure on the modern practices of Islamic banking and finance is manifested by the statuses held by the majority of the OIC member countries as one of the poorest or least developed countries. However, advocates responded to these criticisms by citing the fact that the industry is still on its infancy and faces strong competition from a conventional financial system that is centuries old and well established. Therefore, instead of fulfilling the intended social objectives, proving its viability takes precedence (WARSAME, 2009; Iqbal & Mirakhor, 2011). A popular criticism of the system is its lack of originality, with many demanding for a paradigm shift from merely mirroring the conventional financial system and emphasizing on the transaction being Shari'ah-compliant. Some are skeptical about the system being different from the interest-based system and claimed that the Mark-up in the *Murabaha* is just a thinly veiled version of the interest. In response, Çizakça (2011) vehemently objects to the conventionalization and believes it is only done due to the inferiority complexes and the highly dynamic process of institutional borrowing by the financial engineers who are ignorant of the achievements of the forefathers. According to him, the most dominant approach of Islamic finance is unfortunately the Shari'ah compliant approach (built from the Islamically-modified conventional banking). This approach, to him, has very important consequences such as; high cost as a result of the revised engineering to maintain and impose an Islamic character on conventional instruments, staying a step behind, low profits, and even more importantly, a dilution of respectability. He believes the only way to make Islamic finance appear as a viable alternative to the capitalist system is to make it a Shari'ah based approach evolving from the original sources of Islam and comprising of the true teaching of the Islamic law and its centuries-long application. Moreover, Iqbal and Mirakhor also object to the imitation of the Western system. They claimed that the conventional system has turned into an inverted pyramid of a huge amount of sovereign and corporate debt piled upon a narrow production base. Yani, for each dollar of production, thousands of debt claims lie in wait, thus nearly severing the relationship between finance and production. Whilst the Shari'ah based Islamic finance system, on the other

hand, could address this problem thanks to its operating principles. The system has a close link between production and finance and has a risk sharing requirement. But once it attempts to emulate an already failing conventional system, it loses the ability to solve this problem. However, implementing the Shari'ah based approach is complicated by the "rational man" who has discarded all ethics and religion, and only focus on profit maximization (Iqbal & Mirakhor, 2011; Çizakça, 2011).

The risk sharing principle of Islamic finance is considered a benefit by many, but the critics of the system think that it is dismissive in the sense that the system is susceptible to moral hazard. They pointed out that borrowers who do not hold to a certain ethical standard may understate their profit levels, or understate the riskiness of their projects, or a project that has more non-monetary benefit, but less profit may choose the Islamic financing because they will enjoy a low cost of capital for a total return that the bank might benefit a little from. And the Islamic banks would have to spend a high production cost in trying to monitor and appraise the projects to avoid such risk. Thus, the dangers of information asymmetry offset the benefit of risk sharing in the long run. But the proponents of the system dismissed this argument claiming that the risk sharing benefits far outweigh the cost of monitoring and in fact the standardized accounting procedures, random inspections on the borrowers account, assignment of bank representative to the borrowers' firms and handling of their transactions might render the monitoring costs unnecessary. Despite this strong argument, it is unfortunate to state that studies conducted have found that debt financing has become the main mode of financing in Islamic financial institutions just like in conventional system (Iqbal & Molyneux, 2005; Trad, Trabelsi, & Goux, 2017; Nagaoka, 2012).

Finally, an argument about the implausibility of Islamic finance is its prohibition of *Riba* and *Gharar*. *Riba*, which is mostly termed as *interest* involved in trading in credit, and *Gharar*, which involves any form of trading in risk, are elements pervasive in the conventional system that are used as a means of transferring credit and risk. But since Islamic finance aims to impose restrictions on these elements, critics have view it as a utopian system that cannot be feasible in a real economic realm because transfer of credit and risk are at the heart of finance, without which an economy system cannot function (El-Gamal, 2006, p. 47). To accentuate, other studies have shown a strong correlation between conventional interest rate and the Islamic banking and financial institutions' returns (Ming-Hua (2009) as cited by (Asutay, 2012)) (Pei-Tha & Kwek, 2010). Other studies have empirical evidence of Islamic banks being affected negatively by the fluctuations in interest rate, even though the system is supposed to ensure financial stability and a successful design of monetary policies. This seems to indicate that in practice, interest is a relevant element in the financial system even if the Islamic financial system tries to prohibit it, thus putting the system at a disadvantage (Kassim, Abd Majid, & Yusof, 2009; Rosly, 1999) and (Toumi & Viviani (2009) as cited by (Ergeç & Arslan, 2013). Others claimed that there will be no instrument of liquidity management without a predetermined rate of interest as there will be one-way capital flight due to an infinite demand of loanable funds with no supply (Iqbal & Mirakhor, 2011, p. 9). However, Iqbal & Mirakhor (2011) refuted this by claiming that research done in 1988 showed that a predetermined interest rate is not a prerequisite to designing an efficient financial system. The

research added that the absence of a predetermined rate does not equate to zero return on capital, because under the Islamic system, the result of the economic activity under which the capital is employed determines the return, hence the return on capital is determined *ex post*. It also indicated that if the instrument for managing liquidity is available, the monetary policy will efficiently function just like in a conventional system. And the claim that there would be no savings and investments due to the absence of a predetermined interest rate is quite not accurate because the expected rate of return determines the availability of investments and savings, and therefore, the one-way capital flight claim cannot be justified. And even if empirical evidence indicate that the system does not result to financial stability, that is only due to its compromising of its principles and adoption of the non-profit and loss sharing debt-like instruments in creating assets. Because in essence, the system should lead to financial stability due to the fact that (i) it avoids leverage and debt refinancing due to the prohibition of debt (ii) it matches assets and liabilities (iii) it eliminates the multiplier effect, as opposed to the conventional system that is known for having excessive leverage, failure of market discipline, and complex derivatives remote from real economic transactions (Ergeç & Arslan, 2013; Iqbal & Mirakhor, 2011, pp. 10-13, 142).

CONCLUSION

The key discovery and new-found realization are that one of the main obstacles to the feasibility of Islamic Banking and Finance in the secular world is the ignorance about the subject. It is quite surprising to find sweeping and reductionist statements in academic works such as Islam is an ideology whose main goal is to attack the Western secularism and democracy. A little study on the subject would have proven them wrong. When Islam started, there was nothing like Western secularism, or even a concept like the West as we know it today. So how can it be an ideology created to be against Western civilization?

As to whether Islamic financial system is a viable system, the answer is in the affirmative. A research conducted by (Arekat, 2006) showed that there were approximately 300 Islamic financial institutions across 70 countries, with a capital investment worth US\$500-800bn, and growing annually at an average rate of 15 percent, and (Cader, 2007) estimate of a potential growth of the market value of Islamic banking of up to US\$4 trillion by 2010 clearly indicates that it is a viable industry in terms of its growth rate and potential value. But the question raised by skeptics as to “how Islamic are the Islamic financial institutions” is relevant. An analysis of the Islamic institutions has shown results that put more weight to the skepticism. If therefore the Islamic finance proponents can prove the authenticity of those institutions, then there is no doubt about its feasibility in a secular state, for the growth indicated above are not limited to just Islamic countries but secular ones as well. However, caution must be applied in making this conclusion, because one must ascertain the meaning of secularism first. Therefore, I think the conclusion needs to the

revised as thus: if secularism means the affordance of equal religious space to all religions, then Islamic finance is feasible in such a state, because it will be afforded the right to implement its laws for the benefit of its subscribers, although it will face a well-established competition whose values seem in line with the doctrine of secularism. But if on the other hand, secularism or secularization means the elimination of religion from public sphere and loosing of the world of all metaphysical symbols and religious understandings, then the feasibility of the system is doubtful. Unfortunately, the notable thing about secularism is that the popular definition that individuals give outside the academic realm is not well supported by scholarly materials. The popular claim that it only means separation of church and state, or equality of religion in the eyes of the state is not actually a true reflection of the concept but a pseudo definition. The more popular discourse seems to be a case of an ideology that is meant to eliminate religion. For instance, when Zuckerman and Shook tried to show the growth of secularism in their book (The Oxford Handbook of Secularism), the examples they highlighted were the unprecedented successes of the works of individuals like Ayaan Hirsi Ali, Sam Harris, Richard Dawkins, Christopher Hitchens etc. against religion, individuals who are open atheists. Other issues highlighted were the increasing emergence of secular associations that are joining the older giant organizations like the Freedom from Religion Foundation, as well as the rise of religious congregations' mimickers like the atheist church. It is thus clear that even if the portrayed opinion about secularism says one thing, its practical manifestation and success is explicitly linked to atheism and the increasing voices of nonreligious folks. This makes any discussion about secularism difficult because the same word can be invoked to mean different social phenomenon.

In light of the above, the Islamic financial system faces two choices. One is to take the Shari'ah based approach, staying true to its objectives, and growing at a slower rate consequently, or adopt the Shari'ah compliant approach and gain a faster growth rate, but at the detriment of a loss of respect, essence, and a derailment from its objectives. Unfortunately, the Islamic financial institutions have chosen the Shari'ah compliant approach thus compromising their key values in the process. And by choosing "form" over "substance", it will continue to achieve financial success, but not through the norms and values of Islam. It is in effect turning into a capitalist system when it was supposed to be the alternative.

References

- Pei-Tha, G., & Kwek, K. T. (2010). The monetary policy reaction function: Evidence from ASEAN-3. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 6(1), 1-24.
- Al-Attas, M. N. (1978). *Islam and secularism*. Kuala Lumpur: Muslim Youth Movement of Malaysia.
- Alkali, M. B. (2016). Filling the constitutional lacunae concerning Islamic banking and finance litigations in Nigeria: Towards national harmony. *Doctoral dissertation*. Malaysia.
- Arekat, Z. (2006). Islamic finance forum. 3(3), 19. *Islamic Finance News*.
- Asutay, M. (2012). Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs the Realities of Islamic Finance. *Asian and African Area Studies*(11 (2)), 93-113.
- Bello, A., & Abubakar, M. (2014). Challenges and solutions to Islamic banking system in a pluralistic–secular country like Nigeria. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(6), 25-34.
- Cader, S. A. (2007). The glass has yet to become full. *Islamic Finance News*, 4(20), 18-19. *Islamic Finance News*.
- Calhoun, C., Juergensmeyer, M., & VanAntwerpen, J. (Dü). (2011). *Rethinking secularism*. USA: Oxford University Press.
- Casanova, J. (2009). The secular and secularisms. *Social Research: An International Quarterly*, 76(4), 1049-1066.
- Chaves, M. (1994). Secularization as declining religious authority. *Social Forces*, 72(3), 749-774.
- Çizakça, M. (2011). *Islamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and the Future*. Kaula Lumpa: Edward Elgar Publishing.
- Cox, H. (2013). *The secular city*. Princeton University Press.
- Elasrag, H. (2016). Islamic finance for SMES. *Journal of Economic and Social Thought*, 3(3), 417-433.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic finance: Law, economics, and practice*. Cambridge University Press.
- Ergeç, E. H., & Arslan, B. G. (2013). Impact of interest rates on Islamic and conventional banks: the case of Turkey. *Applied Economics*, 45(17), 2381-2388.
- Ergeç, E. H., & Bengül, G. A. (2013). Impact of interest rates on Islamic and conventional banks: the case of Turkey. *Applied Economics*, 45(17), 2381-2388.
- Gorski, P. S., & Altınordu, A. (2008). After secularization? *Annual Review of Sociology*, 55–85.
- Hammoud, J. (2017). The challenges and opportunities of Islamic banking in Lebanon. *In Leadership, innovation and entrepreneurship as driving forces of the global economy*, 809-815.
- Hashemi, N. (2010). The multiple histories of secularism: Muslim societies in comparison. *Philosophy & Social Criticism*, 36(3-4), 325-338.
- Iqbal, M., & Molyneux, P. (2005). Efficiency in Islamic banking. *Thirty years of Islamic banking*, 88-104.

- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice* (2nd b., Cilt 687). John Wiley & Sons.
- Kassim, S. H., Abd Majid, S. M., & Yusof, R. M. (2009). Impact of monetary policy shocks on the conventional and Islamic banks in a dual banking system: Evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(1), 41-58.
- Kosmin, B. A., & Keysar, A. (Dü). (2007). *Secularism & Secularity: Contemporary International Perspectives*. Hartford: ISSSC.
- Lawal, Y. O. (2012). Islamic Banking in Nigeria: A Stimulant for Mobilising Funds for Productive Activities. *American Journal of Social and Management Sciences*, 3(4), 132-139.
- Mills, P., & Presley, J. (1999). *Islamic finance: Theory and practice*. Springer.
- Mohr, R. (2011). The Christian origins of secularism and the rule of law. R. Mohr içinde, *Law and Religion in Public Life: The Contemporary Debate* (s. 34-51). Oxon: Routledge.
- Nagaoka, S. (2012). Critical overview of the history of Islamic economics: Formation, transformation, and new horizons. *Asian and African area studies*, 11(2), 114-136.
- Nagaoka, S. (2012). Critical overview of the history of Islamic economics: Formation, transformation, and new horizons. *Asian and African area studies*, 11(2), 114-136.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2011). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide* (2nd b.). Cambridge University Press.
- Obiyo, O. C. (2008). Islamic financing/banking in the Nigerian economy: Is it workable? A review of related issues and prospects. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Olanipekun, W. D., Brimah, A. N., & Ajagbe, S. T. (2015). Islamic banking and finance evolution: A panacea for sustainable development in Nigeria. *International Journal of Accounting Research*, 2(5), 1-12.
- Rosly, S. A. (1999). Al-Bay'ithaman Ajil financing: impacts on Islamic banking performance. *Thunderbird International Business Review*, 41(4-5), 461-480.
- Siddiqi, M. N. (1970). Some aspects of the Islamic economy. *Islamic Publications*.
- Stark, R. (1999). Secularization, rip. *Sociology of religion*, 60(3), 249-273.
- Trad, N., Trabelsi, M. A., & Goux, J. F. (2017). Risk and profitability of Islamic banks: A religious deception or an alternative solution? *European Research on Management and Business Economics*, 23(1), 40-45.
- Usmani, M. T. (2007). Principles of Shariah Governing Islamic Investment Funds. *Principles of Shariah governing Islamic investment funds. Islamic Mutual Funds as Faith-Based Funds in a Socially Responsible Context*. Accountancy.com.pk.
- Warde, I. (2000). *Islamic finance in the global economy*. Edinburgh : Edinburgh University Press.

WARSAME, M. (2009). The role of Islamic finance in tackling financial exclusion in the UK. *Doctoral thesis, Durham University.*

Zuckerman, P., & Shook, J. R. (2017). *The Oxford handbook of secularism*. New York: Oxford University Press.

TÜKETİCİLERİN ÇEVİRİMİÇİ İKİNCİ EL ALIŞVERİŞE YÖNELİK TUTUM VE NİYETLERİNİN BELİRLENMESİNDE HEDONİK DEĞERLERİN ETKİSİ

Dr. Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN¹

¹ - ORCID ID: 0000-0002-3043-1114

ÖZET

Tüketicilerin alışveriş yaparken ki tercihlerini şekillendiren en önemli unsurlardan birinin tüketici değer kavramı olduğu düşünülmektedir. Tüketicilerin çevrimiçi alışverişe yöneldiği ilk süreçte öncelikle faydacı değerler ile alışveriş yapmalarına rağmen günümüz tüketicilerin faydacı değerlerden uzaklaştıkları, çok daha farklı nedenlerle çevrimiçi alışveriş yaptıkları görülmektedir. Çevrimiçi alışverişe yönelimin artmasına paralel olarak da ikinci el çevrimiçi alışverişe olan yönelim de artmıştır. Çevrimiçi ikinci el alışveriş siteleri veya çevrimiçi alışveriş sitelerinin içine yeni eklentiler eklenerek tüketici ile ikinci el ürünler buluşturulmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada, çevrimiçi ikinci el alışverişe yönelik çevrimiçi ikinci el tutum ve çevrimiçi ikinci el niyetin belirlenmesinde hedonik değerlerin etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada, çevrimiçi anket düzenlenerek, kolayda örneklem yöntemi ile çevrimiçi alışveriş yapan 300 tüketiciye ulaşılmıştır. Anket çözümlenmesi için IBM SPSS 22 ve Amos 24 paket programı kullanılarak Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, hedonik değerler (macera, haz, rol, fikir) ile çevrimiçi ikinci el tutum arasında pozitif bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Çevrimiçi ikinci el tutum ile çevrimiçi ikinci el niyet arasında ise pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İkinci el alışveriş çevrimiçi platformlar sayesinde hızla gelişmeye devam etmektedir. Bu çok yeni alışveriş tarzı hakkında çok fazla kaynağa rastlanılmamış olup, bu platformlardan alışveriş yapan tüketici niteliklerinin ve davranışlarının anlaşılmasının son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İkinci el çevrimiçi satın alma, hedonik değer, tutum, niyet

1. GİRİŞ

Dijitalleşme, artan rekabet koşulları, ürün ve hizmetlerin çeşitliliğinin gitgide çoğalması sebebiyle artık işletmelerin değişmekte olan tüketici davranışlarını çok dikkatli bir şekilde izleme gerekliliği doğurmuştur. Günümüzde işletmelerin yeni nesil tüketici davranışlarına ayak uyduracak şekilde çok daha farklı ve çok daha yeni stratejiler geliştirerek yollarına devam etmeleri gerekmektedir.

Dijitalleşme ile birlikte ikinci el ürün pazarları da evrilmiştir. İkinci el ürün pazarı çevrimiçi ikinci el ürün pazarına dönüşmesiyle birlikte eskiden sadece ekonomik sebepler ile ikinci el ürün tercihi yapan tüketicilerin artık ikinci el tercih sebepleri de değişmiştir. Kimi tüketiciler sürdürülebilirliğe önem verirken kimi tüketiciler farklılaşma isteği ile alışverişe başlamış, kimi tüketiciler de hedonik sebeplerle ikinci el alışveriş yapmaktadır. Hedonik değerlerin içinde yer alan tüketiciyi etkileyen farklı motivasyonlar olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu farklı motivasyonlarında irdelenmesi de önemli olduğu düşünülmektedir.

Dolayısıyla yeni nesil tüketicilerin farklı sebeplerle de olsa çevrimiçi ikinci el pazara yönelmiş oldukları görülmektedir. Bu durumdan hareketle, tüketicilerin çevrimiçi ikinci el alışveriş yönelik tutum ve niyetlerinin belirlenmesinde hedonik değerlerin etkisi incelenmek istenmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1.Hedonik Tüketim Değeri

Hedonik tüketim Holbrook ve Hirschman tarafından ilk defa 1982 yılında literatüre kazandırılmıştır. Hedonik tüketimin; haz, fantezi, çoklu algılar (birden fazla duyguya aynı anda hitap edebilme), deneysellik ve duygusallık yönleri ile ilişkili bir davranış tarzı olmakla birlikte (Holbrook & Hirschman, 1982). aynı zamanda kişisel olduğunda üzerinde durulmuştur (Babin, Darden & Griffen, 1994). Hedonik değerler çoğu zaman ürünlerin somut olmayan özellikleri ile ilgili olduğu bilinmektedir (Holbrook & Hirschman, 1982). Hedonik davranış biçimini gösteren tüketicilerin sahip oldukları ile yetinememesi ve sürekli bir şekilde satın alma arayışı içinde buldukları gözlemlenmektedir (Urry, 1999). Sürekli olarak arayış içinde olmaları, hep bir ihtiyaç hissetmeleri ve bu hissettikleri ihtiyaç doğrultusunda sürekli olarak satın alma davranışı sergiledikleri bilinmektedir.

Hedonik satın alma davranışı sergileyen tüketicilerin bu davranışı gerçekleştirdikten sonra haz ve mutluluk hissettiği bilinmektedir. Fakat bu mutluluğun kısa süreli olduğu, tekrar aynı duyguları

hissetmesi için tekrar satın alma davranışı sergilemesi gerekmektedir. Dijitalleşme ile birlikte 7/24 alışveriş imkânına sahip olunması ise tüketicilerin hedonik satın alma davranışını tetiklediği bilinmektedir. Ayrıca günümüzde ikinci el çevrimiçi alışveriş sitelerinin de her an ulaşılabilir olması, ürün çeşitliliğinin olması, ürünlere daha uygun fiyata sahip olunabilir olmasının da hedonik satın alma davranışını tetiklediği ve bu sebeple tüketiciler için oldukça cazip platformlar olduğu düşünülmektedir (Gezmişoğlu Şen & Telli, 2021)).

Hedonik tüketim değer ölçeği birçok çalışmada tek boyutlu ele alınmamış olmasına rağmen (Babin, Darden, & Griffin, 1994), bazı çalışmalarda alt başlıklara ayrılarak çok boyutlu olarak ele alınmıştır (Arnold & Reynolds, 2003).

Arnold ve Reynolds tarafından 2003 yılında yapılan çalışmaya göre hedonik tüketim değeri ölçeği boyutlara ayrılmıştır. Bunlar; ‘macera alışverişi’, ‘sosyalleşmek için alışveriş’, ‘haz alışverişi’, ‘fikir alışverişi’, ‘rol alışverişi’ ve ‘değer alışverişi’ olarak tanımlanmıştır (Arnold & Reynolds, 2003).

- Macera alışverişi; tüketicilerdeki heyecan duyma isteği hedonik alışveriş değerini yükseltmektedir. Kişinin kendini alışveriş yaparken bir macera içinde hissetmesi, kendini farklı bir dünyada gibi hissetmesi ile alışveriş deneyimi sırasında duyulan heyecan ve macera hissi ile birleşerek haz duyulan bir alışveriş olayına dönüştüğü düşünülmektedir.
- Sosyalleşmek için alışveriş; kişi alışverişi bir araç olarak görmektedir ve alışveriş esnasında başkaları ile iletişim kurarak alışveriş yapmaktan keyif almaktadır. Tüketiciler sosyal alışverişi aileleriyle, yakın akrabalarıyla veya arkadaşlarıyla vakit geçirmenin güzel bir yolu olarak görmektedirler. Ayrıca kimi tüketicilerde alışveriş esnasında başka tüketicilerle veya satıcılarla tanışarak, konuşarak, fikir alışverişi yaparak sosyalleşirler. Bu sosyalleşmeden de keyif aldıkları için alışveriş yapmaktan keyif alırlar.
- Haz (rahatlamak için) alışverişi; tüketicilerin kendini özel hissetmek için, herhangi bir olumsuzluktan sıyrılmak için veya mutsuzluklarını azaltmak için yapılan bir alışveriştir. Alışveriş esnasında tüketici kendini memnun etme ve haz duyma temeline dayanarak alışveriş yapmaktadır. Bu şekilde olumsuz, negatif ruh halinden çıkacağını, alışverişin kendisine pozitif etkiler sunacağını düşünmektedirler.

- Fikir alışverişi; tüketicilerin modayı yakından takip etmek, yeni çıkan ürünlerden haberdar olmak, yenilikleri öğrenmek ve yeni olan şeyler hakkında bilgi sahibi olmak ve fikir edinmek için alışveriş yapmaktadır.
- Rol (başkaları için) alışverişi; tüketicilerin bir başkası için alışveriş yaptığında bundan keyif alması, mutluluk duyması olarak tanımlanabilir. Başkaları için iyi bir hediye bulmanın onları tatmin etmesi, mutlu etmesi, iyi hissettirmesi ve bundan duydukları hazzı ifade eder.
- Değer alışverişi; tüketicilerin indirimli ürünleri satın alması, indirimleri takip etmesi, satıcı ile pazarlık yapmaları ve tüm bunları yaparken bundan haz duymaları olarak tanımlanabilir.

2.2. İkinci El Çevrimiçi Alışverişe Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyeti

Davis tarafından 1989 yılında yapılan çalışmada tutumun; bireyi hedef davranışı yönettiren etkinin derecesi olarak tanımlanmaktadır (Davis, 1989). Kişinin davranışsal niyetinin en önemli unsurlarından biri kişinin kendi tutumudur Ajzen ve Fishbein (1975). Tutum; kişinin davranışa yönelik niyetini belirlerken niyet sonrasında ise kişinin gerçekleşen davranışının belirlenmesinde bir temel oluşturması olarak tanımlanabilmektedir (Lee ve diğerleri, 2007).

Niyet, kişinin davranışından önce gerçekleşen kişisel bir olasılıktır (Davis, 1989). Dolayısıyla davranışın gerçek belirleyicisinin niyet olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kişinin niyetinden önce de tutumunun gerçekleştiği düşünüldüğünde niyet tutum ile davranış arasındaki belirleyicidir (Ajzen ve Fishbein, 2000; Chou vd., 2020; Telli, Aydın & Gezmişoğlu Şen, 2021). Bu çalışmada tutum ve niyet değişkeni tüketicilerin ikinci el alışverişe yönelik tutum ve ikinci el satın alma niyeti olarak değerlendirilmiştir.

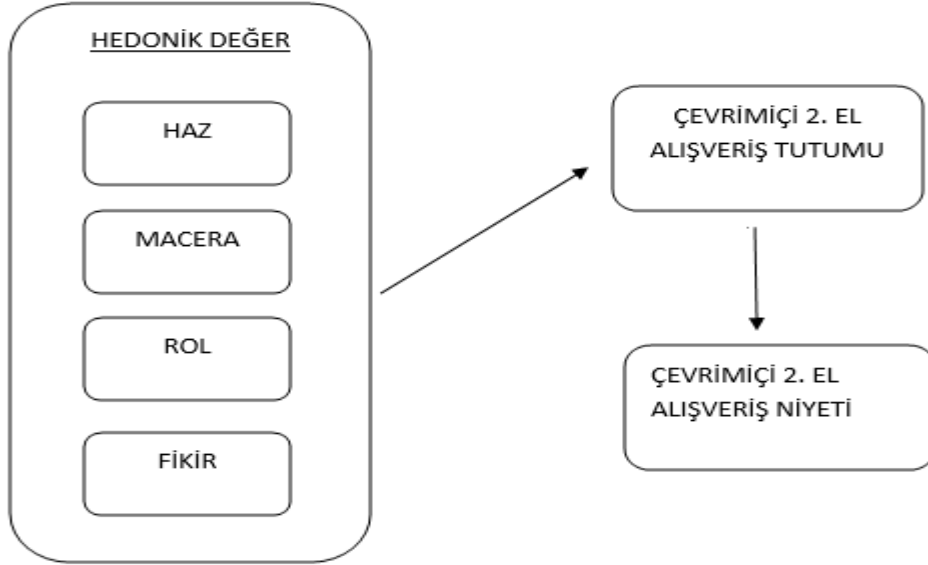
3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; tüketicilerin hedonik değerlerin çevrimiçi ikinci el alışveriş tutumları ve çevrimiçi ikinci el satın alma niyetleri arasındaki ilişkileri incelemektir. İkinci el pazarın yeni olması ve ikinci el alışveriş ile ilgili yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle çalışmanın ikinci el

çevrimiçi pazara karşı tüketicilerin tutum ve niyeti hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir.

3.2.Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma hipotezleri, araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1: Hedonik değerler (Haz) ile çevrimiçi ikinci el alışveriş tutumu arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Hedonik değerler (Macera) ile çevrimiçi ikinci el alışveriş tutumu arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H3: Hedonik değerler (Rol) ile çevrimiçi ikinci el alışveriş tutumu arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H4: Hedonik değerler (Fikir) ile çevrimiçi ikinci el alışveriş tutumu arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H5: Çevrimiçi ikinci el alışveriş tutum ile Çevrimiçi ikinci el alışveriş niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

3.3.Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırmanın anakütlesini çevrimiçi alışveriş yapan tüketiciler oluşturmaktadır. Bu araştırmada, çevrimiçi anket düzenlenerek, kolayda örneklem yöntemi ile çevrimiçi alışveriş yapan 300 tüketiciye ulaşılmıştır. Çevrimiçi anket yöntemi kullanıldığından dolayı eksik veya hatalı giriş yapılmamıştır. Bu sebeple 300 kişi ile çözümlenmeye geçilmiştir.

3.4.Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Kısıtları

Bu araştırma için çevrimiçi anket yönteminden faydalanılmış olup, Microsoft Forms paket programı kullanılarak anket formu oluşturulmuştur. Soru formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tüketicilerin demografik özelliklerini öğrenmeye yönelik sorular sorulmuştur. Bu sorular kapalı uçlu olarak sorulmuş olup; cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir durumu ve eğitim durumu sorulmuştur. Soru formunun ikinci bölümünde ise 3 farklı ölçekten faydalanılmıştır. Anket formunda yer alan hedonik değerler ölçeği için Arnold ve Reynolds tarafından 2003 yılında yapılmış çalışmadan faydalanılmıştır. Tutum ve niyet ölçekleri için Davis tarafından 1989 yılında yapılan çalışmadan yararlanılmıştır. Anket formundaki ifadeler için 5’li Likert ölçeği (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Yapılan çalışmada zaman ve maliyet kısıtları bulunmaktadır.

4. BULGULAR VE VERİ ANALİZLERİ

4.1.Demografik Bulgular

Yapılan çevrimiçi ankete katılan katılımcıların cinsiyete göre frekans dağılımına bakıldığında katılımcıların %84’ünün (252 kişi) kadın, %16’sının (48) ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların medeni durumunun %75,7 ile bekar, %24,3’ünün ise evli olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında %52,7’sinin (158) lisans mezunu olduğu, %21,7 (65) ile ise ön lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara bakıldığında yapılan çalışmada katılımcıların yarısından fazlasının eğitim seviyesinin lisans ve üstü olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların gelir durumu incelenmiş olup; %58,3’ünün (175) 4.500 TL ve altı gelire sahip olduğu, %30’unun (90) ise 4.501 TL – 10.000 TL arasında gelire sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş

dağılımlarına bakıldığında ise %55'ini (165) 18-25 yaş aralığında olduğu ve %43,3'ünün (130) ise 26-40 yaşları arasında olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Profili

Değişken	Gruplar	f	%	Değişken	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	252	84,0	Gelir Durumu	<4500	175	58,3
	Erkek	48	16,0		4501.10000	90	30,0
Medeni Durum	Evli	73	24,3	10001.15000	18	6,0	
	Bekâr	227	75,7	>15001	17	5,7	
Eğitim	Lise	46	15,3	Yaş	18-25	165	55,0
	Ön lisans	65	21,7		26-40	130	43,3
	Lisans	158	52,7		41-56	5	1,7
	Lisansüstü	31	10,3				

4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi, Güvenilirlik ve Geçerlilik

Faktör yüklerinin geçerliliğini saptamakta kullandığımız en geçerli yöntemin doğrulayıcı faktör analizi olduğunu bilinmektedir. Bu doğrultuda araştırma modelindeki değişkenlere uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modeldeki değişkenlerin faktör yükü 0,70'in altında herhangi bir değişkene rastlanılmamıştır. Faktör yüklerinin ardından ölçeklere uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda cronbach alfa katsayıları hesaplanmıştır.

Cronbach Alpha katsayısı $0,00 < \alpha < 1,00$ aralığındaki bir değer olup, mümkün olan en yüksek değere ulaşılması amaçlanmaktadır (Cronbach, 1951). Cronbach's alpha katsayılarının her biri 0,80'in üzerinde bir değer almış olup, ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Faktör yüklerinin 0,50'nin üstünde olması yeterli iken ideal olanın 0,70 ve üzerinde faktör yüküne sahip olması (Hair vd., 2014), AVE değerinin 0,50'den fazla olması ve CR değerinin de 0,70'in üzerinde olması durumunda (Fornell ve Larcker, 1981) benzeşme geçerliliği sağlanmaktadır. AVE değerinin 0,50'nin altında olması durumunda ise CR değerinin 0,70'in üstünde ise AVE değerinin kabul edilebileceği belirtilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 2 de yapılan çalışmanın değerlerine bakıldığında tutum değişkeninin AVE değerinin 0,47 olduğu görülmekte olup CR değerinin 0,96 olduğundan dolayı kabul edilebilir bir değer olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

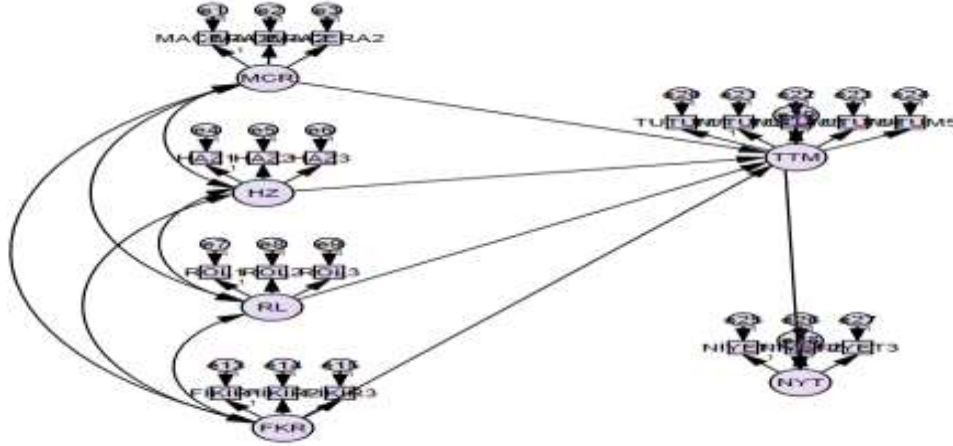
Tablo. 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Faktör Yükleri, AVE, CR, α

	Faktör Yüklere	AVE	CR	Cronbach's α
MCR1	,750	,58	,80	,808
MCR2	,753			
MCR3	,789			
HAZ1	,813	,63	,83	,834
HAZ2	,858			
HAZ3	,706			
ROL1	,782	,63	,83	,830
ROL2	,891			
ROL3	,709			
FİKİR1	,902	,73	,89	,885
FİKİR2	,907			
FİKİR3	,759			
TUTUM1	,894	,47	,96	,947
TUTUM2	,912			
TUTUM3	,855			
TUTUM4	,860			
TUTUM5	,904			
NİYET1	,838	,73	,89	,889
NİYET2	,900			
NİYET3	,833			

MCR= macera değeri, HAZ: haz değeri, ROL: rol değeri, FİKİR: fikir değeri, TUTUM: çevrimiçi ikinci el alışveriş tutumu, NİYET: çevrimiçi ikinci el alışveriş niyeti

4.3.Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Hipotezlerin Testi

Araştırmanın hipotezlerini test etmek üzere yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılmıştır. Şekil 2'de SPSS AMOS 24 programının ekran görüntüsü gösterilmektedir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Yapılan çalışmanın uyum değerleri incelendiğinde çalışmanın bulguların önerilen yapısal modelin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Uyum değerleri Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. YEM Uyum Değerleri

	X ² (CMIN)	DF	X ² /DF	GFI	AGFI	NFI	CFI	RMSEA
Uyum Değerleri	275,257	159	1,731	,917	,890	,937	,972	0,049

Tablo 4'te yapısal eşitlik modeli analiz sonuçları verilmiştir. YEM (yapısal eşitlik modeli) sonuçlarına göre; H1, H2, H3 ve H4 hipotezleri desteklenmemektedir. H5 hipotezi ise desteklenmektedir.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeli Analiz Sonuçları

	Tahmin	S.E.	C.R.	P	Sonuç
TUTUM <--- MACERA	-,002	,229	-,010	,992	Desteklenmedi
TUTUM <--- HAZ	-,122	,163	-,747	,455	Desteklenmedi
TUTUM <--- ROL	,066	,081	,810	,418	Desteklenmedi
TUTUM <--- FİKİR	,104	,099	1,051	,293	Desteklenmedi
NİYET <--- TUTUM	,763	,050	15,224	***	Desteklendi

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda dünyada yaşanan olumsuzluklar beraberinde dijitalleşmenin ne kadar önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Dijitalleşme ile birlikte çevrimiçi pazarın büyümesi, çevrimiçi ikinci el pazarında büyümesini tetiklemektedir. Bu çalışmada tüketicilerin hedonik değerlerinin (macera, haz, rol, fikir) çevrimiçi ikinci el ürüne karşı tutum ve çevrimiçi ikinci el satın alma niyetinin incelenmesi gerektiği düşünülmüştür.

Araştırmanın uygulama kısmına bakıldığında demografik özelliklerin belirlenmesi için katılımcılara 5 soru yönelmiştir. Ayrıca çalışmada 3 farklı ölçek kullanılarak çevrimiçi anket yapılmıştır. Yapılan anket 18 yaş üstü kişilere yapılmıştır. Toplam 300 katılımcıya ulaşılmıştır.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde hedonik değerlerin, tüketicilerin çevrimiçi birinci el alışveriş tutumuna etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Voss, vd., 2003; Batra & Ahtola; 1991). Fakat yapılan bu çalışmada hedonik tüketim ile çevrimiçi ikinci el tutum arasında bir etkiye rastlanılmamıştır.

2017 yılında Moon ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmada, çevrimiçi satış yapan kişilerin kendi stratejilerini oluştururken, hedonik özellikleri dikkate almaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Literatür de benzer şekilde tüketicilerin tutumlarını, satın alma niyeti için önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir (Ajzen, 1991; Fishbein ve Ajzen, 1975; Telli, Aydın & Gezmişoğlu Şen, 2021). Bu doğrultuda yapılan bu çalışmada da literatürle paralel olarak tüketicilerin çevrimiçi ikinci el alışveriş tutumunun tüketicilerin çevrimiçi ikinci el satın alma niyetini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada hedonik tüketimin alt boyutları, ikinci el çevrimiçi alışveriş tutumu ve çevrimiçi ikinci el satın alma niyeti konuları incelenmiştir. Gelecekteki çalışmalarda çevrimiçi ikinci el alışveriş ile ilgili farklı konularda ve daha geniş tüketici gruplarıyla çalışmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (2000). Attitudes and the Attitude-Behavior Relation: Reasoned and Automatic Processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 1-33.
- Arnold, M. J., & Reynolds, K. E. (2003). Hedonic Shopping Motivations. *Journal of Retailing*, 79(2), 77-95.
- Babin, B. J., Darden, W. R., & Griffin, M. (1994). Work and or Fun: Measuring Hedonic and Utilitarian Shopping Value. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 644-656.
- Batra, R. ve Ahtola, O. T. (1991). Measuring the hedonic and utilitarian sources of consumer attitudes. *Marketing Letters*, 2(2), 159-170.
- Chou, S.-F., Horng, J. S., & (2020). Identifying the critical factors of customer behavior: An integration perspective of marketing strategy and components of attitudes. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55.
- Cronbach, L. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297-334.
- Davis, F. D. (1989, September). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 319-340.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fornell, C., & Larcker, D. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gezmişoğlu Şen, D., & Telli, G. (2021). İkinci El Çevrimiçi Pazarlarda İlgilenim, Yenilikçilik ve Algılanan Riskin Tüketicilerin. Maltepe Üniversitesi.
- Hair, J. F., Hult, G. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling*. Thousand Oaks: Sage.
- Holbrok, M., & Hirschman, E. (1982). The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.
- Lee, H. Y., Qu, H., & Kim, Y. S. (2007). A study of the impact of personal innovativeness on online travel shopping behavior—A case study of Korean travelers. *Tourism Management*, 28(3), 886-897.
- Telli, G., Aydın, S., & Gezmişoğlu Şen, D. (2021). COVID-19 Sürecinde Çevrimiçi İkinci El Ürün AlışverişineYönelik Tutum ve Satın Alma Niyeti Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Aksaray University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 13(2), 11-22.
- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. (R. Ögdül, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Voss, K. E., Spangenberg, E. R. ve Grohmann, B. (2003). Measuring the hedonic and utilitarian dimensions of consumer attitude. *Journal of Marketing Research*, XL, 310-320

COVID-19 PANDEMİSİ VE RİSK TOPLUMU

Fatih POLAT ¹

ÖZET

Toplumlar statik değil dinamik yapılardır. Hayat boyu değişim ve gelişim kaydeden toplumlar son iki yüzyılda üretim, teknik, sanayi, teknoloji alanında oldukça ilerleme gösterdi. Gelişimler farklı biçimlerde sorunları da beraberinde getirmektedir. Ulrich Beck, Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan modern toplumun başlangıçta fark edilemeyen fakat sonradan belirgin hale gelen durumları inceler. Risk teşkil eden bu durumların kavranması ve çözüm önerileri getirmek amacı ile Risk Toplumu kuramını ortaya koyar. Modernliğin herhangi bir kırılmaya uğramadan devam ettiğini ve bu sürecin bilinçli biçimde yaşanması gerektiğini savunan Ulrich Beck kendi üstüne düşünen modernleşme kuramı ile oluşan risklere öneriler sunmaktadır. 2019 Aralık ayında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip koronavirüs, dönemin mevcut koşulları ile hızla bütün dünya ülkelerinde kendini gösterdi. 2020 Ocak ayından itibaren pandemi olarak ilan edilen durum yeni bir bunalım dönemidir. Covid-19 olarak adlandırılan virüs sadece bir sağlık sorunu değil sosyal hayatı her yönü ile etkileyen bir durum oluşturdu. Milyonlarca insanın hastalığa yakalandığı, yüzbinlerce kişinin hastalıktan hayatını kaybettiği salgının toplumları etkilememsi kaçınılmazdır. Dünya genelinde bu zaman kadarki doğal afetler ya da toplumsal olaylar arasında benzeri görülmemiş bir durum yaşanmaktadır. Her ülke virüsün tespit edildiği andan itibaren büyük bir mücadele içinde kendi buldu. Pandemi, dünya genelinde eş zamanlı olarak yaşanması ile Risk Toplumu gerçeğini ortaya çıkardı. Bu çalışmada ise Ulrich Beck'in Risk Toplumu kuramı ne olduğunu ve Risk Toplumu kuramı ışığında pandemi döneminin etkilerinin neler olduğunu inceleyeceğim.

Anahtar Kelimeler: Ulrich Beck, Risk Toplumu, Pandemi, Covid-19.

1.GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalık var olmuştur. Bazıları küçük bölgelerde bazıları ise geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bu hastalıklardan önemli olanlarını birinci bölümde inceledik. 21.yy başlangıcından bu yana sayılı salgın hastalıklar oluşmuş fakat dünya genelinde eş zamanlı olarak aynı şiddette gerçekleşmemiştir. 2019 Aralık ayında ilan edilen koronavirüs Çin'de kendini gösterdi. Bunun üzerine dünya genelinde hızlı yayılım gösterdi. Bu durum aslında birçok şeyin yeni başlangıcı olacak ya da var olan durumlar hakkında bizleri düşünmeye sevk edecektir. Öncelikle günlük konuşma dilimizde neredeyse hiç kullanmadığımız terimleri kullanmaya başladık ve uzun süre bizimle beraber olacak gibi görünmektedir. Bunlardan ilki pandemi kavramıdır.

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, - 0000-0003-0186-6917

Sağlık Bakanlığı Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberinde, “Bir hastalığın, enfeksiyon etmenin veya sağlıkla ilgili bir sorunun çeşitli ülkelerde veya bir kıtada yayılması, hatta tüm dünya gibi geniş bir alanda yayılım göstermesi” olarak tanımlanır. Endemi ise yine aynı rehberde “Bir enfeksiyon etken veya hastalığın belirli bir coğrafyada veya toplulukta sürekli görülmesi durumu” olarak ifade edilir(Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu kavramların yanı sıra PCR testi, karantina, temaslı kişi, sosyal mesafe gibi kavramlardan dâhil oldu.

Çin’in Vuhan kentinde 2019 Aralık’ta baş gösteren koronavirüs salgını 2020 Temmuz tarihine kadar yaklaşık 11 milyon insana hastalık bulaşmış ve 530 bin civarında kişi bu hastalık nedeni ile hayatını kaybetmiştir. Koronavirüs Salgını Çin ülke sınırları dışında Vietnam, Tayland’da görüldü. Vakaların artış göstermesi sonrasında Dünya Sağlık Örgütü salgının uluslararası ticarete ve seyahatlere sorun oluşturmayacağını olsa da 30 Ocak 2020 tarihinde küresel acil durum ilan etti. Hastalığın ortaya çıkışından 6 ay gibi kısa bir sürede bu denli etki oluşturması salgın boyutunun ne denli büyük ölçekli olacağını sinyaledir. Bu tedbirler alınana kadar geçen sürede Uzak Doğu Asya ülkeleri ile ulaşım yolları aracılığı ile ticaret ve sosyal etkileşimde bulunan Rusya, Hindistan, İran başta olmak üzere İtalya, Fransa, İngiltere’de resmi kayıtlarda koronavirüs vakalarının görüldüğü kaydedildi. Salgının başladığı ülkelerde kısa zamanda hızla yayılım göstermiş ve o ülkelerde sosyal ve ekonomik hayatın dengesi bozulmuştur(Buzgan, 2020, 16-18).

Yeni koronavirüs hastalığı ilk olarak Çin ‘in Vuhan kentinde 2019 yılının son ayında ateş, öksürük, nefes darlığı gibi şikâyetlerde bulunan bir grup hastalarda yapılan inceleme sonucunda tanımlandı. Belirtileri gösteren kişiler Vuhan bölgesindeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında buldukları tespit edildiği için bulaş kaynağı bu pazar olabileceği varsayımı gelişti. Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki şehirlere yayılarak Çin Halk Cumhuriyetinin diğer eyaletlerine ve buradan da dünya ülkelerine yayıldı(Sağlık Bakanlığı, 2022).

2. ULRICH BECK’İN RİSK TOPLUMU KURAMI

Ulrich Beck 1944 yılında Almanya’da dünyaya gelmiş, 1966 yılında hukuk eğitimine başlamış fakat tamamlamadan yarıda bırakmıştır. Eğitim alanını Sosyoloji, Felsefe, Psikoloji, Siyasal Bilimler alanlarında devam etmiştir. 1979 yılında Münster Üniversitesinde 35 yaşında Sosyoloji profesörü olarak görev almıştır. 1981 ve 1992 yılları arasında Bamberg Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Ekonomi Fakültesinde kürsü başkanlığı yapmıştır. Kendini Dünyaya tanıtan ve hızla diğer dillere çevirisi yapılan Risk Toplumu kuramını, ilk kez 1986 yılında yayımlanan “Risikogesellschaft? Auf dem Weg in eine andere Moderne” kitabında temelini atmıştır. Kıta Avrupası sosyolojisine bağlı olan Beck, toplumda bulunan sorunların çözümünü sosyoloji biliminde bulmaya odaklanır. Risk toplumu sorunlarından çözüme ulaşması için ise “Kendi Üstünde Düşünen Modernleşme” kuramını ortaya koymuştur(Çuhacı, 2004: 9-11). 2015 yılında Beck hayata veda etmiştir.

Beck Sovyetler Birliğinin dağılması sürecinden etkilenerek risk kavramına yönelmiş 21. Yüzyılda toplumlarda meydana gelen yapısal, kültürel, siyasal, ekonomik, teknolojik ve bilimsel farklılıkları açıklamak amacıyla Risk Toplumu kuramını geliştirmiştir. Risk toplumu sanayi

toplumunun bu güne dek yansıyan çevresel, toplumsal, kültürel, bilimsel etkilerini tehlike, tehdit ve risk unsurları ile kapsamaktadır. Beck kuramını yazmaya başladığı zamanı geçiş dönemi olarak görmektedir. Klasik sanayi toplumu anlayışından ayrılışın ve yeni bir biçimin sahibi olan risk toplumunu sanayi toplumunun devamı olarak ele almaktadır. Sanayi toplumunun oluşturduğu modernlik sürecinde meydana gelen yeni bir toplum olarak kabul etmektedir. Risk toplumu kuramını inşa ederken öncelikle riskin tanımını yapmaktadır. Beck'e göre risk kavramı modernleşme kavramına bağlıdır. Ancak riskin modernlik ile oluşmadığı ve modernlikten çok daha eski bir kavram olduğunun altını çizer. Risk, çağlardan bu yana karşılaşılan tehlikeli durumları ve insanların endişelerini anlatan bir sözcüktür. Günümüzde meydana gelen riskleri daha önceki dönemlerde görülen yoksulluk ve sağlık risklerinden ayırmakta bunları çevresel ve ileri teknoloji riskleri biçiminde ve dünya üzerindeki bütün canlı yaşamlarını tehdit eden bir boyutta ele alır(Çuhacı, 2007:136-138). Beck risklerin önceden görülmez, tahmin edilemez ve önlem alınması zor olduğunu belirtir. Modernleşme, gelişme seviyesinin yüksek olduğu bir dönemde belirsizlik ve denetlenemezlik sorunlarının ortaya çıkmasıdır.

Beck, risk toplumunun sanayi toplumunda oluşan gelişmeler sonucunda oluştuğunu söyler. Sanayi toplumu ile bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyolojik gelişmelerin ve ilerlemelerin risk analizi yapılmaksızın uygulanması bireysel, toplumsal ve çevresel tehlike ve tehditlerin arttığını belirtmektedir. Bu tehlike ve tehditlerin oluşturduğu riskler sanayi toplumunun denetim mekanizmaları tarafından kontrol altında tutulamayan riskleri oluşturmuştur. Risk toplumu, denetim mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle risklerin yayılarak daha tehlikeli anlamlar yüklenildiği modernlik sürecinin başlamasına sebep olmaktadır. Böylelikle Beck'e göre sanayi toplumu modernliği sona ermeye başlamıştır. Risk toplumunun ortaya çıkması ve iki toplum arasındaki önemli fark, alınan kararların sonunda oluşan tehlikeler karşısında güvenlik normları sistemlerinin işlevsiz kaldığı noktada risk toplumunun ortaya çıkışıdır(Beck, 2005: 38). Burada bahsedilen ayırım tamamen birbirinden kopmuş iki toplum değildir. Beck'in vurgulamak istediği sanayi toplumunun sonunun yaşandığı fakat bu toplumun sonuçlarından oluşan ve sanayi toplumunun diğer bir yüzü saydığı risk toplumunun meydana gelmesidir.

3. RİSK TOPLUMU KURAMI ÖZELLİKLERİ

Beck, risk toplumunu iki toplumun iç içe geçtiği süreç olarak ele alır. İki toplumunda iki aşamadan oluştuğunu belirtir. İlk olarak tehditler ortaya çıkar ancak bu tehditler siyasi gündeme çatışma konusu olmamaktadır. İkincisi ise sanayi toplumunda karar verici kurumlar bu tehlikelerin üreticisi konuma gelmekte ve işlevini kaybetmektedirler. Bu noktada toplumlar ikili süreç izlemektedir. Sanayi toplumlarının yapı ve kalıplarına göre karar almakta diğer yandan sanayi toplumlarının kurumların risk toplumundan kaynaklanan problemleriyle yüz yüze gelmektedir. Beck, insan eyleminin en eski zamanda yer alan risk olgusunun yeni zamanda meydana gelen unsur olmadığını dile getirmiştir. Bu noktada risklerin artık macera, cesaret, kahramanlık gibi olumlu anlamlarından uzaklaştığını, tüm hayatın kendi kendini yok etmesi ile sonuçlanan küresel boyuta ulaştığını belirtmiş ve günümüz risklerini sistematik olarak sonuçlarından tek bir kişi ya da sınıfın

etkilenmediğini bütün canlı yaşamını etkileyecek bir duruma gönderme yapan modernleşme riskleri olarak ele almıştır. (Beck, 2011: 24-25).

Beck(2011: 49-51), “yoksulluk hiyerarşiktir, kirli hava tabakası demokratiktir.” cümlesiyle anlatmaya çalıştığı tam olarak Bumerang etkisini açıklar. Modernleşmenin meydana getirdiği risklerin artmasıyla sosyal ayrımlar ve sosyal sınırlar göreceleştirdi. Ancak nesnel sonuçlar risklerin kapsamı ve etki alanları insanlar arasında eşitleyici etki oluşturur. Risk toplulukları bu eşitleyici etki nedeniyle tam manasıyla sınıflı toplumlar değildirler. Risklerin nerede üretildiğinden bağımsız olarak riskler oluştuğundan sonra küresel boyuta dönüşüyor. Artık sadece tek bir bölgeye ait bir durum değil dünyayı doğrudan ya da dolaylı etkileyen küresel nitelik kazanıyor. Dünyada meydana gelen risk ve tehditlerin tüm toplumlarda aynı oranda etkilendiğini düşünmemektedir. Beck’e göre Batılı ülkeler sahip oldukları risk ve tehditleri kendilerinden uzak ülkelere göndermek istemektedirler. Bu durumu risk kaderi olarak adlandırmakta ve durumun normalleştiğini ifade etmektedir. Ancak Beck durumun bir süre sonra tersi yönde gerçekleştiğini, Batılı ülkelerin risk ve tehlikelerini gönderdikleri ülkelere risklerin şekil değiştirmiş biçimde tekrar ülkelerine geldiklerini belirtmektedir. Çünkü batılı olmayan ülkelere yetişen besinler Batılı ülkelere üretilip kullanılan kimyasal atıklardan etkilenmektedir. Bu durumu Beck bumerang etkisi olarak açıklamaktadır. Beck bumerang etkisinin modern insanın doğa ile yüz yüze gelmesi olarak açıklar. Çevresel felaketler insanın kendisinin oluşturduğu bilim ve teknolojinin yan etkileri olduğunu belirtir. Beck modern toplumun diğer yüzü olarak adlandırdığı risk toplumunda birey riskten etkilenen ve aynı zaman da riski etkileyen konumdadır. Risklerin üretilmesi ve ihracat edilmesi konusunda Batılı ülkelerin sahip olduğu avantajlı durum, söz konusu olumsuzluklardan korunmada aynı avantajı gösterememiştir. Batılı ülkelerin meşrulaştırdığı risk ihracatı, diğer ülkelerin besin maddelerine etki etmiştir. Diğer ülkeler besin maddeleri ithalatı gibi biçim değiştirerek farklı şekilde risklerin tekrar kendilerine dönmesinin önünde duramamıştır. Risklerin dönüp gelmesi özelliğini ortaya koyan bumerang etkisi, kişinin kendi kararıyla topluma zarar vermesinin bir yan etki göstergesidir.

Beck’in risk toplumu kuramında kullandığı kavramlardan biri ise toplumsal eşitsizliklerin bireyselleşmesi kavramıdır. Bireyselleşme, yalnızlık, soyutlama gibi anlamlardan ziyade toplumsal sınıfa bağlılığın azalması, geleneksel hayat normlarının değişmesi anlamını taşımaktadır. Bu anlamıyla bireyselleşme, insanın içinde bulunmak istedikleri gruba kendilerini dâhil etme kararını temsil etmektedir. Bireyselleşme Sanayi toplumunun oluşması sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak değil medeni toplum oluşumunun bir sonucudur. Beck bireyselleşmeyi insanın, geleneksel normlardan ayrılarak, tercihlerindeki sorumluluğu üstüne alması olarak görmektedir. Ona göre eskiden ayrılış sonrasında yeni kurallara bağlanma yaşanmaktadır. Daha önce bulunduğu toplumsal sınıftan ayrılan bireyin kendi kimliğinin, hayat şeklinin ve sorumluluğunu üstlenmesi gerekecektir. Bireyselleşme birincisi sanayi toplumunun hayat şekillerini, insanların kendi hayat hikâyelerini doğrudan doğruya üretmesini ve tasfiye edilmesini ikinci başka hayat şekilleri tarafından ikame edilmesini kastetmektedir. Her iki süreç rastlantısal, bireysel, gönüllü olarak ya da değişik tarihsel şartlar nedeniyle değil, gelişmiş sanayi toplumlarında oluşmuş sosyal devlet şartları altında gerçekleşmektedir. Bireyselleşme, normal hayat hikâyesi kişinin kendi seçimiyle oluşturduğu

hayat hikâyesine dönüştürmesi halidir. Bireyselleşme, kişinin içerisinde yer aldığı toplumsal bağların, kimliğin ve kanıların oyuncusu, kurgucusu olarak kabul edildiği, bunlarla birlikte sanayi toplumu doğallıklarının yitirildiği, yeni doğallıkların icat edilmesinin beklenildiği bir durumu tanımlamaktadır. Yeni bireyselleşme, düşünülenin aksine özgürce alınan kararlar doğrultusunda değil, değiştirilmiş durumlar karşısında zorla gerçekleştirilmektedir.

Riskler ön görülemez, tahmin edilemez, bu nedenle de onlara karşı önlem almak oldukça güçtür. Modernleşmenin en üst düzeyinde ortaya çıkan belirsizlik ve denetlenemez sorunları oluşmuştur. Oluşan riskler nelerin yapılmaması gerektiğini açıkça belirtmesine rağmen yapılması gerekenler hakkında belirsizliği devam eder (Beck, 2005: 47). Risklerin öngörülemezliği, tanımlanamaması, “sigortalanamazlık” kavramını meydana getirir. Beck bu kavramı açıklamak isterken o dönemin mevcut risklerinde yola çıkarak örnek olaylara dayanır. İnsanın ürettiği enerji teknolojileri, tarımda kullanılan ilaçlar, genetiği değiştirilen gıdalar ile yeni talihsizliklerin yaşanmayacağı kesin değildir. Sağlık açısından önlemler almak zorlaşmıştır. Nükleer tehlikeler, nükleer kazalar sanayi toplumu döneminde bilinen kaza tanımına girmediği için sigorta kapsamına da girmemektedir. Riskler ülkelerin siyasi sınırlarını aşarak tüm ülkeleri etkisi altına almıştır (Elmas, 2010: 75). Riskler belirli bir bölgede ortaya çıkarak karmaşık yollarla ve tahmin edilemeden dünyaya yayılmaktadır. Bumerang etkisinde olduğu gibi riskleri üretenler kazançlı çıkmalarına karşın diğer insanlar olumsuz etkilenmektedirler. Sanayi toplumu kurumlarının ve yöntemlerinin denetimde eksikliği risklerin tehlike boyutunun yaygınlaşmasına olanak sağlamaktadır. (Beck, 2011: 25-27).

Risk konusunda kimse uzman değildir. Risklere bağlı olarak bakış açımızı karamsarlıklar etkileyebilmektedir. Riskler neyin yapılmaması gerektiğini bizlere ifade ederken neyin yapılması gerektiği hakkında bir şey söylemekte zorluk çeker. Riskler kaçınmaya, geride durmaya yönelik ifadeler içerir. Beck’e göre risk toplumunda ortaya çıkan riskler, insanların hayatı kolaylaştırma adına uzmanlara bağımlılığını arttırmıştır. Fakat daha önce fark edilmeyen veya yeni oluşan riskler üzerine uzmanlar bulunmamaktadır. Riskler deneyimlenerek öğrenilmekte ve bazılarına göre meşru olarak kabul görülerek tehlikeye dönüşebilmektedir. Risk yaşanan anı etkilediği kadar belirsizlik durumuyla geleceği etkilemekte daha üstündür. Geleneksel toplumda risk kavramı ile modernleşme sürecindeki risk kavramı arasında farklılık vardır. Geleneksel dönemde risk kişiseldir ve belirli bir bölgede etkin durumdadır ancak, risk toplumunda riskler küresel boyutta bütün canlı hayatını etkileyecek düzeye kavuşabilmektedir. Geleneksel riskler belirgin ne olduğu ya da ne olacağı tahmin edilebilir boyutta iken yeni dönemde riskin somut olarak hemen görülmesi görülse bile riskin nelere etki edebileceğini tahmin etmek zordur. Risklerin anlam kazanması modernleşme doğrultusunda mümkün olmuştur (Beck, 2011: 28-33).

4. DÜŞÜNÜMSEL MODERNLEŞME

Beck’in modernleşmenin ana unsuru olarak ortaya koyduğu “reflexive modernization” kavramı Nihat Ülner tarafından “düşünümsel modernleşme” olarak çevri yapılmıştır. Diğer kitabının çevrisinde ise Kazım Özdoğan ile Bülent Doğan bu kavramı “dönüslü modernleşme” olarak çevirmiştir. Beck bu kavramla yukarıda risk toplumunun özelliklerinde bahsettiğimiz

kalıplaşmış, çözümü zor olan durumları adeta sarsmak amacındadır. Modernliğin geldiği durum kurumların; alışılmış, sorunların çözüme ulaşmadan kanıksandığı, tekdüzelikten yakınmaktadır. Sanayi toplumunun mirası olarak gördüğü modernliğe bilim, teknoloji ve siyaset anlayışları bakımından meydan okumakta ve bilinçli davranmaya, sorgulamaya, eleştirmekle gelecek olan değişimi dile getirmektedir(Çuhacı, 2004: 86). Beck'e göre modernlik, yenilenmenin mutlak gücü biçiminde tanımladığı yenilmez bir yenilenme olarak bir toplum başka bir topluma geçişe sebebiyet vermektedir. Modernleşme farklılaştırma gücü, güvenceler oluşturan ve peşinden oluşturduğu güvenceleri ayrıştıran bir yapıya bürünmesinde temel oluşturur. Modernlik başına buyruk modernleşme olarak düşünüldüğünde, kendi temellerini ortadan kaldırdığı notada dahi yavaşlatılamaz. Ancak modernlik sahip olduğu güçle kendi temellerini kaydırıyorsa bunu nasıl açıklayabiliriz. Modernleşme sadece sanayi toplumu çerçevesini değiştirmekle kalmaz. Düşünümsel modernleşmeye yol gösteren ileriye doğru bir adım atılmasını sağlar. Sanayi modernleşmesinde bulunan sabit ve durağan nitelikler buharlaşır ve sanayi toplumunun kuramsal ve yapısı güvenli olmaktan çıkar. Bir başka deyişle başka bir toplum, bir başka modernlik oluşturur. Böylelikle modernliğin anlamı yenilenmenin ve devrimin gönülsüz sentezi ile eşleşmiştir. Modernliğin esasında bulunan hem gerçek yeniliklerin dışlandığı bir sistem olarak aynılığın sonsuzlaşması hem de farklı bir düşünce biçiminde sabit ve durağan özellikte bulunan her şeyin buharlaşmasına kaynaklık etmiştir. Düşünümsel modernleşmenin, sanayi toplumunun başına buyruk modernleşme süreci dâhilinde planlanmadan, sabit, gizliden gizliye gerçekleşen ekonomik hedefiyle sanayi toplumunun varsayımlarını ayrıştıran ve başka modernliklere giden yolu açan bir radikalleşmedir.(Beck, 2005: 63-66). Beck, sanayi toplumdaki modernleşme ve düşünümsel modernleşme arasındaki farkı bilinç kavramı ile açıklamayı tercih etmiştir. Modernliğin bir kusuru olarak ön plana çıkan bilinçsizlik, sanayi toplumundaki ilerlemeyi sorgulamaya, düşünmeye ve mantık süzgecine yer vermemiştir. Beck aynı zamanda düşünümsel modernleşmenin merkezine öz eleştiri ve eleştirel bakışı yerleştirir. Bu doğrultuda düşünümsel modernleşme, sanayi toplumu ile anılan modernleşmenin meydana getirdiği tüm yeniliklerin öz eleştirisini ve toplumsal hayat müdahale ihtiyacını ifade etmektedir. Kendi üstüne düşünen modernleşme kuramında sınıf ayrımlarına yer yoktur. Belirli bir sınıfın ön plana çıkması uygun görmez. (Soydemir, 2011: 172-173). Risklerin oluşumuna süreklilik gösteren modernleşme sürecinin herhangi bir sorgulama yapılmaksızın kabul edilmesini eleştiren Beck, basit modernleşme olarak adlandırdığı modernliği geride bırakacak bu kuramı önermektedir. Bu kuram risklere karşı bilinçlenmeyi ve o riske var olan kontrol mekanizmasını revize etmeyi bu mümkün değilse yeni bir kontrol mekanizması oluşturulması gerekmektedir.

Risk toplumunda karamsarlık mevcut olsa da düşünümsel modernleşme daha umut verici anlamlarla yüklüdür. Beck bu modernleşmeyi toplumun kendisiyle yüzleşmesi, karşı karşıya gelmesi olarak ifade eder. Aklın ve mantığın sağduyu ile hareket etmesi ve bu doğrultuda kararlar almak ve kararları uygulamak düşünümsel modernleşmenin ana hatlarını meydana getiren unsurlardır. Bu oluşumu katmerli bir modernleşme olarak tanımlar. Önceki modernliklerde yapılan hatalardan gerekli dersleri çıkarmak gerekir. Bilimi de düşünümsel hale getirerek sorunların ve çözümlerin belirlenmesinde kendini izlemesi gerektiğini vurgular. Modernleşme sürecindeki eski formüllerin kullanımını aşarak yeni formüller üreterek çözüme ulaşılmalıdır. Beck,

basit modernleşmenin neden olduğu istenmeyen durumlara karşı gelmek bunların önüne geçmek için kullanılan düşünümsel modernleşme, aslında modernleşme olgusunun ikinci süreci olduğunu belirtir. Aynı zamanda bu modernleşme insanlar ve toplumlar için ikinci bir şansı temsil etmektedir. Düşünümsel modernleşmenin çok sesliliği, “her şeye evet” anlamından ziyade önerilerin eskisinden farklı bir titizlikle oluşturulması gerektiğinin altını çizmektedir (Çuhacı, 2007: 154-155).

5. COVID-19 PANDEMİSİ İLE OLUŞAN PROBLEMLER

Koronavirüs salgınının deriden etkilediği ilk unsur ulaşım oldu. Pandemi ile insan hareketliliğinin minimum seviyeye indirilme çabası, evden çalışma uygulamasına geçilmesi, şehirlerarası ve şehir içi ulaşımın kısıtlanması, uluslararası seyahatlerin durdurulması en çok havayolu ulaşım sektörünü etkilemekle birlikte karayolu, demiryolu ve denizyolu sektörlerini de etkiledi.

Ulus devletlerin pandemi tedbirleri için yapılan kısıtlama ve yasaklar ile birlikte başta salgının mevcut olduğu bölgelere sonrasında bütün sınırlarını diğer ülkelere kapatmak mecburiyetinde kaldı. 2020 yılının ilk aylarında havacılık sektörü Covid-19 pandemisi ile derinden etkilendi. Devletler havalimanları ve hava yolu şirketleri salgını kontrol altında tutabilmek ve salgının ilerlemesinin önüne geçebilmek adına bazı önlemler almışlardır. Türkiye; Çin, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerden gelen yolcuların ateşlerini ölçerek ve ısıya duyarlı kameralarla gelen yolcuları izleyerek virüs taşıma ihtimali olan ve belirtiler gösteren yolcuları tespit etmeye çalışmıştır. Daha sonrasında Çin’in vaka sayısında ciddi artışlar belirtilen bölgelerine uçuşları durdurdu. Ardından İran, İtalya ve Güney Kore’ye uçuşları askıya aldı. Pandeminin ilerleyen döneminde ise Avrupa’nın merkez duruma gelmesi üzerine bütün Avrupa ülkelerine uçuşları durduruldu. Türkiye’de vaka sayılarının artışı üzerine daha kapsamlı ve sert önlemler alınarak seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasağı uygulandı(Hopancı, Akdeniz, Şahin, 2021: 458-459).

2019 yılında dünya genelinde gerçekleşen toplam uçuş sayısı 42,1 milyon iken 2020 yılında bu rakam 27,6 milyona gerilemiştir. Özellikle Mart ve Nisan aylarında Avrupa’nın pandeminin merkezi konumuna geldiği dönemde bir önceki döneme oranla %52,4 uçuşlarda azalma kaydedildi. Havacılık sektörü daha önce karşılaşmadığı zor bir durumla karşı karşıya kaldı. Türkiye’de de dünya genelinde uygulanan önlemler alındı ve havacılık sektörünü etkileyen sınırların kapatılması durumu ile karşılaştı. Türkiye’de 2019 yılında gerçekleşen uçuş sayısı 2020 yılında % 54 azalma göstererek iç ve dış hatlar toplamında 855 bin 833 uçuş gerçekleştirmiştir(Hopancı, Akdeniz, Şahin, 2021: 450-451). Pandemi ilan edilmesi ile ani sayılabilecek uçuşların azaltılması ve sınırların kapanması kararı alındı. Ülkelerin sınırlarını kapatması uçuş sayılarında azalma meydana gelmesi ülkelerinde olmayan insanların ülkelere geri dönmelerine ya da başka bir ülkeye gitmek zorunda olan insanların oldukları yerde kalmalarını zorunlu kılan bir duruma dönüştü. Tatil için, iş seyahati için, eğitim için başka bir ülke sınırları içinde bulunan insanlar belirli bir süre o bölgeden çıkamaz duruma geldiler.

Koronavirüs salgınında toplumsal ihtiyaçların karşılanabilmesi dünyanın pek çok bölgesinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkar. İhtiyaçların karşılanmasında üretim, dağıtım ve tüketim zincirinin kesintiye uğramaksızın işlemesi, tedarik zincirinin güvenliğinin korunması gereklidir. Küresel boyutta bulunan şirketlerin müşterilerini memnun etme yönünde iyi organize olmuş ve iyi planlanmış tedarik zincirine sahip olmaları her zaman büyük önem taşımaktadır. Koronavirüs salgını ile birlikte ülkelerin sınırlarını kapatması, salgının yayılımını durdurmak için kullanılan farklı yöntemler tedarik zincirinin kırılgan olmasına ve sürecin aksayabileceği gerçeğini gösterdi(Öz, 2020: 26). Birçok ülkede uygulanmaya alınan sokağa çıkma kısıtlaması, uluslararası giriş çıkışların kapatılması, ülke içerisinde çalışma hayatının aksaması gibi durumlar eğitim, tarım, lojistik, turizm, sivil havacılık, finans sektörleri başta olmak üzere tüm sektörleri etkilemiştir.

Tedarik zincirinde oluşan kırılma üretim şirketlerine işçilik maliyetlerinde artışa sebep olmuştur. Ürünlerin hammadde ya da ara mal olarak %70'ini Çin'den getiren imalat firmaları iflas etme noktasına gelmiştir. Çin'deki bulunan fabrikaların kapanması, ulaşım yollarında aksamalar ve ülke sınırlarının kapanmasından sonra ürün alım satımında zorluklar meydana getirdi. Amerika Birleşik Devletleri salgın öncesinde her ne kadar Çin Halk Cumhuriyeti ile ticaret alanın birbirlerine ambargolar uygulamaya çalışsalar dahi özellikle Amerika Birleşik Devletleri Çin'in kapanmasından etkilenerek yaklaşık %75 tedarik zincirinde kopmalar yaşamıştır. Amerika Birleşik Devletlerde faaliyet gösteren şirketler piyasaya ürünlerin teslimat sürelerini iki katına çıkardığını bildirdi. Koronavirüs sonrasında küresel boyutta hammadde ve nihai ürün sıkıntısı hava yolu ve deniz yolu ulaşımlarındaki sorunlardan etkilenerek problemlerin büyümesini tetiklemiştir(Cinel, 2020: 132).

Çeşitli sektörlerde üretim yapan fabrikalar salgına karşı alınan tedbirler neticesinde hammadde ve ara mal temini etmekte zorluk çekmesi, üretim aşamasında işçilerin mesai kavramının değişmesi ve hatta hastalığa yakalanma durumu ile üretimi durdurmak zorunda kaldılar. Diğer bir tedarik zincirinin dağıtım rolünü üstlenen kargo ve lojistik süreçlerinde de benzer durum yaşanmaktadır. Elemanlarının hastalığa yakalanması, kargo paketlerinin dezenfektan ile temizlenmesi, sipariş verilen kargoların gecikmiş olarak gelmesi ve planlanan dağıtım şekline uyum gösteremeyerek yığılmaların gerçekleşmesi ürün ve hizmetlerin gecikmesine neden oldu. Koronavirüs salgını öncesinde satın alma ve tedarik strateji anlamında da önemli değişimler meydana geldi. Fabrikalar ve şirketler açısından hedef olarak belirlenen unsur maliyetlerin ve riskin asgari düzeye getirilip stokların mümkün olduğunca azaltılması ön plandaydı. Ancak salgın ile beraber hedef değiştirerek tedarik zincirinde oluşan kopmalardan en az düzeyde etkilenmek adına ve taleplere yanıt verebilmek için talep gören ürünlerin stoklanması anlayışı gelişti(Senir, Büyükkelik, 2020, 638).

İmalat sanayi kapasite kullanım oranları hiçbir zaman tam kapasite ile kullanılamamıştır. Üretimin aksamasına sebep olacak işçi grevleri, yılın farklı günlerinde bulunan tatil günleri, makinelerde yaşanan arızaları gibi bazı sebepler vardır. Bu sebeplerin yanında bir de dünyayı kapsayan koronavirüs salgını ve onun oluşturduğu etkenler imalat sanayinin aksamasına sebebiyet vermektedir.

Ekonomi kurumu toplumda üretimi, üretimde bulunan iş bölümünü ve üretimden kazanılan kaynakların bölüşümünü kapsayan ilişkiler bütünüdür. Üretimde kullanılan teknik ve yöntemler,

üretimin sınıfsal niteliği, ürünlerin toplumda dağılım şekli toplumun belirleyici dinamiklerinden biri olan ekonomi kurumunu meydana getirir. Koronavirüs salgının dünyayı kapsamı ile birçok devletler bütçelerinde acil eylem planlarını yeniden düzenlemek zorunda kaldı. Ekonomide salgının oluşturduğu koşullar nedeni ile büyüme oranlarında düşüş, istihdam oranlarında gerileme, işsizlik oranlarında artış, ödemeler dengesi ve bütçe dengesinde bozulmalar meydana geldi. Ekonomik yönden yaşanan bu olumsuzluklar aslında bunun sosyal bir krizi tetikleyecek nitelik taşıdığını belirtir. Üretim süreçlerinin yavaşlaması hatta bazı dönemlerde zorunlu olarak tamamen durması, tedarik zincirinin kopması ve gecikmeler yaşanması, ulaşım ağlarının kapanması bu alanda büyük problemler oluşturmaktadır(Güngörer, 2020: 400). Salgın belirli bölge ve belirli sektöre ait bir problem oluşturmadığı için geniş kapsamlı olarak ortaya çıkar ve yayılım gösterir.

Salgın ile birlikte dünya genelinde %10 iş kaybı meydana geldi. Her 5 çalışandan 4'ü salgının çeşitli şekillerde etkilendi. Karantina uygulamaları, İzolasyon, sokağa çıkma kısıtlamalar, sınırların kapanması insan hareketliliğini azaltan unsurlardır. Bu durumun sonucunda iş yerleri küçülmeye gitti, geçici ya da kalıcı biçimde iş yerlerini kapatma zorunda kalanlar oldu. İşletme sahipleri kadar bu durum işçilerinde iş hayatlarının sektöre uğramasına sebep oldu. Salgın ekonomik anlamda etkileri farklı olsa dahi bütün sınıflara etkisini gösterdi(Özkan, 2021: 99).

İşsizlik sigortası, sosyal yardım gibi koruma sistemleri bulunmayan ya da yeterli olmayan gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler işsizliği etkilerini daha yoğun olarak yaşamayı kaçınılmazdır. Koronavirüs salgının çalışma ortamında yeterli mesafe alanı oluşturulamaması gerekçesi ile birçok iş yeri işçilerini ücretsiz izne ya da hafta birkaç gün çalışılacak uygulamalara gidildi. Emek arzında ve emek talebinde meydana gelen azalış işçilerin gelirlerini ve işlerini kaybetme tehlikesi oluşturdu(Kara, 2020: 274).

Sokağa çıkma kısıtlamaların getirilmesi kayıt dışı çalışan olarak adlandırılan, düzenli geliri olmayan, maaşlı çalışmayan, günlük işler sonucun mesai bitiminde ücretini alarak geçinmeye çalışan insanlar ve aileleri maddi açıdan oldukça zor durum geçirdiler. Uluslararası düzeyde sınırların kapanması ve seyahat kısıtlamalarının getirilmesi turizm sektörünü olumsuz etkilerken, inşaat, sağlık, hizmet, sektörlerinde istihdam alanında kayıplar gerçekleşti(Güngörer, 2020: 401).

6. DEĞERLENDİRME

Koronavirüs salgının oluşturduğu belirsizlik ve risk ortamı toplumsal işleyişin her noktasında tesir etmiştir. Ulaşımın, tedarik zincirlerinin, üretimin ve istihdamın olumsuz etkilenmesine sebep olan salgın aynı zamanda değişiminde habercisidir. Yaşanılan problemler oluşan riskler sonrasında değişim anlık olarak veya salgının gücü bittiği dönemde yeniden üzerine düşünülecektir. Salgın dönemi boyunca dünyada ve Türkiye'de hastalığın yayılmasını engellemek ve yayılım hızını düşürmek için farklı alanlarda birçok tedbirler alındı. Alınan tedbirler sadece hastalık odaklı değil toplumda bulunan kurum ve kuruluşların sorumluluk ve görevlerini en olabir biçimde devam ettirmeye çalışmak amaçlanmıştır.

Koronavirüs salgını sonrasında Beck'in Risk Toplumu kuramını yeniden düşünmek gerekir. Beck Sanayi toplumunun getirdiği belirsizlikler ve risklerin zaman içerisinde kanıksandığı, durumun normalleştiğini belirtir. Ancak sanayi toplumunun denetim mekanizmasının zayıf kalması sonucunda meydana geldiğini iddia ettiği Risk Toplumu için yine çözümü Düşünümsel

Modernleşmede cevap bulur. Oluşan belirsizlik ve risklerin kontrol edilebilir ve ortadan kaldırılabılır olması bunların üzerine çözüm yolları aramaktan geçer. Beck her şeye evet diyen bir anlayışın sorunları çözemeyeceğini ve yaşanılarak tecrübe edilen durumların titizlikle üzerinde düşünülmesi gerektiğini vurgular. Risklerin oluşturduğu karamsarlıkların Düşünümsel Modernleşme ile umut verici anlamlarla yüklenmesi gerektiğinin altını çizer. Akıl, Mantık ve sağduyu ile hareket edilmesi gerekir. Covid-19 pandemisinin de bu düşünce ile ele alınması gerekir. Dünya üzerinde eş zamanlı ve bütün yerküreyi etkisi altına alan bir durum yaşandı ve etkisi hala devam etmektedir. Pandeminin etkisinin neler olduğunu, nelerde başarılı olup nelerde eksik kaldığı gerek küresel kurumlar gerekse her ulus devlet kendi içerisinde değerlendirmesini yaparak acil durum eylem planı oluşturulurken böyle bir durumda neler yapılacağıın senaryosu hazırlanmalıdır.

7. KAYNAKÇA

Beck, U., *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Çev: Kazım Özdoğan, Bülent Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011.

Beck, U., *Siyasallığın İcadı*, Çev: Nihat Ülner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BUZGAN, T.. Ö. GÜNER. *Dünya Sağlık Örgütü'nün Pandemilerdeki Etkinliği ve Post-Pandemik Dönemdeki Geleceği*, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, Türkiye Bilimler Akademisi-TÜBA, Ankara, 2020.

Cinel, E, A., Covid-19'un Küresel Makraekonomik Etkileri ve Beklentiler, Politik Ekonomi Kuram, 25.06.2020.

Çuhacı, A, Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı, Sosyoloji Dergisi, Sayı 14, 2007.

Çuhacı, A, *Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Elmas, M, S, *Güvenlik Paradigmasının Değişimi: Küresel Risk Toplumu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.

Güngörer, F., Covid-19'un Toplumsal Kurumlara Etkisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15.07.2020.

Hopancı, Berke; Akdeniz, Hamza; Şahin, Özlem, Covid-19 Pandemisinin Havacılık Sektörü Üzerine Etkileri, Mühendis, Makine, 22.09.2021

Kara, Elif, Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırma Dergisi, 31.05.2020.

Özkan, Gizem, Covid-19 Pandemisi ile Yoksulluğun Derinleşen Yüzü: Çalışan Yoksullar, Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 02.07.2021.

Öz, T., Covid-19'un Lojistik Sektörüne Etkileri Kapsamında Türkiye Değerlendirmesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Pandemi Özel Sayısı, 31.05.2020.

Senir, G., Büyükkeklik, A., *Covid-19 Salgının Tedarik Zincirlerine ve Lojistik Faaliyetlerine Etkileri*, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, Türkiye Bilimler Akademisi-TÜBA, Ankara, 2020.

Soydemir, Suat, *Modernizmin Karanlık Yüzü: Risk Toplumu, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 01.12.2011.

<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66493/p.html> (Erişim Tarihi: 03.04.2022)

[https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html#:~:text=Yeni%20Koronavir%C3%BCs%20Hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20\(COVID%2D19,2020'de%20tan%C4%B1mlanan%20bir%20vir%C3%BCst%C3%BCr.](https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html#:~:text=Yeni%20Koronavir%C3%BCs%20Hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20(COVID%2D19,2020'de%20tan%C4%B1mlanan%20bir%20vir%C3%BCst%C3%BCr.) (Erişim Tarihi: 03.04.2022)

SAĞLIK KURUMLARINDA KALİTENİN VE VERİMLİLİĞİN SÜREKLİ İYİLEŞTİRİLMESİ YAKLAŞIMIYLA UYGULANAN İYİ UYGULAMALAR ÜZERİNE RETROSPEKTİF BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Dr. Cemre Eda ERKİLİÇ¹

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,

- ORCID ID: 0000-0002-9662-1180

ÖZET

İyi uygulamalar sağlık kurumlarında çevresel değişimlere uyum sağlayarak bakım ve hizmet kalitesinin ve verimliliğinin iyileştirilmesinde etkili olan yöntemlerdir. Kalite girişimleri olarak nitelendirilen iyi uygulamalar, arzu edilen sağlık sonuçlarına ulaşılmasını sağlayarak sağlık sistemlerini güçlendirmektedir. Sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların belgelenmesi ve paylaşılması mevcut uygulamaların iyileştirilmesini ve yeni uygulamaların geliştirilmesini kolaylaştırmakta, böylece sağlık kurumlarında performansın iyileştirilmesi ve hataların en aza indirilmesi sağlanmaktadır. Sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamalara yönelik paylaşımların yapılması, iyi uygulamaların benimsenmeleri ve yaygınlaştırılmaları açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların incelenerek mevcut durumlarının belirlenmesi ve yaygınlaştırılmalarına katkı sunulması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma amacı doğrultusunda T.C. Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğüne bağlı sağlık kurumlarında 09.03.2020-01.03.2022 tarihleri arasında uygulanan iyi uygulamalara ait paylaşılan verilerin incelendiği retrospektif bir araştırma gerçekleştirilmiştir. İyi uygulamalara yönelik toplanan verilerin düzenlenmesinde Microsoft Office Excel Programı, frekans ve yüzde değerleri olarak hesaplanan tanımlayıcı istatistiklerin elde edilmesinde ise SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda 58 ilde toplam 202 iyi uygulamanın uygulandığı, 24 ilde ise herhangi bir uygulamanın uygulanmadığı tespit edilmiştir. İyi uygulamaların %89'unun hastanelerde, %11'inin ise ağız ve diş sağlığı merkezlerinde ve ağız ve diş sağlığı hastanelerinde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, hastanelerde uygulanan iyi uygulamaların %68'inin ve ağız ve diş sağlığı merkezlerinde ve ağız ve diş sağlığı hastanelerinde uygulanan iyi uygulamaların %86'sının süreklilik gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, sağlık kurumlarından uygulanan iyi uygulamaların çalışan ve hasta memnuniyetinin artırılması, tedavi etkinliğinin artırılması, performansın artırılması, hastaların bilinçlendirilmesi, maliyetlerin azaltılması, kaynakların verimli kullanılması, zamanın etkin kullanılması gibi kalite ve verimliliğin iyileştirilmesine yönelik önemli katkılar sağladığı belirlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular sağlık kurumlarında kalite ve verimliliği sürekli iyileştirerek bakım ve hizmet sunumunda katma değer sağlayan iyi uygulama sayılarının artırılmasının ve iyi uygulamaların ülke genelinde yaygınlaştırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İyi uygulama, Kalite, Verimlilik, Sürekli İyileştirme, Hastane, Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi, Sağlık Kurumları

A RETROSPECTIVE RESEARCH ON GOOD PRACTICES APPLIED WITH THE APPROACH OF CONTINUOUS IMPROVEMENT OF QUALITY AND EFFICIENCY IN HEALTH INSTITUTIONS

ABSTRACT

Good practices are effective methods of improving the quality and efficiency of care and service by adapting to environmental changes in health institutions. Good practices, which are characterized as quality initiatives, are also effective in strengthening health systems by ensuring that desired health results are achieved. Documenting and sharing good practices in health institutions facilitates the improvement of current practices and the development of new applications, thus, performance is improved in health institutions and errors are minimized. Sharing for good practices applied in health institutions is important for the adoption and generalization of good practices. This study was carried out in order to determine their current status and contribute to their generalization by examining the good practices applied in health institutions. For the purpose of the study, a retrospective research was carried out in the health institutions of the General Directorate of Public Hospitals of the Ministry of Health of the Republic of Turkey, examining the shared data on good practices applied between 09.03.2020-01.03.2022. The Microsoft Office Excel Program was used to organize the collected data for good practices, and SPSS 22.0 program was used to obtain descriptive statistics calculated as frequency and percentage values. As a result of the research, it was determined that a total of 202 good practices were applied in 58 provinces and no applications were applied in 24 provinces. It was concluded that 89% of good practices are applied in hospitals and 11% in oral and dental health centers and oral and dental health hospitals. In addition, it was determined that 68% of the good practices applied in hospitals and 86% of the good practices applied in oral and dental health centers and oral and dental health hospitals were continuous. However, it has been determined that good practices applied from health institutions make important contributions to improving quality and efficiency such as increasing employee and patient satisfaction, increasing treatment effectiveness, improving performance, raising awareness of patients, reducing costs, using resources efficiently, and using time effectively. The findings of the research demonstrate the importance of increasing the number of good practices and spreading good practices throughout the country by continuously improving quality and efficiency in health institutions, providing added value to care and service delivery.

Keywords: Good Practice, Quality, Efficiency, Continuous Improvement, Health Institutions, Hospital, Oral and Dental Health Centers, Oral and Dental Health Hospitals

1. GİRİŞ

Sağlık sistemleri, açık sistemler olarak çevre ile sürekli etkileşim halindedir. Sağlıkın korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi sürecinde çevresel değişimlere uyum sağlanması sağlık sistemlerinin performansı ve sürdürülebilirliği üzerinde etkili olmaktadır. Günümüz koşullarında yaşlanan nüfus, artan kronik hastalık oranları, düşük değerli bakım, artan maliyetler, verimsizlikler, gereksiz kaynak kullanımı ve harcamalar, bütçe kısıtlamaları, artan beklentiler ve rekabet nedeniyle baskı altında olan sağlık sistemlerinin uzun dönemli performansı ve sürdürülebilirliği de

baskı ve tehdit altındadır (Braithwaite, vd., 2019). Sağlık sistemlerini etkileyen baskı ve tehdit unsurlarının üstesinden gelmenin potansiyel bir yolu, daha iyi yönetim uygulamalarıyla sağlık kurumlarının, tesislerinin ya da aktörlerinin performansını, diğer bir ifadeyle hizmet ve bakım kalitesini ve verimliliğini iyileştirmektir (Hu vd.,2022). İyileşme çalışmalarından olan iyi uygulamalar, iyi sonuçlar verdiği kanıtlanmış bir uygulamayı ifade eden, aynı zamanda denenmiş, tekrarlanan ve daha fazla benimsenebilmesi için paylaşılması gereken başarılı deneyimlerdir (Kaya ve Sarıçoban, 2022). İyi uygulamalar, çevresel değişimlere uyum sağlayarak sağlık kurumlarında kalitenin ve verimliliğin hem iyileştirilmesi hem de geliştirilmesi sürecinde etkili olan yöntemlerdir.

Sağlık sonuçlarını ve sağlık hizmetlerinin genel kalitesini iyileştirmek ve genel olarak sağlık sistemini güçlendirmek için iyi uygulamalar uygulanmaktadır (Ten Ham-Baloyi vd., 2020). İyi uygulamaların yaygınlaştırılması, kalite ve verimliliğin iyileştirilmesine ve geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. İyi uygulamalardan daha fazla fayda sağlanması için iyi uygulamaların belgelenmesi, paylaşılması ve benimsenmesi gerekmektedir. Belgelenen, paylaşılan ve benimsenen iyi uygulamalar ile kurumlarda meydana gelen iyileşmeler ve gelişmeler takip edilerek benzer amaçları olan diğer kurumlara örnek olunmaktadır (Kaya ve Sarıçoban, 2022). Böylece, mevcut uygulamaların iyileştirilmesi veya yeni uygulamaların geliştirilmesi kolaylaşmakta ve hızlanmaktadır. Sağlık sonuçlarının iyileştirilmesinde oldukça etkili bir araç olan iyi uygulamaların sağlık sektöründe yaygınlaştırılarak belgelenmesi ve paylaşılması ise bireysel ve kurumsal performansı iyileştirmeyi ve hatalardan kaçınmayı sağlamaktadır (World Health Organization [WHO], 2017). Olumlu ve ölçülebilir sağlık sonuçların elde edilmesi, kaynakların ve zamanın etkin bir şekilde kullanılması, hataların en aza indirilmesi gibi önemli katkılar sağlaması nedeniyle iyi uygulamalar birçok ülkede faaliyet gösteren sağlık kurumlarında uygulanmaktadır. İyi uygulamalar Türkiye’de faaliyet gösteren sağlık kurumlarında da uygulanmaktadır. Türkiye’de sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaları inceleyerek mevcut durumlarını belirlemek ve iyi uygulamaların yaygınlaştırılmasına katkı sunmak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, T.C. Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğüne bağlı sağlık kurumlarında kalitenin ve verimliliğin sürekli iyileştirilmesi yaklaşımıyla uygulanan iyi uygulamaların detaylı olarak incelendiği retrospektif bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle iyi uygulamaya yönelik kavramsal çerçeve sunularak literatürde yer alan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra araştırmanın gereç ve yöntemine ilişkin açıklama yapılmış ve çizelgeler ve görseller yardımıyla araştırma bulguları paylaşılmıştır. Son bölümde araştırma sonuçları açıklanarak, değerlendirme yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. İyi Uygulama Kavramı ve İyi Uygulamanın Karşılması Gereken Kriterler

Rakiplere karşı performansı kıyaslamak için bir araç olarak özel sektörde ortaya çıkan ve kurum performansının iyileştirilmesini teşvik eden iyi uygulama kavramı, kamu sektöründe özellikle

1997'den bu yana seçilenler olmak üzere birbirini izleyen merkezi hükümetleri meşgul eden kamu yönetiminin reform gündeminin bir yönü olarak daha yakın zamanda kullanıma girmiştir (Brannan vd., 2008). İyi uygulama kavramı kamu sektöründe ülkeler arası politika transferlerinin temelini oluşturmakta olup; göç, eğitim, halk sağlığı gibi farklı sektörlerde giderek daha fazla kullanılmaktadır (Nb ve Colombani, 2015). Sağlık, kamu yönetimi, eğitim sistemi, proje yönetimi gibi alanlarda sık kullanılan bir kavram olan iyi uygulama (good practice), deneyim ve araştırma yoluyla arzu edilen sonuca ulaştırdığı güvenilir bir şekilde kanıtlanmış bir yöntem ya da teknik olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2008). Genellikle kalite girişimleri olarak organize edilen iyi uygulama, zaman içerisinde iyileştirmeler elde etmeye yönelik süreç odaklı ve kaliteyle ilgili örgütsel bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Driever, 2002).

Literatürde “en iyi uygulama (best practice)” olarak da kullanılan iyi uygulama kavramı sağlık programları ve hizmetleri bağlamında; arzulanan sonuçlara ulaşmak için gereğinden fazla kaynak kullanmadan ve diğer durumlarda sağlık sorunlarına uyarlanmış çözümler geliştirmek ve uygulamak için belirli durumlarda neyin işe yaradığına ilişkin kullanılabilir bilgi olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2017). Ayrıca, belirli bir gerçek yaşam ortamında uygulandığında nüfus sağlığını iyileştirmede etkinlik kanıtı gösteren ve diğer ortamlarda tekrarlanabilirliği muhtemel olan uygulama biçiminde de tanımlanmaktadır (Nb ve Colombani, 2015). İyi uygulamalar optimal kabul edilen kaliteli bakımı ve hizmeti temsil etmekte olup, iyileştirilmiş hasta ve sağlık sonuçları elde etmek için yüksek kaliteli kanıtlara dayalı sağlık uygulamaları, yöntemleri, müdahaleleri, prosedürleri veya teknikleri içermektedir (Ten Ham-Baloyi vd., 2020). Arzu edilen sağlık sonuçlarına ulaşılmasında etkili bir araç olan iyi uygulamalarda amaçlanan kanıt dayalı uygulamalar sunmak, yüksek performans elde edilmesini sağlayan uygulamaları gerçekleştirmek ve yapılan çalışmalarda kaliteye ulaşmaktır (Kaya ve Sarıçoban, 2022).

İyi uygulama bir faaliyetin, programın, stratejinin, projenin, mevzuatın, kılavuzun veya politikanın uygulanmasıyla ilgili olabilmektedir (WHO, 2017). İyi uygulamanın etkili olması ve ölçülebilir olumlu sonuçlar göstermesi için karşılması gereken birtakım kriterler bulunmaktadır. İyi uygulamalar olarak kabul edilebilecek sağlık programlarının ve hizmetlerinin planlanması, uygulanması ve izlenmesine ilişkin ülke deneyimlerinin paylaşılmasına ve belgelenmesine rehberlik etmek amacıyla WHO (2008) tarafından yayımlanan “Sağlık Programlarında ‘En İyi Uygulamaları’ Belgeleme ve Paylaşma Rehberi” isimli belgede *verimlilik, etkinlik, uygunluk, sürdürülebilirlik, etik sağlamlık, tekrarlanma olanağı, toplum katılımı, paydaş katılımı ve politik taahhüt* olmak üzere iyi uygulamaların karşılması gereken dokuz kriter olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, WHO (2008) tarafından yayımlanan raporda gereğinden fazla kaynak kullanılmadan faydalı sonuç üretildiği sürece iyi uygulamaların dokuz kriterlerin tamamını karşılması gerekmediği belirtilerek, diğer kriterlerden birine veya daha fazlasına ek olarak iyi uygulamaların asgari düzeyde verimlilik, etkinlik ve uygunluk kriterlerini karşılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, WHO (2017) tarafından yayımlanan “Aile Planlaması Programlarında En İyi Uygulamaları Belirleme ve Belgeleme Rehberi” isimli belgede *verimlilik, etkinlik ve uygunluk*

kriterleriyle birlikte *etik sağlamlık* kriterinin de iyi uygulamanın asgari düzeyde karşılaması gereken kriter olduğu belirtilmiştir. İyi uygulamalara yönelik WHO (2008;2017) tarafından yayımlanan raporlardan farklı olarak Ng ve Colombandi (2015) tarafından halk sağlığı alanındaki iyi uygulamaların *verimlilik, etkinlik, sürdürülebilirlik, uygunluk, etik sağlamlık, tekrarlanabilirlik, paydaş işbirliği ve toplum katılımı* olmak üzere tamamı olmasa da sekiz kriterin büyük bir kısmını karşılaması gerektiği ifade edilmiştir.

2.2.Literatür İncelemesi

İyi uygulama konusu üzerine hem yurt dışında hem de yurt için sağlık sektöründe farklı alanlarda gerçekleştirilen bazı çalışmaların olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, Driever (2002) tarafından hemşirelikte iyi uygulama kavramını açıklığa kavuşturmak ve tanımlamak amacıyla yapılan çalışmada, kanıta dayalı uygulama ve iyi uygulama ilişkisi incelenerek, iyi uygulama ve kanıta dayalı uygulama tanımı sentezlenmiştir. Natarajan (2006) tarafından kaliteyi, verimliliği ve güvenliği artırmaya yönelik kavramları, iyi uygulamaları ve araçları öğrenmek ve aktarmak amacıyla sağlık sektöründeki fırsatların ve zorlukların analiz edildiği çalışma sonucunda; sağlık sektöründe birçok iyi uygulamanın bulunduğu tespit edilmiş, iyi uygulamaların sağlık sektörüne aktarılmasının önündeki engeller tanımlanmış ve bu engellerin üstesinden gelmek için kritik olan faktörlere ilişkin öneriler sunulmuştur. Ng ve Colombani (2015) tarafından halk sağlığında iyi uygulamalar konusu üzerine sistematik bir literatür incelemesinin yapıldığı çalışma sonucunda, iyi uygulama ve uygulamaya dayalı kanıt kavramlarına yönelik tanımlar ve kriterler sunulmuştur. Kılıç ve diğerleri (2017) tarafından iyi uygulama örneği olarak e-Mental sağlık uygulamasının incelenmesi amacıyla yapılan çalışma sonucunda, e-Mental sağlık uygulamalarının daha ekonomik, toplumsal açıdan daha faydalı ve insan kaynağının kullanımı açısından daha etkili ve verimli olduğu belirlenmiştir. Ten Ham-Baloyi ve diğerleri (2020) tarafından sağlık kuruluşlarında iyi uygulamaların yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılan çalışma sonucunda, daha iyi sağlık sonuçlarının elde edilmesi için sağlık kuruluşlarında iyi uygulamaları yaygınlaştırmak isteyen yöneticiler tarafından kullanılabilir bir rehber geliştirilmiştir. Dias ve diğerleri (2021) tarafından sağlık veri güvenliği sistemleri için iyi uygulamaların ve gereksinimlerin belirlenmesi amacıyla sistematik bir literatür incelemesinin yapıldığı çalışma sonucunda, sağlık sektöründe ve tıbbi cihazlarda veri güvenliği risklerini yönetmek için benimsenebilecek bir bizi iyi uygulama ve gereksinim tanımlanmıştır. Kaya ve Sarıçoban (2022) tarafından sağlık kurumlarında gerçekleştirilen iyi uygulama örneklerinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışma sonucunda; sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların ihtiyaçlar ile paralellik gösterdiği belirlenmiştir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada, Türkiye’de sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaları detaylı olarak inceleyerek, mevcut durumlarının belirlenmesi ve yaygınlaştırılmalarına katkı sunulması amaçlanmıştır. Kalite ve verimlilik iyileştirmeleri doğrultusunda uygulanan iyi uygulamaların

tespit edilerek mevcut durumlarının belirlenmesi ve paylaşılmasını sağlayan bu araştırma, sağlık sektöründe uygulanan iyi uygulamaların yaygınlaştırılması konusunda yöneticiler, uygulayıcılar ve araştırmacılar tarafından gelecekte iyi uygulamalar konusunda yapılacak çalışmalara yön gösterici bir nitelik taşıması ve literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

3.2.Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların incelenerek mevcut durumlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma, T.C. Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı sağlık kurumları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırma, Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğüne bağlı sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamalara yönelik sahadan toplanarak, “Kamu Hastaneleri İyi Uygulama Örnekleri Verimlilik ve Kalite Uygulamaları” isimli internet sayfasında yayımlanan veriler ile sınırlı tutulmuştur. Özel sektör mülkiyetinde faaliyet gösteren sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamalar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

3.3.Araştırmanın Modeli

Tanımlayıcı ve kesitsel tipte olan bu araştırma retrospektif olarak gerçekleştirilmiştir. Retrospektif araştırmalar geriye dönük bir biçimde incelemelerin gerçekleştirildiği araştırmalardır. Verilerin belirlenmesi geçmişte kaydedilen bilgilere bağlı olan ve kayıtlı veriler kullanılarak gerçekleştirilen retrospektif araştırmalarda, verilere ekleme yapılamamakta ve veri üzerinde araştırmacının herhangi bir denetimi bulunmamaktadır (Çaparlar ve Dönmez, 2016).

3.4.Araştırmanın Verileri ve Analizi

Araştırmada sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamalara yönelik 09.03.2020-01.03.2022 tarihleri arasında “Kamu Hastaneleri İyi Uygulama Örnekleri Verimlilik ve Kalite Uygulamaları” isimli internet sitesinde paylaşılan veriler, 10 Mart-10 Nisan 2022 tarihleri arasında retrospektif olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda, 09.03.2020-01.03.2022 tarihleri arasında internet sitesinde paylaşılan toplam 202 iyi uygulamanın tamamı eleme yapılmadan araştırma kapsamına alınmış ve detaylı olarak incelenmiştir. İnceleme sürecinde iyi uygulamaların adlarına, kategorilerine, başlangıç yıllarına, süreklilik durumlarına, uygulandığı illere, uygulandıkları sağlık tesislerinin adına, güncellenme tarihlerine ve sağladıkları katkılara yönelik veriler toplanmıştır. Toplanan veriler Microsoft Office Excel Programı yardımıyla düzenlenerek oluşturulan bir veri formuna işlenmiştir. Araştırma verilerinin analizinde Statistical Package for Social Sciences (SPSS) 22.0 sürümü kullanılmış ve frekans ve yüzde olarak tanımlayıcı istatistik değerleri hesaplanmıştır.

5. BULGULAR

Türkiye’de Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğüne bağlı sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulama örneklerinin illere göre dağılımı Görsel 1’de gösterilmektedir.

Görsel 1. Türkiye’de Sağlık Kurumlarında Uygulanan İyi Uygulamaların İllere Göre Dağılımı

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022a.

Araştırma sonucunda sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulama sayısının toplam 202 olduğu ve iyi uygulamaların uygulandığı il sayısının toplam 58 olduğu tespit edilmiştir. Görsel 1 incelendiğinde toplam 17 uygulama ile Ankara’nın ve toplam 16 uygulama ile Bursa’nın en fazla uygulama sayısına sahip iller olduğu görülmektedir. Ayrıca, Bolu (8), İzmir (8), Kayseri (8), Sakarya (7), Aydın (6), Kırklareli (6), Samsun (6), Şanlıurfa (6), Zonguldak (6), Adana (5) ve Erzurum (5) olmak üzere toplam 11 ilde beş ve üzerinde iyi uygulamanın uygulandığı; toplam 45 ilde beşten daha az iyi uygulamanın uygulandığı, toplam 24 ilde ise herhangi bir iyi uygulamanın uygulanmadığı görülmektedir.

Sağlık kurumlarında uygulanan 202 iyi uygulamanın başlangıç yıllarına göre dağılımları Çizelge 1’de gösterilmektedir.

Çizelge 1. İyi Uygulamaların Uygulanmaya Başladığı Yılların Dağılımı

Başlangıç yılı	Sayı (n)	Yüzde (%)
2000	1	0,50
2009	1	0,50
2010	2	0,99
2012	2	0,99
2013	2	0,99
2014	2	0,99
2015	2	0,99
2016	8	3,96
2017	8	3,96

2018	30	14,85
2019	32	15,84
2020	41	20,30
2021	14	6,93
Başlangıç Yılı Belirtilmeyen	57	28,22
Toplam	202	100,0

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022a.

Araştırma sonucunda sağlık kurumlarında 2000 yılında bir iyi uygulamanın uygulanma başladığı, 2000-2017 yılları arasında toplam 28 iyi uygulamanın ve 2018-2021 yılları arasında toplam 111 iyi uygulamanın uygulanmaya başladığı tespit edilmiştir. Çizelge 1 incelendiğinde iyi uygulamaların %20,30'unun 2020 yılında uygulanmaya başladığı, ancak %28,22'sinin başlangıç yıllılarının belli olmadığı görülmektedir.

Türkiye'de sağlık kurumlarının büyük bir bölümünü hastaneler oluşturmaktadır. Hastaneler sağlık sisteminin en önemli aktörleri olarak, hizmet üretimi ve sunumu sürecinde sağlık için ayrılan kaynakların büyük bir bölümünü kullanmaktadır. Sayıları ve kullandıkları kaynaklar dikkate alındığında bu araştırmada hastanelerde uygulanan iyi uygulamaların incelenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, araştırma kapsamında incelenen iyi uygulamaların %89'unun hastanelerde farklı kategoriler altında uygulandığı tespit edilmiştir. Hastanelerde uygulanan iyi uygulamaların kategorilere göre dağılımlarına yönelik elde edilen bulgular Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Hastanelerde Uygulanan İyi Uygulamaların Kategorilere Göre Dağılımı

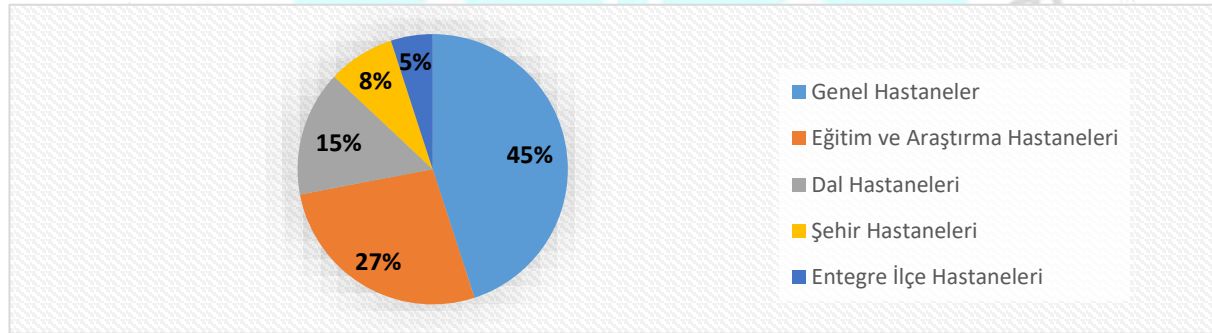
Kategori	Sayı (n)	Yüzde (%)
Otelcilik	36	20,0
Eğitim	28	15,6
İnsan Kaynakları Yönetimi	15	8,3
Atık Yönetimi-Çevre Yönetimi	14	7,8
Doğumhane	14	7,8
Gebe Okulu	14	7,8
Hasta Güvenliği	12	6,7
Çalışan Güvenliği	9	5,0
Poliklinik	7	3,9
Yoğun Bakım	4	2,2
Laboratuvar	4	2,2
Görüntüleme	4	2,2
Yataklı Servisler	3	1,7
Ameliyathane	3	1,7
Acil Servis	2	1,1
Sağlık Bakım Hizmetleri	2	1,1
Medikal Depo	2	1,1
Muhasebe Bütçe	2	1,1
Teknik Hizmetler	2	1,1

Eczacılık	1	0,6
Veri Yönetimi	1	0,6
Güvenlik	1	0,6
Toplam	180	100,0

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022b.

Araştırma sonucunda hastanelerde uygulanan iyi uygulamalara ait toplam 22 kategori ve ilgili kategorilere ait toplam 180 iyi uygulama tespit edilmiştir. Çizelge 2 incelendiğinde hastanelerde uygulanan iyi uygulamaların %20'sinin otelcilik kategorisi ve %15,6'nın eğitim kategorisi altında yer aldığı görülmektedir. Otelcilik ve eğitim kategorilerini sırasıyla insan kaynakları yönetimi, atık yönetimi-çevre yönetimi, doğumhane, gebe okulu, hasta güvenliği, çalışan güvenliği ve poliklinik kategorilerinin takip ettiği, diğer kategorilere ait uygulama sayılarının ise beşten az olduğu görülmektedir.

Türkiye'de farklı kategorilere ait iyi uygulamaların hastanelere göre dağılımı Görsel 2'de gösterilmektedir.

Görsel 2. İyi Uygulamaların Hastanelere Göre Dağılımı

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022b.

Araştırma sonucunda Türkiye'de toplam 180 iyi uygulamadan 82'sinin genel hastanelerde (%45) uygulandığı tespit edilmiştir. Görsel 2 incelendiğinde genel hastaneleri sırasıyla 48 iyi uygulama ile eğitim ve araştırma hastanelerinin (%27), 27 iyi uygulama ile dal hastanelerinin (%15), 14 uygulama ile şehir hastanelerinin (%8) ve 9 uygulama ile entegre ilçe devlet hastanelerinin (%5) takip ettiği görülmektedir.

Türkiye'nin farklı illerinde faaliyet gösteren hastanelerde uygulanan iyi uygulamalara ait on farklı örnek Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3. Hastanelerde Uygulanan İyi Uygulama Örnekleri

İl	Uygulama Adı (Ait Olduğu Kategori)	Hastane Adı	Başlangıç Yılı/Süreklilik Durumu	Uygulamanın Sağladığı Katkılar
Adana	Dijital Doğuma Hazırlık Eğitimi (Doğumhane)	Adana Şehir Eğitim ve Araştırma Hastanesi	2020/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Bilinçli doğum yapılması, normal doğum eylemi, ağrı yönetimi ve yeni rollerin benimsenmesi için gebe ve yakınlarına eğitim verilerek, gebelerin ve gebe yakınlarının doğum öncesi, doğum ve doğum sonrası dönemle ilgili bilinçlendirilmelerini sağladı.
Ankara	Fötal MR ve Anestezili Çocuk MR Çekimi (Görüntüleme)	Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi	2010/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Çocuk hastalarda MR çekimlerinin daha rahat, etkin ve kısa sürede gerçekleştirilmesini sağladı. Bebek doğmadan anomali teşhisinin koyulmasını sağladı.
Aydın	Covid Market (Eczacılık)	Aydın Devlet Hastanesi	2020-2021 yılları arasında uygulandı.	<ul style="list-style-type: none"> 24 saat kesintisiz hizmet verilen market ile koruyucu ekipmanlara kolay ulaşımı sağladı. Koruyucu ekipmanların etkin ve verimli kullanımını sağladı.
Bursa	Sağlık Çalışanlarına Psikodestek (İnsan kaynakları yönetimi)	Bursa Çekirge Devlet Hastanesi	2021/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Çalışan memnuniyetinde artış sağladı. Çalışanların kuruma aidiyet duygularının pekiştirilmesini sağladı. Çalışanların iş performanslarında artış sağladı.
Elazığ	Aktivite Merkezi (Eğitim)	Elazığ Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi	2014/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Klinikte yatan hasta becerilerinin ortaya çıkarılmasını sağladı. Hastanın hareketsiz kalmayıp sağlıklı yaşamasını sağladı. Uğraş terapileriyle hastaların tedavi etkinliğinin artmasını sağladı. Hastaların yattığı süre içerisinde sıkılmadan hoş vakit geçirmesini, böylece hasta memnuniyetinin artmasını sağladı.
Eskişehir	Ergoterapi Uygulamaları İle El Rehabilitasyonu (Sağlık bakım hizmetleri)	Eskişehir Şehir Hastanesi	2021/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Hastaların rehabilitasyon ihtiyaçlarının giderilmesini ve başka kurumlara yönlendirilmeleri ihtiyacının ortadan kaldırılmasını sağladı. Hasta güvenliğine ve hasta memnuniyetine katkı sağladı.

İzmir	Akülü Tıbbi Atık Toplama Arabası (Atık Yönetimi-Çevre Yönetimi)	Ödemiş Devlet Hastanesi	2018/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Tıbbi atıkların en kısa sürede ve en kısa yoldan güvenli bir şekilde tıbbi atık deposuna taşınmasını sağladı. Tıbbi atıklardan oluşabilecek enfeksiyon ve bulaşıcı hastalık risklerinin en aza indirilmesini sağladı. Çalışan memnuniyetini ve çalışan sağlığını koruma düzeyini artırmayı sağladı.
Siirt	Gebe Okulu Egzersiz ve Pilates Uygulaması (Gebe Okulu)	Siirt Devlet Hastanesi	2016/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Hasta ve hasta yakınlarının gebelik süreci, doğum öncesi ve sonrası konularında bilinçlendirilmesini sağladı. Gebelik sürecindeki kaygı panik ve endişenin yerini pozitif duyguların almasını sağladı. Gebelerin doğuma daha motive olarak hazırlanmalarını sağladı.
Trabzon	Yoğun Bakım Refakatçi Konaklama Alanları (Otelcilik)	Akçaabat Haçkalı Baba Devlet Hastanesi	2012/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Uzaktan gelen hasta yakınlarının konaklanabilmelerini sağladı. Hasta yakınlarının memnuniyetlerinin artırılmasını sağladı.
Van	Doğalgazla Elektrik ve Isı Üretimi "Trijenerasyon" (Teknik hizmetler)	Van Eğitim ve Araştırma Hastanesi	2018/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> Doğalgazla elektrik ve ısı üreterek tasarruf sağladı. Verimlilik ve etkililik sağladı. Maliyetlerin %20 oranında azaltılmasını sağladı.

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022b.

Çizelge 3'te Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden en az birer ili temsil edecek şekilde, farklı illerde faaliyet gösteren hastanelerde ve farklı kategorilerde uygulanan iyi uygulama örneklerine yer verilmiştir. Çizelge 3 incelendiğinde hastanelerde uygulanan iyi uygulamalara ait başlangıç yıllarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Hastanelerde uygulanan toplam 180 iyi uygulama incelendiğinde, iyi uygulamaların %68'inin uygulanmaya devam ettiği için süreklilik gösterdiği tespit edilmiştir. Çizelge 3'te görüldüğü gibi "Covid Market" adlı uygulama haricinde diğer uygulamalar süreklilik göstermektedir. Ayrıca, Çizelge 3'te gösterilen örnek uygulamalar ile birlikte hastanelerde uygulanan iyi uygulamaların tamamı incelendiğinde iyi uygulamaların; tedavi etkinliğinin artırılması, çalışanlar açısından zamanın etkin kullanımı, çalışan performansının artırılması, çalışan ve hasta memnuniyetinin artırılması, çalışan ve hasta güvenliğinin artırılması, hastaların bilinçlendirilmesi, insan sağlığının ve çevrenin korunması, hastanelerde kaynakların etkin ve verimli kullanılması, hastanelerde maliyetlerin azaltılması gibi kalite ve verimliliğin iyileştirilmesine yönelik katkılar sağladığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de hastanelerde olduğu gibi Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğüne bağlı ağız ve diş sağlığı hizmeti sunan sağlık kurumlarında da iyi uygulamalar uygulanmaktadır. Araştırma sonucunda iyi uygulamaların yaklaşık %11’inin ağız ve diş sağlığı merkezlerinde (ADSM) ve ağız ve diş sağlığı hastanelerinde (ADSH) uygulandığı tespit edilmiştir. ADSM’lerde ve ADSH’lerde uygulanan iyi uygulamaların kategorilere göre dağılımları Çizelge 4’te gösterilmektedir.

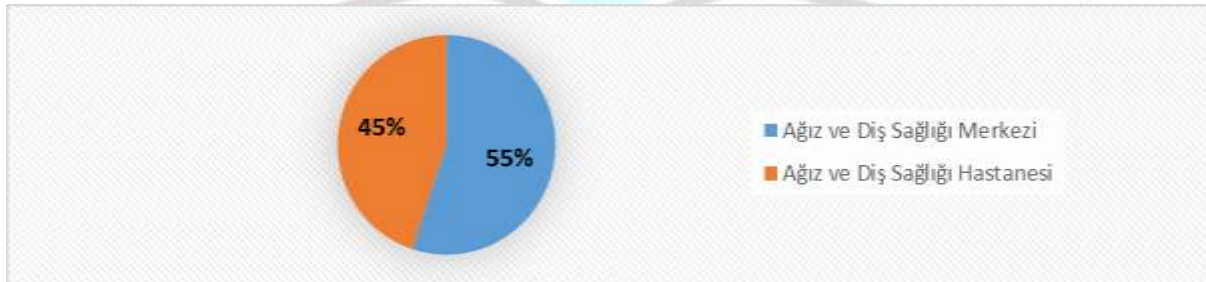
Çizelge 4. ADSM’lerde ve ADSH’lerde Uygulanan İyi Uygulamaların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategori	Sayı (n)	Yüzde (%)
Poliklinik	10	45,5
Hasta Güvenliği	4	18,2
Çalışan Güvenliği	4	18,2
Atık Yönetimi-Çevre Yönetimi	1	4,5
Diş Protez Laboratuvarı	1	4,5
Sterilizasyon	1	4,5
İdari ve Mali Hizmetler	1	4,5
Toplam	22	100,0

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022c.

Araştırma sonucunda ADSM’ler ve ADSH’lerde uygulanan 22 iyi uygulamaya ait toplam yedi kategori tespit edilmiştir. Çizelge 4 incelendiğinde iyi uygulamaların %45,5’inin poliklinik kategorisine ait olduğu için en fazla iyi uygulamanın poliklinik kategorisinde yer aldığı, atık yönetimi-çevre yönetimi, diş protez laboratuvarı, sterilizasyon ve idari ve mali hizmetler kategorilerinin ise en az iyi uygulama sayısına sahip olan kategoriler olduğu görülmektedir.

Türkiye’de farklı kategorilere ait iyi uygulamaların ağız ve diş sağlığı hizmeti sunan sağlık kurumlarına göre dağılımı Görsel 3’te gösterilmektedir.

Görsel 3. İyi Uygulamaların Ağız ve Diş Sağlığı Hizmeti Sunan Sağlık Kurumlarına Göre Dağılımı

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022c.

Görsel 3’te görüldüğü gibi araştırma sonucunda Türkiye’de toplam 22 iyi uygulamadan %55’inin ADSM’lerde ve %45’inin ADSH’lerde uygulandığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de ADSM’lerde ve ADSH’lerde uygulanan iyi uygulamalara ait beş farklı örnek Çizelge 5’te gösterilmektedir.

Çizelge 5. ADSM’lerde ve ADSH’lerde Uygulanan İyi Uygulama Örnekleri

İl	Uygulama Adı (Ait Olduğu Kategori)	ADSM veya ADSH Adı	Başlangıç Yılı/Süreklilik Durumu	Uygulamanın Sağladığı Katkılar
Ankara	Aerosollü İşlemler İçin Kabinler (Hasta Güvenliği)	Tepebaşı Ağız ve Diş Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi	2020/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> • Diş tedavi oranlarında artış sağladı. • Kabinlerin etkin, etkili ve verimli kullanılmasını sağladı.
Bolu	Yönetim ile Çalışan Buluşmaları (İdari ve Mali Hizmet)	Bolu İzzet Baysal Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	2019/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlık çalışanlarının kendi tespitleri ve fikirleri doğrultusunda birçok sorun çözülerek, hızlı ve etkin bir biçimde iyileşme sağladı.
Karabük	Önlemlerimiz Virüsü Yener (Çalışan Güvenliği)	Karabük Ağız ve Diş Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> • Hastane kaynaklı bulaş olmaması sağlandı. • Hasta ve/veya hastane kaynaklı Covid-19 vakasına rastlanmamasını sağladı.
Kırklareli	Çocuk Kulübü Uygulaması (Poliklinik)	Kırklareli Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi	2018/Sürekli	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuk hastalar ve hasta yakınlarının ağız ve diş sağlığı konularında bilinçlendirilmelerini sağladı. • Çocukların iyi vakit geçirip, hastane korkularının azaltılmasını/giderilmesini sağladı.
Nevşehir	Hadi Sen de Sıfır Atık Projesine Katıl (Atık Yönetimi-Çevre Yönetimi)	Nevşehir Ağız Ve Diş Sağlığı Merkezi	2019/ Sömestr tatili boyunca	<ul style="list-style-type: none"> • Çocukların sıfır atık projesi için bilinçlendirilmelerini sağladı. • Çocukların eğlenceli vakit geçirerek, diş hekimi korkularını yenmelerine katkı sağladı. • Hasta memnuniyetinin artırılmasını sağladı.

Kaynak: Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, 2022c.

Çizelge 5’te farklı illerde faaliyet gösteren ADSM’lerde ve ADSH’lerde farklı kategorilerde uygulanan iyi uygulama örneklerine yer verilmiştir. Çizelge 5 incelendiğinde iyi uygulamalara ait başlangıç yıllarının farklılık gösterdiği, “Önlemlerimiz Virüsü Yener” adlı uygulamaya ait başlangıç yılının belirsiz olduğu ve “Hadi Sen de Sıfır Atık Projesine Katıl” isimli uygulama haricinde diğer uygulamaların günümüzde uygulanmaya devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, ADSM’lerde ve ADSH’lerde uygulanan toplam 22 iyi uygulama incelendiğinde, iyi uygulamaların %86’sının uygulanmaya devam ettiği için süreklilik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, Çizelge 5’te yer alan örnek uygulamaların tedavi etkinliğinin artırılması, kliniklerde kabinlerin etkili ve verimli kullanılması, hasta ve çalışan güvenliğinin artırılması, hasta ve çalışan memnuniyetinin artırılması, hastaların bilinçlendirilmesi gibi katkılar sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte, araştırma sonucunda ADSM’lerde ve ADSH’lerde uygulanan uygulamaların tamamı incelendiğinde iyi uygulamaların zamanın etkin kullanılması, muayene bekleme

sürelerinin azaltılması, ayaktan hasta oranının azalması, engelli hastalar için erişim engellerinin azaltılması gibi kalite ve verimliliğin iyileştirilmesine yönelik katkıları sağladığı tespit edilmiştir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğüne bağlı sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların detaylı olarak incelendiği bu araştırma sonucunda; 58 ilde toplam 202 iyi uygulamanın uygulandığı, ancak 24 ilde herhangi bir uygulamanın uygulanmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, iyi uygulamaların %89’unun genel hastanelerde, eğitim ve araştırma hastanelerinde, dal hastanelerinde, şehir hastanelerinde ve entegre ilçe hastanelerinde, %11’inin ise ADSM’lerde ve ADSH’lerde uygulandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, hastanelerde uygulanan iyi uygulamaların en fazla otelecilik kategorisinde, ADSM’lerde ve ADSH’lerde uygulanan iyi uygulamaların en fazla poliklinik kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların uygulanmaya başladığı yılların dağılımları incelendiğinde; iyi uygulamalara ait başlangıç yıllarının farklılık gösterdiği, 2000-2017 yılları arasında toplam 28 iyi uygulamanın ve 2018-2021 yılları arasında toplam 111 iyi uygulamanın uygulanmaya başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Hastanelerde uygulanan iyi uygulamaların %68’inin ve ADSM’lerde ve ADSH’lerde uygulanan iyi uygulamaların %86’sının süreklilik gösterdiği tespit edilerek, uygulanan iyi uygulamaların çalışan ve hasta memnuniyetinin artırılması, çalışan ve hasta güvenliğinin artırılması, tedavi etkinliğinin artırılması, performansın artırılması, hastaların bilinçlendirilmesi, maliyetlerin azaltılması, kaynakların verimli kullanılması, malzemelerin ve tıbbi cihazların verimli ve etkin kullanılması, zamanın etkin kullanılması, çevrenin korunması gibi sağlık kurumlarında kalite ve verimliliğin sürekli iyileştirilmesine yönelik önemli katkılar sağladığı belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda son beş yılda sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulama sayılarında artış olduğu gözlemlenmiştir. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2021) tarafından yayımlanan Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019 verilerine göre Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayısı 897, ADSM sayısı 131 ve ADSH sayısı 32’dir. Sağlık bakanlığına bağlı faaliyet gösteren sağlık kurumlarının sayıları ve 24 ilde sağlık kurumlarında uygulanan herhangi bir iyi uygulama verisine ulaşılamaması dikkate alındığında, bu çalışma ile sağlık kurumlarında kalite ve verimliliğin iyileştirilmesine önemli katkılar sağladığı belirlenen iyi uygulamaların, ihtiyaçlar doğrultusunda sayılarının artırılması ve ülke genelinde yaygınlaştırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların süreklilik kriteri doğrultusunda uygulanmaya devam ettirilmesi ve paylaşılması gerekmektedir. Bu çalışma ile elde edilen sonuçlara benzer şekilde Kaya ve Sarıçoban (2022) tarafından yapılan çalışma ile sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların geliştirilmelerinin, sürekliliklerinin ve ülke geneline yayılmalarının sağlık hizmetlerinde kalite ve verimliliğin artırılmasında etkili olacağı sonucuna ulaşılarak, iyi uygulamaların ihtiyaçlara uygun olarak hayata geçirilmeleri ve diğer kurumlara örnek olmaları için paylaşılmaları gerektiği ifade edilmiştir. İyi uygulamaların daha fazla fayda sağlaması için paylaşılmalarının ve benimsenmelerinin önemine vurgu yapan WHO (2017)

tarafından da sağlık sektöründe uygulanan iyi uygulamaları belgelemenin ve paylaşmanın bireysel ve kurumsal performansın iyileştirilmesine, hatalardan kaçınılmasına, zaman kaybının önlenmesine ve sağlık sonuçlarının iyileştirilmesine katkı sağladığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Ten Ham-Baloyi ve diğerleri (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışma ile sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaları yaygınlaştırmak isteyen yöneticilerin iyi uygulamaların yaygınlaştırılması için neyin gerekli olduğunu analiz etmeleri ve zaman planlaması yapmaları gerektiği sonucuna ulaşılmış olup, daha iyi sağlık sonuçlarının elde edilmesinde, sağlık hizmetleri kalitesinin iyileştirilmesinde ve sağlık sistemlerinin güçlendirilmesinde iyi uygulamaların etkili olduğu belirtilmiştir.

T.C. Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamalar kapsamında gerçekleştirilen bu çalışma, iyi uygulamaların mevcut durumlarının belirlenmesini ve paylaşılmasını sağlayarak, yaygınlaştırılmaları konusunda yöneticiler, uygulayıcılar ve araştırmacılar tarafından gelecekte yapılacak çalışmalara yön gösterici bir nitelik taşıması ve literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Özel sektör mülkiyetinde faaliyet gösteren sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaları kapsamaması bu çalışmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Kamu sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamalar ile birlikte özel sağlık kurumlarında uygulanan iyi uygulamaların tamamının inceleneceği çalışmaların gerçekleştirilerek iyi uygulamalara yönelik paylaşımların yapılması, iyi uygulamaların hem çalışanlar ve hastalar tarafından benimsenmesi hem de sağlık kurumlarında geliştirilmelerinin ve yaygınlaştırılmalarının hızlanması açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Braithwaite, J., Zurynski, Y., Ludlow, K., Holt, J., Augustsson, H., & Campbell, M. (2019). Towards sustainable healthcare system performance in the 21st century in high-income countries: a protocol for a systematic review of the grey literature. *BMJ Open*, 9(1),1-7.
- Brannan, T., Durose, C., John, P., & Wolman, H. (2008). Assessing best practice as a means of innovation. *Local Government Studies*, 34(1), 23-38.
- Çaparlar, C. Ö., & Dönmez, A. (2016). Bilimsel araştırma nedir, nasıl yapılır. *Turk J Anaesthesiol Reanim*, 44(4), 212-218.
- Dias, F. M., Martens, M. L., de Paula Monken, S. F., da Silva, L. F., & Santibanez-Gonzalez, E. D. R. (2021). Risk management focusing on the best practices of data security systems for healthcare. *International Journal of Innovation*, 9(1), 45-78.
- Driever, M. J. (2002). Are evidenced-based practice and best practice the same?. *Western Journal of Nursing Research*, 24(5), 591-597.
- Hu, M., Chen, W., & Yip, W. (2022). Hospital management practices in county-level hospitals in rural China and international comparison. *BMC Health Services Research*, 22(1), 1-11.
- Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı (2022a). Sağlık Tesislerinde İyi Uygulama Örnekleri. <https://iyiuuygulamaornekleri.saglik.gov.tr/> (Erişim tarihi: 22.03.2022)

- Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, (2022b). *Hastane Kategorileri*. <https://iyiuygulamaornekleri.saglik.gov.tr/TR,55114/hastane-kategorileri.html> (Erişim tarihi:02.04.2022).
- Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü Verimlilik ve Kalite Uygulamaları Dairesi Başkanlığı, (2022c). *ADSM Kategorileri*. <https://iyiuygulamaornekleri.saglik.gov.tr/TR,55566/adsm-kategorileri.html> (Erişim tarihi: 06.04.2022).
- Kaya, M., & Sarıçoban S. (2022). Sağlık kurumlarında iyi uygulama örnekleri: Türkiye incelemesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 5-10.
- Kılıç, T., Mızrak, S., & Ünver, G. (2017). e-Mental sağlık, iyi uygulama örneği, Hollanda. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 1006-1012.
- Natarajan, R. N. (2006). Transferring best practices to healthcare: opportunities and challenges. *The TQM Magazine*, 18(6), 572-582.
- Ng, E., & de Colombani, P. (2015). Framework for selecting best practices in public health: a systematic literature review. *Journal of public health research*, 4(3), 157-170.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2021). *Sağlık İstatistikleri Yılığ 2019*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayını.
- Ten Ham-Baloyi, W. Minnie K., & van der Walt, C. (2020). Improving healthcare: a guide to roll-out best practices. *African Health Science*. 20(3), 1487-1495
- WHO (2008). *Guide for Documenting and Sharing "Best Practices" in Health Programmes*. Brazzaville: Regional Office for Africa.
- WHO (2017). *A Guide to Identifying and Documenting Best Practices in Family Planning Programmes*. Geneva: World Health Organization.

DEFTER KAYIT VE BELGELERİ GİZLEMEN SUÇUNUN SORUŞTURULMASI**Yüksek Lisans Öğrencisi, MUHAMMED ALİ VURAL¹****ÖZET**

Vergi ceza hukuku, vergi kurallarına aykırılıklar sonucunda idari yaptırım öngörülen kabahatler ile hürriyeti bağlayıcı cezalar ve/veya adli para cezaları öngörülen suçları inceleyerek kamu düzeninin sağlanmasını amaçlayan bilim dalıdır. 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda düzenlenen vergi suçları, vergi kaçakçılığı suçları (VUK m.359), vergi mahremiyetini ihlal (VUK m.362), mükellefin özel işlerini yapma (VUK m.363) ve ekim sayım beyanlarını denetlememe (VUK m.246/2) suçlarından oluşmaktadır. Vergi kaçakçılığı suçlarının etkileri diğer vergi suçlarına göre daha fazla hissedildiği gibi bu suçların soruşturulması ve kovuşturulması da diğer vergi suçlarından farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklar, bildirim ve mütalaa şartı, vergisel arama, etkin pişmanlık hükümleri olarak sıralanabilir. Bu çalışmanın amacı, uygulamada sıklıkla karşılaşılan vergi suçlarından biri olan, defter, kayıt ve belgeleri gizlemek suçunu unsurları bakımından inceleyip, bu suç bakımından makul sürede adaletin sağlanması amacına ulaşılabilmesi için soruşturma evresinde dikkat edilmesi gereken noktaları belirlemektir. Çalışma kapsamında defter, kayıt ve belgeleri gizlemek suçu, tipiklik, maddi unsurlar, manevi unsur ve hukuka aykırılık unsuru bakımından incelenmiş, soruşturma evresinde suç haberinin alınmasından itibaren yapılması gereken hususlar, şüphe dereceleri, toplanması gereken deliller ve soruşturma sonucunda verilebilecek kararlar tespit edilmiştir. Tüm suçlar için CMK'nun öngördüğü "etkin ve tam soruşturma ve tek celsede hüküm" ilkesinin sağlanabilmesi için defter, kayıt ve belgeleri gizlemek suçunda gerçek şüphelilerin tespiti, mütalaa şartının sağlanması ve tüm delillerin toplanması hususlarının son derece önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi kaçakçılığı suçları, defter kayıt ve belgeleri gizlemek suçu, soruşturma, şüphe

GİRİŞ

Vergi ceza hukuku, vergi hukuku kurallarına aykırılıktan doğan kabahat ve suçlar ile bunlara uygulanacak yaptırımları inceleyen bilim dalıdır (Karakoç, 2016, s. 31). Kabahat ve suçlar karşılığında öngörülen yaptırımlar ile kamu idaresinin kaybının telafi edilmesi ve kabahat ya da suç teşkil eden fiilin cezalandırılmak suretiyle kamu düzeninin sağlanması amaçlanmaktadır (Bayraklı, 2018, s.13-14). Vergi kabahatleri, vergi ziyai, genel usulsüzlük ve özel usulsüzlük kabahatlerinden meydana gelirken; vergi suçları, vergi kaçakçılığı suçları, vergi mahremiyetini ihlal, mükellefin özel işlerini yapma ve ekim sayım beyanlarını denetlememe suçlarından meydana gelmektedir.

¹ Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID 0000-0001-7683-6814

Uygulamada en çok karşılaşılan vergi suçu, vergi kaçakçılığı suçlarıdır. Vergi kaçakçılığı suçları VUK m.359'da dört bent halinde, on beş farklı seçimlik hareketten oluşan suç tipidir. Bu seçimlik hareketlerden biri de bildiri konumuzu oluşturan defter, kayıt ve belgeleri gizleme fiildir. Defter, kayıt ve belgeleri gizleme suçu VUK m.359/a-2'de düzenlenmiştir. Söz konusu suçun bir yönünü vergi hukuku oluştururken diğer yönünü ceza hukuku oluşturmaktadır. Bu suç tipine konu fiilin doğru bir şekilde yargılmasının yapılabilmesi için uygulayıcıların hem vergi hukukunda hem de ceza hukukunda yetkin olması gerekmektedir. Cumhuriyet Başsavcılıklarında vergi suçları bürolarının kurulması ve 25/11/2021 tarih 1227 no.lu karar ile Vergi Usul Kanunu'ndan kaynaklanan ve asliye ceza mahkemelerinin görevine giren dava ve işlerde ihtisaslaşmaya gidilmesi bu alanda yaşanan olumlu gelişmelerdir. Bildiri kapsamında defter, kayıt ve belgeleri gizleme fiili yasal unsurları bakımından incelenecek ve bu suç bakımından soruşturma işlemleriyle ilgili bilgiler verilerek, adil bir yargılama için soruşturma evresinde yapılması gereken işlemler belirlenecektir.

1. DEFTER KAYIT VE BELGELERİ GİZLEME SUÇU

Vergi mükelleflerinin defteri kayıt ve belgelerini kanuna uygun bir şekilde tutması veya düzenlemesi, belirli bir süre muhafaza etmesi ve vergi incelemeleri sırasında ibraz etmeleri vergi düzeninin sağlanması açısından önemli yükümlülüklerdir. Kanun koyucu kamu düzenini korumak amacıyla, vergi denetimi yapılmasını engelleyen defter, kayıt ve belgeleri gizleme fiilini suç olarak kabul etmiştir (Ok-Gündel,2002: 157).

1.1.Tipiklik

VUK m.359/a-2'de, vergi kanunlarına göre tutma veya düzenleme, saklama ve ibraz etme mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgeleri gizleyenler hakkında on sekiz aydan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunacağı düzenlenmiştir.

1.2.Maddi Unsurlar

Gizleme suçunda fail, defter, kayıt ve belgeleri gizleyen, ibraz etmeyen kişilerdir.

Gerçek kişilerde fail, suçla bağlantılı işletmeyi idare eden kişidir. İşletmeyi vekil veya müdür gibi kişiler işletiyorsa cezai sorumluluk onlara ait olacaktır (Çavuş, 2016: 72).

Failin doğru tespiti bakımından dikkat edilmesi gerekenler şu şekilde gösterilebilir; yetkilendirmeye ilişkin vekaletname incelenmeli(Yiğit,2004: 78), işletmede çalışan kişilerin beyanlarına başvurarak işletmeyi gerçekte kimin işlettiği tespit edilmeli, suç tarihine yakın zamanlarda verilen beyannamelerdeki imzalar araştırılmalı, suç tarihindeki yetkili temsilci belirlenmeli, şirketin kuruluşu sırasında vergi dairesi ve diğer kurumlara verilen belgelerde yer alan yazı ve imzalarla şüphelilerin yazı ve imzalarının karşılaştırılmasına ilişkin rapor alınmalıdır(Yargıtay 11. CD, E.2012/27838, K. 2014/14718, KT: 11/09/2014; Yargıtay 11 .CD, E.25/09/2014, E.2014/12950, K.2014/15695 , Yargıtay 11. CD, E.2012/30149, K.2014/15968, KT: 30/09/2014, (Erişim Tarihi: 08/02/2020), Y.11. CD, 09/11/2020-2034/6605).

Tüzel kişiler bakımından suçun faili yönetim ve temsil yetkisine sahip olan kişiler olabileceği gibi diğer üçüncü şahıslar da olabilir. Failin cezai sorumluluğunun doğması suçun ayrıntılarını bilmesine ve oluşumunda rolünün bulunmasına bağlıdır (Erman, 1988, s.27).

Tüzel kişilerde gerçek failin tespitinde ise işletmenin faaliyet alanı, yapısı, çalışan sayısı ve görev dağılımı, mali yapısı ve kaynakları, fiilin niteliği ve konusu gibi hususların dikkate alınması gerekmektedir (Yiğit, 2004: 81).

Defter, kayıt ve belgeleri gizleme fiilleri, devletin vergi gelirlerini toplamasını engellemektedir (Çavuş, 2016: 86). Suçun mağdurunun ancak gerçek kişiler olabileceği, tüzel kişilerin ise suçtan zarar gören durumunda olabileceği (Artuk-Gökçen-Yenidünya, 2016: 288) dikkate alındığında, bu suçlarda toplumun dolaylı olarak mağdur olduğu, devletin ise suçtan zarar gören durumunda olduğu söylenebilir.

Hareket unsuru, varlığı noter tasdik kayıtları veya sair suretlerle sabit olan saklama ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgelerin ibraz edilmemesi eylemlerinden oluşmaktadır (Karakoç, 2016: 285).

Gizlemek kavramı VUK m.359/a-2’de; “*varlığı noter tasdik kayıtları veya sair suretlerle sabit olduğu halde, inceleme sırasında vergi incelemesine yetkili kimselere defter ve belgelerin ibraz edilmemesi bu fıkra hükmünün uygulanmasında gizleme olarak kabul edilir*” şeklinde açıklanmıştır.

Gizleme suçunun konusunu vergi kanunlarına göre tutulması, düzenlenmesi, saklanması ve ibrazı zorunlu olan defter, kayıt ve belgeler oluşturmaktadır (Ümit, 2021: 1262).

Defter tutmaya ilişkin hükümler VUK m.171-226 arasında düzenlenmiştir. Defter tutmakla yükümlü olanlar, ticaret ve sanat erbapları, ticaret şirketleri, iktisadi kamu müesseseleri, dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler, serbest meslek erbabı ve çiftçilerdir. Tutulması zorunlu defterler ise yevmiye defteri, defter-i kebir, envanter defteri, günlük kasa defteri, amortisman defteri, işletme hesabı defteri, imalat defteri, bitim işleri defteri, banka ve sigorta muameleleri defteri, damga resmi defteri, hasılat defteri, ambar defteri, serbest meslek kazanç defteri, noterlerin ve noterlik görevini ifa ile mükellef olanların ve borsa acentelerinin resmi defteri, çiftçi işletme defteridir.

Belge ve kayıtların tutulmasına ilişkin hükümler VUK m.227-242 arasında düzenlenmiştir. VUK m.227/1’e göre VUK’a göre tutulan ve üçüncü şahıslarla olan işlem ve ilişkilere dair tüm kayıtların belgelendirilmesi mecburidir. VUK kapsamında düzenlenmesi, saklanması ve ibrazı zorunlu olan belgeler, fatura, sevk irsaliyesi, taşıma irsaliyesi, perakende satış vesikalaları(perakende satış fişleri, makinelik kasaların kayıt ruloları, giriş ve yolcu taşıma biletleri), gider pusulası, müstahsil makbuzu, serbest meslek makbuzu, ücret bordrosu, taşıma irsaliyesi, yolcu listesi, günlük müşteri listesidir.

VUK’da ve diğer kanunlarda yer alan defter, kayıt ve belgelere ilişkin hükümler elektronik defter, kayıt ve belgeler de için de uygulanmaktadır (VUK mük.m.242).

Hazine ve Maliye Bakanlığı, elektronik defter, belge ve kayıtların oluşturulması, kaydedilmesi, iletilmesi, muhafaza ve ibrazı ile defter ve belgelerin elektronik ortamda tutulması, düzenlenmesi ve ibraz edilmesi uygulamasına ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkilidir (VUK mük. m.242-son).

Saklama yükümlülüğü, defter tutmak zorunda olan vergi mükelleflerinin, defter ve belgeleri ilgili buldukları yılı takip eden takvim yılından başlamak üzere beş yıl süre ile saklamaları gerektiğini ifade etmektedir(VUK m.253). Defter tutmak zorunluluğu olmayanlar ise; fatura, gider pusulası ve müstahsil makbuzlarını tarih sırası ile tanzim tarihlerini takip eden takvim yılından başlamak üzere beş yıl süre boyunca saklamakla yükümlüdür(VUK m.254).

İbraz yükümlülüğü, vergi mükelleflerinin saklamakla yükümlü oldukları defter, belge ve elektronik kayıtları yetkili makam veya memurların talebi halinde ibraz etmek zorunda olduklarını ifade etmektedir(VUK m.256). Beş yıllık saklama süresi, ibraz yükümlülüğünün bulunduğu zaman dilimidir. Saklama süresi sonunda saklama ve ibraz yükümlülüğü de sona ermektedir(Ümit, 2021: 1272).

Gizleme fiilini nedeniyle suçun oluşması üç şartın varlığına bağlıdır; ilk olarak vergi kanunlarına göre düzenlenmesi, saklanması ve ibraz edilmesi zorunlu olan defter, kayıt ve belgelerin var olması, ikinci olarak bu defter, kayıt ve belgelerin vergi incelemesine yetkili kişilerce vergi incelemesi amacıyla usulüne uygun olarak ibraz isteminin yapılması ve son olarak hukuka uygun tebligata rağmen defter, kayıt ve belgelerin ibraz edilmemesi gerekmektedir.

İbraz edilemeyen defter, kayıt ve belgelerin varlığı noter kayıtları veya sair şekillerde ispat edilecektir. Mükellef defter tutmaya mecbur kişilerden olup da defter tutmamışsa gizleme fiili oluşmayacağı gibi (Erman, 1988, s.61), defterlerin tasdik ettirilmemesi halinde yok hükmünde olacağından bu halde de suç oluşmayacaktır (Aydoğan, 2022: 373).

İbraz istemi VUK m.135’de sayılan vergi incelemesine yetkili olanlar kişilerce yapılmalıdır. Vergi incelemesi yetkili olmayan kişilerce yapılan ibraz istemi halinde suç oluşmayacaktır. İbraz isteminin vergi incelemesi amacıyla yapılması gerektiğinden iptalleri veya başka bir amaçla yapılan ibraz istemine karşı ibraz edilmemesi halinde suç oluşmamaktadır (Ok-Gündel, 2002: 159).

26/10/2021 gün 31640 sayılı R.G.’de yayımlanan 7338 sayılı Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 17. Maddesi ile 01/07/2022 tarihinde yürürlüğe girmek üzere VUK m.139’da yapılan değişiklikle vergi incelemesinin kural olarak dairede yapılacağı, mükellef ve vergi sorumlusunun talep etmesi ve iş yerinin müsait olması halinde incelemenin iş yerinde de yapılabileceği düzenlenmiştir. Yürürlük tarihinin ileri bir tarihe bırakılması ve belirlenen tarihten önce işlenen fiiller bakımından önceki ve sonraki düzenlemeye göre değerlendirme yapılacaktır.

7338 sayılı kanun ile yapılan değişiklik öncesinde vergi incelemesinin kural olarak incelemeye tabi olanın iş yerinde yapılacağı, iş yerinin müsait olmaması, ölüm, işin terk edilmesi gibi istisnai hallerde veya vergi ödevlilerinin talebi halinde incelemenin vergi dairesinde yapılacağı düzenlenmiştir (VUK m.139).

01/07/2022 tarihine kadar gerçekleşen gizleme fiilleri bakımından yapılan tebligatların hukuka uygun kabul edilebilmesi için inceleme elemanlarının işletmeye giderek istisna hallerinden birinin varlığını tutanağa bağlanır (Parlar-Hatipoğlu, 2005: 197) ve bu hali belirledikten sonra mükellefe on beş günden az olmamak üzere makul bir süre belirleyerek ibraz isteminde bulunur. Tebligatta

ibraz edilmediği durumda cezai sorumluluğun doğacağı ihtarına yer verilir (Yiğit, 2004: 134). Tebligat, VUK m.93-109'da belirtilen usullere göre yapılır (Donay, 2008: 115). Defter, kayıt ve belgelerin kaybolduğuna, yandığına ve çalındığına ilişkin savunma ileri sürülmesi halinde suçun oluşumu için tebligat yapılması aranmamaktadır (Donay, 2008: 114).

7338 sayılı kanunla 01/07/2022 tarihinde yürürlüğe girmek üzere yapılan değişiklikle, incelemenin uzaktan yapılması ile kamusal denetim faaliyetlerinin etkin, verimli ve hızlı bir şekilde yürütülmesi amaçlanarak vergi incelemesinin dairede yapılması genel kural, mükellefin iş yerinde yapılması ise istisna olarak düzenlenmiştir. Yeni düzenleme ile defter, kayıt ve belgelerin ibraz istemi için işletmeye gidilmesine gerek olmayıp usulüne uygun tebligat yapılması yeterlidir.

Suç ibrazı istenilen defter, kayıt ve belgeler için verilen on beş günlük sürede mazeretsiz olarak ibraz edilmemesi ile oluşmakta olup (Aydoğan, 2022: 382), 4369 sayılı kanun değişikliği ile vergi kaçakçılığı suçlarında vergi ziyai şartı kaldırıldığından, ibraz etmeme ile suç tamamlanmakta, bu yönüyle tehlike suçu olarak nitelendirilmektedir (Çavuş, 2016: 146).

Defter, kayıt ve belgeleri gizleme suçunda hareketin gerçekleştirilmesiyle suç tamamlandığından nedensellik bağı bakımından bir özellik arz etmemektedir (Özen, 2021: 79).

Suç tarihi, ibraz için verilen sürenin bitimini takip eden gündür (Aydoğan, 2022: 382). Defter, kayıt ve belgelerin çalındığı ve kaybolduğu yönünde savunmada bulunulması halinde tebligat aranmayacağından, bu durumda suç tarihi inceleme tarihi olacaktır (Parlar-Hatipoğlu, 2005: 204-205).

1.3. Manevi Unsur

Vergi kaçakçılığı suçları bakımından VUK m.359'da manevi unsur bakımından bir düzenleme yer almamaktadır. TCK'nun genel hükümleri dikkate alındığında defter, kayıt ve belgeleri gizleme suçunun taksirle işlenebileceğine kanunda yer verilmediğinden, bu suçun genel kast ile işlenebileceği söylenebilir (Yiğit, 2004: 159). Gizleme fiilinin ne için yapıldığının bir önemi olmadığından, suçun oluşumu bakımından saik aranmamaktadır (Aydoğan, 2022: 383).

Uygulamada şüpheli veya sanık tarafından defter, kayıt ve belgelerin çalındığı, kaybolduğu veya yandığı yönündeki savunmaları halinde bu durumların kastı ortadan kaldıran nedenlerden biri olan mücbir sebep olarak kabul edilebilip edilemeyeceği değerlendirilmelidir (Aydoğan, 2022: 383). Benzer olarak şüpheli veya sanık tarafından çalınma, kaybolma veya yanma hususlarıyla ilgili basında ilan verilmesi, durumun vergi dairesine bildirilmesi, TTK m.82/7 düzenlemesi gereğince mahkemeden karar alınması hususları, ibraz edilmeyen defter, kayıt ve belgenin miktarı, sonradan bulunup bulunmadığı (Aydoğan, 2022: 383-384), şüpheli veya sanığın defter, kayıt ve belgeleri saklama ödevi ile ilgili gerekli özeni gösterip göstermediği de dikkate alınarak şüpheli veya sanığın kastı değerlendirilmelidir (Donay, 2008: 139-141).

1.4. Hukuka Aykırılık

Hukuka aykırılık, işlenmiş ve kanuni tipe uygun fiilin hukuk düzenince hukuka aykırı kabul edilmesidir. Ceza normunun yasakladığı bir fiilin işlenmesinin hukuka aykırı olmasını önleyen kurallara hukuka uygunluk sebepleri denir (Artuk- Gökçen- Yenidünya, 2016: 378-379). Hukuka uygunluk sebepleri TCK'da kanun hükmünü icra, amirin emrini icra, meşru savunma, zorunluluk hali, hakkın kullanılması ve ilgilinin rızası olarak düzenlenmiştir.

Vergi kanunlarında ibraz yükümlülüğünün yerine getirilmemesine ilişkin bir düzenleme yer almadığından gizleme fiili bakımından kanun hükmünün icrası söz konusu olamaz.

Amirin emrinin gizleme fiili bakımından konusu suç teşkil eden bir eyleme ilişkin olduğundan bu hukuka uygunluk nedeni gizleme suçunda uygulanamayacaktır.

Vergi idaresinin inceleme amacıyla defter, kayıt ve belgelerin ibrazını istemesi haksız saldırı olarak kabul edilemeyeceğinden meşru savunma hükümleri de bu suçta uygulanamayacaktır.

Failin kanunda belirtilen koşullarda defter, kayıt ve belgeleri ibraz etmeme gibi bir hakkı olmadığından, hakkın kullanılması hükümleri de bu suç açısından uygulanamayacaktır.

Gizleme suçunun geniş anlamda mağduru kamu, suçtan zarar göreni ise devlet olup, toplumun veya devletin ibraz etmeme bakımından bir rızası söz konusu olamayacağından ilgilinin rızası hükümleri de uygulanmayacaktır (Bayraklı, 2018: 88).

2. SORUŞTURMA

Soruşturma aşaması, Cumhuriyet savcısı tarafından suç işlendiğine ilişkin şüphenin resen, ihbar, şikayet, müracaat, talep, mütalaa gibi yollarla öğrenilmesi üzerine kamu davası açılması için yeterli şüphenin varlığının araştırılmasıdır (Demirbaş, 2007: 80). Gizleme suçu bakımından suça ilişkin şüphenin öğrenilmesi re' sen, ihbar ve mütalaa ile olmaktadır. CMK m.160/1'de düzenlenen genel kural gereğince, Cumhuriyet savcısı ihbar veya başka surette suçun işlendiği izlenimini veren bir hali öğrendiğinde soruşturma evresini başlatarak işin gerçeğini araştırır. Genel kural bu olmakla birlikte, vergi kaçakçılığı suçları bakımından VUK m.367'de yapılan düzenleme ile genel işleyişten ayrılarak mütalaa şartı getirilmiştir. VUK m.367/2 gereğince vergi kaçakçılığı suçlarının işlendiğini sair şekillerde öğrenen Cumhuriyet savcısı vergi dairesini haberdar ederek vergi incelemesi yapılmasını istemelidir. Ancak vergi kaçakçılığı suçlarına ilişkin ihbar ve şikayet soyut ve genel nitelikte ise CMK m.158/6 gereğince Cumhuriyet savcısı yapacağı ön değerlendirme neticesinde soruşturmaya yer olmadığı kararı verecektir (Artuk-Gökçen-Yenidünya, 2016: 550).

Vergi incelemesi yapan görevliler, mükellefin ifadesini alabilir, tanık dinleyebilir, defter, kayıt ve belgeleri inceleyebilir ve mükellef ve diğer şahıslar bakımından arama talep edebilmektedir (Aydoğan, 2022: 482).

Vergi incelemesi yapan kişilerce vergi kaçakçılığı suçlarının işlendiğine dair şüphe duyulursa buna ilişkin vergi inceleme raporu ile vergi suçu raporu düzenlenir (Kocahanoğlu, 1983: 332). Ayrıca rapor değerlendirme komisyonu tarafından vergi inceleme raporunun değerlendirilmesiyle mütalaa hazırlanır (Güngör, 2020: 280). Vergi müfettişleri ve müfettiş yardımcıları vergi suçu raporunu ve aldıkları mütalaaı doğrudan, bunlar haricindeki diğer vergi incelemesine yetkili görevliler ise vergi suçu raporlarını ve aldıkları mütalaaı vergi dairesi başkanlığı veya defterdarlık aracılığı ile Cumhuriyet başsavcılığına bildirirler (VUK m.367/1).

Cumhuriyet savcısı inceleme talep etmeden ya da ettikten sonra suça ilişkin delilleri toplayabilir ve koruma tedbirleri bakımından talepte bulunabilir (Özcan, 2015: 507). Ancak Cumhuriyet savcısı vergi incelemesi talep etmeyerek, atayacağı bilirkişi ya da başka bir kurumdan alacağı rapor ile kamu davası açamayacaktır (Özcan, 2015: 510).

Rapor değerlendirme komisyonu tarafından verilen mütalaa, yargılama şartı olarak kabul edilmektedir (Donay, 2008: 73). Mütalaa ile teknik konularda soruşturma makamları aydınlatılarak

vatandaşın mali emniyeti korunmaya çalışılmaktadır (Özcan, 2015: 503). Mütalaa ve vergi suç raporlarının bu amaçları gerçekleştirilebilmesi için, suçun tüm unsurlarını içerecek şekilde fiil ile fail arasındaki bağlantının ortaya konulması gerekmektedir (Şenyüz, 2017: 369).

Cumhuriyet savcısı, idari görüş niteliğinde olan vergi suçu raporu ve mütalaa ile bağlı değildir (Donay, 2008: 121). Mütalaa suçun oluştuğu belirtilmesine karşın Cumhuriyet savcısı kamu davası açılabilmesi için gereken yeterli şüphenin oluşmadığı kanaatindeyse kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verebilir (Yüce, 2021: 298). Benzer şekilde mütalaa suçun oluşmadığı belirtilmesine karşın Cumhuriyet savcısı yeterli şüphenin oluştuğu kanaatinde ise dava açabileceği gibi yeniden inceleme yapılması talebiyle durum Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bildirebilir (Şenyüz, 2017: 372). Ancak yargılama şartının sağlanması için mütalaa belirtilen fail ve fiile göre kamu davası açılması gerektiği gibi (Ümit, 2021: 1289), Cumhuriyet savcısının hukuki nitelendirmesiyle mütalaa uyumlu olması gerekmektedir (Özcan, 2015: 528).

Önödeme, seri muhakeme ve uzlaştırma dava şartı niteliğinde olduğundan Cumhuriyet savcısı bu kapsamdaki suçlarda doğrudan kamu davası açamayacaktır.

TCK m. 75'te düzenlenen önödeme hükümleri suç karşılığında belirtilen cezanın adli para cezası olduğu ya da yukarı sınırı altı ayı geçmeyen suçlarda, suçun uzlaştırma kapsamında olmaması halinde uygulanabilir. Gizleme suçunun üst sınırı beş yıl olduğundan önödeme kapsamında değildir.

CMK m.250'de düzenlenen seri muhakeme hükümleri TCK ve özel kanunlarda yazılı suçlar bakımından uygulanmaktadır. Gizleme suçuna CMK m.250'de yer verilmediğinden bu suç bakımından seri muhakeme hükümleri uygulanamayacaktır.

CMK m.253 vd'da düzenlenen uzlaştırma hükümleri şikayete tabi suçlarda, şikayete tabi olup olmadığına bakılmaksızın CMK'da uzlaştırma kapsamına alınan suçlarda ve diğer kanunlarda uzlaştırma kapsamına alınan suçlarda uygulanabilir. Gizleme suçu şikayete tabi olmayıp CMK'da veya VUK'da uzlaştırma kapsamında gösterilmediğinden veya uzlaştırma maddelerine atıfta bulunulmadığından bu suç bakımından uzlaştırma hükümleri uygulanmayacaktır.

Cumhuriyet savcısı vergi inceleme raporu, vergi suçu raporu, mütalaa ve toplanan diğer delillerle yeterli şüphenin varlığını değerlendirirken suçun her bir unsuru bakımından değerlendirme yapmalıdır (Erten, 2005: 68). Yeterli şüphe kavramı eldeki delillere göre şüphelinin mahkum olma ihtimalinin beraat etme ihtimalinden fazla olmasını ifade etmektedir (Erdem-Tezcan-Öztürk, 2022: 539).

Defter, kayıt ve belgeleri gizleme suçu bakımından Yargıtay kararları ışığında hızlı ve etkin bir soruşturma için şüphenin derecelendirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde gösterilebilir; şüpheli tespit edilmeli ve ifadesi alınarak özellikle defter ve belgelerin mevcut olup olmadığı ve incelemeye ibraz etmeme nedenleri sorulmalı, gizleme suçundan verilmiş mütalaa ve vergi inceleme ile vergi suçu raporu dosyada bulunmalı, suç tarihinde dairede incelemeye imkan veren VUK m.139/2'de düzenlenen istisnalardan birinin varlığının önceden belirlenip belirlenmediği, işletmede faaliyetin devam edip etmediği vergi dairesinden sorulup buna ilişkin evraklar dosya kapsamına alınarak tebligat hususu değerlendirilmeli ve ibraz isteminin vergi incelemesi amacıyla yapılıp yapılmadığının tespiti bakımından defter, kayıt ve belgeleri isteme yazısı temin edilmelidir (Y.11.CD., E.2017/15431, K.2021/6226, KT.01/07/2021; Y.11.CD,

E.2017/10010, K.2021/5281, KT.15/06/2021; Y.11.CD, E.2017/10914, K.2021/11276, KT.01/12/2021; Y.11.CD, E.2017/10516, K.2021/10295, KT.22/11/2021).

3. SONUÇ

Defter, kayıt ve belgeleri gizleme suçu, vergi kanunlarına göre tutulması, düzenlenmesi, saklanması ve ibrazı zorunlu olan defter, kayıt ve belgelerin vergi kaybının önlenmesi amacıyla yapılan vergi incelemesi sırasında görevlilerinden gizlenmesiyle oluşmaktadır.

Makul sürede yargılama ilkesinin sağlanması ve yargılamanın tek duruşmada bitirilmesi amacıyla gizleme suçu bakımından etkin soruşturma yapılmasına ilişkin önemli konular şu şekilde sıralanabilir;

- Gizleme suçunun kendine özgü özellikleri, suç unsurlarının somut olay kapsamında detaylı değerlendirilmesini gerektirmektedir. Şüphelinin tespitinde genel kural defter, kayıt ve belgeleri tutma, düzenleme, saklama ve ibraz yükümlülüğüne sahip vergi mükellefleri şeklinde olsa da, birden fazla kişi tarafından işletilen adi ortaklıklarda veya tüzel kişilerde gerçek şüphelinin tespiti maddi gerçeğe ulaşılması amacı ve resen araştırma ilkesi dikkate alınarak temsil yetkisinin kime ait olduğu, temsil yetkisindeki dağılım, işletmenin yapısı gibi kriterler ışığında suçun ayrıntısını bilen ve oluşumunda rolü olan kişi veya kişiler tespit edilmelidir.
- Suçun oluşabilmesi suça konu defter, kayıt ve belgelerin varlığının tespit edilmesi, usulüne uygun ibraz isteminde bulunulması ve usulüne uygun ibraz istemine karşın defter, kayıt ve belgelerin ibraz edilmemesi gerekir. Yargıtay kararları dikkate alındığında bozma nedenlerinin çoğunlukla vergi dairesinde inceleme yapılmasına ilişkin istisnaların tespitinin yapılmamış olmasına ve tebligat kurallarına uyulmamasına ilişkin olduğu görülmekte olduğundan bu hususlara özellikle dikkat edilmelidir.
- Uygulamada gizleme suçu bakımından savunmalarda sıklıkla ileri sürülen mücbir sebebin varlığına ilişkin defter, kayıt ve belgelerin yandığı, kaybolduğu, çalındığı hususlarının kapsamlı bir araştırma sonucunda kasti kaldıran bir hal niteliğinde olup olmadığı değerlendirilmelidir.
- Kamu davasının açılmasında, koruma tedbirlerine başvurulmasında dikkate alınan gizleme suçuna ilişkin şüphelinin değerlendirilmesinde, şüpheli beyanı, tanık beyanı, vergi inceleme raporu, vergi suçu raporu, mütalaa, defter, kayıt ve belgeleri isteme yazısı, işletmenin faaliyette olup olmadığına ilişkin tespit tutanakları ya da kolluk araştırma tutanakları, tebligata ilişkin evraklar dikkate alınmalıdır.

21 - 22 MAYIS 2022

KAYNAKÇA

Artuk, M.E., Gökçen, A., Yenidünya, A.C., *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 10. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.

Aydoğan, D., *Açıklamalı- İctihatlı Vergi Kaçakçılığı Suçları*, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2022.

Bayraklı, H.H., *Vergi Ceza Hukuku*, Afyonkarahisar, 2018.

Çavuş, A., *Suç Genel Teorisi Işığında Vergi Kaçakçılığı Suçları*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Demirbaş, T. Soruşturma Evresinde Şüphelinin İfadesinin Alınması ve Müdafilik, *Ceza Hukuku Dergisi*, 2, 4, 79-95, 2007.

Donay, S. *Ceza Mahkemesinde Yargılanan Vergi Suçları (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay Kararları ile Karşılaştırmalı Olarak)*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Erdem, M.R.- Tezcan, D.- Öztürk, B., *Dijital Ceza Muhakemesi Hukuku*, Seçkin Yayıncılık 2. Baskı, 2022,

Erman, S., *Vergi Suçları*, İstanbul, 1988.

Erten, B., CMK'da İddianamenin İadesi, *Ankara Barosu Hukuk Gündemi Dergisi*, 2, 68-72, 2005

Güngör, M. Vergi Kaçakçılığı Suçunun Takip Usulü, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 11, 44, 269-299, 2020.

Karakoç, Y., *Vergi Ceza Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016.

Ok, N. ve Gündel, A., *Açıklamalı- İctihatlı Ceza Mahkemelerinin Görevine Giren Vergi Kaçakçılığı Suçları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.

Özcan, O., *Vergi Suçları*, Seçkin Yayıncılık, 2015.

Parlar, A.- Hatipoğlu, M., *Özel Ceza Yasaları Uygulamalarında Ekonomik ve Ticari Suçlar*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

Şenyüz, D. *Vergi Ceza Hukuku*, 10. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2017.

Ümit, C., Defter, Kayıt ve Belgeleri Gizleme Suçunda Cezai Sorumluluk, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11, 1, 357-393, 2021.

Yiğit, U., *Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Diğer Hürriyeti Bağlayıcı Vergi Suç ve Cezaları*, Beta Yayınları, İstanbul, 2004.

Yüce, M. *Vergi Kaçakçılığı Suçu ve Yargılama Usulü*, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2021.

Yararlanılan Yargı Kararları

Y.11. CD, E.2012/27838, K. 2014/14718, KT.11/09/2014

Y.11 .CD, E.2014/12950, K.2014/15695, KT.25/09/2014

Y.11. CD, E.2012/30149, K.2014/15968, KT: 30/09/2014

Y.11.CD., E.2017/15431, K.2021/6226, KT.01/07/2021

Y.11.CD, E.2017/10010, K.2021/5281, KT.15/06/2021

Y.11.CD, E.2017/10914, K.2021/11276, KT.01/12/2021

Y.11.CD, E.2017/10516, K.2021/10295, KT.22/11/2021

<https://legalbank.net> (Erişim Tarihi: 13/05/2022)

FİTNESS MERKEZLERİNİ ÇERÇEVELEMELİK: SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Arş. Gör. BİRTAN BOZLU¹ Arş. Gör. GAMZE GÜRLER²

¹ Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, -0000-0002-8435-6842

² İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
- 0000-0001-9852-2330

ÖZET

Araştırmamızın konusunu fitness merkezlerinde icra edilen toplumsal rol ve performanslar, bu merkezlere katılım gösteren bireylerin benlik sunumları ve hem mekân hem de ötekilerle olan etkileşimleri oluşturmaktadır. İzmir’de bulunan bir fitness salonunda katılımlı gözlem ve 20 fitness merkezi üyesi ile gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla fitness merkezlerini etkileşimci bir bakış ile çerçevelemeyi amaçladık. Erving Goffman’ın kavram setinden yararlandığımız çalışmamızda üyelerin motivasyonları, fitness mekânlarındaki sahne ayrımları ve icra edilen performanslar, rol çatışması ve rol mesafesi, toplumsal cinsiyet başta olmak üzere rol ve performanslarla ilişkili faktörler gibi temalar eşliğinde bulgularımızı ortaya koyduk. Bunların yanı sıra fitness merkezlerinin yalnızca bir egzersiz mekânları olmaması, mekânın dekorunun ve telefonun işlevleri, üyelerin gözünden diğer kullanıcıların imgeleri gibi konulara değindik.

Anahtar Kelimeler: Fitness, Rol, Performans, Goffman, Sosyoloji

1. Fitness Merkezlerini Çerçevelemek: Sosyolojik Bir Çalışma

Mekân kavramı, sosyologlar, mimarlar, tarihçiler ve antropologlar tarafından farklı anlayışlara, sınırlara ve tanımlara dayandırılarak açıklanmakla birlikte, bir şeyi (insan, yapı, bölge), o şeyin bulunduğu daha geniş çevreden ayıran ve sınırları içerisinde özgün-çeşitli eylemlerin gerçekleştirildiği bir ortamı ifade etmektedir (Güleç Solak, 2017, p. 14). Mekân her şeyden önce somut bir kavram olarak algılanmaktadır. İster çok geniş bir coğrafi bölge ister son derece mikro bir alan olarak mekân, sınırları belirlenmiş, görsel, yapısal ya da işlev açısından değişkenlik gösterebilen dinamik ve fiziki bir ortam olarak tanımlanabilir (Gieryn, 2003, pp. 464-465). Ancak mekân dediğimiz fiziki alan, bireyin duyu organları vasıtasıyla gözlemleri, deneyimleri ve algılama kabiliyetiyle şekillenen toplumsal bir nitelik de taşımaktadır. Çünkü toplumsal bir varlık olarak

birey toplumsal yaşamı deneyimlediği mekânları ve mekânı oluşturan şeyleri gözlem ve algılama yoluyla anlamlandırma kabiliyetine sahiptir (Aytaç, 2013, p. 141). Bu süreç içerisinde belirli bir mekân toplumsal bir alan olarak bireyler tarafından kullanılmakta, anlamlandırılmakta ve tarihsel süreç içerisinde dönüştürülebilmektedir. Buradan hareketle, mekânların anlam inşasının dinamik bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Bir mekân içerisinde eylemlerde bulunan, iletişim kuran ve belirli bir kültürel kod inşa eden bireyler, mekâna ilişkin istendik rolleri benlik ve toplumsal kimliklerine göre gerçekleştirirler.

Benlik kavramı bireyin kendisiyle ilgili görüş, düşünce ve tutumlarını ifade eder (Hortaçsu, 2012, s. 240). Bireyin diğer bireyler karşısında eylemlerde bulunurken göstermek istediği nitelikler bütünü olarak da ifade edilebilir. Her birey değişkenlik ve çeşitlilik gösteren benlik algılarına sahiptir ve toplumsal yaşamda bu benlik algısı öteki bireylerle etkileşim sırasında anlam ifade etmektedir (5). Birey toplumsal yaşamında pek çok sosyal mekân içerisinde farklı anlamlandırmalar, konumlanmalar ve etkileşimlere göre düzenlenmiş rolleri oynamakta, benlik algısına göre çeşitli performanslar sergilemektedir. Örneğin, doktorluk yapan bir kimse hastane mekânında bir doktor gibi davranmak durumundadır. Ancak, bu birey aynı zamanda yarı-profesyonel bir sporcu olabilir ve spor alanında bir sporcu gibi davranabilir. Bireyin mesleği, fiziki görüntüsü, kişiliği, kültürel değerleri, normları ve cinsiyeti gibi niteliklere de bağlı olarak belirli bir performans sergilediği, diğerlerine benliğini sunduğu ve içerisinde Goffman'ın terimleriyle hem ön sahne hem de arka sahneyi barındırma ihtimali olan mekânlardan biri de fitness merkezleridir.

Fitness kültürü genellikle tüketim kültürüyle doğrudan ilişkili ve bir dizi ticari imajın yeniden üretildiği mekânlar olarak ele alınmıştır (Featherstone, 1982; O'Neill, 1985). Sassatelli ise (1999: 227) bu klasikleşmiş analizlerin dışına çıkarak, fitness kültürünü biz dizi beden pratiklerinin gerçekleştiği, fitness mekânlarında bu pratiklerin dönüştürüldüğü bir kültür olarak daha mikro bir analiz çerçevesinde inceler. Fitness kültürünün üyeleri bedenlerinin sorumluluğunu alarak, onlar üzerinde şekil verilebilen bir madde gibi çalışır ve böylelikle bedensel bir sunum gerçekleştirirler (Sassatelli, 1999). Bunların ötesinde fitness merkezleri kendine özgü rutinleri olan mekânlardır. Bu rutinleri çalışanlar ve üyeler karşılıklı olarak oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Bu çalışmanın konusunu fitness merkezlerinde icra edilen rol ve performanslar, bu merkezlere katılım gösteren bireylerin benlik sunumları, diğer kullanıcıları anlamlandırma

biçimleri ve hem mekân hem de ötekilerle olan etkileşimleri oluşturmaktadır. Sembolik etkileşimci isimler arasında sayılan Erving Goffman (Goffman, 1956), bireyin bu benlik algısını, benliğin oluşumu ve gündelik yaşamda sunumu üzerine ileri sürdüğü teori ve kavramlarla toplumsal yaşamda bireyin eylem pratiklerini açıklama noktasında önemli ve kullanışlı bir rehber konumundadır. Goffman'ın Mead ve Blumer gibi isimlerden de etkilenecek ileri sürdüğü dramaturji kuramı toplumsal alandaki yapıların işleyişinden çok, bireyin benlik algısında, eylem pratiklerine ve geliştirdiği stratejilere odaklanmaktadır (Wallace & Wolf, 2013). Biz de bu çalışmada Goffman'ın kavram setinden yararlanacağız.

Goffman bireyin gündelik yaşamını bir tiyatro sahnesine; bu sahnedeki bireylerin bütün etkileşimlerini, eylem pratiklerini ve tutumlarını bir tiyatro performansına benzetmektedir. Goffman'ın tiyatro ve oyuncu metaforuna göre, tiyatro sahnesindeki bireyler kendileri için belirledikleri imajları diğer insanlara sunmakta, bir performans sergilemekte ve benliklerini sunmaktadır (Bayad, 2016, pp. 83-84). Goffman kuramında özellikle performans, rol, rol mesafesi, ön sahne ve arka sahne kavramlarının üzerinde durmaktadır. Birey belirli bir toplumsal alanda diğerlerinin gözleri önünde, belirli etkileşimler doğrultusunda pek çok faaliyet sergilemektedir. Goffman bireyin seyirciler önünde interaktif şekilde sergilediği bu eylemleri performans şeklinde kavramsallaştırmıştır (Kivisto & Pittman, 2007). Goffman, performans kavramını bireyin belirli bir dizi izleyici önünde gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerine göndermede bulunmak için kullanmaktadır. Sergilediği performans aracılığıyla birey kendisine, ötekilere ve çevresine anlam yüklemektedir. Bireyin fiziki hareketleri, kullandığı metalar, tavır, tutum, ses, boy, cinsiyet, kilo, renk gibi algılanabilecek bütün nitelikleri ve pratikleri bu performansın bir parçası olarak sayılmaktadır (Goffman, 1956, p. 14). Bireylerin gerçekleştirdiği performansların bağlama özgü toplamı çerçeveyi oluşturmaktadır. Goffman'ın (1974: 10-11) kullandığı biçimiyle “çerçeve”, olayları ve olaylara özne katılımını yöneten örgütlenme ilkeleridir. Çerçeve hem zihinde hem de etkinlikte sürdürülen bir dizi örgütsel öncül, bir anlayış bağlamıdır. Çerçeve analizi ise bu ilke ve anlayışları çözümlenmek için kullanılmaktadır.

Fitness merkezlerinin içerdiği spor yapma biçimleri gün geçtikçe çoğalmaktadır. Bu merkezlerde pilates, yoga, zumba, savaş sanatları uygulamaları veya yüzme havuzu gibi seçenekler sunulmaktadır. Her biri farklı dinamikler içereceğinden dolayı biz araştırmamızda en çok tercih edilen biçimiyle klasik vücut geliştirmenin yapıldığı temel mekânlara odaklandık. Fitness merkezleri sadece bedenlerin mükemmelleştirilmeye çalışıldığı mekânlar değildir. Bu merkezlerin

kendi kuralları, anlamları ve uzlaşılan kimlikleri vardır. Makro incelemeler bu kültürün incelikli doğasını kaçırmaktadır. Biz bu çalışmada fitness merkezlerinin mikro çerçevede betimsel bir analizini sunduk. Analiz, katılımlı gözlem ve kullanıcılarla yapılmış yarı-yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Katılımlı gözlem ise İzmir’de ortalama bir üyelik ücretine sahip olan bir merkezde, 2021 yılının Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler İzmir, İstanbul ve Ankara’da yaşayan 20 gönüllü katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçimindeki ölçüt, bireylerin en az 1 yıl spor salonu kullanım tecrübesi bulunması olmuştur. Böylelikle katılımcıların fitness merkezlerindeki rol ve performanslara yeterince aşina olması beklenmiştir. Görüşme yaptığımız kişiler arasında 15 yıllık deneyimi olan katılımcılar olmakla birlikte, katılımcılar ortalama 6 yıldır spor salonlarına gitmektedirler. Bu merkezlere haftada en az 2, en çok 5 kez gittiklerini ifade etmişlerdir.

20 katılımcının yaş aralığı 20 ile 38 olmakla birlikte, ortalama yaş 27’dir. Katılımcıların arasında hâlihazırda öğrenciler olduğu için gelir düzeyi olmayan kategoriden 30.000TL’ye kadar 3 farklı gelir düzeyi kategorisi oluşturduk. Katılımcıların çoğu 2. Kategoride, yani gelir düzeyi 4000-8000 TL arasında olan kategoride yer almaktadır. Cinsiyet dağılımı ise 12 erkek ve 8 kadındır; bu dağılımı belirlerken gözlem yapılan fitness merkezinde erkek kullanıcıların toplam kullanıcıların %60’ını oluşturmasını referans aldık. Bulgularımızı gerek literatürün gerek elde edilen verilerin ışığında belirli temalar oluşturarak ortaya koyduk.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Üyelerin Katılım Motivasyonları

Katılımcıların kullandıkları fitness merkezini tercih etmelerinde etkili olan en temel üç faktör evlerine yakınlığı, temizliği ve uygun fiyata sahip olmasıdır. Saha çalışmasının yapıldığı fitness merkezinin lüks olmaması ve orta sınıfa hitap etmesi bu faktörleri belirlemiştir. Bunun yanı sıra, mekânın geniş ve ferah olması, düzenli olması, yeterli ekipmana sahip olması, çalışanların hal ve hareketleri, bilinen ve popüler bir mekân olması, arkadaşlarının tavsiyeleri gibi faktörler güncel olarak kullanılan merkezin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Katılımcıların fitness merkezine başvurmaya nasıl karar verdiklerini sorduğumuzda, en güçlü vurgunun sağlıklı olma isteğine yapıldığını gördük. 20 katılımcıdan 12’si fitness merkezine en başta sağlıklı olma amacıyla başvurduğunu dile getirmiştir. Aşağıda diğer motivasyon kaynakları bulunmaktadır:

- Daha güçlü olmak/ Kas geliştirmek
- Daha iyi görünmek

- Stresle başa çıkmak
- Zayıflamak
- Kilo almak
- Bedenlerinin memnun olmadıkları bölgelerinden kurtulmak
- Depresyonla aktif başa çıkmak
- Spor yapan arkadaşlara sahip olmak

“Kalbimi kıran bazı şeyler yaşadım ve depresif bir insan olmaksızın kendimi geliştirmem gerektiğini düşündüm. Bu yolda atabileceğim en iyi adım da spora başlayıp daha iyi bir dış görünüş, daha sağlıklı bir vücut ve daha özgüvenli bir kişilik elde etmektir.” (E19, 31)

Bu ifadenin de gösterdiği üzere, bireylerin fitness merkezine ilk adımlarının bedensel görünümünde sağlıklı değişim yaratma ve bunun getireceği psikolojik iyileşme amacıyla atıldığını söylemek mümkündür. Araştırmamızın gösterdiği üzere, katılımcıların başka bir spor dalına değil de fitness merkezinde vücut geliştirmeye yönelmesinde akran etkisinin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Katılımcıların bu mekânları kullanan arkadaşlara ve eşlere sahip olması, onların hem mekân tercihinde hem de bu mekânların kullanımının devamlılığının sağlanmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fitness merkezi kullanımının sürdürülmesinde ise temel motivasyonlarda yaşanan değişim ve dönüşümün etkisini vurgulamak istiyoruz. Örneğin ilk hedefi kilo vermek olan bir kullanıcı, sonrasında bedeninin daha da iyi görünebileceğini düşündüğü için merkezi kullanmaya devam ettiğini ifade etmiştir. Fit/sportif bedene bir kere sahip olduğunda, elde edilen görünümü korumak için mekân kullanımına devam edildiği söylense de, ulaşılmak istenen ideallerin sürekli değiştiği –daha zor olana yönlendikleri- görülmektedir. Çünkü bu mekânlarda inşa edilen kimlik, başarıya ulaşmak için sürekli çabalamayı ve durmaksızın hareketi öven kişiye işaret etmektedir. Motivasyon ne olursa olsun devamlılığı sağlayan en güçlü temanın sağlık olduğunu söyleyebiliriz.

3.2. Fitness Merkezinde Sahneler ve Performans

Fitness merkezlerinde gerçekleştirilen bedensel performanslar yalnızca o mekânda gerçekleştirilmesi bakımından özelleştirilmiştir. Fitness merkezleri aynı zamanda dışarıdan görülebilir olarak tasarlanır. Bedensel performansların sergilendiği bölge ve bölge-dışını ayıran genellikle mekânların davetkâr camıdır. Spor salonlarının mimarisinde hem içerideki dinamizmi göstermesi hem de dışarı bölgeden ayrı korumalı bir mekân olduğunu da hatırlatması bakımından

yarısı opak yarısı saydam cam kullanılmaktadır. Böylelikle kullanıcılar hedeflerine ulaşırken aynı zamanda reklam işlevi görürler.

Aynaların mekânları daha geniş göstermek için kullanıldığı bilinir. Spor salonlarındaki aynaların buna ek olarak bazı işlevleri daha vardır. Aynalar, hareketi sonsuzlaştırma anlamına gelir. Bireyi baktığı yerde hareket görmeye zorlar. Kendisi sportif etkinliğini durdursa ya da mola verse bile başkalarının devam ettiğini görür. Aynalar, bireyin kendi bedenini kontrol etmesi için teşvik eder. Ayrıca bireyin kendi fit bedeninden büyülenmesini de sağlar.

Fitness merkezlerine üye olurken oluşturulan kişisel bilgilerin ve bedensel ölçülerin yer aldığı belgeler bulunur. Bu belgeler ile belirli aralıklarla üyelerin ölçüleri tekrar kontrol edilip ne kadar gelişme sağlandığı antrenörler tarafından kontrol edilir. Fitness merkezine üyelik esnasında eğitmenler tarafından alınan ilk ölçüler, bedenin görünümü nasıl olursa olsun eğitmenlerin beden hakkında çeşitli “teşhislerini” içerir. Bölgesel yağlanmalar, yeterince kas kütesine sahip olmama, orantısız vücutlar eğitmenlerin sunduğu “reçeteler” ile yok edilmesi gereken durumlara dönüşür. Postmodernitede bireyin bedensel ve kişisel gelişimine yönelik yaptığı etkinlikler övgüyle karşılanır. Aynı zamanda bireyin ulaşmak istediği hedeflerin son bulmaması beklenir. Bu belgeler de bireyin kendisiyle olan mücadelesinin sürekliliğini sağlamaktadır. Bauman (2000) arzu ve hedeflerin bir türlü son bulmamasının postmodern kültürün temel motoru olduğunu bizlere hatırlatmıştı. Fitness merkezlerinde beden ölçüleriyle takip edilen bedensel gelişim, bireylerin rol ve performanslarını belirlemektedir. Katılımcılar bedenlerindeki değişimi bu belgeler aracılığıyla izlemenin önemli olduğunu düşünmektedir. Hatta gelişmeler tatmin edici ise, bireyin performansını devam ettirmede motivasyon kaynağı olmaktadır.

Bireyin performansının sergilendiği bölge “ön sahne”dir ve “arka sahne” ile belirgin bir ayrım söz konusudur. Ön sahnede birey sergilediği performansta ötekileri dikkate almak durumundadır ve sergilediği benlik bu gerçeğe paralel şekillenmektedir. Sporcu için müsabaka alanı, doktor için hastane, öğretmen için sınıf Goffman için birer ön sahnedir. Arka sahne ise bireyin ötekilerden bağımsız olabildiği, benliğini sunma ve performansını devam ettirme gereği duymadığı alanlardır (Güven, 2018, p. 114). Burada belirtilmesi gereken nokta, birey için tek bir ön sahnenin değil, birden fazla ön sahnenin olabileceğidir (Wallace & Wolf, 2013). Örneğin, bir bankacı için banka ortamı bir çalışma alanı olarak ön sahne konumundadır. Diğer taraftan, aynı bireyin hobi ya da spor amacı bir fitness merkezine düzenli olarak katılımı sonucunda o mekânda bir “bodyci” ya da sporcu olarak faaliyet göstermesi de o mekânı başka bir ön sahne haline

getirmekte ve bireyin benliği sunacağı ve performans sergileyeceği farklı bir alana dönüştürmektedir. Bu bağlamda egzersiz yapılan alanlar sahne önüdür. Bu alanlarda katılımcıların rolü, spor performansı gerçekleştirmektir. Ancak bu alanlarda yalnızca egzersiz yapılmadığını gözlemledik.

Egzersiz alanlarında aynı zamanda sosyal medyada paylaşım yapmak için selfie çekilir ki bu da sahne önündeki performansı ve bireyin “fit”liğini pekiştirir. Kullanıcıların ön sahnedeki sohbetlerinde egzersiz, beslenme, alet kullanımı, gündelik hayat gibi konular ön plandadır. Katılımcılar mekân içinde diğer kullanıcılarla kurdukları iletişimde belirli sınırlara dikkat ettiklerini dile getirmişlerdir: “Genelde ortak alet kullanımı durumunda iletişim kuruyorum. Bazen yardıma ihtiyacım olduğunda yardım istiyorum, ya da onlar istiyor. Kibar ve saygılı konuşulmasını tercih ediyorum. Fazla samimi davranılması veya fazla soğuk davranılması hoşuma gitmiyor.” (E8, 23). Kurulan iletişimde saygı ve nezaketin önemine vurgu yaparken, bir sohbet gerçekleştiğinde genellikle yüzeysel konular üzerine muhabbet ettiklerini belirtmişlerdir.

Kullanıcıların egzersiz öncesi veya sonrası dinlenebilecekleri, antrenörlerle konuşabilecekleri, bir şeyler içebilecekleri ve mutlaka egzersiz alanının bitişiğinde yer alan vitamin barlar bulunmaktadır. Bu bölgeler sahne önü olarak değerlendirilmelidir. Kullanıcılar bu bölgelerde antrenörlerle veya diğer kullanıcılar ile iletişime geçmektedirler.

Fitness merkezlerinin soyunma odaları egzersiz alanları ile gündelik hayat arasında bir bölgede yer almaktadır. Soyunma odalarında bedensel performanslar devam etmez, ancak yine de kullanıcı kimliği sürdürülür. Soyunma odaları, kullanıcıların kendilerini özel kıyafetlerle rol ve performanslara hazırladığı bölgelerdir. Sassatelli (1999: 231) de soyunma odalarının bireyleri dış kimliklerinden arındırma bölgeleri olduğunu vurgulamıştır. Egzersiz performansını engelleyebilecek sosyal özellikleri filtreleyip, kullanıcıların bedenlerini kalıba sokulacak bir nesne haline getirmeye hazırlar. Bireyin görece daha rahat hareket edip bedensel sunumlarını askıya alabildiği soyunma odalarını “arka sahne” olarak ele almak bir dereceye kadar mümkündür.

3.3. Fitness Merkezinde Rol Çatışması ve Rol Mesafesi

Katılımcıların 11’inin aynı merkeze üye eşi, sevgilisi veya bir arkadaşı bulunmaktadır. Bu durum katılımcıların mekân ile ilişkisini düzenlemektedir. Bu da fitness merkezlerinin yalnızca egzersiz alanları olmadığını, aynı zamanda sosyalleşme pratiklerinin gerçekleştiği alanlar olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra fitness merkezine yalnız gelmemek, çeşitli rol çatışmalarının oluşabileceğini de gösterir. Örneğin, kadın bir katılımcı, salona birlikte üye olduğu

sevgilisinin egzersiz esnasına sürekli konuştuğundan, yaptığı hareketlere karıştığından yakınmıştır. Katılımcı egzersiz esnasında konuşmak istemese de sevgili rolünü sürdürmek için durumu idare ettiği görülmektedir.

Fitness salonunda, saha sonradan emekli subay olduğunu öğrendiğimiz 50 yaşlarında bir üyenin genç erkek bir üyeye yaptığı egzersiz hareketinin yanlış olduğunu ve nasıl düzgün yapabileceğini anlattığına şahit olduk. Genç üyenin, diğer bir üye tarafından gelen uyarıdan rahatsız olduğunu beden dili ile gösterse de diğer üye aldırış etmeden egzersizlerin nasıl daha etkili yapılacağını anlatmaya devam etmiştir. Bu kullanıcı genç üyeye bedensel disipline dair ders vermek istemiştir. Burada kullanıcının emekli subay kimliği ile fitness kullanıcısı olarak rolünün çatıştığını görüyoruz.

Rol mesafesi bireylerin etkileşimlerine göre şekillenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır ve bireyin o an oynamak zorunda olduğu rol ile kurduğu ilişkiyle bağlantılı bir durumdur. Gerçekleştirilmesi hedeflenen bedensel performans ile gerçekleşen performansın eşleşmemesiyle oyuncunun oynadığı rolden kopması bir rol mesafesi yaratır. Bireyin sahip olduğu sosyo-ekonomik konum ve sosyal statü rol mesafesini etkilemektedir. Çünkü, Goffman'a göre, birey sahip olduğu sosyal konumun, sınıfın, fark edilmesini ya da fark edilmemesini isteyebilir (Goffman, 2018; 112-118). Fitness merkezlerinde rol mesafesinin örneklerini egzersiz yapmaları gereken zamanda telefonu ile ilgilenenler ve muhabbet edenlerde görmek mümkündür. Merkezde sürdürülmesi beklenen rol olan egzersiz yapma davranışına karşı mesafe alan üyeler telefonlarına önemli bir bildirim geldiğini söyleyebilirler. Özellikle kadın üyelere rastlanılabilecek bir durum olarak egzersize yönelik motivasyonun düştüğü zamanlarda, ulaşılmak istenen hedefe inancın azaldığı durumlarda bir “suç ortağı” bulunarak muhabbet etmeye ya da çıkışta tatlı yemeye yöneldikleri görülmektedir.

3.4. Rol ve Performans Aracı Olarak Telefon

Fitness merkezlerinde telefon kullanımı oldukça yaygındır. Sosyal medyada spor performanslarını paylaşma eğilimi bulunmaktadır. Bir başka gözlemimiz hem egzersiz alanlarında hem de soyunma odalarında telefon kullanmanın sık olduğudur. Katılımcılarımızın 17’si performans sırasında telefon kullandıklarını belirtmişlerdir. Telefon kullanımını amacına yönelik olarak ikiye ayırıyoruz. İlk grupta yer alanlar telefonu müzik dinleme amacıyla kullanırlar. Telefonlarını yalnızca müzik dinleme amacıyla kullanan 12 katılımcı, müziğin performanslarını etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcıların tercih ettikleri müzik türleri birbirinden son derece farklı

olmakla birlikte “ofansif hissettiren müzikler dinliyorum çünkü sınırlı olmak iyi geliyor egzersiz yaparken” (E1, 24), “yüksek tempolu, gaza getiren müzikler performansımı artırıyor” (E13, 37) gibi ifadeleri sıklıkla kullanmışlardır.

Diğer grupta ise sosyal medyada gezinenler ve fotoğraf paylaşımları yer almaktadır. Katılımcılarımızın 8’i sosyal medyada spor performanslarını paylaştıklarını, 2’si ise elde etmek istedikleri bedene kavuştuklarında paylaşma isteklerinin olduğunu belirtmişlerdir. Spor salonunda çektikleri fotoğrafları arkadaşları ile olan *WhatsApp* gruplarında paylaştıklarını söyleyenler de olmuştur. Fotoğraf paylaşımında bulunmayan kullanıcılar ise ya aktif sosyal medya kullanıcısı değildir ya bunu yapmanın uygunsuz olacağını ya da gereksiz olduğunu düşünmektedir.

3.5. Rolü pekiştirmek: “Dress Code” ve Takviye Kullanımı

Fitness merkezlerindeki “dress code”, spor giyim tüketiminin bu kadar yaygın olmasının nedenlerinden biridir. Bu alanlarda bireyler hem giydiklerine hem de hal ve tavırlarına dikkat etmektedir. Bu merkezlerde kadın ve erkek kimliklerini dikotomik olarak belirleyen heteronormatif kuralların yansımaları giyim tercihleri üzerinde görülmektedir. “Spor alanında heteronormatifin sınırlarını aşmak istemeyen, yani erkeksi ve eşcinsel olarak algılanmak istemeyen kadınların, toplumsal cinsiyet normları dâhilinde özel bir çaba sarf ederek, daha kadınsı olmaya çalıştıkları” (Öztürk & Koca, 2014: 338) çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konmuştur. Spor giyim konusunda kadın ve erkeklerin tercih ettiği renklerdeki farklılık eskisi kadar belirgin olmasa da, görünür kılınmak istenen kasların bedendeki yerine göre (örneğin kol kaslarını sahnelemek isteyen bir erkeğin kolsuz tişört, sıkı kalçalarını sahnelemek isteyen bir kadının tayt tercih etmesi gibi) kadın ve erkek giyiminin farklılaştığı görülmektedir.

Öte yandan, aynı fitness salonunu kullanan farklı gelir gruplarının varlığı, tercih edilen kıyafetlerde somutlaşmaktadır. 20 katılımcıdan 7’si fitness salonunda giymek için ünlü markaları tercih etmektedir. Diğer katılımcılar uygun fiyatlı ve rahat olduğu sürece ne giydiklerinin fark etmediğini dile getirirler de maddi durumları elverdiğinde ünlü markaları tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Ünlü markaları tercih eden katılımcılar ürün kalitesine vurgu yapsa da bunun bir statü göstergesi olarak işlediği de açıktır.

Kullanıcılar çeşitli takviyeler kullanarak performanslarını artırmak isteyebilirler. Besin takviyeleri ise hem belli mağazalarda hem de fitness salonlarında bulunur. Protein, kreatin ve karnitin gibi takviyeler, antrenörler tarafından gelişimde ısrarlı müşterilere tavsiye edilir. Bunların dışında “merdiven altı” ürünler de bulunmaktadır (Karaçam & Koca, 2014: 367). 20 katılımcıdan

10'u, hedeflerine yönelik olarak gıda takviyesi almaktadır. Bu takviyeler performans artırıcı özelliğe sahip olabildiği gibi, hedeflerine daha kolay ulaşma vaadi de sağlamaktadır. En yaygın kullanılan takviye ise protein tozudur. Bunun dışında glutamin, karnitin, magnezyum gibi takviyelere başvurulmaktadır. Takviye kullanımında dikkat çeken nokta, bu ürünlere erkek üyelerin kadınlara oranla daha fazla başvurmasıdır. Kadın üyeler ise doğrudan besin takviyesi olmayan, sindirimi destekleyecek gıdaları tüketmeyi tercih etmektedir.

3.6. Toplumsal Cinsiyetin Rol ve Performansla İlişkisi

Bir önceki başlıkta takviye kullanımında cinsiyet bazında farklılıkların olduğunu belirtmiştik. Bunun yanı sıra, mekânın kullanımında toplumsal cinsiyet açısından bazı farklılaşmalar bulunmaktadır. Çalıştırılan beden bölgesi, egzersiz yapma amacı, kullanılan egzersiz aletleri, etkileşim sırasında konuştukları konular gibi farklılaşmalar örnek gösterilebilir. Katılımcıların fitness merkezi kullanımları 1 ile 3 saat arasında değişmekte olup erkek kullanıcıların bu merkezlerde daha fazla vakit geçirdiğini bulguladık. Bu fark, kadınların egzersizlerinin daha çok yağ yakma, erkeklerin ise kas geliştirme üzerine kurulu olmasından kaynaklanmaktadır. Mekân kullanımında kadınların daha çok koşu bandı ve bisiklet türleri gibi "cardio" egzersizlerine yöneldiğini, erkeklerin ise ağırlık kaldırma egzersizlerine yöneldiğini ve bu durumun mekân kullanımında bir ayrım yarattığını gözlemledik. Bu elbette istendik kadın ve erkek bedeni imgelerinin farklılığından dolayı beklendik bir sonuçtur.

Toplumsal cinsiyetin fitness merkezlerinde en görünür olduğu olgu, üyelerin hedeflerinde somutlaşmaktadır. İdeal kadın bedeninin ince ve zarif olarak inşa edilmesinden dolayı, kadın üyeler genellikle zayıflama amacıyla fitness salonlarına başvurmaktadır. Türkiye coğrafyasındaki kadınların önemli bir çoğunluğunun sosyo-genetik açıdan geniş basenli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Batılı güzellik ideallerinin etkisiyle kadın üyeler sıklıkla basenlerinden şikâyetçi olmaktadır. Bu durum, kadın üyelerin daha çok kardiyo egzersizlerine yönelmesine yol açtığından, kas geliştirmeye yoğunlaşan erkek üyeler ile mekânsal açıdan gizli bir ayrım yaratmaktadır. Erkeklerin bedeninin ise güçlü olması beklendiğinden dolayı, erkek üyeler -kilolu ise zayıflama amacının yanı sıra- kas geliştirme amacıyla başvurmaktadır. Vücut geliştirmeciler için kasın işlevi fiziksel değil, simgeseldir. Kas oluşturma aynı zamanda bir kimlik oluşturmadır (Le Breton, 2019).

Üyeler de toplumsal cinsiyetin yarattığı farklılaşmanın farkındadır:

“Güçlenme ve daha iri olma amacı kadınların çoğunda yok. Ayrıca kadınların %90'ı düzenli spor yapma amacıyla değil bir görünüme kavuşma amacıyla spor salonuna geliyor. Bu dış görünüşe ulaşmak çok zor ise veya ulaşıldıysa spor salonuna bir süre gelmiyorlar” (E4, 29)

“Kadınlar daha çok alt vücut odaklı çalışırlar. (...) Erkekler ise tam aksine, kadınların ilgisini çekebilmek için üst vücut ağırlıklı egzersizleri tercih ederler. Gerçek sporcular ise kadın-erkek fark etmeksizin tüm vücudu çalıştırıp yoluna devam eder.” (E8, 24)

“Kadınlar ya birbirleriyle muhabbete geliyor ya da sessiz sessiz antremanını yapıyor. Erkekler kaslarının ne kadar şiştiğini kontrol ettiriyorlar birbirlerine. Kadınlar birbirlerinin işlerine pek karışmıyor.” (K3, 28)

Kadınlar sembolik olarak sürekli sahnededir; sürekli bakış altında olduklarından, bedensel görünümelerini ve eylemlerini durmaksızın normlara göre düzenlemesi beklenmektedir. “Bilinçaltında, sürekli bakılan nesne olma dürtüsüyle hareket eden kadın, kendisi olmaktan çok, başkalarının gözünde izlenen bir nesne olma konumunu önemser” (İnceoğlu & Kar, 2016: 77). Bu durum fitness merkezine de yansımaktadır. Kadın katılımcının şu ifadesinde bu etkileşimde bakış altındaki kadın bedeni karşımıza çıkmaktadır: “*Kimseyle muhatap olmuyorum. Aletleri bekleyen varsa hızlıca işimi bitirmeye dikkat ediyorum. Bir de erkekler çoğunlukta gittiğim yerde, genelde baktıklarını hissediyorum, farklı bir mesaj vermemek için göz göze gelmemeye çalışıyorum ya da üstüme başıma dikkat ediyorum.*” (K5, 28). Etkileşim düzeninde doğru mesaj verme kaygısı cinsiyet farketmeksizin temel problem olsa da, bu ifadede toplumdaki toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerden kaynaklanan bir kaygı biçiminin bir örneğini görüyoruz.

3.7. Üyelerin Gözünden Diğer Katılımcılar

Katılımcılardan diğer kullanıcılara ilişkin sahip oldukları imgeleri sınıflandırmalarını istedik. Bu kategorilerin birbirlerini dışlamamaktadır. Yanıtlarından hareketle oluşturduğumuz tipolojide mekânı kullanımına göre ve kullanma süresine göre olmak üzere şöyle iki ayrı kategori ortaya çıktı:

Kullanma süresine göre:

- Mekânın demirbaşları: haftada ortalama 5 gün mekâna gelenler
- Geçici hevesle gelenler: mekânı uzun süre kullanma amacıyla uzun süreli kaydolup, gelme sıklıkları giderek azalanlar
- İstikrarlı müşteriler: haftada ortalama 3 gün mekâna gelenler

Bu noktada katılımcılarımızın 18'inin istikrarlı müşteriler olduğunu hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla mekâna ilişkin oluşturdukları imgeler muhtemelen sıklıkla tekrarlayan işaretler içermektedir.

Kullanımına göre:

- Koşmaya gelenler: Bu grubun mekân kullanımı kardiyo aletlerinin bulunduğu kısımla sınırlıdır. Kullanıcılardan bazıları bu grubun koşu bandı gibi aletleri uzun süre işgal etmesinden rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Genellikle kadın üyelerin bu kategoride yer aldığını söylemişlerdir.
- Kas şişirmeye gelenler: Haftada 5 veya daha fazla spor yapan ve temel amacının kas gelişimi olduğu kitledir. Katılımcılar bu kitleyi güç gösterisi yapma ve yüksek egoya sahip olmayla ilişkilendirmişlerdir.
- Muhabbete gelenler: Katılımcılar bu kategoriye birlikte gelip sohbet edenleri, karşı cinsle tanışmak için mekâna gelenleri ve yapılan egzersiz hakkında gereksiz uzun konuşmalar gerçekleştirenleri dâhil etmişlerdir.
- Telefonundan ayrılmayanlar: Bu kategoride egzersiz esnasında özellikle sosyal medyada paylaşım yapma amacıyla telefon kullananlar bulunmaktadır. Spor salonlarındaki performansı sosyal medyada paylaşmak sık görülen bir eylemdir.
- Makyajla gelen moda ikonları: bu kategori özellikle erkek katılımcılar tarafından belirginleştirilmiştir. Spor yapma aktivitesini makyaj ve iyi giyinme ile ilgisi olmadığını, bunun yalnızca dikkat çekme ve beğenilme amacıyla yapıldığını vurgulamışlardır.

Gürültücüler, egzersiz aleti işgalcileri, ter kokanlar, dikizciler üyelerin gözünde rol ve performans bozuculardır. Katılımcılar egzersiz sırasında ses çıkaran kişilerden, aletleri terli bırakan ve deodorant kullanmayan üyelerden rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Kadın üyeler ise en çok rahatsız edici bakışlar atan erkek üyelerden yakınmıştır. Bu sınıflandırmalarda dikkat çeken noktalardan birisi, kullanım süresinin biçimi belirlediğidir. Örneğin, mekânın demirbaşları kas şişirmeye gelenler ve telefonundan ayrılmayanlar kategorisiyle ilişkiliyken; geçici hevesliler daha çok muhabbete gelenler ve moda ikonları kategorileriyle ilişkilendirilmektedir.

4. SONUÇ

Fitness merkezleri yalnızca sportif etkinliklerin yapıldığı mekânlar olmanın ötesinde, sosyalleşme mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sosyalleşmenin sürekliliği mekân içindeki

etkileşimden sosyal medyaya taşarak gerçekleşen etkileşimle sağlanmaktadır. Üyeler fitness merkezlerinde mesleği, fiziki görüntüsü, kişiliği, kültürel değerleri, normları ve cinsiyeti gibi niteliklere de bağlı olarak belirli bir performans sergilemektedir. Fitness mekânlarını üç sahneye ayırmak mümkündür: egzersiz alanları, vitamin barlar ve soyunma odaları. Bu sahnelerin her birinde bulunan kullanıcı farklı performanslar icra etmeye devam etmektedir. Fitness salonu üyelerinden beklenen rol, mekânı temiz, saygılı ve disiplinli bir şekilde kullanmalarıdır. Gerçekleştirilen performansların nedeni ve sonucu olarak çeşitli rol çatışması ve rol mesafesi gibi durumların yaşandığını söylemek mümkündür.

Fitness salonunun üyeleri ortalama beden imgesine sahip olduklarını düşündükleri andan itibaren ideal beden imgesine yönelmektedir. Üyelerin ideal beden imgelerine ne kadar yakın oldukları ise icra ettikleri role uzaklığını belirleyen bir olgudur. Spor giyim ve gıda takviyesi kullanımının, üyelerin fit kimliğini pekiştiren iki faktör olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal cinsiyet ise üyelerin hem mekânı kullanım biçimlerini hem de sergilenen rol ve performansları belirleyen en temel faktörlerden biridir. Toplumsal eril gücün bakışı altında olan kadın bedeni bu mekânlarda da bakış altında olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve kimlik/farklılık sorunu. *İdealkent*, 9, 138-169.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayad, A. (2016). Erving Goffman'ın benlik kavramı ve insan doğası varsayımı. *Psikoloji Çalışmaları / Studies in Psychology*, 36(1), 81-93.
- Featherstone, M. (1982). The body in consumer culture, *Theory, Culture & Society* 1(2): 18-33.
- Gieryn, T. (2003). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, 26, 463-496.
DOI:10.1146/annurev.soc.26.1.463
- Goffman, E. (1956). *The Presentation of self in everyday life*. Edinburgh : University of Edinburgh.
- Goffman, (1974). *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. New York: Harper and Row.
- Goffman, E. (2018). *Karşılaşmalar - Etkileşim sosyolojisinde iki çalışma*. Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Güleç Solak, S. (2017). Mekan-kimlik etkileşimi: Kavramsal ve kuramsal bir bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 13-37.

- Güven, U. (2018). Kültür, Gündelik Hayat Ve Teatrallik İlişkisi Açısından Performans Antropolojisi. *Antropoloji*, 36, 103-123.
- Kivisto, P., & Pittman, D. (2007). Goffman's dramaturgical sociology: Personal sales and service in a commodified world. İçinde P. Kivisto, *Illuminating Social Life: Classical and Contemporary Theory Revisited* (Ch. 11). SAGE Publications, Inc.
- O'Neill, J. (1985). *Five bodies: the human shape of modern society*. New York: Cornell University Press.
- Karaçam, M.Ş. & Koca, C. (2014). Egzersiz alanında besin desteği kullanımına sosyolojik açıdan bir bakış: Abi ben yeni başladım, benim almama gerek var mı?, *Toplum ve Hekim*, 29(5): 366-380.
- İnceoğlu Y. & Kar, A. (2016). *Dişilik, güzellik ve şiddet sarmalında kadın ve bedeni*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Le Breton, D. (2019). *Bedene veda*. (A. U. Kılıç, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Sassatelli, R. (1999). Interaction order and beyond: A field analysis of body culture within fitness gyms. *Body & Society*, 5 (2-3): 227-248.
- Öztürk, P. & Koca, C. (2014). Egzersiz ve performans sporunda beden politikaları. *Toplum ve Hekim*, 29(5): 333-343.
- Wallace, R. A., & Wolf, A. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları: klasik geleneğin genişletilmesi* (Çev.M. R. Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İZMİR
21 - 22 MAYIS 2022

ÇEVİRİMİÇİ GÖNÜLLÜLÜĞE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

İrem KOÇYİĞİT¹

Ahmet Sait ÖZKUL²

ÖZET

Dijital dönüşüm yaşamın pek çok alanında olduğu gibi gönüllülük faaliyetlerine de yeni kapılar aralamıştır. Bu doğrultuda çevrimiçi gönüllülük, dijital dünyada gönüllülük projeleri için açılan yeni bir kapı olarak değerlendirilebilmektedir. E-gönüllülük, sanal gönüllülük, siber gönüllülük gibi çeşitli adlandırmalar ile anılan ve genel anlamıyla internetin gündelik hayata girmesi ile birlikte ortaya çıkan bu yeni gönüllülük türü, gönüllü eylemlerin artması noktasında büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla dijitalleşme sürecinin ve internet teknolojisinin sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilecek çevrimiçi gönüllülük, artan sosyal ağlar ve internete erişim kolaylığı ile birlikte etki alanını gün geçtikçe genişletmektedir. Konuya ilişkin yapılan araştırmalar incelendiğinde; çevrimiçi gönüllülüğe dair çalışmaların pandemi sürecinde arttığı gözlemlenmiştir. Ancak bu artışın Türkiye’de de gerçekleştiğini söylemek pek mümkün değildir. Ülkemizde çevrimiçi gönüllülüğü esas alan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Betimleyici bir bakış açısıyla çevrimiçi gönüllülüğü temel hatları ile açıklamaya, anlaşılır kılmaya çalışan bu araştırmanın konuya ilişkin yapılacak çalışmalar için kaynak sağlayabileceği düşünülmektedir. Araştırma kapsamında öncelikle gönüllülük konusuna kısaca değinilecek ve ardından çevrimiçi gönüllülük konusu açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda: Çevrimiçi gönüllülük nedir? Türleri, sınıflandırmaları nelerdir? Sosyal medya ve diğer internet aracılı ortamlardaki örnekleri nelerdir? Çevrimiçi gönüllülük hangi sorunları çözer, hangi sorunları doğurur? gibi sorulara literatürden cevaplar aranacaktır. Genel itibari ile literatür taraması yöntemine dayalı bu araştırma, çevrimiçi gönüllülüğü temel hatlarıyla açıklamayı amaçlayan betimleyici bir araştırma olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kavramlar: *Gönüllülük, çevrimiçi gönüllülük, internet*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Dalı, ORCID: 0000-0001-7049-1042.

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ORCID: 0000-0001-8858-4685.

GİRİŞ

Disiplinler arası bir ilgi odağı olan gönüllülük araştırmaları, farklı bakış açılarıyla geniş yelpazede incelenmektedir. Kimi disiplinlerde bir paradoks, kimilerinde ise yaşamın doğal bir parçası ya da kişilik meselesi olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda dayanışma, sosyal uyum ve demokrasi gibi temel toplumsal ilkeler doğrultusunda da ele alınmaktadır (Hustinx vd., 2010, s.73). Ancak teknolojik gelişmeler ve özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin hızlı ilerleme kaydetmesiyle birlikte gönüllülük girişimlerini gerçekleştirmek için farklı alanlar açılmaya başlamıştır. Çevrimiçi gönüllülük girişimlerinin ortaya çıkması, haliyle gönüllülük araştırmalarını farklı bakış açılarını ile değerlendirme firsatı sunmaktadır. Bununla birlikte dijital oluşumların etkisinin güçlü bir Şekilde hissedildiği günümüzde gönüllülük yapısının da zenginleştiği ve dijital dünyada faaliyet göstereceği söylenebilir.

Sanal gönüllülük, e- gönüllülük, siber-gönüllülük gibi çeşitli adlandırmalar ile anılan evrimii gönüllülük, geleneksel anlamda gerçekleştirilen gönüllülük eylemlerinin dijital ortamlarda da yürütölmesini mümkün kılan bir gönüllülük türü olarak ele alınabilmektedir. Butgereit (2011, s.1) tarafından evrimii gönüllülük; yoğun iş temposu ve yaşam telaşı, fiziki engeller gibi durumlar karşısında bireyin evrimii ortamlardan gönüllülük faaliyetlerine katılmasını mümkün kılan mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla evrimii gönüllülük, gönüllülük faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmak ve daha fazla gönüllüye ulaşmak adına güzel bir firsat olarak düşünülebilir.

İnternetin doğasında var olan sosyal dayanışma gücünü gösteren evrimii gönüllülük, dinamik bir yapıya sahiptir (Kacprowicz ve Borowiecka, 2014, s.46). Gönüllü bireyler, internetin gücünü kullanarak toplumsal sorunlar karşısında girişimlerde bulunabilmekte, yardıma ihtiyaı olanlara el uzatabilmekte ya da onların sesi olabilmektedir. Özellikle günümüzde sosyal medya platformları aracılığıyla da evrimii gönüllülük eylemleri etkin bir Şekilde yürütölabilir. Özesmi (2013, s.97), evrimii gönüllülerin sosyal ağlar vasıtasıyla kendi aralarında örgütlenmelerinin mümkün olduğunu ve toplumsal sorunlara yönelik etkinlikler için bir araya gelebildiklerini belirtmektedir.

Günümüzde dijitalleşmenin gündelik yaşamı ve yaşam pratiklerini güçlü bir Şekilde etkilediği göz önüne alındığında, evrimii gönüllülük konusuna dair alanyazında gerek ampirik gerekse teorik çerçevede az sayıda çalışma olduğu söylenebilir. Ancak son dönemlerde, özellikle pandemi sürecinde, dijital ortamlara ilgi ve önemin artması ile beraber evrimii gönüllülüğe dair çalışmaların da arttığı gözlemlenmektedir. Bu artışın Türkiye’de de gerçekleştiğini söylemek ise pek mümkün değildir. Ülkemizde evrimii gönüllülüğü esas alan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Betimleyici bir bakış açısıyla evrimii gönüllülüğü temel hatları ile açıklamaya, anlaşılır kılmaya çalışan bu araştırmanın konuya ilişkin yapılacak çalışmalar için kaynak sağlayabileceği düşünölmektedir.

1.GÖNÜLLÜLÜK NEDİR?

Literatürde standart bir tanımlaması yapılamayan gönüllülük, genellikle olumlu eylemlerle ve bir kişiye/gruba ücretsiz olarak/karşılıksız iyi Şeyler yapmakla ilişkilendirilmektedir (Wilson, 2001, s.13). Kavrama ilişkin bazı tanımlamalar şunlardır: “Latince *voluntarius*, *voluntarium* kelimelerinden türetilen ve İngilizcede *voluntary*, *volunteer* kelimeleriyle ile ifade edilen gönüllülük kavramı, kişinin özgür iradesiyle bireysel ve/veya toplumsal organizasyona katılımını” ifade etmektedir (Taşdemir-Afşar, 2019, s.31). Gönüllülük, “bir kişinin başka bir kişi, grup ya da

kuruluşa fayda sağlamak adına zaman ayırması”dır (Wilson, 2000, s.215’ten akt. Ackerman ve Manatschal, 2018, s. 4455). Bir başka tanıma göre gönüllülük, “Bazı durumlarda, küçük bir ücret ve/veya harcamalar dışında hiçbir ödeme yapılmadan, bir kişinin başkalarının (yakın aile dışında) yararına özgür iradesiyle yaptığı faaliyetler veya işler”dir (Gaskin ve Davis Smith 1997, s.7’den akt. Wilson, 2001, s.127). Wilson vd., (2001, s.127) bu tanımlamada üç temel noktaya/kavrama dikkat çekmektedirler. Bunlar: özgür irade, başkalarına fayda ve yapılan olumlu eylem neticesinde herhangi bir ödeme/karşılık olmamasıdır.

Wilson ve Musick (1997) varsayımına dayalı “bütünleşik bir gönüllülük teorisi” geliştirmiştir. Genel anlamda bu teorenin varsayımları şunlardır: gönüllülük insan sermayesi gerektiren üretken bir iştir, toplu olarak yapılır ve bu sebeple sosyal sermayeye ihtiyaç duyar, etik olarak yönlendirilir ve bu sebeple kültürel sermaye gerektirir. Bununla birlikte, gönüllülüğün yalnızca bir kuruluş için yapılan ücretsiz/karşılıksız iş anlamına mı geldiği, yoksa herhangi bir kurumsal bağlamın dışında gayri resmi gönüllülük faaliyetleri mi olduğu konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır (Wilson vd., 2001, s.127).

Öte yandan gönüllülük araştırmalarında, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olan bireylerin gönüllü eylemlere katılımının daha fazla olduğu yönünde fikir birliğinin olduğunu söylemek mümkündür (Ackerman ve Manatschal, 2018, s.4454). Smith (1994)’e göre bu durum “baskın statü modeli” olarak açıklanmaktadır. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan bireylerin gönüllü eylemlerine katılma oranı yüksektir. Bununla birlikte ilgili organizasyonlarda daha prestijli pozisyonlarda yer almakta ve daha anlamlı görevleri yerine getirmektedirler.

Gönüllü terimi olumlu eylemlerde bulunan bireyler için kullanılmaktadır. Örneğin Greenpeace için çalışmak, başkalarının çocuklarına bakmak gibi çok çeşitli faaliyetler bu olumlu eylemler arasında düşünülebilmektedir (Wilson, 2001, s. 13). Aynı zamanda bireylerin sahip oldukları insani değerleri, dini inançları, aile bireyleri için (Butgereit, 2011, s.1) ya da tamamen kendilerini iyi hissetmek için gerçekleştirdiği olumlu davranışlar, gönüllü bireylerin motivasyonlarını göstermektedir. Bunların yanı sıra literatürde gönüllü olma motivasyonlarına yönelik araştırmalar incelendiğinde yaş grupları arasında gönüllülük motivasyonunun farklılaştığı görülmektedir (Wilson, 2012; Ackerman ve Manatschal, 2018; Muştı, 2019).

Örneğin orta yaş kategorisinde yer alan katılımcılarla gerçekleştirilen bir araştırmada toplumsal sorunların çözümü ve insanlara yardımcı olmak gibi motivasyonlar ön plana çıkmaktadır. Gençlere yönelik motivasyonlar incelendiğinde ise mesleki anlamda beceriler kazanarak gelecek kaygısı ve geçim endişesi gibi durumların önüne geçmek önemli bir motivasyon kaynağı olarak düşünülmektedir. Bir başka araştırmada ise bireylerin genç yaşlarda daha çok politik, etnik, eğitim gibi konularda gönüllülük eğiliminin olduğu belirtilmektedir. Bu bireylerin ilerleyen yaşlarda insanlara hizmet etmek, hayatlarını iyileştirmek gibi alanlarda gönüllülük eylemlerine katıldığı görülmektedir (Muştı, 2019, s.24-25).

Gönüllü eylemlere katılım sosyo-demografik özellikler dikkate alınarak incelendiğinde, genç yetişkinlerin geleneksel anlamdaki gönüllülük katılımlarının düşük olduğu bilinmektedir. Orta yaşlı bireylerde ise profesyonel anlamda kariyerlerini inşa ettikleri ve aile kurdukları zaman gönüllülük faaliyetleri artmaktadır. Özellikle sonraki yıllarda başkalarına ihtiyaç duyacağını anlayan bireylerde de gönüllülük faaliyetlerine katılım artmaktadır. Cinsiyet ve gönüllülük arasında ise karmaşık bir ilişki söz konusudur. Kadınların erkeklere kıyasla toplum yanlısı değerlere ve normlara yani gönüllülüğü besleyen sosyal becerilere daha çok sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kadının toplumsal hayattaki rolü gereği prososyal davranışlar

sergilemesi ve gönüllü, olumlu eylemlere katılması erkeklere kıyasla daha olasıdır (akt. Ackerman ve Manatschal, 2018, s. 4456). Öte yandan insanların emekli olduktan sonra gönüllü eylemlere daha fazla zaman ayırabildikleri için katılım oranlarının da arttığı belirtilmekte ancak buna dair az sayıda kanıt, araştırma olduğu da bilinmektedir (Wilson, 2012).

Herhangi bir amaçla gönüllülük faaliyetlerine katılmak isteyen ancak yeterli zamanı ya da aracı olmayan bireyler için ise internet dünyası yeni bir yol sunmaktadır. Bu noktada gönüllülüğün bir türü olarak değerlendirilebilecek çevrimiçi gönüllülük kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bir sonraki başlıkta kavrama ilişkin temel noktalara değinilecektir.

2.ÇEVİRİMİÇİ GÖNÜLLÜLÜK (ONLINE VOLUNTEERING)

Çevrimiçi gönüllülük (online volunteering); sanal gönüllülük (virtual volunteering), siber-gönüllülük (cyber-volunteering), e-gönüllülük (e-volunteering) gibi isimlerle anılmaktadır. Genel olarak çevrimiçi gönüllülük, internete bağlı dijital cihazlar vasıtasıyla, belirli zaman ve mekâna bağlı olma zorunluluğu olmaksızın (Yönten-Balaban ve Çoban-İnce, 2015, s.153), gönüllülük faaliyetlerinin tamamen veya kısmen tamamlanabilmesidir (McSkimming, 2015, s.30). 1990'lı yıllarda internetin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte kuruluşlar arasında yaygınlaşmaya başlayan bu oluşumun en eski örneklerinden birinin, çevrimiçi kütüphane hizmeti sunan, Project Gutenberg olduğu bilinmektedir (Cravens, 2006, s.16). Çevrimiçi/sanal gönüllülük kavramının ise ilk kez 1995'te, kâr amacı gütmeyen, California merkezli bir kuruluş olan "Impact Online" tarafından ileri sürüldüğü ve kurucusu Steve Glikbarg tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Cravens ve Ellis, 2014, s. 4). Genel olarak çevrimiçi gönüllülüğün bilgi ve iletişim teknolojileriyle birlikte siber uzaydaki etkileşim ihtiyacının doğrudan bir sonucu (Gotlieb, 2004, s.30) olarak ortaya çıktığını söylemek mümkün olabilmektedir.

Teknolojik gelişmeler çevrimiçi gönüllülüğün gelişmesi için büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilir. İnternet altyapı hizmetleri ile yaygınlaşan çevrimiçi gönüllülük hizmetleri mobil uygulamaların ve akıllı telefonların yaygınlaşması ile birlikte etki alanını genişletmiştir. Özellikle GPS ve GSM ağları aracılığıyla konum belirleyebilme hizmetleri artmış bunun bir sonucu olarak gönüllüler, toplumsal ve çevre suçlarını belgelemek, yerinden haber vermek gibi hizmetleri etkili bir şekilde kullanmaya başlamışlardır (Özesmi, 2013, s.98). Dolayısıyla zaman ve mekân fark etmeksizin gönüllü eylemlere katılım gerçekleştirilmektedir.

Çevrimiçi gönüllülük; kâr amacı gütmeyen organizasyonlar, sivil toplum kuruluşları, iletişim odaklı devlet kurumları, resmi olmayan yapılanmalar/oluşumlar ve herhangi bir kurum ile paydaşlığı bulunmayan gönüllüler tarafından kullanılmakta (Şengöz, 2016, s.25) olan prososyal (toplum yanlısı) bir davranış olarak düşünülebilir. Prososyal davranış, "başka bir bireye, bir grup kişiye yardım etmeyi veya fayda sağlamayı amaçlayan gönüllü eylemler" (Eisenberg ve Mussen, 1989, s.3) olarak karşılık bulmaktadır. İnternetteki prososyal davranışlarda gönüllü ile hizmetin alıcısı arasında herhangi bir bağlantı, herhangi bir karşılık beklentisi bulunmamaktadır. Yardım talepleri, rastgele bir zamanda gelmektedir (Amichai-Hamburger, 2007, s. 3). Ancak geleneksel anlamda gerçekleşen gönüllülük süreci ve çevrimiçi gönüllülük süreci arasında farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla çevrimiçi gönüllülük internetin hızlı ve dinamik yapısından faydalanarak süreci daha hızlı gerçekleştirebilmektedir.

Geleneksel gönüllülük sürecinde birey öncelikle gönüllü olmaya karar verir, gönüllü olacağı organizasyonu seçer, gönüllü çalışma biçimine karar verir ve gönüllülük faaliyetini gerçekleştirir. Ancak çevrimiçi gönüllülük için bu süreç daha hızlı ilerlemektedir. Birey çevrimiçi

gönüllü olmaya karar verdikten sonra diğer süreçler bilgi ve iletişim teknolojileri, araçları vasıtasıyla devam etmektedir (Murray ve Harrison, 2005, s.34). Dolayısıyla çevrimiçi gönüllülük programları, gönüllülerin zaman ve mekân sınırlamasını ortadan kaldırmakta, gönüllülük sürecinin hızlı ve esnek olmasını sağlamaktadır (Merrill, 2006, s.13). Bununla birlikte çevrimiçi gönüllülük zaman ve mekân fark etmeksizin kullanılabilen teknolojiler ve araçlar sayesinde bireylerin ve kuruluşların gönüllü olma eğilimlerini de arttırabilmektedir (Nor vd., 2019, s.29). Ancak gönüllü bireyin, çevrimiçi ortamda herhangi bir gönüllülük girişiminde bulunmak için geleneksel gönüllülük girişimlerinde olduğu gibi birtakım motivasyonlara sahip olması gerekmektedir.

Hem çevrimiçi hem de geleneksel gönüllülükte insanlara yardım etme isteği, şefkat, zaman ve becerilerini paylaşma isteği gibi benzer motivasyonlara ihtiyaç vardır (Kacprowicz ve Borowiecka, 2014, s.7). Bunun yanı sıra başkaları ile koordineli çalışma becerisi ve yine bir başkasını önemseme (Ackerman ve Manatschal, 2018, s. 4456) gibi motivasyona sahip olmak gönüllü girişimlerde bulunmak için gereklidir. Aynı zamanda çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri için dijital ortamları kullanabilme becerisinin de gerekli olacağı söylenebilir.

Öte yandan çevrimiçi gönüllü profilleri geleneksel gönüllü profillerinden farklılaşmaktadır. Geleneksel gönüllülükte yaş ilerledikçe artan gönüllülük eğilimi, çevrimiçi gönüllülük için daha genç yaşlarda gerçekleşmektedir. 20-30'lu yaşlarda, eğitimliler ve işsizler arasında daha yoğun görülen çevrimiçi gönüllülük eğilimleri cinsiyetler arasında da farklılık göstermektedir. Kadınlar, çevrimiçi gönüllülük hizmetini erkeklere kıyasla daha çok kullanmaktadır (Murray ve Harrison, 2005, s.39).

Geleneksel gönüllülüğten farklılaşan gönüllü profili ve kapsam alanı ile gerekli motivasyon ve becerilere sahip olmayı gerektiren çevrimiçi gönüllülük, bireylere çeşitli seçenekler sunmaktadır. Geniş bir yelpazeye sahip olan çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerine dair çeşitli sınıflandırmalar da bulunmaktadır. Bir sonraki başlık altında çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri ve sınıflandırmalarına değinilecektir.

2.1.Çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri ve sınıflandırılması

Çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri farklı şekillerde hayata geçirilebilmektedir. Çevrimiçi gönüllüler; çevrimiçi projeler yürütme, önemli materyalleri bir dilden diğerine çevirme, yasal destek sağlama, ihtiyacı olan topluluklara yardımcı olacak web siteleri tasarlama, çevrimiçi kullanım için çalışma materyalleri oluşturma vb. gibi faaliyetlerde bulunabilmektedirler (Amichai-Hamburger, 2007, s.3). Aynı zamanda çevrimiçi ortamlarda imza kampanyalarına katılma, ürün ve hizmetlere ilişkin yorumlarda bulunma, her tıkladığında belirli kuruluşlara gelir sağlayan arama motorlarını kullanma, kitap seslendirme, çevrimiçi bir tartışma grubuna moderatörlük yapma, sivil toplum kuruluşlarının paylaşımlarını beğenme ya da yeniden paylaşma (retweet) gibi eylemler çevrimiçi gönüllülük aktivitelerine örnek verilmektedir (Şengöz, 2016, s.21).

Bahsedilen faaliyetler doğrultusunda çevrimiçi gönüllülükte iki ana türden bahsedilmektedir. Bunlar teknik destek ve doğrudan iletişim olarak sınıflandırılmaktadır. Teknik destek türü altında; çevrimiçi ortamlarda araştırma, çeviri, web ortamı tasarlama ve gönüllü yönetimine yardım etme gibi unsurlar yer almaktadır. Doğrudan iletişim türünde ise çevrimiçi rehberlik, özel ders, uzaktan eğitim, destek amacıyla farklı kurumlardan gönüllüler ile iletişim sağlama gibi durumlar bulunmaktadır (Gotlieb, 2004, s.31).

Öte yandan Kacprowicz ve Borowiecka (2014, s.8) tarafından çevrimiçi gönüllülük: organizasyon türü, organizasyon ve çevrimiçi gönüllü arasındaki ilişki/iş birliği, proje/faaliyet amacı, zaman ve çevrimiçi gönüllülük karakteri olmak üzere beş kategoride ele alınmaktadır.

1) **Organizasyon türü**; resmi ve gayri resmi çevrimiçi gönüllülük olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Resmi çevrimiçi gönüllülük, yasalar çerçevesinde, sivil toplum kuruluşlarının gönüllülerle iş birliği içinde yürüttüğü eylemleri açıklamaktadır. Gayri resmi çevrimiçi gönüllülük ise genel itibari ile bir topluluk sorununu çözmek için, gayri resmi gruplar tarafından yapılan gönüllü girişimleri ifade etmektedir (Kacprowicz ve Borowiecka, 2014, s.8).

2) **Organizasyon ve çevrimiçi gönüllüler arasındaki ilişki/iş birliği**; doğrudan ve kitlesel çevrimiçi gönüllülük olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Doğrudan çevrimiçi gönüllülük organizasyonlarında kurum/kuruluş ve gönüllü arasındaki ilişki geleneksel gönüllülüğe oldukça benzemektedir. Burada yer alan çevrimiçi gönüllüler kurum/kuruluş bünyesinde işe alınmakta, gönüllü iş sözleşmelerini imzalamakta, görevleri denetlenmekte ve devredilebilmektedir. Kitlesel çevrimiçi gönüllülük ise çok sayıda gönüllünün katılımını sağlayan projeleri ifade etmektedir. Buradaki gönüllülük faaliyetlerine genellikle işe alım olmaksızın herkes katılabilmektedir (Kacprowicz ve Borowiecka, 2014, s.8).

3) **Çevrimiçi gönüllülükte yer alan proje hedeflerine göre sınıflandırmada** ise, çevrimiçi ortamlarda gerçekleşen gönüllü eylemlere uygun olarak yapılabilecek faaliyetler yer almaktadır. Bunlar arasında: kitle kaynaklı projeler ve çevrimiçi gönüllülük, kitle kaynaklarının toplanması, vatandaş/yurttaş gazeteciliği, çevrimiçi öğrenme, bilgi toplama, haritalama (mapping), destek ve kişisel yardım bulunmaktadır.

Kitle kaynaklı projeler ve çevrimiçi yardım, belirli bir amaç için finansal ve finansal olmayan kaynakların toplanmasına karşılık gelmektedir. *Kitle kaynaklarının toplanması*, soruna yönelik bir çözüm üretme ya da yeni fikirler aramayı ifade etmektedir. *Vatandaş/yurttaş gazeteciliği*, profesyonel olmayanlar tarafından toplulukların yararına gerçekleştirilen faaliyetlerdir. *Çevrimiçi öğrenme*, internet ağlarını ve imkanlarını kullanarak ders verme ve öğrenmeyi belirtmektedir. *Bilgi toplama*, bilgi kaynaklarının oluşturulmasını açıklamaktadır. *Haritalama (mapping)*, bir soruna, fenomene ya da nesneye ilişkin toplanan kaynaklardan elde edilen verileri, gerçekleştirilmesi planlanan ilgili faaliyete uygun olacak şekilde bir araya getirmek olarak ifade edilebilmektedir. Son olarak, *destek ve kişisel yardım* ise ihtiyacı olan insanlara yardım etmek olarak karşılık bulmaktadır (Kacprowicz ve Borowiecka, 2014, s.8).

4) **Çevrimiçi gönüllülüğün zamana göre sınıflandırılması** mikro gönüllülük ve uzun vadeli çevrimiçi gönüllülük olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Mikro gönüllülük, tamamlanması birkaç dakikadan birkaç saate kadar süren görevleri, uzun vadeli çevrimiçi gönüllülük ise bir web sayfasını güncellemek, bir sosyal medya profilini yönetmek gibi uzun zaman alan eylemleri ifade etmektedir (Kacprowicz ve Borowiecka, 2014, s.8).

5) **Çevrimiçi gönüllülük karakteri** ise kalıcı, döngüsel ve proje bazlı olmak üzere üç başlıkta incelenmektedir. Kalıcı çevrimiçi gönüllülerin kurum/kuruluşlarla ya da gönüllülük eylemini gerçekleştirdiği gayri resmi gruplar ile iş birliği uzun süreli olmaktadır. Döngüsel çevrimiçi gönüllüler belirli zaman aralıkları ile faaliyetlere katılmaktadır. Proje tabanlı gönüllülük ise, bir çevrimiçi gönüllü faaliyeti için olabildiğince çok gönüllünün aynı anda katılımını sağlamayı amaçlayan kısa vadeli eylemleri ifade etmektedir (Kacprowicz ve Borowiecka, 2014, s.8).

Özetle; teknolojik gelişmeler geleneksel gönüllülük faaliyetlerindeki fiziksel erişim sorununu ortadan kaldırmış, gönüllü topluluklarının yapısını zenginleştirmiştir. Dolayısıyla çevrimiçi gönüllülük, gelişen bilgi iletişim teknolojileri ve çevrimiçi alt yapılar ile tüm dünyada

yaygınlaşan bir gönüllülük türü olarak tanımlanabilmektedir (Seddighi vd., 2020, s.3). Çeşitli sınıflandırmaları bulunan çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerine tüm yaş gruplarından interneti bağımsız olarak kullanabilen ve sunabilecek belirli bir yeteneği olan insanlar katılabilmektedir (Şengöz, 2016, s.33). Aynı zamanda internet ortamında pek çok insan ilgili beceri ve motivasyonlarına sahip olduğu sürece başkalarına yardım etmenin, prososyal davranış sergilemenin, pek çok yolunu bulabilir. Sonraki bölümde ise söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği platformlara değinilecektir.

2.2.Çevrimiçi Gönüllülük Örnekleri, Avantajları ve Dezavantajları

Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri pek çok şekilde yapılabilmektedir. Avrupa Birliği Gönüllüleri Çevrimiçi Gönüllü Hizmeti çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerine örnek gösterilmektedir (Yönten-Balaban ve Çoban-İnce, 2015, s.153). Aynı zamanda gönüllülük araştırmalarında sıklıkla bahsedilen ve çevrimiçi gönüllülük hizmetleri için de örnek teşkil edilecek bir diğer program, Birleşmiş Milletler Çevrimiçi Gönüllülük (UN Online Volunteering) programıdır. Bu program kapsamında gönüllü bireyler internet üzerinden haftalık yaklaşık olarak 1-5 saat zaman ayırarak katılabilmektedir. Çevrimiçi görev tanımları arasında sosyal medya yönetimleri, görsel-işitsel grafik tasarımlarının ve materyallerinin oluşturulması, çeviri, araştırma, veri toplama ve belgeleme gibi bulunmaktadır (<https://app.unv.org/>). Bunların yanı sıra uluslararası bir gönüllülük faaliyetinde bulunmak için Smithsonian Digital Volunteers, Amnesty Decoders ve Catchafire platformları da örnek verilebilir.

Ülkemizde özellikle de sosyal medya platformları aracılığıyla gönüllü projeler aktif bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Sosyal medya platformlarında son dönemlerde etkin faaliyet gösteren Elim Sende platformu bunlardan biridir. Instagram ve Twitter platformlarını aktif bir şekilde kullanan gönüllü oluşum, SMA hastası bebeklerin kampanyalarına destek vermek amacıyla 21 Haziran 2021 tarihinde oluşturulmuştur. Amaçları çok sayıda gönüllüleri bir araya getirmek ve kampanyalarını hızla bitirebilmektir. Böylece SMA hastası olan bebeklerin gerekli olan ilaca hızla erişebilmesi amaçlanmaktadır. Bir vakıf ya da dernek değil, gönüllü bir oluşum olduğunu belirten platformda süreç şu şekilde gerçekleşmektedir: Bir aylık süre içerisinde hangi kampanya/kampanyalara destek olacağı belirlenmekte ve gönüllü avukatlar yardımıyla gerekli izinler alınarak kampanya gönüllüleri ile paylaşılmaktadır. Ardından Whatsapp üzerinden 20'şer kişilik gönüllü ekipler oluşturulmakta ve bu ekip içerisinde yer alan gönüllülerin ilgili kampanya hesabına belirtilen miktar kadar bağış yaparak dekontlarını ekip lideri ile paylaşması sağlanmaktadır. Bununla birlikte sosyal medya üzerinden yürütülen kampanyalarda gönüllülerden bağış yapması ya da gönderiyi paylaşarak bu kampanyayı duyurması beklenmektedir. Platformun 3 Nisan 2022 tarihi itibarıyla 1070 ekip, 21.400 gönüllüsü olduğu ve faaliyet göstermeye başladığı zamandan bu yana 12 bebeğin kampanyasının tamamlandığı bilinmektedir. Platformun amacı daha fazla gönüllü katılımcıya ulaşarak kampanyaları hızlı bir şekilde bitirebilmektir (Elim Sende Platformu, 2022).

Geçmiş yıllardaki çevrimiçi gönüllülüğe dair çalışmalar incelendiğinde de benzer faaliyetlerin yürütüldüğü görülmektedir. Amichai-Hamburger (2007, s.2)'in çalışmasında Kanada'da yaşayan bir anne-oğulun başlattığı proje örnek gösterilebilmektedir. Bu projede Zambiya'daki evsiz çocuklara yardım etmek, onların hayatını iyileştirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla internet üzerinden kampanya başlatarak gönüllüler/bağış yapmak isteyenler ile iletişime geçmeye çalışılmıştır. Butgereit (2011) tarafından yapılan çalışmada ise çevrimiçi gönüllülük

faaliyetlerine örnek gösterilebilecek DR. Math. Platformu temel alınmıştır. 2007 yılında kurulan bu platform insanların internet ve mobil teknolojileri kullanarak çocuklara matematik ödevlerinde yardımcı olmak amacıyla sanal öğretmenler olmalarını sağlamaktadır.

Bahsedilen örneklerin yanı sıra şu tarz eylemler de çevrimiçi gönüllüğe örnek teşkil etmektedir: Kalp hastası çocuğu olan bir ebeveyn aynı sağlık sorununu yaşayan diğer ebeveynlerle bir forum üzerinden iletişime geçebilmekte, diğer ebeveynlere bu forum üzerinden yardımcı olabilmektedir. Benzer şekilde şiddete maruz kalan kadınlara yönelik bir destek platformu da örnek gösterilebilmektedir. Hatta eski model bir arabaya sahip olan kişi parça bulmak konusunda zorluk yaşadığında internet ortamındaki belirli platformlar ya da forumlar aracılığıyla yardım isteyebilmektedir (Amichai-Hamburger, 2007, s.3). Çevrimiçi ortamlardaki insanların birbirine yardımcı olabildiği bu tür eylemler de gönüllülük faaliyetlerine birer örnek olabilmektedir. Anlaşılacağı üzere bilgi iletişim teknolojilerinin gücü ve internet üzerinden böylesine gönüllülük projelerini mümkün kılan yapısı, çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinin artmasının ve başarısının en önemli faktörlerinden biri olarak düşünülmektedir (Amichai-Hamburger, 2007, s.15). Öte yandan internet teknolojisi ile birlikte dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan kriz durumlarından anında haberdar olunabilmekte, gerekli yardım ve topluluk kaynaklarına erişim hızlıca sağlanabilmektedir (Merrill, 2006, s.13). Dolayısıyla çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri kriz dönemlerinde de önem taşımaktadır. Buna yönelik en yakın örneklerini pandemi sürecinde konuya ilişkin ele alınan çalışmalarda görmek mümkündür.

Covid-19 süresince çevrimiçi gönüllü platformlarının bir hayli önem kazandığı görülmektedir. Covid-19 döneminde konuya ilişkin literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Carlsen vd., 2020; Trautwein vd., 2020; Seddighi vd., 2020; Mao vd., 2020). Bu araştırmalar incelendiğinde oluşturulan çevrimiçi gönüllülük ortamlarının gönüllüler ve yardıma ihtiyacı olan bireylerin buluşabilmesi için son derece önemli ortamlar haline geldiği anlaşılmaktadır. Covid-19 süresinde çevrimiçi gönüllülük, iletişim kuracak arkadaş ya da ailesi olmayan, teknolojiye erişim eksikliği olan ve bu sebeple sevdikleri ile iletişim kuramayan hastalar için duygusal destek sağlayabilmektedir. Ancak çevrimiçi gönüllülük geleneksel gönüllülüğün vekili olarak görünse de kalıcı bir çözüm değildir. Bununla birlikte pandemi sırasında çevrimiçi gönüllülük altyapılarının oluşturulması ilerleyen zamanlarda yaşanabilecek kriz dönemleri için gerekli olabilmektedir (Pickell vd., 2020, s.538-540).

Mao vd., (2020) tarafından yapılan çalışmada belirtildiği üzere; birçok kişi Covid-19 hakkında bilgi sağlama, hasta olanlara yiyecek paketleme ve teslim etme, alışveriş yapma, bağış toplama veya bağış yapma, köpek gezdirme ve telefon yardım hatları aracılığıyla duygusal destek sağlama gibi çeşitli şekillerde gönüllü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Burada çevrimiçi gönüllülük platformlarının yardıma ihtiyacı olan bireyler ve yardımda bulunmak isteyen insanları bir araya getiren erişim olanakları büyük önem taşımaktadır. Gıda alışverişi ve duygusal destek en yaygın çevrimiçi gönüllülük faaliyeti olarak görülmüştür. Bununla birlikte gönüllüler çoğunlukla kadınlar, yüksek eğitimliler, çalışanlar ve orta sınıf vatandaşlardan oluşmaktadır.

Seddighi vd., (2020) tarafından yapılan çalışmada ise İran'da Covid-19 sürecinde gerçekleşen çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte çevrimiçi gönüllülüğün fırsat ve zorluklarına vurgu yapılmakta ve bu alanda daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği belirtilmektedir. Araştırmaya göre çevrimiçi gönüllülüğün; güven, erişilebilirlik, daha fazla gönüllü katılımcıya erişim imkânı, düşük maliyet, coğrafi kapsamın sınırsızlığı, yerel sorunlara yönelik daha geniş kapsamda sesini duyurabilme gibi fırsatları bulunmaktadır. Öte

yandan internet altyapı problemleri, çevrimiçi gönüllülerin yönetimi/koordine edilebilmesi, kültürel sorunlar gibi durumlar da çevrimiçi gönüllülüğün zorlu yanları arasında yer alabilmektedir.

Çevrimiçi gönüllülüğün geleneksel gönüllülük faaliyetlerine katılmayan bireyler için güzel bir fırsat sunduğu düşünülmektedir. Örneğin konuşma bozukluğu olan bir kişi geleneksel gönüllülük faaliyetlerine katılma noktasında sorun yaşayabilir ama bilgisayar aracılığıyla bir gönüllü eylemlerde bulunabilmektedir. Aynı zamanda iletişim kurmakta sorun yaşayanlar için de çevrimiçi gönüllülük fırsatları bu ortamların anonim olabileme özelliği ile kendilerini daha rahat hissetmektedir. Özetle çevrimiçi gönüllülük, geleneksel anlamda gönüllü olmaktan çekinen, toplumun içine karışmak istemeyen, çekingen insanlar için de katılıma izin vermektedir (Gotlieb, 2004, s.30). Ancak Nie ve Erbring (2000) ve Nie (2001) gibi yazarlar tam da bu konuda çevrimiçi gönüllülüğü eleştirmektedir. Yazarlar çevrimiçi gönüllülüğün insanları fiziksel çevreden uzaklaştırdığını ve gerçek bağlantılar kurma yeteneklerini engellediğini belirtmektedir. Bu tür eylemler, yazarlar tarafından tek başınalık eylemi olarak görülmektedir (McSkimming, 2015, s.24).

Öte yandan örgütler açısından çevrimiçi gönüllülük; üye kaydetme, örgütlenme, farkındalık yaratma, kaynak bulma, karar mercilerine ulaşma ve tüm paydaşlarla iletişim kurma, potansiyel gönüllülere ulaşma gibi faaliyetlerde güzel fırsatlar sunmaktadır (Şengöz, 2016, s.29). Dolayısıyla çevrimiçi gönüllülük örgütler için bir avantaj olarak değerlendirilebilir.

Bahsedildiği üzere çevrimiçi gönüllülük girişimleri araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla değerlendirilebilmektedir. Bir yanda toplumsal yaşama dahil olamayan ya da dahil olmak istemeyen bireyler için bir fırsat sunduğu düşünülürken, kimi araştırmacılar tarafından bu durum toplumsal yapıdan soyutlanmayı pekiştiren bir faaliyet olarak görülebilmektedir. Çevrimiçi gönüllülükte bireysel anlamda tartışılan yansımalarının yanı sıra dijital uçurum, çevrimiçi ortamın/siber dünyanın güvenlik açıkları, kliktivizm ve slaktivizm konuları da tartışılan konular arasındadır. Bir sonraki bölümde çevrimiçi gönüllülükte tartışılan bu konular genel hatları ile açıklanmaya çalışılacaktır.

2.3.Çevrimiçi Gönüllülükte Tartışılan Konular

Çevrimiçi gönüllülük kapsamında dijital uçurum/dijital eşitsizlik olgusu tartışılan bir konudur (Murray ve Harrison, 2005; Amichai-Hamburger, 2007; Ackerman ve Manatschal, 2018). Dijital uçurum kavramı genel olarak teknolojiye erişim noktasındaki eşitsizliği (Sezgin ve Fırat, 2020, s.39) tanımlamaktadır. Dijital bölünme olarak da literatürde yer alan kavramın ortaya çıkmasında pek çok sebep bulunmaktadır. Vârallyai vd. (2015, s.367) tarafından yapılan çalışmada bu sebepler; kuramsal yapı ve hükümet türü, fiyat-hız-içerik ve servis kalitesi, psikolojik faktörler ve kültür, bilgi ve yetenekler, sosyo-ekonomik statü ve altyapıdır. Buna yönelik olarak Coşkun-Değirmen vd. (2016, s.110) ilgili faktörler arasından en önemlisinin sosyo-ekonomik düzey olduğunu ifade etmektedir. Bir toplumun sosyo-ekonomik düzeyi ne kadar gelişmişse bilgiyi üretme, yayma ve erişim gibi imkanları da o kadar iyi olacaktır. Ancak burada yaş ve eğitim durumu gibi faktörler de ön plana çıkmaktadır. Yaş ilerledikçe dijital teknolojileri ve araçları kullanabilme yetisi de azalmaktadır (Görgün-Baran vd., 2017, s.9-10).

Geleneksel gönüllülük faaliyetlerinde orta yaş ve üzeri bireyler daha yoğun katılım sağlarken, çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinde genç bireylerin öne çıktığı görülmektedir. Bu noktada çevrimiçi ortamları kullanabilme yetisi çevrimiçi gönüllülük girişimlerinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. İlgili unsur göz önüne alındığında gençler ve daha ileri yaşta olanlar arasında dijital uçurum oluştuğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde yüksek eğitim

seviyesine sahip olanlar çevrimiçi gönüllülük hizmetlerini daha fazla kullanmaktadır. Dolayısıyla yüksek eğitim seviyesine sahip olanlar ve diğerleri arasında da dijital bir uçurum oluşturmaktadır (Murray ve Harrison, 2005, s.39).

Teknolojik veya dijital ortamlara erişimde yaşanan eşitsizlik durumu, çevrimiçi gönüllülük eylemlerine erişimi kısıtlamaktadır (Karabacak ve Sezgin, 2019, s.107-108). Bununla birlikte teknoloji vasıtasıyla yürütülen faaliyetler kapsamında öne çıkan ve olumsuz anlamlar atfedilen birtakım kavramlar bulunmaktadır. Bu noktada dijital aktivizm eylemleri çerçevesinde ele alınan klicktivizm (clicktivism) ve slaktivizm (slacktivism) kavramları öne çıkmaktadır. Narmanlıoğlu (2016, s.438) çevrimiçi ortamlarda gönüllü örgütlenmiş, birlikte hareket eden, farkındalık yaratmayı amaçlayan, bir sorunun çözümü konusunda etkili olabilmek adına çaba gösteren eylemlerin aktivizmin temelini oluşturduğuna değinmektedir. Klicktivizm ise; “toplumsal eylemlere, hareketlere fiziksel olarak katılmayıp bulunduğu yerden klavye başından katılma, örgütlenme ya da destekleme faaliyetlerini” (Yılmaz vd., 2015, s.491) ifade etmektedir. Klicktivizm kavramının ardından ortaya çıkan ve eleştirilerin odağında olan bir diğer kavram ise slaktivizmdir. Slaktivizm, çevrimiçi iletişim ortamlarında gerçekleşen eylemlere yönelik, örneğin sosyal medya hesapları üzerinden profil fotoğrafı değiştirme, içeriği beğenme ya da yeniden paylaşma, konu ile ilgili yazı veya fotoğraf paylaşma gibi (Karabacak ve Sezgin, 2019, s.107), klavye başından girişimlerde bulunarak aktivizmi pasif bir biçimde desteklemeyi ifade etmektedir (Narmanlıoğlu, 2016, s.446). Slaktivizm, günümüzde özellikle çevrimiçi imza kampanyaları ya da çevrimiçi bağış uygulamalarına sanal ortamdan katılmak ve yürütülen konuya destek vermek amacıyla sosyal mecralarda kopyala-yapıştır pratiği olarak süregelmektedir. Dolayısıyla isteyen herkesin oturduğu yerden tek bir tıkla slaktivist olabileceği bir ortamda bireyler kendini “duyarlı vatandaş” olarak görebilmekte ve mevcut düzene kendi çapında vermiş olduğu desteğin pasif gururunu yaşayabilmektedir (Yegen, 2014, s.91).

Dijital aktivizm kapsamında değerlendirilebilecek klicktivizm ve slaktivizm kavramları birbirlerinden belli başlı özellikleri ile farklılık gösterse de özünde çevrimiçi ortamlardan bir eyleme, konuya ve duruma vb. destek vermek, farkındalık oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen sanal eylemler olarak düşünülebilir. Paktin (2013, s.106)’e göre dijital aktivizm “dünyayı değiştirmek isteyen kişi ve kurumların konuştuğu dildir.” Aynı zamanda insanları belirli bir düşünce, inanç etrafından toplama ve harekete geçirme yöntemidir. İnsanları harekete geçirmeyi başardıktan sonra yapılan her şeyin dijital aktivizmin bir parçası olduğundan bahsetmektedir. Buna göre çevrimiçi gönüllülük eylemleri de dijital aktivizmin bir parçası olarak düşünülebilir. Ancak - özellikle slaktivistlerin- birkaç tıkla katkıda buldukları imza ya da bağış kampanyalarına yönelik gerçek anlamda, anlamlı katkılarının olmasının pek mümkün olmadığı, verilen desteğin sadece bir görüntüyü temsil ettiği yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Yegen, 2014, s.92). Teknolojik imkanlar ile birlikte ortaya çıkan çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri de bir yandan gönüllülük faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırırken bir yandan da pasif bir sanal eylem olarak değerlendirilebilmektedir.

Çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri için tartışma konusu olabilecek bir diğer durum ise dijital dünyanın oluşturduğu güvenlik tehditleri olabilir. Bireyler bir taraftan internet teknolojisinin sunduğu olanaklardan yararlanırken öte yandan kendilerine ait bilgileri dijital platformlarda/ortamlarda paylaşmak durumunda kalmaktadırlar (Kaya, 2022, s.180). Ancak internet dünyası bilinmezliklerle doludur. Kullanıcılar için bu bilinmezlik endişe verici olabilmektedir. Örneğin çevrimiçi gönüllülük platformları ve ortamları, kullanıcıların kişisel verilerini açığa çıkarabilmektedir (Şengöz, 2016, s. 32). Dolayısıyla bu ortamlarda sistemin güvenliğini, veri gizliliğini, bütünlüğünü ve doğruluğunu sağlamak, ağ ve cihaz güvenliğini

bütünüyle sağlayabilmek önemlidir (Çoban ve Tüysüz, 2019, s.927). Bu sebeple internet teknolojisinin sorunlarından biri olarak görülen güvenlik konusu, çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri için bir tehlike ya da dezavantaj olarak değerlendirilebilir. Bireylerin çevrimiçi gönüllülük eylemlerine katılımında kişisel bilgilerinin ve verilerinin güvende olduğunu hissettirmek ve buna yönelik ciddi önlemler almak katılımı arttırabilir.

SONUÇ YERİNE

Yaşadığımız dönemde pek çok yönüyle yaşamlara dahil olan, yeni ortamlar, platformlar, araçlar, teknolojilerle varlığını ve etkisini arttıran dijital dünyanın, gönüllülük girişimleri için de yeni yollar sunduğu anlaşılmaktadır. Gönüllülük girişimlerinin kapsamını genişleten çevrimiçi gönüllülük ise dijital dünyanın sunduğu olanaklardan biri olarak değerlendirilebilmektedir. Aynı zamanda Şengöz (2016, s.21) tarafından çevrimiçi gönüllülük, internette toplum yararına olan davranışlara ve yine internetin pozitif kullanıma örnek gösterilen bir girişim olarak ifade edilmektedir.

Genel anlamıyla çevrimiçi gönüllülük; herhangi bir karşılık beklemezsizin bilgi, iletişim araç ve teknolojilerinin sunduğu imkanlar vasıtasıyla, herhangi bir bireysel motivasyon ile gerçekleştirilen çevrimiçi eylemler olarak değerlendirilebilir. Çevrimiçi gönüllü girişimlerde bulunmak için günümüz internet dünyası sınırsız olanaklar sunmaktadır. Gerek sosyal medya üzerinden gerekse diğer internet ortamları aracılığıyla gönüllüler kendilerine uygun olan bir faaliyete, girişime katılabilmekte ve destek olabilmektedir. Ancak burada çevrimiçi gönüllülük geleneksel gönüllülüğün yerini alan bir tür olarak değil onun tamamlayıcısı ve destekleyicisi (Kacproicz ve Borowiecka, 2014, s.7) olarak düşünülmelidir.

Toplumda çevrimiçi gönüllülüğün net olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Aynı zamanda çevrimiçi gönüllülük, dijital dünyanın olumlu çıktıları arasında sayılabilirken yine bu ortamlarda oluşan güvenlik açıkları ve dolandırıcılık gibi durumlar bireyler tarafından endişe uyandırabilmektedir (Özcan, 2022). Bu sebeple çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinin daha fazla tanınması, daha etkin kullanılması ve geliştirilmesi için birtakım öneriler sunulmaktadır.

- Günümüz koşullarında düşünüldüğünde özellikle sosyal medya platformlarında çevrimiçi gönüllülük faaliyetleri için başarılı girişimlerde bulunmaktadır. Bu ortamlarda gerçekleştirilen faaliyetlerde paylaşım, şeffaflık ve iş birliği gibi değerler ön plana çıkmaktadır (Danaiata vd., 2013). Dolayısıyla çevrimiçi gönüllülük faaliyet alanları hızla büyümekte ve güçlü bağlantılar kurulabilmektedir. Bu sebeple sosyal ağlarda gerçekleştirilen girişimlerin seslerini daha güçlü duyurabilmeleri gerekmektedir.
- Çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinin daha fazla şeffaflığa, tanıtıma ve kolay erişime ihtiyacı bulunmaktadır (Danaiata vd., 2013).
- Gönüllülük hakkında toplumun daha fazla eğitilmiş olması gerekmektedir (Danaiata vd., 2013). Bu eğitim seviyesinin ilköğretim seviyesinden başlayıp, okul müfredatlarında yerini almalıdır (Özcan, 2022). Küçük yaşlarda başlayan eğitim sayesinde farklı yaş, eğitim grupları arasındaki ayrım da azalabilir.
- Çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinin gerçekleştiği bir alan olarak internet altyapı hizmetlerinin hızı ve kalitesi üst seviyede olmalı ve internet kesintileri yaşanmasının önüne geçilmelidir (Özcan, 2022).
- Çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinde gönüllü bireylerin süreci kolaylaştıracak şekilde hareket etmesi sorumluluklarının bilincinde olmaları gerekmektedir. Gönüllü olarak

katıldıkları projeyi, faaliyeti ciddi bir sorumluluk olarak görmeli, zamanında ve eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidir. Böylece çevrimiçi gönüllülük faaliyetlerinde bir dezavantaj olarak ortaya çıkan gönüllülerin takibi ve yönetimi, gönüllü bireyin sorumluluk sahibi tutumuyla bu dezavantajı ortadan kaldırılabılır.

Sonuç olarak, yaşadığımız çağda, dünyanın neresinde olsun insanlara ulaşmak, çektiği acıları, yaşadığı mutlulukları görmek mümkündür. Acıyı dindirmek, yardıma ihtiyacı olanlara el uzatmak, mutluluğa ortak olmak, olumlu davranışlar sergilemek, güzel şeyler başarmak, gönüllülük olarak değerlendirilebilir. Aydınoğlu (2016, s.44) “her insanın, durumu ne olursa olsun, başka insanlara hizmet edebilecek ve başka insanları mutlu edecek gücü” olduğunu ifade etmektedir. Ve bu güç, internet sayesinde artık daha kapsamlı ve etkin kullanılacak bir hale gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydınöglü, İ. (2016). Gönüllülük: İnsanlık ve Mutluluk Yolu. Ankara: Chiviyazıları.
- Butgereit, L. (2011). Seven Characteristics of A Successful Virtual Volunteering Platform. In *2011 IST-Africa Conference Proceedings*. ss.1-8.
- Carlsen, H. B., Toubøl, J., & Brincker, B. (2021). On Solidarity and Volunteering During the COVID-19 Crisis in Denmark: The Impact of Social Networks and Social Media Groups on the Distribution of Support. *European Societies*, 23(1): 122-140.
- Coşkun-Değirmen, G., Akıncı-Vural, & Özbükerci, İ. (2016). Bilgi Toplumu ve Dijital Uçurum. *İNİF E-Dergi*, 1(2): 102-118.
- Cravens, J. (2006). Involving International Online Volunteers: Factors for Success, Organizational Benefits, and New Views of Community, *The International Journal Of Volunteer Administration*, 14 (1): 15-23.
- Çoban, Ç., & Tüysüz, M. F. (2019). E-Sağlık ve Güvenlik: Riskler, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri. *Academic Perspective Procedia*, 2(3), 925-934.
- Danaiața, D., Gligor-Cimpoieru, D. C., Hurbean, L., & Munteanu, V. (2013). The Potential of Employees Online Volunteering in Romania. In *Proceedings of The 7th International Management Conference: New Management For The New Economy, Bucharest*. (ss. 174-186).
- Eisenberg, N., & Mussen, P. H. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. Cambridge University Press.
- Elim Sende Platformu, Erişim Linki: https://www.instagram.com/elim_sende/ (Erişim Tarihi: 03.04.2022).

- Gotlieb, L. (2004). Virtual Volunteering: Get Involved by Getting Online. *Journal of Volunteer Administration*, 22(3), 30-32.
- Görgün-Baran, A., Koçak-Kurt, Ş., & Serdar-Tekeli, E. (2017). Yaşlıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1(45): 1-24.
- Hustinx, L., Handy, F., & Cnaan, R. A. (2010). Volunteering. In *Third sector research* (ss. 73-89). Springer, New York, NY.
- Kacprowicz, M. & Borowiecka, B. (2014). E-Volunteering Handbook: A Practical Guide For Individuals, Institutions and Organizations Who Want To Use New Technologies And Tap into Virtual Communities to Make A Difference. (Erişim Linki: <http://e-volunteering.eu/wp-content/uploads/2014/11/evolunteering-handbook.pdf>).
- Kaya, K. (2022). Özel Hayatın Gizliliği Hakkı ile Kişisel Verilerin Korunması Hakkı Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Hak Olarak Unutulma Hakkının Değerlendirilmesi. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 5(8): 177-196.
- Mao, G., Fernandes-Jesus, M., Ntontis, E., & Drury, J. (2021). What Have We Learned About COVID-19 Volunteering in The UK? A Rapid Review Of The Literature. *BMC Public Health*, 21: 1471.
- Mcskimming, Y. R. (2016). *Virtual volunteering in social service non-profit organizations: a case study*. Royal Roads University (Canada).
- Merrill, M.V. (2006). Global Trends and the Challenges for Volunteering, *The International Journal Of Volunteer Administration*, 14(1): 9-14.
- Murray, V., & Harrison, Y. (2005). Virtual Volunteering. *Emerging Areas of Volunteering* içinde (ss. 33-50). (Editör: J. Brudney). ARNOVA Occasional Paper Series, 1(2).
- Muştu, A. (2019). Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllü Motivasyonu: Genç Kızılay Örneği, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Narmanlıoğlu, H. (2016). İnternet Aktivizmi ve Miskin Eylemcilik Üzerine Bir Araştırma. *Tarih okulu dergisi*, 9(25): 437-454.
- Nor, N. M., Othman, N., & Bahari, A. (2019). From Traditional Volunteering to Online Volunteering: Moving Beyond Real Border. *International Journal Of Muamalat (IJM)*, 3(1): 26-30.
- Özcan, M. (2022). Sivil Toplum ve Gönüllülüğün Dijitalleşen Dünyadaki Yeri: E-Gönüllülük, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi.
- Özesmi, U. (2013). Sosyal Medya ve Teknoloji Gönüllülerin Emrinde. U. Grounlund, (Editörler: M. Memişoğlu ve Ö. Bağcı). Türkiye’de gönüllülük: gönüllülüğün rolünün ve katkılarının keşfedilmesi içinde (ss. 96-98). Ankara: Tasarımhane Tanıtım Ltd.
- Paktin, S. (2013). Change.org: Katılımcı Demokrasi ve Aktivizm. *Inter Aktivist: Direnişin @ Hali*, 92-110.
- Pickell, Z., Gu, K. ve Williams, AM (2020). Virtual Volunteers: The Importance of Restructuring Medical Volunteering During the COVID-19 Pandemic. *Med Humanit*, 46(4): 537-540.

Seddighi, H., Salmani, I., Ermolaeva, P., Basheva, O., & Sedeh, M. S. (2020). The Challenges and Opportunities of Online Volunteering for COVID-19 Response in Iran: A Qualitative Study. ss: 1-14. (Erişim Linki: <https://assets.researchsquare.com/files/rs-48770/v1/7a453263-f052-447c-82bb-406654408cae.pdf?c=1631847795>).

Sezgin, S. ve Fırat, M. (2020). Covid-19 pandemisinde uzaktan eğitime geçiş ve dijital uçurum tehlikesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 6(4): 37-54.

şengöz, N. (2016). Gönüllülüğün Değişen Boyutu Sanal Gönüllülük ve Üniversite Gençliğinin Sanal Gönüllülük Farkındalığı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Taşdemir-Afşar, S. (2019). Gönüllülük Olgusunu Sosyolojik Teorilerle Anlama Denemesi, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı): 27-49.

Trautwein, S., Liberatore, F., Lindenmeier, J. ve von Schnurbein, G. (2020). Satisfaction With Informal Volunteering During the COVID-19 Crisis: An Empirical Study Considering a Swiss Online Volunteering Platform, *Non-profit and Voluntary Sector Quarterly*, 49 (6): 1142-1151.

UN Online Volunteering, Erişim Linki: <https://app.unv.org/> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

Várallyai, L., Herdon, M. & Botos, S. (2015). “Statistic Analyses of Divide Factors”, *Procedia Economics and Finance*, 19: 364-372.

Wilson, C. & Musick, M. (1997). Who Cares? Toward An Integrated Theory of Volunteer Work, *American Sociological Review*, 62: 694-713.

Wilson, C. (2001). *The Changing Face of Social Service Volunteering: A Literature Review*. Research Unit, Knowledge Management Group, Ministry of Social Development.

Wilson, C. (2012). Volunteerism Research: A Review Essay, *Non-profit and Voluntary Sector Quarterly*, 20 (10): 1-37.

Wilson, C., Hendricks, A. K., & Smithies, R. (2001). “Lady Bountiful” and the “Virtual Volunteers”: the Changing Face of Social Service Volunteering. *Social Policy Journal of New Zealand*. 17: 124-146.

Yegen, C. (2014). Bir Dijital Aktivizm Biçimi Olarak Slaktivizm: Change. Org Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 84-108.

Yılmaz, B., Dünder, G., & Oskay, T. (2015). Dijital Ortamda Aktivizm: Online İmza Kampanyalarına Katılım Davranışlarının İncelenmesi: Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *E-journal of Intermedia*. ISSN: 2149-3669, 2(2): 481-504.

Yönten-Balaban, A. & Çoban-İnce, İ. (2015). Gençlerin Sivil Toplum Kuruluşlarındaki Gönüllülük Faaliyetleri ve Gönüllülük Algısı: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(30): 149-169.

BEYİN ÇALIŞMALARINDA CİNSİYET İLLÜZYONLARI**Doktora Öğrencisi FATMA YILDIRIM¹, Prof. Dr. HASAN GÜL²**

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilimdalı,
– Orcid Id: 0000-0002-3585-5370

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İşletme Anabilimdalı
– Orcid Id: 0000-0002-3720-5451

ÖZET

Milyarlarca sinire ev sahipliği yapan insan beyni, tarih boyunca muhteşem bir organ olarak kabul edilmiş ve birçok araştırmacıya ilham kaynağı olmuştur. Beyinle ilgili yapılan çalışmalarda teknolojik gelişmelerden daha önce savaşların önemli katkısı olmuştur. Nitekim o dönem muharebe alanında yaralanan veya ölen askerlerin beyinleri incelendiğinden, çalışmaların erkek beyni üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu yüzden o süreçte beyin ile ilgili her yeni bilgi, kadın için de geçerli varsayılmıştır. Keza son yüz yıldır bilim insanları, erkek beyninin kadın beyninden biyolojik olarak farklı olup olmadığını araştırmakta buna istinaden çeşitli çıkarımlarda bulunmaktadır. Örneğin “erkek beyni kadın beyninden hacimsel olarak büyük olduğundan erkekler daha zekidir”; “kadın beyninin sağ lobu gelişmiş olduğundan sözel alanda daha yetkindir” veya “erkek beyninin sol lobu gelişmiş olduğundan sayısal konuda yeteneklidir” şeklinde açıklamalar yapmışlardır. Hatta bu bilimsel çalışmalar uzun yıllar hemen herkes tarafından kolaylıkla benimsenmiştir. Fakat son yıllarda teknolojik gelişmelerin ilerlemesi sayesinde bu varsayımlar yavaş yavaş çürütülmektedir. Nihayetinde bu ayrımların çoğunun temelinde cinsiyete dair toplumsal kalıp yargıları olduğu anlaşılmaktadır. Benzer bir ifadeyle kadın beyni ve erkek beyni ayrımlaştırılması, kadınlar duygusaldır erkekler mantıksaldır diye başlayan önyargıların nörolojik bir versiyonudur. Dolayısıyla günümüzde birçok çalışma, beyindeki cinsiyet farklılıklarının sabit değil değişken olduğunu ispatlar niteliktedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; tarihi süreç içinde kadın ve erkek beyni ile farklılıkları hakkında yapılan araştırmaları irdelemektir. Bu çalışma nörobilimsel bir araştırma olmadığından insan beyni üzerinde büyük mıknatıslar kullanılarak manyetik rezonans (MR) görüntülerine dayalı bir inceleme yapılmamıştır. Ancak yüzyıllardır cinsiyet kalıp yargılarının, kadın ve erkeği adeta bir mıknatısın iki zıt kutbu gibi nasıl ayırdığına dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının önemli ve dominant bir unsur olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Beyni, Erkek Beyni, Cinsiyet Kalıp Yargıları.

GENDER ILLUSIONS IN BRAIN STUDIES

ABSTRACT

The brain which is home to billions of nerves, has been considered a magnificent organ throughout history and has inspired many researchers. Indeed wars have made a great contribution to studies on the brain long before technological developments. Since the brains of the soldiers who were injured or killed in the battlefield were examined, it was seen that the studies focused on the male brain in that period. Therefore, it is assumed that every new information about the brain is valid for women as well during that period. But for the last hundred years, scientists have been investigated whether male brain is biologically different from female brain, and they have made various inferences based on it. For instance; scientists make statements such as "men are smarter since the male brain is larger in volume than the female brain"; "the right hemisphere of the female brain is developed, so they are more competent in the verbal issue" or "the left hemisphere of the male brain is developed, so they are skilled in the mathematical field". Actually these scientific studies have been easily accepted by almost everyone for many years. However, these assumptions have been gradually disproved thanks to the advancement of technological developments in recent years. In fact, it is understood that most of these distinctions are based on gender stereotypes. In other words the difference between male and female brain is a neurological version of the preconceptions that women are emotional and men are logical. Thus, today many studies prove that gender differences in the brain are variable not fixed. Therefore the aim of the study is to explain the some researches on the differences between male and female brain in the historical process. Since this study was not a neuroscientific study, the human brain was not studied with magnetic resonance (MR) imaging using large magnets. However, attention has been drawn to how gender stereotypes for centuries separate men and women like two opposite poles of a magnet. Consequently in this study it was concluded that gender stereotypes are an important and dominant factor.

Key Words : Female Brain, Male Brain, Gender Stereotypes.

GİRİŞ

Beyin, bir insanda çoğu faaliyetin kontrol merkezidir ve diğer organlar gibi hücrelerden meydana gelmektedir. Beynin hücresi nöronlarıdır ki, sayılarının 80-100 milyar olduğu iddia edilmektedir. Yani bir insan beyinde samanyolundaki yıldızlardan daha fazla hücre sayısı bulunmaktadır. Keza algıdan bilince, duygudan zekâya her şey beyin kontrolünde ilerlerken aynı zamanda gülmek, koşmak, yürümek gibi aktiviteler de beyinle alakalıdır. Ayrıca iç organların düzenlenmesi, kaslar, solunum sistemi gibi fonksiyonlar beyin koordinesinde çalışmaktadır Nitekim gerek gizemli yapısı gerekse karmaşık yapısı tarih boyunca dikkat çekmiş, birçok

araştırmacıya ilham kaynağı olmuştur (Dowling, 2020). Beyin hakkındaki ilk resmi bilgilerin Eski Mısır'a kadar dayandığı ileri sürse de daha gerçekçi bilgilere ulaşılmaya 19. yüzyılda başlanmıştır (Onan, 2010: 527). Aslında beyin konusunda önemli keşiflerin, savaş zamanlarda arttığı görülmekte bunda da muhabere meydanlarında yaralanan ve ölen askerlerin beyinlerinin incelenmesinin katkısının büyük olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla o dönem erkek beyni için geçerli olan ne varsa, kadın beyni için de muteber olacağına dair genellemeler yapılmıştır (Karaismailoğlu, 2015: 21).

Özellikle son yüz yıllık bir süreçte bilim insanları, beyinle ilgili yaptıkları çalışmalarda kadın ve erkek beyninin gerek hacim gerek işlev yönünden aynı olmadığını ortaya koymakta hatta cinsiyetlere bağlı bazı davranışların temelini de bu farklılıklara dayandırmaktadırlar. Zira 1879 yılında Fransız sosyal psikolog ve yazar Gustave Le Bon; kadınların beyin yapısının o kadar küçüktür ki akış yapısıyla orantılı olup erkek beyninden ziyade goril beynine daha yakın olduğu şeklinde bir ifade kullanmıştır (Yahya, 2001). Nitekim bu ve benzeri cinsiyet beyin araştırmaları, gün geçtikçe derin çıkarımlarda bulunmuşlardır. Öncelikle kayda değer ilk keşif erkek beyninin kadın beyninden daha büyük olmasıdır. Bu bilgi; cinsiyetler arasındaki bu farklılıkların kadın ve erkek zekâsından başlayıp yeteneklerine kadar uzanan uzun bir yolculuğun ilk adımını da atmıştır. Birçok bilim insanı tarafından kabul gören ve topluma ilan edilen bu iddialar toplum tarafından da kolayca kabul görmüştür.

Bununla beraber 1990'larda John Gray; iki yıldan fazla en çok satanlar listesinde kalacak olan "Erkekler Mars'tan Kadınlar Venüs'ten" isimli kitabını kaleme almıştır. Kadınların ve erkeklerin farklı gezegenlerden geldiğini savunan yazarın sözleri toplum tarafından çok beğenilerek okunmuştur. Kitapta kadınların duygusal ve hissi davranmalarının beyinlerinin sağ tarafının, erkeklerin akliselim ve mantıklı olmalarının da beyinlerinin sol tarafının güçlü olmasıyla ilgili olduğunu ileri sürülmektedir (Gray, 1996). Böylece bilim insanlarının ulaşamadığı kesimlere de bu satırlar ulaşmış, kadınların ve erkeklerin başka beyin işlevlerine sahip olduğu adeta tasdiklenmiştir. Aksine günümüzde birçok araştırmada beyin, kadın ya da erkek fark etmeksizin duygusal sürece kendiliğinden katıldığı bulgulanmıştır.

Daha sonra diğer ses getiren eserlerden biri de 2006 yılında Louann Brizendine'nin kalem aldığı "Kadın Beyni" isimli kitaptır. Kitapta, kadınların duyguları anlamada doğuştan yetenekli olduğu erkeklerin ise gen yapılarında böyle bir kodun bulunmadığını ileri sürülmekte ayrıca kadın ve erkek beyni arasındaki birçok farklılıktan söz edilmektedir. Örneğin kadınların, erkeklerin konuştuğunun üç katı kadar fazla konuştuğu da bu iddialar arasındadır. Yani kadınlar denk bir istatistikle erkeklerin günde yedi bin kelimesine kıyasla günde ortalama yirmi bin kelime konuşmaktadırlar. Ayrıca yine aynı eserde kadın beyni duygusal işlem bakımından bir otoyola, erkek beyni ise toprak bir yola benzetilmiştir. Fakat 2016 yılında Arizona Üniversitesi'nde yapılan bir çalışmada kadınlar ve erkekler tarafından kullanılan kelimelerin sayısında bir farklılık bulunmamış, her iki cinsiyetin de günde ortalama 16.000 kelime konuştuğu sonucuna ulaşılmıştır (Winter, 2018: 130). Görüldüğü gibi sözlerin ya da iddiaların, kadın ve erkek için katı kurallarla ayrılmasını gerektiren kesin kanıtlar bulunmamaktadır. Yine de herkes tarafından beyinde

cinsiyetlere dair ayrımların olduğu anlamlı bulunmaktadır. Nitekim Cordelia Fine (2010) tüm bunların toplumsal cinsiyetle alakalı olduğunu ifade ederken beyindeki cinsiyet ayrımcılığını açıklamak için de “Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması” başlıklı kitabında; nörocinsiyetçilik terimini kullanmıştır.

Tüm bunlardan hareketle çalışmanın amacı; tarihsel süreçte kadın ve erkek beyni ile ortaya atılan birtakım farklılıkların ortaya çıkışını, bu farklılıkların karşısında yapılan bazı araştırmaları irdelerken sonuçlarını toplumdaki cinsiyet kalıp yargıları doğrultusunda değerlendirmektir.

BEYNİN HAKKINDA CİNSİYETÇİ BULGULAR VE ÖNYARGILAR

Kadın ve erkek beyni arasındaki farklılığa yönelik en yaygın bilgi, erkek beyninin kadın beyninden daha ağır olduğudur (Çolak, 2019: 53). Yetişkin erkek beyni, kadın beyninden yaklaşık % 10 oranında daha büyüktür ve % 11-12 oranında daha ağırdır. Erkeklerin kafa büyüklükleri ayrıca kadınlardan yaklaşık % 2 daha büyüktür (Cosgrove et al., 2007: 55-56). Bu bilgiyi literatüre kazandıran kişi 19. yüzyılda Fransa Paramentosu senatörü, hekim ve antropolog Paul Broca’dır. Çalıştığı hastanede 292 erkek ve 140 kadında otopsi araştırmasında bulunmuş, kadın ve erkek beyinleri üzerinde ölçüm yapmış ve veri sonuçlarını bilim camiasıyla paylaşmıştır. Akabinde beyin ve zekâ arasında doğrusal bir bağlantı kurarak erkeklerin kadınlardan daha zeki olduğunu, bunun yadsınamayacak bir gerçek olduğunu ileri sürmüştür (Karaismailoğlu, 2015: 40). Böylece Broca, bu bilgilerle zaten toplumlar tarafından benimsenen erkeklerin daha zeki olduğuna dair önyargıyı daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla bu iddia; önceki yüzyıllarda bazı kesimler tarafından kadınların bir ruhu olup olmadığı sorgulanırken bu sefer de kadınlara insan zekâsı vermeyi bile reddeden bir kesim tarafından alkışlanmıştır (Gould, 1978: 152-153). Ayrıca görüş Darvinciler tarafından da büyük destek görmüştür (Uzbay, 2017).

Aslında zekâ ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar ve zekâ ölçümü Galton tarafından yapılmıştır. Galton aynı zamanda Charles Darwin’in de kuzenidir (İnci, 2021). Ona göre bireyin kalıtsal özellikleri, zekânın bir ölçüsü sayılmalıdır. Bu sav; zekâ testlerinin yapılmasının da önünü açmıştır (Titrek, 2007: 18). Keza daha sonra 1992’de Rushton yaptığı çalışmada erkeklerin beyninin büyük veya ağır olmasının zekâ konusunda kadınlar lehine bir avantaj olduğunu ileri sürmüştür. Fakat zekânın cinsiyet ile ya da cinsiyete bağlı beyin ebatıyla doğrudan ilişkili olduğu hususunda net bir kanıt bulunmamaktadır (Fine, 2010). Nitekim bu konuda en belirgin örneklerden biri Einstein’in beyninin ağırlığının, ortalama bir erkek beynine göre daha hafif olması gösterilebilir (Şenel, 2003).

Genel olarak alan çalışmalarına bakıldığında kadın beyninin erkek beyninden küçük olması hakkında meta analizi bulunmaktadır fakat bunun nedeni aslında ortalama vücut ebadının da kadınların erkeklerden küçük olması ile ilişkilidir (Ho et al., 1980). Çünkü araştırmalara göre erkeklerin daha çok kas kütlesi ve daha büyük vücut boyutu olduğundan, bunları kontrol etmek için beyinde de daha fazla nöron gerekmektedir (Cosgrove et al., 2007). Benzer şekilde duruş ve denge için önemli bir beyin bölgesi olan beyincik de erkeklerde, kadınlarda olduğundan daha

büyüktür (Raz et al., 2001). Hatta kadınların kalbi ve karaciğeri gibi diğer organları da erkeklere oranla daha küçüktür (Uzbay, 2017: 86).

Kadın ve erkeğin beyin fonksiyonları incelendiğinde bakılması gereken iki önemli alan amigdala ve hipokampustur. Bu alanlar birbirleriyle yakından ilişkili olup (Dowling, 2020) bu alanlarda özellikle hormonların da etkisiyle önemli cinsiyet farklılıkları bulunduğu ileri sürülmektedir (McCarthy and Arnold, 2011). Bu konuda yapılan çalışmalara istinaden genel olarak iki önemli fark olduğu görülmektedir.

Bu farklardan ilki hipokampus içinde bulunan bir bölgenin erkeklerde kadınlara göre iki buçuk kat daha büyük olmasıdır (Ho et al., 1980). Çünkü bu bölgede beynin başka bölgelerine göre erkeklikle ilgili hormonlarına yanıt veren hücreler daha fazla bulunmaktadır. Buna göre amigdala ve hipokampustaki cinsiyet farklılıklarının, kadın ve erkek davranışları açısından birtakım ayırıcı sonuçlar doğurabileceği iddia edilmektedir. Bu bilgiler baz alınarak erkeklerin niçin daha saldırgan ve öfkeli davranışlar gösterdiğini açıklayan araştırmalara çok ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda bazılarının sonuçlarına göre; erkeklerin amigdalasında öfkeye verilen tepkiyi yönlendiren ve güçlendiren pek çok testosteron reseptörünün bulunduğu belirtilmiştir. Bu sebeple erkeklerin daha kolay öfkelenmeleri ve ani öfke patlamalarını daha sık yaşadıkları iddia edilmiş, testosteron almaya başlayan kadınlarda da saldırganlık yani öfke tepkilerinin hızlandığını gösteren sonuçlara ulaşılmıştır (Tuğrul, 1999). Aslında öfke, genel bir algı olarak erkeksi bir davranış olarak sembolize edildiği görülmekte; bir bireyin engellenme, hayal kırıklığı, sözel saldırı veya tehdit durumlarında ortaya çıkan anlık duygusal tepki olarak tanımlanmaktadır (Chaplin, 1985). Fakat birçok çalışmada kadınların da erkekler kadar öfke duygusuna sahip olduğunu hatta yoğun yaşadığını fakat bunu yaşarken cinsiyet rollerinin etkisinde kalarak karşıya aksettirmedeği görülmektedir (Cesur Kılıçaslan ve Işık, 2016). Nitekim Thomas (2005) kadınlarda öfke duygusu konusunda on beş yıl çalışmış ve çoğu kadının öfkesini bastırdığını açıklamıştır. Dolayısıyla ona göre erkeklerin kendini erkeksi, kadınları da kendilerini kadınsı olarak benimsemeleri; bireylerin toplum tarafından öğrenilmiş kalıp yargılara istinaden “cinsiyetlerine uygun” tavırlar sergilemesinden kaynaklanmaktadır.

İkinci fark olarak iki beyin yarım küresini birbirine bağlayan korpus kallozumun kadınlarda erkeklere göre daha kalın olmasıdır. Diğer bir ifadeyle erkek beyni daha kalın bir sağ yarıküreye sahiptir. Sol yarım küre ise kadınlarda daha kalındır (Sowell et al., 2007). Nitekim bazı çalışmalarda bu noktada cinsiyetin önemli olduğu kadınlarda beynin sağ tarafının, erkeklere göre daha gelişmiş olduğu ileri sürülmektedir (Benbow, 1988; Hedges and Nowell, 1995). Özellikle bu durum beynin sağ tarafını temsil eden sözel yeteneklerin kadınlarda; beynin sol tarafını temsil eden sayısal özelliklerin de erkeklerde daha gelişmiş olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla problem çözme, matematik, yön ve mekân becerileri konusunda erkekler, kızlara göre daha erken ustalaşmaktadırlar (Çolak, 2019; Tarhan, 2015). Uzun yıllar ve hala günümüzde de kabul gören bu konu da aslında tartışmaya açıktır ve cinsiyet kalıp yargılarıyla alakalıdır. Keza kadınların

matematik testlerinde başarılı olduğu ancak matematiğe ilgilerinin az olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Eşel, 2005: 140). Ayrıca Voyer'e (1996) göre; sağ ve sol beyin yanallaşmasında cinsiyet farklılıklarının açık şekilde desteklenmemektedir. Ayrıyeten unutmamak gerekir ki doküma tezgahlarından yola çıkarak ilk ilkel bilgisayar fikrini ortaya atan ve bilgisayar teknolojisinin başlangıcına önemli katkılar sunan Ada Byron, fizik ve kimya alanında ilk Nobel ödülünü alan Madam Crue kadındır (Uzby, 2017: 87). Diğer açıdan bakıldığında tersi erkekler için de geçerlidir. Erkekler de beyinlerinin sağ tarafını yetkin şekilde kullanmasaydı dünyaca ünlü erkek ressam, şair ve yazarların da olmaması gerekirdi.

İlaveten başka bir husus da beynin duygu merkezi olan limbik sistemin kadınlarda daha büyük olmasıdır. Bu yüzden kadınların duygusal sinyallere daha duyarlı oldukları ve daha kolay bağ kurdukları ileri sürülmüştür. Bu durumun neticesinde de kadınların psikiyatrik hastalıklara daha yatkın olabileceği de yapılan çalışmalar arasındadır. Ancak bu durumun sebeplerinden bir tanesi, kadınlarda mutluluk hormonu olarak da adlandırılan beyin serotonin üretimini erkeklerle oranla % 52 daha az olmasından kaynaklı olabilir (Allen and Gorski, 1991: 99).

Esasen bu ve benzeri farklılıkların sebebi olduğu iddia edilen genetik kodlar arasında sadece %2'lik bir fark bulunmaktadır. Zaten yapısal, fizyolojik ve biyokimyasal beyin farklılıklarının işlevsel önemi de henüz tam olarak bilinmemektedir (Eşel, 2005: 138). Nitekim kadına ayrı veya erkeğe ayrı beyin sinir hücreleri ve sinir iletimini sağlayan farklı nörotransmitterler de bulunmadığından (Uzby, 2017) özellikle öğrenme ve algılama hususunda farklılıkların olduğunu iddia etmek için net ve yeterli kanıt henüz sağlanamamıştır (Dowling, 2020).

GELİŞEN TEKNOLOJİ VE BEYNİN CİNSİYETİ

Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak bilim insanları artık beyni açmadan da beyinde neler olup bittiğini görme şansına sahiplerdir. Özellikle son 10 yılda yapılan çalışmalarda kadın ve erkek beynini ile ilgili oldukça çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Nörobilim uzmanı Daphna Joel, çoklu beyin bölgelerinde yüzlerce görüntüleme yaparak beyin hakkında tamamen farklı düşünmenin yolunu açmış insan beyninin bir "cinsiyet mozaïği" olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle insan beyninin biyolojik cinsiyetten farklı olarak ayrıca bir de kendi cinsiyetinin olduğunu iddia etmiştir. Yani erkeklerin çoğu erkek beynine, kadınların çoğu kadın beynine sahip olsalar da bunun tam tersi de olabilmektedir. Nitekim Joel'e (2021) göre; insan beyni dişil eğilimli, eril eğilimli ve nötr olan bölgelerden oluşmaktadır. Bu duruma cinsiyet mozaïği adı veren Joel; bu formülasyona göre beyin üzerindeki cinsiyet etkilerinin farklı koşullar altında zıtlıklar oluşturabildiğini de ileri sürmektedir. Dolayısıyla "erkek beyni ve kadın beyni yoktur, insan beyni vardır" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıyeten Joel; cinsiyete dair hormonlar, cinsiyetle ilgili genlerin kontrolü altında olduğundan "cinsiyet etkileri" tabirinden kaçındığını, onun yerine "cinsiyet farklılıkları" ifadesini kullanmayı tercih ettiğini iletmektedir. Öte yandan Tyan ve arkadaşları (2017) birçok insanın beyindeki bu mozaik örüntüyü göstermesi, bireylerin her birinde kısmen

erkek ve kısmen kadın olan “mozaik bir beyne” sahip olduğu anlamına gelemeyeceğini iddia etmektedirler.

Son zamanlarda beyin çalışmaları, özellikle beynin sağ ve sol loblarının kendisiyle değil lobları birbirine bağlayan bağlar üzerinde ağırlık kazanmaya başlamıştır (Bluhm, et al., 2008). Bu bağlamda çoğu erkekte beyinlerinin aynı tarafta kendi içinde hemisfer “içindeki” bağlantısının daha fazla olduğu, çoğu kadında ise hemisferler “arasındaki” bağlantının daha iyi olduğu iddialar arasındadır. Buna göre erkekler karar alırken daha hızlı davranabilirken kadınlar beynin karşılıklı bağlantılarını daha iyi kullanarak hem sağ hem sol loblarını devreye soktuğundan daha kapsamlı kararlar alabilmektedirler (Tyan et al, 2017).

Bununla beraber beynin cinsiyeti hakkında hormonların etkisinin olduğu da yapılan popüler çalışmalar arasındadır. Bu çalışmalara göre; kadınların ve erkeklerin farklı beyin yapılarına sahip olmalarında en önemli etkenin, anne karnındayken maruz kaldığı cinsiyet hormonları olduğunu ileri sürülmektedir. Şöyle ki testosteron erkeklerde daha çok bulunduğu için erkeklik hormonu, östrojen kadınlarda daha çok bulunduğu için kadınlık hormonu olarak adlandırılmaktadır. İşte bu hormonlar, bireyin anne karnında beynin gelişimini kontrol altına alıp cinsiyete özgü bir beyin yapısının oluşmasını sağlamaktadır. Ancak “beynin cinsiyetini” belirleyen, onun erkek beyinli bir birey olmasına neden olan asıl hormonun, testosteron hormonu olduğu bulgulanmıştır. Daha açık bir ifadeyle eğer bebeğin biyolojik cinsiyeti erkekse, testosteronun büyük bir kısmı o bebeğin testislerinde üretilmekte ve kan dolaşımına katılmaktadır. Ayrıca hamilelik döneminde annenin beslenmesi, yaşadığı stres, mevsimsel farklılıklar gibi etkenler testosteronun az ya da çok salgılanmasına sebep olmakta bu da bebeğin biyolojik cinsiyeti ne olursa olsun beyin cinsiyeti üzerinde etki yaratmaktadır. Yani anne karnındaki bebek, kız olsa bile fazla testosterona maruz kalırsa erkek beyinli bir kız birey dünyaya gelebilmektedir. Böylece eril beyinli erkekler, eril beyinli kadınlar, dişi beyinli erkekler ve dişi beyinli kadınlar olmak üzere toplam dört grup insan modeli ortaya çıkmaktadır (Karaismailoğlu, 2015).

Hormon seviyelerinin etkili olduğu iletilen en belirgin örnek, bireylerde işaret ve yüzük parmakları uzunluklarıdır. Bebeğin maruz kaldığı testosteron, yüzük parmağını büyütmede iken, işaret parmağı uzunluğuyla östrojen hormonu yüksekliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Yani bir bireyin yüzük parmağı, işaret parmağına göre ne kadar uzunsa anne karnında o kadar fazla testosterona maruz kalınmış olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla bir insan ister kadın olsun ister erkek olsun yüzük parmağı, işaret parmağına göre ne kadar uzunsa o kadar erkek beyinli demektir (Turan ve Demirel, 2017). Bu durumu destekleyen farelerle yapılmış deneysel bir çalışmada, hamile fareye gebelik süresince testosteron hormonu enjekte edilmiş, doğumdan sonra yavruların ikinci ve dördüncü parmakları dikkate alındığında ilginç bir şekilde dördüncü parmaklarının ikinci parmaklardan daha uzun olduğu tespit edilmiştir (Manning et al., 2003).

SONUÇ

Beyin; kendisi hakkında çalışmalar yapılırken, kendi varlığını ortaya koyan özel bir organdır. Yüzyıllardır yapılan araştırmalarda keşfedilen her yeni bilgi, aslında bir konunun sonuca varmasına vesile olurken aynı zamanda başka bir konuda ıgır açan yeniliğe yol açmıştır. Bu bağlamda beyin tıpkı yapısı gibi ikili bir durumu bünyesinde tutmaktadır: açıklık ve gizem.

Günümüzde dünyanın değişkenliği ve hızı, her birey tarafından koşulsuz kabul edilirken; konu beyine geldiğinde sabit doğrular olduğunda ısrar edilmesi pek kabul edilebilir değildir. Fakat kadın ve erkek beyni ile ilgili yapılan çalışmalar, ne kadar teknolojik bulgularla desteklenirse desteklensin bir şekilde toplum tarafından genel geçer kabul görmüş cinsiyet kalıp yargılarına takılabilmekte; insana ve topluma ait diğer konularda olduğu gibi kadın ve erkek beyni hakkında da genellemeler rahatlıkla yapılabilmektedir.

Aslında karaciğer ya da akciğer ne kadar cinsiyetçi ise beyin de ancak o kadar cinsiyetçidir. Fakat yüzyıllardır kabul gören gerçek; aklın erkeğe duygunun da kadına ait olma yargısı, öyle benimsenmiştir ki beyin konusunda cinsiyetçi çalışmalarda iki cinsiyet arasında hep bir farklılık aranmaya çalışılması adet haline gelmiştir.

Örneğin son yıllarda popüler olan testosteron hormonuna bağlı olarak değişen dişi beyinli ya da erkek beyinli olma durumu, erkek ya da kadın olma değil beynin bilişsel özellikler açısından nasıl çalıştığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Fakat bilimsel destekleri olan bu çalışmaları bile çoğu bilim insanı yorumlarken, geçmişin önyargısından kurtulamamaktadır. Dolayısıyla değerlendirmelerini yaparken “erkeklere has” mesleklere sahip kadınların erkek beyinli, duygularını daha rahat ifade eden “kadınsı özelliklere” sahip olan erkeklerin ise dişi beyinli olduğunu söyleyebilmektedir. Kısaca sağ lobun kadınlara ve sol lobun erkeklere ait olduğu hususunda geçmişin cinsiyetçi ayrımdan kurtulduğunu zanneden beyin, o kadar teknolojik ilerlemeye rağmen cinsiyetçi kalıp yargıların kancasına yeniden takılmış görölmektedir.

Nihayetinde herkes için söylenen her sözde ve yapılan her çalışmada, kültürel aktarımlarının nasıl değerlendirildiğinin büyük önemi vardır. Çünkü bireyleri her konuda olduğu gibi beyinsel farklılıklarıyla da ayrıştırmak; kadınlar ve erkekler arasındaki süregelen bireysel tartışmaları yeniden başlangıç noktasına taşıyabileceği gibi toplum içinde cinsiyet farklılıklarında büyük yanılgıların oluşumuna ya da önyargıların devamına sebep olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Allen, L. S. and Gorski, R. A. (1991). Sexual Dimorphism of The Anterior Commissure and Massa Intermedia of The Human Brain. *Journal of Comparative Neurology*, 312(1), 97-104.
- Benbow, C. P. (1988). Sex Differences in Mathematical Reasoning Ability in Intellectually Talented Preadolescents: Their Nature, Effects, and Possible Causes. *Behavioral and Brain Sciences*, 11(2), 169-183.
- Bluhm, R. L., Osuch, E. A., Lanius, R. A., Boksman, K., Neufeld, R. W., Théberge, J. and Williamson, P. (2008). "Default Mode Network Connectivity: Effects Of Age, Sex, And Analytic Approach. *Neuroreport*". 19(8), 887-891.
- Brizendine, L. (2016) Kadın Beyni. *Zeynep Heyzen Ateş (çev.)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cesur Kılıçaraslan., S. ve Işık, T. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve Efsaneden Gerçeğe Türkiye'de Kadın*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Chaplin, J.P. (1985). *Dictionary of Psychology*. USA: Dell Publishing.
- Cosgrove, K. P., Mazure, C. M. and Staley, J. K. (2007). Evolving Knowledge Of Sex Differences in Brain Structure, Function, and Chemistry. *Biological Psychiatry*, 62(8), 847-855.
- Çolak, G. (2019). *Toplum Dilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Dowling, J. E.(2020). *Beyni Anlamak*. Filiz Bolat (çev.), İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Eşel, E. (2005). Kadın ve Erkek Beyninin Farklılıkları. *Klinik Psikiyatri Bülteni*, 15(3),138-152.
- Fine, C. (2010). *Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması*. Kıvanç Tanrıyar (çev.), İstanbul: Sel Yayınları.
- Gould, S. J. (1978). Women's Brains. *New Scientist*, 80(1127),364-366.
- Gray, J. (1996). *Erkekler Mars'tan Kadınlar Venüs'ten*. Gülden Şen (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar.
- Hedges, L. V. and Nowell, A. (1995). Sex differences in Mental Test Scores, Variability, and Numbers of High-Scoring Individuals. *Science*, 269(5220), 41-45.
- Ho, K. C., Roessmann, U., Straumfjord, J. V. and Monroe, G. (1980). Analysis of Brain Weight. Adult Brain Weight in Relation to Sex, Race, and Age. *Archives of Pathology & Laboratory Medicine*, 104(12), 635-639.

- İnci, G. (2021). Galton'dan Günümüze Zekâ ve Zekâ Kuramları. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1-16.
- Joel, D. (2021). Beyond The Binary: Rethinking Sex and The Brain. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 122, 165-175.
- Karaismailoğlu, S. (2015). *Kadın Beyni Erkek Beyni*. Ankara: Elma Yayınları.
- Manning, J. T., Callow, M. and Bundred, P. E. (2003). Finger and Toe Ratios in Humans and Mice: Implications for The Aetiology of Diseases Influenced by HOX Genes. *Medical Hypotheses*, 60(3), 340-343.
- McCarthy, M. M. and Arnold, A. P. (2011). Reframing Sexual Differentiation of the Brain. *Nature neuroscience*, 14(6), 677-683.
- Onan, B. (2010). Beynin Bilişsel İşlevleri Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Ana Dili Eğitimine Yansımaları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 521-561.
- Raz, N., Dixon, F, Williamson, A. and Head D. (2001). “Age and Sex Differences in the Cerebellum and the Ventral Pons: A Prospective MR Study of Healthy Adults”. *AJNR Am J Neuroradiol*. 22(6), 7- 1161.
- Rushton, J. P. (1992). Cranial Capacity Related To Sex, Rank, and Race in a Stratified Random Sample of 6,325 US Military Personnel. *Intelligence*, 16(3-4), 401-413.
- Şenel, F. (2003). Beynin Gizemi. *Bilim ve Teknik Dergisi*, Eylül: 1-23.
- Tarhan, N. (2011). *Duyguların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Thomas, S. P. (2005). Women's Anger, Aggression, and Violence. *Health Care for Women International*, 26(6), 504-522.
- Titrek, O. (2007). *IQ'dan EQ'ya Duyguları Zekice Yönetme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Tuğrul, C. (1999). Duygusal Zekâ. *Klinik Psikiyatri*, 1, 12-20.
- Turan, S. and Demirel, Ö. F. (2017). İkizi Erkek Olan Kadından- Erkeğe Cinsiyet Disforisi Olgusu: Cinsiyet Disforisinin Etiyolojisinde Prenatal Cinsiyet Hormonlarına Maruz Kalmanın Rolü. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18, 36-39.
- Tyan, Y. S., Liao, J. R., Shen, C. Y., Lin, Y. C. and Weng, J. C. (2017). Gender Differences in the Structural Connectome of the Teenage Brain Revealed by Generalized Q-Sampling MRI. *NeuroImage: Clinical*, 15, 376-382.
- Uzbay, T. (2017). *Görünmeyen Beyin*. İstanbul: Destek Yayınları.

Voyer, D. (1996). On the Magnitude of Laterality Effects and Sex Differences in Functional Laterality. *Laterality*, 1(1), 51-84.

Winter, E. (2018). *Akıllı Hissetmek Duygularımız Neden Düşündüğümüzden Daha Rasyoneldir?* Peter Onur (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yahya, H. (2001). *Darwinizm'in Kanlı İdeolojisi: Faşizm*. İstanbul: Vural Yayıncılık.

FEİLİ SİFƏTLƏRDƏ FUNKSIONAL-SEMANTİK DƏYİŞMƏ

Prof. Həcər Hüseynova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, filologiya fakültəsi,

<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>;

Xülasə

Nitq hissələri içində adyektivləşmə cəhətdən birinci yeri isim tutur. Ən çox adyektivləşən ikinci nitq hissəsi isə feildir. Feilin adyektivləşməsi digər nitq hissələrinin adyektivləşməsindən fərqlənir. Belə ki, feillər adyektivləşə bilmək üçün xüsusi şəkilçilər qəbul edir. Bu şəkilçilər feili sifət şəkilçiləridir. Ümumiyyətlə, feillər həm adyektivləşmiş, həm substantivləşmiş, həm də adverbiallaşmış formalara malikdir və bu formaların hər biri müəyyən qrammatik şəkilçilər hesabına meydana gəlir.

Feillərin adyektivləşməsi türk dillərində qədim hadisələrdəndir. Hətta Orxon-Yenisey abidələrinin dilində adyektivləşmənin yeganə növü feillərin sifətləşməsidir.

“Türkologiyada feili sifətin gah feil, gah sifət bəhsində, gah da ayrıca bir nitq hissəsi kimi tədris olunması məqsədəuyğun hesab olunmuşdur. Bu mənada A.Troyanski, A.Borovkov, R.Cumanigözov və başqaları feili sifəti ayrıca bir nitq hissəsi hesab etməyə çalışmışlar. Bu dilçilərlə yanaşı M.Mirzayev, U.Tursunov və başqalarının da adlarını çəkə bilərik. Bir fikrə görə, feili sifətlər ad kimi işlənən, lakin feil funksiyası yerinə yetirən sözlərdir. Başqa bir fikrə görə isə feili sifət şəkilçiləri feil kök və əsaslarına əlavə olunduqda müvəqqəti sifətlər yaradır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, feili sifətlərin bir qismi tamamilə sifətə çevrilir. Məsələn, *keçmiş, gələcək* və s. Belə sözlərə digər türk dillərində də təsadüf olunur. Müasir türk dilində *tanıdık, bildik, güngörmüş* və s. kimi sözlər lüğətdə qeyd edilir. Türkiyə dilçiləri bu prosesi klişələşmə – qəlibləşmə adlandırırlar. Deməli, onlar feilin bir forması olmaqdan çıxıb sifətə çevrilmiş olur, yəni bu sözlərdə sifətləşmə prosesi başa çatır.

Eyni zamanda nümunələr əsasında gəldiyimiz belə bir qənaəti də söyləmək mümkündür ki, feili sifətlərin təyin funksiyasında çıxış etməsi hər zaman adyektivləşmə adlandırılı bilməz. Müxtəlif linqvistik strukturda bu sözlərdə yalnız funksional-semantik dəyişmə də baş verir (*Oxunmuş kitabları bir tərəfə yığdı*-cümləsindəki *oxunmuş* sözündə olduğu kimi) və bunu tamamilə keçid prosesi adlandırmaq doğru olmaz.

Açar sözlər: feil, keçid, funksiya, semantika...

FUNCTIONAL-SEMANTIC CHANGE IN VERB ADJECTIVES

Summary

Among the parts of speech, nouns take the first place in terms of objectification. The second most subjective part of speech is the verb. The adjectivalization of the verb differs from the adjectivalization of other parts of speech. Thus, verbs adopt special suffixes in order to be subjective. These suffixes are adjective suffixes. In general, verbs have both adjectivated, substantivized, and adverbialized forms, and each of these forms is formed by certain grammatical suffixes.

Adjectivalization of verbs is one of the ancient events in Turkish languages. Even in the language of the Orkhon-Yenisei monuments, the only form of adjectivalization is the adjective of verbs.

“In Turkology, it was considered expedient to teach the adjective either in the verb, or in the adjective, or as a separate part of speech. In this sense, A. Troyansky, A. Borovkov, R. Jumanigozov and others tried to consider the verb as a separate part of speech. Along with these linguists, we can name M. Mirzayev, U. Tursunov and others. According to one view, verb adjectives are words that are used as nouns but perform a verb function. According to another view, adjective suffixes create temporary adjectives when they are added to verb roots and bases.

As we mentioned above, some of the verb adjectives become completely adjectives. For example, past, future, etc. Such words are also found in other Turkic languages. We knew, knew, lived, etc. in the modern Turkish language. such words are noted in the dictionary. Turkish linguists call this process cliché-molding. This means that they cease to be a form of a verb and become an adjective, that is, the process of adjectival ends in these words.

At the same time, it is possible to conclude from the examples that the performance of verbs in the defining function cannot always be called adjectivalization. In different linguistic structures, only functional-semantic changes occur in these words (as in the word read in the sentence, which puts the read books aside), and it is incorrect to call it a completely transitional process.

Keywords: verb, transition, function, semantics ...

FİİLİ SIFATLARDA FONKSİYONEL-SEMANTİK DEĞİŞİM

Özet

Konuşmanın bölümleri arasında, nesnelere nesnelleştirmede ilk sırada yer alır. Konuşmanın ikinci en öznel kısmı fiildir. Fiilin sıfatlaştırılması, konuşmanın diğer bölümlerinin sıfatlaştırılmasından farklıdır. Bu nedenle, fiiller öznel olmak için özel sonekleri benimser. Bu sonekler sıfat ekleridir. Genel olarak, fiiller hem eklenmiş, zenginleştirilmiş hem de adverbialize formlara sahiptir ve bu formların her biri belirli gramer ekleri ile oluşturulur.

Fiillerin sıfatlaştırılması, Türk dilindeki eski olaylardan biridir. Orhun-Yenisei anıtlarının dilinde bile, tek bir sıfatlaştırma biçimi fiillerin sıfatıdır.

“Türkolojide sıfatın fiil ya da sıfatla ya da konuşmanın ayrı bir parçası olarak öğretilmesi uygun görülmüştür. Bu anlamda A. Troyansky, A. Borovkov, R. Jumanigozov ve diğerleri fiili konuşmanın ayrı bir parçası olarak görmeye çalıştı. Bu dilbilimcilerle birlikte M. Mirzayev, U. Tursunov ve diğerlerini de adlandırabiliriz. Bir görüşe göre, fiil sıfatları isimler olarak kullanılan, ancak bir fiil işlevi yerine getiren kelimelerdir. Başka bir görüşe göre, sıfat ekleri fiil köklerine ve tabanlarına eklendiğinde geçici sıfatlar oluşturur.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, bazı fiil sıfatları tamamen sıfat haline gelir. Örneğin, geçmiş, gelecek vb. Bu tür kelimeler diğer Türk dillerinde de bulunur. Modern Türk dilinde biliyorduk, biliyorduk, yaşadık vb. bu tür kelimeler sözlükte belirtilir. Türk dilbilimciler bu sürece klişe kalıplaşma diyorlar. Bu, bir fiil formu olmaktan çıkıp sıfat haline geldikleri anlamına gelir, yani sıfat süreci bu kelimelerle sona erer.

Aynı zamanda, örneklerden, tanımlayıcı işlevdeki fiillerin performansının her zaman sıfatlaştırma olarak adlandırılmayacağı sonucuna varmak mümkündür. Farklı dilsel yapılarda, bu sözcüklerde yalnızca işlevsel-anlamsal değişiklikler meydana gelir (cümledeki okunan kelime olduğu gibi, okunan kitapları bir kenara koyar) ve tamamen geçişli bir süreç olarak adlandırmak yanlıştır.

Anahtar kelimeler: fiil, geçiş, işlev, anlambilim ...

GİRİŞ:

Nitq hissələri içində adyektivləşmə cəhətdən birinci yeri isim tutur. Ən çox adyektivləşən ikinci nitq hissəsi isə feildir. Feilin adyektivləşməsi digər nitq hissələrinin adyektivləşməsindən fərqlənir. Belə ki, feillər adyektivləşə bilmək üçün xüsusi şəkilçilər qəbul edir. Bu şəkilçilər feili sifət şəkilçiləridir. Ümumiyyətlə, feillər həm adyektivləşmiş, həm substantivləşmiş, həm də adverbiallaşmış formalara malikdir və bu formaların hər biri müəyyən qrammatik şəkilçilər hesabına meydana gəlir.

Feillərin adyektivləşməsi türk dillərində qədim hadisələrdəndir. Hətta Orxon-Yenisey abidələrinin dilində adyektivləşmənin yeganə növü feillərin sifətləşməsidir. Bu barədə Ə.Rəcəbli yazır: “Adyektivləşmə feili sifətlərin sifətləşməsinə deyilir” (8,161).

Feili sifətlərin nitq hissələri sistemində yeri: Adyektivləşmiş isimlər həm isim, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malik olduğu kimi, adyektivləşmiş feillər də həm feil, həm də sifət xüsusiyyətlərinə malikdir. Elə buna görə də müxtəlif dilçilərin feili sifətə yanaşmaları da bir-birindən fərqlənir.

“Türkologiyada feili sifətin gah feil, gah sifət bəhsində, gah da ayrıca bir nitq hissəsi kimi tədris olunması məqsəduyğun hesab olunmuşdur. Bu mənada A.Troyanski, A.Borovkov, R.Cumanigözov və başqaları feili sifəti ayrıca bir nitq hissəsi hesab etməyə çalışmışlar” (3,255). Bu dilçilərlə yanaşı M.Mirzayev, U.Tursunov və başqalarının da adlarını çəkə bilərik (17,213). Bir fikrə görə, feili sifətlər ad kimi işlənən, lakin feil funksiyası yerinə yetirən sözlərdir (19,74). Başqa

bir fikrə görə isə feili sifət şəkilçiləri feil kök və əsaslarına əlavə olunduqda müvəqqəti sifətlər yaradır (18,189).

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, feili sifətlərin sifət və feillərlə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri var. Feili sifətlərin sifətlə ortaq xüsusiyyətləri bunlardır: 1. Feili sifət də sifət kimi təyin edə bilər. Ancaq onun ifadə etdiyi əlamət hərəkətlə bağlı olur.

2. Feili sifət də sifət kimi substantivləşə bilər (3,262-263).

Bu cəhətlər feili sifəti sifətə, xüsusən də feildən düzəlmiş sifətə yaxınlaşdırır. Ancaq feili sifəti sifətdən, o cümlədən feildən düzəlmiş sifətdən fərqləndirən cəhətlərin də sayı çoxdur: feili sifətlərdə hərəkət məzmunu, dinamiklik var; feili sifətlərdə zamanla bağlılıq var; feili sifətlər təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyasını ifadə edir; feili sifətlər növ kateqoriyasını ifadə edir; feili sifətlər inkarlıq kateqoriyasını ifadə edir; feili sifətlər isimləri idarə edir; feili sifətlər ismin təsirlik halda olmasını tələb edir; ətrafına istənilən qədər izahedici söz toplaya bilər; feili sifətlər yönlük, yerlik, çıxışlıq halları idarə etdikdə cümlənin müxtəlif üzvləri olur, sifət isə ancaq xəbər olur; feili sifətlər tərz kateqoriyasını qismən mühafizə edir; feili sifətlər şəxs kateqoriyasını bu və ya başqa şəkildə ifadə edir; feili sifətlərdən əvvəl zərf işləyə bilər; feili sifətlər bacarıq şəklinə aid çalarlığı saxlaya bilər; feili sifətlər feili bağlama ilə birləşə bilər; feili sifət şəkilçiləri yarımüstəqil feilə də qoşula bilər; feili sifətlərin düzəltmə feillərdən yaranması geniş yayılıb, halbuki sifətlər adətən sadə feillərdən yaranır; feili sifətlər dərəcə əlaməti qəbul etmir; feili sifətlər *-liq⁴* şəkilçisini qəbul etmir; feili sifət şəkilçiləri feilin lüğəvi mənasını dəyişmir (6,385-392).

Bunlar onu göstərir ki, feili sifətlər sifətlərə nə qədər yaxın olsalar da, onlar feilə məxsus bir çox xüsusiyyətləri qoruyub saxlamışdır. Buna görə də feili sifəti müstəqil bir nitq hissəsi kimi qəbul etmək, yaxud sifət kateqoriyasına daxil etməkdənsə, onu feilin adyektivləşmiş forması kimi nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur. Feili sifətlərin feillərin adyektivləşmiş formaları olduğu yalnız Azərbaycan dilçiliyində deyil, digər türk dillərindəki feili sifətlərə dair yazılmış əsərlərdə də qeyd olunur (13,1627).

Burada bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, feili sifətlər də feillər kimi zamanla bağlıdır. Ancaq bu bağlılığın dərəcəsi eyni deyil. "...feili sifətlərdəki zaman anlayışı feillərdəki qədər kəskin və aydın deyil, daha ümumi bir zamandır" (17,214). Bəzən *-miş⁴*, *-acaq²*, *-ar²*, *-maz²* şəkilçili feili sifətlərdə zaman anlayışının daha dəqiq olduğu, *-dıq⁴* və *-an²* şəkilçili feili sifətlərin isə daha çox ümumi zaman bildirdiyi qeyd olunur (14,519). Həqiqətən də *-dıq⁴* və *-an²* şəkilçili sözlər ümumi zamanlılığı daha güclü ifadə edir. Lakin diqqətlə nəzərdən keçirsək, bütün feili sifət şəkilçilərində bu və ya digər dərəcədə ümumi zamanlılıq məzmununun olduğunu göstərmək olar.

Azərbaycan dilçiliyində feili sifətlər, onların feil və sifətlərlə ortaq və fərqli xüsusiyyətləri, feili sifət şəkilçiləri, bu şəkilçilərlə yaranan feili sifətlərin zamana münasibəti və s. məsələlər geniş tədqiq olunmuşdur. Feili sifətin tədqiqi ilə Mirzə Kazım bəy, Xələfi Mirzə Məhəmməd Əfşar, Mirzə Əbülhəsən bəy Vəzirov, B.Çobanzadə, H.Mirzəyev, V.Əliyev və başqaları məşğul olmuşlar (3,256).

Məlumdur ki, dilimizdə müxtəlif feili sifət şəkilçiləri mövcuddur. Həmin feili sifət şəkilçilərinin keçid prosesində, funksional dəyişmədə iştirakı fərqlidir.

Feili sifət dilimizin bütün dövrlərində intensivliyi ilə fərqlənir (9,313). Qeyd etdiyimiz kimi, feillərin adyektivləşməsi feili sifət şəkilçiləri vasitəsilə baş verir. Feili sifət şəkilçilərinin hər

biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir və bu şəkilçilər vasitəsilə adyektivləşmiş feillər də müəyyən cəhətlərdən bir-birindən fərqlənir. Feili sifət şəkilçilərini və bu şəkilçilərlə adyektivləşmiş feilləri ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

1. -an² şəkilçisi ilə: *ağrıyan* dabanına, Tahirin *gülümsəyən* sifəti, *qorxu çəkən* gözləri, *gec partlayan* mina, Baladadaşdan cavab *gözləyən* oğlan, Bəkilin içindən *atılan* bu tüfəng, bir-birinə *qarışmayan*, bölük-bölük bölünüb *otluyan* sürülərin, əmiyə-dayıya *hürən* itlərin, evləri evlərdən *ayıran* çəpərlərin və s.

Məsələn, Çəpərlərdə *gizlənen* cırcıramaların yeknəsəq, bezikdirici səmindən başqa səs eşidilmirdi (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”); Baxışlarında açıq-aydın *qorxu*, xəcalət *oxunan* Vəlinin nəzərləri, ayaqlarını aralı qoyub, qolunu *çırılmaayan* Canəlinin *işıldayan* üzündə *gözdi* (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”); Ona elə gəlir ki, bu “kompaniyani” bir yerə yığmaq son dərəcə mürəkkəb və bəlkə də heç *baş tutmayan* bir işdir... (Anar, “Keçən ilin son gecəsi”); Mən vaxtilə sevgilimi taksilə *göndərən*, *ağrıyan*, amma eşqimə də, həsrətimə də biganəliklə *baxan* adam deyiləm (Anar, “Taksi və vaxt”).

-an² şəkilçili feili sifətlər başlıca olaraq indiki zaman mənası ifadə edir, lakin yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu sözlər ümumi zamanlılıq da bildirir (17,186). Müasir türk dilində də *-an²* şəkilçisi eyni mövqedə işlənir. Bu dildə *-an²* şəkilçisinin geniş zaman ifadə etdiyi qeyd olunur (12,334). Türk dilində geniş zaman bizim dildəki qeyri-qəti gələcək zamana yaxındır. Bu zaman forması digər türk dillərinə dair yazılmış əsərlərdə indiki-gələcək zaman adlandırılır və konkret indiki zamana qarşı qoyulur. Deməli, geniş zaman dedikdə, daha ümumi, bütün zamanlara aid olan forma nəzərdə tutulur.

Dilçilikdə belə hesab olunur ki, *-an²* feili sifət şəkilçisi tarixən keçmiş zaman şəkilçisi kimi işlənmiş *-qan*, *-kən* şəkilçilərindəki *q*, *k* samitlərinin düşməsi ilə yaranmışdır (3,256). *-qan*, *-kən* şəkilçisi hazırda qıpçaq qrupu türk dillərində geniş yayılmış feili sifət şəkilçilərindəndir (4,260) və müxtəlif zamanları ifadə edir: qeyri-qəti gələcək zaman, indiki zaman, qəti gələcək zaman, keçmiş zaman. Belə məqamlarda *-qan²* şəkilçisi dilimizdəki *-an²* şəkilçisinə uyğun funksiya yerinə yetirir: Cakşı *bilgen*, *barktağan* uğunucular “Yaxşı bilən, dəyərini bilən dinləyicilər” (20,272), yaxud *ukıqan* kişi “sayılan adan” (4,203). Bu da həmin şəkilçinin *-an²* şəkilçisinin qədim variantı olduğunu təsdiq etməyimizə imkan verir.

-an² şəkilçisinə Orxon-Yenisey abidələrinin dilində təsadüf olunmur. Bu şəkilçi uyğur abidələrindən başlayaraq istifadə olunmuşdur (13,1628). Hazırda bu şəkilçi daha çox oğuz qrupu türk dillərində işlənir. Müasir Azərbaycan dilində çox geniş işlənən *-an²* şəkilçisi dilimizin tarixində də işlənmə tezliyinə görə digər feili sifət şəkilçilərindən seçilmişdir (9,313).

Feili sifətlərin bəzilərində sifətlik xüsusiyyəti o qədər güclənir ki, onlar tamamilə sifətə çevrilir. *-an²* şəkilçili sözlər arasında da belələri vardır (3,257). Müasir türk dilində də *-an²* şəkilçili feili sifətlərin sifət və ismə keçidi daha güclüdür (19,91). Bu cəhəti hər iki dildə *-an²* şəkilçili feili sifətlərin çoxluğu ilə izah etmək olar.

2. -acaq² şəkilçisi ilə: həmişəlik *qalacaq* bir şey, güclə *seziləcək* soyuqluq, qorxaqlıq, üzümə *vurulacaq* sərt cavab, Göyüşün dünyanın havasında *qalacaq* son qışqırtısı və s.

Məsələn, Dünya *duracaq* yel deyil (M.Süleymanlı, “Yel Əhmədin bəyliyi”); Canımnan, qollarımnan, sonra da barmaqlarımnan *keçəcək* həyəcanı gözləyirəm: heç nə, məni *oyadacaq* bir

şey yoxdu, cansızdı hər şey, hərəkətsizdi (M.Süleymanlı, “Ömürdən qıraqda”); Deməli, güman etmək olar ki, onun uzun keşməkeşli və zəngin bir həyatı olmuşdur və qoca yaşlarında həyatın hər üzünü görmüş sənətkar müdrik bir kəlam söyləyirsə, burada təəccüb *doğuracaq* bir şey yoxdur (Anar, “Molla Nəsrəddin – 66”); Bu güc Saracın qollarından heç vaxt *açılmayacaq* qandal idi (M.Süleymanlı, “Köç”).

-acaq² şəkilçisi də omonim şəkilçidir. Feili sifət şəkilçisi olmaqla məhdudlaşmır, qəti gələcək zaman şəkilçisi kimi işlənir, həmçinin isim də əmələ gətirir: *dayanacaq* (3,259). *-acaq²* şəkilçili feili sifətlərin məzmununda gələcək zamana bağlılıq var, lakin belə sözlərdə bundan əlavə bir də bütün zamanlara aidlik mənası təsəvvür edilir (2,187). Bəzən *-acaq²* şəkilçisinin qəti gələcək zamanın da morfoloji göstəricisi olmasından çıxış edərək yazırlar ki, bu şəkilçi ilə əmələ gəlmiş feili sifətlər yalnız qəti gələcək zamana aid olur. Ancaq bu şəkilçinin qəti gələcək zamanı da bildirməsi o demək deyil ki, *-acaq²* şəkilçili feili sifətlər yalnız gələcək zaman məzmununu ifadə edə bilir. Əslində, belə sözlər sonsuz bir vaxtla bağlı olur (7,168).

-acaq² şəkilçili feili sifətlərə mənsubiyyət şəkilçiləri də əlavə oluna bilər: *gedəcəyi* yol, *deyəcəyi* vida sözləri və s.

Məsələn, Bəhmənlə üz-üzə *gələcəyi* dəqiqəni təsəvvürünə gətirəndə qorxdu (İ.Məlikzadə, “Küçələrə su səpmişəm”); Əbədi göylə, onun heç bir vaxt *qayıtmayacağı* əbədi göylə – yer arasında, Mədinənin onu daim *gözləyəcəyi* yer arasında (Anar, “Mən, sən, o və telefon”); ...geri dönüb təkə Baladadaşın *gəzə biləcəyi* asta və biganə yerləşlə uzaqlaşdı (Elçin, “Baladadaşın ilk məhəbbəti”); Orxan qıçları əsə-əsə yaxınlıqdakı daşın üstündə oturub, yuxudan *ayılacağı* dəqiqəni gözlədi (İ.Məlikzadə, “Gümüşgöl əfsanəsi”); ...açıq təyyarə meydanının nəfəs genişliyi, təyyarənin *qalxacağı* göylərin ulduzlu qaranlığı vardı bu telefon zəngində (Anar, “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”).

Bu xüsusiyyət *-acaq²* şəkilçisi vasitəsilə adyektivləşmiş feilləri *-dıq⁴* şəkilçili feili sifətlərə yaxınlaşdırsa da, həmin sözlərdən fərqli olaraq *-acaq²* şəkilçisini qəbul etmiş feillər mənsubiyyət şəkilçisi olmadan da işləyə bilər.

-acaq² şəkilçisi oğuz qrupu dilləri üçün səciyyəvi olan şəkilçidir (4,228). Bu şəkilçi digər qruplara daxil türk dillərindən yalnız bir neçəsində işlənir. Qədim türk dili üçün də səciyyəvi olmayan *-acaq²* şəkilçisi oğuz qrupu dillərinin də inkişafının daha sonrakı dövrlərində meydana çıxmışdır (12,336). İlk yarandığı dövrlərdə *-acaq²* feili sifət şəkilçisi olmuş, sonradan qəti gələcək zamanın da ifadə vasitəsinə çevrilmişdir.

Mənsubiyyət şəkilçiləri ilə işləyə bilmə xüsusiyyəti *-acaq²* və *-dıq⁴* şəkilçili feili sifətlərə digər feili sifətlərdən daha fərqli yanaşmaların meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. J.Deni bu şəkilçiləri feili adın göstəricisi hesab etmiş, N.A.Baskakov feili sifətin şəkilçisi adlandırmışdır. N.K.Dmitriyev isə bu şəkilçini həm feili ad, həm də feili sifət yaradan şəkilçi kimi təqdim etmişdir (5,7). Başqa bir fikir də bu şəkilçilərlə formalaşmış feili sifətlərin yalnız sifət deyil, isim xüsusiyyətləri də daşmasını əsas götürərək onları feili sifətlər cərgisindən çıxarmaqdır. Türk dilində belə sözlərin mövqeyinə dair yazılmış bir məqalədə bu şəkilçiləri qəbul etmiş sözlər “sıfatsı-isimsi” adı ilə təqdim edilmiş və bu terminin ilk dəfə V.Quzev tərəfindən irəli sürüldüyü qeyd olunmuşdur (11). Ancaq mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmə qabiliyyəti *-acaq²* və *-dıq⁴* şəkilçili

sözlərin feili sifət olduqlarını inkar etməyə heç bir əsas vermir, çünki bu sözlər feili sifətə məxsus olan bütün qrammatik xüsusiyyətləri daşıyırlar.

3. -malı² şəkilçisi ilə: Lap məəttəl *qalmalı* işdi (İ.Məlikzadə, “Küçələrə su səpmişəm”); Borçalıda bir-iki həftə qaldı, kifayətədi, sonra arvad-uşağını mindirəcək “Jiquli”yə, aparacaq *gəzməli, görməli* yerlərə (İ.Məlikzadə, “Talisman”).

Göründüyü kimi, bu şəkilçi həm təsdiq, həm də inkarda olan feilləri adyektivləşdirir. *-malı²* şəkilçisində də *-acaq²* şəkilçisində olduğu kimi gələcək zaman məzmununu daha üstün olur.

-malı² şəkilçisi ilə yaranmış *gülməli, içməli, yeməli* kimi sözlərdə sifətlik xüsusiyyəti çox güclüdür və belə sözlər daimi əlamət bildirir. Hətta belə sözlər dərəcə əlamətləri ilə də işlənə bilər: *ən içməli, daha içməli* və s. (3,260). Bəzən sifətlərdə olduğu kimi, *-malı²* şəkilçili feili sifətlərin də təkrarından istifadə olunur. Məsələn, Sonra onları da gülmək tutdu, çox *gülməli-gülməli* şeyləri xatırlayıb uğunub getdilər (M.Süleymanlı, “Duzsuzluq”).

-malı² şəkilçili feili sifətlər təsirlilik və təsirsizlik ifadə etməsi cəhətdən digər feillərdən fərqlənir. Belə ki, bu şəkilçi, əsasən, təsirli feillərə artırıla bilər, lakin onun formalaşdırdığı feili sifətlər özündən əvvəl təsirlik halda olan söz tələb etmir (5,32).

-malı² şəkilçisi Azərbaycan dilinin qədim dövrlərində – XVIII əsrə qədər işlək olmamışdır (9,314). H.Mirzəzadənin yazdığına görə, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində bu şəkilçi işlənmişdir və bu da onu xalq dili üçün səciyyəvi olan qədim bir şəkilçi hesab etməyə əsas verir: *Gəlməli-gətməli* dünya, son ucu *ölməli* dünya (7,169). Türk dilləri içində bu şəkilçinin ən çox işləndiyi dil də Azərbaycan dilidir (12,337). Lakin oğuz qrupuna daxil olan digər dillərdə də bu şəkilçiyə təsadüf olunur (4,228). Şəkilçinin mənşəyi ilə bağlı da müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Bunlardan biri *-malı²* şəkilçisinin *-ma* və *-lı* şəkilçilərinin birləşməsindən yaranmasıdır (9,314).

4. -ası² şəkilçisi ilə: *yeyiləsi* öküzləri, *dişə dəyəsi* bir şey və s.

Məsələn, Gördü evi var, evlərdən hündürdü, yeri yerlərdən böyükdü, aşağıda da *buyurulası* adamları (M.Süleymanlı, “Yel Əhmədin bəyliyi”); Yuxusuzluqdan daha da qaralıb, böyümüş gözlərinə *yaraşası* bir kədərlə yorğana bürmələnməmiş Rafiqə baxırdı (M.Süleymanlı, “Qar”); Elə bil seyrək kətanın üstündə hələ *çəkiləsi* çox şey vardı (Anar, “Ağ liman”).

-ası² şəkilçisi də gələcək zaman məzmunlu feili sifətlər əmələ gətirir. Ancaq digər şəkilçilərdən fərqli olaraq bu şəkilçi yalnız təsdiq bildirən feilləri adyektivləşdirir (2,180). *-ası²* şəkilçisi həm də feilin lazım şəklinin şəkilçisidir və maraqlıdır ki, lazım şəklinin inkarı da digər feil formaları kimi *-ma²* şəkilçisi ilə yox, *deyil* sözünün köməyi ilə ifadə olunur. Deməli, *-ası²* şəkilçili feillər *-ma²* inkar şəkilçisi ilə işlənə bilmir. Bu da onu göstərir ki, lazım şəklinin göstəricisi tarixən *-ası²* feili sifət şəkilçisindən yaranmışdır.

Heç də bütün türk dillərində *-ası²* şəkilçisi işlənmir. Bu şəkilçi oğuz qrupu türk dilləri üçün səciyyəvi olan şəkilçilərdəndir (4,228), xüsusən Azərbaycan dilində yayılmışdır. Müasir türk dilində də müəyyən qədər işlənir: *yakıl-ası, ol-ası, çık-ası* və s. Bu şəkilçinin həmin dilin daha əvvəlki dövrlərində işlək olduğu, sonradan isə işləkliyini qismən itirdiyi qeyd olunur (12,337). Digər türk dillərində bu şəkilçidən fərqli məqamlarda istifadə oluna bilər, məsələn, Kazan-tatar dilində: *Anda barasım yuk* “Mənim oraya getməyin yoxdur” (4,203).

-ası² şəkilçisi XVIII əsrə qədər ədəbi dilimizdə işlək olmamışdır (9,314). Müasir Azərbaycan dilində də digər feili sifət şəkilçilərinə nisbətən daha az işlənir. *-ası²* şəkilçinin mənşəyi barədə türkologiyada müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür:

1) Əsas feildən sonra gələn *al-* köməkçi feili və feildən isim düzəldən *-sı⁴* şəkilçisinin birləşməsindən yaranmışdır. 2) *-a²* feili bağlama şəkilçisi və *-sı⁴* üçüncü şəxs mənsubiyyət şəkilçisinin birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. 3) *-a²* feili bağlama şəkilçisi ilə isimdən isim düzəldən *-sığ, -sı* şəkilçisinin birləşməsindən yaranmışdır. 4) Feildən isim düzəldən *-ğ⁴* şəkilçisi ilə *-sı⁴* müqayisə şəkilçisinin birləşməsi ilə yaranmışdır. 5) Feildən isim düzəldən *-ğ⁴* şəkilçisi ilə *-sa²* şərt şəkilçisi ilə yaranmışdır. 6) çuvaş dilindəki gələcək zaman şəkilçisi *-as²* ilə üçüncü şəxs mənsubiyyət şəkilçisi *-ı⁴*-nin birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. 7) *-a²* gələcək zaman feili sifət şəkilçisi ilə *-sı⁴* isim düzəldən şəkilçisinin birləşməsindən yaranmışdır (15,31-32).

5. -dıq⁴ şəkilçisi ilə: *kəsdiyimiz* çörək, *yaşadığımız* şəhərdə, əlində *tutduğu* siqareti, nənəsinin *çəkdiyi* yaxmacı, bölüb *götürdükleri* torpaq yerləri, ayrılıb *saxladıkları* qoyun sürüləri və s. Məsələn, Uzaq diyarlarda qara *batdığı* vaxtlarda bu qızmar günəşi nə qədər arzulamışdı? (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”); O, radionu qurur, illərlə *dinlədiyi* və əbədi *itirdiyi* xorultunu sanki yenidən eşidir və uzaq gənclik günlərinin xatirələrinə dalırdı. (Anar, “Yaxşı padşahın nağılı”); ...dünəndən sifariş etdiyi “Bakinski raboçi” aldı, tələsik otağına qalxıb yazı masasının siyirtməsində saxladığı on üç ədəd lotereya biletini çıxartdı və əlinə bir doldurma qələm alıb rəqəm-rəqəm yoxlamağa başladı (Elçin, “Dəyişmə”); Həmişəki kimi, həmişə *qurduğu* cürbəcür planlar kimi, Cavanşirin bu yay üçün *tutduğu* plan pozulub getdi işinin dalınca... (Elçin, “Şuşaya duman gəlib”). Nümunələr də təsdiq edir ki, *-dıq⁴* şəkilçili feili sifətlər mənsubiyyət şəkilçiləri olmadan işləyə bilmir. Lakin tarixən *-dıq⁴* şəkilçisi müstəqil feili sifət şəkilçisi olmuşdur və ondan sonra mənsubiyyət şəkilçisinin işlənməsinə ehtiyac duyulmamışdır. Məsələn, Daş *qopduq* yerdə ağır olur (“Oğuznamə”) (3,258). Türk, türkmən, qaqauz dillərində *-dıq⁴* şəkilçili feili sifətlər mənsubiyyət şəkilçisi olmadan da işlənir: *işidilmədik* sözlər (türk), *gilmedik* er köp (türkmən), *kokulmadık* laladır (qaqauz) (5,16).

Mənsubiyyət şəkilçiləri ilə işləndiyi üçün *-dıq⁴* şəkilçili feili sifətlər bəzən yanlış olaraq feili isim hesab olunur. Onun yalnız mənsubiyyət şəkilçisi olmadan işləndikdə feili sifət yaratdığı qeyd edilir (5,12). Mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş feili sifətlər barədə fikirlər *-acaq²* şəkilçisindən bəhs edərkən də qeyd edildiyindən onları burada təkrarlamağa ehtiyac yoxdur.

-dıq⁴ şəkilçili feili sifətlər əsasən keçmiş zaman məzmununu ifadə edir. Bu şəkilçinin mənşəyi barədə müxtəlif fikirlər vardır. Bir fikir belədir ki, *-dığ⁴* şəkilçisi üç elementin birləşməsindən yaranmışdır: *-dı* şühudi keçmiş zaman şəkilçisi, *-q* isim düzəldən şəkilçi və mənsubiyyət şəkilçisi (7,170). Qeyd etmək lazımdır ki, türk dillərinin daha qədim dövrlərinə aid materiallarda bu şəkilçi keçmiş zaman şəkilçisi kimi də çıxış etmişdir. Məsələn, Olar tağka *ağduk* “Onlar dağa çıxdılar”, Men ya *kürdük* “Mən yay qurdum” (16,198). Buradan çıxış edən bəzi müəlliflər şühudi keçmiş zaman şəkilçisi *-dı⁴* şəkilçisinin əsasında *-dıq⁴* şəkilçisinin durduğunu iddia edirlər.

6. -miş⁴ şəkilçisi ilə: *yerindən oynamış, boşalmış* gözlərini, *yaşıllaşmış, çiçəklənmiş* düzü, *saralmış* biğını, *tanınmamış* pozuculardan, *yayılmış* ılıqlıq, *qatılarmış* qaranlıq və s.

Məsələn, *Çallaşmış* qaşlarının altından kədərlə, dərdlə dolu, hardan səs gəlirdi, ora boylanırdı (M.Süleymanlı, “Şanapipik”); Temirin içində böyük, geniş, amma *qurumuş, sıxılmış,*

çat-çat olmuş bir azadlıq yaranmışdı birdən-birə (M.Süleymanlı, “Dəyirman”); O gah milis idarəsinin həyatındakı ağaclara qulluq edirdi, gah *sınmış* pəncərələrə şüşə salır, gah da barının *sökülmüş* yerini hörürdü (İ.Məlikzadə, “Evin kişisi”); Saçlarının qıvrıqlarından *sallanmış* yağış damcıları *kiçilmiş*, *miniatürləşdirilmiş* üzüm salxımlarına bənzəyirdi (Anar, “Taksi və vaxt”); Bu kəndin birmərtəbəli, ikimərtəbəli evlərindən, kol-kosdan çəpər *çəkilmiş*, taxtadan sürəhi *salınmış*, daşdan hasar *tikilmiş* həyətlərindən, salxımları *qoralamış* meynələrindən, qırmızı çiçəkli narağaclardan, əncir ağaclarından, tut ağaclarından, bolluca günəşindən başqa, bir də dəniz var idi... (Elçin, “Baladadaşın ilk məhəbbəti”).

Feillərin adyektivləşməsində ən fəal şəkilçilərdən biri olan *-miş⁴* şəkilçisi də keçmiş zaman məzmunlu feili sifətlər əmələ gətirməyə xidmət edir. Bu şəkilçi də *-an²* şəkilçisi kimi qədim feili sifət şəkilçilərindəndir (7,169). *-miş⁴* şəkilçisi də oğuz qrupu türk dillərinə məxsus feili sifət şəkilçisidir (4,228). Bu şəkilçi dilimizin bütün inkişaf dövrlərində işlək olmuş və sabitliyini qoruyub saxlamışdır (9,314). Müasir Azərbaycan dilində də çox böyük işlənmə tezliyinə malikdir.

-miş⁴ şəkilçisi omonim şəkilçidir. Həm feili sifət şəkilçisi, həm keçmiş zamanın morfoloji göstəricisi kimi çıxış edir. Bu şəkilçi feildən isim düzəltməyə də xidmət edir: *bişmiş* (xörək mənasında) (3,257). Bəzi türk dillərində *-miş* şəkilçisi feili sifət şəkilçisi kimi mövcud olmasa da, bu şəkilçi ilə yaranmış isimlər vardır: *jazmış* “tələ”, *türmüş* “həyat” (qazax dilində) (10,71). Deməli, həmin şəkilçi feili sifət göstəricisi kimi yaranmış və daha sonra bu şəkilçi ilə meydana gəlmiş sözlər isim kimi sabitləşmişdir. *-miş⁴* şəkilçili söz feili bağlama kimi də işlənir: Yarısa bir neçə gün *qalmış* onlar məşq etməyə başladılar (5,17).

Feillərin adyektivləşməsində *-ar²* şəkilçisinin rolu da diqqəti cəlb edir. Digər şəkilçilərdən fərqli olaraq bu şəkilçi heç də bütün dilçilər tərəfindən feili sifət şəkilçisi kimi qəbul edilmir. Bunun da səbəbi bu şəkilçi vasitəsilə meydana gələn sözlərin digər feili sifətlər kimi müvəqqəti deyil, daimi əlamət bildirməsidir. Məsələn, *axar* su, *yanar* ürək və s. C.Cəfərov bu barədə yazır ki, *-ır⁴* və *-ar²* şəkilçili feillər adyektivləşmə prosesini bitirib tamam sifətləşmişdir (9,50). Bu fikir *-ar²* şəkilçisi haqqında doğrudur. Türk dilləri üçün qədim feili sifət şəkilçisi olan *-ar²* müasir Azərbaycan dilində sifət düzəldən şəkilçi sayıla bilər. Ancaq başqa bir qədim feili sifət şəkilçisi olan *-ır⁴* müasir Azərbaycan dilində sifət deyil, isim yaratmağa xidmət edir: *yatır* yeri, *gəlir* mənbəyi. M.Hüseynzadə də qeyd edir ki, *-ar²* şəkilçili feili sifətlərdə sifətləşmə meyli daha güclü olur və belə sözlər təsdiq və inkarda işlənmək, idarə etmək qabiliyyətini də tədrisən itirir (2,187). Deməli, digər şəkilçilərlə əmələ gəlmiş feili sifətlərdən fərqli olaraq *-ar²* şəkilçili sözlər feilə deyil, sifətə daha yaxındır, ancaq tamamilə sifətə çevrilməmişdir.

H.Mirzəyev dilçiliyimizdə *-ar²* şəkilçili sözlərlə bağlı mülahizələri belə xülasə etmişdir: “Dilçilərimizin bir qrupu, məsələn, prof. Ə.Dəmirçizadə və Z.X.Tağızadə, prof. M.Hüseynzadə, prof. S.Cəfərov, prof. Ə.Z.Abdullayev, A.A.Axundov, Z.İ.Budaqova, N.Z.Hacıyeva, A.S.Əbilov, göstərirlər ki, *-ar* şəkilçisi müasir dilimizdə feili sifət düzəldə bilər, bir qrupu isə məsələn, C.A.İbrahimov, T.Rüstəmov, Ə.M.Cavadov bunu feili sifət şəkilçiləri sırasına daxil etmirlər” (5,11). Müəllif özü isə bu fikirdə olmuşdur ki, *-ar* və *-maz* şəkilçiləri ilə yaranan feili sifətlər keçid vəziyyətindədir, onların bir hissəsi feili sifətə xas olan xüsusiyyətlərini itirir və feildən düzəltmə sifət məzmunu kəsb edir (5,13). *-ar²* şəkilçisi ilə adyektivləşmiş feillər: *Bıy*, *axar* günün durulsun, nə yaxşı oldu, mənimki elə sənsən (M.Süleymanlı, “Ot”). Müasir Azərbaycan dilində *-ar²* şəkilçili

feili sifətlər az hallarda işlənir. Lakin belə sözlər Azərbaycan dili tarixində geniş işlənmişdir (9,313). Belə feili sifətlərin inkarından daha geniş istifadə olunur. Məsələn, duyulmaz, eşidilməz bir səs, *keçilməz* sədd; Məsələn; Bir vaxtlar Nəsb kişi arxası yerə *gəlməz*, qolu *əyilməz* kişilərdən idi, yüklü at arabalarının çəkisini bilmək üçün Nəsb kişini çağırardılar (M.Süleymanlı, “Şanapipik”); *Eşidilməz* hənirti varıdı ki, Bəkil bağı çatlamasın deyə bağıрмаq istəyirdi. (M.Süleymanlı, “Köç”).

İnkarda işləmə bilməsi də onu göstərir ki, $-ar^2$ şəkilçili feili sifətlər feilə xas olan qrammatik xüsusiyyətləri, az da olsa, saxlamışdır. Ona görə də onları sifət deyil, feili sifət saymaq daha doğru olar. $-ar^2$ şəkilçisi vasitəsilə adyektivləşmiş feillərdə zaman anlayışı daha geniş olur, vaxtın qeyri-müəyyənliyini bildirir (7,167). Bu cəhətdən belə sözlər $-an^2$ şəkilçili feili sifətlərə bənzəyir. Elə M.Ergin də $-an^2$ şəkilçisi ilə bağlı söylədiyi fikri bu şəkilçi ilə bağlı da yazır və qeyd edir ki, $-an^2$ şəkilçisi kimi $-ar^2$ şəkilçisi də geniş zaman bildirir (12, 335).

Feilin qrammatik mənə növlərinə münasibətinə görə feili sifət şəkilçiləri bir-birindən fərqlənir. $-an^2$, $-miş^4$, $-dıq^4$, $-caq^2$ şəkilçiləri bütün növlərə artırıla bildiyi halda, $-ası^2$ və $-malı^2$ şəkilçiləri məlum və məchul, $-ar^2$, $-maz^2$ şəkilçiləri isə məlum növə artırılır (5,32-33).

NƏTİCƏ:

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, feili sifətlərin bir qismi tamamilə dəyişir. Məsələn, *keçmiş*, *gələcək* və s. Belə sözlərə digər türk dillərində də təsadüf olunur. Müasir türk dilində *tanıdık*, *bildik*, *güngörmüş* və s. kimi sözlər lüğətdə qeyd edilir (19,75). Türkiyə dilçiləri bu prosesi klişələşmə – qəlibləşmə adlandırırlar (18,190). Deməli, onlar feilin bir forması olmaqdan çıxıb sifətə çevrilmiş olur, yəni bu sözlərdə sifətləşmə prosesi başa çatır.

Eyni zamanda nümunələr əsasında gəldiyimiz belə bir qənaəti də söyləmək mümkündür ki, feili sifətlərin təyin funksiyasında çıxış etməsi hər zaman adyektivləşmə adlandırılıla bilməz. Müxtəlif lingvistik strukturda bu sözlərdə yalnız funksional-semantik dəyişmə də baş verir (*Oxunmuş kitabları bir tərəfə yığdı*-cümləsindəki *oxunmuş* sözündə olduğu kimi) və bunu tamamilə keçid prosesi adlandırmaq doğru olmaz.

İZMİR
21 - 22 MAYIS 2022

ƏDƏBİYYAT:

- 1) Cəfərov C. Müasir Azərbaycan dilində isimlərin adyektivləşməsi // S.M.Kirov adına ADU-nun elmi əsərləri, dil və ədəb. seriyası, 1978, №6.
- 2) Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 280 s.
- 3) Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. 2 hissədə. II hissə. Bakı: Nurlan, 2007, 352 s.
- 4) Xəlilov B. Türkologiyaya giriş. Bakı: Nurlan, 2006, 384 s.
- 5) Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feili sifət və təsirli-təsirsiz feillər. Bakı: Elm, 2006, 556 s.
- 6) Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feil. Bakı: Elm, 2006, 504 s.
- 7) Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1990, 376 s.
- 8) Rəcəbli Ə. Göytürk dilinin leksikası. Bakı: Nurlan, 2004, 428 s.
- 9) Tanrıverdi Ə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 464 s.
- 10) Zeynalov F. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I hissə. Bakı: "MBM" nəşriyyatı, 2008, 354 s.
- 11) Deniz-Yılmaz Ö. Türkiye türkçesinde sıfatı-isimsi şəkillər üzərinə (-DİK, -(y)EcEk, -(y)Esİ) // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 2003, I, s.151-179.
- 12) Ergin M. Türk dil bilgisi. İstanbul: Bayrak, 2013, 408 s.
- 13) Güven M. -an, -en sıfat fiil ekinin dilbilgisel işlemleri, dönüşmüş yapılar kurma ve ki bağlayıcısı tabanında dönüşüm gerçekleştirme işlevi // Turkish Studies, 2013, Vol. 8/9, p.1625-1637.
- 14) Karadoğan A. Türkiye türkçesindeki -dık ve -an sıfat-fiil eklerinde sınır vurgulayışın rolü // Türk Dili, № 678, s. 519-527.
- 15) Korkmaz Z. -ası/-esi gelecek zaman isim-fiil (participium) ekinin yapısı üzərinə // Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. Cilt: 17 Sayı: 1.2, s.159-170.
- 16) Nalbant M.V. -duk eki ve Divanü Lugati't Türk'te -duk ekli görülen geçmiş zaman çekimi // Türkoloji Dergisi, 2003, XV. Cilt, Sayı: 1, s. 193-203.
- 17) Öz A. Özbek türkçesi edebi dilində sıfat fiiller // Türkoloji Dergisi , cilt XIV, sayı 1, s. 213-229.
- 18) Salman R. Türkçede sıfat-fiil (partisip) eklerinin kalıcı isim oluşturma işlevleri// Türk DilAraştırmaları Yıllığı-Belleten, 1999, I-II, s. 189-223.
- 19) Savran H. 'Derleme sözlüğü'ndeki kalıplaşmış ad-fiillerin ve sıfat-fiillerin yazı dilinde kullanılabilirlik durumları // Türk dili araştırmaları yılığı Belleten, 2009, I, s.51-92.
- 20) Turgunbayev C. Kırgız türkçesindeki -GAn/-GOn sıfat fiil ekinin işlevleri ve Türkiye türkçesindeki karşılıkları // Türk Dünyası, sayı: 9, Bahar 2004, s.272-287.

ÇOCUK EDEBİYATINDA KORKU KONUSU ÜZERİNE ESER İNCELEMESİ: KARAKURA’NIN DÜŞLERİ

YL. ÖĞRENCİSİ, BETÜL ÇALIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,

ORCID: 0000-0002-3389-7876

ÖZET

Çocuk edebiyatı çocukların ihtiyaçları sonucu ortaya çıkan, içeriğindeki konular çocuğa göre seçilen, devamlı gelişen ve ilerleyen bir alan olmuştur. Bu çalışmada da çocuk edebiyatında kendisine yeni yeni yer bulmaya başlamış ve alanda çeşitli tartışmalara neden olmuş “korku” kavramı ele alınmıştır. Amaç korku konusunun çocuk edebiyatı eserlerinde nasıl, ne ölçüde ele alındığını bulmak, korku unsurlarının çocuk kitaplarında yer almasının sonuçlarının neler olabileceğini görmek ve çocuğun kendisi için yazılmış bu kitaplarda korku unsurlarıyla karşılaşmasının psikolojisini nasıl etkileyebileceğini örnek bir kitapla ortaya koyabilmektir. Bu yüzden çalışmanın temelinde Tudem Yayın Grubu tarafından hazırlanmış 2014 Korku Öyküleri Yarışması’nda birinciliği kazanan öykünün de bulunduğu ve Hanzade Servi’nin yazdığı “Karakura’nın Düşleri” adlı öykü kitabı incelenmiştir. Bu amaçla nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Kitapta toplamda yedi öykü bulunmaktadır. Öykülerdeki korku unsurları her öykü için sırasıyla ve çocuk gerçekçiliği ile ele alınmıştır. Elde edilen bulgularda, öykülerde çoğunlukla kullanılan korku unsurunun hayalet olduğu belirlenmiştir; hayaletler hayal dünyası fazlasıyla gelişmiş olan çocukların kitaplarda, çizgi filmlerde en çok karşılaştıkları korku unsurlarından birisidir. Yine öykülerin genelinde karanlık, gece ve yalnız kalma olguları bulunmaktadır; çocukların en çok korktukları zaman dilimleri yanlarında tanıdık, güvenilir birisini bulamadıkları zamanlar ve çoğunlukla korkunç yaratıkların ortaya çıktığı karanlık anlardır. Yazar öykülerinin bazılarını yarım bırakarak, bazılarını da ilginç sonlarla bitirerek okurda merak duygusu uyandırmayı başarmıştır. Öyküler kullanılan siyah-beyaz resimlemelerle de desteklenmiştir.

Çalışmada korku konusunun çocuk edebiyatı eserlerinde daha fazla yer almasının, bu unsurların gülmece ve öğretiyle karışık bir şekilde sunulmasının çocukları hayata hazırlarken aynı zamanda onlara okuma alışkanlığı da kazandırabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden çocuk edebiyatı yazarlarının korku konusunu ele alabilmeleri için cesaretlendirilmesi ve özendirilmesi gerekmektedir. Konunun çocuk için ele alındığı düşünülerek, kitapların “çocuğa görelilik” esasıyla yazılması da önemlidir. Diğer türlü çocuğun psikolojisi ve okumaya karşı olan tutumu olumsuz yönde etkilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Karakura’nın Düşleri, çocuk edebiyatı, korku

1. GİRİŞ

Çocukların okudukları kitaplar için belirlenen sınırlar önceden sadece eğitsellikten ibaretti. Çocuk okuduğu kitaptan yapması, öğrenmesi gereken bilgileri alırdı ve bu durum çocuklar için yeterli sayılırdı. Aynı zamanda yetişkinler ve çocuklar için kitap ayrımı olmadığından, çocukların okudukları kitaplarda da onların gelişimine ve dünyalarına uygun bulunmayan durumlar vardı. Günümüzde çocukların ihtiyaçlarının ve dünyasının yetişkinlerinkinden farklı olduğu görüldüğünden zamanla ayrı bir başlık haline gelen çocuk edebiyatı, artık çocuğa görelilik unsuru ele alınarak oluşturulmaktadır. Çocuğa görelilik ilkesiyle ilgili olarak Çer dilin anlatım gücünden, karakterin niteliklerinden tutun da konunun ve kapağın özelliklerine, kâğıdın ve cildin kalitesine kadar her açıdan geniş bir tanımlama yapmıştır: Dilin ve resmin anlatım gücü, karakterin nitelikleri, onun eylem ve davranışları, iletilerin türü, konunun özellikleri, kurgunun düzeyi; kitabın ve görsellerin boyutu, kapağın dikkat çekiciliği, kâğıdın ve cildin kalitesi, sayfa düzeni, harflerin türü, görsellerin niteliği; kurgudaki mantık yanlışlıkları, toplumsal cinsiyetçi yaklaşım, geleneksel yargılar, denetimci ve baskıcı anlayış, yazgıcılığı ve boş inançları onaylayan anlayış, siyasal öğüt ve emirler, araştırmayı körelten, girişimciliği engelleyen durumlarla ilgili çocuk ile kitap arasındaki ilişkide, kitabın niteliklerinin hem yazın olma ilkelerine hem sanatçı duyarlığına hem de çocuk gerçekliğine uygun olmasını sağlayan tüm değişkenlerin toplamıdır (Çer, 2016: 86).

Çocuk edebiyatıyla ilgili birçok tanım bulunmasına rağmen hepsi benzer şeyi ifade etmektedir:

Çocuk edebiyatı, temel kaynağı çocuk ve çocukluk olan; çocuğun algı, ilgi, dikkat, duygu, düşünce ve hayal dünyasına uygun; çocuk bakışımı ve çocuk gerçekliğini yansıtan; ölçüde, dilde, düşüncede ve tiplerde çocuğa göre içeriği yalın biçimde ve içtenlikle gerçekleştiren, çocuğa okuma alışkanlığı kazandırması yanında çocuğun edebiyat, sanat ve estetik yönden gelişmesine katkı sağlayan, çocuğu duyarlı biçimde yetişkinliğe hazırlayan bir geçiş dönemi edebiyatıdır (Şirin, 2007: 42). Çocuk edebiyatı, çocukların büyüme ve gelişmelerine; hayallerine, duygularına, düşüncelerine, yeteneklerine ve zevklerine hitap eden, eğitirken eğlenmelerine katkıda bulunan sözlü ve yazılı verilerin tamamıdır (Yalçın ve Aytaş, 2005: 17). Gelişme çağındaki çocukların duygu ve düşünce dünyasına, anlama ve kavrama becerilerine seslenen edebiyata çocuk edebiyatı denir. Terim; 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış, her yaştan çocuğu hedef alan duyarlığın ifade biçimi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şimşek, 2014: 15). Çocuk edebiyatı önce edebiyattır. Edebiyat yönü ile edebiyatın içinde en incelikli yazarlık biçimidir. Her yaştan okurun ilgisini çekebilene, okunabilene, dili, anlatımı ve biçimi ile edebiyatın içinde yeni bir türdür (Şirin, 2000: 10).

Tanımlardan da görüldüğü üzere çocuk edebiyatı sadece bir edebiyat değil, çocukla ilgili her türlü konuda incelik ve titizlikle ele alınması gereken, çocuğun gelişimi üzerinde büyük etkileri olan, çocuğu yetişkinliğe adım atmadan önce hayata hazırlayan bir edebiyattır. Çocuğu hayata hazırlarken onun duygu ve düşünce dünyasını, hayal gücünü, zevklerini kısacası özü

çocuk olan her şeyi içinde barındıran bir edebiyattır. Sanat eseri oluşturan sanatçı eserini belli bir amaç doğrultusunda meydana getirmektedir. İşte çocuk edebiyatı eserlerinin de çocuğa kazandırması gereken unsurlarla, amaçlarıyla ilgili olarak çeşitli ifadeler yer almaktadır. Tüfekçi Can, çocuk edebiyatının çocuğun ruhsal gelişimini destekleyerek onun aynı zamanda estetik anlayışını da geliştirmesinde önemli olduğunu vurgulamaktadır: “Çocuk edebiyatının en önemli işlevi çocuğun psikolojisine yani ruhsal gelişimine katkıda bulunmasıdır. Çocuk, estetik haz alma ihtiyacını en güzel ve en ulaşılabilir şekilde çocuk edebiyatından karşılar. Başka bir ifadeyle, duygusal anlamda çocuğun istek ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yazılan her bir metin, çocuk okurun estetik duygusunun gelişmesini sağlar.” (2014: 6). Tacettin Şimşek de çocuk edebiyatının eğitsel özelliğinin önemini şu sözlerle vurgulamaktadır: “Çocuk edebiyatı, edebiyatın taşıdığı hemen her niteliği taşımakla birlikte eğitici yönüyle de öne çıkan bir sanat dalıdır. Amacı doğrudan doğruya eğitmek olmasa da çocuğun dil becerisini, hayal gücünü ve yaratıcı düşünme yeteneğini geliştirmek, çocuk edebiyatının amaçları arasındadır.” (2014: 15). Hayal kurdurmak, eğitmek ya da zaman geçirmeyi sağlamak gibi tek bir hedefi olmayan çocuk edebiyatı çocuğun her ihtiyacını giderip onun her yönden olumlu gelişimini desteklemelidir.

Çocuk kitaplarının çocuklara kazandırması gereken unsurlarla ilgili olarak Temizyürek genel anlamda şunları ifade etmiştir:

- 1) Hazırlanacak kitaplar çocukların ruhsal ihtiyaçlarını karşılamalı,
- 2) İlgi alanlarına göre konular seçilmeli,
- 3) Fiziksel ve ruhsal gelişimine katkıda bulunmalı,
- 4) Dil gelişimini desteklemeli,
- 5) Sosyal ve duygusal gelişimini göz önünde bulundurmalı,
- 6) Temel becerilerini geliştirmeli,
- 7) Resimlendirilme ve fiziksel özellikler yönünden iyi örneklerle tanışmalarını sağlamalıdır (2014: 245).

Bu sebeple çocuk kitabı yazarlarının diğer yazarlardan daha farklı bir anlayış, incelik ve hayal gücüne sahip olması, çocuklar için yazılan bu kitapların çocuğu okumaya teşvik etmesi, ona okumayı sevdirmesi gerekmektedir. Bu durumun olabilmesi için Gültekin’e göre en önemli vazife aileye düşmektedir. Daha sonra aileyi öğretmenler ve ardından da yazar, çizer ve şairler takip etmektedir (2009: 96).

Çocuklarla yetişkinlerin dünyası birbirinden farklıdır. Çocukların dünyası onlar için üzerinde yaşadıkları dünyadan daha gerçekçidir. Yetişkinlerle çocukların arasındaki bu fark onların okuduğu kitaplara da yansımaktadır. Çocuk gerçekçiliği olan, çocuğun ihtiyaçlarına cevap veren, hayal gücüne katkı sağlayan, çocukla birlikte sorgulayan ve onun gelişimini

önemseyen kitapların aynı zamanda çocuğu sonradan farkına varacağı gerçek dünyaya da hazırlaması gerekmektedir. Bu yüzden çocuk kitaplarının her zaman hayali bir düzenin içinden ve hep iyiyi göstererek sunulmasından ziyade, gerçek dünyanın olumsuz yanlarının da törpülenerek çocuklara aktarılması önemlidir. Kötü durumlardan uzak tutulmaya çalışılan çocuk, kendi dünyasının sınırlarını aşır, gerçeklerle burun buruna geldiğinde yaşadığı şey hayal kırıklığı ve şaşkınlık olacaktır. Aynı zamanda gerçeklerden bihaber olması onun duygusal olarak zayıf kalması anlamına da gelmektedir. Kitaplardan sevmeyi, sevmeyi ve nice güzellikleri öğrenen çocuk o güzelliklerin zıtlarının da olduğunu bilmelidir. Amaç sadece bu olumsuzlukları göstermek değil, onlarla mücadele etmeyi ve bu olumsuzluklara rağmen iyi kalabilmeyi de öğretmek olmalıdır. Korku da sevgi gibi öğretilmesi gereken bir kavramdır. Bu yüzden çalışmanın amacı korku konusunun çocuk edebiyatı eserlerinde ne şekilde ele alındığını bulmak, korku unsurlarının çocuk kitaplarında yer almasının sonuçlarının neler olabileceğini görmek ve karşılaşılan korku unsurlarının çocuğun psikolojisi üzerindeki etkisini örnek bir kitapla ortaya koyabilmektir. İncelenen eser Türk çocuk edebiyatında korku konusuna dikkat çekmek için Tudem Yayın Grubu tarafından düzenlenen “Korku Öyküleri Yarışması”nda birinci olan eserdir. Eserin yazarı Hanzade Servi 1978 doğumludur. Yazar, çağdaş çocuk edebiyatının üretken yazarlarından. Genellikle mizahi eserle kaleme aldığı için kendisine “çocuk edebiyatının mizahşör kalemi” de denilmektedir. Ezo ile Ölü Yazar, Hortlaklar Geçidi, Hayalet Tozu kitapları yazarın çocuklar için ele aldığı korku konulu diğer eserlerindedir.

Korkuyla ilgili yapılmış birçok tanım bulunmaktadır. Türkçe Sözlük’te korku şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu.” (2005: 1217). Zulliger’in psikiyatrist Knapp’tan aktardığı kadarıyla “Korku, insanın insan yaşamasına ulaşabilmesi için ödediği bir bedeldir.” (1998: 17). Korku; tehlike, kaygı, üzüntü, kötülük, dehşet, sakınma kavramlarıyla da yakın bir ilişki içerisindedir. Kesin veya belirsiz emareler korkuya yol açabilir. Korku, bireysel veya toplumsal eylemlerin belirleyicisi ve yönlendiricisi en önemli duygulardandır (Eren, 2014: 40). Korku terimi, tehlike ya da tehdit gibi uyarılar sonucunda organizmanın kaçınma çabasının neden olduğu bir zihin durumudur (Sorias vd., 2015: 68). Maupassant’ta korkunun tanımını yaparken en cesur insanların dahi korku duygusunu yaşayacağından, korkunun hatırlanmasının bile dehşetli bir ürpertiye neden olacağından bahsetmektedir (2003: 37). Bu açıklamalardan görüldüğü üzere korku, canlılığın bildiği ya da bilmediği bir durum, kişi karşısında hissettiği olumsuz duygu, verdiği tepkidir. Korku gibi duygular üzerinde net bir sınıflandırma söz konusu olmasa da insanda korku uyandıran durumlar yine de çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Zulliger de korkuyla ilgili genel bir sınıflandırma yapmış, korkuları gerçek korkular ve hayali korkular şeklinde ayırmıştır. Zulliger gerçek korkuları şu şekilde ifade etmiştir: “Dışarıdan gelen korku gerçek korku diye nitelendirilir. İnsan tehlikeli bir durumu duyularıyla algılar ve uygun davranışlarla buna karşılık verir; söz konusu davranışlar da ya kaçış ya saldırdır.” (1998: 23). Yani gerçek korku karşısında biz neden ve niye korktuğumuzu bilir, ona göre de tepki gösteririz. İnsanlar özellikle de çocuklar hayal gücü fazlasıyla gelişmiş canlılardır. Bu durum onların kendi zihinlerinin oluşturduğu korku durumlarına maruz kalmasına neden olabilmektedir. Bu tür korkular da hayali korkular

olarak adlandırılabilir. Gerçek korkulardan farkı, korkulan unsurun ortada somut bir varlığının ya da sonucunun olmaması olabilir. Yani Zulliger'in gerçek korkular için ifade ettiği kaçış ya da saldırı tutumu hayali korkularda mümkün olmamaktadır. Göremediğin, bilmediğin ve sonucu olmayan herhangi bir korkuyla da mücadele edilemez ya da ondan kaçınılamaz.

Çocukların korku duydukları durumlar dönem dönem değişiklik gösterebilmektedir: Masallarla, hikâyelerle büyüyen çocuk oradaki cadılardan, karanlıktaki yaratıklardan, yalnız kalmaktan, kaynağını bilmediği seslerden, dış dünyaya açılan çocuk kalabalıktan, kaybolmaktan, yine anne-babasının yetiştirilme şekline göre de “Susmazsan iğneci gelir!”, “Elimi bırakırsan araba çarpar ya da kaçırırlar seni!” örneklerinde olduğu gibi iğne, yabancı ya da kaçırılma korkusu şeklinde farklı korkuları öğrenirler. Zamanla aşılacak korkular olduğu gibi çocuğun duygu dünyasını olumsuz etkileyecek korkuların da varlığı unutulmamalı, aile korkuları öğretmek yerine çocuğa onlarla nasıl mücadele edebileceğini öğretmelidir. Zulliger’de çocukta korku uyandıran durumları genel olarak; yalnızlık, karanlık ve çevresinde tanıdık bir yüz bulamama şeklinde sınıflandırmıştır. Ardından bu üç farklı durumu temelde sevilen kişinin eksikliğine dayandırmıştır. Ona göre korku, çocukta uyanan çaresizliğin bir dışavurumudur (1998: 20-21).

Türk edebiyatında çocuklar için yazılan kitaplarda korku konusu, kendisine yeni yeni yer bulmaya başlamıştır. Önceden bu kavramın çocuk edebiyatında pek ele alınmaması korkunun çocuk üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Bunun dışında yazarlar çocukların ve ailelerinin korku kitaplarına karşı vereceği olumsuz tepkiden de çekinmekteydiler. Fakat zamanla bazı durumların törpülenerek aktarılabileceği ve çocukları korkutan durumların sadece olumsuz yanlarının olmadığı da görülmeye başlandı. Korkunun olumlu işlevlerini Ferreros’tan özetleyecek olursak; kişi korku duyduğu duruma karşı kendisini korumayı, o durumla bir daha karşılaşma ihtimali için de hazırlıklı ve tedbirli olmayı öğrenir (2012: 24). Yani korku, insanda her zaman olumsuz durumlar meydana getirmemektedir; Zulliger de bu görüşle ilgili olarak korkunun, bizim kendimizi tehlikelere karşı savunmamız üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Korku duyduğumuz durum bizi ona karşı bir önlem almaya iter. İlaçlar ve tedaviler; hastalıklar ve ölüm karşısında alınmış tedbirlerdir. Yine eski zamanda yaşayan insanlar ateşi kendilerine yaklaşan ve zarar verecek olan hayvanlardan korunmak için de kullanmışlardır (1998: 25). İşte kitap sayesinde orada gördüğü korkunç durum çocuğu sadece korkutmakla kalmamalı, çocuğun ders çıkarmasını ya da benzer durumla karşılaştığında onunla nasıl mücadele edebileceğini öğrenmesini de sağlamalıdır. Korku kitapları aynı zamanda içinde aksiyon ve merak unsuru barındıran, sürükleyici kitaplardır. Bu yüzden çocukların okuma alışkanlığı kazanmasında olumlu etkileri de bulunabilir. Tabii her şeyin dozunda ve ölçülü verilmesi kaydıyla yapılmalıdır. Çünkü orantısız korku, çocuğun kitaplara karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine neden olabilir.

Resimlendirme de bir kitapta içerik kadar önemlidir. Çünkü çocuğun kitabı okumadan önce kapakta gördükleri çocuk için o kitabın fragmanıdır. Çocuğun kitaba karşı merak duymasında kapaktaki ve sayfalarındaki resimlendirmenin büyük etkisi bulunmaktadır. Kitap kapağı ve

sayfaları tasarlanırken, hazırlanan kitabın başlığına ve içeriğine uygun olmalıdır. Bu yüzden çizerin de sorumluluğu büyüktür:

“Resimlemeyi yapan çizer, metinden yola çıkarak tasarladığı sahnenin görüntü yönetmenidir. Yansıtmak istediği sahneye bakış açısını, tipleri belirler, mekânı oluşturur. Bütün bu elemanları uygun, armonik bir bütünlük içinde bir araya getirmesindeki kendine haslıktır resmi tek ve kalıcı yapan.” (Kaya, 2014: 187).

Şirin de çocuk kitaplarında yazılanlarla çizilenlerin çocuk edebiyatının temelini oluşturduğunu ve bu iki temelin birbirini tamamlaması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Bir başka yönü ile çocuk edebiyatı edebiyat ve çizgi-resimden oluşuyor. Çocuk kitabı yazar ve çizeri çocuk edebiyatının iki temel önceliğidir. Edebiyat, çizgi-resimle bütünleştiği oranda çocuk edebiyatı var olabilir. Çocuğa yönelik sanat ve edebiyatın birbirini tamamlayabilmesi halinde çocuk edebiyatından söz edilebilir.” (2000: 14). Diğer tüm kitaplarda olduğu gibi konusu korku olan kitaplarda da resimlendirmenin kitabın içeriğindeki duyguyu yansıtabilir olmalıdır. Çocuk, okuyacağı kitabın korku kitabı olduğunu resimler sayesinde hissedebilmelidir.

2. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelemesi, bir araştırma problemi hakkında belirli zaman dilimi içerisinde üretilen dokümanlar ya da ilgili konuda birden fazla kaynak tarafından ve değişik aralıklarla üretilmiş dokümanların geniş bir zaman dilimine dayalı analizini olanaklı kılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000:140-143).

Bu amaçla 2014’te TUDEM tarafından düzenlenen “Korku Öyküleri Yarışması” nda birinci olan Hanzade Servi’nin öykü kitabı incelenmiştir. Kitapta birincilik alan öyküsü dışında altı öykü daha bulunmaktadır, kitap 199 sayfadır. Amaç, öykülerde kullanılan korku unsurlarının neler olduğunu belirlemek, kullanım şekillerini incelemek ve çocuk okurun üzerinde oluşturabileceği etkileri tahmin etmektir.

3. BULGULAR

Bu bölümde kitaptaki öyküler korku uyandıran unsurlar bakımından tek tek incelenmiştir.

3.1. Son Doğum Günü

Doğum günü kutlaması eğlenceli ve heyecanlı bir işken, doğum gününü erken kutlamak acaba ne gibi durumları beraberinde getirmektedir?

3.1.1. Hurafe: Hurafeler insanlar tarafından gerçek olacağı düşünülen, belli bir temele dayanmayan, bilimsel açıklaması olmayan halk inanışlarıdır. Öyküde de bir hurafe ve sonucu

ele alınmıştır. Öyküde yaşanan bu durum çocuk okurun da yok olmaktan, unutulmaktan, hayalete dönmekten korku duymasına ve bu nedenle doğum gününü normal gününden önce kutlamamasına neden olacaktır.

Sündüs pazartesiye denk gelen doğum gününü okul olduğu için pazara planlamıştır. Okuldaki en çok sevdiği öğretmenini de doğum gününe çağırır fakat o erken kutlanan doğum günlerinin uğursuzluk getirdiğini söyleyerek Sündüs'ü uyarır ve doğum gününe de gitmez. Sündüs başta hurafelere inandığı için öğretmenine kızsada da asıl doğum günü olan pazartesi günü uyandığında her şeyin değişmiş olduğunu, ailesinin onu göremediğini hatta kendisinin varlığını bile hatırlamadıklarını, aynada bir aksinin bile olmadığını fark eder ve onunla konuşabilmek için uçarak, duvarların içinden geçerek öğretmenin evine gider.

3.2. Cadının Sadık Yardımcısı

Bu öyküde içinde yazılanlar okudukça gece odanızın ortasında canlanan üç farklı korku öyküsü olan ve lanetlendiği ifade edilen bir kitap bulunmaktadır. Kitabın bu laneti de okuru korkutup heyecanlandırmaktadır. Çünkü kimse geceleri odasının ortasında canlanan korku öykülerinin olmasını istemez. Kitabı okuyan ve bu laneti çözüp kaldırmaya çalışan kahramanımız ise Yazgı'dır.

3.2.1. Cadı: Cadılar insanlar tarafından seilmeyen, büyü işleriyle uğraşan, genellikle çirkin ve yaşlı olan kötü varlıklardır. Bu büyü güçlerini de çoğunlukla kötülük amacıyla kullanmaktadırlar. Cadı, iyiye ya da kötüye kullanılabilir için güçlere sahip olduğu düşünülen bir kişidir; geleneksel olarak bu güçlerin tevarüs edildiğine inanılır. Çoğunlukla anneden kızına, çok daha seyrek olarak da oğula geçen bir güçtür bu (Berktaş, 2018: 57). Günümüzde yavaş yavaş cadılarla ilgili "kötü" algısı ortadan kalkmaya başlamıştır. Yazılan bazı kitaplar, çıkarılan bazı dizi ve filmler onları hem güzel hem de iyi canlılar olarak göstermektedir. Bu kitapta yer alan cadı, bizim bildiğimiz klasik kötü cadılardandır.

Öyküdeki yaşlı ve ölümlü cadı hem ölümsüz olmak hem de bu ölümsüzlüğü genç bir şekilde yaşamak istemektedir. Bunun için yapılacak büyüde kullanılacak en temel malzeme de çocukların kanıdır. Cadı köy köy gezerek, çocukları kaçırap onların şırıngayla belli miktarda kanını alarak, daha sonra tekrar bırakmaktadır. Durumun tehlikeli sonuçlarından kaçınmak için de hemen yaşadığı yeri terk etmektedir. Bu durumdan rahatsız olan yardımcısı da ona engel olmaya çalışırken cadı ölmeden hemen önce yardımcısını yaşlı bir şekilde geçirilecek ölümsüz bir hayatla lanetlemiştir.

3.2.2. Hayalet: Hayaletler özellikle çocukların inandığı korku duyulan varlıklardır. Neden, niçin geldikleri bilinmez. Eserlerde geri dönen ve insanlara görünen hayaletin çoğunlukla belli bir şekli olmaz, yani ne var ne yoktur. Onları görebilir, onlarla konuşabilir fakat onlara dokunamazsınız. Hayalet belli bir amaç doğrultusunda gelmektedir. Bu amaç; bir görevi tamamlamak, birilerine iyilik yapmak ya da öç almak olabilir. Niyeti kötülük olan hayaletlere kötü ruh da denmektedir.

Bu öyküde de bahsedildiği gibi insanlar evlerinde, yatak odalarında gece vakti onları korkutmaya çalışan hayaletler görmek istemezler. Hayalet kavramına inanan ve hayal güçleri geniş olan çocuk, karanlığın ve belirsiz seslerin de etkisiyle kendi kendinin korkularını daha çok arttırmaktadır.

Kitapta, mezarları eskiden yaşadıkları evin çok yakınında olan sekiz hayalet kardeşten bahsedilmektedir. Bu kardeşler her gece evlerinin önündeki parkta oyun oynamaya giderler. Bir gün eski evlerine bir çift taşınır ve bu yaramaz hayalet çocuklar türlü tuzaklar kurarak, onları korkutarak sakat bırakırlar. Öyküyü okuyan Yazgı'nın, gece vakti yanına gelen hayaletler de işte bu kardeşlerdir. Çocukların üstlerindeki kıyafetler yanmış, yırtık pijama ve geceliklerden oluşmaktadır. Bu hayaletler bir anda alev alarak, evi dağıtarak, Yazgı'yı kovalayarak onu da korkutmuşlardır.

3.2.3. Ejderha: Boyutu çok büyük olan, ağızlarından alevler çıkan, uçabilen canlılara ejderha denmektedir. Masal ve öykülerde genellikle bir prensesi ya da hazineyi korumakla görevlidirler. Gerçek hayatta ejderhalar olmasa da çocuklar ejderhaların olduğu öykü ve masallar karşısında korku ve heyecan hissedebilirler.

Bu öykümüzdeki ejderha da orada yaşayan halka korku salan, üç başlı, büyük bir ejderhadır. Halkın ürünlerine zarar veren ejderhayı durdurmak isteyen ve bunun için şövalye kılığına giren prenses de neredeyse ölmek üzereyken Yazgı onu kurtarmıştır.

3.2.4. Palyaço: Sirklerde, doğum günü kutlamalarında ya da sokakta karşımıza çıkan palyaçoların asıl amacı çocukları eğlendirmek, insanları güldürmektir. Yaptıkları makyaj ve giydikleri kıyafetler yüzünden bazı çocuklar onlardan korkabilmektedir. Korku filmlerinde ve öykülerinde anlatılan palyaçolar çoğunlukla insanlara zarar veren ve onları korkutan canlılar olarak görülmektedir.

Bu öykümüzde de Palyaço çalıştığı sirkteki Trapezci'yi sevmektedir fakat onu tek seven Palyaço değildir. Aynı zamanda sirkteki Patron'u da Trapezci'yi sevmektedir. Bu durum ikisi arasında bir çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Yazgı bu öykünün de sonunu değiştirerek Palyaço'nun eline aldığı kılıçla Patron'u öldürmesinin önüne geçmiştir.

3.2.5. Boşanma/Ayrılma: Bazen ebeveynler artık anlaşamaz, evde tartışma ortamı sık sık oluşmaya başlar ve evdeki herkes bu durumdan huzursuzluk duyar. Böyle durumlarda devamlı huzursuzluk yaşamaktansa taraflar ayrılmaya karar verebilir. Bu durum küçük çocukların psikolojisini olumsuz yönde etkileyebilmekte, anne-babasının aynı evde yaşamaması çocuğa korkunç gelmektedir.

Yazgı'nın anne-babası da artık eskisi gibi anlaşamamakta, birlikte çok fazla zaman geçirmemektedirler. Bu durum Yazgı'nın canını çok sıkmakta, üzülmesine neden olmaktadır.

Benzer durumda olan çocuk okurlar da kendi ailelerinin boşanma, ayrılma ihtimallerinden korku duyabilirler.

3.3. Duvarın İçindekiler

Bu öyküde Dilara'nın yeni taşındığı evinde yaşadıkları anlatılmıştır. Acaba fazla merak ne gibi sonuçlar doğurur?

3.3.1. Belirsizliği Olan Sesler: İnsanları nereden geldiği belli olmayan, aniden oluşan ya da çok yüksek olan sesler korkutabilmektedir. Özellikle evde yalnızken ve hava karanlıkken duyulan sesler insanların daha çok korkmalarına neden olmaktadır.

Bu öyküde de Dilara'nın ailesiyle yeni taşındıkları evin duvarından başlangıçta garip sesler, gürültüler gelmektedir. Dilara o seslerin hayvanlara ait olduğunu düşünürken zamanla kendisine de ismiyle seslenildiğini fark eder. Bu durum gittikçe korkutucu bir hal alır.

3.3.2. Ölüler: Ölüm, ölü gibi kavramlar insanların geçmişten beri korku duyduğu unsurlar olmuşlardır. Ölen birinin belli bir amaç doğrultusunda geri geleceğine inanılmıştır. Eskiden de insanlar korktukları biri öldüğünde canlanıp onlara korku salmaya devam edeceklerini düşündüklerinden ölüyü gömerken çeşitli uygulamalarda bulunmuşlardır. Mannoni bu durumla ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “İnsanlar kendilerine düşman olarak gördükleri dirilebilecek ölüleri eğer kötü insanlarsa, vampirlere yaptıkları gibi mezardan çıkamayacak şekilde sakatlar, midelerine taşlar doldururlar, utanç duymaları için uzuvlarını keserler ve çok derinlere gömerlerdi. Ölü ne kadar zararsız olursa olsun geri döneceklerine duyulan güçlü inanç mantıklı düşüncenin önüne geçerdi.” (1992: 31-32).

Günümüzde yürüyen ölümlerle ilgili filmler yapılmakta, kitaplar yazılmaktadır. Bu tarz film ve kitaplar büyük ilgi görsen de izlenen ve okunan olaylar, bu olayların gerçekleşmesi durumu insanda korku uyandırmaktadır.

Bu öyküde, duvardan gelen sesleri merak ederek duvar kâğıdını kaldıran Dilara ve Burçak karşılarında bir delik görürler. Karanlık delikten içeri girdikleri anda üşümeye başlarlar fakat oradan çıkmadan önce seslerin kaynağını öğrenmek konusunda kararlıdırlar. Tünel gibi olan boşlukta ilerlerken birden karşılarında üstleri bembeyaz tozlarla kaplı kadın-erkek, genç-yaşlı birçok insanla karşılaşır. Bu insanların yıllar önce evin bulunduğu yerde olan ve depremde yıkılan apartmanda yaşayan ve deprem sonucu orada ölmüş insanlar olduklarını anlamaları uzun sürmez.

Öyküde aynı zamanda kızlar girdikleri deliği tekrar bulup evin içine geri dönemezler, bu durum onlarda kaybolma korkusunu uyandırır. Daha sonradan el fenerinin ışığı bitince karanlık da bu korkularına eşlik eder.

3.4. Hortlak Gören İspinoz

Bu öyküde kendisini korkutmak amacıyla arkadaşlarının yaptığı hayalet şakalarına inanmayan çünkü hayaletleri gören ve bunun farkında olmayan Gülçe adlı kız ve arkadaşlarının başından geçenler anlatılmaktadır.

3.4.1. Hortlak/Hayalet: Hayaletlerin tanımını yukarıda yapmıştık. Hortlaklar da hem yürüyen ölü hem de hayalet gibi ölüm sonrası gelen korkutucu varlıklardır. Bu öyküde hortlak diyerek hayaletlerden bahsedilmektedir.

Çok eskiden İspinoz adında, babaannesiyile birlikte yaşayan kör bir kız vardır. Bu kızın babaannesi hayaletlerle konuşmaktadır ama kızın evdeki hayaletlerin varlığından haberi yoktur. Doktorların yardımıyla gözü açılan kız evdeki hayaletleri görünce korkarak kendi kendisini tekrar kör bırakmıştır. Öyküde ise çocuklar mahallelerine yeni taşınan Gülçe'yi bu hikâye ile korkutmak istemişler fakat işler istedikleri gibi gitmemiştir. Çünkü Gülçe onların hikâye olarak anlattıkları şeyin aslında gerçek olduğunu düşünmekte, İspinoz ve babaannesinin hayaletlerini görebilmektedir. Ve bu hayaletler en sonunda Gülçe'nin bedenini de ele geçirmeye çalışırlar.

3.4.2. Mezarlık: Mezarlıklar; ölüyü ve ölümü çağrıştırdığından insanlara, özellikle çocuklara korkutucu gelebilmektedir. Öyküde Gülçe'yi korkutmak isteyen arkadaşları onu gece vakti İspinoz'un babaannesinin mezarına yönlendirir, orada saklanarak Gülçe gelince onu korkuturlar. Herkes gittikten sonra yalnız kalan Gülçe bu sefer de İspinoz'un babaannesinin hayaletiyle mezarlıkta karşılaşır.

3.5. Perizad'ın Kardeşi

İçinde hayalet geçen bir diğer öykü de budur. Bu öyküde Perizad isimli küçük kızın kardeşiyle yaşadığı talihsiz olay ve sonucunda gerçekleşenler ele alınmaktadır. Kim geceleri yanı başında bir hayalet görmek ister ki?

Perizad, her gece yatağının yanına gelip kendisini ziyaret eden hayalet bir kız kardeşe sahiptir. Kız kardeşinin hayaleti geceleri gelerek Perizad'ın saçını ve yüzünü okşayıp gider. Bu durum Perizad'ın devamlı olarak ürpermesine ve aynı zamanda ona özlem duymasına neden olmaktadır. Öykünün sonu çok ilginç bir şekilde biter.

Öyküde yer alan Perizad'ın kardeşinin hayaleti çocuk okurun korku duyacağı bir unsurdur. Aynı zamanda bu hayaletin her gece belli bir saatte gelmesi de zaman bakımından hayaletin korkutuculuğunu arttırmaktadır. Kimse bir hayaletin geceleri kendisini ziyaret etmesinden hoşlanmaz.

3.6. Sakın Kapıyı Açma

Bu öyküde Karamut ailesinin küçük çocuğuna bakıcılık yapması için Devin adlı bir ortaokul öğrencisi seçilmiştir. Devin'in bakıcılık yaptığı o gece Karamut ailesinin küçük, korkunç sırlarını nasıl öğrendiği ele alınmaktadır.

3.6.1. Yaratık: Yaratık kavramı ne olduğu, neye benzediği belli olmayan, çoğunlukla korkunç unsurlar için kullanılan bir kavramdır. Bu öyküde de çocuklar ne olduğunu bilemedikleri ürkütücü bir varlıkla karşılaşır.

Devin, kasabaya yeni taşınan Karamut ailesinin üç yaşındaki oğullarına bir akşamlik bakıcılık yapacaktır. Ailenin evine gittiğinde arkadaşları Bengül ve Alkım'da onun yanına ödevlerini yapmak için gelmişlerdir. Oturlarken evin bir odasından gelen ve köpek seslerine benzeyen sesler çocukları korkutmasına rağmen kızlar sesin geldiği kapıyı açmışlardır. Gördükleri şey kalorifere zincirlenmiş, sivri tırnaklı pençeleri ve keskin dişleri olan tüylü bir yaratıktır. Polisi arayan kızlar durumu anlatmaya çalışsalar da o zincirli yaratık polisler gelince ortadan kaybolmuş, yatağında uyuyan küçük bir kıza dönüşmüştür. Daha sonra Karamut ailesini ziyaret eden kız, olayın gerçek yüzünü öğrenmiştir: Bir gece Karamut ailesinin arabası yolda kalınca baba benzin bulmak ümidiyle eşi ve çocuklarının yanlarından ayrılmış, bu sırada arabadakilerin yanına gelen korkunç bir yaratık çocuklardan birini ısırılmış, diğerinin de derisini çizmiştir. Baba ve yanında gelen adamı görünce de kaçıp gitmiştir. O yüzden her dolunayda bu çocuklar o yaratığa dönüşmekte ve evlerine gelen insanlara da zarar vermektedir.

3.7. Karakura'nın Düşleri

Bu öyküde Kumsal ve okullarına yeni gelen Sel'in yaşadıkları ele alınmaktadır. Çocukların herkesi etkileyen korkunç bir olayı birlikte çözmeleri ve birlikte mücadele etmeleri gerekmektedir.

3.7.1 Karakura

Karakuralar, kaynaklarda karabasan ya da o karabasanları gönderen kötü ruh olarak da bilinirler. Gece uykusunda bir anda üstünde ağırlık hisseden, nefes alamayan, hareket edemeyen ve konuşamayan insanlar da kendilerini karabasanların bastığını söylerler. Karabasanın bilimsel adı "uyku felci"dir. Uzmanlara göre yaşanan durum uyku döngüsünün doğal bir etkisidir. Günümüzde bilimsel bir açıklaması olmasına rağmen karabasan korkusu olan insanlar bulunmaktadır.

Bu varlıklar kitapta anlatıldığı kadarıyla karabasanlar gibi gece onlar uyurken yetişkinlerin üzerine oturur, rüyalarına girer ve onları zamanla kendilerine hizmet eden canlılara dönüştürürler. Aynı zamanda çocukları uykularında kaçırıp, bedenlerini ele geçirerek yıllarca uyuturlar ve ruhlarının rüyalarında diğer çocukları ziyaret edip onları da kendilerine getirmelerini sağlarlar. Bu durum Karakuralar'ı korkunç canlılar yapmaktadır. Kumsal okullarına yeni gelen Sel'in gözaltlarının neden şiş ve morarmış olduğunu merak etmektedir. Aynı zamanda kız bütün derslerde uyumaktadır. Kumsal eve gittiğinde annesi ona mahallelerinde yalnız başına yaşayan ve tekerlekli sandalyede oturan yaşlı General'e yemek götürmesini söyler. Yemeği götüren Kumsal, General'in karanlık evinde tüylü bir şey gördüğünü sanır. O gece saat üç gibi uyandığında oturma odasında iki çocuk görür. Çocuklar bir süre onu izledikten sonra görüntüleri puslaşarak kaybolurlar. Uykusuz kalan Kumsal'da okullarına yeni gelen kız gibi gözükmeye başlamıştır. Okula gittiğinde bu durum Sel'in

dikkatini çeker ve Kumsal'ın yanına giderek kendisini kaç kişinin ziyaret ettiğini sorar. Sel'in uykusuz kalmasının nedeninin korkunç bir şey olduğunu öğrenen Kumsal ona yardım eder. Birlikte, ellerinde su tabancasıyla Karakuralar'ın lideri olduğunu düşündükleri General'in evine giderler. General, insan kostümü giyen, diğer Karakuralar'dan daha uzun ve iri, tüylü, uzun tırnaklı, çirkin bir varlıktır. Çocuklar su tabancalarıyla Karakuralar'a ateş ederek onları yenerler. Evin içindeki bir odada bedenleri ele geçirilen küçük çocukların uyduklarını fark ederler, Sel'in kayıp kardeşi de oradadır. Tüm çocukları kurtarırlar.

3.8. Kitapta Kullanılan Görseller

İncelenen Karakura'nın Düşleri isimli kitabın kapağında da içinde yazılı öykülerin "korkunç" oldukları bellidir. Kapakta biri kız biri erkek iki çocuk, ellerinde fener ve yanlarında kovayla bir alanın ortasında durmaktadırlar. Çevrelerinde sadece gözleri parıldağan karanlık gölgeler bulunmaktadır. Onların da arkasında uzun, kocaman başka bir korkunç gölge vardır. Öykü isimlerinin olduğu sayfalarda da o öyküye dair siyah beyaz resimlemeler kullanılmıştır. Bu resimler de öykünün korkunç olduğunu okura az çok hissettiren resimlerdir. Siyah-beyaz olması da bu durumu kuvvetlendirmektedir. Resimlerin birinde hayalet olduğu için uçan bir kız görürken, bir başkasında gece vakti elinde fenerle mezarlıkta dolanan bir kız görürüz. Simsiyah giyinmiş, elinde bastonu olan fakat ayakları yere basmayan bir teyzeyle de karşılaşabiliriz.

4. SONUÇ

Öykülerin geneline bakıldığında kahramanlar 10-13 yaşlarında çocuklardır. Yine öykülerin genelinde temelinde karanlık, gece ve yalnız kalma olgusu yatmaktadır; hayaletler gece gelir, sesler gece duyulur, aile gece evde olmayabilir... Öykülerde korku duyulan unsurlardan en çok kullanılanı hayaletlerdir. Hayalet unsuru üç öyküde de yer alırken, diğer unsurlar sadece birer defa kullanılmaktadır. Öykülerin çoğunda çocuklar korksalar bile cesur, mücadeleci bir ruha sahiplerdir. Aynı zamanda öykülerin bazılarında gizli dersler de bulunmaktadır; fazla merak iyi değildir, anne-baba sözü dinlemek önemlidir... gibi.

Düşündüren, sorgulatan ve biraz da korkutan bu öyküler, çocuklarda oluşturduğu heyecan, korku, merak gibi duygular sayesinde çocuğun okumayı sevmesi ve okuma alışkanlığı kazanması gibi durumlar üzerinde olumlu etkilere sahip olabilir. Görüleceği üzere korku sadece salt kötü bir duygu olarak değil; mücadele edebileceğimiz, hayatı öğrenebileceğimiz bir gerçekliktir. Tabii bunun için korku konusunu bulduran kitapların incelikle hazırlanması, hazırlanırken çocuğun psikolojisi üzerinde derin izler bırakacak ve onu kitaplardan soğutacak durumların ele alınmaması ya da bu durumların çocuğa uygun bir şekilde sunulması gerekmektedir. Bu sebeple de çocuğa görelilik esas alınmalıdır. Ülkemizde bu alanda düzenlenen yarışma ve yapılan incelemelerin artması, yazarların korku konusunu kullanması için cesaretlendirilmesi ve özendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca çocuk edebiyatı eserlerinde, korku edebiyatı ait olduğu yere yükselmelidir. Bu sayede korkudan korkan değil; korkuyu bile korkutan çocuklar yetişebilir.

KAYNAKÇA

- Berktaş, F., Avrupa’da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu, Doğu/Batı Düşünce Dergisi, 2018.
- Çer, E., *Edebiyatta Çocuk Gerçekçiliği ve Çocuğa Görelik*, Ankara, Eğiten Kitap Yayınları, 2016.
- Eren, M., Türk Masal Geleneğinde Korku, Emine GN. (Ed.), *Korku Kitabı*, İstanbul, KİTABEVİ, 2014, 39-69.
- Ferreros, M. L., *Seni Korkularınla Seviyorum*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012.
- Gültekin, A., *Çocuk ve Gençlerde Okuma Kültürü Oluşturmada Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Eğitiminin Önemi*, Çocuk ve Okuma Kültürü Sempozyumu, Ankara, 2009.
- Kaya, I., Çocuk Kitabında Görsel Katmanlar ve Çizerlerimiz, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı, 186- 192, 2014.
- Mannoni, P., *Korku*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Maupassant, Guy De, *Horla ve Diğer Fantastik Hikâyeler*, İstanbul, Oğlak Yayınları, 2003.
- Servi, H., *Karakura ’nın Düşleri*, Ankara, Tudem, 2020.
- Şimşek, T., Çocuk Edebiyatı Tarihine Ön Söz, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı, 15-58, 2014.
- Şirin, M. R., *99 Soruda Çocuk Edebiyatı*, İstanbul, Çocuk Vakfı Yayınları, 2000.
- Şirin, M. R., *Çocuk Edebiyatı Kültürü*, Ankara, Kök Yayıncılık, 2007.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara, TDK, 2005.
- Temizyürek, F., Çocuk Kitabı Hazırlamadaki Görevlerimiz Üzerine, Türk Dili Dergisi, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı, 244-245, 2014.
- Tüfekçi Can, D., *Çocuk Edebiyatı Kuramsal Yaklaşım*, Konya, Eğitim Yayınevi, 2014.
- Yalçın, A., Aytaş, G., *Çocuk Edebiyatı*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.
- Yıldırım, A., Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Zulliger, H., *Çocuklarımızın Korkuları*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1998.

İZMİR

21 - 22 MAYIS 2022

İLYAS TAPDIĞIN UŞAQ ŞEİRLƏRİNDƏ YUMOR

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məmmədova Şöhrət Nüsrət qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

Açar söz: ədəbiyyat, sənətkar ,yüksəliş, zəngin, yumor, uşaq, poeziya, xarakterik, mənbə, ritmik, təmsil, orjinal, satirik.

XX əsrin sonu Azərbaycan uşaq ədəbiyyatımız üçün yüksəliş dövrü oldu. Uşaqların mənəvi tələb və zövqünə müvafiq yazılar yazmaq onları maraqlandıran mövzuları qələmə almaq, balaca oxucunun dilini, danışıq tərzini, psixoloji xüsusiyyətlərini başlıca şərt kimi əsas götürmək bu dövrdə yaşayıb yaradan sənətkarları fərqləndirən keyfiyyətlərdir.

Xalq ədəbiyyatı zəngin yumor mənbəyidir. Yumor şifahi xalq ədəbiyyatının xarakterik xüsusiyyətidir. Bütün xalqların şifahi ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan folkloru da özünün yumoristik təbiəti ilə ürəkləri fəth edir. O cümlədən Azərbaycan uşaq folkloru da zəngin yumor mənbəyidir.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yarandığı gündən yumor onun aparıcı bir keyfiyyəti kimi görünür. Klassik ədəbiyyatda təmsillər, satirik şeirlərdə bir cəhət xüsusi ilə Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Hikmət Ziya kimi sənətkarların şeirlərində bunu parlaq şəkildə görürük. Seyid Əzim Şirvaninin həm təmsillərində, həm də yumoristik süjetə əsələnən şeirlərində nikbin bir ruh olmaql yanaşı ictimai mühitin naqis cəhətləri ciddi tənqid hədəfi olur.

Son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının nümayəndələri yumorun əhəmiyyətini daha çox duyur, onu müdafiə edirlər. Yazıçıların fikrincə, uşaq dünyası gülüşlə, təbəssümlə əkidir. Körpə dünyaya göz açır, ata-ana ilk dəfə onun özünə gülümsəyir, bu uşağın valideynin ilk hədiyyəsi olur. Uşaq özünü və ətrafındakıları dərk etdikcə yumorun kəsb etdiyi mənə da dəyişir, yeni keyfiyyət qazanır. Artıq o adi əyləncədən beyni düşündürən, yaxşı ilə pisi bir –birindən ayıran, eyham, rişxənd, istehza kimi çalarları olan bir meyara çevrilir.

İyriminci yüzillikdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatımızın zənginləşdirən və öz orjinal ədəbi yolu olan sənətkarlarımızdan biri də İlyas Tapdıqdır. O Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin xəzinəsi içərisində nadir inci kimi parıldayan dərin xəyallardan, böyük insan arzularından yaranmış olan gözəl insan şairdir. Əsərlərində ən başlıca məqsəd işığın zülmətə, yaxşının pisə zəfər çalması, və başqa şəkillərdə xoşbəxt gələcəyə inam xalq şairinin ideya-fəlsəfi keyfiyyətlərindəndir.

O, təkcə şair kimi deyil, həm publisist, tərcüməçi və folklor bilicisi kimi də tanınır. İlyas Tapdıq ömrünün ən mənalı günlərini bədii yaradıcılığa həsr etmiş, bu sahədə böyük uğurlar qazanmışdır. Onun 40 adda şeirlər kitabı işıq üzü görmüşdür. “Bulaq başında”, “Gözlər”, “Xumar”, “Arxalı dağlar”, “Çimnaz oynayır”, “Təpələr”, “Məşənin mahnısı”, “Xoruz və siçan”, “Qızlar və qağayılar”, “Çiçəklərim, güllərim”, “Qoçaq dovşan”, “Şıltaq Günəş”, “Nağıllı ağaclar” və sair şeir kitabları nəşr olunmuşdur. Məqalədə İlyas Tapdığın bu kitablara toplanmış uşaq şeirlərinin əksəriyyətində yumor hakimdir. Məqalədə İlyas Tapdığın yumoristik uşaq şeirləri tədqiqat obyektinə çevrilmiş, bu şeirlərin məziyyətləri, bədii xüsusiyyətləri açıb göstərilmişdir.

HUMOUR IN ILYAS TAPDQS POEMS

Summary

Keywords; Literature, Artist, Rising, Rich, Humour, Kid, Poetic, Characteric, Source, Rhythmic, Original, Representment, Satirical

The end of the twentieth century was risement for Azerbaijani children's poems. Writing articles according to children's spiritual needs and tastes, taking the language, speech, style and psychological features of the young reader as the main condition are the qualities that distinguish the artist who lived and created in this period.

Folk literature is a rich source of humour. Humour is a characteristic feature of oral folk literature. As in the oral literature of all nations, Azerbaijani folklore is distinguished by its most humorous nature. Azerbaijani children's folklore is also a rich source of humor.

Humour has been a leading quality of Azerbaijani children's literature since its inception. We see this clearly in the fables of classical literature, especially in the poems of artists such as Seyid Azim Shirvani, Mirza Alakbar Sabir, Hikmat Ziya. In addition to being an optimistic spirit in both Seyid Azim Shirvani's fables and poems based on humorous plots, the flaws of the social environment are the target of serious criticism.

In recent years, representatives of Azerbaijani children's literature understand the importance of humour. According to the writers, the world of children is twins with laughter and smiles. When a child opens his eyes for the first time, his father and mother smile at him and it is their first present to him. When a child starts to realise himself and people around himself, humour and quality of humour changes to. From ordinary entertainment, it becomes a criterion that makes the brain think, distinguishes between good and evil, with hints of ridicule and mockery.

Ilyas Tapdq is one of the artists who enriched our children's literature in the twentieth century and has his own original literary way. He is a beautiful man, a poet, born from deep dreams, great human dreams, shining like a rare pearl in the rich treasury of Azerbaijani literature. The main goal of his works is the victory of light over darkness, the victory of good over evil, and the belief in a happy future in other forms is one of the ideological and philosophical qualities of the national poet.

He is known not only as a poet, but also as a publicist, translator and folklorist. Ilyas Tapdq dedicated the most meaningful days of his life to art and achieved great success in his field. He published a book of poems in 40 titles. "At the spring", "Eyes", "Humor", "The mountains behind", "Cimaz playing", "Hills", "Music of Forest", "Cock and mouse", "Geese and Gulls",

“My flowers my flowers”, “Running rabbit”, “Whimsical Sun”, “Fairy tale trees” and etc poem books was published. Humour is predominant in the poems collected in these book, which you will find in this article. The article explores the humorous children’s poems found by İlyas Tapdıq, reveals the merits and artistic features of these poems.

XX əsrin sonu Azərbaycan uşaq ədəbiyyatımız üçün maraqlandıran mövzuları qələmə almaq, balaca oxucunun dilini, danışq tərzini, psixoloji xüsusiyyətlərini başlıca şərt kimi əsas götürmək bu dövrdə yaşayıb yaradan sənətkarları fərqləndirən keyfiyyətlərdir.

Xalq ədəbiyyatı zəngin yumor mənbəyidir. Yumor şifahi xalq ədəbiyyatının xarakterik xüsusiyyətidir. Bütün xalqların şifahi ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan folkloru da özünün yumoristik təbiəti ilə ürəkləri fəth edir. O cümlədən Azərbaycan uşaq folkloru da zəngin yumor mənbəyidir.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yarandığı gündən yumor onun aparıcı bir keyfiyyəti kimi görünür. Klassik ədəbiyyatda təmsillər, satirik şeirlərdə bir cəhət xüsusilə Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Hikmət Ziya kimi sənətkarların şeirlərində bunu parlaq şəkildə görürük. Seyid Əzim Şirvaninin həm təmsillərində, həm də yumoristik süjetə əsələnən şeirlərində nikbin bir ruh olmaql yanaşı ictimai mühitin naqis cəhətləri ciddi tənqid hədəfi olur.

Son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının nümayəndələri yumorun əhəmiyyətini daha çox duyur, onu müdafiə edirlər. Yazıcıların fikrincə, uşaq dünyası gülüşlə, təbəssümlə əkidir. Körpə dünyaya göz açır, ata-ana ilk dəfə onunüzünə gülümsəyir, bu uşağın valideynin ilk hədiyyəsi olur. Uşaq özünü və ətrafındakıları dərk etdikcə yumorun kəsb etdiyi məna da dəyişir, yeni keyfiyyət qazanır. Artıq o adi əyləncədən beyni düşündürən, yaxşı ilə pisi bir –birindən ayıran, eyham, rişxənd, istehza kimi çalarları olan bir meyara çevrilir.

İyriminci yüzillikdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatımızın zənginləşməsində çox böyük xidməti və öz orjinal ədəbi yolu olan sənətkarlarımızdan biri də İlyas Tapdıqdır. O Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin xəzinəsi içərisində nadir inci kimi parıldayan dərin xəyallardan, böyük insan arzularından yaranmış olan gözəl insan şairdir. Əsərlərində ən başlıca məqsəd işıqın zülmətə, yaxşının pisə zəfər çalması, və başqa şəkildə xoşbəxt gələcəyə inam xalq şairinin ideya-fəlsəfi keyfiyyətlərindəndir.

O, təkcə şair kimi deyil, həm publisist, tərcüməçi və folklor bilicisi kimi də tanınır. İlyas Tapdıq ömrünün ən mənalı günlərini bədii yaradıcılığa həsr etmiş, bu sahədə böyük uğurlar qazanmışdır. Onun 40 adda şeirlər kitabı işıq üzü görmüşdür. “Bulaq başında”, “Gözlər”, “Xumar”, “Arxalı dağlar”, “Çimnaz oynayır”, “Təpələr”, “Meşənin mahnısı”, “Xoruz və siçan”, “Qızlar və qağayılar”, “Çiçəklərim, güllərim”, “Qoçaq dovşan”, “Şiltaq Günəş”, “Nağıllı ağaclar” və sair şeir kitabları nəşr olunmuşdur. Bu kitablara toplanmış uşaq şeirlərinin əksəriyyətində yumor hakimdir.

İlyas Tapdığın sənətkarlığı ona görə bütün ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir ki, o, hər şeydən əvvəl güclü müşahidə qabiliyyətinə malik olan bir poeziya ustasıdır, hamının gördüyü bir lövhəni, yumorun şirin dili ilə heç kəsin görə bilməyəcəyi bir illüstrativ mənzərəyə çevirməyi bacaran şairdir:

Nənənin evində Gəbə var.

Gəbənin üstündə dəvə var

Dəvənin belində təpə var,
 Təpənin üstündə Nəvə var.
 Dəvənin yunundan toxunur gəbələr,
 Gəbələr üstündən boylanır dəvələr.
 Dəvələr belində dayanıb təpələr,
 Təpələr stündə oynayıb nəvələr. (17, s.165)

Təkcə bu bənd bitkin bir şeirə çevrilə bilərdi. Lakin şair hər bir misranın məntiqi davamını kəşf edir. “Nənənin evində gəbə var, gəbənin üstündə dəvə var” misralarının məntiqi davamı kimi: “Dəvənin yunundan toxunur gəbələr” misrası ilə rastlaşırıq. Yalnız bu misradan sonra uşağa aydın olur ki, dəvəni əzizləyib şəklini gəbənin üstündə niyə çəkiblər. Çünki dəvənin yunu olmasa gəbələr də toxunmazdı. Dəvələrin belin- dəki təpələr, təpələrin üstündə oynayan nəvələrin xoşbəxtliyinin də səbəbkarı həmin dəvələr və gəbələri toxuyan nənələrdir.

Forma ilə məzmunun vəhdəti İ.Tapdıqın uşaq şeirlərinin ən mühüm keyfiyyətlərindən biridir. Təbiətin füsunkar gözəlliyinə həsr etdiyi şeirlərində bu cəhət xüsusilə nəzərə çarpır. Şair daha tutarlı ifadələr tapır, lövhə yaradarkən poetik cizgilərin əlvanlığına və sərrastlığına xüsusi diqqət yetirir və bunu da yumoristik bir şəkildə sevdilərək balaca oxucularına çatdırır..

İlyas Tapdıq uşaqların psixologiyasına dərinədən bələd olduğuna görə uşaq ədəbiyyatının sirlərini də bu kök üstə nizamlayır, qurduğu süjetlər, təsvir etdiyi inandırıcı əhvalatlar balaca oxucunu ələ alır. Uşaqların həyat tərzini, yaşam dünyasını müşahidə edərək, bu kiçik sirlə aləmin poetik təsvirini vermək İ.Tapdıq yaradıcılığına xas olan üslubdur. Şair uşaq dünyasını da baş verən məzəli əhvalatları nəzmə çəkir, uşağın kövrək xarakterik xüsusiyyətlərini məharətlə yumor dili ilə təsvir edir.

“Gültəmin saç” şeirində şair uşaq xüsusiyyətlərin real təsvirini verir. O əsərlərində uşların başına gələn məzəli əhvalatlardan daha çox istifadə edir. Saçını kəsdirmək istəməyən, əlini ataraq uzun saçını yerində görməyən və bundan məyus olan uşağın keçirdiyi kövrək hissləri, psixoloji anları çox incəliklə qələmə alır.

Bir əmi
 Götürüb qayçıını.
 Gültəmin
 Qısaldıb saçını.
 Başına aparır
 Əlini ,
 Qız gəzir, axtarır
 Telini,
 Ağlayır :_ Gətirin
 Qayçıını ,
 Yerinə bitirin
 Saçımı! (17, s.157)

İlyas Tapdıq bəzən ən adi bir əhvalatdan məzmunlu əsər yaratmağa nail olur. Məsələn, “Qoç və uşaq” şeirində şair uşağın dəcəlliyini, onun qoçu cıratdığını təsvir etmir, qoçun dediyi iki misralıq sözdən hər şey oxucuya aydın olur:

– Buynuzları burma-burma
Vurağan qoç, məni vurma!..
Qoç uşağa baxıb durdu,
Buynuzunu daşa vurdu.
Dedi: – Onda, dəcəl oğlan,
Qabağımda gəlib durma!..(17,s.154)

Cəmi altı misrada yerləşən bu əhvalat nəslrlə yazılısaydı, bəlkə də bir səhifədən çox olardı.Şair burada uşağın dəcəlliyini, qoçu cıratmaq istədiyini təsvir etmir. Onu qoçun dediyi bir misradan başa düşürük. Deməli yığcamlıq İlyas Tapdıqın yumorlu şeirlərində də ən əsas və ən başlıca meyardır.

“Qarr!Qarr!” şeirində is biz qarğanın “qarr” etməsini onun yagan qar istəməsi kimi başa düşən, hər yer ağ örpəyə bürünən zaman isə yenə də “Qarr, Qarr” edən, qarğanın indi nə istədiyini anlamayan saf bir uşağın qarğaya müraciətini görürük. Sənətkar bu müraciəti yumorla ele bir vəhdətə edir ki, balaca oxucu gülür :

Qarğa, a qarğa,
Uçurdun bağa,
Yola qonurdun,
“Qar-qar!” deyirdin,
Qar istəyirdin.
Dağa bax, dağa.
Bürünüb ağa.
Yollar da ağdır.
Kollar da ağdır.
Qar istəyirdin,
Deyirdin:
“Qar!Qarr!
Bu da sənə qat!
Elə yenə də
“Qar-qar”deyirsən
İndi de görək
Nə istəyirsən?! (17.s.157)

İlyas Tapdıq xalq ədəbiyyatından yaradıcı bəhrələnən söz ustasıdır. Yanıltmac şeirləri oyun xarakterli olduğuna görə balaca oxucuların xoşuna gəlir. “Zəminənin zoğalı”, “Keçim” və sair yanıltmac şeirlər şairin sənətkarlığından xəbər verir.

Çox zaman şairlər yalnız yumor yaratmaqla uşağı güldürməyi qarşısına məqsəd qoyur.lakin təcrübəli şairlər fürsətdən istifadə edərək şeirin digər imkanlarından da bəhrələnirlər.İlyas Tapdıq da yaratdığı uşaq şeirlərində belə hərəkət edir.O həm gözəl sənət nümunəsi yaradır, həm uşaqların

nitqini inkişaf etdirmək məqsədini qarşısına qoyur. Məsələn “Cücə cücəni döydü” alletraiyalı şeirində şair həm yumoritik bir səhnə, həm də “c” səslərinin alletrasiyasını yartmağa nail olmuşdur. Bu şeiri oxuyan hər bir uşağın gözü qarşısında həyətdə sünbül tapıb dimdiyi ilə sünbül döyəcləyən zaman yoldaşı cücənin onun yanına gəlməsi, sünbül döyən cücənin başını qaldırıb cücəyə baxması və fürsətdən istifadə edən qarğanın sünbülü qapması yumorla təsvir olunmuşdur.

Cücə sünbül döydü

Cücə cücəni gördü.

Cücə cücəni qovdu,

Sünbülü qarğa qapdı

Cücə gözünü döydü. (17, s.155)

Burada döydü sözü həm məcazi, həm də lüğəvi mənasında işlənmişdir.

Başqa bir şeirində də İlyas Tapdıq “K” və “G” səslərinin alletrasiyanı yaradır və yumoristik bir sujet təsvir edir.

Küləkli yerdə

Güllü gül əkdi

Dedilər:

- Güllü, bura küləkdi.

Deyilən sözlər

Onu açmadı

Güllünün güllü

Yarpaq açmadı. (17, s.152)

“Zəminənin zoğalı” yanılımac- şeirində “z” samitinin təkrarı ilə alliterasiya yaradan müəllif, şeirin poetikliyinə, harmoniyasına xüsusi fikir vermişdir. Sənətkar xüsusi utalıqla şeirə bir yumor da qataraq şeirin daha tez yadda qalmasına nail olmuşdur. Çünki burada şeirdəki axıcılıq, alliterasiyanın oyun xarakterli olması bunu deməyə əsas verir.

Zolaq-zolaq

Zənbilə

Zoğal yığdı

Zəminə.

Zeynəb nənə

Zoğalı

Süzüb dei:

- Gözəldi,

Mürəbbəməz düzəldi. (17, 148)

Şairin alliterasiyaya əsaslanan “Bildirçin” şeiri uşaq poeziyamızın nadir nümunələrindən sayıla bilər. Misralardakı “bildirçin”, “bildir”, “bildir-bildir”, “çildir” və sair sözlər şeirin poetik dəyərini daha da rəvnəqləndirir, bir sujet ətrafında birlə- şərək, uşaqlara yeni bir əhvalat nəql edir:

Bildir uçub bağçanı

Meşə bildi bildirçin.

Arzu baxıb çığırdı:

“Çildir, çildir bildirçin!”

Dedi: – Hanı quyruğun?
 Mənə bildir, bildirçin!
 Bəlkə pişik qoparıb
 Neçə ildir, bildirçin?!
 Ötdü kolun dibində,
 Bildir-bildir,bildirçin.
 Qurbağalar ağladı ,
 Gildir –gildir bildirçin.(17,160)

İlyas Tapdığın uşaq əsərləri Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiqlə başlayan uşaq poeziyamızın davamı kimi görünür. “Ay niyə qaçır?”, “Baba və balaca Mehriban”, “Çimnaz oynayır”, “Ay səni, dəcəl pişik!”, “Elçin ayaq açır”, “Mələyin hörükləri”, “Kimdir çəkən bu şəkli”, “Məktəbə gedəcəyəm”, “Övlad evin gözüdür”, “Nəvələr şirin olur” və sair şeirləri şairin geniş yaradıcılıq imkanlarından xəbər verir. Dilinin saflığı, uşaq qəlbinə xas olan şirinlyi süjetlərin təbii ideyaları İlyas Tapdığın öz müasirlərindən tamamilə fərqləndirir.

Folklor motivləri əsasında yazılmış “Dörd yoldaş” şeirində şair uşaq xüsusiyyətindəki qorxqlıq kimi mənfi cəhəti gülüş obyektinə çevirmişdir. Əsərin qəhrəmanları heç bir səbəb olmadan hay-küy yaradan, az qala öz kölgələrindən qorxan dörd yoldaşdır. Korun qaraltı görməsi, karın taqqıltı səsi eşitməsi, çılpağın oğrular tərəfindən soyulmaqdan qorxması, çolağın qaçmaq təkifi yoldaşların heç birində təəcüb doğurmur. Meşədə gecələyən yoldaşlar qorxaqlıqları ucbatından şirin yuxuya həsrət qalır, çıxış yolunu qaçıb aradan çıxmaqda görürlər:

Dörd yoldaş dərədə gecələdilər
 Şirin bir yuxunu heç elədilər.
 Kor dedi:- Uzaqdan qaraltı gəlir!
 Kar dedi: Bayadan taqqıltı gəlir.
 Çılpaq qorxa-qorxa boylandı yola
 Gecənin bu vaxtı xeyir ola?
 Qorxuram qulurlar tələ qurarlar
 Birci köynəyim var, soyundurarlər!
 Çolaq çəliyini yerdən götürdü
 Doğrudan doğruya qaraltı gördü.
 Dedi: - Nəyə gərək boş nağıl açmaq
 Bircə əlac qalır:- o da ki, qaçmaq. (17, 154)

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının çox sevilən sənətkarlarından olan Zahid Xəlil yazır ki, müəyyən didaktik əhəmiyyətə malik olan hadisəni az sözlə, lakin anlaşılıqlı tərzdə təsvir etmək İlyas Tapdığın uşaq şeirləri üçün çox xarakterikdir. “Çimnaz oynayır” şeiri sadə dillə balaca bir qızın rəqs etməsindən bəhs edir. Lakin bu şeirdə şair şən və oynaq Çimnazın qəşəng rəqqasə olmasını tərənnüm etməklə yanaşı, gözəl oynamaq üçün məhz hansı əl-qol hərəkəti lazım olduğunu poetik bir dillə uşaqlara çatdırır (6, s 310)

İlyas Tapdıq uşaqların psixologiyasına dərindən bələd olduğuna görə uşaq ədəbiyyatının sirlərini də bu kök üstündə nizamlayır. Sənətkarın yaratdığı “Hamı şeir öyrənir” yumorlu şeirində Aysel adlı bir balaca qızcıqazın evdə şeir öyrənən zaman evdəki doğmaların da həmin şeiri əzbər öyrənməsi sənətkar tərəfindən yumorla oxucuya belə çatdırılır:

Aysel kitab oxuyur,
Kitabdan doymur Aysel,
Kitabları əlindən
Heç yerə qoymur Aysel.
Aysel bilən şeirləri
Ana da əzbərləyir.
Aysel bir sözü çəşsa,
O sözü ana deyir.
Onun oyuncaqları
Şeirlərlə əylənir.
Aysel oxuyan şeiri
Evdə hamı öyrənir. (17,173)

“Boz papaq” şeirində isə İlyas Tapdıq qışda çöldə başına dovşan dərisindən papaq qoyaraq gəzən Həsən adlı adlı balaca uşağın həyətdə onun yanına qaçan küçükdən qorxaraq evə qaçmasını yumorun dili ilə balaca oxucusuna belə çatdırır:

Qışda dovşan dərisindən
İsti papaq geydi Həsən.
Qarlı həyətdə yüyürdü,
Toplan onun görüb hürdü.
Qorxub evə qaçdı uşaq:
Mənə hürür, Toplana bax!
Boylanıb evdən həyətdə,
Nənə acıqlandı itə.
Nəvəsinə yaxın gəldi
Papağına baxıb güldü:
- Tanımayıb toplan seni,
Dovşan biib toplan seni! (17, 167)

İlyas Tapdıq Azərbaycan ədəbiyyatının xüsusilə poeziyamızın bilicisi, qayğı çəkəni, təəsübkeşi, ən başlıcası isə himayədarıdır. İlyas Tapdıq Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yeriən ensiklopediyasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev C. Səməd Vurğunun sənət dünyası. Bakı, Yazıçı, 1986.
2. Abdullayev C. Bədii ədəbiyyatın tərbiyəvi rolu. Filoloji araşdırmalar”, 2004.
3. Adilov M., Mərdanov V. Uşaq və şeir: Bakı: Maarif 1983.
4. Belinski V Q. Seçilmiş məqalələr, Bakı, Gənclik, 1979.
5. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, Bakı: Maarif, 1992.
6. Budaqov B. Təbiət poeziya işığında. Bakı, 2006.
7. Əhmədov C. Uşaq və zaman. Bakı: Yazıçı, 1986.
8. Əsgərli F. Ədəbi düşüncələr. Bakı: ADPU, 2004.
9. Əsgərli F. Sənətkarın uşaq dünyası. Bakı, ADPU-nun nəşri, 2003.
10. Əsgərli F. Zahid Xəlilin sənət dünyası. Bakı, ADPU, 2010.
11. Əsgərli F. Uşaq ədəbiyyatı. Qarşılıqlı yaradıcılıq qaynaqları – Bakı, 2010..
12. Hacıyev A. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı. Bakı, API, 1984. II hissə.
13. Hacıyev A. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixi: Bakı: Təhsil, 2004.
14. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı 2 cildə, II c. Bakı: 1981..
15. Məhərrəmov C. 1970-1980-ci illər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: ADPU, 1997.
16. Məmmədova Ş. M. Dilbazinin uşaq yaradıcılığı. Bakı, ADPU, 2014.
17. Məmmədova Ş. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. (II cild) Bakı, ADPU, 2018.
18. Məmmədov M., Balayev V., Cavadov T. Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992.
19. Vurğun S. Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq. Böyük sənət uğrunda. Bakı, 1970.
36. Tapdıq İ Nağıllı ağaclar. Bakı: Gənclik, 1988
37. Tapdıq İ. Şıtaq günəş. Bakı: Gənclik, 1982.

İZMİR

21 - 22 MAYIS 2022

PLASTİK SANATLARDA MONOKROM TERCİHİNİN NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ERENGEZGİN KAFKAS

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, - 0000-0001-6044-7013

ÖZET

Sonsuz renk çeşitliliğinin bulunduğu bir evrende sanatçının eserlerinde bunlardan sadece birini ya da renksizliği tercih ettiği sanatın bütün tarihine baktığımızda çok da sık karşımıza çıkmayan bir durumdur. Yine de monokrom çalışmayı tercih eden sanatçılar ya da tekil sanat eserleri bu alanda kendilerine has özel bir yere sahiptir. Bu çalışmanın amacı monokrom plastik sanat eserlerinin sanat tarihinde yerini, üretim formlarını, tercih edilmiş motivasyonları ile izleyicinin beğenisi ve duygusal durumu üzerinde muhtemel etkilerini inceleyerek ortak ve ayrışan noktaları üzerine bir yoruma ulaşmaktır.

Metinde renk kavramı bilimsel olarak kısaca açıklanmış ve sonrasında sanatta renk kullanımına değinilmiştir. Rengin biçim ve içerikle ilgisi, plastik sanatlarda temel elemanlar arasındaki hiyerarşik konumu incelenmiştir. Dönemlere göre sanatçıların kullandıkları boya türleri elde edilmiş şekilleri ve kullanım tekniklerinden bahsedilmiştir. Renk kavramı irdelenirken insan üzerindeki fiziksel ve psikolojik etkilerine de vurgu yapılmıştır.

Ardından gelen bölümde “monokrom” kelimesinin kökeni ve anlamı verilmiş, sanatta neyi ifade ettiği açıklanmıştır. Plastik sanatlarda üretilmiş monokrom eserler ve genel olarak tek renkle çalışmalarıyla tanınmış sanatçılardan örnekler verilerek incelenmiştir. Eserlerin iki ya da üç boyutlu olması, ağırlıklı olarak hangi akımları temsil ediyor oldukları gibi konularda çıkarımlara varılmıştır. Sanat eserinin bir anlamda üretenin iç dünyasını yansıttığı, diğer insanlarla duygu ve düşüncelerini paylaştığı felsefi bir eylem olduğu düşünüldüğünde, yarattığı görsel dünyadaki tercihlerinin bu süreçte önemi büyüktür. Bundan ötürü sanatçının sadece sadece kişisel tercih olarak tek renk kullanımı tercih etmesi ya da farklı nedenler (çevre faktörü, tarih, din, sosyoloji vb.) ayrıca araştırılmıştır. Bu nedenlerin bilinçli ya da bilinçsiz sanatçının zihinsel dünyasına etkileri üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde sanatta monokromun yeri, tercih edilmiş nedenleri ve etkilerine dair bir yoruma varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : plastik sanatlar, renk, monokrom, tek renk

1. GİRİŞ

Renk, plastik sanatlarda, özellikle de Resim sanatında görsel etkiyi oluşturan en önemli etkenlerdendir. Heykelcilikte üç boyutun ön plana çıkmasıyla rengin önemi biraz daha arka planda kalmış görünebilir, ancak özellikle modern ve çağdaş sanat akımlarında sanatçılar renkli uygulamalarla işlerine farklı ve çarpıcı bir boyut katma yoluna da gitmişlerdir.

Doğada büyük çoğunlukla pek çok farklı rengi ve tonlarını bir arada gözlemleriz. Sanatçı ise onu yorumlarken renkleri ve biçimleri gerçekçi yansıtmayı seçebilir, tamamen arzu ettiği ve hissettiği gibi değiştirip dönüştürebilir ya da tamamen soyut bir kompozisyon hayal ederek renk ve biçimleriyle doğadan bağımsız bir yapıt oluşturabilir.

İnsan üzerindeki fizyolojik ve psikolojik etkileri düşünüldüğünde renk unsurunun çekici ve cömert bir biçimde yansıtılmasının cazibesi anlaşılabilir. Buna rağmen tarih boyunca bu çekiciliğe kapılmayarak akromatik renklerle çalışmayı ya da farklı renklerin ahengi yerine tek bir rengin tonlarının dinginliği ya da vuruculuğuyla çalışmayı tercih eden sanatçılar da her dönem var olmuştur.

Sanat eserinin bir anlamda üretenin iç dünyasını yansıttığı, diğer insanlarla duygu ve düşüncelerini paylaştığı felsefi bir eylem olduğu düşünüldüğünde, yarattığı görsel dünyadaki tercihlerinin bu süreçte önemi büyüktür. Bundan ötürü sanatçının sadece sadece kişisel tercih olarak tek renk kullanımı tercih etmesi ya da farklı nedenler (çevre faktörü, tarih, din, sosyoloji vb.) bu çalışmanın ana sorularındandır.

Bu soruların yanıtlanabilmesi için öncelikle renk konusu ve plastik sanatlardaki yeri, insan üzerindeki etkileri kısaca anlatıldıktan sonra monokrom kavramı açıklanacaktır. Sanat tarihinde monokrom renk kullanımı hakkında bilgi verildikten sonra örnek çalışmalar üzerinden eser incelemesi ve karşılaştırmalar yapılacak, sanatçıların kendi beyanları ile eleştirmen değerlendirmelerinden faydalanılacaktır. Monokrom sanat tarihinin kronolojik bir incelenmesi amaçlanmamıştır. İçerik ve üretiliş nedenleri, teknikleri açısından karşılaştırma olanağı verebilecek kısıtlı sayıda eser ve sanatçı incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise sanatçıları monokrom çalışmaya iten nedenler, nedenlerin bilinçli ya da bilinçsiz sanatçının zihinsel dünyasına etkileri üzerinde durulmuştur ve bu tür eserlerin izleyici üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

2. RENK OLGUSU VE GÖRSEL SANATLARDAKİ YERİ

2.1. Renk Nedir, Nasıl Oluşur?

Görme eylemi cisimlerden yansıyan ışığın gözümüz tarafından algılanmasıyla ortaya çıkar. Renklerin görülmesi de cismin yansıttığı ışığın dalga boyuyla bağlantılı bir fenomendir. Her rengin farklı bir dalga boyu bulunmaktadır. Renk görme, Britannica ansiklopedisinde ışık dalgalarının

çeşitli dalga boylarını ayırt etme ve farklılıkları ton farklılıkları olarak algılama yeteneği olarak tanımlanmıştır. Normal insan gözü, retinanın renk algılayıcı hücreleri tarafından alındığında bu tür yüzlerce dalga boyu bandını ayırt edebilir. (<https://www.britannica.com/science/color-vision>)

17. yüzyılda İngiliz fizikçi Isaac Newton camdan bir prizmayla yaptığı deneylerinde beyaz ışığın prizmadan geçtiğinde oluşturduğu yedi renkli spektrumu keşfetmiş ve farklı renklerin dalga boylarını tespit etmişti. Bu teoriye göre beyaz ışık bütün renklerin karışımından oluşmaktadır. Tarih boyunca pek çok bilim insanı ve düşünür renk hakkında çeşitli teoriler üretmiştir. Bu çalışmalar sonucunda günümüzde de kullanılan renk çarkları, sıcak-soğuk renkler, renk uyumu ve zıtlıklarına dair bilgiler ortaya çıkmıştır.

Görme her ne kadar fiziksel bir olgu olarak objektif bir süreç olarak görünse de, görsel algı kişiyle doğrudan ilgilidir. Gören kişinin karakteri, geçmiş deneyimleri ve anıları, kültürel birikimi algıyı etkiler. Aynı şekilde renklerle ilgili algımız da hepimizde aynı değildir. Özellikle ana renklerden oluşmayan, daha komplike karışımlara sahip olan görseller farklı insanlar tarafından değişik şekillerde yorumlanabilir ve renk açısından farklı tanımlanabilir. Doğal olarak gözde ya da beyinde bulunan fiziksel farklılık ya da hastalıklar da renk algısını farklılaştırır.

2.2. Görsel Sanatlarda Renk Kullanımı

“Işık renklerinde kırmızı, mavi, yeşil renk ana renkler iken, pigment renklerinde kırmızı, mavi ve sarı renk ana renkleri oluşturmaktadır. Pigmentlerin birbiriyle karıştırılması sonucu elde edilen renkler, renkli ışık demetlerinin birbirine karıştırılmasıyla elde edilen sonuçlardan tümüyle farklıdır. Bütün boyalar pigment denen çeşitli renk maddeleri içerir ve pigmentler kendi renklerindeki ışığı yansıtır ve diğer renklerdeki ışık ışınlarını emerler.” (Çağlayan, E., 2018)

“Renklerin sihirli gücüne ait ilk örnekler Kuzey İspanya'da ve güneybatı Fransa'da bulunan, taş devrinden kalma küçük mağaraların (Altamira ve Lascaux) duvarlarındaki renkli hayvan figürlerinde rastlanmıştır. Eski insanlar renkleri, büyüsel amaçlarla; tapınma sırasında görsel etkileycilik, kendilerini düşmanlardan gizleyebilmek ya da daha korkunç görünebilmek, beğenilme ve güzelleşme içgüdüsüne cevap verebilmek için kullanmışlardır.” (Per, M., 2012)

Sanatın tarihi boyunca renk kullanımı sürekli değişim ve gelişim göstermiştir. Boya üretimiyle ilgili imkanlar ve tekniklerin gelişmesi de bu değişimde etkili olmuştur. İç mekanda çalışmakla doğaya açılmak da sanatçıların paletlerinde dönüşüme sebep olmuştur. “Klasik sanatta renk biçimin hizmetindeydi. Empresyonizmle birlikte renkle temsil edilen bir dünya oluşmuştur. Özgür kalan renk bir zaman sonra tüm hakimiyetini tuvalde hissettirmiştir. Renk başlı başına bir öğe olarak resmin asıl elemanı haline dönüşmüştür.” (Kavukcu, E., 2012)

3.3. Rengin İnsan Psikolojisi Üzerindeki Etkileri

Renklerin insan psikolojisi üzerinde farklı etkileri olduğu, insanda sevinç, hüznün, neşe gibi çeşitli duygular uyandırabildikleri ve bu durumun kültürle de ilişkisi olduğu bilinmektedir. Bu özellikleri reklamcılık sektörü, grafik tasarım, mimarlık ve dekorasyon gibi çeşitli alanlarda etkin olarak kullanılmaktadır. Örneğin kırmızı genel olarak tutku, aşk ve canlılık gibi duyguları uyandırır. Ancak ateş ve kanın da rengi olarak tehlike işaretidir, korku ve dehşet uyandırıcı etkisi de vardır. Doğadaki zehirli olduğu bilinen pek çok canlının parlak renklerde, özellikle kırmızı ve sarının en canlı tonlarında olduğu gözlemlenmiştir. Kırmızı, turuncu ve sarı gibi sıcak renkler iştah açıcı özellikleriyle de tanındıklarından yemek sektörü ve ambalaj tasarımlarında da sıklıkla

kullanılmaktadır. Yeşil ve mavi doğanın renkleri olarak rahatlatıcı, huzur verici bulunurlar. Ama mavinin daha soluk ve pastel tonları hüznün rengi olarak da bilinir.

Renklerin bu genellenmiş anlamları kültürlere göre de değişikliğe uğrayabilir. Bir kültürde pozitif anlamlar içeren bir renk bir diğerinde çok olumsuz algılanabilir. Sembolik olarak kullanıldıkları yere göre de renklerin anlamı değişebilir. Sarı canlı ve enerji dolu bir renk olarak kabul edilmesine rağmen, sevgiliye sarı gül vermek ayrılığa işaret etmektedir. Bütün bu faktörlerin dışında bireylerin kültürel geçmişi, yaşanmışlıkları, anlık ruhsal durumları gibi etkenler de psikolojik etkide kişisel farklılıklar yaratabilir.

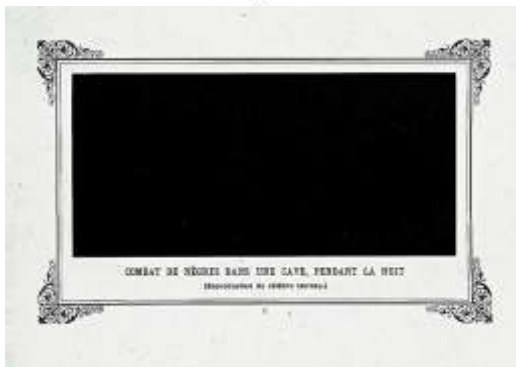
3. MONOKROM KAVRAMI VE PLASTİK SANATLARDAKİ YERİ

3.1. Sanat Tarihinde Monokrom Renk Kullanımı

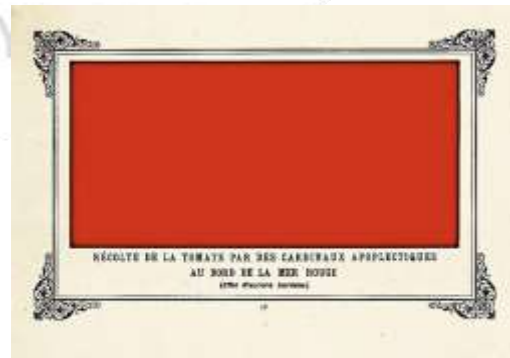
Renk temel sanat eğitiminde nokta/çizgi, biçim/form, doku ile birlikte ana elemanlardan sayılmaktadır. Ancak sadece çizgi, leke ya da bunlardan oluşan formlarla bir sanat yapıtı oluşturmak mümkündür. Renk ise tek başına var olamaz, yüzeyde bunlarla birlikte var olabilir. Bu şekilde bakıldığında aslında plastik sanatlarda rengin zorunlu olmadığını, bir anlamda ikincil bir etmen olduğunu söylemek mümkündür.

Monokrom (monochrome) kelimesi Adnan Turani'nin Sanat terimleri Sözlüğü'nde "tek bir rengin açık-koyu değerleriyle yapılan resim" olarak tanımlanmaktadır. (Turani, A., 1993) The Britannica Dictionary'de ise "1. tek renkten veya tek rengin tonlarından oluşan, tek renkli, 2. yalnızca siyah beyaz ve gri tonlarını kullanma veya gösterme" şeklinde daha geniş anlamda alınmıştır. (<https://www.britannica.com/dictionary/monochrome>)

Monokrom resimler sanat tarihinde her ne kadar 20. yüzyıla tarihleniyor olsa da, aslında Uzakdoğu her zaman bir monokrom resim geleneğine sahip olmuştur. Monet ve Turner gibi bazı sanatçıların da monokrom olarak kabul edilebilecek eserleri bulunmaktadır. Günümüzde monokrom resmin başlangıcı sayılan çalışmalar da 19. yüzyıl sonlarında Empresyonizm'e ve temel olarak deneysel sanat çalışmalarına bir tepki olarak iki yazar tarafından ortaya konulmuştur. 1882'de Paris'teki "Tutarsız Sanatlar" sergisinde şair Paul Bilhaud'un "Combat de Nègres dans un Tunnel" (Zindanda Dövüşen Zenciler) başlıklı siyah resmi sergilendi. 1887 yılında yazar Alphonse Allais Billhaud'nun resmini de alıntıladığı yedi monokrom resimden oluşan bir albüm hazırladı.

Görsel 1. "Combat de nègres dans une cave pendant la nuit", Alphonse Allais, 1887

Görsel 2. "Tomato harvesting by apoplectic cardinals on the shore of the Red Sea", Alphonse Allais, 1887

Resimlerin uzun ve kinayeli isimleri bulunmaktaydı. Bunlardan en bilinenlerinden olan “Tomato harvesting by apoplectic cardinals on the shore of the Red Sea” (Kızıldeniz kıyısında apoplektik kardinaller tarafından domates hasadı) kırmızı, “First communion of anaemic young girls in the snow” (anemik genç kızların karda ilk komünyonu) ise beyaz renkteydi. Bu resimlerin Süprematist çalışmalar ya da genel olarak 20. yüzyıl sonrası monokrom sanat eserleri ile pek bir benzerliğinin olmadığını, daha çok Dada gibi anarşist ve alaycı akımlarla bağdaştırılabileceğini söyleyebiliriz.

Jean Metzinger 1911 yılında Paris-Journal’den Cyril Berger’a verdiği röportajda kahince sayılabilecek bir cümle kurmuştu: “Biz kübistler, ancak insanlık yararına yeni bir ritim yaratarak görevimizi yaptık. Bizden sonra aynısını yapacak başkaları da gelecek. Ne bulacaklar? Geleceğin muazzam sırrı budur. Kim bilir, bir gün, sözde renkçilerin genellikle acımasız olan oyununa küçümseyerek bakan ve yedi rengi, hepsini kapsayan ilkel beyaz birliğe geri götüren büyük bir ressam, üzerinde hiçbir şey, kesinlikle hiçbir şey olmayan tamamen beyaz tuvaler sergilemeyecek mi?” (Antliff, M., Leighten, P., 2008)

Bugün anladığımız şekliyle monokrom resim Kazimir Malevich’in 2013 tarihli “Suprematist Kompozisyon: Beyaz Üzerine Beyaz” ve 2015 tarihli “Siyah Kare” işleriyle başlamış sayılmaktadır. Tek renkle çalışma, 20. yüzyıl boyunca ve sonrasında avangard görsel sanatın önemli bir bileşeni olmuş, sanatçılar tek bir rengin nüanslarıyla çeşitli duygu ve düşüncelerini aktarmanın yollarını aramışlardır. Genellikle Minimalizm’le bağlantılandırılrsa da, her monokrom sanat eseri minimalist olmak zorunda değildir. Monokrom çalışmalar Minimalizm’in yanı sıra Soyut Dışavurumculuk, Renk Alanı (Color Field), Lirik Soyutlama, Neo-Dada gibi akımların içerisinde kendini gösterdi. Ad Reinhart, Mark Rothko, Barnett Newman, Clyfford Still, Dan Christensen, Robert Rauschenberg, Jasper Johns, Ellsworth Kelly, Frank Stella, Lucio Fontana, Yves Klein, Gerhard Richter monokrom yapıtlar üreten sanatçılardan sadece bazılarıdır. Çalışmanın devamında sınırlı sayıda yapıt ve sanatçı üzerinden bunların farklı motivasyonları ve üretim tekniklerini, monokrom tercih etme nedenlerini ortaya koymaya çalışacağız.

3.2. Monokrom Çalışan Sanatçılar ve Eser Örnekleri

Bu çalışmada ele alınan örnekler kronolojik bir sıra izlememektedir. Bunun nedeni farklı dönemlerde yapılmış eserlerin zaman zaman birbirlerine göndermeler içermeleri, bağıntılı olmaları ya da karşıtlıklarıyla bir gerilim yaratmalarıdır. Bu sebeple bu doğrultuda bir düzen tercih edilmiştir.

Kazimir Malevich:

1897’de Ukrayna Kiev’de doğan Kazimir Severinovich Malevich sanata genç yaşta başladı ve Moskova Resim Heykel ve Mimarlık Okulu’nda okudu. Süprematizm’in yaratıcısı ve sanat teorisyeniydi. 1915 yılında “Kübizmden Süprematizme” manifestosunu yayınladı. Sanatçı resimlerine yapılış tarihinden bir kaç yıl öncesinin tarihini atmak gibi ilginç bir alışkanlığa sahip olduğundan kronolojisi biraz karmaşıktır, Siyah Kare’nin de yapılış yılı farklı kaynaklarda 1913 ya da 1915 olarak kabul edilmektedir.

Siyah Kare hakkında Malevich’in kendi anlatımı şöyle: “1913 yılında, sanatı nesnelliğin yükünden kurtarmak için çaresizce çabaladığımda, kare forma sığındım ve beyaz bir zemin üzerinde siyah bir kareden başka hiçbir şeyden ibaret olmayan bir resim sergiledim. Eleştirilenler ve onlarla

birlikte halk için çekti, ‘Sevdiğimiz her şey kayboldu. Bir çöldeyiz... Önümüzde beyaz zemin üzerine siyah bir kareden başka bir şey yok!’ (Malevich, K., 2003)

Görsel 3.“Black Square”,
Kazimir Malevich, 1915

Görsel 4.“Black Square”,
Kazimir Malevich, 1918

Burada sanatçının yeni bir arayışla anlatımcı ve nesnel bir sanattan kurtulma isteğiyle çok sade, minimalist bir ifadeye sığındığı görülebiliyor. Süprematizm’in Kübizm’den doğan temellerinde de zaten sanatı objeden bağımsızlaştırarak daha özgür bir sanatçı tipi ve bir tür saf sanat oluşturma isteği yatmaktadır. Akım Konstrüktivizm’in faydacı ve materyalist doğasına karşıt olarak bu şekilde kendisini konumlandırmıştır. Dönemi için oldukça aykırı bulunan ve devlet tarafından benimsenmeyen Malevich’in bu eseri ölümünden sonra Stalin rejimi Rusya’sında uzun yıllar sergilenemedi. Şu anda Moskova’daki Tretyakov Devlet Galerisi’nde bulunmaktadır.

Siyah Kare’yi görenlerin öncelikle bir boşluk ve anlamsızlık hissiyle dolmaları muhtemeldir. Bu tür çalışmaların izleyicinin bakışı ve duygusal durumu ile anlamlandırıldığını düşündüğümüzde herkeste farklı duygular doğuracağı açıktır. Soyut yapıtların anlaşılabilmesi ve duyumsanması için sanata dair genel bir altyapı, felsefi yorumlama yetisi de gerektiği söylenebilir. Malevich’in süprematizm manifestosunu okumuş olmak da izleyicinin bakışını değiştirebilecek faktörlerdendir.

Malevich’in tartışma yaratan eseriyle ilgili çok bilinmeyen ilginç bir keşif de yapılmıştır. 2015 yılında eserin röntgen ışınlarıyla incelenmesi sonrasında resmin altında iki farklı resim ve bir yazı ortaya çıkartıldı. İlk resmin Kübo-Fütürist bir kompozisyon, ikincisinin ise Suprematizm öncesi bir çalışma olduğu belirlendi. Bizim için asıl ilginç olan nokta ise ressamın resmin beyaz bordürünün üzerine yazdığı ve hala el yazısı notudur. Araştırmalar metnin "Mağarada savaşıyan zenciler" yazdığını ortaya çıkardı. Bu not, daha önceki bölümde bahsetmiş olduğumuz Alphonse Allais'in "Geceleri Mahzende Dövüşen Zenciler" başlıklı 1897 tarihli resmine bir gönderme olabilir. Bulgu Malevich'in en ünlü eserlerinden birinin aslında bir sanat tarihi tepkisi ya da Allais'in eserinin bir yorumu olduğunu göstererek, daha önceki resimle bir bağlantıyı destekleyebilir ve sanatçının etki havuzunun daha önce ortaya çıktığını gösterebilir. (Neuendorf, H., 2015)

Gillian Carnegie:

Gillian Carnegie manzara resimleri, figür ve portreler gibi klasik konular üzerine çalışan İngiliz bir sanatçıdır. Tuval üzerine yağlıboya çalışmalarının yanı sıra foto-gravür tekniğiyle de yapıtlar üretmektedir. Sanatçı 2007 yılında “White on White”, 2008 yılında ise “Black Square” adlı eserlerini yaratmıştır.

GörSEL 5. “White on White”, Gillian Carnegie, 2007

GörSEL 6. “Black Square”, Gillian Carnegie, 2008

Carmen Juliá Tate Gallery’deki sergisi üzerine şöyle yazmıştır:

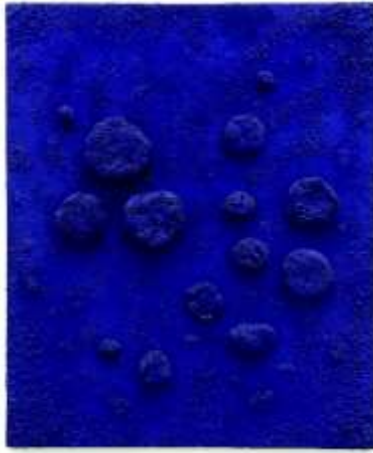
“Siyah Kare, bir ağaç kümesinin gövdelerini ve dallarını dokulu boyayla betimleyen tek renkli siyah bir tablodur. Görüntü, Carnegie tarafından Kuzey Londra’daki Hampstead Heath’de çekilen bir fotoğraftan alınmıştır. Boyama yüzeyi, mat ve parlak boyayı birleştirerek yoğun bir şekilde dokunsaldır, ağır siyah impasto ise, harici aydınlatmaya ve görüntüyü tamamen ortaya çıkarmak için izleyicinin kendi hareketine dayanarak, fırçanın yüzeydeki doğrusal işaretlerini deşifre etmeyi zorlaştırır.” (Juliá, C., 2009)

Siyah Kare Gillian Carnegie’nin 2000 yılında başlayan bir dizi monokrom resminden biridir. Beyaz Üzerine Beyaz ve Siyah Kare isimleriyle Malevich’in eserlerine atıfta bulunmakta olsalar da, sanatçı selefinin aksine doğadan kendi çektiği fotoğraflardan yararlanmaktadır. “Bu seride Carnegie, resmin fiziksel özelliklerine dikkat çekerek ve bir nesne olarak statüsünü vurgulayarak bu modernist geleneği takip ediyor. Bununla birlikte, erken modernist monokrom resim geleneğinden farklı olarak, bunu geometrik ve referanssız formları tanıtarak değil, resmin maddiliğini temsili bir görüntüyü tanımlamak için kullanması yoluyla vurgulayarak yapar. Doku ve görsel bilgilerle dolu olan Carnegie'nin monokrom serisi, 1950'lerde New York'ta geliştirilen monokrom siyah boyama geleneğine bir bakıma daha yakındır.” (Juliá, C., 2009)

Sanatçının çalışmalarında fırça darbeleri ve doku özellikle dikkat çekici. Bu anlamda izleyiciye üzerinde düşünmek için Malevich’le karşılaştırıldığında daha çok done verdiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar sadece siyah renkle oluşturulmuş bir görsel olsa da mevcut dokular ve formların etkisi bizi ağaçlardan oluşan bir manzara fotoğrafına götürebilecek ayrıntılılıktadır.

Yves Klein:

Savaş sonrası Avrupa sanatının önemli isimlerinden olan Yves Klein'in monokrom macerası Paris'te katılmak istediği bir sergi tarafından red almasıyla başlamıştır. Seçici kurul "tek renkle resim olmayacağı"na karar vermişti. Bundan sonra Klein kendi sergilerini yapmaya başladı ve maviyi, özellikle "Uluslararası Klein Mavis'i" olarak tescillenen rengini kullanmasıyla ünlendi. Bu renk ultramarine mavisinin bir tonuydu ancak sanatçı bir kimyagerle birlikte çalışarak bu rengi kişiselleştirdi. Kavramsal sanat ve performans, kolaj ve soyut tuvalerle kavramsal sanat yapıyordu. Aynı zamanda Yeni Gerçekçilik akımının da kurucusudur.

Görsel 7. Yves Klein, "L'accord bleu (RE 10)", 1960

Görsel 8. Yves Klein, "Ant Su 5", 1960

1956'da yapmış olduğu ve reddedilen farklı renklerde monokromlardan sonra sadece mavi renkten oluşan işler üretmeye başladı. 1957 "Proposition Monochrome, Blue Epoch" (Monochrome Önerme, Mavi Dönem) adını verdiği sergide birbirinin aynı görünen 10 eser sergiledi. "Klein'in yeni sergisini benzersiz kılan şey, her resme farklı bir fiyat vermesiydi; bu, her bir resmin birbirine benzemesine rağmen nasıl algılanacağını daha da artırdı. Bu, her bir resmin izleyicinin veya alıcının parçası üzerindeki kişiselleştirilmiş algılarını ve resimlerin üzerlerindeki etkilerini ve kendi benzersiz değer algılarını belirlemek için yapıldı." (Art in Context, 2022)

Sanatçı daha sonrasında maviyi farklı şekillerde de yapıtlarında kullanmayı sürdürdü. Bunlardan en çok ses getirenlerinden bir tanesi "Anthropometry" serisidir:

"Klein'in eserlerini tasarladığı ve uyguladığı mekânlarda izleyiciyi, mavi renkle dolu boya kovaları, çıplak kadın bedenleri ve yere serilmiş onlarca metre muşamba bekliyordu. İlk çalışmalarında öncelikle mavi boyayı çıplak bir modele uygular daha sonra yere serilmiş bir kâğıda modelin yuvarlanmasını ister ve ona rehberlik ederek performansın bir parçası olur. Sanatçı, kâğıt üzerinde vücut tarafından bırakılan katmanlı yoğun boya izlerini, şansın ve kendiliğindenliğin işleyişi anlamında değerlendirmişti." (Balseçen, H.)

Klein monokromlarında mavinin yanı sıra pembe ve altın rengiyle de çalıştı. Bu renkleri dünyanın açıklanması için evrensel bir ilke olduğunu düşündüğü ateşin renkleri olarak tanımlıyordu. Mavi aynı zamanda onun için özgürlüğe ve sonsuzluğa açılan bir pencereydi. Sanatçı İtalya'daki fresko

ve mozaiklerden de etkilenmişti. İnançlı bir Katoliktir ve Rönesans resimlerinde sıklıkla kullanılan mavinin onun için dini bir sembolizmi vardı. Tescilli mavisini sünger heykelleri ve mavi Venüs'ü gibi üç boyutlu yapıtlara da taşıdı.

Hélio Oiticica:

Oiticica zamanının en yenilikçi Brezilyalı bir sanatçılardan birisidir. Avrupa ve Kuzey Amerika dışında çağdaş sanatın nasıl geliştiği ve monokromun nasıl algılandığını anlamak açısından önemli bir figürdür.

“1950’lerde Güney Amerika’da soyut sanat, öncelikle ilk ilkelerin pratik bir gösterimi olarak kullanıldı ve monokrom, sanatın tanıdık kelime dağarcığının olumsuzlanmasından ziyade özgürleştirici bir tabula rasa olarak yorumlandı.” (Morley, S., 2021)

Güney Amerikalı sanatçılar monokromu John Locke’un “boş levha” kavramında olduğu gibi, sanatın geçmiş katı kurallarından sıyrılmak özgürleştirici için yeni bir imkan olarak görmüşler, Avrupa’da ya da Kuzey Amerika’da olduğu gibi bunu bir felaket ya da sanatın sonu olarak algılamamışlardı. 1950 ve 60’lı yıllarda Brezilya’da gelişen Neo-Concrete (Yeni Beton) hareketi monokroma lirik bir iyimserlikle yaklaştı.

Görsel 9. “Grande Nucleo”, Hélio Oiticica, 1960-1966

Oiticica’nın 1960-1966 yılları arasında yılında yapmış olduğu “Grande Nucleo” (Grand Nucleus/ Büyük çekirdek) ahşap üzerine yağlı boya ile oluşturulmuş büyük bir heykel/ mekan düzenlemesidir. Turuncuya boyanmış, boşlukta salınan geometrik formlar mekanı bir labirent gibi bölümlenmektedir.

Oiticica rengin anlamını iletmenin en uygun yolunun kromatik yoğunlaştırma ve tek renk olduğunu savunur. Bu nedenle yüzeyin genel birliğini korumak adına resmin desen, ritim, hareket, kompozisyon vurgusu vb. yoluyla oluşturduğu içsel bölünmeleri terk etmiştir. (Morley,

S., 2021) Yine de dışarıdan gözlemlendiğinde yüzeyler rengin tek tonunda boyanmış olmasına rağmen ışığın etkisiyle sarıdan koyu turuncuya giden bir ton skalası kendiliğinden oluşmaktadır. Yerde sanki o formlar bir mimari yapıdan kurtulup uçuşa geçmiş hissi veren, temel görüntüsünde bir biçim bulunmaktadır. Uçuşan formlar ve neşeli turuncu Neo-Concrete'in sanata rasyonel yaklaşmayan, iyimser yaklaşımıyla uyumludur.

Anish Kapoor:

Kavramsal sanat eserleri, heykel ve enstalasyonlar üzerine çalışan İngiliz-Hint sanatçı Anish Kapoor özellikle etnik kökenin izlerini taşıyan, boya pigmentlerinden yapılmış eserleriyle tanınmaktadır. “Anish Kapoor melez kimliği doğrultusunda doğulu tavrını batı üslubuyla sentezleyen ve eserlerini biçim, renk, malzeme kullanımı ile sınırlandırmayan bir sanatçıdır. Çalışmalarında malzeme ile bütünleşen salt renk kullanımı ile seyircinin bilinçaltına göndermelerde bulunarak eser ve algılayıcı arasında organik bir bağ kurmaktadır.”(Ateş, A., Küpeli, A. E., Yılmaz, M., 2020)

Görsel 10. “My Red Homeland”, Anish Kapoor, 2003

Görsel 11. “When I Am Pregnant”, Anish Kapoor, 1992

Sanatçı işlerinde Zen Budizmi'nin de etkisiyle renkleri çok yoğun ve saf halleriyle kullanır. İçbükey ve dışbükey formlarla görsel yanılsamalar yaratır, seyirciyi içine çeken bir sonsuzluk, bazen de boşluk duygusu hissettirir. Bazı işlerinde izleyeni kişisel bir içsel yolculuğa çıkartmayı amaçlarken, diğerlerinde ise mülteci sorunu gibi sosyal ve politik konulara değinir. Aktivist bir yönü de olan Kapoor göçmen mültecileri desteklemek için Ai Weiwei ile Londra'da bir yürüyüş de yapmıştı. Farklı renklerdeki mezar olarak tanımladığı formlar bu meseleye, “My Red Homeland” (Kızıl Vatanım) adlı eser ise sömürgecilik ve iç çatışma sorunlarına gönderme olarak ele alınabilir. Sanatçının kullanmayı seçtiği medyumlar ile renk kullanımı da seyirci üzerinde yaratmak istediği ani ve vurucu etkiyi sağlayan tercihler olarak yorumlanabilir.

Görsel 12. “Monochrome (Majik Blue)”
Anish Kapoor, 2016

Görsel 13. “Monochrome Grave Yellow”,
Anish Kapoor, 2016

Artpremium adlı internet sitesinde “Anish Kapoor – “It Waves You To A More Removed Ground” başlıklı makalede sanatçının çalışmalarından ve motivasyonundan şöyle söz edilmiş:

“...Kapoor, öznenin “psikolojik potansiyeli” dediği şeye büyük ölçüde öncelik verir. Sanatçının koyu renklere, özellikle de en koyu rengi olduğunu söylediği kırmızıya, hatta siyahtan bile daha koyu renklere olan eğilimini fark etmek daha ilginç. Renk, Kapoor'un sanatsal ifadesiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Bir Kapoor sergisindeyken bu baş gösteren kaygıyı ortaya çıkaran şey, belirli renklere ilişkin koşullu algımız ve onun "bütün görüşü kapsayabilme" yeteneğidir... kırmızı pigmentli eserlerinin çoğunda korku, kırmızı rengin ne anlama geldiğini yakından bilmenin insanlık durumundan gelir. Damarlarımızda dolaşan yaşam kaynağıdır. Öte yandan kırmızının karanlığı, oksijenden yoksun bir vücut sıvısı olan nihai sona işaret eder.” Aynı makalede Anish Kapoor'un niyetinin felsefi ve mistik olduğu, sanatının soru sormak üzerine olduğu da vurgulanmaktadır. (Artpremium, 2017))

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sanatta siyah ve beyaz “renk” çalışmalardan söz ederken aslında ışık renk teorisine göre hatalı bir cümle kurmuş oluyoruz. Siyah tüm ışınları soğurduğu, beyaz ise yansıttığı için renk sayılmamaktadır. Ancak yine de biz tamamen siyah ya da beyaz ile çalışılmış eserleri monokrom sınıfına sokuyoruz.

Bu noktadan çıkışla sanatta saf siyah ve saf beyaz kullanılmasının nedenleri hakkında çıkarımda bulunabiliriz. Malevich siyah ve beyazı Süprematizm'in prensipleri çerçevesinde resmi natüralizmden uzaklaştırmak, objeden kopararak saf sanatsal bir dil oluşturabilmek için tercih etmişti. Anish Kapoor ise “When I Am Pregnant” işinde beyazı saflık ve dişilikle bağdaştırmış, farklı çalışmalarında ise siyah rengi metafizik bir hiçlik etkisi, izleyiciyi kendi içine bakmaya yöneltecek meditatif bir unsur olarak kullanmıştı.

Yine Kapoor'un sadece kırmızıyı kullandığı yapıtlarındaki şiddet, kan, ölüm vurgusunu gözlemleyebiliyoruz. Pigment kullanarak oluşturduğu monokrom mezarlarının hepsinin farklı birer renkten oluşunu ise mülteci ve ırkçılık sorunlarına bir gönderme olarak farklı kökenlerin ayrıştırılması için bir sembol olarak algılamak mümkün.

Çalışmamızda incelediğimiz eserler ile sanatçıların kendi manifestoları ve açıklamaları doğrultusunda plastik sanatlarda monokrom tarzda çalışmaların her yapıt ya da sanatçı için farklı motivasyonlara dayanarak tercih edilmekte olduğunu görüyoruz. Bunlar sanatsal bir arayış, vurgulanmak istenen konuya dair sembolizm, seyircide ani bir şok ya da heyecan yaratma isteği gibi sebepler olabilir. Sanatçının etnik kökeni, çevresel faktörler, tarih ve din gibi konular da bu tercihte etkili olmaktadır. Tek renk kullanımı, renk unsuru yerine doku ve biçimin öne çıkarılması için de uygun bir yöntem olarak görülmektedir. Bazı sanatçılar rengi tamamen saf, tek ton halinde kullanırken, diğerleri ton geçişlerinden faydalanmaktadır. Süreklilikle kullanılan tek bir çarpıcı rengin sanatçının alametifarikası haline gelmesinin cazibesi de monokroma yönelme nedenlerinden birisi olabilir.

Monokrom çalışmalara bakışta izleyicinin süprematist ya da minimalist resimlere yaklaşımı daha mesafelidir. Bunun sebebi yapıtın monokrom oluşundan çok bu türden yapıtların daha fazla sanat kültürü ve felsefi birikim gerektirmesi olabilir. Monokrom eserler üç boyutlu olduğunda işin içine ayrıca yorumlanacak bir form girdiğinden seyircinin eserle bağ kurması biraz daha kolaylaşmaktadır. Kapoor'un işlerindeki gibi ("Monochrome (Majik Blue)", "Descent Into Limbo...") etkileşime açık, interaktif özellikler taşımaları eserlere ilgiyi artırmaktadır. Soyut olmayan, natüralist ya da obje çıkışlı çalışmalarda daha seyrek rastlanılan monokrom kullanımı, algılanma ve duyumsanma açısından doğal olarak daha az risk taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Antliff, M., Leighton, P., *A Cubism Reader Documents and Criticism 1906-1914*, 108-112, University of Chicago Press/Chicago and London, 2008, Döküman 17, Cyril Berger, Chez Metz, Paris-Journal, 29 Mayıs 1911
- [2] Art in Context, Yves Klein Blue Painting-Analyzing This Blue Monochromatic Painting, 2022, <https://artincontext.org/yves-klein-blue-painting/>, (Erişim tarihi: 20.05.2022)
- [3] Artpremium, Anish Kapoor -"It waves you to a more removed ground", 2017 <https://artpremium.com/category/beyond-the-visible-issue> (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [4] Ateş, A., Küpeli, A. E., Yılmaz, M., Anish Kapoor'un Eserlerinde Kültürel Etkileşim, Sanat ve Tasarım Dergisi, Aralık, 2020
- [5] Balseçen, H., Yves Klein'in Antropometrilerindeki Bedenler, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 8,(2)/1, 12-20, 2018
- [6] Britannica, <https://www.britannica.com/science/color-vision> (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [7] Çağlayan, E., Temel Sanat Eğitiminde Renk Olgusu, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(1), 2018, 22-34
- [8] Juliá, C., <https://www.tate.org.uk/art/artworks/carnegie-black-square-t12935>, 2009 (Erişim tarihi: 19.05.2022)

- [9] Kavukcu, E., *Minimal Bir Yaklaşımla Çözümsel Bir Arayış; Yalınlaştırma*, Sanatta Yeterlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013
- [10] Malevich, K., *The Non-Objective World: The Manifesto of Suprematism*, Dover Publications, 2003, s.68
- [11] Morley, S. (2021) Haptic Perception and the Non-Western Monochrome. *Third Text*, 35(5). 624-642.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09528822.2021.1990613?journalCode=ctte20> (Erişim tarihi: 20.05.2022)
- [12] Neuendorf, H., X-Ray Analysis Gives Shocking New Insights Into Kazimir Malevich's 'Black Square', <https://news.artnet.com/art-world/kizimir-malevich-black-square-363368>, Kasım, 2015, (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [13] Per, M., Resim Sanatında Rengin Tarihsel Süreçte İncelenmesi, İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, 2(4), 103-119, 2012
- [14] The Britannica Dictionary, <https://www.britannica.com/dictionary/monochrome> (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [15] Turani, A., *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi/İstanbul, 1993

Görseller

- [GÖRSEL 1] Alphonse Allais, "Combat de nègres dans une cave pendant la nuit", 1887, <https://www.wikiart.org/en/alphonse-allais/negroes-fighting-in-a-tunnel-by-night> (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [GÖRSEL 2] Alphonse Allais, "Tomato harvesting by apoplectic cardinals on the shore of the Red Sea", 1887, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:R%C3%A9colte_de_la_tomate_par_des_cardinaux_apoplectiques.jpg (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [GÖRSEL 3] Kazimir Malevich, "Black Square", 1913, <https://artincontext.org/kazimir-malevich-black-square> (Erişim tarihi: 18.05.2022)
- [GÖRSEL 4] Kazimir Malevich, "White on White", <https://www.kazimirmalevich.org/White%20on%20White%20Kazimir%20Malevich.jpg?ezimgf mt=rs:400x409/rscb4/ng:webp/ngcb4> (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [GÖRSEL 5] Gillian Carnegie, "White on White", 2007, <https://www.tate.org.uk/art/artworks/carnegie-white-on-white-104078> (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [GÖRSEL 6] Gillian Carnegie, "Black Square", 2008, <https://www.tate.org.uk/art/artworks/carnegie-black-square-t12935> (Erişim tarihi: 19.05.2022)
- [GÖRSEL 7] Yves Klein, "Monochrome Bleu", 1959, <https://artincontext.org/yves-klein-blue-painting/> (Erişim tarihi: 20.05.2022)
- [GÖRSEL 8] Yves Klein, "Ant Su 5", 1960 <https://www.artbasel.com/catalog/artwork/19387/Yves-Klein-Ant-Su-5> (Erişim tarihi: 20.05.2022)
- [GÖRSEL 9] Hélio Oiticica, "Grande Nucleo", 1960-1966

[GÖRSEL 10] Anish Kapoor, “My Red Homeland”, 2003, <https://www.artnews.com/art-news/artists/anish-kapoor-on-vandalism-instagram-his-moscow-retrospective-and-the-long-long-view-of-poetic-intent-4982> (Erişim tarihi: 19.05.2022)

[GÖRSEL 11] Anish Kapoor, “When I Am Pregnant”, 1992, <https://anishkapoor.com/86/when-i-am-pregnant> (Erişim tarihi: 19.05.2022)

[GÖRSEL 12] Anish Kapoor, “Monochrome (Majik Blue)”, 2016, <https://artpremium.com/it-waves-you-to-a-more-removed-ground> (Erişim tarihi: 19.05.2022)

[GÖRSEL 13] Anish Kapoor, “Monochrome Grave Yellow”, 2016, <https://anishkapoor.com/5759/galerie-kluser-2018> (Erişim tarihi: 19.05.2022)

YENİ NESİL İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN TURİZM SEKTÖRÜNDE KULLANILABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğretim Üyesi Figen ARSLAN KOÇKAYA¹

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Divriği Nuri Demirağ Meslek Yüksekokulu,
0000-0002-7207-3247

Öz

Teknolojide yaşanan hızlı değişimlerin yanı sıra iletişim sektöründe ortaya çıkan yenilikler insan hayatının her alanında köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Akıllı teknolojilerin giderek yaygınlaşması ve dijitalleşmenin sunduğu yenilikler turizm sektöründe de yeni konseptlerin doğmasını sağlamıştır. Son yıllarda yerel yönetimler ve birçok turizm işletmesi dijital kanallar ve platformların yanı sıra sanal gerçeklik uygulamalarını tanıtım faaliyetlerinde kullanmakta ve daha geniş kitlelere ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Bu derleme çalışmasında; akıllı teknolojiler ve turizmde dijitalleşme kavramı detaylı olarak incelenmiştir. Bu çalışmada ayrıca, dijital sistemlerin ve geliştirilen uygulamaların birey davranış ve tutumlarında meydana getirdiği değişikliğin turizm sektörü üzerindeki etkilerine yer verilmiştir. Bu çalışma sonucunda literatürde akıllı teknolojiler ve dijitalleşmenin turizm sektörü üzerindeki etkilerine ilişkin yapılan araştırmaların sınırlı sayıda olduğu gözlemlenmiş ve yapılan bu çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara temel bir kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Dijital Turizm, Turizm Pazarlaması

AN EVALUATION ON THE USAGE OF NEW GENERATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TOURISM SECTOR

Abstract

In addition to the rapid changes in technology, innovations in the communication sector have caused radical changes in every aspect of human life. The increasing prevalence of smart technologies and the innovations offered by digitalization have led to the emergence of new concepts in the tourism sector. In recent years, local governments and many tourism businesses have been using virtual reality applications as well as digital channels and platforms in their promotional activities and aiming to reach wider audiences. In this compilation study; smart technologies and the concept of digitalization in tourism are examined in detail. In this study, the effects of the changes in the behavior and attitudes of the digital systems and the developed applications on the tourism sector are also included. As a result of this study, it has been observed that there are limited number of studies in the literature on the effects of smart technologies and

digitalization on the tourism sector, and it is aimed that this study will form a basic resource for future studies.

Keywords: Tourism, Digital Tourism, Tourism Marketing

1. GİRİŞ

20 yy. ikinci yarısından sonra teknoloji çok hızlı bir biçimde gelişmiştir. Teknoloji alanında ortaya çıkan yenilikler eğitim sektöründen sağlık sektörüne, finans sektöründen turizm sektörüne kadar tüm alanlarda değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle kablosuz ağ sistemlerinin ve internet alt yapısının giderek yaygınlaşması bilgi ve iletişim kanallarının çeşitlenmesi insanların üretim, tüketim, davranış ve tutumlarında farklılıklar ve değişimler ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, geliştirilen sistem ve uygulamalar sayesinde bilgiye hızlı ve güvenilir bir biçimde ulaşılması insanların herhangi bir olay ya da durum karşısında karar alma sürecinde de etkisini göstermektedir. Bu durumdan faydalanmak isteyen ülkeler, yerel yönetimler, sektörler ve ticari işletmeler teknolojiye ciddi yatırımlar yaparak dijital dönüşümü gerçekleştirmekte ve rekabet üstünlüğünü ele almaya çalışmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak dünyada farklı yeniliklerle kendisini göstermeye başlayan dijital dönüşüm, farklı ülkelerde farklı isim ve biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Alman hükümeti tarafından yüksek teknoloji stratejisi bağlamında 2011 yılında Endüstri 4.0 kavramı geliştirilmiştir (Rodič, 2017). Üretim teknolojilerinde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin kullanılması Endüstri 4.0 olarak tanımlanmıştır. Benzer bir kavram Society 5.0 (Toplum 5.0) kavramı Japonya liderliğinde geliştirilmiştir. “Toplum 5.0”, dijitalleşme ve yapay zekânın insan hayatındaki etkilerinin her yönüyle incelendiği, sanal dünya ile gerçek dünya arasındaki ilişkinin en verimli biçimde sağlandığı, ekonomik ve sosyal kalkınmayı amaçlayan insan merkezli bir toplum modelidir şeklinde tanımlanmıştır (Deguchi, 2020). Geliştirilen bu kavramlar ve kullanılan bu sistemler ülkelerin siyasi sınırlarından bağımsız olarak dünyanın tamamını hızlı bir biçimde etkisi altına almaktadır. Endüstri 4.0 ile dünya Nesnelerin İnterneti (Things of Internet), Üç Boyutlu Yazıcılar (3D Printing), Büyük Veri (Big Data), Bulut Bilişim (Icloud), Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality), Sanal Gerçeklik (Virtual Reality) gibi çeşitli bir takım teknolojik uygulamalarla tanışmıştır. Benzer şekilde “Toplum 5.0” modeli ile küresel ölçekte yaşanan kıtlık, çevre kirliliği, iklimsel değişim ve doğal afetler gibi sorunların etkilerinin en aza indirilmesi ve bireyin refahının artırılması amaçlanmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin her geçen gün daha da gelişmesi dünyanın küresel bir ağ haline gelmesine neden olmuştur. 5G, nesnelerin interneti, büyük veri, akıllı ürünler, siber güvenlik, artırılmış gerçeklik gibi yeni nesil teknolojiler her alanda ve sektörde yeni fırsatların doğmasına neden olmuştur. Bu sektörlerden en çok etkilenenlerden birisi yapısal özellikleri göz önüne alındığında çok çeşitli mamul ve hizmet işbirliğine sahip olan turizm sektörüdür.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yeni nesil teknolojiler son yıllarda çok hızlı bir biçimde değişim ve gelişim göstererek hayatın her alanında geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu alanlardan biriside ülke ekonomilerinin gelişiminde büyük rol almaya başlayan ve sürekli büyüyen bir sektör olan turizm sektörüdür. Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler yeni nesil akıllı teknolojilere yatırım yaparak ürünlerin dağıtımını ve pazarlamasında büyük avantajlar elde etmeyi ve ekonomik olarak büyümeyi hedeflemektedir. Bu çalışmada, yeni nesil teknolojiler ve dijital turizm kavramları alt başlıklar altında incelenerek konunun daha iyi bir şekilde anlaşılması sağlanmıştır.

2.1. Yeni Nesil Teknolojiler

Sınırları ortadan kaldıran ve geleceğin teknolojileri olarak adlandırılan yapay zekâdan nesnelerin interneti, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve WEB 3.0 kadar geliştirilen teknolojiler insanların ve sektörlerin ihtiyaç ve amaçları doğrultusunda sürekli olarak gelişmekte ve kendisini yenilemektedir. Bu durumdan faydalanmak isteyen kurum ve şirketlerde pazar payını genişletmek ve müşteri memnuniyetini artırmak amacı ile yaşanan dijital dönüşümü sürekli hale getirmeyi hedeflemektedirler. Dijitalleşme, üretim sürecinden müşteri beklentilerine ve dağıtım kanallarına kadar iş akış modellerinde köklü değişimlere neden olmaktadır. Bu teknolojik girişimlerin ortaya çıkardığı ve firmaların son dönemlerde daha fazla yatırım yapmayı planladıkları dijital yenilikler aşağıda sıralanmıştır.

2.2. Beşinci Nesil Mobil Telekomünikasyon (5G)

İletişim insanlık tarihi ile başlayan ve insan hayatının vazgeçilmez öğelerinden birisidir. İnsanlar birbirleri ile haberleşmek ve veri aktarımı yapmak için yüzyıllar boyunca farklı teknikler kullanmışlardır. Son yıllarda internetin büyük bir hızla yaygınlaşması ve mobil ağların dünyanın neredeyse tamamını kapsama alanına alması, insanların teknolojiye olan ilgisini ciddi bir biçimde artırmıştır. Cisco Annual Internet Report'a göre 2023 yılında 13,1 milyar mobil cihazın kullanılacağı öngörülmektedir (Cisco,2020). İnternet kullanıcı sayısının her geçen gün itibari ile hızlı bir şekilde artması, ağ teknolojilerine ve kaynaklarına olan talebinin de artmasına neden olmuştur. Herhangi bir mekâna bağlı olmadan, her yerde iletişimin kesintisiz, hızlı, servis kalitesinden ödün vermeden güvenli bir şekilde yapılması mobil iletişim teknolojilerinin nihai amacını teşkil etmektedir. Bu çerçevede gelişen ve gelişmeye devam eden mobil kablosuz iletişim teknolojileri, belirli aralıklarla güncellenen ve ortaya çıkan yeni nesil ağ jenerasyonları ile bu isteklere cevap verebilecek teknolojiler oluşturmayı hedeflemişlerdir (Akkurt,2021). Hücreli ağların hizmet kalitesinin artırılması yanı sıra kullanıcılar tarafından daha verimli kullanılabilmesi için altyapı kriterlerinin ve teknolojik ürünlerin yenilenmesi gerekmektedir. 5G teknolojisi bu altyapı değişikliğinin beşinci kez değiştirilmiş halini yani beşinci nesil mobil ağı tanımlamaktadır. 5G teknolojisi ile sürücüsüz araçlar, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti, akıllı şebekeler gibi pek çok teknolojinin birbirlerine entegre olmasının yolu açılacaktır.

2.3. WEB 3.0

İnternet ortaya çıktığı 1980'li yıllardan günümüze gelene kadar sürekli gelişerek insan yaşamının vazgeçilmez öğelerinden birisi haline girmiştir. İnternet ağları kullanarak insanlar farklı sosyal

medya ve uygulamalar üzerinden iletişim kurmakta, bilgi alışverişi yapmakta ve bütün bunların yanı sıra çevrimiçi olarak eğitimden alışverişe kadar pek çok işi yapabilmektedir. İnternet, Web 1.0 olarak tanımlanan kullanıcılarının büyük çoğunluğunun içerik tüketicisi yani okuyucu olduğu statik bir yapıya sahip olan kavrama dayanmaktadır (Cormode: 2008). İnternet'in kullanıcı ihtiyaçlarına cevap verebilmek için ilk evrimsel formu Web 2.0 1999 yılında ortaya çıkmış ve Web'in daha sosyal bir ortam olmasına olanak sağlamıştır (Kingsnorth: 2016, 7). Web 2.0 ile kullanıcılar web siteleri ile dinamik olarak erişim kurmaya başlamış ve ürettikleri veri, ses ve görüntüleri farklı uygulamalar yardımıyla sosyal medyada, bloglarda ve web sayfalarında paylaşır hale gelmişlerdir (o'Reilly: 2009). İnternetin ikinci evrimsel formu ise Web 3.0'dır. Web 3.0 ile yapay zekâ, derin öğrenme ve makine öğrenme teknikleri kullanılarak büyük veri yığınları kısa sürede analiz edilir ve kullanıcılar için kişiselleştirilir. Başka bir ifadeyle Web 3.0, yüksek hızlı bağlantı, karmaşık topluluklar arası etkileşimler ve otomatik uygulamaların farklı çevrimiçi hizmetlerden verilere erişebildiği akıllı veya anlamsal bir web içeren yeni nesil web, arama yapanların karmaşık tedarikçi seçimi görevlerini yerine getirmelerine yardımcı olan bir sistemdir (Chaffey ve Ellis-Chadwick, 2016: 677).

2.4. Nesnelerin İnterneti

Nesnelerin interneti (Internet of Things-IoT), insana ve veri girişine gerek kalmaksızın makinelerin ağ üzerinden birbirleriyle veri paylaşımında bulunduğu başka bir ifadeyle iletişim kurduğu sistemler bütününe verilen isimdir. Nesnelerin İnterneti kavramı ilk olarak 1999 yılında Kevin Ashton tarafından kullanılmıştır (Ashton, 2009). Nesnelerin interneti üç temel bileşenden meydana gelir (Özvural, 2015). Bunlardan birincisi nesnelere, Nesnelere, algılayıcılar ya da başka cihazlar yardımıyla edindikleri verileri saklayabilir ya da paylaşabilirler (Bozdoğan, 2015). İkincisi, nesnelerin birbirleri ile haberleşebilmesi için gerekli olan bir iletişim ağıdır. Üçüncüsü ise nesnelere tarafından elde edilen ve paylaşılan verilerin depolandığı ve analiz edildiği bilgisayar sistemleridir (Ulaş, 2015). Nesnelerin interneti teknolojisinin kullanım alanı ağ teknolojilerinde gelişime ve bilişsel cihaz sayısındaki artışa paralel olarak daha da genişlemiştir. Bu teknoloji ile birlikte akıllı cihazlar, akıllı şehirler, akıllı hastaneler, akıllı evler, akıllı oteller ve akıllı şebekeler gibi pek çok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Nesnelerin interneti sistemi ve geliştirilen uygulamalar kullanıcılarına birçok alanda fayda sağlamaktadır. Örneğin akıllı bir saat ile günlük aktiviteler planlanabilir ve bu aktiviteler süresince yapılan iş, atılan adım, kalp atış hızı vb. gibi veriler kullanılarak kişi ile ilgili analizler yapılabilir. Ya da bir şirketin iş süreçleri ve çalışan performansları analiz edilerek yeni iş stratejileri geliştirilebilir.

2.5. Sanal ve Artırılmış Gerçeklik

Sanal gerçeklik kavramı katılımcılara gerçekmiş hissi veren, başka bir ifadeyle, benzetim modelleri ile bilgisayarda oluşturulan üç boyutlu sanal ve dinamik bir ortamda şekillerin ve nesnelerin gerçekmiş gibi kişinin zihninde belirmesini ve bu objelerle etkileşim içerisine girmesini sağlayan teknoloji olarak tanımlanabilir. Sanal gerçeklik hissi oluşturan ve 1962 yılında Morton Heilig tarafından geliştirilen ilk ürün Sensorama'dır. Bu ürün ile izleyicinin kendini sinema ya da tiyatro sahnesinde, olayın içerisinde hissetmesi için 3D stereoskopik görüntü, hareketli bir platform, koku

düzenine yanı sıra stereo ses sistemi kullanılmıştır (Robinett, 1994: 127). İnternet ve elektronikteki gelişmelere bağılı olarak sanal gerçeklik teknolojileri de hızlı bir şekilde gelişmiştir. Giyilebilir teknoloji ürünleri kask, gözlük, eldivenler hareket, algılama sensörleri ile donatılmış ve hareket, koku ve yön imkânlarına sahip uygulamalarla daha da geliştirilmiştir (Aslan, 2017). Sanal gerçeklik eğitim, sağıık, iletişim ve eğlence alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Artırılmış gerçeklik ise bilgisayar ortamında simülasyonu yapılan gerçek dünyanın duyuşal girdiler yardımıyla hissedilebilir hale getirilmesidir. Bunun için ses, video ve grafik olarak elde edilen veriler ile çevremizde algıladığımız fiziksel unsurlar birleştirilir. Başka bir ifadeyle, var olan cisimlerin üzerine sanal nesnelerin eklenmesi sonucunda gerçekliğinin artırılması ve insan duyuşu ile etkileşime girmesi sağlanır. Artırılmış gerçeklik ile insanlar bir ürünü edinmeden önce sanal ortamda tecrübe edebilir, iş deneyimlerini geliştirebilir ve diğerkatılımcılarla interaktif olarak bilgi alışverişinde bulunabilirler.

2.6. Büyük Veri

İletişim teknolojilerin hızlı gelişmeler, internetin yaygınlaşması, veri toplayan cihaz ve uygulama sayısındaki artış sonucunda büyük veri (big data) kavramı ortaya çıkmıştır. Büyük veri; web sayfalarından, bloglardan, sosyal medya uygulamalarından, arama motorlarından, forumlardan, sensörlerden, araştırma ve gözlemlerden ve diğerkaynaklardan toplanan verilerin anlamlı ve işlenebilir hale getirilmiş biçimine verilen isimdir. Büyük veri kavramı, ilk olarak 1997 yılında 8. IEEE Görüntüleme Konferansı'nda kullanılmıştır. Cox ve Ellsworth (1997) çalışmalarında, bilgisayar belleklerinin veri artışı karşısında yetersiz kaldığından bahsetmişler ve karşılaşılan bu problemi “Büyük Veri Problemi” olarak tanımlamışlardır. Ancak elektronik alanındaki gelişmeler depolama birimlerinin kapasitelerinin artırılması ve yüksek hızlı işlemcilerinin geliştirilmesi ile büyük veri bir problem değil işlenmeye hazır katma değeri yüksek bir hammadde haline getirmiştir. Bilgisel hammadde olarak adlandırılan çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerin bilgi işlem sürecine tabi tutularak analiz edilmesi sonucunda her hangi bir sorun veya durum karşısında verilen kararların başarıya ulaşabileceği ifade edilmiştir (Ersöz ve Ersöz, 2015, s. 32). Bu nedenle ekonomi, pazarlama, halkla ilişkiler, turizm, fizik, kimya, tıp, güvenlik gibi pek çok alan için veri değerli bir hammadde. Verilerin anlamlandırılması sonucunda karşılaşılan sorunlar basite indirgenerek kolaylıkla çözülebilir. Örneğin, farklı kaynaklardan farklı yöntemler ile elde ettiği veriler kullanarak tüketicilerin satın alma davranışları belirlenerek yeni pazarlama stratejileri geliştirilebileceği gibi bir hastalığın tedavisinde geçmişte benzer hastalığı geçiren hastalar üzerinde kullanılan tedavi yöntemlerinden elde edilen verileri kullanarak en uygun tedavi yöntemi belirlenebilmektedir.

2.7. Yapay Zekâ

Yapay zekâ, insanların ve doğadaki diğervarlıkların “öğrenme”, “problem tanılama ve çözme” gibi akıllı davranışların makina tarafından da yerine getirilmesine verilen isimdir. McCarthy (2004)'de yapay zekâyı, insanların akıl yürütme, öğrenme ve karar verme gibi üst düzey bilişsel işlemleri yerine getiren akıllı makineler ya da bilgisayar sistemleri olarak tanımlamıştır. Balaban ve Kartal (2015) ise yapay zekâyı insan gibi düşünen, insan gibi davranan, akılcı (rasyonel)

düşünen ve akılcı davranan başka bir ifadeyle insan zekâsını taklit eden gelişmiş bilgisayar sistemleri olarak tanımlamıştır. Günümüzde yapay zekâ uygulamaları gelişmiş kestirim, sınıflandırma ve kümeleme yetenekleri nedeniyle fen bilimleri ve sosyal bilimleri alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Yüksek hızlı bilgisayar sistemlerinin ile birlikte geliştirilen yapay zekâ algoritmaları (Genetik Algoritma-GA, Makine Öğrenme Algoritmaları-MLA, Yapay Sinir Ağları-YSA vb.) kullanılarak karmaşık ve çok değişkenli problemler kolayla çözülebilmektedir. Bunun yanı sıra veri madenciliğinde ve büyük veri analizlerinde kümeleme, sınıflandırma gibi yapay zekâ ve makine öğrenme teknikleri kullanılarak analizler yapılmaktadır. Bu analizler sadece karmaşık problemlerin çözümünde değil pazarlama, bankacılık, turizm ve sağlık gibi pek çok alanda kullanılmakta ve bireylerin tutum ve davranışları incelenebilmektedir.

2.8. Derin Öğrenme

Derin öğrenme büyük miktardaki verilerin değerli bilgiye dönüştürülmesinde ve bir problem için en iyi çözümün bulunmasında son yıllarda yaygın olarak kullanılan, popülerliği her geçen gün artan bir makine öğrenme tekniğidir (Manjika 2011, Ravi 2017). Derin öğrenme algoritmaları ile büyük veri yığınlarında yer alan yararlı bilgiler insan beyninin çalışma yapısı ve yetenekleri taklit edilerek elde edilebilir hale gelir. Yapay sinir ağları ve çok katmanlı algoritma yapısı ile veriler belirli bir mantıksal yapı ile en iyi sonuç elde edilinceye kadar sürekli olarak analiz edilir. Denetimli ve denetimsiz olarak veriler özellik çıkarma işlemine tabi tutularak öğrenme ve karar verme işlemleri için sınıflandırılır (Najafabadi, Villanustre, Khoshgoftaar, Seliya, Wald, Muharemagic, ,2015). Derin öğrenme ile gizli katmanlar içeren çok katmanlı algoritma yapısı kullanılarak verilerden öğrenme işlemi gerçekleştirilebilir. Bu sayede çok değişkenli problemler kolay ve hızlı bir şekilde çözülebileceği gibi her bir değişkenin problemin çözümü üzerindeki etkisi araştırılabilir. Derin öğrenme algoritmaların problem çözümünde optimum sonuca yakınsaması ve zor görevlerin üstesinden başarı ile gelmesi savunma, sağlık, eğlence ve otomotiv gibi pek çok alanda yeniliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeniliklere sürücüsüz araçlar, sanal asistanlar, dil çeviriciler, yüz ve ses tanıma sistemleri, kişiselleştirilmiş alışveriş ve eğlence platformları örnek olarak verilebilir.

3. TEKNOLOJİ VE TURİZM

Turizm, insanların dinlenme, eğlenme, yeni yerler görme isteğini yerine getirmek için bir coğrafi konumdan diğerine hareketini ifade eden faaliyet türüdür. Başka bir ifadeyle ise turizm, bireylerin kişisel veya ticari amaçla buldukları konumdan farklı bir konuma, şehre ve ülkelere olan hareketlerini içeren sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur (Britton,1991). Turizm, sanayi ve pazarlama açısından birçok ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik olarak gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Smith, 2014). Eurostat'a (2020) göre 11,7 milyon çalışan sayısı ile turizm sektörü işgücü piyasasının %9'unu oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü 2020 raporuna göre 2000 yılında bir noktadan başka bir noktaya seyahat eden turist sayısı 673 milyon iken bu rakam 2019 yılında 1,46 milyara ulaşmıştır. Benzer durum turizm gelirlerinde de yaşanmıştır. 2019 yılı verileri incelendiğinde son 10 yılda turizm gelirleri %54 oranında artarak 1,481 trilyon dolara ulaşmıştır (UNWTO Uluslararası Turizm Vizyonu Raporu, 2020). Turist

sayısında ve turizm gelirlerindeki artışın nedenleri incelendiğinde, 1970'lere kadar etkili olan standartlaştırılmış kitle turizm anlayışının terk edildiği ve tüketicilerin zevk ve ihtiyaçlarına cevap veren teknolojik gelişmelerin etkili olduğu turizm modeline geçiş yapıldığı görülmektedir. Turizm potansiyelini artırmak isteyen ülkeler ve firmalar rakipleri ile rekabet edebilmek ve sürdürülebilirliği devam ettirebilmek için yeni nesil teknolojilere sürekli yatırım yapmaktadırlar. Teknolojik yenilikler, bilgi ve iletişim sistemlerindeki gelişmeler ve özellikle internetin giderek yaygınlaşması sonucunda insanlar bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde ulaşabilir hale gelmiştir. Benzer şekilde tüketici davranışları ile ilgili bilgiler turizm işletmeleri ve ilgili kuruluşlar tarafından toplanarak anlamlandırılmış ve değerli bilgiler haline getirilmiştir. Değerli bilgiler de işlenerek destinasyonlarda hizmetler zenginleştirilmiştir.

İnternetin ve sunduğu hizmetlerin her geçen gün çeşitlenmesi turistlerin satın alma davranışlarında ciddi değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Turizm tüketicileri yeni nesil teknoloji ve uygulamaları kullanarak beklentilerini tatmin edecek olan turistik ürün ve hizmetleri herhangi bir mekâna bağlı olmaksızın araştırmakta ve benzerleri ile karşılaştırmaktadır. Örneğin bir kişi iş ya da sosyal amaçlı bir geziye çıkmadan önce zamanını verimli değerlendirmek için detaylı bir program yapmak istemektedir. Bu programı yaparken interaktif olarak birçok sorunun cevabını aramaktadır ("Hangi ulaşım aracını tercih etmeliyim? Nerede konaklamalıyım? Konakladığım yerin ürün ve hizmetleri nelerdir? Nerede yemek yenilir? Yöreye has ürünler nelerdir? Tarihi ve doğal güzellikleri nerelerdir? Günlük ne gibi aktivitelere katılabilirim? vb.). Bu işlemleri yaparken yapay akıllı arama ve sıralama ölçütlerini kullanarak büyük veri yığınlarından sadece kendisi için kişiselleştirilmiş verileri elde etmeyi amaçlamaktadır. Arama motorları (Google, Yahoo, Yandex, Bing, As vb.) yapay zekâ ve derin öğrenme mimarilerini kullanarak kullanıcıların beklentilerine cevap vermeye çalışmaktadırlar. Ticari işletmelerde iş hacmini genişletmek, daha fazla tüketiciye ulaşmak, ürünlerini tanıtmak ve rekabet gücünü artırmak için yeni nesil teknolojilere ciddi bütçeler ayırarak yatırım yapmaktadır. Benzer şekilde pek çok yerel yönetim ve işletme sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri kullanarak uygulamalarını indiren ya da WEB sayfalarını ziyaret eden kullanıcılara şehirlerini tanıtmakta, sanal turlar düzenlemekte ve farklı deneyimler edinmelerini sağlamaktadır. Örneğin, İsviçre'nin Basel kentini tanıtmak ve daha fazla turist çekebilmek için "Basel için artırılmış Gerçeklik (Basel ARTourist Guide)" uygulaması geliştirilmiştir. Mobil olarak geliştirilen bu uygulama sayesinde uygulamayı yükleyen kullanıcılar Basel şehrindeki turistik işletmeler ile ilgili bilgilere farklı dil seçenekleri üzerinden ulaşabilmekte ve şehre gitmeden şehir ile ilgili deneyimler edilebilmektedir (www.perey.com, 2019).

Literatür detaylı olarak incelendiğinde yeni nesil teknolojiler özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin turizm sektöründe yaygınlaşması sonucunda gastronomiden, sağlık turizmine ve kırsal turizme kadar pek çok alanda yeni trendlerin ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır (Buhalis ve Law, 2008; Navio-Marco ve diğerleri, 2018; Cai ve McKenna, 2020; Stankov ve Gretzel, 2021; Higham, 2022).

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Teknoloji dünyasında yaşanan hızlı değişim ve yenilikler birçok sektör tarafından olduğu gibi turizm sektörü tarafından da yakından izlenmektedir. Literatür kapsamlı bir şekilde incelendiğinde teknolojik ürün ve hizmetlere yatırım yapan kurum, kuruluş ve işletmelerin daha geniş kitlelere ulaşabildiği ve tüm paydaşları ile birlikte birçok fayda edindiği görülmektedir. Bunun yanı sıra yeni nesil teknoloji ve uygulama çeşitliliği turizm sektöründe yeni trendlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu bölümde turizm sektöründe ortaya çıkan yeni trendler detaylı olarak sunulmuştur.

4.1. Sosyal Medya Turizmi

Kablosuz ağ teknolojilerinin sunduğu hizmet ve uygulama çeşitliliği mobil kullanıcı sayısının da her geçen gün daha da artmasına neden olmuştur. İnternet ve kablosuz ağların kapsama alanının genişlemesi ile sosyal medya insanların en fazla kullandığı iletişim araçlarından birisi olmuştur. Sosyal medyanın iletişim üzerindeki gücünden faydalanmak ve geniş kitlelere ulaşmak isteyen konaklama tesisleri, oteller, restoranlar, kafeler vb. gibi turistik işletmeler sosyal medya üzerinden kendilerini tanıtmakta ve gerçek zamanlı veri paylaşımında bulunmaktadır. Ayrıca ziyaretçilerinin yaşadığı memnuniyetsizlikler ve sorunlara sosyal medya üzerinden hızlı bir şekilde yanıt verilmekte bu sayede müşteri memnuniyetinin yanı sıra işletme güvenilirliğinin ön plana çıkarılması hedeflenmektedir.

4.2. Kırsal Turizm

Teknolojik değişimler kırsal turizme olan ilginin de artmasına neden olmaktadır. İnstagram, Twiter, Facebook gibi sosyal medya ya da web sayfaları üzerinden yapılan paylaşımlar sonucunda insanlar hiç bilmedikleri yerler hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Turistik bir gezi planı yapılırken şehrin kalabalığından ve stresinden uzak az kalabalık ve ucuz destinasyonlar tercih etmek isteyen kişiler kırsal turizmden yana tercihleri kullanmaktadır. Örneğin, İspanya denilince akla ilk gelen şehir geçmişte Barcelona iken bugün farklı kültürel özellikleri ve doğal güzellikleri ile Sevilla ve Valencia turizm tüketicileri tarafından alternatif gezi yerleri olarak görülmektedir. Benzer şekilde Türkiye’de de Doğu Ekspresi ile Kars, Palandöken ile Erzurum, eşsiz yaylaları ile Artvin ve Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası ile Sivas turistler için alternatif destinasyon alanlarına dönüşmüştür.

4.3. Sağlık Turizmi

Sağlığın korunması ya da hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla kişilerin buldukları yerden başka bir yere veya başka bir ülkeye seyahat ederek sağlık olanaklarından faydalanması olarak tanımlanan sağlık turizmine olan ilgi sürekli artmaktadır. Ülkeler ve sağlık kurumları ekonomik gelişmişlik düzeylerini artırmak ve daha fazla insana hizmet etmek için tanıtım ve reklamlara ciddi bütçeler ayırmaktadır. Sağlık turizmde en yüksek payı alan ülkeler incelendiğinde bu ülkelerin ortak özelliğinin ileri medikal teknoloji alt yapısına sahip olmaları, inovatif tedaviler geliştirmeleri ve kişiselleştirilmiş hizmet sunmaları olduğu açık bir biçimde görülmektedir.

4.4. Dönüşümsel Turizm

Dönüşümsel turizm, insanların hayatın normal rutinleri dışına çıkmak, şehrin ve çalışma hayatının stresinden uzaklaşmak, farklı deneyimler yaşamak, kişisel gelişimlerine katkı yapmak ve daha da

önemlisi yaşam kalitesini artırma amacının yanı sıra yaşam biçimlerinde değişimler sağlayan, turizm amacıyla gerçekleştirilen seyahat davranışları olarak tanımlanmaktadır (Collins, 2010). Bireyler kendilerini ruhsal olarak tatmin etmek, farklı kültürleri tanımak, farklı yerler görmek, farklı etkinliklere katılmak ya da kişisel gelişimlerine katkı sunmak ve yaşam kalitesini iyileştirmek için sürekli bir arayış içerisindeyler. Dönüşümsel turizm ile klasik eğlenme ve dinlenme anlayışının hakim olduğu turistik faaliyetlerin aksine insanların çok farklı deneyimleri yaşamaları ve hayatlarına dair yapmak istedikleri dönüşüm ve değişimlerinin pencereleri aralanması hedeflenmektedir. Bu nedenle dönüşümsel turizme olan ilgi her geçen gün daha da artmaktadır. Dönüşümsel turizmin potansiyelini algılayan ve turizmi sürdürülebilir hale getirmek isteyen ülkelerin, kurum ve kuruluşların ayrıca turistik işletmeler, dönüşümsel turizme büyük önem vermekte ve yatırım yapmaktadır. Bu yatırımlarla turistik ürün çeşitliliğinin zenginleştirilmesi ve turizm faaliyetlerinin yılın 12 ayına yayılması amaçlanmaktadır.

4.5. Yerel Kültürler ve Otantik Gastronomi Turizmi

İletişim teknolojilerinin yanı sıra ulaşım hizmetlerindeki değişimler ve küreselleşme insanların kıyı turizmi dışında farklı destinasyonlar ile tanışmalarına neden olmuştur. İnsanların tarihe olan ilgileri, eski medeniyetlerin izlerini sürme, farklı yerler görme ve öğrenme isteği kültürel turizmin doğmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Tarihsel ve kültürel yerleri görme, geçmişte yaşamış medeniyetler hakkında bilgi edinmek için yapılan turistik aktiviteler yerel kültürlerin tanınmasında önemli rol oynamaktadır. Yerel toplumların yaşam tarzları, folkloru, sergi ve sanatsal faaliyetleri, festivalleri ziyaretçileri etkilemektedir. Ziyaretçilerin farklı iletişim kanallarını kullanarak yaptıkları paylaşımları yerel kültürlere olan ilgiyi her geçen gün artırmaktadır. Yerel kültür öğelerinden özellikle yöresel yemek ve içecekler olan ilgi sayesinde üniversitelerde gastronomi bölümlerinin açılması, TV ve internet uygulamaları kullanarak gösterime sunulan gastronomi programlarının artması ile gastronomi turizm hızlı bir ivme kazanmıştır. Yeni bir yiyecek ve içecek deneyimi edinmek isteyen turizm tüketicisi gastronomi amaçlı geziler planlayarak yerel halkla yöresel yemekler yemekte, yemekler hakkında bilgi edinmekte, yöresel pazarları gezmekte ve yeni otantik yöresel destinasyonları keşfetmektedir. Fransa, İtalya ve İspanya gibi ülkeler gastronomiyi turizm ve seyahat hareketinin temel unsuru olarak görmekte ve turizmin bu türüne büyük önem vermektedir. Bu ülkelerin turizm gelirlerinin büyük bir kısmını yerel kültürleri ile destekledikleri gastronomi turizminden elde ettikleri görülmektedir.

4.6. Uzun Süreli Bakım Turizmi

Son yıllarda popülerliği artan turizm modellerinden biriside uzun süreli bakım turizmidir. Dünyada yaşlı insan popülasyonunun sürekli artması turizmde yeni bir konsept olan uzun süreli bakım turizmi kavramının doğmasına neden olmuştur. Uzun süreli bakım turizmi ile yaşlı bireylere iyi bir tatil deneyimi yaşatılmasının yanı sıra profesyonel yardımcılar ve geliştirilen teknolojik ürünler sayesinde bakım ve sağlık hizmetleri de sunulmaktadır. Kişiye özel bakım ve destinasyonların sunulması uzun süreli turizme olan ilgiyi arttırmaktadır.

4.7. Kişisel veya Küçük Grup Turizmi

2019 yılından itibaren dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını insanların tatil anlayışında farklılıkların yaşanmasına neden olmuştur. Salgınla birlikte insanların eğitimden iş hayatına kadar pek çok alanda değişimler gerçekleşmiştir. Teknoloji insan hayatının her alanında kendini göstermektedir. Evden iş ve evden eğitim bu durumun en iyi örnekleri arasında yer almaktadır. İnsanların hayatlarında zaman zaman oluşan veya oluşması öngörülen pek çok sorun teknoloji sayesinde bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Küresel ya da ülkeler düzeyinde meydana gelen bu problemler turizm tüketicilerinin eğlence ve gezi anlayışlarının değişmesine yol açmıştır. Toplu yapılan etkinliklerin yerini kişisel ya da küçük grup etkinlikleri almıştır. Airbnb gibi ev otelciliği dâhil olmak üzere yeni turizm ürünleri ortaya çıkmıştır.

4.8. Akıllı Teknoloji Turizmi

Teknolojik ürünlerin giderek yaygınlaşması ve geliştirilen uygulamalar turizm deneyimlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, akıllı otomasyon sistemleri, akıllı oda ve otel uygulamaları gibi uygulamalar sayesinde turistlerin bir yere gitmeden önce gidecekleri yer hakkında bilgi edinmesi ve gittikleri yerlerde farklı deneyimler edinmesi sağlanabilmektedir. Akıllı teknoloji turizmi olarak tanımlanan nesnelere interneti dâhil olmak üzere pek çok uygulamayı barındıran bilişsel cihazların birlikte kullanılması sonucunda tatil planları kişiselleştirilirken, müşteri memnuniyeti maksimize edilmekte ve ziyaretçilerin istek, öneri ve şikâyetleri ile ilgili olarak gerçek zamanlı veri alışverişi sağlanabilmektedir. Bu durum özellikle turizm işletmelerine ürün ve hizmet kalitelerini artırmaları konusunda olumlu katkılar sunmaktadır.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknoloji son yıllarda çok hızlı gelişim göstererek insan hayatının her alanında kendisine geniş kullanım alanı bulmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda teknolojik gelişmeler özellikle kablosuz iletişim teknolojileri ve internetin yaygınlaşmasının, mobil uygulamalardaki çeşitliliği tüketici davranışlarında köklü değişimlerin yaşanmasına sebebiyet verdiği ve turizm sektörünü de derinden etkilediği görülmektedir. Geniş kitlelere ulaşmak isteyen, bilinirliğini ve turistik ürün çeşitliliğini artırmak isteyen işletmeler nesnelere internetinden sanal gerçeklik uygulamalarına kadar pek çok yeni nesil akıllı teknolojilere yatırım yapmaktadır. Bunun yanı sıra ülkelerinin döviz girdisini artırmak ve cari açığını kapatmak isteyen ülkeler turizme özellikle dijital turizme büyük yatırım yapmakta ve turistik işletmelerin teknolojik dönüşümünü desteklemektedir. Bu sayede dinamik olan turizm sektörü ile turizm sektörü ile etkileşimde olan sektörlerin kalkınmasına olanak sağlayarak işgücü piyasasının gelişmesine, turizm pazarında rekabet üstünlüğünü ele geçirme ve turizmin gayri safi milli gelir üzerindeki payını artırarak ülke ekonomisinde büyümeyi hedeflemektedir.

Teknoloji yatırımları her sektörde olduğu gibi turizm sektörüne de ağır maddi yükümlülükler getirmekte ve işletmeleri zorlamaktadır. Turistik işletmeler dijital dönüşümlerini tamamlamak için basit bir web sayfasından kablosuz ağ erişimine, akıllı otomasyon sistemlerinden nesnelere interneti, artırılmış gerçeklik ürünlerine kadar pek çok teknolojik ürüne yatırım yapmaktadır. Bu durum yüksek maliyetlerin yanı sıra teknolojinin sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde

bulunması nedeniyle kullanım ve sürdürülebilirlik konusunda bazı sıkıntıların oluşmasına neden olmaktadır.

Teknoloji kullanımının müşteri memnuniyetinin sağlanmasından, tanınırlığın artırılması kadar turizm sektörü için birçok faydası olsa da üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisi de elde edilen verilerin güvenilirliği ve gizliliğinin sağlanmasıdır. Rezervasyon sistemlerinden elektronik bilete, alışverişten sanal gerçeklik uygulamalarına kadar pek çok işlem internet üzerinden yapıldığı için sistemlerin güvenilir olması ve kişisel bilgilerin kötü niyetli kötü şahıslar tarafından kullanılmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Hem turizm tüketicilerinin korunması hem de işletmelerin marka güvenilirliği açısından bu konu çok önemlidir. Bunun için ciddi teknolojik güvenlik alt yapılarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Turizmde teknoloji kullanımının bazı dezavantajları olmasına karşın faydaları çok daha fazladır. Turizmde teknoloji kullanımının faydaları şu şekilde özetlenebilir.

1. Turizm işletmelerinde bilgi iletişim teknolojileri ve internetin kullanılması sonucunda işletmelerin verimliliği ve etkinliği artmıştır.
2. Dijital ürün ve hizmet çeşitliliği turizm işletmelerine yerel ve küresel pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.
3. Bilgi iletişim teknolojileri sayesinde işletmelerin departmanları ve tedarikçiler arasında koordinasyon sağlanmakta ve zamandan tasarruf edilmektedir.
4. İşletmeler sosyal medya ve e-posta hesapları üzerinden ziyaretçilerle sürekli etkileşim içerisinde bulunmakta sorunlara çözüm üretmekte ve kendisini yenilemektedir.
5. Turistik ürün ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olmak isteyen tüketiciler bir mekâna bağlı olmaksızın bu isteklerini yerine getirebilmekte, bir ürünü satın almadan önce deneyimleyebilmektedir.
6. Teknolojik ürünlerin çeşitlenmesi sonucunda turizmde yeni trendler oluşmakta ve turizm mevsimsel olmaktan çıkarak sürdürülebilir hale gelmektedir.

Bu araştırma çalışmasında; akıllı teknolojiler ve turizmde dijitalleşme kavramı detaylı olarak incelenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, dijital sistemlerin ve geliştirilen uygulamaların birey davranış ve tutumlarında meydana getirdiği değişikliğin turizm sektörü üzerindeki etkilerine yer verilmiştir. Bu çalışma, gelecekte yapılacak çalışmalar için kaynak olma niteliğindedir. Çalışmanın kısıtı ise turizm sektöründe teknoloji kullanımının kısıtları ve güvenilirlik-gizlilik kavramlarına yeterli yer verilmemesidir. Gelecek çalışmalarımızda mikro düzeyde her bir teknolojik ürünün destinasyonlarda kullanımı detaylı olarak incelenecek ve kısıtlara yer verilecektir.

KAYNAKÇA

- [1] Rodič, B. (2017). Industry 4.0 and the new simulation modelling paradigm. *Organizacija*, 50(3), 193. <https://doi.org/10.1515/orga-2017-0017>

- [2] Deguchi, A. Hirai, C. Matsuoka, H. Nakano, T. Oshima, K. Tai, M. & Tani, S. (2020). What is society 5.0. *Society*, 5, 1-23.
- [3] Cisco, U. (2020). "Cisco annual internet report (2018–2023)", <https://www.cisco.com/c/en/us/solutions/collateral/executive-perspectives/annual-internet-report/white-paper-c11-741490.html>
- [4] Akkurt, R. (2021). Geçmişten Günümüze Kablosuz Mobil İletişim Teknolojileri. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (28), 115-119.
- [5] Cormode, G. & Krishnamurthy, B. (2008). Key differences between Web 1.0 and Web 2.0. *First Monday*, 13(6). <https://doi.org/10.5210/fm.v13i6.2125>.
- [6] Kingsnorth, S. (2016). "Digital Marketing Strategy – An Integrated Approach to Online Marketing". Kopan Page.
- [7] O'Reilly, T. (2009). *What is web 2.0.* " O'Reilly Media, Inc."
- [8] Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2016). Digital Marketing (6. Baskı). *Harlow: Pearson*.
- [9] Ashton, K. (2009). That 'internet of things' thing. *RFiD Journal*, 22(7), 97-114.
- [10] Özvural, G. *Nesnelerin İnterneti İçin Sistem Tasarımı Ve Kablosuz Kişisel Alan Ağlarında Ağ Kodlama Uygulamaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- [11] Bozdoğan, Z. *Nesnelerin interneti için mimari tasarımı*. Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Düzce, 2015.
- [12] Ulaş, S. (2015). *Nesnelerin interneti ekosisteminde makineler arası özerk iletişim*, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
- [13] Robinett W. (1994) Interactivity and Individual Viewpoint in Shared Virtual Worlds: The Big Screen vs. Networked Personal Displays. *Computer Graphics*. 28(2): 127
- [14] Aslan, R. (2017). Uluslararası Rekabette Yeni İmkânlar: Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik ve Hologram. *Ayrıntı Dergisi*, 5(49).
- [15] Cox, M. ve Ellsworth, D. (1997, 18-24 Ekim). Application-Controlled Demand Paging for Out-of-core Visualization. *Proceedings of the 8th Conference on Visualization'97*, Phoenix, AZ, U.S.A. 235- 244.
- [16] Ersöz, S., & Ersöz, O. Ö. (2015). İşletmelerde bilgi sistemleri uygulamalı örneklerle. *Nobel Yayıncılık, Ankara, Türkiye*.
- [17] McCarthy, J. (2004). What is artificial intelligence? Erişim adresi (11 Ocak 2019): <http://www.formal.stanford.edu/jmc/whatisai/>.
- [18] Balaban, M. E. ve Kartal, E. (2015). *Veri Madenciliği ve Makine Öğrenmesi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi. s.16

- [19] D. Ravi *et al.*, "Deep Learning for Health Informatics," in *IEEE Journal of Biomedical and Health Informatics*, vol. 21, no. 1, pp. 4-21, Jan. 2017, doi: 10.1109/JBHI.2016.2636665.
- [20] Manyika J, Chui M, Brown B, et al. Big data: the next frontier for innovation, competition, and productivity. Technical report, McKinsey Global Institute, 2011.
- [21] Najafabadi, M.M. Villanustre, F. Khoshgoftaar, T.M. *et al.* Deep learning applications and challenges in big data analytics. *Journal of Big Data* 2, 1 (2015). <https://doi.org/10.1186/s40537-014-0007-7>
- [22] Britton S. Tourism, capital, and place: towards a critical geography of tourism, *Environ. Plan. D Soc. Sp.* 9 (4) (1991), pp. 451-478, 10.1068/d090451
- [23] Smith S.L.J. *Tourism Analysis: A Handbook*, Routledge (2014)
- [24] Eurostat (2020), "Employment in tourism industries in the EU", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat>. Erişim Tarihi:18.01.2022
- [25] <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456>. Erişim Tarihi:18.01.2022
- [26] Buhalis, D. Law, R. 2008. "Progress in Information Technology and Tourism Management: 20 Years on and 10 Years after the Internet—The State of eTourism Research." *Tourism Management* 29 (4): 609–23.
- [27] Navío-Marco, J. Ruiz-Gómez, L.M. and Sevilla-Sevilla, C. (2018), "Progress in information technology and tourism management: 30 years on and 20 years after the internet-revisiting Buhalis and law's landmark study about eTourism", *Tourism Management*, Vol. 69, 460-470.
- [28] Cai, W. McKenna, B. 2020. "Knowledge Creation in Information Technology and Tourism Research." *Journal of Travel Research*. Published online February 14. doi:10.1177/0047287520903142.
- [29] Stankov, U., Gretzel, U. Digital well-being in the tourism domain: mapping new roles and responsibilities. *Inf Technol Tourism* 23, 5–17 (2021). <https://doi.org/10.1007/s40558-021-00197-3>.
- [30] Higham, J. Font, X., Wu, J., (2022) Code red for sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism* 30:1, 1-13.
- [31] Perey.(2019).<https://www.perey.com/AugmentedRealityForBasel/winners-andawards/> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).
- [32] Collins, K. N. (2010). Researching pilgrimage: continuity and transformations. *Annals of Tourism Research*, 37 (2), 440-456.

TOMRİS UYAR'IN “ORMANDAKİ AYNA” ÖYKÜSÜNDE ‘MASAL’IN YENİDEN İNŞASI¹

Yüksek Lisans Öğrencisi Yunus Emre YAŞADI ¹, Prof. Dr. Nihayet ARSLAN ²

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
0000-0002-7993-7634

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
0000-0001-8225-4896

ÖZET

Toplumsal belleğin inşasında önemli bir yere sahip olan masalın cinsiyetlere biçilen rolleri taşıdığı görülmektedir. Bünyesinde barındırdığı ödül-ceza sistemi neticesinde çocuk, eril iktidarın beklentilerini öğrenmektedir. Kadınları uysallığa iten bu edebî tür, 20. yüzyıla gelindiğinde bazı kadın yazarlar tarafından dönüşüme uğratılmıştır. Onları öteki ilan eden bu anlayışa karşı çıkan yazarlar masaldaki iktidarı hedef alan bir söylemi inşa etmiştir. Güç dengesinin tekrar kurulmaya çalışıldığı bu “yeniden yazım”larda kadın cinselliği ve özgürleşme süreci ön plana çıkarılmıştır. Evrensel bir eylem niteliği taşıyan bu tür bir “yeniden yazım”a Türk edebiyatından Tomris Uyar’ın *Gecegezen Kızlar*’ı örnek verilebilir. Her eserinde yenilik arayışında olan yazar, bu eserinde de postmodern edebiyatın sınırlarında dolanır. Bu çalışmada *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler*’in yeniden yazımına örnek teşkil eden Tomris Uyar’ın “Ormandaki Ayna”sı feminist eleştiri yaklaşımıyla incelenmektedir. Çalışmanın amacı, öykünün kaynak metinle ilişkisini ortaya koymak, hayatına kendi yön çizme hususunda ikilemler yaşayan öykü kişilerinin feminist yaklaşımla değerlendirmektir. Bu noktada çalışma sadece kadın karakterlere odaklanmaktadır. Kadını baskılayan masallara yönelen yazar, çeşitli açılardan onları dönüşüme uğratmıştır.

Yazar, “Ormandaki Ayna” adlı öyküsünde özne oluşunu gerçekleştiremeyen kadınları eleştirir. Toplum normlarına karşı kabullenici bir tavır içerisinde olan kadın, çevresine itiraz edememektedir. Kadınlığını baskılayan bu anlayışa karşı çıkamayan Ece, hayatının akışına kendisini bırakan bir kişidir. Etrafındaki yanlışları fark etmesine rağmen eyleme geçme hususunda isteksizdir, elinden gelen tek şey dünyanın değişmesini beklemektir. İnisiyatif almayı boşluk hissi ile karşılaşmasına neden olur. Ancak söz konusu kabul ediş, geriye dönük anlatılarla derinlik kazanır. Geçmişte toplum normlarını çiğneme teşebbüsünün olduğu görülür. Ancak vücudunun arzuları ve toplumun beklentileri arasında ikilem yaşayan Ece birbirine karşıt davranışlar

¹ Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Nihayet Arslan danışmanlığında yürütülmekte olan “Tomris Uyar’ın *Gecegezen Kızlar*’ı ve Angela Carter’ın *Kanlı Oda*’sında ‘Masal’ın Yeniden İnşası” konulu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

sergilemektedir. Bu durumda masalın bütünlüklü dünyasından kopan kadın gerçek hayatta kendini konumlandıramaz. Bu noktada Tomris Uyar, kadını arka plana itmiş eril anlayışa çıkan feminist yaklaşımla benzer bir biçimde hayatına yön çizememiş kadınları mutsuz sonlara maruz bırakır.

Anahtar Kelimeler: Tomris Uyar, masal, feminist eleştiri, yeniden yazım, eril iktidar.

ABSTRACT

It is seen that the fairy tale, which has an important place in the construction of social memory, has gender-based roles. As a result of the reward-punishment system it contains, the child learns the expectations of masculine power. This literary genre, which drives women to docility, was transformed by some female writers by the 20th century. Women writers who opposed this understanding, which proclaimed them the other, built a discourse aimed at power in the fairy tale. In these “rewrites”, where the balance of power is restored, female sexuality and the process of liberation are brought to the fore. This kind of “rewrite”, which is a universal action, can be given as an example of Tomris Uyar’s *Gecegezen Kızlar* from Turkish literature. The author, who seeks innovation in each of his works, wanders the boundaries of postmodern literature in this work. Therefore, Tomris Uyar’s “Ormandaki Ayna”, which exemplifies the rewriting of *Snow White and the Seven Dwarfs* in this study, will be examined with a feminist critique approach. The aim of the study is to reveal the relationship of the story with the source text and to evaluate the feminist approach of the story people who have dilemmas about determining their life. At this point, the focus will be only on female characters.

In her story “Ormandaki Ayna”, the author criticizes women who cannot become subjects. A woman who has an accepting attitude towards the norms of society cannot object to her environment. Unable to oppose this understanding that suppresses her femininity, Ece is a person who leaves herself to the flow of her life. Despite realizing the wrongs around him, he is reluctant to act, all he can do is wait for the world to change. Not taking the initiative causes him to encounter a feeling of emptiness. But in the past, there has been an attempt to violate the norms of society. However, Ece, who has a dilemma between the desires of her body and the expectations of society, exhibits opposite behaviors. In this case, the woman who breaks away from the holistic world of the fairy tale cannot position herself in real life. At this point, Tomris Uyar makes women who have not been able to direct their lives unhappy in a similar way to the feminist approach that has pushed women into the background and the masculine understanding that has pushed women into the background.

Keywords: Tomris Uyar, fairytale, feminist criticism, rewriting, masculine power.

1. GİRİŞ

Halkların kolektif eylemleri neticesinde sözlü bir biçimde kuşaklara iletilen edebî türlerden masal, bu özelliğiyle kültürün genetik kodlarını taşıma vazifesi görmektedir. Görünürde ereği çocukları

eğlendirme ve öğüt verme olsa da masalların, arka planda kadın ve erkek rollerini belirleyerek toplumun inşasını sağladıkları da bir gerçektir. Bir başka deyişle toplumun bireylerden beklentileri masalarda yer almıştır. Görünür hikâyenin arkasında genetik hafızayı kullanan masal, otoriteyi pekiştiren ideolojik iletilere sahiptir (Sezer, 2014: 12). Masalın sonundaki ödül ve ceza getiren durumları göz önünde bulunduran çocuk, kahramanlar ile özdeşim kurar ve toplumsal cinsiyet rollerini benimseyecek hâle gelir. Nitekim sözlü kültürde ortaya çıkan masalları ilk derleyenlere bakıldığında Almanya’da Jacob ve Wilhem Grimm Kardeşler’in *Çocuklara ve Ev Halkına Masallar* (Kinder und Hausmärchen), Fransa’da Charles Perrault’un *Anne Kaz Masalları* (Les Contes de Ma Mère l’Oye), Danimarka’da Hans Christian Andersen’in yazdığı edebî masallar, Rusya’da Alexander Nikolayevich Afanasyev’in *Rus Masalları* görülür. Masalları derleyen ya da kaleme alan bu yazarların ortak noktalarından biri erkek olmalarıdır. Birincil sözlü kültürde kadınlar tarafından anlatılan masalarda yazılı kültüre geçişle kadınlar arka planda kalmaya başlamıştır. Öte yandan masallar, kadını ikinci cins olarak addeden eril iktidarın inşasına zemin hazırlamıştır. Bu durum zamanla feminist eleştiriden payını alacaktır.

Dünya konjonktürünün değişmesiyle ortaya çıkan feminist hareket edebiyata da aksetmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Yeni Dünya ve Avrupa’da tekrar alevlenen feminist hareketin edebiyatta da hissedilmesi “feminist eleştiri”yi ortaya çıkarmıştır. Kadının hor görüldüğü her alana savaş açan feminist dalgadan geleneksel anlatılardan olan masal da nasibini almıştır. Bu çalışmanın esasını teşkil eden Uyar’ın *Gecegezen Kızlar*’da masalları neden yeniden yazmaya ihtiyaç duyduğunu anlamak adına feminist eleştiri yaklaşımının irdelenmesi gerekmektedir.

Feminist eleştiri, genel itibarıyla iki ana temayülde incelenmektedir. Bunlardan ilki “okur konumundaki kadına yönelik feminist eleştiri”dir. Kadın okurun erkek yazarın metinlerinde onu alt kültür haline getiren özelliklerin deşifre etmesi amaçlanır (Moran, 2017: 250). Deşifre edilen unsurların başında klişe kadın tipleri görülmektedir. Söz konusu temayülün önemli temsilcilerinden biri Sandra Gilbert ve Susan Gubar’dır. *Tavan Arasındaki Deli Kadın* adlı eserlerinde iki ana kadın tipi tasvir ederler. Kadınlar, ya erkeklerin kendilerine atadığı kamusal alanda yaşamlarını idame ettirerek “melek” tipine ya da söz konusu alanı reddederek “canavar” tipine dönüşeceklerdir (Gilbert ve Gubar, 2016: 61). Böylelikle ataerkil tahakküm, edebiyat vasıtasıyla kadınlığın ölçütlerini belirleyecek ve harekete geçen kadını “öteki” olmakla tehdit edecektir. Bu durum kadını edilgen sıfatlara maruz kalmaya itecektir.

Söz konusu temayüllerin ikincisi ise yazar konumundaki kadınlara yönelik feminist eleştiridir (Moran, 2017: 255). Bu yaklaşım kadın yazar geleneğinin ve kadın dilinin (écriture feminine) olup olmadığını inceler. Edebiyatta kadın yazar yoksunluğundan dem vuran eleştirmenlerin başında Virginia Woolf gelmektedir. *Kendine Ait Bir Oda* adlı çalışmasının başında Jane Austen, Brontë Kardeşler, George Eliot gibi birkaç ismi sayabileceğini belirtir. Ancak bu durum erkekler için geçerli değildir. Aksine erkek yazın geleneği Homeros’a -bir başka deyişle Antik Çağ’a- kadar götürülebilir. Nitekim akılla eşleştirilen erkek, yazın dünyasının da hâkimi konumundadır. Kadınlar ise ancak üretme yeteneğinden yoksun ve sadece yazılanlardan etkilenen “öteki”dir. Dünya’ya babalık eden Tanrı gibi (öyle ki Türkçedeki Allah baba ifadesi ve Hristiyanlıkta Tanrı’ya baba biçiminde hitap edilmesi bunun dildeki tezahürüdür) erkek yazar da metne “babalık” etmektedir. Öte yandan erkekler kalemin penis gibi doğurtucu bir gücü olduğuna inanmaktadırlar. (Gilbert ve Gubar, 2016: 46). Bir başka deyişle çocuğu vücudu getiren penise benzeyen kalem de metni doğurtan araçtır. Erkek kendi özel alanına kadını dâhil etmediğinden yüzyıllar boyunca kadın yazarlar ya erkek müstearlarıyla ya da kendilerine tahsis edilen kadın dünyasının temlerinde yazmaya mahkûm edilmişlerdir. Bir başka deyişle kadınlar kendilerini dışlayan bir kimlikle

özdeşleşmeye zorlanmışlardır (Fetterley, 1977: 493 akt: Direnç, 2008: 20). Bu durum ancak 20. yüzyılda dönüşüme uğrayabilmiştir. Söz konusu dönemde görülen eski anlatılara dönme eğilimi, feminist yazarlara da aksetmiştir. *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing* adlı eserinde kadın yazını üç döneme ayıran Elaine Showalter, erkek ürünü metinlerde edilgen bir pozisyonda tasvir edilen kadınların deneyimlerine odaklandığı dönemi kadın dönemi (female phase) olarak adlandırır (Showalter, 1977: 301). 1920’li yıllar ve sonrasını kapsayan bu dönemde kadınlar eril tahakküm altında ezilen kadının öyküsüne odaklanırlar. Bu döneme kadarki yazında karşılaşılan kadınlar eş, anne, kurban, duygularıyla başa çıkamadığında histeriye yakalanma, baştan çıkarma gibi özelliklere sahiptirler. Artık kadının varoluş sürecine ve toplumda yaşadığı ikilemlere odaklanan bir yazın gelişecektir. Bir başka deyişle, eril gelenek tarafından sessizliğe itilen kadınlar hemcinslerinin yazınında “ses” bulabilmişler ve kurgusal düzlemde yeni alanlara sahip olabilmişlerdir. Masalları feminist bir yaklaşımla dönüştüren yazarlardan bir olan Angela Carter ise bu dönüşümü “yeni şarabı eski şişelere koyup şarabın baskısıyla eskiyi patlatmak (Carter, 1997: 37) olarak nitelendirir. Diğer bir ifadeyle erkekçe “öteki hâline getirilen” kadının öyküsüne odaklanarak eski yazın yıkıma uğratılacaktır. Çünkü geleneksel kodların sonraki nesillere taşınmasına vesile olan yazındır ve yazını dönüşüme uğratmak kodların da dönüşüme uğraması anlamına gelmektedir.

Eril yazının yıkımı için gerekli unsurlardan biri de eril dilin değiştirilmesidir. Öyle ki geleneksel kodların sözle taşınması ve bunun erkeğin elindeki yazın tarafından taşınması kadının arka planda kalmasına neden olmaktadır. Batı dillerinin çoğunun erillik-dişilik ayırımına sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda Batı kültürünün söze (logo) ve güce (fallus) dayalı olduğu söylenebilir. Bu noktada Derrida’nın sözmerkezilik (logocentrism) kavramından yola çıkan Hélène Cixous fallogosantrik (phallogocentrique) kelimesini türetir (Cixous, 2011: 151). Fallus merkezli söylem nedeniyle kadın kadınlığı, vücudunu ve özgürlüğünü ifade edebileceği alandan yoksun bırakılmıştır. Erkek tarafından belirlenen yasalarla şekillenen varlığı dilbilimsel öğelerle çevrelenmiştir (Aydınalp, 2019: 67). Erkek-kadın, güçlü-zayıf, mantık-duygu gibi dikotomilere ayrılan insan doğasında bir denge mevcut değildir. Söz konusu zıtlıkların zenginlik addedilmesi yerine erkeğin üstünlük alanı hâline geldiği söylenebilir. Cixous, kadınları eril dili ve onun yazını yerle bir etmeye teşvik etmiştir. Bu noktada gerekli olanın edilgen, kurtarılmayı bekleyen, akıldan yoksun geleneksel kadından ziyade; aktif, tehlikeden kendini koruyabilen ve aklını da kullanabilen özgür kadının konu edinildiği “dişil yazın”dır. Dişil yazının ana unsurlarından biri de tarih boyunca erkeğin üzerinde tasarruf edebileceği bir meta gibi görülen ve diğerlerinden sakınılan kadın bedenidir (Cixous, 2011: 153). Nitekim Tomris Uyar da “kadın dönemi” ve “dişil yazın” içinde değerlendirilebilir. Tomris Uyar, *Gecegezen Kızlar* adlı eseriyle masal kahramanlarını günümüz dünyasına taşımış ve modern hayat içinde yer alan kadınların yaşadıkları zorlukları dile getirmiştir. Ayrıca masalın mutlu son anlayışı burada dönüşüme uğratılarak kadına gösterilen kurtuluş yolları yıkıma uğratılmıştır.

Postmodern edebiyatın imkânları feminist yazının gelişmesine katkıda bulunan bir diğer unsurdur. Modernist dünyanın yanlışlanamayan ve tek bir gerçeklik algısının yerine postmodernizmde çok katmanlı, içerisinde çoğu zaman okuyucu için oyunlar barındıran bir ya da daha fazla gerçeklik görülür. Art arda gelen 2. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş gibi büyük savaşların ve Kuantum Teorisi gibi açıklamaların etkisiyle şüphecilğe, umutsuzluğa düşen insanoğlu, “neyin gerçek olduğu”na dair düşüncelerini çeşitlendirir. Postmodern edebiyatın temel iddialarından biri de “metinlerarasılık”tır. Bir söylemin kendinden önceki söylemleri tekrar ettiğini ve tüm metinlerin daha önce yazılmış olanlardan izler barındırdığını savunan “metinlerarasılık”a göre edebiyat, öykünmeden ibaret bir sanattır (Aktulum, 2007: 17-18). Bu özellik, kadın yazınının eril kanona

yönelmesini ve eril metinleri yeniden yazmasını sağlamıştır. Bu çalışmada inceleme konusu olan Tomris Uyar da kendi eserinde eril gelenekçe kaynaklarından saptırılan ve kadını edilgen kılan masallara yönelmiştir. Yazar, kadını ön plana alan yazın anlayışlarıyla söz konusu metinleri postmodern öğelerden yararlanarak yeniden yazmıştır. Tomris Uyar *Gecegezen Kızlar*'a önsöz teşkil eden “Öykülere Girerken” adlı yazısında yeniden yazma sürecinin ereğini; isimsiz ve kökensiz kahramanları masalın uzamından çıkarıp günümüze getirmek, onlara bireysellik kazandırmak ve masalda kadına erkekçe biçilen evlenme, zenginlik, statü atlama gibi özelliklerinden arındırmak olduğunu belirtir (Uyar, 2020: 7). Bir başka deyişle Uyar, cinsiyet ayrımı yapmasa da kadınlara ve onların özgürlük mücadelesine odaklanır. Yazarın masalların yeniden yazımı konusunda diğer kadın yazarlarla hemfikir olduğu ancak yönteminde bazı farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada Tomris Uyar'ın *Gecegezen Kızlar* kitabındaki “Ormandaki Ayna” öyküsü feminist edebiyat yaklaşımıyla incelenecektir. Söz konusu öykünün seçilme nedeni, Batı kaynaklı *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* masalının yeniden yazımı olmasıdır. Bu çalışma, Tomris Uyar'ın anlatısının feminist yaklaşımındaki yerini tayin etmeyi sağlayacaktır. Bu bağlamda öykü kadınlarındaki eylemsizliğin profili çıkarılacak ardından toplum normlarıyla şekillenen hayatları ve beden arzularının onları nasıl ikileme ittiği incelenecektir.

2. “ORMANDAKİ AYNA” ÖYKÜSÜNÜN FEMİNİST EDEBİYAT YAKLAŞIMIYLA İNCELENMESİ

1983 yılında yayımlanan *Gecegezen Kızlar* kitabıyla Tomris Uyar, öykü anlayışında değişime gitmiştir. Bu yıla kadar modern hayatın sıradan insanlarına odaklanan yazar artık postmodern edebiyatın imkânlarından yararlanarak masalların çağdaş yazımına yönelmiştir. Kitapta yer alan on öykü de Türk ve dünya masallarının yeniden yazımıdır. “Ormandaki Ayna” adlı öyküsü ise *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler*'in modern dünyadaki parçalanmış görüntüsüdür. Söz konusu öyküde modern dünyanın koşulları içinde bakirliğini, kusursuzluğunu kaybetmiş masal kişilerinin dağılmış kişilikleri gösterilmeye çalışılacaktır.

2.1. Toplum Normları Karşısında Eylemsiz Kadın

Öykünün başkişisi Ece, çalışma hayatından ve eşinden ayrılmış, arkadaşlarından kendini soyutlamıştır. Kendini eve ve kızının hayatına adayan Ece, bireyselliği için adım atmaya hevesli değildir. Davranışlarını değiştirmek yerine dünyanın değişmesini beklemektedir. Öykü, Uyar'ın diğer öykülerine benzer bir biçimde başkişi kadının tasviri ile başlar. Kadın kahramanın masaldaki cazibesinden uzak, tüm kusurlarıyla tasvir edildiği görülmektedir:

“Ece, Sosyal Sigortalar Durağı'nda otobüs bekliyordu.

Yağmur hızlanmıştı.

Ece'nin beyaz pabuçları çamur içindeydi, ince beyaz bluzu sırtına yapışmıştı. Saçları sırlıslıklam olmuştu” (Uyar, 2020: 18).

Öykünün masalla bağımlı kuran iki anahtar sözcük, “beyazlık” ve “beklemek”tir. Öykünün açılış cümlelerini teşkil eden yukarıdaki cümlelerde Ece, bakımsız bir hâlde resmedilmiştir. Bekleyiş hâlinde olan kadın, dış görünümünde kusurlara sahiptir; yağmurun etkisiyle kıyafetleri ıslanmıştır. Bir bakıma masalda saflığı temsil eden beyazlık, öyküde yok edilmiştir. Ayrıca kadının güzellik unsurlarından biri olarak addedilen “saçlar” da cezbedici özelliğini yitirmiştir. Ece, *Pamuk Prenses*'in temel özelliklerini barındırsa da bunların cezbedici vasıfları bedeninde silik bir hâlde gelmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu olumsuzlukları gidermek için kadının hiçbir şey yapmadığı

da görülmektedir. Elinden gelen şey, edilgen kadına özgü bir biçimde “beklemek”tir. Masalların kadınları gibi kendisini kurtaracak birini beklemektedir. Nitekim öykünün sonunda da masaldaki beyaz atlı prensin yerini tutan BMW’li erkek gelecek ve onu bekleyiştten kurtaracaktır. Bu aşamaya gelmeden evvel Ece’nin bekleme hâlini hayatının tamamına genellediği görülmektedir:

“ ‘Haklı olabilirsin,’ dedi Ece. ‘Ama kendim üstüne düşünmüyorum artık. Yaşadığımız şeylere, olan bitene akıl erdirmeye çalışıyorum. Kırk yaşına geldiğimde her şeyi daha iyi değerlendireceğime inanıyorum. Kimbilir, belki dünya da değişir o güne kadar.’ “(Uyar, 2020: 22).

Belma’nın kendisine yönelttiği eleştirilere cevap niteliği taşıyan yukarıdaki bölümde Ece, bireyselliği hakkında düşünmediğini itiraf eder. Akılcı nedenler bulmaya çabalamasına rağmen bu durumu değiştirmek için harekete geçmez, sadece eylemsizliği çağrıştıran “düşünmek” ile yetinir. Kırk yaşına geldiğinde “fırsatları değerlendireceğini” belirtir. Öte yandan o yaşa geldiğinde yine dünyasını değiştirmekten yana değildir, sadece dünyanın bir şekilde değişmesini umar. Bu noktada Ece, toplumun kadına biçtiği rolü kabul ettiğini göstermektedir. Bir başka deyişle geleneksel normları kendi içerisinde içselleştirmiştir. Söz konusu içselleştirme, kadının dış dünyadan kopuşuna da neden olmuştur:

“ ‘Bak bugün şirkete geldin, dünyaya açıldın bir bakıma. Kötü mü oldu? Kızlar nasıl özlemişler seni...’

(...)

Ece, bir zamanlar -yani şimdi çok uzaklardaymış gibi gelen üç yıl öncesi- Belma’nın çalıştığı şirkette çalışıyordu. Yararını düşünmeden de belli bir işte çalışmanın, ter dökmenin onurlu bir çaba sayılması gerektiğine inandığı günlerde” (Uyar, 2020: 19).

Geriye dönük bir özetlemenin yapıldığı yukarıdaki bölümde Ece’nin eylemsiz hâlinin süreğen bir durum olmadığı gözler önüne serilir. Öyle ki üç yıl öncesine kadar Ece üretime katılan ve modern dünyanın gerekliliklerini yerine getiren bir kişidir. Bir başka deyişle, dünyanın değişmesi için inisiyatif almış bir kişidir. Ancak birinci bölümün sonunu teşkil eden bu ifadelerin hemen ardından Ece’nin kendisi eylemsizliğine vurgu yapar: “ ‘Yardım edeyim,’ dedi Ece. ‘Sen yorgunsun, hadi dinlen biraz. Ben bütün gün boş oturuyorum nasılsa... Senin deyişinle ‘bir şey üretmiyorum,’ diye güldü” (Uyar, 2020: 20). Belma’nın evine misafir olduğu akşam onun işten yorgun gelmesini gerekçe gösteren Ece, işi üstlenmeyi teklif eder. Bu esnada Belma’nın ona sürekli telkin ettiği “bir şey üretmediği” düşüncesi de Ece tarafından dile getirilir. Bunun gülerek yapılması -beklenenin aksine- kadına güç katmaz bilakis buna içerlediğini gösterdiğinden onu zayıf gösterir. Değinilmesi gereken bir diğer nokta ise Ece’nin gerekeni yapmadığının çevresi tarafından da fark edilmiştir. Öyküde dolaylı bir biçimde dile getirilse de Belma, Ece’nin eylemsizliğinden yakınmaktadır. Ece’nin hayatını isteklerine göre şekillendirememesi Belma’nın eleştirdiği noktadır. Burada çağrışım düzeyinde kalan Belma’nın eleştirileri bir sonraki sayfada açık bir şekilde görülmektedir:

“Belma, bulaşıkları bitirdikten sonra kahve pişirdi. Kahve içerlerken Ece’ye ‘nicedir yöneltmeyi tasarladığı’ eleştirilerini sıraladı:

Ece, olanaklarını değerlendiremiyordu. İlişkileri yanlış kuruyor, üstelik yanlışlarından ders almıyordu, sesini yükseltip hakkını aramıyordu. Bu gidişle Belma’nın bilinçle vardığı yere varması çok sürecek” (Uyar, 2020: 21).

Belma, kadına zarar veren rollerin farkında olan ve bunun değişmesi için eleştirilerini çekinmeden yapan bir kişidir. Bu bölüme kadar hissettirilen “eylemsizlik” hâli, onun dilinden daha açık hâle gelir Fırsatları değerlendirmemesi, başkarakterini eylemsizliğe sürükler ve edilgenliğini gösterir. Öte

yandan Belma'nın Ece'nin önündeki engelleri daha önceden aşmış olduğu belirtilir. Belma, çalışan bir kadın olarak kadına zarar veren eylemsizlikten kurtulmuştur. Bir başka deyişle Ece'nin bireyselleşme macerasında Belma, rehberi konumunda gibi gösterilmektedir. Ayrıca burada anahtar kelime vazifesini üstlenen ifade, “bilinç”tir. Eleştirilerini peş peşe sıralayan Belma'yı anlatan “bilinçle varış”, Ece'nin özne oluşunda olumlu bir etki yaratabilecek bir özelliktir. Belma, masal kahramanının erginleşmesi esnasında ona yol gösteren yardımcı bir kahraman izlenimi vermektedir. Ancak bu anlayış dönüşüme uğrayacaktır. Ece'nin kendi hayatını tayin edebilme sürecinde her ne kadar Belma rol model olarak görünse de Ece için iyi bir örnek teşkil etmez. Çünkü o da özellikle evliliğinde sorunlar yaşayan bir kişidir:

“Yalan söylemişti. Onlara gitmek istemiyordu. Belma ile Atilla, ne ayrılığı kaldırabiliyor ne evliliği yürütebiliyorlardı. Birbirlerine ve kendilerine duydukları bu küskünlük yüzünden de soludukları ortama usul usul ağu katıyorlardı. İlk duyuşta gelişigüzel, en azından artniyetsiz gibi gelen sözcükler kullanıyorlardı sözcülemi ama sonra, biraz sonra, odadaki üçüncü kişi bu sözcüklerin altından akan öteki dili kavriyor, benzer deneyimlerden geçtiği için anlayışla karşılama çabılıyor, sonunda, yıllardır süregelen bu oyunda kendine nasıl bir pay düşüğünü kestiremeden köşesinde kalakalıyordu” (Uyar, 2020: 20).

Belma'ya gitmeyi neden reddettiğini kendi kendine açıklayan Ece, ikilinin ilişkisi hakkında önemli ipuçları verir. Ece'yi yanlış ilişkiler kurduğu gerekçesiyle eleştiren Belma evliliğinde problemler yaşamaktadır. Masal dünyasındaki erkeğin aksine modern dünyada silikleşmiş bir erkekle evlidir. Ayrıca evliliğinde tatminsizlik de yaşamaktadır. Böylelikle bir önceki alıntıda da söz edilen “bilinçle varış” ne ölçüde sağlam olduğu gözler önüne serilmiştir. Bir başka deyişle öyküde Ece'ye karşı sunulan Belma çalışma hayatında yer alıp “üretim”e katkı sağlasa da ilişkisindeki yanlışları düzeltme hususunda harekete geçmemektedir. Öte yandan erkeğin bakış açısından da Belma'nın kötü bir emsal olduğu belirtilmiştir: “Belma mutfağa gidince, Atilla, Ece'ye döndü: ‘Sence çocuksuzluk mu böyle katı, öfkeli yaptı bunu? Önceleri böyle değildi.’ ‘Sanmam,’ dedi Ece” (Uyar, 2020: 21). Atilla'nın sorumluluk almamasından dolayı Belma sinirlenir. Atilla'nın onunla ilgili düşüncelerini teşkil eden bu ifadelerde geleneksel erkeğin kadına bakış açısı çizilmiştir. Erkek, çocuk sahibi olamayışının kadını öfkeliendirdiğini düşünür. Çünkü “kadının özneliğini, var olma sebebini, yaptıklarını ve yapacaklarını ancak bir erkeğin karısı ve onun çocuklarının annesi olarak elde edebileceği” (Dönmez, 2019: 54) anlayışı hâkimdir. Bir başka deyişle geleneksel anlayışa göre kadının çocuk sahibi olamayışı onu yarım bırakmıştır. Erkek nezdinde “eksik kadın”lık, kadının öfkesindeki temel sebeptir. Genel itibarıyla Belma hem kadın hem erkek bakış açısından da bakıldığında kadının özne oluş sürecinde iyi bir örnek teşkil etmemektedir. Bu yüzden Ece, hayatındaki hedefleri tayin etme noktasında diğerleri tarafından yalnız bırakılmıştır. Söz konusu yalnızlığa terk ediliş, Ece'nin kızıyla ilişkisinde de göze çarpmaktadır:

“Ece onun odasına yürüdü. Önce yerlerde darmadağınık duran plakları kaldırdı, kaplarına yerleştirdi, geceden açık unutulmuş radyoyu kapattı, yatağın başucuna sıralanmış soda şişelerini, kahve fincanlarını topladı, kirlileri çamaşır torbasına attı. Camı açıp rüzgârı saldı içeri. Kapakları açık unutulmuş koku şişelerine, duvardaki Mick Jagger posterine, aynanın önündeki gümüş takılara baktı. Ta içinde bir boşluk, bir bulantı duydu” (Uyar, 2020: 24).

Öykünün geriye dönük bir biçimde anlatıldığı düşünüldüğünde Ece'nin hayatının anlamsızlığını fark ettiği an, yukarıdaki bölümdür. Ertesi gün Belma ile konuştuğunda çevresini anlamlandıramadığını itiraf eder. Erkeği desteklediği için öykünün diğer kadınlarına nazaran daha güçlü bir konumda yer alan (babasının tatilini karşılaması, kulübe yazdırması vb.) kız, evin düzeninde sorumluluk almamaktadır. Bu sorumluluk, boşanmasıyla birlikte iyice eve hapsolan

Ece'ye verilmiştir. Bu yüzden kızıyla beraber uygar ve eşitlik içinde yaşamayı (Uyar, 2020: 25) tasarlayan Ece'nin planları sonuçsuz kalmıştır. Modern dünyada yerini bulamayan Ece yalnız bırakılmış ve sadece evinden sorumlu bir kişi hâline gelerek dar bir alana hapsedilmiştir. Öykünün bu noktasında diğer eylemsizlik vaziyetlerinden farklı bir his göze çarpar: Boşluk hissi ve bulantı. Kendisine biçilen görevleri yerine getirdiği esnada yaşamının anlamsızlığını fark eder ve varoluşçulara has bir şekilde “bulantı” hisseder. Bulantının nedeni “kendinde varlığın yaratılmamışlığı, öylesine varoluş” (Güvenç, 2013: 56)tan duyulan tiksintidir. Doğumuyla amaçsız bir biçimde “Dünya'ya fırlatılan” kadın, hayatındaki amaçsızlığı kendisi de fark eder. Buraya değin çağrışımlar ve diğer kişilerle (özellikle Belma'nın eleştirileriyle) gösterilen hayatının yapılandırılmayıp halini Ece'nin kendisi de hisseder.

2.2. Karşıtlıkların Şekillendirdiği Kadın Hayatı

Boşluk ve bulantı, Ece'nin hayatını tamamen akışa bırakmadığını ve hayatı için endişe taşıdığını göstermektedir. Söz konusu endişe, davranışlarına da aksetmiştir. Davranışlarında zıtlıklar barındıran kadın, harekete geçememektedir. Bu durum, öykünün başlangıcından itibaren fark edilmektedir: “Ece, zırzırı bozuk çantasının ağzını kapalı tutmaya, böylelikle çaprazlama yağın ve cep defterini, anı defterini, her zaman darmadağın duran kâğıt paralarını, geleneksel tığını sapladığı kırmızı yün çilesini, kısaca bütün geçmişini ıslatıp silmeye kalkışan yağmuru engellemeye çalışıyordu” (Uyar, 2020: 18). Ece'nin otobüs durağındaki halinin betimlenmesinin ardından gelen yukarıdaki bölümde kadına atfedilen edilgen rol, çanta aracılığıyla dile getirilir. Çantayla ilgili bahsedilen ilk özellik, fermuarının bozuk olmasıdır. Öte yandan içinde “anı defteri”, “tığ” ve “yün çilesi” de görülür. Bu nesnelerin ortak özellikleri kadını eve ve bilhassa iç dünyasına hapsedmeye neden olmasıdır. Ayrıca “geleneksel” ifadesinin de kullanılması hem öykünün masal ile bağlantısını gözler önüne sermeye yarar hem de Ece'nin modern dünyaya uyumsuzluğuna işaret eder. Nesnelere aracılığıyla hissettirilen geleneksellik Ece'nin duygularına da sirayet etmiştir:

“Saatine baktı. Erkendi daha. Otobüs bekleyebilirdi. Bunu düşünür düşünmez, bütün açıklamalarla özürler bir yana (özürlerle açıklamaları daha sayıp dökmeden içlerindeki savunma payını görebilirdi) aslında eve gitmek istemediğini ayırdetti. Şaşırdı.

Demek Belma'ya yalan söylemişti.

Ece'nin solgun yanakları kızardı geleneksel utançtan” (Uyar, 2020: 18-19).

Ece, bir önceki gün Belma'nın evine gider ve eşyle tartışmalarına şahit olur. Ertesi gün de kendisini çağıran Belma'yı, kızını bahane ederek reddeder. Otobüs beklerken muhtemel özürleri de aklına getirir. Aslında eve gitmediğini kendisine itiraf etmesiyle beraber şaşırır ve utanır. Bilindiği üzere şaşkınlık ve utangaçlık, geleneksel edilgen kadınla ilişkilendirilen duygulardır. Öte yandan bu duyguların ortaya çıktığı an da göz önünde bulundurulduğunda güçsüzlük daha da belirgin hâle gelir. Çünkü kadının neyi isteyip neyi istemediğini bilmemesinin yarattığı şaşkınlık, duygusal yönden zayıf olduğunu gösterir. Ayrıca kadının önemsiz bir yalan söylemesi ve yalanı söylediği kişinin yokluğuna rağmen duyduğu utanç, duygusal açıdan zayıflığını daha da vurgular. Ece, toplum normlarından saptığını düşünerek bir utanç yaşar. Utancın geleneksellik Ece'nin edilgenliğini gözler önüne sermektedir. Öykünün ilerleyen aşamalarında Ece'nin normlara kendini tamamen bırakmadığı ve norm dışı eylemlerde de bulunduğu görülmektedir: “Yemekte hiç konuşmadılar. Yemekten sonra Atilla izin istedi. Yatacaktı. Sabah erken kalkmak falan... Giderken Ece'yi öptü. Dudaklarına oldukça yakın bir yere denk gelen, uzun, yapışık bir öpüştü bu. ‘Ne tuhaf, bedeninin unutmaması gerçekten ne tuhaf!’ diye düşündü Ece. Atilla, Ece'nin eski nişanlısıydı” (Uyar, 2020: 21). Öykünün masalla ilişkisini açıkça ortaya koyan kısımlardan birisi, yukarıdaki bölümdür.

Masalda Pamuk Prenses prensin öpücüyle uyanır ve mutlu sonuna kavuşur. Öyküde ise Belma ve Atilla'nın tartışmalarından sonra Atilla, erken kalkma gerekçesiyle uyumaya gider. Gitmeden önce Ece'yi dudağına yakın bir yerden öper. Masaldaki kadını uyandıran öpüşü andıran bu bölümle birlikte Ece, bedeninin farkına tekrar varır. Bir başka deyişle söz konusu öpüş Ece'nin unuttuğu dişiliğini hatırlamasını sağlar. Söz konusu hatırlama, masaldaki kadın kahramanın masumiyetine uyma, kendi doğal gerçekliğini unutmaya hâlden uyanıştır. Nitekim öykünün ilerleyen aşamalarında cinsel eylem, Ece'nin arzuları ve toplumun beklentileri arasında ikilem yaşadığını göstermektedir:

“Sonunda, beklenen lacivert gece bastırmıştı. Başbaşa bir kıyı lokantasında yemek yemiş, güne bağlı kalarak kumsalda yürümüşlerdi. Değişik ellerce biçimlendirilmiş, yontulmuş, ustalarından çok şey kazanmış yine de kişisel bir yorumda, içli bir yorumda özel tınlarını kazanmış iki saz gibi birleşmişlerdi sonra. Bir kerelik bir yorum. ‘Çünkü sonra nasılsa aynı noktada tökezleyeceğiz, en iyisi mektuplaşmak’ ” (Uyar, 2020: 26).

Geriye dönüş tekniğiyle Ece'nin geçen yaz yaşadıklarının dile getirildiği bu bölümde toplumsal normları nasıl çiğnediğine tanıklık edilmektedir. Söz konusu çiğneyiş tamamen olumlu vasıflarla donatılmamıştır. Cinsel birleşmede göze çarpan özellik, tarafların bilinmeyen bir güç tarafından kişilik kazanmalarıdır. Farklı ustalarca şekil almış ikili, aralarındaki ilişkiyi bu düzlemde devam ettirmek konusunda istekli gözükmemektedirler. Öyle ki hissettirilen isteksizlik birleşmenin “bir kereye mahsus” olduğunun belirtilmesiyle daha açık bir görünüm kazanır. Başlangıçta Ece'nin özgür hissetmesine yardımcı olacak bir eylem olarak gösterilen birleşme üçüncü kişilerin sezdirilmesiyle yapay bir hâle bürünür. Bu durum, Ece'nin harekete geçse dahi eyleminin herhangi bir amaca hizmet etmediğini ve boşlukta hareket eden bir kadın olduğunu kanıtlamaktadır. Söz konusu boşluk, erkeğin mektubunda da dile getirilmektedir:

“... bir de seni tanımıyorum, o var... evini bile gözümün önüne getiremiyorum... dostlarının beni tutmayacağını... nedense o ortamda sırtacağı... saçma sayan ilişkileri kesmek söylediğim kadar kolay değil. Düşünceyle uygulama arasındaki boşluk... dedim ya... ama sen bu kadar karamsar olmasaydın ... bence kızının da... birlikte bir daha denemeye... gelseydin belki...” (Uyar, 2020: 26).

Yazın tanıştığı erkekle bir kez görüştüğünden sonra yazışmaya karar veren Ece'ye gelen mektuptan alınan yukarıdaki bölümde kadının yaşadığı boşluk tekrar gözler önüne serilir. Düşünceler ve eylemleri arasındaki uçurum kadını boşluğa sürükler. Bir yandan “geleneksel” duygular ile kendini toplum normlarına uygun hâle getirirken bir yandan da ara ara vücudunun arzularına göre hareket etmektedir. Bu durum kadının parçalanmış bir kişilik sergilediğine delalet etmektedir. Bir başka deyişle yer yer birey olma çabası görülürken genel itibarıyla hayatın kuralları içerisinde sürüklenme göze çarpmaktadır. Birbirine karşıt eylemlerin art arda verilmesi söz konusu ikiliği anlaşılır kılar. Öykünün sonunda masalın mezarlık sahnesinin dönüştürülerek anlatımı görülür. Bu dönüşümde buraya değin karşılaştırma ile görülen ikilikler tekrar gözler önüne serilir:

“Ece, sır çizgileri yağmurla çekilmiş saydam bir aynaydı sanki. Mezarlığın mermer kemerinin ötelinde uzayıp giden selvileri, can ve suyla serpilmiş yeşillikleri görebiliyordu bulunduğu yerden. Onlar da -gömülme törenine gelen sevenleriyle sevmeyenleri- oldukça büyük bir küme oluşturmuşlardı saydam tabutun başında.

Ece, kollarını göğsünün üstünde birleştirdi geleneksel biçimde. Tepesinde açılan kara göğe baktı.

Eski bir masal ressamının ince ince boyadığı kara saçlarını, kırmızı dudaklarını gördü. Onlar da dışardan görebiliyorlardı.

Beyaz bedeni boyunca akan utangaç ayva tüylerini, ansızın fıskıran arsız sarmaşıkları, ürktüğü soyunukluğunu, sevdiği çıplaklığını, can attığı yalnızlığıyla tüylerini ürperten yalnızlığı, mavi inişleriyle turuncu çıkışlarını, yalazını ve buzunu, oburluğuyla perhizini, bilgeliğiyle çileciliğini, ormandaki beton kulübeye taşıdığı geleneksel saray koltuğuyla ince porselenlerini, genel bir zamansızlığın içinde sıraya titizlikle koyduğu saatlerini ve işlerini, koltuğunda düşünüşünü ve düşleyişini, hiçbir şey beklemezliğiyle vazgeçemediği bekleyişi, uzatabileceği eliyle göğsünde birleştirdiği parmaklarını, beyninde yeşeren dölle rahminde uyuyan kısırlığını, hepsini görebiliyorlardı. Görebiliyordu” (Uyar, 2020: 27).

Masalın sonunda camdan tabuta konulan ve ormanda bekletilen Pamuk Prenses’in öyküdeki yansıması ise Ece’nin otobüs beklerken kendisini saydam bir ayna şeklinde düşünmesidir. Etrafındaki kişiler ise cesedi bekleyen Yedi Cüceler’i andırmaktadır. Öte yandan yukarıdaki kısmın kaynak metinle ilişkisini güçlendiren iki anahtar ifade mevcuttur: geleneksel ve masal ressamı. Öykünün başından itibaren kullanılan “geleneksel” sözcüğü özel anlamda Ece’nin bekleyişini genel anlamda ise prensesi andıran edilgenliğini belirtir. Diğer bir ifadeyle cam tabut içerisinde kendisini kurtaracak bir başkasını beklemektedir. Masalda siyah saçıyla, kırmızı dudakları ve beyaz teniyle anlatılan prenses gibi Ece de bu özelliklere sahiptir. Ancak öykünün başında da belirtildiği üzere söz konusu özellikler yağmurun da etkisiyle kusursuzluğunu kaybetmiştir. Bu durum masal prensesini temsil eden saflığın öyküde bozulduğunu göstermektedir. Ancak bu bozulma masal gerçekliğinden tamamen kopuşu sağlamamıştır. Alıntının ikinci kısmında peş peşe sıralanan zıtlıklar ile kadının yaşadığı ikilem mücessem hâle gelir. Burada, olduğu ve olmayı düşlediği hâlleri bir arada verilmiştir. Benliği ve idealleri arasındaki farkın açıkça belirtildiği bu bölümle parçalanmış kişilik açıklık kazanmış olur. Metinlerarası ilişkiler neticesinde Ece’nin dışılığı pamuk prensesin saflığına hapsedildiği söylenebilir. Ancak söz konusu arada kalışı çözüme kavuşturmak için Ece’nin kararlılık göstermemesi yazarın eleştirdiği noktadır. Kadını öteki olarak addeden yazını değiştirmeyi amaçlayan feminist eleştiride olduğu kadar açık yapılmasa da Uyar’ın kadını herhangi bir gayeye sahip olmamasıyla eleştirilmektedir aslında. Bu noktada, hayatının iplerini ele alamayan kadının kötü sonu kaçınılmaz olacaktır. Öykünün sonunda yaklaşan BMW kötü sonun habercisidir:

“Duman, ateş kokuyordu. Bir araba görüldü. Özel bir araba. Yaklaşınca bir BMW oldu. Otobüsü sağlayıp kaldırıma yanaştı.

‘Buyurun,’ dedi camdan eğilen Bay. ‘Nereye gidiyorsunuz? Bırakayım sizi.’ ‘

Ben aslında...’ dedi Ece şaşkınlıkla. ‘Bakın, üstünüz başınız sıırıslıklam olmuş, üşüteceksiniz. Parmağınız mı kanıyor?’

(...)

‘Hadi naz etmeyin artık,’ diye üsteledi kapıyı açarken. ‘Binin. Belki de kokunuzu aldım sizin. Belki de burada beni bekliyordunuz aslında, geleceğim içinize doğmuş.’

(...)

‘Sağ olun,’ dedi yine, arabaya binerken. Ece, sağ yanına düşen camın kepenginin indiğini sandı” (Uyar, 2020: 27-28).

Harekete geçmeden yoksun Ece’nin yanına BMW’li bir erkek yaklaşır. Cam tabuta gönderme yapılan bölümün ardından gelen bu bölümde bir erkeğin gelmesi de masalın öyküdeki bir yansımasıdır. Nitekim cam tabuta konulan Pamuk Prenses için “beyaz atlı prens” gelir. Öykü

evreninde at modern bir arabaya dönüşmüştür. Erkeğin arabaya binme ısrarına Ece'nin hiçbir itiraz göstermediği görülmektedir. Böylelikle sözü edilen kabulleniş hâli yinelenir. Öte yandan öykünün masalla bağını güçlendiren bir başka unsur ise “parmağın kanaması”dır. Masalda dikiş diken annenin parmağı kanar ve ardından hayalindeki kızı tarif eder. Parmağın kanamasının ardından Pamuk Prenses'in doğumu söz konusu kanamanın cinsel birlikteliğe işaret olduğunun göstergesidir. Öyküde ise bu durum Pamuk Prenses'in özelliklerini taşıyan Ece'de görülür. Bu benzerlik Ece'nin de bir cinsel ilişki yaşayacağını işaretidir. Bir yabancıнын arabasına binip binmeme hususunda dahi kararsızlık göstermesi onun düşüşüne zemin hazırlar. Ancak düşüşü bu öykünün sonunda açık bir şekilde dile getirilmez.

“Ormandaki Ayna”nın devamı niteliğindeki öykü “Yaz Şarabı” Uyar'ın *Yaza Yolculuk* (1989) adlı kitabında yer almaktadır. Erkek ile birlikte olduğu anlaşılan Ece'nin düşüşüne neden olan bir yanlış anlamaya dayanmaktadır. İkinci öykünün başında arabasına bindiği erkeğin yatağında uyanan Ece, gerçekleri yavaş yavaş öğrenir. Bu noktaya gelmeden önce anlatıcı öykünün “Ormandaki Ayna” ile ilişkisini vurgular: “Yazarın dediğine göre Ece, son anda, yanbaşındaki camın kepenginin indiğini sanmıştı. Son tümce buydu. Sonra yazar, yarattığı öykü kişisini korkusuyla bırakarak aradan çekilmişti. Ola ki kalemi elinden bıraktıktan ya da son sayfayı makineden çıkardıktan sonra bir daha hiç anımsamamıştı onu. O günden bu yana iki yıl geçmişti. İki yıl boyunca Ece, kendisine öykücüsünün taktığı adla yaşamış ve uslu bir öykü kişisinden bekleneceği gibi yazarının saptadığı çizginin dışına taşmamaya özen göstermişti” (Uyar, 2021: 55). “Ormandaki Ayna”nın nasıl bittiğini hatırlatan anlatıcı yazarın sonrasında ne yaptığına değinir. Kendi kararlarını tayin edemeyen Ece silik bir kişilik gösterdiğinden yazar tarafından bile unutulmuştur. Öte yandan Ece'nin kabulleniş hâlinin öykünün sonrasında da devam ettiğinden bahsedilmektedir. “Uslu” bir birey olarak yazarın kendisine tayin ettiği hayatı sorgulamadan devam ettirmiştir. Ancak özgürleşemeyen birey bu öyküde artık cezalandırılacaktır. Beraber olduğu erkeğin mesleğini öğrenmesiyle söz konusu cezalandırma gerçekleşecektir:

— Galiba benim ne iş yaptığımı soruyorsunuz aslında. Sizi üzmem istemezdim ama yalan söylemenin gereği yok. Kadın satarım ben. Yirmi-otuz yaşlarındaki evli kadınları. Size öğretildiği gibi değil, yani zorbalık falan yok. Koşullarım var benim: bir kere evli olacaklar, evlenme cüzdanları yanlarında bulunacak. Evdekiler, ya da kocalar bilecek. (...) Karşılığında belli bir yüzde alıyorum. O kadınları her gece pavyon-diskotek gibi yerlere götürüyorum.

(...)

— (...) Yine de sizi buraya bana getirebilecek kadın sanmaları... Yani bağışlanır yanı yok” (Uyar, 2021: 61-62).

Ece'nin arabasına bindiği erkek, evli kadınları pazarlayarak geçinen bir kişidir. Çalışanlarının yanlış anlaması neticesinde Ece'nin de bu kadınlardan biri olduğu düşünülmüş ve cinsel birliktelik gerçekleşmiştir. İnisiyatif alan bir kişilik geliştiremeyen kadın, yazar tarafından cezalandırılır. Özgürlüğünü kazanamayan Ece, erkeklerin kötü emellerine hizmet eden bir kadın konumuna düşer. Böylelikle masalın bütünlüklü dünyasından tamamen kopan Ece'nin düşüşü gerçekleşmiştir. Ece öyküde masalın mitik öğelerini barındırsa da modern hayatta kendini konumlandıramadığından eleştirilmiştir.

3. SONUÇ

Kültürel kodların aktarımında önemli bir vazifeye sahip masalların toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında da görev aldığı bilinmektedir. Masalın sonunda iyilerin ödüllendirilirken kötülerin cezalandırıldığını gözlemleyen çocuk, davranışlarını bu koşullar altında şekillendirmektedir. Bu durum, erkek ve kadına biçilen davranışların yerleşmesine neden olmaktadır. Bir başka deyişle, kadınları “öteki” addeden söz konusu normlar, edebiyata da tezahür etmiştir. Dolayısıyla feminist hareket, eril tahakküm altında yer alan kanona da saldırmak ihtiyacı duymuştur. Kadını önceleyen yazın anlayışı ile eski metinler ters yüz edilmiştir. Artık kadın bedenine ve onun özgürlüğüne odaklanılmıştır. Bu çalışmada incelenen Tomris Uyar yukarıda görülen anlayış ışığında öyküsünü meydana getirmiştir. Kadını baskılayan masallara yönelen yazar, çeşitli açılardan onları dönüşüme uğratmıştır.

Tomris Uyar, inceleme konusu olan öyküsünde bireyselliğini gerçekleştiremeyen kadınları odak noktasına almıştır. Kadınlığını baskılayan ve toplumsal normlara karşı çıkamayan Ece, modern dünyanın akışına kendine bırakan bir görünüm çizer. Söz konusu tavrın yanlış olduğunu bilmesine karşın harekete geçmek istemez. Bu hayata razı oluş, geriye dönük anlatılarla daha da derinlik kazanır. Ece'nin daha önceden toplum normlarına karşı davranma girişiminin olduğu fark edilir. Fakat bedensel istekleri ve normlar arasında kalan Ece tutarsız eylemler sergilemektedir. Bu durumda masalın bütünlüklü dünyasından kopan kadın gerçek hayatta kendini konumlandıramaz. Kendine amaç belirlemediği için öykü kişisi Ece, Uyar'ın “Yaz Şarabı” adlı başka bir öyküsünde cezalandırılır. Hayatı hususunda kararlılık gösteremeyen kadın, erkeğin kötü emellerine alet olarak düşürülür. Bu bağlamda yazar, eril düzenin istediği biçimde davranan ve eyleme geçmekte isteksiz kadınları anlatısının sonunda masalın aksine mutsuz sonla karşı karşıya bırakır.

KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2007). *Metinlerarası İlişkiler*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Aydımalp, E.B. (2019). İçeri'nin Dışarı ve Kabuk'un İçerişi- Hélène Cixous ile Zeynep Kaçar'da Karşılaştırmalı Bir Dişil Yazı ve Yapısöküm Okuması. *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. c. 29(1), 59-75. <https://doi.org/10.26650/LITERA2019-0016>.
- Carter, A. (1997). Notes From the Front Line. J. Uglow (Ed.), *Shaking A Leg: Collected Writings*. (ss. 37-42). New York: Penguin Books.
- Cixous, H. (2011). Medusa'nın Kahkahası. (Çev. S. T. Bozkurt). *Yeni Yazı Dergisi*. c. 1 (11), 151-153.
- Direnç, D. (2008). *Kadın Yazarlardan Eski Masallar Yeni Meseller*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Dönmez, P. (2019). *Safiye Erol'un Romanlarındaki Kadınların Simone De Beauvoir'ın Feminist Teorisine Göre İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fetterley, J. (1977). *The Resisting Reader: A Feminist Approach To American Fiction*. Bloomington: Indiana University Press.
- Gilbert, M. ve Gubar S. (2016). *Tavan Arasındaki Deli Kadın*. (Çev. N. Sakman). İstanbul: Aylak Adam Yayınları.
- Güvenç, E. (2013) *J. P. Sartre Felsefesinde Bulantı Kavramı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kandiyoti, D. (2021). *Ataerkil Pazarlık*. Erişim Adresi: <https://feministbellek.org/ataerkil-pazarlik/> Erişim Tarihi 5 Nisan 2022.
- Moran, B. (2017). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezer, M. Ö. (2014). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Showalter, E. (1977). *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*. New Jersey: Princeton University Press.
- Uyar, T. (2020). *Gecegezen Kızlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uyar, T. (2021). *Yaza Yolculuk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Woolf, V. (2012). *Kendine Ait Bir Oda*. (Çev. İ. Özdemir). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN KATILIM BANKACILIĞI AÇISINDAN ENTROPİ TABANLI KÜMELEME ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

NİLGÜN SOYKAN¹, Prof. Dr, NURİ ÖMÜRBEK²,

¹SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
-ORCID ID: 000-0003-2747-3441

²SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,
- ORCID ID: 0000-0002-0360-4040

ÖZET

Türkiye'de bankacılık sektörü; niteliklerine ve tabi oldukları hükümlere göre özel bankalar ve kamu bankaları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Her iki grubun içerisinde faizsiz bankacılık (İslami Bankacılık) şubeleri yer almaktadır. Bunlar Türkiye'de Katılım Bankacılığı olarak isimlendirilerek gelişim göstermektedir. Katılım Bankacılığı Türkiye'de ilk olarak 1984 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır. Katılım kavramı, kara ve zarara katılma ilkesine dayalı bankacılık türü olduğunu ifade etmektedir. Katılım Bankacılığının en önemli özelliği müşterilerine ticaret yöntemi ile fon kullandırırken mal yâda hizmeti satıcıdan alıp üzerine kar ilave ederek müşteriye geriye satmasıdır. Katılım Bankacılığı (İslami Bankacılık) faizsiz finans ilkelerine göre faaliyet gösteren ve benimsemiş oldukları ilkelere göre bankacılık faaliyeti sürdüren kuruluşlardır.

Bu çalışmada da ülkemizdeki 81 il Katılım Bankacılığı açısından kümeleme analizi ile değerlendirilmektedir. 81 ilin kümelenmesinde her bir ilin Katılım Bankacılığı açısından; *tasarruf mevduatı, diğer mevduat, altın mevduatı, nakdi kredi, gayri nakdi kredi* gibi değişkenlerine ilişkin 2021 yılına ait veriler kullanılmıştır. İlk önce her bir değişkenin Entropi yöntemi ile ağırlıkları belirlenmiştir. Entropi yöntemi sonucunda Katılım Bankacılığı açısından diğer mevduat (%25) en yüksek ağırlığa sahip kriter olarak tespit edilmiştir. Diğer kriterler ise; toplam nakdi krediler (%22), gayri nakdi krediler (%21), tasarruf mevduatı (%18) ve toplam altın mevduatı (%14) şeklinde sıralanmıştır. Daha sonra elde edilen ağırlıklarla ağırlıklandırılan veriler kümeleme analizinde kullanılmıştır. Kümeleme analizi sonucunda 81 il 6 kümeye ayrılmış ve İstanbul, Ankara ve Kahramanmaraş illeri ayrı birer kümede bulunarak diğer illerden ayrılmışlardır. Bursa, Gaziantep, İzmir, Kocaeli ve Konya bir başka kümeyi; Adana, Antalya, Kayseri ve Mersin de bir diğer kümeyi oluşturmuşlardır. Diğer iller de son kümeyi oluşturmuşlardır. Sosyal ve ekonomik gelişmeler ile birlikte müşterilerin demografik özellikleri de kümelerin oluşumunda etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Entropi, Katılım Bankacılığı, Kümeleme

1.GİRİŞ

Ülkemizde ve dünya genelinde bankaların çalışma alanları oldukça çeşitlendirilmiştir. Artan bu çeşitlilik bankaların temel fonksiyonu olan mevduat toplamak ve kredi vermek gibi görevlerinin gelişmesinde sektöre olumlu yönde yansımaktadır. Türkiye'de bankacılık tüm ekonomiyi olumlu yâda olumsuz etkileyen bir sektördür. Türkiye'de bankacılık sektörü mevduat bankaları, yatırım ve kalkınma bankaları ile katılım bankalarından oluşmaktadır (Yetiz, 2016, s.111-115).

Türkiye’de 2021 yılı itibari ile faaliyet gösteren 54 adet banka bulunmaktadır. Bunların 34’ü mevduat bankası (3 adet devlet, 29 adet yerli ve yabancı sermayeli, 2 adet TMSF’ye ait banka), 15’i kalkınma ve yatırım bankası (3 adet devlet, 12 adet yerli ve yabancı sermayeli banka), 6’sı katılım bankası (3 adet devlet, 3 adet yabancı sermayeli banka) bulunmaktadır (<https://www.tbb.org.tr/>, Banka_Calisan_ve_Sube_Sayilari-Aralik_2021.pdf, Erişim Tarihi: 01.05.2022). Çalışmamızda banka türleri içinde Türkiye’de faaliyette bulunan Katılım Bankacılığı ele alınacaktır.

Katılım bankaları faizsiz finans sistemine göre faaliyet gösteren ve bu ilkelere göre bankacılık hizmeti sunan kurumlardır. Ülkemizde Katılım Bankacılığı (İslami Bankacılık) ilk olarak 1984 yılında faizsiz bankacılık olarak sektöre girmiştir. 2005 yılında 5411 sayılı bankacılık kanunu ile beraber Katılım Bankacılığı olarak isim değiştirilmiştir (TKBB, 2020).

Katılım Bankaları, ülkemizde bireysel bankacılıktan, kurumsal, işletme bankacılığına ve özel bankacılığa kadar tüm bankacılık faaliyetlerini kendi çalışma prensiplerine göre yapan bankacılık türü teknolojik gelişmelere de ayak uydurarak sektörde her geçen gün aktif ve bilançosunu büyütürken faaliyetini devam ettirmektedir. Bunun yanında geleneksel bankacılığa ülkemizde ve dünyada alternatif bir sistem olarak görülmektedir. Günümüzde gelişmesinin yavaş olmasının sebebi müşteriler tarafından çalışma faaliyet sisteminin geleneksel bankacılığa kıyasla tam olarak bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Ülkemiz ekonomisinin gelişmesinde reel sektörü destekleyici rolünün artmasına karşı, son 15 yıllık süreçte katılım bankacılığı ciddi bir büyüme göstermiş olmasına rağmen halen hedeflenen seviyelerde olmadığı gözlemlenmektedir.

Katılım Bankacılığı; faizsiz finans ilkelerine göre faaliyet göstermekte olup, aynı zamanda kar ve karara katılma esasına göre piyasadaki faize karşı duyarlı kitleden atıl durumdaki fonları toplayıp; ticaret, ortaklık ve finansal kiralama yöntemleri ile fon kullandıran bir bankacılık modelidir (Özsoy, Görmez ve Mekik, 2013, s.188).

Ülkemizde güncel olarak faaliyet gösteren 6 adet katılım bankası şubesi bulunmaktadır. Bunların 3’ü devlet katılım bankası 3’ü de yabancı sermayeli katılım bankasıdır. Katılım bankaları teknolojik faaliyetlere de ayak uydurarak her geçen gün gelişimini sürdürmektedirlerdir.

Bu çalışma ile Türkiye’deki 81 il Katılım Bankacılığı açısından kümelenebilirliğe çalışılmıştır. Kümeleme analizinde illerin 2021 yılına ait Katılım Bankacılığı açısından; *tasarruf mevduatı, diğer mevduat, altın mevduatı, nakdi kredi, gayri nakdi kredi* gibi kriterlere ait veriler kullanılmıştır. İlk önce Entropi Yöntemi ile bu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve daha sonra bu ağırlıklar illerin verilerine yansıtılarak kümeleme analizi yardımı ile iller kümelere ayrılarak değerlendirilmektedir.

21 - 22 MAYIS 2022

2.LİTERATÜR TARAMASI

Bankacılık ve Katılım Bankacılığı ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar Çizelge 1’de görülmektedir.

Çizelge 1. Bankacılık ve Katılım Bankacılığı ile Yapılan Bazı Çalışmalar

Türkiye’de Bankacılık Sistemi Gelişimi ve Katılım Bankacılığı İle İlgili Çalışmalar	
Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi	(Yetiz, 2016, s.107-117)
Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankalarının Mevduat Bankalarıyla Mukayeseli Analiz	(Şahin, 2019, s.6)
Türk Bankacılığında Etkinlik ve Tarihi Gelişim Kantitatif Analizi	(Ertuğrul ve Zaim, 1996.)
50.Yılda Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi “1958-2007”	(Keskin, İnan, Mumcu, Erdönmez, Erdönmez, Kılınç, Özaktan, Yavuz ve Kıranda, 2008.
1994 ve 2000 Krizleri Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Finansal Regülasyon Politikaları	(Bahar ve Erdoğan, 2011, s. 26-44)
Türkiye’deki Bankacılık Sektörünün Genel Yapısı ve Katılım Bankaları, Katılım Bankacılığı; Son 15 Yılda Gelişmeler	(TKBB, 2020)
Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik	(Özsoy, Görmez ve Mekik, 2013, s. 187-206)
Makroekonomik Değişkenlerin Pakistan’daki Ticari Bankaların Karlılığı Üzerine Etkisi	(Kanwal, Lahore, ve Nadeem 2013, s.186-201).
Finansal Kaldıraçın Finansal Performansa Etkisi	(Gweyi ve Karanja, 2014, s. 176-184)
İslami Bankacılık	(Ariff, 1988, ss.48-64)
İslami Bankacılık ve Finans	(Siddiqi., 2006, s.1-48)
İslami Bankacılıkta Mevduatın Belileyicileri	(Akhtar, Akhter ve Shahbaz, 2016, s.296-309)

3.MATERYEL VE YÖNTEM

3.1.Materyal

Türkiye’de 81 ilde üçü devlet katılım bankası, üçü de yabancı sermayeli olmak üzere toplam altı katılım bankası faaliyette bulunmaktadır. Katılım bankalarını geleneksel bankacılıktan ayıran en temel özelliği katılım kavramı, müşterisine finansman sağlarken aynı zamanda da fon toplayarak paylaşmaya dayanan bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Bu çalışmada Türkiye’de aktif faaliyet gösteren altı katılım bankasının 2021 yılına ait 81 ilin; *tasarruf mevduatı, diğer mevduat, altın mevduatı, nakdi kredi ve gayri nakdi kredi* verilerine Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun (BDDK) güncel raporlarından ulaşılmıştır. Bu raporlardan elde edilen veriler Entropi yönteminde kullanılarak en önemli kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra bu ağırlıklar verilere yansıtılarak SPSS programında hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yöntemlerinden K-ortalama (K-means) tekniği ile kümeleme analizi yapılmıştır.

3.2.Yöntem

3.2.1.Entropi Yöntemi

Entropi kavramı, evrendeki kendi halinde ve doğal şartlara bırakılan tüm sistemin zaman içerisinde dağınıklık ve düzensizliğe uğrayıp bozulması olarak tanımlanmıştır. Entropi kavramı ilk olarak (1948) Shannon tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Bu yöntem araştırmada faydalı bilginin miktarını ölçebilmektedir. Faydalı bilginin yukarı yönlü olmasının sonucunda araştırmanın indeksinde de faydalı bilginin miktarını yükselmektedir. Sonraki yıllarda bu kavramı Shannon kesikli olasılık dağılımı olarak açıklamış ve belirsizliğin bir ölçüsü olarak tanımlamıştır (Zhang, H., Gu, C.L., Gu, L.W. ve Zhang, Y., 2011, s.444).

Entropi yöntemi ÇKKV problemlerinde her bir kriterin uygun ağırlıklarını bulmak için uygulanmaktadır. Bu sayede araştırmada faydalı bilginin miktarı ölçülebilmektedir. Bu yöntem ile yapılan araştırmalar incelendiğinde yöntemin nitel bir özellik taşıdığı ve sağlıklı bilginin kalitesinin, boyutunun göstergesi olarak kullanılmaktadır.

Entropi yönteminin adımları aşağıda görülmektedir (Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. ve Gao, C., 2011, s2085-2091; Sun, 2014, s1589-1600);

1.Adım: Karar matrisi oluşturulur. Karar matrisi n kriterden m alternatiften oluşan $m \times n$ tipinde bir matristir. Burada a_{ij} ; terimleri i. alternatif bakımından j. kriterlerin değerini belirtir. Bu durumda A karar matrisi aşağıdaki gibidir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

2.Adım: Karar matrisi normalize edilir. Normalizasyon işlemi eşitlik (1) yardımı ile yapılır ve r_{ij} matrisi elde edilir.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}} \quad (1)$$

$$(i = 1, 2, 3, \dots, m, \quad j = 1, 2, 3, \dots, n)$$

3.Adım: Entropi değerleri (e_j) eşitlik (2) ile hesaplanır. Bu adım da e_j kriterin entropi değerini göstermektedir ve $0 \leq e_j \leq 1$ arasında yer almaktadır.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m r_{ij} \ln r_{ij}, \quad (2)$$

$$(k=1/\ln m, \quad 1 \leq j \leq n)$$

4.Adım: Bilginin farklılaşma derecesi (d_j) eşitlik (3) hesaplanır. Bu adımda elde edilen hesaplamalarda d_j derecesinin yüksek olması araştırmadaki kriterlerin arasındaki skorların farklılığının ve uzaklığının fazla olduğunu gösterir.

$$d_j = 1 - e_j \quad (3)$$

$$(j=1, 2, 3, \dots, n)$$

5.Adım: Entropi kriter ağırlıkları eşitlik (4) ile hesaplanır.

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{i=1}^n 1 - e_j} \quad (4)$$

3.2.2.Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi son yıllarda yapılan ekonomik, eğitim, bilimsel, sosyal ve kültürel alandaki araştırmalarda bulunan bulguların benzerlik ölçülerinin yapılmasında ve gruplandırılmasında sık kullanılan istatistiksel analiz yöntemlerinden birisidir (Fırat, Dursun, Aydoğdu, ve Dikbaş, 2013, s. 62-63).

Araştırmalarda birimlerin ve verilerin sınıflandırılmasında birden çok teknik kullanılabilir. Kümeleme analiz teknikleri iki grupta incelenmektedir. Hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri olarak ayrılmaktadır.

- **Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri**

Hiyerarşik kümeleme analizi araştırmadaki bulguları farklı aşamalarda bir araya getirerek ardışık biçimde kümeler belirlemeyi ve bu kümelerin elemanlarının uzaklık yâda benzerliklerine göre o kümenin elemanı olup olmadığını belirlemede kullanılan analizdir (Karaoğlan, 2018, s.23). Hiyerarşik kümeleme analizi yöntemleri arasında en çok; tek bağlantı, tam bağlantı, grup ortalama ve Ward yöntemi kullanılmaktadır (Öztürk, 2012, s.14-25).

- **Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri**

Çalışmada küme sayısına karar verilmiş ise hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemin en önemli özelliği küme sayılarının daha önceden belirlenmiş olmasıdır. Bu teknikte kullanılan veriler ve değişkenlerden çok birimlerin K adet kümede toparlanabilmesi amaçlanmaktadır.

Hiyerarşik olmayan kümeleme analizinde kullanılan yöntem, k-ortalama (K-means clusterin) yöntemidir. Bu yöntemde önceden küme sayısı belirlenmektedir. Çalışmada küme sayısının belirlenmesi araştırmacının önceden yapmış olduğu araştırmalar neticesindeki ön bilgisine ve tecrübesine dayanarak yapılmaktadır. Belirlenen küme sayısına istinaden her kümenin tipik bir gözlemi seçilir. Seçilen gözlemler etrafında da tek tek kümeler oluşturulur (Kangallı, Uyar ve Buyrukoğlu, 2014, s.104).

Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri; k-ortalama yöntemi ve en çok olabilirlik yöntemidir. Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden en çok kullanılanı ise K- Ortalama (k-means) yöntemidir.

K-Ortalama (k-means) Yöntemi

K-ortalama yöntemi hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yöntemlerinin içerisinde en fazla kullanılan yöntemdir. K-ortalama yönteminin amacı, başlangıçta belli k sayısındaki kümenin küme içi kareler toplamını minimize ederek n nesneyi k kümeyle bölmektir (Baynal ve Çalış, 2016, s. 21-23).

- **Küme Sayısının Belirlenmesi**

Çalışmada küme sayısının sağlıklı bir şekilde belirlenmesi için hiyerarşik kümeleme yönteminde küme sayısının belirlenmesi analiz sonuçlarına bağlı olarak belirlenirken, hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinde küme sayısı araştırmacı tarafından önceden belirlenmektedir. Kümeleme analizi sonucundan sağlıklı bir sonuç alabilmek için küme sayısının ne olacağı önem arz etmektedir. Küme sayısı 1 ile n arasında değişebilir ve kümeler içerisindeki gözlemler kümeleme analizine konu ile ilgili değişkenlerin bulgularda yer alıp almamasına göre değişebilmektedir (Alpar, 2011, s.323). Araştırmalarda küme sayısının belirlenmesi için, $k=(n/2)^{1/2}$ formülü sıklıkla kullanılmaktadır. Bu formülde k küme sayısını, n ise birim sayısını ifade etmektedir. Küçük çalışmalarda kullanılan bu yöntem çalışmanın büyük olması koşulunda sağlıklı sonuçlar vermemektedir.

4.KATILIM BANKACILIĞI AÇISINDAN İLLERİN KÜMELENMESİ

Bu çalışmada Türkiye'deki 81 il Katılım Bankacılığı açısından kümelenebilir çalışılmıştır. Türkiye'de aktif faaliyet gösteren altı katılım bankasının 2021 yılına ait 81 ilin; *tasarruf mevduatı*, *diğer mevduat*, *altın mevduatı*, *nakdi kredi* ve *gayri nakdi kredi* verilerine Bankacılık Düzenleme

ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) güncel raporlarından ulaşılarak veri matrisi oluşturulmuştur. (Fintürk, www.bddk.org.tr, Erişim; 02.02.2022).Veri matrisinde Entropi yöntemi ile kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra bu ağırlıklar verilere yansıtılarak SPSS programında hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yöntemlerinden K-ortalama (K-means) tekniği ile kümeleme analizi yapılmıştır. Çizelge 2.'de Türkiye'deki İllerin Katılım Bankacılığı açısından 2021 yılı Tasarruf Mevduatı, Diğer Mevduat, Altın Mevduatı, Nakdi Krediler, Gayrinakdi Krediler verileri görülmektedir.

Çizelge 2. Veri Matrisi

Şehir	Tasarruf Mevduatı-TL-(Max)	Diğer Mevduat-TL-(Max)	Altın Mevduatı-TL-(Max)	Nakdi Krediler-TL-(Max)	Gayrinakdi Krediler-TL-(Max)
ADANA	12.704.860	6.330.580	3.081.680	18.217.034	8.252.337
ADYAMAN	3.266.971	387.640	1.343.435	1.295.960	474.480
AFYONKARAHİSAR	5.618.255	1.621.984	2.010.854	2.943.194	596.477
AĞRI	1.228.253	162.297	415.537	482.275	72.843
AKSARAY	7.296.319	1.937.366	1.541.180	1.871.842	740.927
AMASYA	1.193.016	264.831	500.210	1.221.349	123.699
ANKARA	63.122.610	83.749.871	19.984.057	138.605.041	64.894.114
ANTALYA	16.535.011	11.368.583	4.052.796	17.895.347	6.057.366
ARDAHAN	121.797	13.728	39.222	49.086	17.249
ARTVİN	207.758	14.920	75.641	76.842	1.004
AYDIN	5.154.033	779.106	1.437.572	4.120.497	942.454
BALIKESİR	5.306.036	1.596.597	1.826.091	6.041.374	1.550.482
BARTIN	811.097	110.809	360.538	532.274	159.804
BATMAN	4.712.111	1.262.961	1.370.856	3.774.596	2.175.878
BAYBURT	246.477	5.656	79.244	100.285	3.552
BİLECİK	698.447	54.974	293.187	527.154	32.278
BİNGÖL	1.871.590	185.236	548.485	474.910	194.941
BİTLİS	859.688	185.409	404.879	449.180	509.123
BOLU	2.318.318	522.172	775.668	3.262.325	250.293
BURDUR	1.124.298	304.891	436.783	541.863	89.947
BURSA	35.467.085	15.404.230	8.755.921	38.947.297	11.316.092
ÇANAKKALE	1.672.210	197.092	624.651	666.484	139.909
ÇANKIRI	1.377.355	139.093	502.532	424.274	55.045
ÇORUM	2.445.109	1.737.953	1.528.522	6.658.413	823.128
DENİZLİ	6.686.454	3.603.516	2.143.920	9.438.134	3.684.767
DİYARBAKIR	9.102.203	2.346.374	3.131.415	5.734.270	3.141.910
DÜZCE	4.797.178	712.797	1.007.527	2.988.817	601.912
EDİRNE	1.147.885	116.650	294.019	991.851	144.777
ELAZIĞ	5.325.585	1.363.144	1.856.538	4.563.028	1.917.761
ERZİNCAN	3.571.709	346.847	1.388.751	970.280	224.300
ERZURUM	4.185.354	805.775	1.672.218	2.393.864	1.064.207
ESKİŞEHİR	6.573.607	1.812.797	1.127.525	4.099.311	1.125.988
GAZİANTEP	17.911.054	14.542.298	4.443.868	35.377.453	12.568.095
GİRESUN	2.115.294	489.690	679.665	1.234.140	442.135
GÜMÜŞHANE	1.014.734	27.842	292.877	269.769	19.362
HAKKARİ	206.222	14.864	99.903	103.918	5.457
HATAY	10.165.111	2.639.471	2.189.444	9.476.168	2.593.462
İĞDIR	261.475	27.269	100.700	148.080	5.250
İSPARTA	5.762.577	761.823	2.149.281	1.983.953	462.596
İSTANBUL	475.127.025	318.770.240	96.957.692	563.395.919	146.894.266
İZMİR	20.353.806	12.359.731	6.510.267	36.069.786	8.697.975
KAHRAMANMARAŞ	6.727.481	37.922.244	2.045.775	12.504.226	5.572.654

KARABÜK	2.144.288	698.170	794.961	2.239.968	1.614.030
KARAMAN	4.285.087	491.830	943.450	1.474.459	610.342
KARS	637.042	63.850	284.842	313.226	46.697
KASTAMONU	1.689.237	566.218	549.541	908.702	160.548
KAYSERİ	17.871.011	8.125.240	4.068.972	17.299.364	4.607.970
KIRIKKALE	1.846.985	158.375	769.951	575.865	88.841
KIRKLARELİ	686.882	135.239	206.421	1.412.480	156.026
KİRŞEHİR	1.393.053	147.290	368.698	1.753.673	674.787
KİLİS	666.659	63.622	140.371	195.174	160.643
KOCAELİ	22.024.656	12.737.131	7.216.826	35.390.405	8.247.473
KONYA	34.005.297	13.866.394	10.628.902	22.040.912	8.441.549
KÜTAHYA	3.622.603	918.257	1.567.132	1.420.632	187.823
MALATYA	6.671.697	1.030.274	2.353.835	3.758.233	919.058
MANİSA	5.392.650	2.415.540	1.814.976	5.665.380	1.399.736
MARDİN	2.505.178	647.635	899.663	2.226.680	471.412
MERSİN	15.416.244	4.479.485	2.286.680	9.623.716	3.709.866
MUĞLA	2.422.144	365.129	671.435	1.025.540	172.525
MUŞ	747.072	123.746	329.765	347.740	120.429
NEVŞEHİR	3.004.106	631.444	1.045.365	2.658.673	262.534
NİĞDE	1.496.962	227.152	562.003	705.631	191.235
ORDU	3.749.943	444.686	1.371.152	1.794.530	441.427
OSMANİYE	2.304.210	664.595	849.104	1.511.082	760.376
RİZE	3.604.563	749.761	1.349.153	2.688.555	891.086
SAKARYA	9.058.500	2.366.042	2.679.569	6.161.766	1.831.593
SAMSUN	8.467.910	4.372.566	2.566.990	5.733.898	1.561.885
SİİRT	1.866.244	432.746	660.876	5.826.710	736.341
SİNOP	389.494	22.877	132.404	144.776	21.116
SİVAS	7.389.235	1.307.291	2.425.530	2.414.041	559.110
ŞANLIURFA	9.842.408	2.137.936	2.467.835	5.962.033	1.979.830
ŞIRNAK	880.495	66.822	268.288	481.313	83.778
TEKİRDAĞ	4.304.447	1.842.538	1.287.681	4.243.310	1.570.641
TOKAT	2.143.794	232.131	831.234	1.061.196	226.060
TRABZON	8.620.679	1.951.018	2.422.305	5.691.204	4.148.006
TUNCELİ	123.716	6.370	62.405	51.195	11.517
UŞAK	3.734.306	738.255	959.413	1.599.399	531.967
VAN	4.472.947	561.636	1.518.811	1.986.520	739.165
YALOVA	5.743.142	554.438	839.831	1.547.688	685.972
YOZGAT	2.096.246	202.307	554.098	607.167	101.578
ZONGULDAK	2.638.999	670.437	997.019	849.361	1.009.511
MAX	475.127.025	318.770.240	96.957.692	563.395.919	146.894.266

Entropi yönteminin adımları uygulanarak ve Çizelge 3.'de görülen bölüm ağırlıkları hesaplanmıştır.

Çizelge 3. Kriter Ağırlıkları

	Tasarruf Mevduat	Diğer Mevduat	Altın Mevduatı	Nakdi Krediler	Gayrinakdi Krediler	
w _j	0,18	0,25	0,14	0,22	0,21	1

Kriter ağırlıkları incelendiğinde Katılım Bankacılığı açısından illerin kümelenmesinde %25 ile diğer mevduatın en yüksek öneme sahip olduğu görülmektedir. Diğerleri ise; nakdi krediler (%22), gayrinakdi krediler (%21), tasarruf mevduat (%18) ve altın mevduatı (%14) şeklinde sıralanmaktadır. Kriter ağırlıkları ile veri matrisi değerleri çarpılarak elde edilen ağırlıklandırılmış veri matrisi Çizelge 4.'de görülmektedir.

Çizelge 4. Ağırlıklandırılmış Veri Matrisi

Şehir	Tasarruf Mevduat (0,18)	Diğer Mevduat (0,25)	Altın Mevduatı (0,14)	Nakdi Krediler (0,22)	Gayrinakdi Krediler (0,21)
ADANA	2332704,639	1532049,223	460296,5873	3962436,767	1712416,151
ADIYAMAN	599839,621	93811,872	200662,8027	281887,7954	98457,83265
AFYONKARAHİSAR	1031552,453	392532,6473	300352,1565	640182,1569	123773,0413
AĞRI	225516,1781	39277,12669	62066,88007	104900,9511	15115,41878
AKSARAY	1339657,2	468857,5255	230199,0779	407149,4604	153747,4005
AMASYA	219046,4088	64091,1461	74714,10267	265658,9532	25668,38527
ANKARA	11589769,99	20268115,2	2984928,103	30148360,63	13465970,78
ANTALYA	3035948,201	2751284,834	605347,7868	3892465,75	1256944,714
ARDAHAN	22362,81446	3322,281959	5858,412537	10676,82978	3579,285018
ARTVİN	38145,87885	3610,75516	11298,15366	16714,11307	208,3368403
AYDIN	946317,9199	188549,6655	214723,6201	896260,5445	195565,626
BALIKESİR	974226,7755	386388,7973	272754,9438	1314075,742	321735,5785
BARTIN	148923,3045	26816,63328	53851,92849	115776,37	33160,41875
BATMAN	865177,8287	305646,3102	204758,5533	821022,6743	451509,5093
BAYBURT	45254,96867	1368,795656	11836,31745	21813,26396	737,0641999
BİLECİK	128239,9457	13304,13232	43792,01459	114662,7048	6697,904911
BİNGÖL	343637,5273	44828,54174	81924,72083	103298,9698	40451,58564
BİTLİS	157844,9653	44870,40908	60474,94288	97702,36731	105646,4912
BOLU	425660,0351	126369,6544	115858,0168	709597,2114	51937,50275
BURDUR	206429,2845	73785,9753	65240,29889	117862,0995	18664,61531
BURSA	6512014,592	3727942,557	1307832,272	8471532,831	2348166,187
ÇANAKKALE	307029,9101	47697,78525	93301,29135	144968,7532	29032,0707
ÇANKIRI	252892,389	33661,57959	75060,9293	92284,9953	11422,21252
ÇORUM	448939,7842	420598,0404	228308,4098	1448289,578	170804,668
DENİZLİ	1227681,554	872078,6857	320227,6224	2052914,277	764614,2569
DİYARBAKIR	1671230,628	567840,6185	467725,279	1247276,713	651967,7309
DÜZCE	880796,7482	172502,3757	150489,7458	650105,7401	124900,8408
EDİRNE	210760,0292	28230,20036	43916,28667	215740,2171	30042,21387
ELAZIĞ	977816,114	329891,3694	277302,6744	992516,6697	397948,4733
ERZURUM	655791,7327	83939,65114	207431,4484	211048,25	46543,77816
ERZURUM	768461,4148	195003,7694	249771,6306	520695,8899	220830,203
ESKİŞEHİR	1206962,024	438710,8661	168413,3036	891652,3199	233650,1814
GAZİANTEP	3288599,697	3519348,361	663760,4406	7695046,323	2607965,339
GİRESUN	388383,353	118508,7597	101518,4834	268441,1585	91746,02478
GÜMÜŞHANE	186312,5378	6737,978898	43745,7113	58678,19121	4017,746914
HAKKARİ	37863,85809	3597,202728	14922,05873	22603,4877	1132,364679
HATAY	1866388,263	638772,3547	327027,3361	2061187,156	538161,0343
İĞDIR	48008,71048	6599,308476	15041,10301	32209,28481	1089,410768
İSPARTA	1058051,021	184367,0461	321028,3707	431535,0299	95991,82168
İSTANBUL	87236775,16	77144858,51	14482131,41	122545783,5	30481560,99
İZMİR	3737106,719	2991150,3	972409,1023	7845637,563	1804889,072
KAHRAMANMARAŞ	1235214,409	9177475,751	305568,1482	2719828,313	1156363,672
KARABÜK	393706,8621	168962,5288	118739,7249	487221,551	334922,2214
KARAMAN	786773,1185	119026,6562	140918,8544	320713,5999	126650,1233
KARS	116965,5414	15452,19283	42545,55973	68130,64184	9689,945648
KASTAMONU	310156,1911	137029,1263	82082,45076	197654,2513	33314,80382
KAYSERİ	3281247,512	1966370,795	607763,9227	3762831,862	956185,1692
KIRIKKALE	339119,8705	38327,97242	115004,0944	125257,9673	18435,11278
KIRKLARELİ	126116,5277	32728,88184	30832,17006	307232,3785	32376,45801
KİRŞEHİR	255774,6559	35645,31686	55070,75074	381446,1988	140022,8998
KİLİS	122403,4379	15397,01507	20966,58065	42452,82924	33334,51697
KOCAELİ	4043886,924	3082484,013	1077944,621	7697863,548	1711406,838
KONYA	6243619,69	3355774,376	1587590,962	4794178,904	1751678,93
KÜTAHYA	665136,241	222225,2816	234075,4106	309005,5423	38974,55214
MALATYA	1224972,061	249334,2602	351581,6754	817463,5135	190710,7966

MANİSA	990129,7354	584579,3243	271094,7466	1232292,261	290454,7564
MARDİN	459968,8892	156732,6688	134378,5885	484331,2419	97821,20174
MERSİN	2830534,448	1084069,945	341551,0372	2093280,724	769822,4704
MUĞLA	444723,2433	88364,03625	100289,2056	223068,0034	35800,11292
MUŞ	137167,8491	29947,48713	49255,50482	75637,87615	24989,83799
NEVŞEHİR	551575,6964	152814,3218	156141,4365	578295,2179	54477,59365
NİĞDE	274853,1036	54972,53727	83943,84327	153483,724	39682,56539
ORDU	688516,7905	107617,4443	204802,7655	390333,1164	91599,10996
OSMANIYE	423069,7037	160837,1197	126826,8196	328679,5685	157783,2005
RİZE	661823,9659	181447,949	201516,8744	584794,9333	184906,416
SAKARYA	1663206,44	572600,4263	400235,088	1340262,534	380068,0262
SAMSUN	1554769,823	1058194,722	383419,6726	1247195,798	324101,7787
SİİRT	342655,9628	104727,8721	98712,05557	1267383,589	152795,7742
SİNOP	71513,92936	5536,410576	19776,58593	31490,62276	4381,713864
SİVAS	1356717,253	316374,5123	362290,4329	525084,6442	116019,1342
ŞANLIURFA	1807137,646	517397,0136	368609,3392	1296818,064	410828,2136
ŞIRNAK	161665,2817	16171,43977	40072,96371	104691,7038	17384,50578
TEKİRDAĞ	790327,7552	445908,4176	192335,0802	922973,9352	325918,7083
TOKAT	393616,1602	56177,4937	124157,6586	230823,6372	46908,99015
TRABZON	1582819,322	472161,4149	361808,7293	1237909,309	860739,5055
TUNCELİ	22715,15681	1541,589167	9321,152271	11135,56413	2389,855966
UŞAK	685645,7237	178663,4082	143303,1754	347889,6402	110386,7768
VAN	821265,58	135920,247	226857,9217	432093,3851	153381,7735
YALOVA	1054482,614	134178,2754	125441,7536	336641,8395	142343,8635
YOZGAT	384886,0018	48959,8555	82763,10922	132066,5507	21078,12705
ZONGULDAK	484539,3975	162250,9288	148920,2134	184746,8284	209480,4103

Çizelge 4.'de görülen ağırlıklandırılmış karar matrisine K-means kümeleme analizi yöntemi uygulanmış ve ortaya çıkan kümeler ve iller Çizelge 5 ve Çizelge 6.'da görülmektedir. Küme sayısı belirlenirken $k=(n/2)^{1/2}$ formülü kullanılmış ve küme sayısı 6 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 5. Küme Üyeliğinin Belirlenmesi

Sayı	İller	Küme	Uzaklık	Sayı	İller	Küme	Uzaklık
1	ADANA	3	978507,513	41	İZMİR	2	1245726,053
2	ADIYAMAN	4	243961,788	42	KAHRAMANMARAŞ	5	0,000
3	AFYONKARAHİSAR	4	511177,090	43	KARABÜK	4	288293,235
4	AĞRI	4	590973,486	44	KARAMAN	4	260040,356
5	AKSARAY	4	789481,262	45	KARS	4	698398,803
6	AMASYA	4	492863,285	46	KASTAMONU	4	446794,618
7	ANKARA	6	0,000	47	KAYSERİ	3	597643,390
8	ANTALYA	3	1050296,398	48	KIRIKKALE	4	501759,897
9	ARDAHAN	4	811186,517	49	KIRKLARELİ	4	568492,944
10	ARTVİN	4	795746,595	50	KIRŞEHİR	4	415242,044
11	AYDIN	4	529424,822	51	KİLİS	4	710164,394
12	BALIKESİR	4	941229,500	52	KOCAELİ	2	924511,794
13	BARTIN	4	637678,628	53	KONYA	2	2961891,599
14	BATMAN	4	528047,559	54	KÜTAHYA	4	238353,976
15	BAYBURT	4	787923,931	55	MALATYA	4	725546,098
16	BİLECİK	4	663750,089	56	MANİSA	4	936375,699
17	BİNGÖL	4	512454,209	57	MARDİN	4	163551,231
18	BİTLİS	4	627755,191	58	MERSİN	3	1591691,729
19	BOLU	4	308516,798	59	MUĞLA	4	356986,116
20	BURDUR	4	586099,159	60	MUŞ	4	671959,713
21	BURSA	2	2168667,313	61	NEVŞEHİR	4	144046,747
22	ÇANAKKALE	4	502758,685	62	NİĞDE	4	513966,040
23	ÇANKIRI	4	582623,549	63	ORDU	4	172829,407

24	ÇORUM	4	996683,480	64	OSMANIYE	4	253379,719
25	DENİZLİ	4	1918205,888	65	RİZE	4	119810,289
26	DİYARBAKIR	4	1478409,457	66	SAKARYA	4	1443498,372
27	DÜZCE	4	314070,513	67	SAMSUN	4	1514459,703
28	EDİRNE	4	538604,291	68	ŞİİRT	4	823983,530
29	ELAZIĞ	4	692400,741	69	SİNOP	4	760240,399
30	ERZİNCAN	4	327640,904	70	SİVAS	4	786521,235
31	ERZURUM	4	200000,258	71	ŞANLIURFA	4	1515836,300
32	ESKİŞEHİR	4	763480,447	72	ŞIRNAK	4	643496,372
33	GAZİANTEP	2	1701813,924	73	TEKİRDAĞ	4	559930,331
34	GİRESUN	4	334116,572	74	TOKAT	4	382052,937
35	GÜMÜŞHANE	4	660971,685	75	TRABZON	4	1458625,463
36	HAKKÂRI	4	791605,166	76	TUNCELİ	4	810655,414
37	HATAY	4	2101041,519	77	UŞAK	4	170719,210
38	İĞDIR	4	777832,713	78	VAN	4	238597,810
39	İSPARTA	4	485165,376	79	YALOVA	4	476587,955
40	İSTANBUL	1	0,000	80	YOZGAT	4	473219,336
				81	ZONGULDAK	4	341032,387

Çizelge 6. Küme Üyeleri

Küme1	İstanbul
Küme2	Bursa, Gaziantep, İzmir, Kocaeli, Konya
Küme3	Adana, Antalya, Kayseri, Mersin
Küme4	Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bartın, Batman, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, Isparta, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Kilis, Kütahya, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Sakarya, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Tunceli, Uşak, Van, Yalova, Yozgat, Zonguldak
Küme5	Kahramanmaraş
Küme6	Ankara

Kümeleme analizi sonucunda 81 il 6 kümeye ayrılmış ve İstanbul, Ankara ve Kahramanmaraş illeri ayrı birer kümede bulunarak diğer illerden ayrılmışlardır. Bursa, Gaziantep, İzmir, Kocaeli ve Konya bir başka kümeyi (Küme 2); Adana, Antalya, Kayseri ve Mersin de bir diğer kümeyi (Küme 3) oluşturmuşlardır. Diğer iller de son kümeyi oluşturmuşlardır. Küme sayısının belirlenmesinde illerin ekonomik, sosyal ve beşeri olmayan benzerliklerine göre sınıflandırma yapılmıştır. İllerin sınıflandırılmasında dini hassasiyetleri, sanayi yapıları, turizm gelirleri, Banka şubesi personel yaklaşımı vb. unsurlar etkilidir.

5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Katılım Bankacılığı küresel piyasalarda olduğu gibi ülkemizde de bankacılık sektöründe her geçen gün gelişim göstermektedir. Faizsiz finans ve bankacılık uygulamalarının gelişimi ve başlangıcı her ülkede farklılık göstermektedir. Ülkemiz gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde faize dayalı geleneksel bankacılık sisteminin alt yapısı 1950’li yıllardan itibaren sorgulanmaya başlanmıştır. 1970’li yıllardan itibaren de faizsiz bankacılık olan İslami bankacılık, ülkemizdeki ismi ile Katılım Bankacılığı gelişim göstermeye başlamıştır. Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde geleneksel bankacılık sistemine alternatif oluşturmuştur. Katılım bankaları kuruluş şemaları incelendiğinde reel sektörün fon talebini karşılayan kurumlardır.

Bankacılık Sektörü Yatırımcılar ve mevduatın son kullanıcıları arasında aracı olarak hareket ederler ve çok sayıda ticari faaliyette kolaylık sağlamaktadır (Kanwal, Lahore ve Nadeem, 2013, s.189). Katılım bankaları piyasadaki atıl durumdaki fonları toplayarak ileriye dönük finansal erişimi derinleştirmek, yerel tasarruf mevduatlarını harekete geçirerek bireysel ve ileriye dönük tüzel müşterilere uygun fiyatlı kredi sağlayarak ekonomik istikrarı yukarı yönlü teşvik etmeyi amaçlamalıdır (Gweyi ve Karanja, 2014, s.182-186). İslami bankacılık dünya genelinde genel olarak incelendiğinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde, “Orta Doğu ve Güney Asya ülkelerinde” yoğun olarak kabul gören bankacılık modelidir. Ayrıca son dönemde yaşanan küreselleşme hareketinin sonucu olarak verimliliklerini artırmak ve performanslarını yükseltmek, geleneksel bankacılık ile rekabet stratejisini dengelemek ve iyileştirmek için çaba sarf etmektedirler (Ariff, 1988, s.56). İslami bankacılık ve finansın mevcut uygulamasını bu bağlamda değerlendirmektedir. Hem İslami ekonomik sistemin orijinal vizyonu hem de bugün insan toplumunun karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek için neyin gerekli olduğuna dair artan farkındalık göz önünde bulunduruluyor (Sıddıqı, 2006, s.3-4). Ülkemizde hem geleneksel hem de İslami bankaların müşteri kitlesi, mevduatlardan elde edilen getirilere karşı hassastır. Günümüzde müşteri portföyü her iki banka türünde de yüksek getiri elde etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca İslami bankalar dini boyutta da odaklanabilir (Akhtar, Akhter ve Shahbaz, 2016, s.306-307).

Katılım Bankacılığı İslam dininin faizi yasaklamasından dolayı bankacılık işlemlerinde faiz yerine kar-zarar ortaklığına göre faaliyet gösteren bankalardır. Bu bankacılık modelinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve tüm dünya genelinde ilgi görmesinin en önemli sebebi; 2008 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altında bırakan mali kriz döneminde geleneksel bankacılık sistemine göre daha dayanıklı olmasıdır. 2019 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 döneminde dahi sermaye ve aktiflerinde küçülme değil yukarı ivmeli yükseliş gerçekleşmiştir. Katılım bankaları bundan dolayı geleneksel bankacılık sistemine rakip değil, sektörde tamamlayıcı konumda olup belirli konularda rekabet unsuru taşımamaktadır.

Bu çalışmada aktif olan 6 adet katılım bankasının iller bazında 2021 yılına ait “*Toplam Tasarruf Mevduatı, Diğer Mevduat, Altın Mevduatı, Nakdi Kredi, Gayrinakdi Kredi*” verilerinin Entropi yöntemi ile ağırlıkları hesaplanmıştır. Entropi yöntemi sonucunda Katılım Bankacılığı açısından diğer mevduat (%25) en yüksek ağırlığa sahip kriter olarak tespit edilmiştir. Diğer kriterler ise; toplam nakdi krediler (%22), gayri nakdi krediler (%21), tasarruf mevduatı (%18) ve toplam altın mevduatı (%14) şeklinde sıralanmıştır. Elde edilen bu ağırlıklar verilere yansıtılarak yapılan kümeleme analizi ile 81 il altı kümeye ayrılmıştır. Günümüzde sektörde rekabet koşullarının artmasında etken olup, kümelerin oluşumunda hizmete dayalı rekabet yarışı, müşterilerin demografik özellikleri, yaşam tarzları, istek ve ihtiyaçlarının önem arz etmesi de etkilidir. Çalışmada, 81 il altı kümeye ayrılmış ve İstanbul, Ankara ve Kahramanmaraş illeri ayrı birer kümede bulunarak diğer illerden ayrılmışlardır. Bursa, Gaziantep, İzmir, Kocaeli ve Konya bir başka kümeyi (Küme 2); Adana, Antalya, Kayseri ve Mersin de bir diğer kümeyi (Küme 3) oluşturmuşlardır. Diğer iller de son kümeyi oluşturmuşlardır. Kümelerin oluşumunda ekonomik ve dini etkenlerin yanı sıra son yıllarda izlenen devlet destekli ekonomik kalkınma politikaları da etken rol almıştır. Küme 1’ yer alan İstanbul’un ayrı bir kümede yer almasının en önemli nedeni, Türkiye’nin ticaret, iş, yatırım, finans ve turizmin en önemli merkezi yani başkenti olarak görülmesinden kaynaklıdır. İstanbul kozmopolittik bir şehir olmasının yanı sıra Türkiye’nin iş gücünün %20,3, İhracatının %50,6, İthalatının %54,6’sını oluşturması açısından önemlidir. Küme 2’de yer alan, Bursa, Gaziantep, İzmir, Kocaeli, Konya illerinin ikinci kümeyi oluşturmasının en önemli sebebi, şehir ekonomilerinin gelişimine katkı sağlayan faktörlerin benzer olmasından kaynaklanmaktadır. Bu şehirler, sivil mimarileri, kutsal mekânları, kış turizminde önemli yer alan

mekânlar vd. faaliyetler ile dört mevsim alternatif turizm sunarak ekonomiye katkı sağlamaktadır. Ayrıca şehirler gelişmiş imalat sanayisi ve ticareti ile de küresel bir çekim merkezi konumundadır. Küme 3'de yer alan, Adana, Antalya, Kayseri, Mersin illerinin oluşturmuş olduğu kümenin özelliği düşünüldüğünde, illerin ticaretinde ve sanayisinde yatırım ürünlerinin ve ağırlıklı olarak tarımın yer almasıdır. Ayrıca bu özelliklerinden dolayı diğer illere hammadde sağlamaları etkilidir. Küme 4'de yer alan, Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Aksaray vb. illerin coğrafi konumları, ekonomik geçim kaynakları, etnik nüfus özellikleri, dini vb. ekonomik yapılarını etkileyen unsurların benzerlik taşıması, kriter değerlerinin de birbirine yakın olması da bu şehirlerin aynı kümede yer almasının bir göstergesidir. Küme 5'de Kahramanmaraş tek başına yer almaktadır. İlin ekonomik kalkınmasının temelini tarım ve tarıma dayalı imalat sanayi, doğal maden kaynakları sanayisinin ticaretine dayanmaktadır. Nüfusun %80'ni ormancılık, hayvancılık, avcılıkla uğraştığından dolayı, dini etkenlerin ve ulaşımın da etkisi ile tek bir kümede yer almaktadır. Küme 6'da Ankara ili son küme olarak tek başına yer almaktadır. İlin genelinde dini hassasiyetin etkisi, başkent olması sebebi ile sık sık yabancı heyetlerin gelmesi ve yapılan karşılıklı anlaşmalar sonucunda Avrupa ülkeleri ve Amerika ile dış ticaretin üzerinde önemi gelişmeler sağlamaktadır. İlin ekonomik gelir kaynaklarının kökeni incelendiğinde tarım, hayvancılık ve bunun yanından ülkenin savunma sanayi ile ilgili en önemli yatırım kaynakları yer almaktadır. Eğitim sektöründe daha geniş imkânlar sağladığı için işgücünün mesleki hareketliliği artıran bir unsurdur. Ayrıca siyasi bir şehir olması finans sektöründe üzerinde etki oluşturmaktadır. Son yıllardaki gelişmeler incelendiğinde, Türkiye'de 2020 yılı itibari ile Katılım Bankacılığı sektöründe %7,2 paya sahiptir. Covid-19'un etkilerine rağmen %4 daha sermayesini artırmış ve 2021 yılı itibari ile %11 seviyelerinde bir gelişme göstermiştir. Halen istenilen seviyede değildir. Yapılan araştırma neticesinde illerde verilerin düşük olması, halen sektörde Katılım Bankacılığı algısının düşük olduğunu göstermektedir. Bunun en büyük nedenlerinin, müşterilerin geleneksel bankacılığa istinaden daha az güvenilir bulmaları, personelin yeterli bilgi seviyesinde olamamasından kaynaklandığı söylenebilir. Katılım Bankalarında çalışan personelin çoğunluğunun kökenin geleneksel bankacılık kökenli olmasından dolayı ortak bir lisanın olmaması, geleneksel bankacılık terimlerinin kullanılmaya devam edilmesi (faiz, repo, bono, kredi vb.) gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca personel bilgi seviyelerinin geliştirilmesi için üniversitelerde konferanslar düzenlenmelidir. Bilgi seviyesinin artırılması için, bankacılık, finans ve ekonomi dersleri verilen üniversitelerde lisans ve ön lisans bölümlerinde katılım bankacılığı ile alakalı derslere ayrı bir şekilde yer verilmelidir. Bu gibi nedenler müşterilerin katılım bankalarına bakış açısını olumsuz etkilemektedir. Sektörde sunmuş oldukları ürünlerin standartlarının belirlenmesi, ayrıca müşteri tarafından anlaşılabilir olması gerekmektedir. Devletin de desteği ile mikro kredi ürünlerine önem verilerek Finansal kapsayıcılık geliştirilmelidir.

Son olarak, Katılım Bankacılığı'nın Türkiye'de istenilen seviyeye ulaşabilmesi için bankacılık sektöründe payının artırılması, bireylerin farkındalık ve bilgi seviyelerinin artırılmasının önemli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akhtar, B., Akhter, W. ve Shahbaz, M. (2016). Determinants of deposits in conventional and islamic banking: a case of an emerging economy. *International Journal of Emerging Markets*, 12 (2), 296-309.

Alpar, R., (2011). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ariff, M., (1988). Islamic banking. *Asian-Pacific Economic Literature*, 2 (2), 48-64.

- Bahar, O. ve Erdoğan, E. (2011). 1994 ve 2000 Krizleri sonrasında Türkiye’de uygulanan finansal regülasyon politikaları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 26-44. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23513/250526>
- Baynal, K. ve Çalış, A. (2016). Veri madenciliğinde kümeleme analizi ile bankacılık sektöründe bir uygulama. *Beypkent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9 (1), 13-41. DOI: 10.20854/bujse.258168
- Ertuğrul, A. ve Zaim, O. (1996). *Türk bankacılığında etkinlik: tarihi gelişim kantitatif analiz*. Ankara: İşletme ve Finans Yayınları.
- Fırat, M., Dursun, Ö.F., Aydoğdu, M. ve Dikbaş, F. (2013). Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi ile Türkiye akarsularındaki askı maddesi konsantrasyonu ve miktarının sınıflandırılması. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 61-67 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlisfen/issue/3702/49000>
- Fin Türk, *2021 yılı Türkiye’deki İllerin Tasarruf Mevduatı, Diğer Mevduat, Altın Mevduatı, Nakdi Krediler, Gayrinakdi Kredilerin Katılım Bankacılığındaki Bulguları*, www.bddk.org.tr, Erişim Tarihi: 02.02.2022)
- Gweyi, M.O. ve Karanja, J., 2014. Effect of financial leverage on financial performance of deposit taking savings and credit co-operative in Kenya. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, Human Resource Management Academic Research Society, International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 4 (2), 176-184.
- <https://www.tbb.org.tr/>, Banka_Calisan_ve_Subesayilari-Aralik_2021.pdf (tbb.org.tr) Erişim Tarihi : 01.05.2022
- Kangallı, S., Uyar, U. ve Buyrukoğlu, S. (2016). OECD Ülkelerinde ekonomik özgürlük: bir kümeleme analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 95-109. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uaifd/issue/21601/231994>
- Karaoğlan, Y. (2018). *Farklı Kümeleme analizi yöntemleri ile Türkiye'deki İllerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerine Göre Sınıflandırılması ve Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonometri Ana Bilim Dalı, Sivas.
- Kanwal, S., Lahore, P. & Nadeem, M. (2013). The impact of macroeconomic variables on the profitability of listed commercial banks in Pakistan, *European Journal of Business and Social Sciences*, 2 (9), 186-201.
- Keskin, E., İnan, E.A., Mumcu, M., Erdönmez, P., Erdönmez, Kılınç, G., Özaktan, A., Yavuz, M. ve Kıranda A. (2008). *50. Yılında Türkiye bankalar birliği ve Türkiye’de bankacılık sistemi, 1958-2007*, Yayın No: 262, <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/808/2tbb50yil.pdf>.
- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. and Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and TOPSIS method in safety evaluation of coal mines. *Procedia Engineering*, 26 (2011), 2085-2091.
- Özsoy, İ. , Görmez, B. ve Mekik, S. (2013). Türkiye’de katılım bankalarının tercih edilme sebepleri: ampirik bir tetkik. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20 (1), 187-206. Retrieved from

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13698/165803>

- Öztürk, F., (2012). *Kümeleme Analizi Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı, İstanbul.
- Siddiqi, M.N. (2006). Islamic banking and finance in theory and practice: A Survey of state of the Art. *Islamic Economic Studies* 13(2): 1- 48.
- Sun, C.C. (2014). Combining grey relation analysis and entropy model for evaluating the operational performance: an empirical study. *Quality & Quantity*, 48 (3), 1589-1600.
- Şahin, Y. (2019). *Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankalarının Mevduat Bankalarıyla Mukayeseli Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi ve Finans Anan Bilim Dalı, İstanbul.
- TKBB, (2020), *Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu 2021-2025*, İstanbul.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın doğuşu ve Türk bankacılık sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 107-117. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niguiibfd/issue/19762/211698>
- Zhang, H., Gu, C.L., Gu, L.W. ve Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy – A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management, Elsevier*, 32(2), 443-451.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE FİNANSAL VE EKONOMİK BÜTÜNLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi, İLKAY ŞENDENİZ-YÜNCÜ¹

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

- ORCID ID: 0000-0002-6065-4204

ÖZET

Bu çalışmada uluslararası finansal bütünleşmenin ve uluslararası ekonomik bütünleşmenin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Mevcut literatür, uluslararası bütünleşmenin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki rolü konusunda bir fikir birliğine sahip değildir. Bazı araştırmalar uluslararası bütünleşmenin gelişmekte olan ülkelere sermaye akışını kolaylaştırdığını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi artırdığını iddia ederken, bazıları da bütünleşmenin aslında sermayesi kıt ülkelere, daha iyi finansal kurumlara sahip olan sermayesi bol ülkelere doğru sermaye çıkışına neden olabileceğini ve dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumsuz etki yapabileceğini iddia etmektedirler. Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırım ve gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) payı olarak ihracat ve ithalat hacimlerinin toplam değeri olan ticari açıklık değişkenleri, sırasıyla, finansal bütünleşmenin ve ekonomik bütünleşmenin göstergeleri olarak kullanılmıştır. Analizler, gelişmekte olan piyasalar için, 2000-2020 yılları arasında, ülkelere has gözlenemeyen özelliklerden dolayı oluşabilecek hataları yok edebilen ve tüm açıklayıcı değişkenlerin potansiyel içselliğini kontrol edebilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) dinamik panel veri tekniği ile yapılmıştır. Sonuçlar, hem doğrudan yabancı yatırımın hem de ticari açıklığın gelişmekte olan piyasaların ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu ve anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir. Finansal sektör gelişme göstergeleri, diğer bir deyişle, bankacılık sektöründeki gelişmeler ve hisse senedi piyasalarındaki gelişmeler için kullanılan göstergeler kontrol değişkenleri olarak analizlere dahil edildiğinde ise, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi halen anlamlı iken, doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi önemini kaybetmektedir. Ayrıca bulgular, tüm modellerde enflasyonun gelişmekte olan piyasaların ekonomik büyümeleri üzerinde olumsuz ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belgelemektedir.

Anahtar Kelimeler : Finansal bütünleşme, Ekonomik bütünleşme, Ekonomik büyüme.

EFFECTS OF FINANCIAL AND ECONOMIC INTEGRATION ON ECONOMIC GROWTH IN EMERGING MARKETS

ABSTRACT

In this study the effects of international financial integration and international economic integration on economic growth of emerging markets are investigated. Existing literature does not have a consensus on the role of international integration on the economic growth of developing countries. While some research argue that international integration makes capital flow to developing countries easier, and thus boosts economic growth, some others state that integration may actually induce a capital outflow from capital-scarce countries to capital-abundant countries with better financial institutions, and thus may have negative effects on economic growth of developing countries. In this study foreign direct investment and trade openness, which is the total value of exports and imports volumes as a share of gross domestic product (GDP), are used as measures for financial integration and economic integration respectively. The analyses are conducted for emerging markets for a period of 2000-2020 by using Generalized Method of Moments (GMM) dynamic panel data technique, which makes it possible to remove any bias created by unobserved country-specific effects, and to control for the potential endogeneity of all explanatory variables. Results show that both foreign direct investment and trade openness have positive and significant effects on economic growth in emerging markets. When financial sector development indicators, namely, banking sector development and stock market development indicators are included as control variables in the analyses, while the positive effect of trade openness on economic growth is still documented to be significant, the effect of foreign direct investment on economic growth loses its significance. Findings also document that inflation has significant and negative effect on economic growth in emerging markets in all models.

Keywords: Financial integration, Economic integration, Economic growth.

1. GİRİŞ

Uluslararası finansal bütünleşme ve uluslararası ekonomik bütünleşme özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde etki göstermektedir. Finansal bütünleşme, ülkelerin finans piyasalarının birbirine yaklaşması ve sınır ötesi finansal hizmetlerin engeller olmaksızın sürdürülebilmesidir. Ekonomik bütünleşme ise uluslararası ticaret engellerinin azaltılmasıdır. Hummels *vd.* (2001) ve Yi (2003) ekonomik bütünleşmenin bir göstergesi olarak artan uluslararası ticaret hacminin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri olduğunu öne sürmektedir. Lee *vd.* (2017) ticari açıklığın bilgi transferi ve doğrudan yatırıma erişim yoluyla ekonomik büyümeyi artıracığını belgelemektedir. Giannetti *vd.* (2002) uluslararası ticaret ortaklarının finansal olarak da bütünleştiğinden ve dolayısıyla ekonomik bütünleşme ile finansal bütünleşme arasında yakın

bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Benzer şekilde, Lane ve Milesi-Ferretti (2003) mal ve hizmet ticaretinin varlık ticareti ile bağlantısını araştırmakta ve artan ticari açıklığın uluslararası finansal bütünleşmeye olan katkısından bahsetmektedir. Söz konusu araştırmada, ticaretin, ticari krediler, nakiye masrafları ve ihracat sigortası gibi ilgili finansal işlemleri gerektirmesi sebebiyle finansal bütünleşmeye katkısı olacağı belirtilmektedir. Ayrıca ticari açıklık, sınır ötesi finansal işlemler yapma isteğini artırmaktadır. Vo ve Daly (2007) ticari açıklığın uluslararası finansal bütünleşme ve ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bir başka çalışmada, Chambet ve Gibson (2008) artan ithalat ve ihracat hacmi ile finansal bütünleşme arasındaki pozitif ilişkiyi göstermekte ve uluslararası ticareti finansal piyasalara bağlayan bağlantıları tartışmaktadır.

Uluslararası finansal bütünleşmenin önemli bir parçası, ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlardır. Gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, finansal servis sektöründe ve özellikle bankacılık sektöründe yoğunlaşmıştır. Galindo *vd.* (2002) ülkelere yabancı banka girişlerinin, ekonomik bütünleşme ve farklı sektörlerde doğrudan yabancı yatırım yardımıyla sağlandığını göstermiştir. Finansal bütünleşme literatüründe genel varsayım finansal bütünleşmenin finansal olarak daha az gelişmiş ülkelerde finansal gelişmeyi teşvik ettiği yönündedir. Ayrıca finansal bütünleşme sayesinde bütünleşme bölgesindeki ülkelerin finansal gelişmişlik derecelerinin mümkün olduğunca birbirine yaklaşacağı ve finansal olarak daha az gelişmiş olan ülkelerin gelişmiş ülke standartlarını yakalayacağı varsayılmaktadır. Finansal bütünleşme finansal piyasaların gelişmesinde başlıca iki şekilde etkili olmaktadır. İlk olarak finansal bütünleşmenin, finansal olarak daha az gelişmiş ülkelerin piyasalarının ve finansal araçlarının verimliliğini artırması beklenmektedir. Finansal bütünleşmenin yabancı kurumların gelişmekte olan ülke piyasalarına girişini kolaylaştırması ile yerel kurumlar kendilerini daha rekabetçi bir ortamda bulmaktadırlar. İkinci olarak, kurallar gereği finansal bütünleşme yönetmeliklerde ve finansal piyasa denetimlerinde iyileştirmeyi gerekli kılmaktadır. Bankacılık denetleme, kurumsal yönetim, muhasebe standartları ve denetim prosedürlerinin yeniden düzenlenmesi ve iyileştirilmesi, gelişmekte olan ülke finans piyasalarını kuvvetlendirmektedir. (Gianetti *vd.*, 2002; Volz, 2004). Türkiye’de bankacılık sektörüne yabancı bankaların girişini ve etkilerini inceleyen araştırmalar Türkiye’deki yabancı bankaların banka yönetim sistemine planlama, kredi değerlendirme ve pazarlama ve istihdam ana başlıklarında katkıda bulduklarını ve piyasanın oluşan rekabetçi ortamdan faydalandığını belirtmişlerdir (Pehlivan ve Kirkpatrick, 1992; Denizer, 2000).

Mevcut literatür incelendiğinde finansal bütünleşmenin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinde oynadığı rolün henüz açığa kavuşturulamadığı görülmektedir¹. Kose *vd.* (2003) uluslararası finansal bütünleşmenin iki önemli faydasını sermayenin küresel dağılımı ve uluslararası risk paylaşımı olarak özetlemiş, ve gelişmekte olan ülkelerin finansal bütünleşmeden daha fazla fayda sağlayacaklarını bildirmişlerdir. Obstfeld (1994), Acemoglu ve Zilibotti (1997) finansal bütünleşmenin risk paylaşımını iyileştirerek üretim, sermaye dağılımı ve ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler sağladığı, ve özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere

¹ Bkz. Edison *vd.* (2002).

sermaye akışını kolaylaştırdığı yönünde bulgular elde etmişlerdir. Klein ve Olivei (2000) ve Levine (2001) finansal bütünleşmenin finansal hizmetlerde rekabeti artırarak yerli finansal sistem fonksiyonlarının iyileştirilmesini sağladığı ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesine yardımcı olduğu görüşündedirler. Bu görüşlerin aksine finansal bütünleşmenin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerinden söz eden araştırmalar da mevcuttur. Boyd ve Smith (1992) çalışmalarında finansal bütünleşmenin finansal sistemleri zayıf olan ülkelere çok gelişmiş ülkelere doğru sermaye akışına neden olduğunu göstermektedirler. Bu görüşe göre finansal bütünleşme sonucu artan rekabet ve yeni ürün maliyetleri yerli finansal kurumların sektör dışında kalmalarına neden olabilmektedir. Yabancı finans kurumlarının gelişmekte olan ülkelere girişleri ile getirdikleri standartlar, gelişmiş risk yönetimi ve denetim kalitesi göz ardı edilmemekle birlikte, oluşan rekabet ortamı yerel bankalara ekstra bir maliyet getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelere üretim ve yatırımların büyük bir kısmı doğrudan yabancı yatırımdan yararlanmayan özel ve küçük işletmelerde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu ülkelere yabancı yatırımların ülke ekonomisine katkısı halen tartışılmaktadır. Volz (2004) bir ülkedeki bankacılık sektöründe yabancı bankalar yoğun ve dominant olmaya başlarsa bu bankaların kredi ve diğer hizmetlerinden daha ziyade büyük firmaların faydalanacağını ve küçük ve orta büyüklükteki firmaların fon bulmada zorlanacaklarını savunmaktadır. Küçük ve orta büyüklükteki firmaların ekonomik kalkınmada büyük rolleri olmasından ötürü bu durum gelişmekte olan ülkeler için dezavantaj olacaktır. Sermaye piyasaları az gelişmiş olan gelişmekte olan ülkelere şirketler yatırımlarını finanse etmek için çoğunlukla banka kredilerine yönelmektedirler (Booth *vd.*, 2001; Giannetti, 2003; Giannetti ve Ongena, 2009). Yerli bankalarla karşılaştırıldığında yabancı sermayeye kolay erişimleri olan yabancı bankalar firmalar için değerli bir finansman kaynağı olmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede bankalar kredilerini verimli olmayan firmalara kullandırabilmekte, bu sebeple karlı olması muhtemel genç firmalar kredi sıkıntısı çekmektedirler. Bir görüşe göre yabancı bankalar gelecek vadeden projeleri destekleme eğilimindedirler. (Laeven, 2001; La Porta *vd.*, 2003; Giannetti ve Ongena, 2009, 2012).

Bu çalışmada uluslararası finansal bütünleşmenin ve uluslararası ekonomik bütünleşmenin küçük ve orta ölçekli firmaların yoğunlukta olduğu gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri araştırılmaktadır.

2. VERİ

Uluslararası finansal bütünleşme göstergesi olarak doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranı (DYY), ekonomik bütünleşmenin göstergesi olarak da ihracat ve ithalat hacim toplamının GSYİH'a oranı, yani ticari dışa açıklık (TDA) kullanılmaktadır. Reel ekonomiyi logaritmik reel kişi başı GSYİH (LNKGSYİH) temsil etmektedir. Analizlerde yıllık enflasyon (ENF), ve finansal gelişme göstergeleri olarak özel sektöre verilen kredilerin GSYİH'ya oranı (BAN) ile hisse senedi piyasası değerinin GSYİH'ya oranı (HİSSE) kontrol değişkenleri olarak kullanılmaktadır². Veri

² Hung (2003) içsel büyüme modelinde enflasyonun finans sektörü ile ekonomik büyüme ilişkisinde önemli bir etken olduğunu göstermiştir.

setindeki ülkeler, Morgan Stanley Capital International (MSCI) Gelişmekte olan Piyasalar Endeksi'nde listelenen 23 gelişmekte olan ülkeyi kapsamaktadır³. Veri aralığı 2000-2020'dir. Veri kaynağı, Dünya Bankası veri tabanıdır ("World Bank World Development Indicators" ve "Financial Structure Database").

Değişkenlere ait istatistikler ve korelasyon matrisi sırasıyla Çizelge 1 ve Çizelge 2'de gösterilmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon değerleri bağımsız değişkenleri aynı regresyon modelinde kullanmaya engel olacak düzeyde yüksek değildir.

Çizelge 1. Değişkenlere ait istatistikler

	LNKGSYİH	DYY	TDA	ENF	BAN	HİSSE
Ortalama	8.987	3.158	77.252	4.642	56.950	35.590
Medyan	9.042	2.434	63.540	3.620	49.320	18.195
Maksimum	11.084	54.169	220.407	54.915	156.310	372.260
Minimum	6.630	-15.708	22.106	-4.863	11.610	0.760
Std. Sapma	0.907	5.123	41.573	5.496	32.412	45.737
Gözlem sayısı	376	376	376	376	376	376

Çizelge 2. Korelasyon matrisi

	LNKGSYİH	DYY	TDA	ENF	BAN	HİSSE
LNKGSYİH	1.000	0.047	0.345	-0.196	0.233	0.110
DYY	0.047	1.000	0.177	-0.021	-0.018	-0.071
TDA	0.345	0.177	1.000	-0.236	0.332	0.014
ENF	-0.196	-0.021	-0.236	1.000	-0.308	-0.044
BAN	0.233	-0.018	0.332	-0.308	1.000	0.407
HİSSE	0.110	-0.071	0.014	-0.044	0.407	1.000

3. YÖNTEM VE ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışmada zaman serisi ve kesit regresyon yöntemlerini birleştiren dinamik panel veri modeli kullanılmaktadır. Kesit regresyon yönteminde ülkelere has gözlenemeyen etkiler hata teriminin içinde yer almakta ve bu durum katsayı tahminlerinde yanlış sonuçlara sebep olmaktadır. Bu çalışmada ülkelere has gözlenemeyen özelliklerden dolayı oluşabilecek hatalar GMM ile tahmin

³ Veri setindeki ülkeler: Birleşik Arap Emirlikleri, Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, Katar, Kolombiya, Kuveyt, Macaristan, Malezya, Meksika, Mısır, Peru, Polonya, Suudi Arabistan, Şili, Tayland, Türkiye, Yunanistan.

edilen dinamik panel veri modelleri sayesinde engellenmektedir. Zaman serisi yönteminin dezavantajı olan eşzamanlılık problemi de dinamik panel metodu ile engellenebilmektedir. Dinamik panel GMM eşzamanlılık, içsellik ve ihmal edilen değişkenler sebebiyle meydana gelebilecek yanlı sonuçları bertaraf etmektedir.

Dinamik panel veri modeli aşağıdaki gibidir:

$$y_{i,t} - y_{i,t-1} = (\alpha_1 - 1)y_{i,t-1} + \beta_1'X_{i,t} + \eta_{li} + \varepsilon_{li,t} \quad (1)$$

Modelde y logaritmik reel kişi başı GSYİH'yı, X doğrudan yabancı yatırım, ticari dışa açıklık, ve kontrol değişkenlerini, diğer bir deyişle açıklayıcı değişkenleri, η ülkelere has gözlenemeyen etkileri, ε hata terimini, i ve t ise ülke ve zamanı temsil etmektedir. Bu modelle finansal ve ekonomik bütünleşmenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri gözlenmektedir. Yukarıdaki denklem aşağıdaki şekilde yeniden yazılabilir:

$$y_{i,t} = \alpha_1 y_{i,t-1} + \beta_1'X_{i,t} + \eta_{li} + \varepsilon_{li,t} \quad (2)$$

Ülkelere has etkileri yok etmek üzere Holtz-Eakin *vd.* (1988), Arellano ve Bond (1991) ve Arellano ve Bover (1995) tarafından geliştirilen ilk-fark yöntemi uygulanmaktadır. Bu yöntem sonrasında model aşağıdaki şekilde yazılabilmektedir:

$$y_{i,t} - y_{i,t-1} = \alpha_1(y_{i,t-1} - y_{i,t-2}) + \beta_1'(X_{i,t} - X_{i,t-1}) + (\varepsilon_{li,t} - \varepsilon_{li,t-1}) \quad (3)$$

Modeldeki açıklayıcı değişkenlerde oluşabilecek olan içsellik problemi enstrüman kullanımı ile engellenebilmektedir. $\varepsilon_{li,t} - \varepsilon_{li,t-1}$ hata teriminin $y_{i,t-1} - y_{i,t-2}$ değişkeni ile olan korelasyonu problem yaratmaktadır. Bu problemin bertaraf edilmesi için gecikmeli açıklayıcı değişkenler enstrüman olarak kullanılmaktadır. Enstrümanların geçerliliği Sargan testi ile sınanmıştır. Ayrıca hata terimlerinin seri korelasyon oluşturmaması ve açıklayıcı değişkenlerin de gelecek hata terimleri ile korelasyon oluşturmaması önemli iki varsayımdır. Bu sebeple aşağıdaki moment denklemleri kullanılmıştır:

$$E[y_{i,t-s}(\varepsilon_{li,t} - \varepsilon_{li,t-1})] = 0, s \geq 2; t = 3, \dots, T, \quad (4)$$

$$E[X_{i,t-s}(\varepsilon_{li,t} - \varepsilon_{li,t-1})] = 0, s \geq 2; t = 3, \dots, T, \quad (5)$$

DYY ve TDA'nın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri dinamik panel GMM ile incelenmiş ve bulgular Çizelge 3'te sunulmuştur. Bulgular DYY ve TDA'nın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir. Bankacılık sistemindeki gelişmelerin kontrol değişkeni olarak analize girdiği modelde ise TDA'nın etkisi aynen devam etmekte iken, DYY'ın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde bir miktar azalma gözlenmiştir. Son

modelde diğer bir finansal gelişme göstergesi olarak hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin de analizlere eklenmesi sonucu TDA'nın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi aynen devam ederken DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu gözlenmiştir. Enflasyon ise her modelde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki etmektedir.

Çizelge 3. Dinamik panel GMM bulguları

Bağlı Değişken: LNKGSYİH			
Model	(1)	(2)	(3)
LNKGSYİH (-1)	0.918*** (0.010)	0.916*** (0.009)	0.927*** (0.027)
DYY	0.055** (0.026)	0.054* (0.029)	0.025 (0.030)
TDA	0.171*** (0.006)	0.171*** (0.010)	0.147*** (0.019)
ENF	-0.298*** (0.005)	-0.302*** (0.014)	-0.288*** (0.016)
BAN		-0.003 (0.014)	0.044 (0.036)
HİSSE			0.006*** (0.001)
J-istatistik	13.437	22.139	23.811
Olasılık (J-istatistik)	0.858	0.333	0.203
Gözlem sayısı	364	360	337

*** %1 anlamlı; ** %5 anlamlı; * %10 anlamlı.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmada 23 gelişmekte olan ülkede, 2000-2020 yılları arasında, finansal ve ekonomik bütünleşmeyi temsil eden doğrudan yabancı yatırım ve ticari dışa açıklık değişkenlerinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yöntem olarak zaman serisi ve kesit regresyon yöntemlerini birleştiren GMM dinamik panel veri modeli kullanılmıştır. Sonuçlar, hem doğrudan yabancı yatırımın hem de ticari açıklığın gelişmekte olan piyasaların ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu ve anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir. Finansal sektör gelişme göstergeleri, diğer bir deyişle, bankacılık sektöründeki gelişmeler ve hisse senedi piyasasındaki gelişmeler için kullanılan göstergeler kontrol değişkenleri olarak analizlere dahil edildiğinde ise, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi halen anlamlı iken, doğrudan yabancı yatırımın

ekonomik büyüme üzerindeki etkisi önemini kaybetmektedir. Bulgular, enflasyonun gelişmekte olan piyasaların ekonomik büyümeleri üzerinde olumsuz etkisini belgelemektedir.

KAYNAKÇA

Acemoglu, D., Zilibotti, F. Was Prometheus unbound by chance? Risk diversification, and growth, *Journal of Political Economy*, 105: 709–751, 1997.

Arellano, M., Bond, S. Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations, *Review of Economic Studies* 58: 277–297, 1991.

Arellano, M., Bover, O. Another look at the instrumental-variable estimation of error-components models, *Journal of Econometrics* 68: 29-52, 1995.

Booth, L.V., Aivazian, A., Demirguc-Kunt, A., Maksimovic, V. Capital Structures in Developing Countries, *Journal of Finance* 56, 87-130, 2001.

Boyd, J.H., Smith, B.D.. Intermediation and the equilibrium allocation of investment capital: implications for economic development, *Journal of Monetary Economics* 30: 409–432, 1992.

Chambet, A., Gibson, R. Financial integration, economic instability and trade structure in emerging markets, *Journal of International Money and Finance*, 27(4): 654-675, 2008.

Denizer, C. Foreign entry in Turkey's banking sector, 1980–97, Policy Research Working Paper, 2462, 2000.

Edison, H.J., Levine, R., Ricci, L., Slok, T. International financial integration and economic growth, *Journal of International Money and Finance* 21: 749-776, 2002.

Galindo, A. J., Micco, A. ve Serra, C.M. *Determinants of Cross-Border Banking Activity: The Role of Economic and Legal Relationships*, Inter-American Development Bank, Washington, DC. Mimeo, 2002.

Giannetti, M. Do Better Institutions Mitigate Agency Problems? Evidence from Corporate Finance Choices, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 38, 185-212, 2003.

- Gianetti, M., Guiso, L., Jappelli, T., Padula, M., Pagano, M. Financial market integration, Corporate Financing and Economic growth, European Commission Economic Papers No. 179, Brussels, 2002.
- Giannetti, M., Ongena, S. Financial Integration and Entrepreneurial Activity: Evidence from Foreign Bank Entry in Emerging Markets, *Review of Finance*, vol. 13, issue 2, 181-223, 2009.
- Giannetti, M., Ongena, S. Lending by Example: Direct and Indirect Effects of Foreign Bank Presence in Emerging Markets, *Journal of International Economics*, vol. 86(1), pages 167-180, 2012.
- Holtz-Eakin, D., Newey, W., Rosen, H.S. Estimating vector autoregressions with panel data, *Econometrica* 56 (6): 1371–1395, 1988.
- Hummels, D. Ishii, J., Yi, K. The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade, *Journal of International Economics*, vol. 54, no. 1: 75-96, 2001.
- Hung, F. Inflation, Financial Development, and Economic Growth, *International Review of Economics and Finance* 12: 45–67, 2003.
- Klein, M., Olivei, G. *Capital account liberalization, financial depth, and economic growth*, Unpublished, Somerville, MA: Tufts University, 2000.
- Kose, M.A., Prasad E.S., Terrones M.E. Financial integration and macroeconomic volatility, IMF Working Paper, 2003.
- La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Zamarripa, G. Related Lending, *Quarterly Journal of Economics* 128, 231-268, 2003.
- Laeven, L. Insider Lending and Bank Ownership: The Case of Russia, *Journal of Comparative Economics* 29, 207-229, 2001.
- Lane, P.R., Milesi-Ferretti, G.M. International Financial Integration. Institute for International Integration Studies Discussion Paper, 2003.
- Lee, P. L., Chin, L., Law, S. H., Azman-Saini, W. N. W. Do integrated economies grow faster? Evidence from domestic equity holdings, *Economics Bulletin* 37, no. 4, 2905-2916, 2017.
- Levine, R. International financial liberalization and economic growth, *Review of International Economic* 9: 688–702, 2001.
- Obstfeld, M. Risk-taking, global diversification, and growth, *American Economic Review* 84: 1310–1329, 1994.

Pehlivan, H., Kirkpatrick, C. The impact of transnational banks on developing countries' banking sector: An analysis of the Turkish experience, 1980-89, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 19, No. 2: 186-201, 1992.

Vo, X.V., Daly, K.J. The determinants of international financial integration, *Global Finance Journal*, 18 (2): 228-250, 2007.

Volz, U. European financial integration and the financing of local businesses in the new EU member states, Working Paper No 89, European Bank for Reconstruction and Development, 2004.

Yi, K.M. Can Vertical Specialization Explain the Growth of World Trade? *Journal of Political Economy*, vol. 111, no. 1: 52-102, 2003.

ATTİKA'DA SİYASAL KATILIMIN İÇ VE DIŞ ETKENLERİ

YL ÖĞRENCİSİ, OKAN MEMİLOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

<https://Orcid.Org/0000-0002-6703-8631>

ÖZET

Antik Atina'da yurttaş kavramı, siyasal hak sahiplerini ifade etmektedir. Yurttaşlık Oikos olarak ifade edilen zorunluluklar alanının üzerinde yükselmektedir. Oikos Yunan Karanlık Çağı ve Arkaik Dönemi de içine alan Yunan toplumunun temel birimidir. Sosyal hayatın neredeyse bir mekâna hapsediği, insanların üretim ve tüketim için varoluşsal ihtiyaçlarının bir arada giderildiği bir birim olarak incelemeye değerdir. Yunan'da uygarlık Oikos'un etrafında şekillenmiş ayrıca Oikos'un bir tür çiftlik şeklindeki idaresi ve fonksiyonelliği ekonomi (oikonomia) olarak ifade edilen modern bilim alanının da temellerini atmıştır. Yunan Polisi kamusal alan olarak tanımlanmakta olup Oikos'un sistem ve karakterinin üzerine inşa edilen bir yapıdır. Bu noktada Oikos'un Polisi birçok açıdan beslediği söylenebilmektedir. Atina'daki yurttaşlar kentin idaresine katkı koymaktadır ancak Atina'da halk terimi tüm kesimleri kuşatmamaktadır. Atina'da yurttaşlık kavramının kapsadığı kesimlerin artmasına neden olan önemli etkenlerden biri de Pers saldırılarıdır. MÖ 499 ile MÖ 449 arasında geçen elli yıl Pers İmparatorluğu ile Yunan kent devletleri arasında zaman zaman savaşa da dönüşen bir gerginlik dönemidir. Persler ile geçen mücadele dönemlerinin Atina demokrasisinin gelişimine katkı yaptığı ifade edilebilir. Yunan kent devletleri ile Persler arasında geçen mücadelelerde sürekli bir birlik şeklinde konumlanabilmek adına oluşturulan Attik-Delos Birliği sayesinde Atina'nın daha da zenginleştiği ve buna bağlı olarak Atina'da siyasal, askeri, ekonomik ve kültürel gelişmelerin hız kazandığı görülmektedir. Bu gelişmeler Atina'nın diğer kentler üzerinde Pers tehdidi sebebiyle daha fazla söz sahibi olmasını sağlıyordu ve Atina'nın özellikle çevresindeki ekonomiye yön vermesi önce artık ürüne sonuç olarak da zenginliğe ulaşmasının yolunu açıyordu. Siyasal katılımın bu zengin iklimde yeşerdiğini söylemek mümkün olabilmektedir. - 22 MAYIS 2022

Bu çalışmada günümüzde dahi siyasal katılımın temeli sayılan Atina demokrasisinin ortaya çıkmasını sağlayan iç ve dış etmenler ele alınacaktır. Çoğu zaman bu temeller açıklanırken dış etmenlerin payı ihmal edilmektedir. Yunan kent devletlerinin küçük ölçekli yapıları göz önüne alındığında Attik-Delos Birliği'nin daha geniş ölçekli siyasal katılım zemininin oluşumuna hizmet ettiği söylenebilir. Böylece dış etmenlerin Yunan siyasi yapısı üzerinde yarattığı etkinin incelenmesi oldukça önemli hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oikos, Polis, Attik-Delos Birliği, Siyasal Katılım.

1. ATTİKA'DA SİYASAL KATILIM

Attika, Atina ve civarını kapsayan Ege Denizi'ne uzanan Attik Yarımadasına verilen addır. Günümüzdeki Attika bölgesinin periferisi milattan önceki haline göre daha geniştir. Bugün Mora'da Çuha Adası, Saron Adaları ve Trizinia-Metana belediyesini de kapsamaktadır. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Attika 2500 m²'lik bir alanı kaplıyordu ve yaklaşık 250.000 kişilik nüfusun 50.000 kadarı Atina'da yaşamaktaydı. Ekilebilir arazinin yaklaşık %5,5'i tahıl için ayrılmıştı ve MÖ 329/328'de 27.000 medimnos (yaklaşık 1000 ton) buğday ve 340.000 medimnos (11.400 ton) arpa üretmişti ve bu da 50-60.000 insanı besleyebilecek bir rakamdı. Buna ilaveten MÖ 4. yüzyılda her yıl 13.000 kişiyi besleyebilecek 800.000 medimnos (27.000 ton) tahıl -yarısı Karadeniz'den gelmekteydi - ithal ediliyordu. Bu yüzden Atina için Boğazlar ile Doğu Akdeniz'in kontrolü hayati önem taşıyordu. (Ergin, 2015)

Attika Antik Dönemin önemli şehirlerden biri olan Atina'nın tarihi ile sıkı sıkıya bağlantılıdır çünkü birçok açıdan Atina Attika bölgesinin lokomotifi statüsündedir. Bu durum çalışmamızın temel inceleme alanı olan siyasi katılım için de geçerlidir.

“Siyasal katılımı Antik Atina ile başlatmak doğru mu?” bu sorunun cevabını bugün için, ihtiyatlı bir evet olarak vermek mümkündür. Çünkü özellikle yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkan yeni bulgular ancak “şimdilik kaydı ile evet” cevabına imkân sağlamaktadır. Örneğin Göbeklitepe hakkındaki kazı ve inceleme çalışmaları bize her geçen gün yeni birtakım olgular ile karşılaşma imkânı verebilecek durumda görünmektedir. Bu durum haliyle bazı akademik alanlarda yapılan birçok çalışmayı en baştan (ki bu “baş” kavramı bilinen insanlık tarihi açısından daha gerilere de gidebilir) ve görece daha farklı şekillerde gözden geçirme ihtiyacı doğuracaktır.

Kadim kentlerde belki de otuz yüzyıl öncesinden bu yana süregelen bir ortak yaşama ilişkin birikim olsa da Antik Atina deneyimine ayrı bir yer ayırmakta fayda vardır. Söz konusu görüşe neden olarak ise şu durum ileri sürülebilir. Yapılan analizler sonucunda tarihin birçok döneminde birçok değişik yönetim modelinin görülmesine rağmen Antik Atina'da yaşananların ilk kez anlamlı şekilde kayıt altına alınması gerçeği. Bu nedenle kamu yönetimine ilişkin akademik yazın alanında geniş bir yer tutan siyasi sistemleri sınıflandırma girişiminin başlangıç noktası çoğunlukla Antik Yunan'dır (Heywood,2011: 47). Çok önceleri hazırlanan bu siyasi sistem sınıflandırmalarının günümüzde dahi önemini korumasının başka haklı sebepleri de bulunmaktadır. Bu nedenlerin en başta gelenleri, Antik Atina'nın deneysel gözlemler yapılmasına imkân sağlayan unsurları ve yapılabilecek bir siyasi kategorizasyon için doyurucu miktarda veriyi inceleme fırsatı veren nüfus miktarı, yapısı gibi sahip olduğu demografik özellikleri yazılı ve görsel kaynaklar ile günümüze kadar ulaştırabilmesidir. “Yani Antik Atina döneminde siyasi sistem sınıflandırmalarını anlamlı kılacak asgari sayıda bir nüfus yoğunluğu bulunmaktadır” (Eroğul,1981: 81).

Batılı toplumlar bugün ifade edilen şekliyle kentin serüvenini Antik Yunan kent devletleri ile başlatmıştır. Atina, Korent, Sparta, Siraküza ve Miletos gibi kentler askeri anlamda birlikleri oluşuma katkı verirken bir yandan da ticari hayat için cazibe merkezi olma özelliği taşımaktadırlar.

Bunun yanında hem idari hem de politik manada Yunan uygarlığının temelini atmışlardır (Yörük,2006: 34).

“Atina sitesi, M.Ö. VIII. Yüzyıldan itibaren İyonya’da kurulmaya başlanan, kutsallaşmış bir monarktan kurtulmuş bu site devletleri içinde demokrasiyi en çok yaşamış ve düşünmüş olanıydı” (Bumin,2016: 25). Antik Atina’nın yönetim tarzının yetişkin tüm yurttaşların (köleler, yabancılar ve kadınlar hariç) eşit siyasi haklara sahip olduğu bir doğrudan demokrasi modeli şeklinde doğması Solon Yasaları temeli üzerine inşa edilen Kleithenes Reformları -M.Ö. 506- ile mümkün olabilmıştır. Solon ve Kleisthenes Reformları, kan bağı temelli yapılara son vererek “Demes” adı ile tesis edilen yapay toplulukları konumlandırmıştır (Uygun,2014: 17).

Antik Yunan demokrasi kavramı, her ne kadar tüm Antik Yunan’daki demokratik yönetimi modelini çağrışırsa da, bir ucu Marsilya bir ucu Trabzon olan ve koloniler de dâhil edildiğinde toplam kent sayısının bini aştığı Antik Yunan’da şimdilik sadece Atina’nın işleyişi ile ilgili yeterli, doyurucu ve anlamlı veriye ulaşmak mümkündür. Antik Atina’nın demokrasisi, en çok bilgi sahibi olmamız gerekçesi ile en önde gelendir. Bilinen, kayıt altına alınan dünya tarihinde halk katılımının ilk örneği olduğu kabul edilmektedir. Demokrasinin ayak seslerinin ilk kez duyulduğu siyasal rejimler MÖ 5. Yüzyılda Antik Yunan’da gün yüzüne çıkmış ve bu tarihlerde ortaya çıkan yeni siyasal rejim “demokratia” sözcüğü ile adlandırılmıştır (Uygun,2014: 9-10). Demokrasi kavramı ifade edildiğinde siyasal bir kavram olarak demokrasi anlaşılmalıdır. Siyasal demokrasi ile anlatılmak istenen, siyasal toplum bakımından yönetim düzeyinde ifade edilen demokrasidir. Siyasal demokrasi ile diğer demokrasi kavramlarının (sosyal demokrasi, liberal demokrasisi, ekonomik demokrasi) tanım, benzerlik ve farklılıkları mevcuttur. “Demos” ve “Kratia” kavramlarından oluşan bu sözcük eski Yunancadan sonra Avrupa dillerinde, ardından da Türkçede yer bulmuştur. “Demos” kavramı yer yer tüm Atinalılar, halk ya da yoksullar gibi değişik unsurlar yerine de ifade edilmiştir. Önceleri coğrafi bir nitelik taşıyan “Demos”, sonraları bu özelliğini kaybederek daha genel manada halk anlamı ön plana çıkmıştır (Uslu,2012: 138).

Atina kentinde halk kavramının tanımı dâhilinde farklı toplumsal sınıflar söz konusudur. *Eupatrid*; büyük toprak sahibi soylular, *demiurgoi*; ticaretle ve zanaatla uğraşan kentli orta sınıf, *georgoi*; az topraklı yoksul köylü, *thetes*; toprakları ve belli bir işleri olmayan kentli, emek yoğun üretim biçimde çalışanlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ağaoğulları,2013: 24 ve Yalçınkaya, 2011: 36). Bununla birlikte soylular da, kendi içlerinde *eupatridler*: iyi doğmuşlar, *geomarlar*: toprak beyleri, *hippeisler*: atlılar şeklinde bir tasnife tabidir (Ağaoğulları, 2013: 22). Söz konusu grupların eşlerinin ya da kızlarının, kamusal, siyasal ve toplumsal rollere sahip olmadıkları, evlerinde toplumdan soyut bir hayat sürdürdükleri anlaşılmaktadır. “Kadınlar hiçbir zaman yurttaşlık statüsüne erişememiştir” (Ağaoğulları, 2013: 20). Yabancılar için de durum farksızdır. Atina’da yer alan gruplara dâhil olmadıklarına için kamusal ve siyasal alana dâhil oldukları söylenemez. Atina’nın toplumsal durumu demokrasi kavramı ile karşılaştırmalı olarak incelendiğinde kadınlar ve yabancılar da kısmen özgürdür, halk kavramına dâhildir buna rağmen siyasal hak sahibi olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu durumda kadınlar ve yabancılar özgür olarak değerlendirilir ve halk kavramının içinde yer alırlar. Görünen o ki, Atina’da halk sözcüğü içerik

olarak siyasi haklara sahip olanları ifade etmemektedir. Son tahlilde Atina’da halk kavramı modern demokrasi nosyonlu bir okuma ile toplumsal anlamda bütünlüğü kapsayıcı bir ifade olmaktan uzak, sıkıntılı ve toplumsal eşitlikten uzak bir niteliğe sahip görünmektedir.

2. SİYASAL KATILIMI ARTTIRAN FAKTÖRLER

2.1.İÇ FAKTÖRLER: OİKOS POLİS DENGESİ

Oikos Yunan Karanlık çağı (MÖ XI-VIII) ve Arkaik dönemi (MÖ VIII- IV) de içinde alan zaman diliminde Antik Yunan toplumunun en temel birimidir. Antik Yunan medeniyetinde sosyal hayatın neredeyse bir mekâna hapsedildiği, insanların üretim ve tüketim gibi varoluşsal öğelerinin bir arada olduğu bir birim olarak dikkate değerdir. Karanlık çağların başlangıcından beri baba-yanlı bir idare modeli üreten ve aynı zamanda bu durumu besleyen bir yapı olan oikos’un yönetimi sıklıkla erkekte idi. Üretim ve tüketimin bir arada olduğu oikos’ta, asgari şartlarda bir hayat sürebilmek için lazım gelen ürünlerin büyük kısmı vardır ve kolektif şekilde üretilip tüketilirdi.

Antik Yunan’da uygarlık oikos’un etrafında şekillenmiş ayrıca oikos’un bir tür çiftlik şeklindeki idaresi ve fonksiyonel niteliği ekonomi (oikonomia) olarak ifade edilen modern bilim alanının da tarihsel temellerini atmıştır. Oikos, dönemselsel olarak ifade edildiği anlamıyla kutsal ateşin yandığı, asıl yaşamın sürüldüğü odaya verilen mimari bir ad olup (Abbasoğlu,1999: 54) oikos (ev) ve -nemein (kural) kavramlarının kaynaşması sonucu ekonomi sözcüğü oluşmuştur. Anlaşılan odur ki, ev, hane olarak adlandırılan oikos’un idare edilmesi, yönetilmesi, düzeni ve planı modern ekonominin tarih sahnesine çıkışına kaynaklık etmiştir. Ekonomi bir oikos’u bir çiftlik gibi yönetme sanatıydı (Aktüre,2003: 150). Tarım ve zanaat temelli üretimin ilk düzeyi evlerde gerçekleşir. Oikosun mensuplarınca uygulanır ve gündelik ihtiyaçları karşılamayı hedeflerdi. Ancak tüm bunlar oikosun işlevleri ve amaçlarına göre farklılık arz ederdi. Bilhassa tarımda planlı olarak artık ürünü hedeflenmesi ve bununla beraber ürünlerin dönüşümü ve işlenmesi gerektiği düşüncesi, gerek tarım gerekse hayvansal ürünlerin, tasnif edilmesi, sistemin geliştirilmesi ve denetlenmesi ihtiyacını doğurmuş ve bu durum modern ekonominin doğup, gelişimine imkân vermiştir (Ferrucci,2012: 236).

Oldukça donanımlı bir yapı olan oikos hem üretim hem de tüketim aracı olup kendi kendine yetebilen özelliğindedir. Oikos, sahip olduğu insan ve hayvan unsurlarının yanında fiziksel yapıyı inşa etmek için lazım olan inşaat malzemesi ve seramik kapların yapılacağı kil de eklenince neredeyse tamamlanmış oluyordu. Kendine yetebilen bu birim mükemmel değildi. En önemli eksiklik tarım ve savunmada kullanılacak silah ile aletlerdir. Sebebi ise açıktı; maden kaynakları yetersizdi ve maden ihtiyaçlarını karşılamak ancak oikosun duvarlarının dışında mümkün idi. Silah, demir gibi madeni ihtiyaçlar herhangi bir oikos’a bağlı kalmadan ve kırsal alanlarda yaşamını sürdüren demirciler tarafından sağlanırdı. Demirciler de sağladıkları bu hammadde karşılığında takas yöntemi ile yiyecek veya işlenmiş diğer ürünlere ilişkin ihtiyacını karşılardı. “Genellikle Doğu Akdeniz tüccar tekneleri ile yapılan, bölge dışından alışverişlerde ise ticari ürün

olarak köle, maden, mücevher ve kumaş satın alınır ve bu ticari ilişkiler barışçıl bir biçimde gerçekleşirdi“(Aktüre,2003: 150). Bu anlatı köleliğin Attika’da nasıl normalleştiğini göstermesi açısından değerlidir. Antik Yunan’da yaşam ataerkil olarak yönetilen oikos’un temelinde şekilleniyor ve tüm maddi-manevi, ahlaki değerler ve görevler, kurallar, sosyal ilişkiler ve hatta tanrılar burada ortaya çıkararak kabul görüyordu.

Oikos yapısında bireylerin en önemli görevi ev reisinin ve onun ailesinin istek, arzu ve ihtiyaçlarını karşılamaktı. Yaşam için lazım olan tarımsal çalışmalar, avlanma, dokuma ve benzeri faaliyetler bireysel bir şekilde yapılırsa da elde edilen ürünler oikos’ta yaşayan bütün bireyler için kullanılırdı (Finley,2014: 72-79). Oikos birlik ve beraberliğin hâkim olduğu bir birim olması sebebiyle şahsi çıkar hedefleyen yaklaşımlar günlük hayatta söz konusu dahi olmaz ve bunu amaç edinen eylemler ise oikos’un kurallara ters düşerdi (Aktüre,2003: 151).

Antik Yunan polislerinin oluşmasıyla birlikte Oikos’un alanı ve Polis’in alanı şeklinde farklı iki yaşam formundan bahsetmek mümkündür. Bu iki alan birbirinden değişik niteliklerde olmakla beraber, sürekli olarak etkileşim halinde olarak birbirlerini beslemişlerdir (Yılmaz,2006: 361). *“Oikos kavramı, Aristoteles’in siyaset felsefesinde de polis dışındaki ilişkilerin kavramsallaştırılmasında kullanılmaktadır. Oikos ve polis arasındaki ayrım iki farklı varoluş biçimi olarak Antik dönemde ekonomik ve siyasal alanın sınırlarını tespit etmektedir. Gayri siyasi bir alan olarak oikos, gündelik yaşamın biçimlendiği ve insanların yaşamlarını sürdürebilmelerine olanak tanıyan zorunlulukların belirleyici oluşuna ilişkin bir alandır.”* (Yalçınkaya ve Cengiz,2021: 110) Antik Yunan polisi, devlet yani kamusal alan olarak tanımlanmakta olup Oikos’un sistem ve karakterinin üzerine inşa edilen bir yapıdır. Yani polis oikosun bir anlamda update halidir. Bu noktada oikos polis ilişkisini ekonomik, sosyolojik ve siyasal olarak bir tür mutualizm ifade etmek yerinde olacaktır.

Kamusal hayatın somut hali olan polis özel yaşamı imgeleyen oikos’a göre daha özgürlükçü bir formdadır ayrıca polisin işleyişinde yöneten ile yönetilen farkı gözetilmediğinden yurttaş olanlar eşit muamele görmektedir. *“Bu bağlamda Aristoteles’i tekrarlayacak olursak; Aristoteles Oikos ve polis arasındaki temel farkın, Oikos’un bir monarşi yönetimi altında olması, polis’in ise tam tersine çok sayıda yöneticiden meydana gelmesinde yattığını söylemektedir. Daha genel bir tanımla polis demokratik bir birliktelik olurken, Oikos monarşik bir düzene sahiptir diyebiliriz “* (Yılmaz,2006: 364-365). Atina’daki demokrasi bir yurttaşlar yönetimidir. Yurttaşlar kentin idaresine katkı koymaktadır. Antik Yunan’da yurttaşlık anlayışı değerlendirildiğinde yurttaşlık önceleri soya dayalı olarak tasnif edilmiştir.

M.Ö. 594’de Solon yasaları ile yurttaşlık tanımının servet kıstası taban alınarak açıklandığını görüyoruz. 500 kile buğday, eşdeğerinde zeytinyağı üreten veya eşdeğer şarap üretenler birinci sınıf, 300 kile sahibi olanlar ikinci sınıf, 150 kile sahibi olanlar üçüncü sınıf, yıllık geliri 150 kilenin altında olanlar ise dördüncü sınıfı oluşturuyorlardı (Şenel,1990: 117). Yurttaşlık kentlilere sadece haklar sağlamayıp, servetlerinden harcamaları¹ veya dönem dönem yapılacak angaryalar gibi mali

¹ Örneğin ileride general olacak Nikias (M.Ö. 470-413) Büyük Apollo festivalindeki harcamaları nedeniyle büyük

ve kentsel yüklerde getirmektedir (Canfora,2010: 25-26). Antik Atina'da halk terimi tüm kesimleri kuşatmayan ve toplumsal eşitlikten uzaktır. Yurttaşlık kavramı da zaman zaman farklılıklar arz eder ve birtakım kısıtları içerisinde barındırır.

2.2.DIŞ FAKTÖRLER: ATTİK- DELOS BİRLİĞİ VE BYZANTION TİCARETİ

Attika-Delos Birliği MÖ 477 yılında, sayıları 150 – 173 arasında olan Antik Yunan kent devletleri arasında oluşturulan ve MÖ 404 yılına kadar devam eden askeri ve politik bir birliktir. Birliğin oluşturulması Atina'nın girişimleriyle sağlandı ve liderliği Atina tarafından üstlenilmiştir. Atina, Sparta'nın ve Yunanistan'daki bir kısım kent devletinin desteğiyle Pers İmparatorluğuna (Ahameniş imparatorluğu) karşı Yunanistan'ı istila girişimine karşı yürüttüğü mücadelenin ardından Ege Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi'ndeki Pers'e karşı direnen birliği üyelerini korumaya çalışmıştır.

Helen ve Pers donanmaları MÖ 480 yılında Salamis Koyu'nda karşı karşıya gelmiştir. Yapılan deniz savaşından zaferle çıkan Helenler olmuştur. Fakat Salamis Deniz Savaşı'nın kazanılması Pers tehditinin sonlandığı anlamına gelmemiştir. Çünkü Pers generali Mardonios Hellas'daki seferlerini devam ettirmiştir. Diğer yandan Pers saldırıları karşısında direnen Atina ve müttefikleri, MÖ 479'daki Mykale Savaşı ile Perslere son bir yenilgi tattırınca Hellas'ın "*Pers Satraplığı*" haline getirilmesi fikri tarihe karışmıştır. Asya halklarına boyun eğdirenler karşısında alınan bu zaferler aslında Hellen dünyasının yeni bir siyasi oluşum ve coğrafi birleşimini yani Delos Birliği'ni beraberinde getirecek olan zincirlerin ilk halkalarını oluşturmuştur. Kısa bir süre sonra da Perslerin Hellas'ta yaptıkları yıkımın öcünü almak ve Pers egemenliğindeki Hellen kentlerini özgürlüklerine kavuşturmak için MÖ 478/477 yılında Perslere karşı tek vücut olmalarını sağlayan, kendi önderliklerindeki bir deniz birliğinin -Delos Birliği- temellerini atmışlardır (Arslan,2011: 9). Delegeler Atina önderliğinde Delos'ta toplanmış ve bir tür anayasal kongre düzenlenmiştir. Aristides bu kongrede söz almış ve onlara kendi işlerinin örgütlenmesi hakkında tavsiyede bulunmuştur.

Kongrede Delos Birliğinin anayasasının taslağı ortaya çıkmıştır. Bu taslak şu noktaları içermektedir :

- Hangi şehirlerin para, hangi şehirlerin gemi sağlayacağı kararlaştırılmıştır.
- Birlik hazinesi "Hellenatomies" adını taşıyan 10 Atinalı maliye memuru tarafından idare edilmiştir.
- İlk vergilendirme (phoros) yapılmıştır.
- Delos hazine hizmeti görmüştür.

şöhret kazanmış, yine General Alkibiades (M.Ö. 450-404) olimpiyatlarda savaş arabaları yarışına yedi takımla katıldığı için Atina'ya zarafet getirdiği gerekçesiyle övülmüştür. Plutarkhos'a göre Perikles de, kentte özellikle yoksul kitleler için benzer tarzda büyük kamu gösterileri ve ziyafetler düzenleyip onları eğlendirerek, herhangi bir başkaldırı ve değişiklik istemenin de önüne geçmeye çalışmıştır.

- Birlik toplantıları Delos tapınağında yapılmıştır.
- Üyeler özerktir.
- Birliğin politikası meclis tarafından belirlenmiştir.
- Delos Birliğinin temeli bu kongrede atılmış ve yeminlerle² birliğin anayasası tasdik edilmiştir.

Birliğin meclis toplantıları için Delos adasının seçilmesi rastlantı değildir. “Eski Yunan tapınakları finansal yönleriyle incelendiğinde, Mezopotamya tapınaklarının aksine daha küçük bir alanı kapsayan, bölgesel olarak nitelendirilebileceğimiz finansal faaliyetler gerçekleştiği görülür. Bölgesel diye ifade ettiğimiz hususa elbette ki ters düşen ve daha uzak diyarlarda söz sahibi olan Delos ve Delphoi tapınakları istisnadır. Parthenon, Delos ve Delphoi gibi tapınakların depolarında, girdi-çıktuların tek tek kayıt altına alınması, elde edilen gelirlerin sürekli kontrol altında tutulduğunu, bunun belli bir sistem üzerine oturtulduğunu ve en önemlisi büyük çapta bir finansal yapılanma olduğunu hissettirmektedir” (Reden,2010: 114-115).

Eski Yunan tapınaklarının paranın toplandığı ve banka vazifesi görmesiyle ilgili bir diğer bilgi ise Attika Delos Deniz Birliği kaynaklıdır. Bu birliğe üye olan şehirlerin yıllık olarak ödedikleri aidatlar ortak kararla tapınakta toplanmaktaydı. Bu üyelere ait kasa, Atina’ya götürülmeden önce uzun bir süre Delos’ta muhafaza edilmiştir (Thukydides,4). Delos tapınağında koruma altında olan sikkelerle ilgili bilgi veren MÖ 179 yılına ait bir kayıta, dört sıra hâlinde dizilmiş küpler (stamnoi) olduğu ve bu küplerde para saklandığı belirtilmiştir. Ayrıca bu küplerin içindeki sikke miktarı ve kime ait olduğunun da üzerinde yazılı olduğu söylenmektedir (Kent,1948: 243-320). Antik tapınakların savaş şartlarında kutsal dokunulmazlığı nedeniyle para ve malların korunmasında rol oynadıkları gibi başka bir önemli husus olan faizle borç verme sisteminde de ilerlemişlerdir. Bu yöntem ile gelirlerini arttırmışlardır. Buna Delos’ta yer alan Apollon Kutsal Alanı örnek gösterilebilir. Buradaki “tapınak, MÖ V. yüzyılda banka gibi çalışarak Hellenistik döneme geldiğinde büyük bir ticaret merkez olmuşlardır. Hellenistik dönemde bankacılık faaliyetleri ada ekonomisinin dinsel kimliğini gölgede bırakacak şekilde en önemli unsuru hâline geldiği söylenebilir” (Finley, 2007: 129-130). Apollon Tapınağı ise MÖ 377’den 373’e geçen süre zarfında yabancı şehirlere 43 talanton 2600 drakhme, kendi yurttaşlarına ise 49 talanton 3220 drakhme faizli borç vermiştir (Bogaert,1968: 26).

Delos’taki bankacılık faaliyetlerinin sistemi şöyledir. “Nakit ve değerli eşyalar tapınağa getirilir ve buraya emanet edilir, bunlar gerektiğinde %10 faizle ihtiyacı olan kişilere borç olarak verilir. %10 faiz ise tapınağın hakkıdır. Borç eğer yerel halktan birine verilecek ise kredi oranları düşük tutulur. Şehir devletlerine verilenler halka verileden daha fazladır. Halka verilecek kredi miktarı en fazla 50.000 drakhmedir. MÖ 377’de ise bu miktar 50 talanton yani 300.000 drakhmeyi geçmemiştir. Borçlular borçlarını zamanında öderse tapınaklar, yıllık ortalama 30.000 drakhme

² Metal bir külçe sembolik olarak suya atılarak bir seremoni yapılmıştır.

gibi bir kazanç elde etmekteydi. Delos Tapınağı Atina'nın himayesinde olmasından ötürü MÖ 314'e kadar birçok Kyklad adasına da faizli borç vermiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Atina iktidarı³ büyük rol oynamıştır. Zira kime ne kadar borç verileceği tamamen tapınağın kontrolindedir” (Kent,1948: 272-273).

Antik Atina'da yurttaşlık kavramının kapsadığı kesimlerin artmasına neden Helen-Pers Savaşları, Antik Yunan açısından Persler Büyük İskender'in mutlak zaferi ile kesin olarak yıkılana kadar yaklaşık iki yüzyılı aşkın bir süre yaşanmıştır. Bu dönemde yurttaşlara ve Atina kentinin memurlarına ilişkin sayıda bir artıştan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu durumun sebebinin ise “...herkesin polislin korunmasına katkıda bulunması zorunluluğu...” olarak ifade edilebilir (Ağaoğulları,2013: 43). Bu süreçte theteslerin⁴ dahi arkhon⁵ ve memur sıfatı kazanabilme hakkına kavuşması gibi gelişmeler de gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca Ağaoğulları, Persler ile geçen mücadele dönemlerinin Atina demokrasinin gelişip ve Atinalılarca içselleştirilmesine katkı yaptığı yorumunu dile getirmektedir.

Antik Yunan kent devletleri, Perslerle olan mücadelesinde sürekli bir birlik şeklinde konumlanabilmek adına oluşturdukları Attik-Delos Birliği ile sayesinde Atina'nın daha da zenginleştiği ve buna bağlı olarak siyasal, askeri, ekonomik ve kültürel gelişmelere temel oluşturmaktadır. Örnek olarak “Antik yazarlar Birlik içindeki huzursuzlukları ve ayrılma isteklerini her ne kadar katılma paylarına bağlamakta olsalar da esas nedenler daha derindir. Atina, Birlik üyesi kent devletlerinin doğrudan doğruya iç düzenlemelerine müdahale etmekte, onların ekonomilerini kendi ticari amaçları doğrultusunda biçimlendirmeye çalışmaktadır. Bu noktada Byzantion'un durumu dikkat çekicidir. Tarihinin büyük bir bölümünde olduğu gibi o devirde de Byzantion yaygın bir ticari ilişkiler ağının merkeziydi. Atina, MÖ 440 yılında bu kentin tahıl dış satımına kota uygulayarak dış ticaretini sınırlamaya gitmiştir. Kentin gelirin büyük bir bölümü ticaretten, limandan ve ithal - ihraç ürünlerinden sağlanıyordu” (Arslan,2010: 11-57). Bu gelişmeler Atina'nın diğer kentler üzerinde Pers tehdidi sebebiyle daha fazla söz sahibi olmasını sağlıyordu ve Atina'nın özellikle çevresindeki ekonomiye yön vermesi önce artık ürüne sonuç olarak da zenginliğe ulaşmasının yolunu açıyordu. Bir diğer örnek ise MÖ 440'daki

³ Bu kavramı bir örnek ile temellendirmek gerekirse; Atinalılar, deniz ticaret rotalarına egemen olmalarından ötürü herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadan ihtiyaç duydukları malları ithal edebilirlerdi. Atina söz konusu malların finansmanını Attika-Delos Deniz Birliği'nin hazinesi ve gümüş madenlerinden elde ettikleri kazançla sağlamışlardır.(Mansel,2004; 318-319)

⁴ Solon, anayasasında adına timokrazi denilen, bir tür dereceli oligarşi fikrini ortaya attı. Yerleşik aristokrasinin doğumdan gelen haklarının yerine, bu yönetim biçiminde değişik kademedeki idareciler ürettikleri yıllık ürün miktarına göre belirlenecekti. Buna göre:

- a.Pentakosiomedimnoi - yıllık 500 kilo üretim yapanlar
- b.Hippeis - yıllık 300 kilo üretim yapanlara denk görülen atlı savaşçılar
- c.Zeugitai - yıllık 200 kilo üretim yapanlara denk görülen çiftçiler, en az bir çift yük hayvanına sahip olanlar
- d.Thetes - fakir köylüler, toprağa bağlı köleler ve işçiler

Bu dört gruptan ilk üçünün ödediği vergi sırasıyla onda 6,3,1 oranındaydı. Dördüncü grup olan thetes vergiden muafıtı, ancak seçimlere katılma hakları yoktu.

⁵ Antik Yunan'da site devleti yöneticilerine verilen isim.

Samos İsyanıdır. Atina ve Delos Birliği'nden ayrılmak isteyen, vergilerle kontrol altında tutulmaya çalışan kentler için bir fırsat olmuş dolayısıyla bu ortamdan yararlanmak isteyenler ödemelerini yapmamışlardır. Atinalılar, müttefikleri sürekli disiplin altında tutmaya çalışıyor gerektiğinde de kentlere karşı zorbaca davranmaktan çekinmiyordu. Öyle ki onların bu tutumu birçok kenti tebâları olarak görmelerine neden olmuştu. Bu yüzden vergisini ödemeyen ya da geciktirenleri affetmiyor, ödemelerin zamanında yapılmasını sağlamak için kuvvetli donanmalarıyla kentler ve adalara gözdağı veriyorlardı. (Arslan 2011: 9)

Atina birlik içerisinde karar verici olarak ana unsur. Kuruluş antlaşmasının ilk maddesine göre Atinalılar müttefik şehirlerden hangilerinin para ödemesi gerektiğini ve hangilerinin gemi vermesi gerektiğini düzenlemişlerdir. Kongre müttefiklerin katkıda bulunabileceği toplam miktarı saptamıştır. Bu şekilde kararlaştırılan toplam miktarın oransal bölümünü, yani 460 talent, Aristeides'in yetkisine verilmiştir. Ayrıca Atina, müttefiklerin katkısının para ile mi yoksa gemi ile mi olacağını, tabii ki para ile gemi arasında bir (denge) eşitlik ölçüsü söz konusu olmak üzere kararlaştırılmıştır. Atinalılar müttefikleri, gemilerin Atina'da toplanması için ikna etmişlerdir. Thukydides müttefiklerin çoğunluğunun seferlere karşı olan antipati yüzünden ve evlerinden uzakta kalmamaları için, gemi yerine hisselerine düşen parayı vermeyi yeğlediklerini vurgulamaktadır. Müttefiklerin bir başka yükümlülüğü asker sağlamak idi. O halde müttefikler ya içinde adamları olan triremeslerle⁶ ya da para ile katkıda bulunmuşlardır. Birliğin hazinesinin maliye subayları yani Hellenotomiesleri ya da muhasebecileri başlangıçtan itibaren Atinalılar idi. Delos adasında toplanan ortak hazine görevlileri olan Hellenotamiesler birliğe giren şehirlerin vergilerini toplamışlar ve bu vergilerin 1/60'unu Atina hazinesi için ayırdıktan sonra geri kalan miktarın nasıl kullanılacağını düzenlemişlerdir. Verginin yüzdesini ve nasıl ödeneceğini ilk olarak Aristeidis belirlemiştir. (Boyana, 2007: 13)

Daha açık olarak ifade etmek gerekirse Atinalılar Byzantion'luların ticaretine yön vererek, durağan ve hegemonik bir bağımlılık oluşturmak niyetiyle Byzantion'un üçüncü siteler, kentler, koloniler ile gerçekleştirdiği ihracatına sınırlar getirdikleri yazılı kaynaklar ile ortaya konmaktadır. Bu hal Attika-Delos Birliği görüntüsünün ardında Atinalıların Byzantion'un ekonomisini tamamen kendi faydalarını maksimize etmek için şekillendirmeye çalışmalarına ve birlik üyelerinin iç işlerine karışmalarına örnek olacaktır.

MÖ V. yüzyılda denizde büyük güç olan Atina, birliğin tüm organizasyonunu üstlenerek müttefikler karşısında doğal bir üstünlük elde etmiştir. *“French değişen koşulların bir sonucu olarak müttefik üyeler üzerinde kurulan hegemonyanın Atina'nın yürüttüğü planlı bir politikanın sonucu olduğu görüşündedir. Rawlings Atinalıların Deniz Birliğini kurmaktaki gerçek amaçlarını gizleyerek, yani hegemonya ile ilgili amaçlarını gizleyerek, Perslere karşı olan intikam emellerini bahane olarak kullandıklarını düşünmektedir. Meyer de bu konuda birlik oluşturma maksadıyla birlik üyesinin aldatıldığını ifade etmektedir. Petzold ise bu gibi durumlarda kural olarak gerçek*

⁶ Bir çeşit savaş gemisi.

maksadın antitez olarak öne sürülmesinin kurgusal olduğunu söylemektedir” (Boyana, 2007: 17). Birliğin amacı, liderliği Atina'ya vermek ve Atina gücünün gelişimine hizmet etmek değildir. Diğer üyelerle arasındaki tek fark hegemonyanın ona verilmesidir. Fakat anayasanın diğer özelliklerinin ışığında bunun bir ayrıcalık kabul edilmediği görülür. Birliğin kuruluşunda hegemonya, Atina'nın Helenler yararına üstlendiği bir hizmettir. Ancak daha sonra zaman içinde Delos Birliği Atina'nın büyümesine hizmet eden bir organizasyona dönüştürülmüştür. Delos Birliği güce ve kendine karşı gelenleri elimine eden tek bir şehre dayalı bir birlik haline gelmiştir. Birlik hazinesinin Delos'tan Atina'ya taşınması, hazinenin koruyucusunun Apollon yerine Athena olması ve Atina'nın hazinede biriken paraların harcanma tasarrufunu da almış olması nedeniyle, Atina birlik üyelerine hesap vermemeye, bu paraları Atina'nın bayındırlığına harcamaya başlamıştır. (Mansel,1984:309)

2.3.BEŞERİ DURUMA KISA BİR BAKIŞ

Antik Yunan medeniyetinin bir ögesi olan olarak kölelik üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü Antik Yunan'daki demokrasinin algılanabilme uğraşısı içinde köleliğin düşünsel içeriği ve toplumsal alandaki anlamını ve önemini değerlendirmek gerekecektir. Köleliğin, Klasik Yunan ideasında nasıl açıklandığına değinilecek olursa; Platon'un Devlet adlı kitabında da yer aldığı üzere farklı toplumsal kesimden olanların farklı bir madenden olduğu düşüncesine rastlanmaktadır. “...sizi meydana getiren tanrı, aranızdan önder olacak yetenekte olanların mayasına altın katmıştır; bu yüzden, değeri en yüksek olanlar onlardır. Yardımcıların mayasına gümüş; çiftliklerle öbür sanat sahiplerinin mayasına ise demir ve tunç katmıştır” (Platon,2002: 132).

Platon ve Aristoteles'in toplumsal hayatta yer alan tüm insanları farklı gerekçeler belirterek ayrıştırması ve bu ayrıştırmanın toplumsal yaşamda da karşılık bulması ile sonuçlanmıştır. Sınıfsal bir ayrımcılığı felsefe ve idea araçları ile meşrulaştırılarak, toplumsal anlamda emeğin yeniden üretiminin devamının temin edilmesinde ve hatta öyle ki doğal bir hal olarak toplumsal kabul görmesinde etkin olmuştur. Tam da bu aşamada Atina'da köle yurttaş sayıları karşılaştırması değer kazanmaktadır. “Atina'nın Yunan dünyasındaki öneminin artışıyla birlikte ekonomisi de canlanacak, kölecilik alıp başını gidecektir. İ.Ö. 312'de yapıldığı belirtilen bir nüfus sayımında, Attika nüfusu şöyle dağılmaktadır: 21000 yurttaş, 10000 metoikos, 400000 köle.” (Yalçınkaya,2011: 39). *Evet*, Antik Atina demokrasi karşısında diz çöken köle emeği ve sömürüsü üzerine inşa olduğu bir gerçektir ama o dönemin tek şanssız kesimi olarak köleleri görmek en basit ifade ile safdillik olacaktır. “*Gözden kaçırılan bir nokta da yurttaşların siyasal yaşama katılımını kolaylaştırmak bakımından kadın ve çocuk emeğinin köle emeğine oranla daha büyük bir önem taşıdığı olgusudur*” (Uygun,2014: 90). Buna paralel olarak Antik Yunan demokrasisinin uygulandığı dönem itibariyle uğradığı eleştiriler göz ardı edilemez. Siyasal yapıya ilişkin ifade edilen eleştirilerin önemli bir kısmı siyasal haklara kavuşanların sayısının zaman zaman daha da azaltılması yönünde politikaların üretildiğini dile getirilmektedir. Antik Yunan'da yurttaş sayısının artabildiği ama farklı dönemlerde farklı nedenler sebebiyle bu durumun aksi yönde de şekil alabildiği görünmektedir. Vatandaşlık kategorisini sınırlı sayıda tutma çabasının vatandaşlar arasında hep ağır basması söz konusudur (Canfora,2010: 25-38). Antik Atina'da vatandaşlık teriminin derinliğini arttıracak bazı talepler bu mekanizma sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. “ ...

yurttaş, değerli yurttaşlık ayrıcalığı uğruna savaşmak için birbirlerine karşı silah kuşanmaya hazır olmalarına rağmen, yurttaşlığın 'camia' dışına genişlemesi fikrine oybirliğiyle karşı çıkıyorlardı (Canfora,2010; 35).

3. SONUÇ

M.Ö. 477 yılında Apollo'nun kutsal alanı olan Delos Adasında yer alan tapınak/bankanın etrafında şekillenen Attika-Delos Deniz Birliği, Atinalar tarafından Pers saldırıları gerekçe gösterilerek kurulmuştur. Başlangıçta birlik üyelerinin eşitliği prensibine dayanan yapılanma, zamanla Atina kent devletinin faydasını diğer üyelere göre daha çok artırma amacına hizmet etmeye başlamıştır. Koyulan vergilerin yönetimi, tapınak/bankanın faiz gelirleri ve toplanan asker ve gemilerin etkisi ile iyice güçlenen Atina Ege Denizi ve Byzantion ticaretinde de söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu zenginleşme üretim için gereken hammadde ve üretilen ürünü değerlendirecek pazar bulma sürecini de hızlandırmıştır. Böylece Atina'da üretim/tüketim özel alandan (oikos) kamusal alana (polis) geçiş yapmıştır. Bu da poliste yeni bir idari ve siyasi yapılanmanın doğmasına zemin hazırlamıştır.

Solon Yasaları ve Kleisthenes Reformları ile doğan demokrasinin doğuşu ve günümüze dek süre gelen serüveninde kölelerin dışında kadınların ve çocukların emeği de senatörlerin tartışma, fikir geliştirme gibi faaliyetleri için ihtiyaç duyduğu "boş zamanın" yaratılmasında gözden kaçırılmaması gereken bir tarihsel gerçekliktir. Son kertede, Antik Atina kent devletini her dönemde demokrasi ile idare edilen tam bir özgürlük alanı ve liberal bir vaha olarak değerlendirmek isabetli olmayacaktır. Ancak buna rağmen dönem dönem kesintiye uğrasa da neredeyse yirmi beş yüzyıllık demokrasi serüveninin başlangıcı olması ve halen aldığı atıflar incelenmeye değer ortaya koymaktadır.

İZMİR
21 - 22 MAYIS 2022

KAYNAKÇA

Abbasoğlu H., *Anadolu'da Antik Çağda Konut MÖ.1200-MS.700*, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Ağaoğulları, M. A., *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Aktüre, S., *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Arslan M., *İstanbul'un Antikçağ Tarihi*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Arslan, M., "Alkibiades'in Kalkhedon ve Byzantion Kuşatması: Nedenleri ve Sonuçları", Özsait Armağanı Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler, Antalya, 2011.

Bogaert, R. *Banques et banquiers dans les cités grecques*. Sijthoff éditeur, 1968

Boyana, H., (2007) *Delos Birliğinin Anayasası ve Atina Hegemonyası, Tarih İncelemeleri Dergisi*, Aralık 2007,11-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/58644> Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2022

Canfora, L., *Avrupa'da Demokrasi: Bir İdeolojinin Tarihi*, (çev. Neşenur Domaniç ve Nusret Avhan) Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Ergin, G.Y., *Antik Yunan'da Sosyal Tarihi*, İstanbul, 2015. Erişim: 18.05.2022 http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/tarih_ao/aystarihi.pdf

Eroğlu, C., *Siyasal düzenlerin sınıflandırılmasına ilişkin birkaç tarihsel örnek ve tartışma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Komisyonu (ed.). Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara, 1981.

Ferrucci, S. *Yunanistan'da Ekonomi, Antik Yunan*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.

Finley, M., *Odysseus'un Dünyası*, (Çev: Gül E. Durna), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

Finley, M., *Antik Çağ ekonomisi* (Çev: H. Palaz Erdemir) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

Hammond, N. G. L. A., *History of Greece to 322 B. C.*, Oxford, 1963.

Heywood, A., *Siyaset* (Çev. B.B. ÖZİPEK), Adres Yayınları, Ankara, 2011.

- Kent, J. H., *The temple estates of Delos: Rheneia and Mykonos*, Hesperia, 1948.
- Mansel, M.A., *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.
- Platon, *Devlet*, (çev. Hüseyin Demirhan), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2002.
- Plut, A., *Plutarkhos, Aristeides*, TLG CD Rom, California, 2000.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/58644>
- Reden, S. V., *Money in classical antiquity: Monetary economy in the Greek world*, Cambridge University Press, 2010.
- Şenel, A., *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1995.
- Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, (Çev: T. Gökçöl), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1976.
- Uslu, A., *Demokrasi, Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Genişletilmiş 3. Basım, Yordam Kitapevi, İstanbul, 2012.
- Uygun O., *Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Yalçınkaya, A., “*Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset*”, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, der. Mehmet Ali Ağaoğulları, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yörükan A., *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri* (Der. T. Yörükan), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.
- Yılmaz, Z., “*Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımının Tarihsel Temelleri “Antik Yunan”* Sayı:141. s.360-371, 2006. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31544>. (Erişim Tarihi: 30.04.21.).

ENGELLİ HAKLARI KOMİTESİ’NİN ENGELLİLERİN SAĞLIK HAKKININ KORUNMASINA İLİŞKİN KARARLARI

Dr. Öğr. Üyesi Songül Atak¹

ÖZET

Birleşmiş Milletler’in engelli hakları alanında kabul etmiş olduğu en önemli belge 2008 yılında yürürlüğe giren Engelli Hakları Sözleşmesi’dir. Sözleşme’de güvence altına alınan haklar arasında sağlık hakkı da yer almaktadır.

Sözleşme’nin taraf devletlerde uygulanmasını izlemek amacıyla kurulmuş olan Engelli Hakları Komitesi de engelli bireylerin sağlık hakkının ihlaline ilişkin şikayetleri incelemiş ve yayınlamış olduğu genel yorumlarda da bu hakkın içeriğine ilişkin açıklamalara yer vermiştir.

Bu çalışmada, engelli bireylerin sağlık hakkına ilişkin Engelli Hakları Sözleşmesi’nde yer alan düzenlemeler ve Engelli Hakları Komitesi’nin bu alanda verdiği kararlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, Engelli Hakları Komitesi

Abstract

The most important document was adopted by the United Nations in the field of disability rights is the Convention on the Rights of Persons with Disabilities which came into force in 2008.

The Committee on the Rights of Persons with Disabilities which was established to monitor the implementation of the Convention at the States Parties has examined complaints with regard to alleged violations of the health right and at its General Comments has given information about content of health right.

¹ Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-2573-7602>

In this study, the provisions of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities about health right and the views of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities in this field have been reviewed.

Keywords: The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, The Committee on the Rights of Persons with Disabilities

1- GİRİŞ

Birleşmiş Milletler'in engelli hakları alanında düzenlemiş olduğu belgeler arasında en önemli belge 2006 yılında kabul edilen Engelli Hakları Sözleşmesi'dir. 2008 yılında yürürlüğe giren Sözleşme engelli bireyler açısından çok geniş bir haklar listesini içermektedir. Bu haklar arasında sağlık hakkı da yer almaktadır. Sözleşme engelli bireylerin sağlık hakkını güvence altına almak amacıyla oldukça ayrıntılı bir düzenlemeye yer vermiştir.

Sözleşme'nin taraf devletlerde uygulanmasını izlemek amacıyla kurulmuş olan Engelli Hakları Komitesi de engelli bireylerin sağlık hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddiaları içeren başvuruları incelemiş, yayınlamış olduğu genel yorumlarda da bu hakkın içeriğine ilişkin açıklamalara yer vermiştir.

2- ENGELLİ HAKLARI SÖZLEŞMESİ'NDE SAĞLIK HAKKI

Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında hazırlanan Engelli Hakları Sözleşmesi ve Seçmeli Protokol² 2008 yılında yürürlüğe girmiştir.

Sözleşme'nin 1. maddesinde; bütün engelli bireylerin insan hak ve özgürlüklerinden diğer bireylerle eşit temelde yararlanabilmeleri ve bu hak ve özgürlüklerin korunarak geliştirilmesinin Sözleşme'nin temel amacı olduğu belirtilmiştir.

Sözleşme aynı madde içinde; uzun süreli fiziksel, zihinsel ve entelektüel yetersizlikleri olan ve çok sayıda çevresel engeller nedeniyle diğer bireyler ile eşit temelde topluma tam ve etkin bir şekilde katılmaları engellenen bireyleri engelli olarak tanımlamıştır. Bu tanımın en önemli özelliği, engelliliğin nedeni olarak tek başına bireydeki yetersizliği görmeyip, çevresel engelleri de

² UN General Assembly Resolution, A/RES/61/106/ 2006

engelliliğe neden olan etkenler olarak görmesidir³. Ancak bu tanım, engelli bireyleri uzun süreli fiziksel, zihinsel ve entelektüel yetersizlikleri olan bireylerle sınırlı tutmuştur. Bu özelliğinden dolayı, hastalık ya da yaralanmalardan kaynaklanan kısa süreli engellilik durumu olan bireyleri dışlamış olmaktadır⁴.

Sözleşme sağlık hakkını 25. maddede ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Bu maddeye göre; Taraf devletler, engelli bireylerin engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmaksızın en yüksek sağlık standartlarından yararlanmaları hakkını tanımalıdır. Taraf devletler, engelli bireylerin, sağlıkla bağlantılı rehabilitasyon hizmetleri de dahil olmak üzere, cinsiyete duyarlı sağlık hizmetlerine ulaşabilmelerini güvence altına almak amacıyla gerekli bütün önlemleri almalıdır. Taraf devletler özellikle şu önlemleri almalıdır;

Engelli bireylere, cinsel ve üreme sağlığı ile halk sağlığı programlarını da içerecek şekilde, diğer bireylere sağlananlarla aynı oranda, kalitede ve standartlarda parasız ya da karşılanabilir bir maliyetle sağlık hizmeti ve programları sağlamalıdır;

Engelli bireylerin özellikle engelleri nedeniyle ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerini, çocukları ve yaşlıları da kapsayacak şekilde, mümkün olduğu ölçüde erken tanı ve müdahaleyi içerecek ve gelecekteki olası engellilik durumlarının ortaya çıkmasını engelleyecek ve minimize edecek bir biçimde sağlamalıdır;

Bu sağlık hizmetlerini, kırsal bölgeler de dahil olmak üzere, mümkün olduğunca kişilerin yaşadıkları yerlerin yakınında sağlamalıdır;

Sağlık profesyonellerinin, engelli bireylere diğer kişilerle aynı kalitede hizmet sunması sağlanmalıdır. Bu hizmetleri sunarken, diğer önlemlerin yanı sıra, özgür ve bilgilendirilmiş rızaya dayalı olması sağlanmalı, özel ve kamusal sağlık hizmetleri için etik standartlar yayımlayarak, eğitim yoluyla engelli bireylerin insan hakları, onuru, özerkliği ve gereksinimleri hakkında farkındalık oluşturmalıdır;

³ Flynn, Eilionoir: From Rhetoric to Action, Implementing the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Cambridge University Press, New York, USA, 2011, s.18.

⁴ Kayess, Rosemary/ French, Phillip: "Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", Human Rights Law Review, 8:1, 2008, s.23.

Sağlık ve hayat sigortasına ilişkin düzenlemelerde engelli bireylere ayrımcılık yapılmasını yasaklamalıdır;

Sağlık bakımı ya da hizmetlerinin sunulmasında veya yiyecek ya da içecek verilmesinde engelliliğe dayalı bir ayrımcılık yapılmasını yasaklamalıdır.

Sözleşme'nin 25. maddesindeki düzenlemenin en önemli özelliklerinden biri, “engelli bireylere sağlık hizmetleri sunulurken bilgilendirilmiş rızaya dayalı olması sağlanmalıdır” hükmüdür. İlk kez bağlayıcı nitelikte olan bir uluslararası belgede bilgilendirilmiş rıza şartına yer verilmektedir. Ayrıca, bu düzenleme ile engelli bireyler açısından engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılmaksızın en yüksek standartlarda sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı güvence altına alınmaktadır⁵.

25. maddenin diğer önemli bir özelliği de, Birleşmiş Milletler'in temel insan hakları sözleşmeleri içinde ilk kez Engelli Hakları Sözleşmesi'nin bu maddesinde, engelli bireylerin erişebileceği sağlık hizmetleri arasında cinsel ve üreme sağlığı hizmetlerine spesifik bir vurgu yapılmış olmasıdır⁶.

Sözleşme'nin 26. maddesinde de rehabilitasyon ve rehabilitasyon hakkı düzenlenmiştir. Maddedeki düzenleme şöyledir;

Taraf devletler, engelli bireylerin maksimum bağımsızlıklarını, tam fiziksel, zihinsel, sosyal ve mesleki becerilerini kazanabilmeleri için ve yaşamın tüm alanlarına tam katılımlarını sağlayabilmek için, akran desteği de dahil, etkili ve uygun önlemleri alır. Bu amaçla, özellikle sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal hizmetler alanında kapsamlı rehabilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programları organize eder ve yaygınlaştırır. Bu hizmet ve programlar şu şekilde yürütülmelidir;

⁵ Weller, Penelope “Informed consent, incapacity and the CRPD: human rights perspective on the right to consent”, 2 nd World Congress on Adult Guardianship, Melbourne, Australia 15-16 October 2012, s.2-3, (<https://wnusp.files.wordpress.com/2014/04/informed-consent-and-crpd-weller-2012.pdf>) Erişim Tarihi: Mayıs 2022.

⁶ French, Phillip, Human Rights Indicators for People with Disability, A Resource for Disability Activist and Policy Makers, Queensland Advocacy Incorporated, Australia 2008, s.100, (file:///C:/Users/pc/Downloads/QAI%206%2016%20October%20(1).pdf) Erişim Tarihi: Mayıs 2022.

Habilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programları mümkün olan en erken aşamada başlatılmalı ve bireylerin gereksinimlerinin ve güçlü yönlerinin mültidisipliner bir çerçevede değerlendirilmesine dayandırılmalıdır;

Habilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programlarına katılımın gönüllülük temelinde olması sağlanmalıdır. Bu hizmetler ve programlar kırsal bölgeler de dahil olmak üzere, mümkün olduğunca engelli bireylerin yaşadıkları yerlerin yakınında sağlanmalıdır;

Taraf devletler, habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerinde çalışan profesyoneller ve personeller için temel ve sürekli eğitim programları geliştirilmesine destek vermelidir.

Taraf devletler, engelli bireyler için tasarlanmış olan, habilitasyon ve rehabilitasyon ile bağlantılı yardımcı araç ve teknolojilerin kullanımı ve erişilebilir olmasını teşvik etmelidir.

Rehabilitasyon, bireyin fiziksel, zihinsel veya sosyal işlevlerini en iyi düzeyde yapabilmesini sağlamayı amaçlayan bir süreçtir⁷. 26. maddedeki düzenleme ile bu olanağın engelli bireyler açısından etkili bir şekilde güvence altına alınması sağlanmış olmaktadır.

3- ENGELLİ HAKLARI KOMİTESİ'NİN SAĞLIK HAKKINA İLİŞKİN KARARLARI

Engelli Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hak ve özgürlüklerin uygulanmasını izlemek ve Sözleşme'ye taraf olan devletlerde bu alanda gerçekleştirilen ilerlemeleri takip etmek amacıyla bir komitenin kurulması kabul edilmiştir. "Engelli Hakları Komitesi" adıyla kurulan Komite 2009 yılında çalışmalarına başlamıştır.

Engelli Hakları Sözleşme'sinde güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin etkili bir şekilde korunabilmesi için bir şikayet mekanizması kabul edilmiştir. Bu konudaki düzenleme Sözleşme ile birlikte kabul edilmiş olan Seçmeli Protokol'de⁸ yapılmıştır.

Şikayet yöntemi şöyle işlemektedir; Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerinden birinin ya da bir kaçının Sözleşme'ye taraf olan bir devletçe ihlal edildiğini düşünen birey ya da birey grupları bu ihlal iddialarını incelemesi için Engelli Hakları Komitesi'ne başvuruda bulunabilirler.

⁷ Gadacz, Rene R., Re-Thinking Disability, New Structures, New Relationship, The University of Alberta Press, Canada, 1994, s.79.

⁸ UN. General Assembly Resolution, A/RES/61/106/2006

İhlal iddiaları Komite tarafından incelenir. Ancak Komite ihlal iddialarını esas bakımından incelemeye geçmeden önce başvurunun kabul edilebilir olup olmadığını incelemektedir.

Seçmeli Protokol'ün 1. maddesine göre, bir şikayetin kabul edilebilir olması için aleyhinde şikayette bulunulan devletin hem Sözleşme'yi hem de Seçmeli Protokol'ü onaylamış olması gerekmektedir. Şayet söz konusu devlet Sözleşme'yi onaylamakla beraber Seçmeli Protokol'ü onaylamamışsa Komite başvuruyu kabul edemez. Ayrıca bir başvurunun kabul edilebilir bulunması için başvuruyu yapan birey ya da birey gruplarının iddia edilen ihlalden dolayı mağdur olmaları gerekir. Mağdur olmamaları durumunda Komite başvuruyu kişi yönünden kabul edilemez bulur.

Seçmeli Protokol'de bir başvurunun kabul edilebilir olması için aranan diğer koşullar kısaca şunlardır; Şikayette bulunan kişilerin kimliği açık olmalıdır. Aynı ihlal iddiaları ile ilgili olarak Komite'ye ya da diğer bir uluslararası kuruluşa başvuru yapılmamış olmalıdır. Ayrıca, aleyhine başvuruda bulunulan devletin iç hukukunun ön görmüş olduğu bütün hukuki yollar tüketilmiş olmalıdır. Ancak mevcut iç hukuk yolları etkili değilse Komite bu yolların tüketilmiş olması koşulunu aramamaktadır. Başvuru hakkı kötüye kullanılmamalı ve yapılan başvuru yeterli bir dayanağa sahip olmalıdır. İddia edilen ihlaller taraf devletin Seçmeli Protokol'ü onayladığı tarihten sonra gerçekleşmiş olmalıdır.

Komite, Seçmeli Protokol'de aranan bu şartların gerçekleşmiş olması durumunda kabul edilebilirlik kararı vermekte ve başvuruyu esas açısından inceleme aşamasına geçmektedir. Bu aşamada başvuru hakkında taraf devlete bilgi vermekte ve konuya ilişkin görüşlerini Komite'ye sunmasını istemektedir. Taraf devletin konuya ilişkin Komite'ye sunduğu görüşleri başvurucuya iletmektedir. Başvurucunun bu konudaki görüşlerini aldıktan sonra Komite başvuruya ilişkin kararını vermektedir.

Komite bireysel başvurular ile ilgili vermiş olduğu kararlarda Engelli Hakları Sözleşmesi'nin temelinde yatan mantığa ve Sözleşme'nin temel amacına bağlı kalmıştır⁹.

⁹ Conte, Carmine, The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the European Union, The Impact on Law and Governance, Great Britain, Hart Publishing, 2022, s.16

Komite'ye yapılan başvurular içinde engelli bireylerin sağlık hakkına yönelik ihlal iddialarını içeren birkaç şikayet de yer almıştır.

Sağlık hakkının ihlali iddiasıyla ilgili yapılan başvurular hakkında Komite'nin vermiş olduğu ilk karar H.M.-İsveç kararıdır¹⁰. Komite'ye başvuru, bağ dokusu rahatsızlığı olan Bayan H.M. tarafından yapılmıştır. Bayan H.M.'nin hastalığı nedeniyle düzenli bir şekilde tedavi görmesi gerekirken, ayakta durmakta zorlandığı için hastane ve rehabilitasyon merkezlerine gidememektedir. Hastalığın ilerlemesini engellemek için hidroterapi tedavisi görmesi gerekmektedir. Bu nedenle, evinin arka tarafına havuz yapmak istemiş ancak bu talebi yetkili makamlar tarafından kabul edilmemiştir.

Bu konuda yapılan başvuruyu inceleyen Komite şu sonuca varmıştır; Başvurucunun sağlık durumu dikkate alındığında, hidyoterapi havuzunu kullanmasının tedavisi açısından son derece önemli olduğu görülmektedir. Bu yöntem bağ dokusu rahatsızlığı olan bireyler için uzmanlar tarafından önerilen bir yöntemdir. Başvurucunun konutunun arka bahçesine havuz yaptırma talebi reddedilirken, başvurucunun bu özgün durumu dikkate alınmamıştır. Sözleşme'nin 25. maddesi engelli bireylere en iyi düzeyde sağlık hizmeti sağlama görevini taraf devletlere yüklemektedir. 26. madde de taraf devletlere engelli bireylere habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerini sunma konusunda yükümlülükler getirmektedir. Taraf devlet, Bayan H.M.'nin kendi bahçesine havuz yaptırma talebine izin vermeyerek söz konusu bu iki maddeyi ihlal etmiş olmaktadır. Taraf devletin bu kararı, engelli bir birey olan Bayan H.M.'nin tedavisi için gerekli olan sağlık hizmetlerine ulaşmasını engellemiştir.

Komite'nin sağlık hakkı konusunda vermiş olduğu diğer bir karar da X-Arjantin kararıdır¹¹. Bir ceza davasından dolayı tutuklu olarak yargılanan Bay X tutukluluk süresi içinde bir omurilik ameliyatı geçirmiştir. Komite'ye başvuruda bulunan Bay X'in iddiasına göre, ağır bir ameliyat geçirmesine rağmen cezaevinde gerekli tıbbi desteği alamamıştır. Kaldığı cezaevindeki koşullar oldukça kötüdür. Bu durum sağlığının daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Tekerlekli sandalye

¹⁰ H.M.-İsveç (Başvuru No. 3/2011) (Karar Tarihi: 19 Nisan 2012) UN. Doc. CRPD/C/7/D/3/2011

¹¹ X-Arjantin (Başvuru No. 8/2012) (Karar Tarihi: 11 Nisan 2014) UN. Doc. CRPD/C/11/D/8/2012

kullanmak zorunda olduğu için tuvalet ve banyoyu kullanması çok zor olmaktadır. Özellikle banyonun fiziki koşulları engelli bir bireyin kullanımına uygun değildir. Banyonun girişinde hem merdiven bulunmakta hem de giriş çok dar olduğu için tekerlekli sandalye ile girmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenlerden dolayı hem sağlık hakkı hem de erişebilirlik hakkı ihlal edilmektedir.

Komite, başvuruyu aldıktan hemen sonra, konuyu esas açısından incelemeye geçmeden önce, başvurucunun sağlık durumu nedeni ile ihtiyaç duyduğu tedavinin sağlanması için taraf devletten geçici önlemler almasını istemiştir¹². Taraf devlet bu konudaki talebi kabul etmiş ve tedavi konusunda gerçekleştirdiği geçici önlemler hakkında Komite'ye ayrıntılı bilgi aktarmıştır.

Komite başvuruya ilişkin esas bakımından yapmış olduğu incelemenin sonucunda, Bay X'in cezaevindeki fiziksel koşullardan dolayı banyo, tuvalet, bahçe ve diğer olanaklara erişebilmesinin mümkün olmadığı sonucuna varmış ve Sözleşme'nin 9. maddesinde düzenlenmiş olan erişebilirlik hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Ancak Komite sağlık hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddiayı haklı bulmamış ve Bay X'in ihtiyaç duyduğu tıbbi tedavinin yapıldığını ve taraf devletin bu konuda gerekli adımları attığını belirtmiştir.

Komite'nin sağlık hakkı konusunda vermiş olduğu son karar Munir Al Adam-Suudi Arabistan kararıdır¹³. Komite'ye başvuruda bulunan Bay Adam'ın iddiaları kısaca şöyledir: Günlerce gözaltında tutulmuş ve ağır işkenceye maruz kalmıştır. Gözaltına alınmadan önce kısmen işitme engelliyken, gördüğü yoğun işkencenin sonucunda işitme yetisini tamamıyla yitirmiştir. Gözaltındayken ve tutuklandıktan sonra ısrarla talep etmiş olmasına rağmen doktora götürülmemiştir. Tutuklandıktan ancak 4,5 ay sonra bir askeri hastaneye götürülmüştür. Yapılan muayenede bir kulağında ileri oranda işitme kaybı olduğu saptanmıştır. Şayet hemen ameliyat olmazsa işitme yetisini tümünden ve kalıcı olarak kaybedeceği belirtilmiştir. Ancak ameliyat

¹² Komite Usul Kuralları'nın 64.maddesine göre Komite, başvuruyu inceleme aşamasındayken taraf devletten geçici özel önlemler almasını talep edebilir. (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Rules of Procedure, UN. Doc. CRPD/C/1/Rev.1)

¹³ Munir Al Adam-Suudi Arabistan (Başvuru No: 38/2016) (Karar Tarihi: 20 Eylül 2018) UN. Doc. CRPD/C/20/D/38/2016

olmasına izin verilmemiştir. Altı ay sonra tekrar doktora götürüldüğünde işitme kaybının % 100 oranına çıktığı saptanmış ve artık ameliyat olmasının da bir faydasının olmayacağı söylenmiştir.

Komite'ye göre, başvurucu tarafından sunulan deliller başvurucunun gözaltındayken işkence gördüğünü göstermektedir. İşkence gördüğünü iddia etmesine ve bu konudaki verileri ortaya koymasına rağmen, taraf devlet bu konuda ciddi bir soruşturma yürütmemiştir. Taraf devlet Sözleşme'nin 15. maddesinde düzenlenen işkenceye, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye veya cezaya maruz kalmama hakkını ihlal etmiştir.

Komite sağlık hakkının da ihlal edildiği sonuna varmıştır. Komite'ye göre, başvurucunun gördüğü işkenceler sonucunda işitme kaybı artmıştır. Ayrıca hem uzun süren gözaltı süresince hem de tutuklandıktan sonra aylarca doktor kontrolünden geçmesine izin verilmemiştir. Bu kadar uzun bir süre zarfında tıbbi tedavi görmesine izin verilmemesi işitme yetisini tümüyle yitirmesine neden olmuştur. Bu nedenlerden dolayı başvurucunun sağlık hakkı ihlal edilmiştir.

4- ENGELLİ HAKLARI KOMİTESİ'NİN GENEL YORUMLARINDA SAĞLIK HAKKI

Komite bireysel şikayetleri incelemenin yanı sıra Sözleşme'nin maddelerine açıklık getirmek amacıyla genel yorumlar yayımlayabilmektedir. Komite'nin şimdiye kadar yayımlamış olduğu genel yorumlar arasında Sözleşme'nin sağlık hakkını düzenleyen 25. maddesini doğrudan ele alan bir genel yorumu mevcut değildir. Ancak, Komite Sözleşme'nin farklı maddelerine açıklık getirdiği bazı genel yorumlarında engelli bireylerin sağlık hakkı konusunu da ele almıştır. Bunlardan biri "Erişebilirlik" başlığını taşıyan 2 Nolu Genel Yorumdur¹⁴. Bu yorumda esas itibarıyla Sözleşme'nin genel olarak engelli bireylerin erişebilirlik hakkını düzenleyen 9. maddesi ayrıntılı ele alınmıştır. Söz konusu 2 Nolu Genel Yorum'un 40. paragrafında engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi konusunda önemli bir düzenleme yer almaktadır.

Söz konusu düzenleme şöyledir: Sağlık hizmetlerinin sunulduğu yapılar şayet engelli bireylerin ulaşabileceği şekilde düzenlenmemişse, bu hizmetlere engelli bireylerin erişimi mümkün olmayacaktır. Sağlık hizmetlerinin sunulduğu binalar uygun olsa dahi, şayet ulaşım hizmetleri erişilebilir değilse engelli bireyler bu binalara gelemeyecektir. Sağlık hizmetine ilişkin bütün bilgiler de engelli bireyler açısından erişilebilir olmalıdır. İşaret dili, Braille Alfabesi, erişilebilir

¹⁴ General Comment No. 2 (2014), Article 9: Accessibility, CRPD/C/GC/2

elektronik formatlar ve alternatif kodlar gibi seçenekler mevcut olmalıdır. Özellikle, engelli kız çocukları ve kadınlar için üreme sağlığına ilişkin sağlık hizmetleri sağlanırken erişebilirlik konusunda toplumsal cinsiyet boyutunun dikkate alınması çok önemlidir.

Komite 5 Nolu Genel Yorumunda¹⁵ da sağlık hakkı konusunu ele almıştır. Bu yorumda esas itibariyle Sözleşme'nin 19. maddesine ayrıntılı açıklama getirilmiştir. Bu madde engelli bireylerin bağımsız bir yaşam sürdürebilmeleri ve topluma dahil olabilmeleri konusunu düzenlemektedir. Genel Yorumun 89. ve 90. paragraflarında engelli bireylerin sağlık hakkı konusu ele alınmıştır.

89. paragrafta Sözleşme'ye taraf olan devletler açısından şu yükümlülükler getirilmektedir: Genel sağlık kuruluşları ve hizmetleri engelli bireylere kendi çevrelerinde sunulmalıdır. Bu kuruluşlar ve hizmetler engelli bireylerin ve onların ihtiyaç duydukları refakatçilerinin erişebileceği şekilde düzenlenmelidir.

90. paragrafta ise, Sözleşme'nin 26. maddesinde düzenlenmiş olan engelli bireyler açısından habilitasyon ve rehabilitasyon hakkı ile toplumda bağımsız bir yaşam sürdürebilme hakkı ele alınmıştır. Bu hakların birbirine bağımlı olduğu belirtilmiştir. Yeterli desteği almadıkları zaman bazı engelli bireylerin rehabilitasyon hizmetlerine katılmalarının mümkün olmadığı üzerinde durulmuş, ayrıca engelli bir bireyin habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerine katılımında mutlaka özgür ve bilgilendirilmiş rızasının mevcut olması gerektiği belirtilmiştir.

5- SONUÇ

Engelli bireylerin hak ve özgürlüklerine yönelik ihlallerin önüne geçilmesi, Engelli Hakları Sözleşme'sine taraf olan devletlerin Sözleşme'yi uygulama konusunda güçlü bir irade ortaya koymaları ile mümkündür.

Engelli Hakları Sözleşme'sinde sağlık hakkı ile ilgili olarak ayrıntılı bir düzenlemeye yer verilmiş olması engelli bireylerin sağlık hakkının korunması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, Sözleşme ile birlikte kabul edilen Seçmeli Protokol ile hakları ihlal edilen engelli bireylere Engelli Hakları Komitesi'ne bireysel şikayette bulunma imkanının sağlanmış olması da engelli haklarının korunması açısından önemli bir güvence sağlamaktadır.

¹⁵ General Comment No. 5 (2017) Article 19: The Right to live independently and being included in the community, CRPD/C/GC/5

Ancak, Komite'ye şimdiye kadar sağlık hakkına yönelik çok az sayıda başvuru yapılmıştır. Bunun nedeni bu alanda ihlallerin az olması değil, başvuru mekanizmasının yeterince bilinmemesidir.

Bu nedenle, Komite vermiş olduğu kararlarda taraf devletlerden, Komite'nin görüş ve önerilerini yayınlamalarını ve bunların ilgili toplumsal kesimlere erişmesini sağlamaları için geniş bir şekilde dağıtımını yapmalarını istemektedir. Ayrıca, Sözleşme ve Seçmeli Protokol ile Komite'nin yayımlamış olduğu genel yorumlar konusunda gerekli eğitimleri vermelerini taraf devletlerden istemektedir. Taraf devletlerin Komite'nin görüş ve önerilerini dikkate alarak gerekli adımları atmaları ve Sözleşme'yi uygulama konusunda güçlü bir irade ortaya koymaları durumunda engellilere yönelik hak ihlallerinin önemli ölçüde önüne geçilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

-Conte, Carmine, The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the European Union, The Impact on Law and Governance, Great Britain, Hart Publishing, 2022.

-Flynn, Eilionoir: From Rhetoric to Action, Implementing the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Cambridge University Press, New York, USA, 1. Basım, 2011.

-French, Phillip, Human Rights Indicators for People with Disability, A Resource for Disability Activist and Policy Makers, Queensland Advocacy Incorporated, Australia 2008, file:///C:/Users/pc/Downloads/QAI%206%2016%20October%20(1).pdf, Erişim Tarihi: Mayıs 2022.

Gadacz, Rene R., Re-Thinking Disability, New Structures, New Relationship, The University of Alberta Press, Canada, 1994.

-Kayess, Rosemary/ French, Phillip: "Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", Human Rights Law Review, 8:1, 2008.

Weller, Penelope "Informed consent, incapacity and the CRPD: human rights perspective on the right to consent", 2 nd World Congress on Adult Guardianship, Melbourne, Australia 15-16 October 2012, (<https://wnusp.files.wordpress.com/2014/04/informed-consent-and-crpd-weller-2012.pdf>) Erişim Tarihi: Mayıs 2022.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ TARİHÇESİ VE ÜLKEMİZDEKİ DURUMU

FATMA NUR SAĞIR YILMAZ

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, – ORCID ID:0000-0001-6580-1667

Özet

Sürdürülebilirlik kavramı 50 yıllık bir tarihe dayanan ama son zamanlarda iklimsel felaketlerin yaşanmasıyla dikkat çekmeye başlamış ve üzerine uygulama ve planlar yapılan bir konu haline gelmiştir. Kaynakların hızlı tüketimi, yaşanan büyük iklim felaketleri, su kıtlığı, belirli bölgelerin aşırı yoksulluk içinde olması daha fazla önlem alınmadan devam edilemeyeceğini göstermiştir. Günümüzde insanların ve tüm canlıların gelişebilmesi ve yaşamlarını sürdürebilmesi tehdit altındadır. 1972 yılında İnsan ve Çevre zirvesinde ilk defa bahsedilen sürdürülebilirlik kavramı yıllar içinde birçok toplantı ve zirvede yer alsa da dönüm noktası olarak 2015 Paris İklim Anlaşmasıyla farkındalığın en üst seviyelere ulaştığını söyleyebiliriz. Yıllar içinde sürdürülebilir bir toplum, çevre ve ekonomi için birçok toplantı ve konferans yapılmış ancak tam anlamıyla somut adımlar atılmamıştır. Gelişmekte olan ülkeler kalkınmalarının tamamlamadıkları için anlaşmalara bağlı ve taraf olmaktan kaçınmışlardır. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Ülkemizde sürdürülebilirlik kavramı yeni oluşmaya başlamış bir kavramdır. Yaşanan doğa felaketleri ve kaynakların hızla tüketimi sürdürülebilir politikaların bir an önce uygulamaya konması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. 2030 hedefleri doğrultusunda iklim değişikliğiyle mücadele ve karbonsuzlaşma amaçlarıyla, biyoçeşitlilik kaybının önlenmesi, şehirlerde yaşayan nüfusun %90'ının soluduğu kötü havanın giderilmesi, artan nüfus karşısında kaynakların kısıtlılığının çözümü gibi sorunlar ele alınarak sürdürülebilir kalkınma amaçları oluşturulmuştur. 17 maddeden oluşan bu amaçlar birbiriyle bağımsız olarak değil, bir bütün ve bağlı olarak ele alınması gerekmektedir. 2020 yılına kadar bu hedefler doğrultusunda adımlar atılmış sadece ülkemizde değil tüm dünya da Corona virüsü pandemisiyle birlikte hedeflerde gerilemeler meydana gelmeye başlamıştır. Sürdürülebilir bir çevre, ekonomi ve toplum için yapılan plan ve programlar tüm canlı ve insanlar için yaşanılabilir bir gelecek oluşturmak için şarttır. İstenilen gelecekte ancak sürdürülebilirlik politika ve uygulamalarıyla olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Kalkınma, Çevre, Sürdürülebilirlik Politikaları

1. Giriş

İnsanlık var olduğundan beri çevreyle etkileşim halindedir. Çevre karşısında aciz olan insanoğlu sürekli çevreyle bir mücadeleye girişmiş ve galip gelmeye üstün olmaya çalışmıştır. Özellikle 2. Dünya savaşından günümüze insanlık öyle bir sistem meydana getirmiştir ki israf artmıştır. Tüketim odaklı büyüme modeli, nüfus artışı, hızlı büyüme beklentisi kaynakların

tüketilmesine ve çevre tahribatına yol açmıştır (Özmehmet, 2008: 1854). Sürdürülebilirlik denince aklımıza ilk çevresel etmenler gelmektedir. Sürdürülebilir olmayan politika ve uygulamalar iklim değişikliğinin hızlanmasına ve kaynakların tükenmesine neden olurken, aynı zamanda insanlar arasındaki eşitsizliğin açılmasına da sebep olmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı üzerinde birçok tartışma olduğu gibi sürdürülebilir politikaların uygulanmasında da netlik yoktur (Bennich, ve diğerleri, 2021:1).

Güvenli gelecek, adil yaşam şartları gıdaya ve suya ulaşılabilirlik, temiz hava gibi yaşam için önemli olan etmenlere sürdürülebilir politikalar ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına uyarak ulaşabiliriz. Sağlıklı bir toplum sağlıklı bir çevreyle oluşur.

2. Sürdürülebilirliğin Tanımı

Sürdürülebilirlik adından da anlaşılacağı üzere süreklilik arz eden bir olgudur. Çevre sorunlarının önüne geçilebilmesini amaçlayan bu olgu çevre sorunlarıyla ilgili gündem oluşturmaktadır. Brundtland Raporu olarak bilinen Ortak Geleceğimiz isimli raporda sürdürülebilirlik gelecek kuşakların kendine yetebilme özgürlüğünü ellerinden almaksızın günümüz ihtiyaçlarının karşılanması olarak karşımıza çıkar. İngiltere tarafından yapılan bir çalışmaya göre sürdürülebilirlik kaynak miktarlarının azalmaması olarak tanımlanır (Fisunoğlu, 1989:39).

Yaşantımızın bugünkü hali çevre ile olan etkileşimi kötü etkileyerek geri dönüşü olmayan bir yola sokmaktadır. İnsanlık faaliyetleri kaynaklı olarak Dünya 6. Büyük Yok Oluş durumunun ortasında yer alır. Toprak yapısının bozulması, biyoçeşitliliğin azalması, besin döngüsünde de bozulmalara neden olmaktadır. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli koşulları kendi elleriyle yok etmektedirler. Sürdürülebilir kalkınmayla gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme hakları koruma altına alınmak istenmektedir. Sürdürülebilirlik denince akla her ne kadar çevre gelsede tek başına ele almak yeterli değildir. Sağlıklı bir toplum, iyi bir çevre ve ekonomiyle oluşur. Çevre, toplum ve ekonomi hiyerarşik bir yapı içermektedir (Fischer vd., 2007:621). Birbiriyle iç içe geçmiş bir hali olsa da sağlıklı bir ekonomi için sağlıklı bir topluma, sağlıklı bir toplum için ise sağlıklı bir çevreye ihtiyaç vardır. Yani ekonomi ve toplumun varlığı için çevrenin var olması ve sağlam olması gereklidir. Çevrenin sağlıklı ve sürdürülebilir olması, sürdürülebilir kalkınma prensiplerini benimseyerek ve sahip çıkarak gerçekleşecektir.

2.1. Sosyal Sürdürülebilirlik: Sosyal sürdürülebilirlik kavramı Birleşmiş Milletlerin sosyal sermayeye odaklanmasıyla dikkat çekmiştir. 2000 yılında gerçekleşen Avrupa Konseyiyle sosyal sürdürülebilirlik ilk kez ortaya çıkmıştır. Genellikle sürdürülebilirliğin sosyal boyutu ihmal edilen üzerinde durulmayan bir kavramken, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliğin sosyal sürdürülebilirlik olmadan olmayacağı, eksik kalacağı anlaşılması üzerine dikkatleri çekmiştir. Sosyal sürdürülebilirliği eşitlik ve demokrasiye dayalı, sosyal ilişkileri içeren ve sosyal ihtiyaçları kapsayan bir kavram olarak niteleyebiliriz (Akalin, 2015:58-59).

2.2. Ekonomik Sürdürülebilirlik: Artan çevre, enerji ve nüfus sorunlarıyla birlikte ekonomik gelişme, gelişmiş ülkelerin yararına bir ivme kazanmıştır. Dünya ticaretinin büyük bir kısmı gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşirken, gelişmemiş ülkeler bu durumdan fazlasıyla zarar görmektedir. Büyüme ve kalkınmanın durduğu bu ülkelerde ekonomik sıkıntıların çözülmesi için yabancı sermaye arayışları meydana gelmektedir. Yabancı sermayeyi ülkelere çekebilmek için bir çok olumsuz uygulamalar görmezden gelinir. Çevre kirliliği, atık üretimi gibi ciddi konuların görmezden gelinmesi daha büyük yıkımlara yol açmaktadır. Bu sonuçlar da ekonominin çevreyle doğrudan bağlantılı olduğunu ve sürdürülebilir politikalar geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir (Fisunoğlu, 1989:45). Çevre ve toplum üzerinde herhangi bir olumsuzluk yaratmadan yapılan ekonomik kalkınma faaliyetlerini ekonomik sürdürülebilirlik olarak tanımlayabiliriz. Ekonomik kaynakların uzun vadede kullanılması esastır. Mal ve hizmet üretimi süreklilik arz etmeli ve bu yapılırken çevreye zarar verilmemelidir. Yönetilir bir mali yapı içerisinde üretkenlik sürdürülebilir olmalıdır (Şen, Kaya, & Alpaslan, 2018:21). Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanlarını ellerinden almadan kalkınmaktır.

2.3. Çevresel Sürdürülebilirlik: Çevresel sürdürülebilirlik doğal kaynakların ve ekolojik çeşitliliğin korunmasını amaçlar. Yenilenemeyen kaynakların kullanımı azaltılmalı yerini sürdürülebilir ürünlere bırakmalıdır. Tüm canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için sağlıklı bir çevre gereklidir. Çevresel sürdürülebilirlik için iklim değişikliği ve küresel ısınmayla mücadele edilmelidir. Kaynakların bilinçsizce tüketimi ve gereksiz enerji harcanımından kaçınılmalıdır. İnsanoğlunun ozon tabakasına zarar veren uygulamaları durdurulmalıdır. Zehirli atıklar azaltılmalı, canlı varlıklar korunarak, toprak verimliliği artırılmalıdır. İnsanların çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlaması amacıyla çevre duyarlılığını ve bilincini arttıracak eğitim ve çalışmalar yapılması şarttır (Şen, Kaya, & Alpaslan, 2018:35). Çevresel sürdürülebilirlikte yenilenebilir kaynaklar, yenilenemeyen kıt kaynakların yerini almalıdır.

3. Sürdürülebilirliğin Tarihi

Sanayi devrimiyle birlikte Dünya'nın hızlı bir gelişme sürecine girmesi beraberinde bir takım çevre sorunlarının da getirmiştir. Küresel ölçekte yaşanan çevre sorunları ve kaynakların kıt olması bir aydınlanmanın yaşanmasına yol açmıştır. Ülkeler devamlı olarak büyümek ve gelişmek ister. Bu büyüme ve gelişmenin devamlı olması, ayrıca yaşanabilir bir ortamın korunması sürdürülebilirlik anlayışını ortaya çıkarmıştır (Kılıçoğlu, 2005:9). 1972 yılı sürdürülebilirlik kavramı açısından çok önemlidir. 1972 yılında Stockholm şehrinde Dünya Çevre Sorunları konferansı toplandı. Bu zirveyle birlikte Birleşmiş Milletler Çevre Ajansı'da kurulmuştur. Çevre zirvesinde 5 kesimi ilgilendiren 119 maddelik Eylem'e geçilmesi için tavsiye niteliğinde maddeler bulunmaktadır. İnsan yerleşimleri, doğal kaynak yönetimi, kirlenme, deniz kirliliği ve kirliliğin sosyo-kültürel yönleri eylem planlarında ki kesimleri oluşturmaktadır (Yavuz, 1975:15). 1972 yılı aynı zamanda Büyümenin Limitleri (The Limits to Growth) adlı raporun yayınlanmasıyla dikkatleri sürdürülebilirliğe çekmesi açısından önemlidir. Bu rapora göre kaynakların azalacağı, 2100 yılından önce ölüm oranlarının artarak büyük nüfus kayıpları yaşanacağı ve kirliliğin artacağı sonuçları ortaya çıkmıştır.

1987 yılına gelindiğinde Birleşmiş Milletler Brundtland Raporu olarak da adlandırılan ‘Ortak Geleceğimiz’ isimli raporu çıkarmıştır. Sürdürülebilirlik kavramının günümüzdeki popülerliğinin sağlanması bu rapor sayesinde olmuştur. Brundtland raporunda 2 temel kavram vardır; gereksinme yani ihtiyaç ve sınırlamalar. Çevre ve kalkınma birlikte ele alınır (Kılıçoğlu, 2005:42). 1992 yılında Rio De Janerio’da ‘Dünya Zirvesi’ olarak adlandırılan, Stockholm konferansından bu yana geçen 20 yıllık sürede gelişmeleri değerlendirme ve geleceğe yönelik politikalar yapmak amacıyla Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı (UNCED) toplanmıştır. Rio konferansında 2 önemli belge üretilmiştir. Gündem 21 ve Rio deklarasyonu. Gündem 21 bir eylem planıdır. Kapsamı oldukça geniş olan bu planda her kurum ve kuruluşa sorumluluk yüklenmiştir. Gündem 21 kararlarından olan yerel sürdürülebilir kalkınmayla da yerel yönetimlere önemli iş bölümleri düşmektedir (Tekeli, 1995:14). Rio konferansında kaynakların korunması, gelişmenin sosyal ve ekonomik boyutları ve sürdürülebilir olması gibi konular ele alınmıştır. Bu konferansla iklim değişikliği sözleşmesi ve biyoçeşitlilik sözleşmesi de oluşturulmuştur (UNCED, 1992).

2000 yılında dünyanın değişen gerçekleri ve ihtiyaçları için yeni bir kalkınma stratejisi oluşturmak amacıyla Milenyum Zirvesi toplanmıştır. Kalkınma için küresel bir ortaklığın gelişmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ana maddeleri arasında yer alır. Konferans sonunda Milenyum deklarasyonu oluşturulmuştur. Deklarasyonda dikkat çeken konulardan biri Kyoto Protokolünün yürürlüğe girmesini sağlamak ve Rio konferansının 10. yıldönümünün de 2002 yılında gerçekleşecek toplantıya kadar sera gazının azaltılması yer almıştır (UN, 2000).

2002 yılına gelindiğinde Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde çevreye saygı çerçevesinde bir kalkınma planı oluşturulması gerektiği kabul edildi. Zirvede 33 maddeden oluşan Siyasi Bildirge kabul edilmiştir. Bildirgede ekonomik, sosyal kalkınma ile çevrenin korunmasına ilişkin küresel, ulusal ve yerel boyutlarda ortaklaşa sorumluluk alınması gerektiği belirtilmiştir (Algan & Dündar, 2005).

Kopenhag şehrinde 2009 yılında iklim değişikliği zirvesi düzenlenmiştir. Konferansta iklim değişikliği politikaları üst düzeye çıkarılarak, kısa ve uzun vadede karbon kısıtlaması ve iklim değişikliğine yönelik Kopenhag Anlaşması düzenlenmiştir (UN, 2009). Kopenhag Anlaşması, 2015'te yapılacak bir incelemeye tabi tutulmuştur. 2015 yılı bir milad niteliğindedir. 196 ülke tarafından onaylanan Paris İklim Anlaşması küresel sıcaklık artışının sanayi devrimi öncesi seviyelere kıyasla 2 santigrat derecenin altında 1,5 seviyelerinde sabit tutulması amaçlanmıştır. Karbonsuzlaşma taahhüdü verilmiş 2030 yılına kadar başarılması gerek 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA) belirlenmiştir. Biyoçeşitlik kaybı, şehirlerde yaşayan nüfusun %90'ının kötü hava solunması, plansız şehirleşme ve artan nüfusla birlikte giderek insan sağlığı tehdit altına girmektedir (UN,2015). 17 amacın her biri bağımsız olarak değil birbiriyle bağlı olarak hareket edilirse sonuca ulaşılabilir. Paris iklim anlaşması ülkelerin ortaklaşa imzalayarak karbon salınımını azaltım taahhüdünde bulunmasına zemin hazırlamıştır.

4. Türkiye’de Sürdürülebilirlik

Ülkemizde gelişme ve değişimle birlikte en çok zarar çevreye verilmiştir. Toprak verimliliğinin azalmasına, su kaynaklarının kirlenmesine ve hava kirliliğine yol açmıştır. 1972 yılında gerçekleşen Stockholm Konferansına Türkiye’de katılmış ve sonuç bildirisini kabul etmiştir. Çevre sorunlarına yönelik çözüm ve tedbir görevleri hükümetlere verilmiştir. 1973-1977 yıllarını kapsayan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda çevre sorunlarına yer verilmiştir (Kılıçoğlu, 2005:66-67). Kalkınma planı döneminde çevreye ilişkin konulara dikkat çekildiği ve bilimsel projelerin yapıldığı görülür. 1974 yılında Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu BM için Türkiye Raporu hazırlamış ve Çevre Örgütü kurulmuştur (Özdemir, 1988:85). Merkezi düzeyde çevre için ilk örgütlenme 1978 yılında kurulan Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı olmuştur (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012:493).

4. Beş Yıllık Kalkınma Planında bir önceki planda çevreyle ilgili varılmak istenen sonuçlara varılamadığı görülmüş, Kentleşme ve Belediyeler kapsamında çevre sorunlarına yer verilmiştir. Ayrıca bu planda çevreye yönelik önleyici politikalar geliştirilerek sorunların önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Kılıçoğlu, 2005:73). 2872 sayılı Çevre kanununun çıkarılması da bu planlama dönemine denk gelmektedir. Bir önceki plana göre farklı önleyici ve onarıcı politikalarda bulunulmasıdır. 1982 anayasasının kabulüyle ilk kez çevre çevre korumasına yönelik tanım anayasamıza girmiştir. 5. Beş Yıllık Kalkınma planında Ortak Geleceğimiz isimli rapordan etkilenerek, çevre kirliliğinin azaltılması hedeflenilmiş ayrıca kaynakların yeni nesillere aktarılması için mümkün olduğunca verimli kullanılması gerektiği sonucuna varılmıştır (Kaya, Çobanoğlu, & Artvinli, 2010:4). Sosyal hedef ve politikalar doğrultusunda, doğal kaynak kullanımında ekolojik dengenin gözetilmesi, arazi kullanımlarında ve yatırımlarda çevre sorunlarının düşünülmesi, su kaynakları ve atık standartlarının düzenlenmesi ve üniversite ve kurumlarda çevrenin sürdürülebilir olmasıyla ilgili araştırmaların desteklenmesi hedeflenmiştir (Kılıçoğlu, 2005:80-81).

6. Beş Yıllık Kalkınma Planında Rio konferansıyla gündeme gelen sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda uygulamalara yer verilmiştir. İnsan sağlığı ve doğal dengenin korunmasına yönelik kalkınma yapılmalıdır. İsrafın önlenmelidir. Yapılan ekonomi politikalarında sürdürülebilirlik esas alınmalı ve çevre düşünülmalıdır. Planla çevre bilinci yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Kılıçoğlu, 2005:86). 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlık çevre ile ilgili her türlü kirliliğin önlenmesi, iklim değişikliğiyle mücadele, enerji verimliliği ve yapı denetimi gibi konularda sorumlu tutulmuştur (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012:493-495).

Türkiye 1997 yılında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesini imzalayarak OECD ülkeleri arasına girmiştir. Ancak ülkelerin emisyon sınırlamasına tabi tutulacağından dolayı 2002 yılında çıkış yapmıştır. Gelişmiş ülkeler emisyon sınırlamasına tabi tutularak devam ederken Türkiye emisyon sınırlamasından muaf olmuştur. Ülkemiz Kyoto Protokolünü 2009 yılında imzalayarak temiz enerji ve yatırımın önünü açmıştır (Barlas, 2013:134). 1998 yılında çevre açısından önceliğin belirlenmesine yönelik Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)

çıkarılmıştır. Etkin bir çevre yönetimi için hedefler belirlenmiştir. Bu planın uygulanması ve gözetilmesiyle ilgili planlar 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında belirtilmiştir (Altunbaş, 2003:115).

Ülkemizde sanayileşmenin ve endüstriyel büyümenin yol açtığı sorunları ortadan kaldırmak ve doğal kaynakları korumak amacıyla bir takım çevre politikaları geliştirilmiştir. Ancak bu politika ve yasaların uygulanmasında ciddi sorunlarla karşılaşmıştır (Barlas, 2013:258). Türkiye Avrupa Birliği ve Dünya ile etkileşimini arttırmak amaçlarıyla 8. Beş Yıllık Kalkınma Planını oluşturmuştur. Sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda ekonomi geliştirilmek istenmiştir. Çevreye ilişkin önlemler ekonomiyle ilişkilendirilmiştir. Kalkınma planında toplumsal duyarlılığın arttığı gözlemlenerek sürdürülebilir gelişme doğrultusunda çevre politikaları, sosyal ve ekonomik politikalarla bütünleştirilmiştir. Kırsal kalkınma ve kentleşme konularında politikalar geliştirilmiştir (Yıkılmaz, 2011:30).

2007-2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Planı'nda çevrenin korunması ve gelecek nesillerin düşünülmesi benimsenmiştir. Son 2 plana göre sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda net bir tutum ortaya konmamıştır. Ayrıca çevre korunması ve sürdürülebilirlikle ilgili ilerleme kaydedildiği belirtilmekle birlikte mevzuata uygunluğu henüz yapılmadığı söylenmektedir. Uygun altyapı geliştirilerek çevre ve kalkınma arasında bağlantı oluşturulmak istenmiştir. Bu plan döneminde iklim değişikliğiyle ilgili uyum politikaları oluşturulması amaçlanmıştır (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2012:527-529). Makro dengeler gözetilerek kurumsal ve yapısal düzenlemeler yapılmıştır. 2009 yılında Kopenhag'ta gerçekleşen konferansa katılan Türkiye kısa ve uzun vadede karbon kısıtlamasına ve iklim değişikliğiyle mücadeleye taraf olmuştur.

10. Kalkınma Planında İklim değişikliği ve çevre başlığı altında sürdürülebilir kalkınma ve çevre sorunlarıyla mücadele konuları yer almaktadır. Uzun yıllar boyunca Dünya'da olduğu gibi ülkemizde de çevre sorunlarıyla ilgili politika ve projeler geliştirilmesine rağmen tam anlamıyla aktif bir adım atılmamıştır. Tüm Dünya'da olduğu gibi Ülkemizde de 'Yeşil Büyüme' kavramı doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak amaçlanmıştır. Ülke kalkınmasında sürdürülebilir kalkınma modeline doğru bir eğilim olduğu söylenerek, biyolojik çeşitliliğin korunması, kirliliğin önlenmesi ve kaynakların sürdürülebilir kullanımıyla ilgili konulara bu kalkınma planında da yer verilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013:13-14). Sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğiyle mücadelede bir milad olarak kabul edilen Paris Anlaşması ülkemizde taraf olduğu diğer ülkelere nazaran biraz geçte olsa imzalayıp uygulamaya koyduğu önemli bir dönüm noktasıdır. Bu anlaşmayla sera gazı emisyonunun düşürülmesinin yanı sıra yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma konularında dikkat çekmektedir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022).

11. Kalkınma planıyla artan çevre sıkıntıları, yüksek sera gazı emisyonu gibi nedenlerle sürdürülebilir bir yaşam çevresi oluşturulmak istenmiş, yaşanabilir kent inşası giderek önemli hale gelmiştir. Sürdürülebilir kentlerde çevre kirliliği en aza indirilerek, iklim değişikliğine ve doğal afetlere dayanıklı, uygun kentler inşa edilmelidir (Kalkınma Bakanlığı, 2018:170). Paris anlaşmasıyla bölgesel ve uluslararası işbirliği yapılması vurgulanmaktadır. İklim değişikliğiyle mücadelede tüm aktörlerin katılımı şarttır. Bu anlaşma sonrasında 2020 yılında ülkemizde yeni

bir dönem başlamıştır. İklim değişikliğiyle mücadelede yeni taahhütlerin yerine getirilmesi büyük kazançlara sebep olacaktır. Siyasi istikrarla birlikte yerel yönetimlerin kentlerde yapacağı uygulamalar önemli yere sahiptir (Çolakoğlu, 2019:21).

Türkiye’de iklim değişikliğinden etkilenecek alanlar 5 kategoride toplanmıştır. Bunlar (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011:17);

- Güvenilir Gıda ve Tarım alanları,
- Biyoçeşitlilik, Ekosistem ve Orman,
- Su kaynakları,
- Doğal Afet Yönetimi
- İnsan sağlığıdır.

Stratejik eylem planlarında durumun ciddiyeti anlatılsada, iklim değişikliği kaynaklı artan riskler hükümetin veya özel sektörün yatırım planlarını etkilemediği görülmektedir.

2021 yılında iklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuzluklar oldukça belirgin bir hal almıştır. Covid-19 pandemisiyle birlikte sağlık endişelerinin artması ve enerji fiyatlarında meydana gelen yükseliş sürdürülebilir uygulamaların önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Sürdürülebilirlik adımlarının Avrupa’da olduğu gibi ülkemizde de geç atılması sosyal açıdan zorluğa, ekonomik açıdan ise maliyetlerin artmasına sebep olmaktadır. Adımların biran önce atılması ve toplumun sosyal dayanışma içinde olarak, eşitsizliğin giderilmeye çalışılması gerekmektedir (Bruyninckx, 2022). Aynı yıl ülkemizde kurumsal olarak köklü bir değişiklik yapılmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, iklim değişikliği başkanlığını bünyesine katarak Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olmuştur. Bu bakanlık çevrenin korunması, çevre kirliliğiyle mücadele, kontrolsüz yapılaşmanın önüne geçilmesi, yapılaşmaya dair kanunların hazırlanması, erozyon ve çölleşmeyle mücadele, kentsel dönüşüm çalışmaları ve iklim değişikliğiyle mücadele konularında faaliyet göstermektedir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Sürdürülebilir politika ve uygulamaların en ilgili olduğu bakanlıktır. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının çoğuyla doğrudan ilişki içindedir.

5. SONUÇ

Yıllar içinde çevreyle ilgili bir takım toplantı ve konferanslar yapılmıştır. Dünya genelinde çevresel sıkıntılarının artması, kaynakların kıt olması, iklim değişikliğinin türlü felekatlere yol açması, ozon tabakasının delinmesi gibi durumlar gözlemlensede somut adımların atılması oldukça uzun zaman almıştır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler kalkınmalarını tamamlayabilmek adına çevresel sıkıntıları görmezden gelmiş ancak bu görmezden geliş daha büyük maliyetlerin çıkmasına neden olmuştur. Ülkemizde gelişmekte olan bir ülke olarak yıllar içinde çevreyle ilgili toplantılara katılım göstererek taraf olmuş fakat elle tutulur politika ve uygulamalar yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştır. Kalkınma planlarında sürdürülebilirlik ve çevre konularına yer verilmişede ya uygulamada sıkıntılar çıkmış ya da yetersiz düzeyde kalmıştır. Sürdürülebilir politikaların hükümet gündeminde yer alsa da bununla sınırlı kalmaması gerekmektedir. Sürdürülebilir uygulamalarda yerel yönetimlerin rolü ve önemi oldukça fazladır.

Toplum, STK'lar, yerel yönetimler ve hükümet birlik ve dayanışma içinde olmalıdır. Toplum bilinçlendirilmesinin ivedi biçimde yapılması, eğitimlerin artırılması gerekmektedir. Sürdürülebilir politikalar geniş bir perspektifle yapılarak uygulanmasında sıkı bir gözetim ve denetim bulunması gerekir. Covid-19 pandemisiyle sekteye uğrayan ticaret ve sosyal yaşam sürdürülebilirlik uygulamaları kapsamında yeniden inşa edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2015). Sosyal Sürdürülebilirliğin Kentsel Dönüşüm Projeleri İçerisindeki Yeri: Adana Belediye Evleri Mahallesi Örneği. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 55-80.
- Algan, N., & DüNDAR, A. K. (2005). *Türkiye'nin Çevre Konusunda Verdiği Sözler*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Altunbaş, D. (2003). Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye'deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1-2), 103-118.
- Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bennich, T., Belyazid, S., Stjernquist, I., Diemer, A., Seifullahi-Aghmiuni, S., & Kalantari, Z. (2021, Şubat 10). The bio-based economy, 2030 Agenda, and Strong Sustainability e A regional-Scale Assessment of Sustainability Goal Interactions. *Journal of Cleaner Production*, 283.
- Bruyninckx, H. (2022, Mayıs 12). *Avrupa Çevre Ajansı*. <https://www.eea.europa.eu/tr/articles/covid-19-sonrasi-toparlanmanin-ve-adresinden-alindi>
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2011). *Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı*. Ankara: BMS Matbaacılık.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, Nisan 30). <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587> adresinden alındı
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, Mayıs 13). <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012> adresinden alındı
- Çolakoğlu, E. (2019). *İklim Değişikliği, Sürdürülebilir Kentler ve Kentsel Planlama Etkileşimi*. Ankara: İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 11.
- Fischer, J., Manning, A. D., Steffen, W., Rose, D. B., & Daniell, K. (2007, Aralık). Mind the sustainability gap. *Trends in Ecology&Evolution*, 22(12), 621-624.
- Fisunoğlu, H. M. (1989). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi. *Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı* (s. 29-58). Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

- Kalkınma Bakanlığı (2018). Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023). Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Kaya, N., Çobanoğlu, M. T., & Artvinli, E. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma için Türkiye’de ve Dünyada Çevre. 6. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu*. Eskişehir.
- Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. Ankara : İmge Kitabevi.
- Kılıçoğlu, P. (2005). *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- UNCED. (1992). Rio de Janerio: T.C. Çevre Bakanlığı.
- United Nations. (2000). *United Nations Millennium Declaration*.
- United Nations. (2009). *Copenhagen Climate Change Conference*. Kopenhag.
- United Nations. (2015). Sustainable Development Summit. New York.
- Özdemir, Ş. (1988). *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Özmehmet, E. (2008). DÜNYADA VE TÜRKİYE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YAKLAŞIMLARI. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
- Tekeli, İ. (1995). Birleşmiş Milletler Konferanslarının Yapısal Sınırları, İç Gerilimleri, Konferanslar Arası İşbölümü Ve HABITAT II. *Mimarlık*(33(6)),12-16.
- Şen, H., Kaya, A., & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif . *Ekonomik Yaklaşım*, 1-47.
- Yavuz, F. (1975). *Çevre Sorunları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Yıkılmaz, R. F. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

İZMİR

21 - 22 MAYIS 2022

6360 SAYILI KANUNUN, ÇEVRE VE KATI ATIK YÖNETİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. ALİ İHSAN ÖZTÜRK¹

ÖZET

Türkiye’de, büyükşehir belediye idareleri, ilk olarak 1984 yılında kurulmuştur. 2004 yılında, il mülki sınırlarını ihata eden büyükşehir belediye modeli, İstanbul ve Kocaeli illerinde denenmişti. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasayla, ülkedeki 30 büyükşehir belediyesinin tamamını kapsar hale getirilmiştir. Kırsal-kentsel alanları birlikte yönetmeyi amaçlayan bu yeni belediye uygulaması, ülke nüfusunun % 75’inden fazlasına hitap etmektedir. 6360 sayılı kanunun çıkarılma gerekçelerine bakıldığında; ileriye dönük nüfus projeksiyonları ve meskûn mahal yönetimi yerine, alan idaresi gibi amaçların yer almakta olduğu görülmektedir. Bu uygulama ile köyler ve belde belediyeleri tüzel kişiliğini kaybederek mahalleye dönüşmekte, diğer alt yerleşim türleri olan, kom (mezra) yayla gibi yerleşmeler, orman, mera ve dağlar dâhil, bütün coğrafi alanlar, belediye hizmet alanı olmaktadır. Kanuna göre, eskiden köy olup mahalleye dönüşen yerleşimler, mera ve orman mevzuatının sağladığı imkânlardan yararlanmaya devam edeceklerdir. Yani yerleşimlerin hukuki statüsünün değişmesi hayatın her alanında bir dönüşümü gerektirmiyordu. Yeni modelin, kırsal alanda, özellikle imar ve yapılaşma ile katı atık hizmetlerinin, çevre sorunları bakımından oluşturacağı yenilikler ve akla gelen çözüm önerileri burada irdelenecektir. 5216 sayılı kanunun geçici 1. Maddesiyle, 1/25.000 ölçekli nazım imar planlarını, en geç iki yıl içerisinde yaptırma mecburiyeti getirilmiştir. Fiziki planlamaya kavuşmak, olumlu bir gelişme olarak görülmekle birlikte, plan yapılırken, kırsal alandaki mevcut tarım arazilerinin, bütünüyle tarım alanı olarak muhafazası mümkün olmayıp, yeni gelişme ve konut-yerleşme alanları belirlenmek durumunda kalınacaktır. Böylece, kırsal alan yerleşmelerinin çevresinde, yapılaşma ve rantiyeye baskısının artacağı anlaşılmaktadır. Öte yandan en ücra yörelere de katı atık toplama hizmetleri ulaştırılması gerekmektedir. Kırsal hayat biçiminin sürdüğü bu yörelerde yaşayanlar tarafından, daha önceleri, kendi imkân ve cabalarıyla imha etmekte oldukları, hayvanlarına besin kaynağı yaptıkları veya gübreye dönüştürerek yararlandıkları atıkları, artık belediyelerin toplama, nakletme, bertaraf ettirme süreçlerine sokmasını beklemektedir. Büyük maliyetlere ve çevre sorunlarına neden olacak bu meselelere, yerinde, yeni çözümler getirmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Alan, Çevre Yönetimi, Verimlilik, Atık.

¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, ORCID: 0000-0002-3066-9376 (2021 yılında Doçent unvanını almıştır)

EVALUATION OF LAW NUMBER 6360 IN TERMS OF ENVIRONMENTAL AND SOLID WASTE MANAGEMENT

In Turkey, metropolitan municipality administrations were first established in 1984. In 2004, the metropolitan municipality model, which encompasses the provincial administrative boundaries, was tested in the provinces of Istanbul and Kocaeli. With the law numbered 6360 enacted in 2012, it has been made to cover all 30 metropolitan municipalities in the country. This new municipality application, which aims to manage rural-urban areas together, appeals to more than 75% of the country's population. Considering the reasons for enactment of Law No. 6360; It is seen that instead of forward-looking population projections and residential area management, purposes such as area administration take place. With this practice, villages and town municipalities lose their legal personality and turn into neighborhoods, and all geographical areas, including other sub-settlement types, settlements such as com (mezra) highland, forests, pastures and mountains, become municipal service areas. According to the law, settlements that used to be villages and turned into neighborhoods will continue to benefit from the opportunities provided by the pasture and forest legislation. In other words, the change in the legal status of the settlements did not require a transformation in every aspect of life. The innovations that the new model will create in rural areas, especially zoning and construction and solid waste services, in terms of environmental problems and solutions that come to mind will be examined here. With the provisional article 1 of the law numbered 5216, it is obligatory to have the master development plans with a scale of 1/25,000 to be made within two years at the latest. Although achieving physical planning is seen as a positive development, it is not possible to preserve the existing agricultural lands in the rural area as completely agricultural land while planning, and new development and housing-settlement areas will have to be determined. Thus, it is understood that the pressure of structuring and rentiers will increase around rural settlements. On the other hand, solid waste collection services should be provided to the most remote areas. It is expected that the people living in these regions, where the rural life style continues, will be included in the collection, transportation and disposal processes of the wastes that they used to destroy with their own means and efforts, used as a source of food for their animals or used by turning them into fertilizers. It is necessary to bring new solutions to these issues, which will cause great costs and environmental problems.

Keywords: Urban Area, Environmental Management, Efficiency, Waste.

1.BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN KURULUŞU

Türkiye coğrafyasında, bir kısım yerel nitelikli kamu hizmetlerini yürütmek üzere, ilk defa 1855 yılında, ayrı bir yerel yönetim olarak, belediye idaresi (İstanbul Şehremaneti) kurulmuştur. Esnaf denetimi, vergi tahsilatı, şehrin iâşe ve temizliği, söz konusu idarenin belli başlı görevleri olarak belirlenmişti. (Öztürk, 2019, 21) Bu ilk belediye örgütlenmesi, dikey teşkilatlanmaya sahip, iki

kademeli bir modeldi. 1912 yılında, alt kademe yönetimi olan Belediye Daireleri, şube müdürlüğü yapılarak tek kademeli modele dönülmüştü.

Cumhuriyet döneminde, büyükşehir belediye yönetimi, 1984 yılında, 3030 sayılı yasayla, başlangıçta, ülkenin en büyük üç ilinde oluşturulmuştur. Söz konusu anakent idaresi, dikey şekilde örgütlenmiş, iki kademeli metropoliten yönetimidir. Bu sistemde, alt kademe belediyeleri ile üst kademe (büyükşehir) belediyeleri arasında, büyük ölçüde, görevlerin ayrıştırıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın konularından biri olan, planlama hizmetinde, nazım imar planları büyükşehir belediyesi tarafından, uygulama imar planları ise alt kademe (ilçe) belediyeleri tarafından yapılmakta, uygulama imar planları da sonuçta büyükşehir belediyesinin genel karar organı (meclis) tarafından, aynen veya değiştirilerek onaylanmaktadır. Katı atık hizmetleri alanında da bir görev dağılımı yapılmıştır. Atıkların toplanması ve nakledilmesi, alt kademe belediyelerine, imha için gerekli tesisleri kurup işletmek ise büyükşehir belediyesine tevdi edilmiştir.

İlk büyükşehir idare tarzında, kırsal alanlar bulunmayıp, belediye sınırları bakanlık tarafından belirlenmekteydi. 2004 yılında, İstanbul ve Kocaeli illerinde, il mülki sınırlarının tamamını kapsayan, büyükşehir belediye sistemine geçilmiştir. Aşağıda inceleneceği üzere, 2012'de bu model, büyükşehir belediyelerinin tamamını kapsar hale getirilmiştir. Bu yeni modelde çevre açısından, sorun oluşturabilecek veya yeni gelişmeler meydana getirebilecek yegâne mesele başlıkta belirlenen, planlama ve katı atıklar değildir. Çünkü çevre, insanlarla diğer canlılar ve yaşamlarını kuşatan, sosyal, kültürel, ekonomik, fiziki bütün ortamları kapsayan bir kavramdır. Fiziki planlamanın, bütün kırsal alanlara yaygınlaştırılması ve çok uzak mesafelerdeki yerleşimlere yönelik, katı atıklarla ilgili, belediyelere yüklenen görevler, çevre ve maliyetler bakımından yeni sorunlar oluşturabilecek nitelikte görülmektedir.

2. BÜYÜKŞEHİR-BÜTÜNŞEHİR UYGULAMASI

Coğrafi olarak, il mülki sınırlarını kapsayan belediye, önce 2004 yılında, (5216 sayılı Kanunla) İstanbul ve Kocaeli illerinde denenmişti. 2012 tarihinde çıkan, 6360 sayılı yasayla, büyükşehir olan illerde, İl Özel İdaresi, köy ve belde belediyelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. Hizmet ifa etme bakımından, kırsal bölgeler ile kentsel alanlar arasında bir fark belirlenmemiştir. (İrdem&Mutlu, 2016, 3) İl mülki sınırlarını kapsayan büyükşehir belediye modeli için literatürde, *bütünşehir* kavramı da kullanılmaktadır. Bir ilin kırsal alanları da dâhil edilen bu belediyecilik modeliyle, literatürde; *kırsal alan belediyeciliği* kavramının kullanımı artmıştır.

Halen toplam 30 ilde yürürlükte olan bu modelde, üst kademe anakent yönetimi ile alt kademe olarak ilçe belediyelerinin görevleri kanunla, büyük ölçüde ayrıştırılmıştır. Bununla beraber, yerel nitelikli hizmetlerden, başka bir kamu kurumuna tevdi edilmemiş olanları, kendine görev kabul etme yetkisi, belediye meclislerine verilmiştir. (Gül&Batman, 2013, 15)

Kırsal alan kavramıyla ilgili, değişik yaklaşımlara göre, pek çok tanımlama gayretleri bulunmaktadır. Sosyal, ekonomik, demografik vb açılardan yaklaşıldığında, tanımı değişmekle birlikte, kırsal alanlar, kısaca kentlerin dışındaki yerler olarak ifade edilebilir. (Üçer&Yenigül&Varol, 2014, 30) Kentsel alan da sosyo ekonomik açıdan, sanayi ve hizmet sektörlerine dayalı bir ekonomik yapının varlığını gerektirir.

6360 sayılı kanunun gerekçelerinde, etkili ve verimli hizmet sunumu, maliyetlerin aşağıya çekilmesi, koordinasyon ve plânlama kolaylıkları ve ileriye yönelik nüfus projeksiyonlarıyla meskûn mahal yerine, alan yönetimi gibi amaçlar göze çarpmaktadır. (Bozan, 2013, 90) Güçlü, yüksek kapasiteli, kurumsal ölçeğe sahip yapılanmanın, ancak il ölçeğinde planlama ve uygulama ile sağlanabileceğini düşünenler de olmuştur. (Oktay, 2016, 81)

Türkiye nüfusunun %75inden fazlasını kapsayan yeni büyükşehir sisteminin gerekçesi gösterilen, İstanbul ve Kocaeli’de olduğu gibi, Konya, Şanlıurfa, Balıkesir, Ankara vb çok geniş kırsal alanlara sahip büyükşehirlerde, yoğun ve yaygınlaşmış bir kentleşme hareketi olduğu ve kentsel alanlarla kırsal bölgelere aynı belediye hizmetlerinin verilmesini beklemenin doğru bir varsayım olmadığı düşünülmektedir. (Gül&Batman, 2013, 35)

3. 6360 SAYILI YASAYLA ORTAYA ÇIKAN BAZI ÇEVRE SORUNLARI

3.1. İmarla Oluşacak Çevre Sorunları

İmar ve yapılaşma, kentleşme ve belediyciliğin en belirgin, görünüm arz eden tarafıdır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nun geçici 1. Maddesiyle, söz konusu kanunun yürürlüğe girmiş olduğu tarihten itibaren, en fazla iki yıl içerisinde, büyükşehirin 1/25.000 ölçekli nazım imar plânlarını yapmak veya yaptırmak mecburiyeti getirilmiştir.

Böylece büyükşehir belediyesi bulunan il sınırları içerisindeki bütün alanlar, planlı hale gelecek olup, plansız alanlar mevzuatı uygulanamayacaktır. Her yerin fiziki plana kavuşmuş ve planlı alan olması, ilk bakışta olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak plan yapılırken, mevcut kırsal alandaki tarım arazilerinin, bütünüyle tarım alanı olarak muhafazası, yeni gelişme ve konut- yerleşme alanları belirlenmemesi, sosyo politik yapıya uygun görünmemektedir. Bu nedenle, bu uygulamanın, kırsal alanlara ve köy yerleşmelerinin çevresine yapılaşma ve rantıye baskısını artıracığı anlaşılmaktadır. Ayrıca özellikle hayvancılık açısından gerekli, tarımsal yapıların inşasında mevzuat ve uygulamada güçlükler çıkabilecektir. Kentsel alanlarda, ihtiyaçtan ziyade, ekonomik hayattaki bir çok sektörde büyüme ve gelişmeye katkısı bulunduğu açık olan inşaat sektörünün, kırsal alanlardaki fiziki planlamayla, rant amaçlı ve çevre sorunları oluşturmaya yönelik bir ivme kazanabileceği düşünülmektedir. (Özden&Özden, 2019, 308) Ülkemizde, inşaat sektöründeki büyüme hızı, ekonomideki genel büyüme hızının üzerinde seyretmektedir. (Tanrıvermiş, 2019, 40)

6360 sayılı kanunla ilgili akademik çalışmaların literatür taraması yapıldığında, bütünşehir belediye modeline en fazla olumlu yaklaşım gösterilen konu olarak, il düzeyinde imar planlaması yapılması şeklindeki düzenleme öne çıkmaktadır.(Akıllı&Özaslan, 2015, 160) Kırsal yerleşimlerdeki insanların, imar planları yapıldığı takdirde, sahip oldukları mülkler ve buldukları yerlerin değerlendirilmesine dair düşünceleri, bu yaklaşımda önemli bir etkidir.

İmarlı alanlara, bazı altyapı hizmetleri ve örneğin doğalgaz dağıtım şirketlerince, bu alanlara doğalgaz hattı götürme zorunluluğu yüklenmiş olması hususu da yapılaşma ve yerleşim alanlarının büyümesi neticesini doğuracak etkenlerden biridir. Mevzuatımızda, yabancı uyruklulara, konut ve işyeri satışı, sadece belediye sınırları içerisinde mümkün olduğundan, köylerde mülk

edinememektedirler. Yeni büyükşehir uygulamasıyla, artık kırsal alanlarda da mülk edinebilecekleri anlaşılmaktadır. Ülkemizde, *gayrimenkul ihracatı* olarak kavramlaşan, yabancılara gayrimenkul satışının, kırsal alanlara yaygınlaşma ihtimali değerlendirilmektedir. (Tanrıvermiş, 2019, 48)

3.2. Katı atık Alanında Oluşacak Çevre Sorunları

Belediye denildiğinde, belki de ilk akla gelen hizmetlerden olan, katı atıkların toplanması, nakil ve bertaraf edilerek geri kazanımı konusunda yapılan işler, önemli miktarda harcama ve teknoloji gerektirmektedir. Büyükşehir belediyesi olan illerde, bütün il sınırları belediye alanı haline geldiğinden, en ücra yörelere de katı atık toplama hizmetleri ulaştırılması gerekmektedir. Oysa nitelik olarak kırsal hayat biçiminin sürdürdüğü, köy, mera ve orman mevzuatının sağladığı imkanlardan yararlanmaya devam eden bu yörelerde yaşayan halk, şimdiye kadar, kendi imkanlarıyla imha ettikleri, hayvanlarına yem olarak verdikleri yada gübreye dönüştürdükleri atıkları, artık belediyelerin toplama, nakletme, bertaraf ettirme süreçlerine sokmasını beklemektedir. Bu da işin maliyetini artırmaktadır. Yani daha uzak mesafelerden çöp toplayıp nakletme işi belediyeleri ağır maliyetlere maruz bırakmaktadır. Aynı tüketim toplumu olmanın bir sonucu olarak, çöp üretimi, konut ve hemşeri bazında sürekli artmaktadır. Ülkemizde belediyelerin, çöp üretiminin artışını gösteren rakamları, yani yıllık toplanan çöp miktarlarını da gururla paylaştığı hatırlanmaktadır. Son zamanlarda ise geri dönüşüme aktarılan katı atık oranları, başarı ölçütü olarak algılanmaya başlanmıştır. (Öztürk, 2020, 370)

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun mükerrer 44. Maddesine göre; çevre temizlik hizmeti sunulmak şartıyla, belediye sınırları içerisindeki binaları kullananlar, *çevre temizlik vergisinin* mükellefi durumunda bulunmaktadır. Bu vergi, konutlarda, su tüketim miktarına bağlı olarak belirlenmekte ve kullanılan su bedeli ile birlikte tahsil edilmektedir. Büyükşehirlerde bu verginin %20'si, katı atık imhası için tesisler kurmak üzere, büyükşehir belediyelerine aktarılmaktadır.

Büyükşehir belediyesi olan illerimizde, kırsal bölgelerde, ilçe belediyelerinin küçükü büyüklü çöp konteynerleri, çöp kutuları koymakta oldukları gözlenmektedir. Daha önce hayvanlara yem olarak verilen, kavun, karpuz kabukları vb atıkların, artık hayvancılığın azalması gibi nedenlerle, hayvanlara yem olarak verilmediği, toprağa uygun şekilde gömülüp, gübre olması da sağlanmadığı gibi, uzak mesafelerden gelen çöp kamyonları tarafından toplanıp, çok daha uzak yerlerdeki çöp imha tesislerine götürülüp, imha edilmesi artık bir senaryodan ibaret değildir.

Hem alan olarak çok büyük, hem kırsal alanları çok fazla ve birbirinden çok uzak ilçeleri olan illerde, büyükşehir belediye modelinin uygulanmasının zorluklar oluşturduğu hizmet alanlarından biri de böylece katı atık toplama, nakletme ve imha etme hizmetleri olmaktadır.(Gül&Batman, 2013, 36) 6360 sayılı kanunla getirilen modele ilişkin, literatür taramasında, olumsuz yaklaşım gösterilen başlıklar altında, il mülki sınırlarının, özellikle katı atık hizmetleri bakımından, optimal ölçek olmaktan çok uzak olduğu, şeklindeki değerlendirmelerin bulunduğu gözlenmektedir. (Akıllı&Özaslan, 2015, 159)

Kamu hizmetinin yürütülmesinde, yukarıda belirttiğimiz etkinlik ve verimlilik ilkeleri açısından, uzak noktalardan katı atıkların toplanıp, nakledilmesi ve imha edilmesiyle, etkinlik açısından

olumlu olmakla birlikte, hizmette verimlilik açısından sorun olacağı anlaşılmaktadır. Hizmette etkinlik, daha erişilebilir ve yaygın hizmet dağıtımı olarak açıklanabilecektir. Hizmette verimliliği ise hizmetlerin mümkün olan en düşük maliyetle üretilip sunulması olarak tanımlamak mümkündür. (Gül&Batman, 2013, 37)

Bakanlık tarafından yayımlanan bir çalışmada, bazı illerde katı atıkları depolama tesisi bulunmaması, bazı yerlerde bu tesislerin çok uzak olması, ayrıca özellikle hayvancılık kaynaklı atıkların sorun teşkil ettiği belirtilmektedir.(Çevre ve Şehircilik, 2019, 4) Gerçekten de çok geniş coğrafi alana yayılmış, birbirinden uzak (dağınık) yerleşmelerde belediye faaliyetinin, hizmet maliyetlerini artıracığı alanların başında, altyapı, yol, toplu ulaşım ve katı atık toplama sayılabilir. (Kızılboğa&Alıcı, 363)

Aslında kırsal alanlar, atık madde üretiminin daha az olduğu yerleşimlerdir. Genellikle organik atıklar hayvan yemi olarak değerlendirilmekte veya bahçelerde gübre olarak kullanılıp geri dönüşüm sağlanmaktadır. Ancak yeni düzenlemeden sonra, ilçe belediyelerinin çöp toplama üniteleri koymak suretiyle, hem populizm yapma hem de *çevre temizlik vergisi* tarh ve tahsil edebilmek amacıyla, kırsal bölgelerin bu özelliklerini yitirmesi ve daha fazla atık üretip, çöpe göndermesine vesile olacakları öngörülmektedir. (Yıldırım&İşıldar, 2014, 84) Bu durum katı atıkların toplanıp nakledilmesinin maliyeti yanında, atıkların imhası için büyük yatırımlar gerektiren tesislerin inşası ve başta enerji olmak üzere, çevre sorunlarının artışına yol açacağını göstermektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yerel yönetimleri öne çıkaran, önemli kılan noktalardan biri de yereldeki, mahalli müşterek ihtiyaçları, daha yerinde çözümlerle temin ve ifa etmek suretiyle, hizmette verimlilik ve etkinliği artırmaktır. (Sadioğlu&Dede&Yüceyılmaz, 2017, 98) Ancak, 6360 sayılı kanunla, bütün Türkiye’de büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırları olarak belirlenmesi, kent ve kırsal alanları, bir bütün halinde, metropoliten alan yapmaya yetmeyecektir. Büyükşehir belediye sınırları içerisindeki kırsal alanları, metropoliten bölge olarak tanımlamak daha uygun görünmektedir. (Yıldırım&Belli, 2013,108)

Bütünşehir uygulaması, kırsal alanlarla kentsel alanlar arasındaki yasal ve hukuki statü farkının ortadan kalkmasına sebep olmuştur. (Berber, 2019, 1)

Yukarıda belirttiğimiz üzere, fiziki planlama sonucunda gelecek, çevreyi tehdit eden yapılaşma baskısını bertaraf edebilmek için, popülizmden uzak planlama yapılmalıdır. Bunun için, mevzuatla belirlenen planlama kriterleri yeniden ele alınmalıdır. İmar uygulamalarının ve özellikle kaçak yapılaşmanın kontrolü bakımından, mahalle muhtarlarının, belediye ve mülki idareyle koordinasyon içerisinde hareket etmesi önem taşımaktadır.

Bu kanunla kırsal alanların belediye sınırlarına dahil edilmesi sonucunda, sunulan hizmet maliyetlerinin artması kaçınılmaz hale gelecektir. Hizmet sunulan, kırsal bölge sakinleri açısından, çevre temizlik vergisi gibi yaşam maliyetini arttıran uygulamalar, halkı olumsuz etkileyecek, uzak mesafelere bu hizmetlerin sunulması, belediye idarelerinin maliyetlerini arttıracaktır. (Özer, 2013, 120)

Uzak kırsal mesafelerdeki, katı atıkları toplayıp nakletme ve imha etme işi pahalıya mal olacağı ve çevre sorunları oluşturacağından, bu konuda bazı öneriler akla gelmektedir.

Öncelikle, katı atıkların, geri dönüşüme uygun olanları için, kırsal mahallelerde, halkın rahat ulaşabileceği noktalarda, metal, kâğıt, cam, plastik vb maddeler için toplama istasyonları oluşturulmalıdır.

Katı atıklardan geri dönüşümü mümkün olmayan, çocuk bezi vb atıkların yakarak imhası için halk bilgilendirilmeli. Çevreye zarar vermeden, kendi imkânlarıyla bu atıkları imha edemeyecekler için istasyonlar oluşturulması hususunda muhtarların öncülüğünde gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Kavun, karpuz kabuğu vb atık maddelerinin, öncelikle inek vb hayvanlara yem olarak verilmesi konusunda bilgilendirme yapılmalı. Bu tür hayvanı olmayanların komşularına ulaştırmak için, muhtarlar öncülüğünde, uygulamalar geliştirilmelidir. Bu atıkların bahçelerde imhası için toprakla örtülmesi ve böylece toprağa organik gübre takviyesi yapılması hususunda gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Birbirine yakın yerleşmelerde, birlikler oluşturmak suretiyle, bu alanla ilgili, ölçek ekonomisi formülleri geliştirilerek, atıkları ortak bertaraf yöntemleri için alternatifler ortaya konulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akıllı H.&Özaslan R.K. 6360 Sayılı Kanun'a İlişkin Literatür Taraması, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 30 155-184, 2015.

Berber, E. **Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Kırsal Mahalle (Köy) Yerleşik Alanının Belirlenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Trabzon, 2019.

Bozan M. Mahalli İdarelerin Tevhidine Yönelik Bir Adım: Yeni Büyükşehir Belediyeleri, **Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar**, Editörler: Yakup Bulut vd. Pegem Akademi, Ankara, 84-95, 2013.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, **Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu**, Ankara 2019.

Gül, H. &Batman S. Dünya ve Türkiye Örneklerinde Metropolitan Alan Yönetim Modelleri ve 6360 Sayılı Yasa, **Yerel Politikalar**, 7, 7-47, 2013

İrdem, İ. Mutlu, A. 6360 Sayılı Yasanın 'Kır-Kent' Kavramlarını Muğlaklaştırması Sorunu ve Olası Sonuçları, **KAYSEM 10**, 159-176, İzmir, 2016.

Kızılboğa R.&Alicı O.V. Türkiye'de Kırsal Alan Belediyeciliği Ve Büyükşehir Belediyelerinde İl Mülki Sınırı Uygulaması, **Türk İdare Dergisi**, Sayı 476, 353-381.

Oktay T. 6360 Sayılı Kanuna Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama Ve Anlamlandırma, **Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, I/1, 71-131, 2016.

Özden M.A.& Özden A.T. Kentsel Krizin Çözümünde Kırsalın Yeniden Düşünülmesi: Kent-Kır İlişisine Bütüncül Bir Bakış Önerisi, 308-322. **Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi** 2-3-4 Mayıs 2019, TMMOB, Gaziantep, 2019.

Özer, M.A, Yerel Yönetimler Reformunda Reform: 6360 Sayılı Kanun'un Düşündürdükleri, **Yerel Politikalar**, 7, 97-126, 2013.

Öztürk, A.İ. **Başlangıçtan Bugüne İstanbul'un Belediyeleri**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

Öztürk, A.İ. Şehir Temizlik ve Katı Atık Hizmetlerinde Belediyelerin Yüz Elli Yıllık Döngüsü; Hizmetin Yürütülmesinde Değişen Yöntemler, **5th International Management and Social Research Conference** September 17-18 2020 İstanbul / Turkey, Proceeding Book, 364-373, 2020, (<http://www.uysad.com/?pnum=13&pt=Congress-New>) (Erişim tarihi: 13.05.2022)

Sadioğlu U. & Dede K. & Yüceyılmaz A. A. Yeni Büyükşehir Belediyesi Modelinde Belde Belediyelerin Sonu: Değirmendere Örneği, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 35, 2, 95-119, 2017.

Tanrıvermiş, H. Türkiye Ekonomisinde İnşaat ve Gayrimenkul Sektörlerinin Roller ve Gelişme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi, **Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi 2-3-4 Mayıs 2019, GAZİANTEP, Kongre Kitabı**, 37-58, TMMOB, Gaziantep 2019.

Üçer A.G.&Yenigül S.B.&Varol Ç. Büyükşehir'den 'Bütünşehir'e: Yerel Yönetim Politikalarındaki Değişimin Kırsal Alana Etkileri, **İdealkent**, 12, 26-59, 2014.

Yıldırım U. & Belli A. Yeni Büyükşehir Belediyesi Yönetim Modelinin Metropolitan Alan Kavramı Açısından Değerlendirilmesi, **Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar**, Editörler: Yakup Bulut vd. Pegem Akademi, Ankara, 2013, 96-110.

Yıldırım F. & Işıldar G.Y., 6360 Sayılı Kanunun Etik ve Ekolojik Anlamda İrdelenmesi, **Yerel Politikalar**, ocak-haziran 2014, 75-91.

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE TOPLUMSAL İFADELERİN ANLAM BİLİMİ VE SÖZ DİZİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİNE BAZI DEYİM VE ATASÖZÜ ÖRNEKLERİ

Oğuzhan DURMAZ¹

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans öğrencisi
- 0000-0003-4216-9579

ÖZET

Türk milleti ve Türkçe çok geniş bir coğrafyada varlıklarını korumuşlardır. Bu varlığın devamlılığı muhakkak Türk toplumunun dil, kültür ve devlet algısıyla alakalıdır. Bu noktada dil bir milletin kültürel unsurlarını muhafaza etmesinin en doğal kaynağı niteliğindedir. Türkmenler Oğuzlar içinde sosyolojik şartlar neticesinde oluşmuş bir Türk topluluğudur. Bugün büyük çoğunluğu Türkmenistan sınırları içerisinde yaşamaktadır. Türkmen isminin “ben Türküm, Türk’e benzer, imanlı Türk, hakiki Türk” gibi anlamları olduğu araştırmacılar tarafından ortaya konulsa da net bir anlam yüklemek mümkün görünmemektedir. Türkmen Türkçesi, Kuzey ve Doğu Türk lehçelerinden özellikler gösteren ve Batı’da konuşulan Türkçe’nin benzeri bir lehçedir. Dolayısıyla bir milletin tüm varlığını incelemek istiyorsak o milletin dilini değerlendirmemek imkansızdır. Bir dil içerisinde ise toplum özelliklerini bize verebilecek en derin yapıli ifadelerini, en kısa ve en vurucu varlıklarını yani deyim ve atasözlerini incelemek gerekmektedir. Pek tabii deyimlerin ve atasözlerinin çok sayıda incelenme metodu bulunmaktadır. Biz çalışmamızda Türkmen Türkçesinin toplumsal ifade içeren atasözlerini ve deyimlerini bir araya getirip; ülkemiz ve Türkmenistan’da bulunan halkın müşterek sosyal kaygılarını, yaşayış biçimlerini, birlikte büyüttükleri kültür öğelerini tespit etmeyi planlamaktayız. Bu atasözleri ve deyimlerin Türkiye Türkçesindeki yaşayan hallerini, ortak zihin dünyamızın ürünlerinin sayısını ve düşünce sistemlerini ortaya koyabilmeyi yahut bu hedefe yaklaşmayı planlamaktayız. Türk dilinin zenginliklerinin kısım kısım ele alınıp tamamıyla incelenmesi alanımıza katkı sağlayacak ve ortak noktaları gözler önüne serecektir. Bahsi geçen ortak noktalar yalnız ses ve şekil özellikleri değil bugün farklı coğrafyalarda yaşanmasına rağmen anlam yapısı ile kavramlar dünyasını da içermektedir. Bu sebeple bildirinin temelini tespit ettiğimiz atasözü ve deyimlerin bazılarının söz dizimi incelemesi ile anlam bilimi incelemesi teşkil edecektir. İki kısımdan oluşan çalışmamız deyim ve atasözleri hakkında bilgiler aktarırken Türk kültüründeki ortak zihne de atıfta bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler : Türkmen Türkçesi, Atasözleri ve Deyimler, Anlam bilimi, Söz dizimi, Toplumsal ifadeler

1. GİRİŞ

Millet kavramının oluşumu tarihî devirlere dayanmaktadır. Onların ayrımlarını ise dil, coğrafya, adetler ve kendi öz cevherleri aracılığıyla yapabilmekteyiz. Türk milleti tarih sahnesinde ilk takip edildiği dönemden beri çok farklı coğrafyalarda araştırmacıların karşısına çıkan bir millettir. Farklı coğrafyalarda farklı kültür dairelerini din, ticaret, anlaşmalar veya savaş gibi sebeplerle tanıyan Türk milletinin dil hazinesi de bu sebeplere bağlı olarak varlığını sürdürmüş ve çok sayıda ilişki geliştirmiştir. Bahsi geçen ilişkiden kastımız kelime alma verme hadisesidir. Bir milleti tanımının ilk yollarından biri dilidir. Çünkü milletler dillerini yaşam koşullarına göre şekillendirirler. Dolayısıyla millet hayatındaki diğer değişimler o milletin dilinde de kendini göstermektedir. Canlı bir varlık (Ergin 2009: 4) diye nitelendirilen dil; zaman, coğrafya, savaş, göç, anlaşmalar, ticaret gibi sebeplerle değişir. Kimi kelimeler yeni formlar kazanırken kimi yalnızca eski metinlerdeki yerini korur ve millet hayatını terk ederler. Ancak milletlerin ürettiği bazı ifadeler günümüze en az değişimle gelebilmeyi başarmışlardır. Bu bakımdan atasözlerini binlerce yıllık bir birikimin en net, en vurucu olguları olarak değerlendirebiliriz. İnsanoğlunun günlük yaşantısında ürettiği dil ürünlerinin metaforlaşması, kalıplaşması onların taşınmasını da kolaylaştırmıştır. Sözlü kültür dönemlerinden yazılı döneme geçmeyi başarabilmiş bu kalıp ifadeler Türk toplumunun tarihinin araştırılmasında da önemli bir yer tutmaktadır. Atasözlerinin farklı isimlendirmeleri bulunur. Divanü Lûgat'it-Türk'te Arapça mesel, Türkçe sav kelimeleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Kalıp ifadelerin bir diğeri olan deyimler; genellikle ilk anlamlarının dışında kullanılan ilgi çekici ifadelerdir. Önceleri tabir, ıstılah, meşhur söz gibi kelimelerle anılan deyimler anlatımı kuvvetlendirmesi bakımından dilin zenginliğini gösteren yapılardır. İlgili eserlerde bazı deyim kavramı tarifleri verilmiştir: “Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlam birim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz” (Vardar 1988: 74); “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği”(Korkmaz 1992: 43). Yani deyim tanımlarının ortak noktası kalıp söz olmaları, ayrı anlamlar içermeleri, sözlüksel birim teşkil etmeleri, gerçek anlamlarını genellikle terk etmiş olmalarıdır.

Milletimiz tarih sahnesinde önemli bir yere sahiptir. Milletimiz yukarıda saydığımız birtakım amiller neticesinde dünyaya yayılmıştır. Yayıldıkları coğrafyaları vatan kılmış ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Türkmenler ve dilleri de Türk milletinin yayılan kollarından biridir. Türkmenler Oğuz Türkleri içinde değerlendirilen Türk topluluğudur. Oğuzların batıya göçlerinde doğuda kalan grup oldukları düşünülmektedir. Günümüzde ciddi bir kısmı Türkmenistan sınırları içerisinde yaşamaktadır. Türkmen isminin “ben Türküm, Türk'e benzer, imanlı Türk, hakiki Türk” gibi anlamları olduğu düşünülse de tüm görüşlerin hiçbiri üzerinde topyekün ittifak bulunmamaktadır.

Türkmenler ve dilleri ile alakalı ülkemizde çok sayıda eser verilmiştir. Bu çalışmada seçilen atasözleri taramaları için Gurbandurdı Geldiyev ile Yaşar Karayunusoğlu'nun "*Deñeşdirmeli Türkmen Nakyllary we Atalar Sözi – Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri*" eserinden faydalanılmıştır. Seçilen deyimler içinse Mehmet Kara ve Ahmet Karadoğan'ın "*Türkmen Türkçesi Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*" adlı eserden faydalanılmıştır. Seçilen atasözleri ve deyimlerin anlam bilimi ve söz dizimi açısından yapılan değerlendirmelerinde ise Bayram Çetinkaya'nın "*Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi*" adlı yüksek lisans tezinden, Ömer Asım Aksoy'un "*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*" adlı eserinden, Sinan Dinç'in "*Türkmen Türkçesinin Sözdizimi*" adlı eserinden faydalandık. İsmi geçen çalışmaların metodları bize kaynaklık etse de tema sınıflandırmalarını genişlettik. Atasözlerini ve deyimleri sınıflandırmak adına "toplumsal ifadeler" başlığını kullandık. Çok geniş bir alanda değerlendirmelere tabi olan atasözleri ve deyimlerin içinden "millet, siyaset, liderlik, hakimiyet, devlet ve yönetim" ile alakalı olanları seçtik. Türkolojiye katkı sunması dileğiyle.

2. SÖZ DİZİMİ VE ANLAM BİLİMİ

2.1. Söz Dizimi

"Söz dizimi; birden fazla sözcüğün dilin kural ve imkânları çerçevesinde tek sözcük ile karşılanamayan bir kavramı karşılamak, belirtmek, nitelemek, pekiştirmek veya bir yargıyı anlatmak üzere başka bir sözcükle bir araya gelmesini inceleyen bilim dalıdır." (Dinç 2017: 20)

Söz dizimi sözcük öbeklerini ve cümleyi alt başlık olarak içeren, kelimeleri, kelime öbeklerini ve kelimelerin birleşme hareketlerini incelemektedir.

2.2. Anlam Bilimi

Milletlerin oluşum süreçlerinde aralarındaki farkın en önemli belirtisi olan dil, insanlığın temel değerlerinden biridir. Tarihin bilinmeyen çağlarında örülmüş bir örgü, bir sistemdir. Dilin inceleme sahalarının terimsel bazı başlıkları bulunmaktadır. Dil bilimi bunlardan en geniş kapsamlıdır. Türkçe Sözlük'te tanımı ise "Dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim, lisaniyat, lengüistik, filoloji." (TDK 2022) şeklindedir

Anlam bilimi ise Türkçe sözlükte "Dili anlam açısından inceleyen bilim dalı, semantik" (TDK 2022) şeklinde açıklanmıştır.

Anlam bilimi kimi araştırmacılar tarafından farklı farklı tanımlamaları olan bir alandır.

2.3. Toplumsal İfadeler İçeren Türkmen Atasözlerinin Anlam Bilimi ve Söz Dizimi İncelemeleri

a) Atasözleri

- **Abdaldan yurt patışasy bolmaz.** “Abdaldan (Allah aşkıyla yanan dervişten) yurda padişah olmaz. (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 11)

Bu atasözünde mecazı mürsel bulunmaktadır. Tüm atasözlerinde olduğu gibi kısa ve öz bir biçimde yöneticinin vasıflarına üstü kapalı bir atıf görölmektedir. Toplumsal bir kavram olan yöneticiliğin nasıl bir kişide olması gerektiğini uzun gözlem süreçleri sonucunda en kısa haliyle aktarımı izlenmektedir. Abdal kavramı Türkçe sözlükte “1. Gezgin, derviş 2. Dilenci kılıklı, üstü başı perişan kimse” (TDK 2022) şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla yersiz, yurtsuz diye tabir edilebilen bir kişinin yurda padişah olması beklenemez.

Yüklemi itibarıyla olumsuz cümle örneğidir. “bol-“ fiili “-mAz” geniş zamanın olumsuz yapan ekiyle cümlenin anlamca da biçimce de olumsuz olduğunu görmekteyiz.

- **Açda algyñ bolmasyn, bege-bergiñ.** “Aç kişiden alacağın olmasın, beye vereceğin (borcun)” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 11)

Devrik cümle olarak karşımıza çıkan bu atasözü, toplumda işleyen müesseselerin prensiplerine dair ipuçları sunmaktadır. Fakir insana verilen borcun geri dönmeyeceği belirtilirken yöneticiye borçlanılmaması tavsiye edilmektedir.

Atasözlerinde genellikle 2. Şahıs çekimi kullanılmazken bu atasözünde “+(I) ñ” şeklinde ikinci şahıs görölmektedir. Bu kurlsız cümlede yüklem olan “bolmasyn” ifadesi teklik 2. Şahıs emir kipi örneğidir.

- **Akyl kellä gerek, akylly – ile.** “Akıl başa lazım, akıllı millete” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 24)

Devrik cümle olarak karşımıza çıkan bu atasözü, millet mefhumuna verilen değeri gözler önüne sermektedir. Akıl kelimesinden türeyen akıllı ifadesi zeki olarak nitelendirilmiştir. Millet için kendini ortaya atan insanların veya millet için önemli insanların akıllı olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Türk toplumunun varlık ve devamlılığında öz cevherinin yanısıra akıllı liderlerin doğru hamleleri de tarih boyunca etkili olmuştur.

Yüklemi itibarıyla isim cümlesidir. Yüklem kılıç, oluş bildirmekten ziyade durum bildirdiği görölmektedir. Fiil söylenmeyen bu atasözünde geniş zaman gizlidir.

- **Alaman soñy –aç, bezirgen soñy – paç.** “Yağmacının sonu aç kalmak, ticaret edenin sonu vergi vermek.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 26)

Dinî ve toplumsal kavramların, çıkarımların ve değer yargıların örneklerinden biri denebilecek bu atasözü denemelere dayanarak ahlak dersi verirken toplumun işleyişine, devletin tüccarlar üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Yağmalamak, din ve etik bakımından olumsuz karşılanan bir tavır olduğu için sonunda aç kalacağına inanılması ve ticaretle uğraşanın da mutlaka devletin vergi sistemine tabi olması gerekliliği izlenmektedir. Üstü kapalı biçimde vergiden usanma teması, atasözünü üretici toplumun yönetimsel ve sosyo-ekonomik devirlerini incelemekle ortaya konulabilecektir.

Eksiltili iki cümleden oluşan bu atasözü fiilsiz, isim cümlesidir.

- ***Aty baryñ ganaty bari ogly baryñ – döwleti.*** “Atı olanın kanatı var, oğlu olanın devleti.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 43)

Divanü Lûgat’it-Türk’te de yer alan “At Türk’ün kanadı” ifadesini içeren bu atasözü Türklerde atın yerini gözler önüne sermektedir. Türk toplulukları içinde Türkmenlerin bilhassa değer attığı at kanat olarak değerlendirilerek mecazi bir anlam kazanmıştır. Devletin devamlılığı için evlat gerekliliği de dikkatleri çekmektedir. Oğul kelimesinin çocuk, özellikle erkek çocuk anlamı üzerine durulduğunda toplumun devamlılığının önemli bir yapı taşı olduğunu görmek mümkündür.

Eksiltili cümle özelliği gösteren bu atasözü isim cümlesidir. Yargı dinleyen ya da okuyanın zihninde canlanmaktadır.

- ***Begim meni begenmez, men begimi beğenmem.***”Beyim beni beğenmez, ben beyimi beğenmem.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017:68)

Bu atasözünde bey grubu ile yönetilen kesimin çatışması dikkat çekmektedir. Bu noktada Türkmen atasözlerinde, belirtmek gerekir ki yöneticiye önem verildiği kadar eleştiri de söz konusudur. Halkından kopuk bir yönetici halk tarafından kınanır ve eleştirilir.

Geniş zamanlı olumsuz fiil cümlesi niteliği gösteren bu atasözünün iki cümleden oluşan atasözlerine örnektir.

- ***Döwlet döwletlini tapar.*** “Devlet devletliyi bulur.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 108)

Devlet kavramı kişileştirilerek kendine yaraşacak kişiye temas edeceği belirtilmiştir. Devletlilik, mutluluk gibi bir anlam alanına sahipken aynı zamanda yönetici, paşa, diplomat gibi anlamlar da içerebilmektedir. Dolayısıyla devlet için mecazi anlamda “saadet kapısı” demek, Türk toplumunun kavramlar haritasında yanlış bir konuma yerleşmeyecektir.

Yüklemi bakımından olumlu, geniş zaman fiil cümlesidir.

- ***Döwlet gelse, yol açar, döwlet gitse dost gaçar.*** “Paran olsa yol açar, paran olmazsa dostun kaçar.” ((Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 108)

Devlet kavramı kişileştirilerek para anlamında kullanılmıştır. Paranın sosyal yaşantı içindeki yerine atıfta bulunarak eleştirel bir bakış ortaya konmuştur.

İki cümleden oluşan bu atasözü yüklemi bakımından olumlu anlam bakımından olumsuz geniş zaman fiil cümlesidir.

- ***Döwletiň atan-enen, saglygyn ogul-gyzyň.***”Varlığın annen baban, sağlığın çocukların.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 108)

Devlet kavramı kişileştirilerek anne-babanın varlığı, servet anlamında kullanılmıştır. Eksiltili cümle özelliği gösteren bu atasözü Türklerde soy ve devamlılık konusunun önemine de “sağlığın çocukların” diyerek atıfta bulunmaktadır.

İki cümleden oluşan bu atasözü, teklik 2. Şahıs iyelik ekli isim cümlesidir.

- ***Döwletliniň oglany ulaldykça baş bolar, bidöwletiň oglany ulaldykça yaş bolar.***”Talihlinin oğlu büyüdükçe bey (baş) olur, talihsizin oğlu büyüdükçe genç olur.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 108)

Devlet kavramı soyut bir anlamda “uğur, şans, talih” yerine kullanılmıştır. Soy devamlılığında talih; büyüen evladın liderlik vasıflarına erişmesi şeklinde gösterilmiştir. Talihsizliğin ise yaşını almış evladın yaşına uygun davranmaması şeklinde kullanımı izlenmektedir.

İki cümleden oluşan bu atasözü yüklemi bakımından olumlu geniş zaman fiil cümlesidir.

- ***Halka han güyji yetmez.*** “Halka hanın gücü yetmez.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 178)

Toplumda yöneticinin konumuna dair önemli bir ipucu veren bu söz egemenliğin halkta olduğuna, yöneticinin halkın üzerinde olmadığına dikkat çekmektedir. Halkın yüceliği gözler önüne serilmiştir.

Fiil cümlesi olan bu atasözünün yüklemi 3. Tekil şahıs olumsuzluk ekiyle kendini göstermektedir.

- ***Halk eğişe—dei synmaz.*** “Halk eğişe de kırılmaz.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 178)

Milletler zaman zaman zor günler geçirebilir fakat bunların kalıcı bir hasar bırakamaz halde olduğuna dikkat çekilmiştir. Halk kavramı mecazi anlamda ağaca benzetilmiştir. Kimi ağaç dallarının eğilmesine rağmen kırılmaması örneği bu sözün oluşum safhasına dair izleri gözler önüne sermektedir. Doğa ve doğa kavramlarıyla iç içe yaşayan bir toplumun önem atfettiği diğer kurumlarını doğadaki varlıklara benzetmesi tabiidir.

Fiil cümlesi olan bu atasözünün yüklemi 3. Tekil şahıs olumsuzluk ekiyle kendini göstermektedir.

- ***Halk gozgansa, tagt yranar.*** “Halk ayaklansa (kıpırdasa) taht sallanır.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 178)

Yönetimsel değer yargıları gözler önüne seren bu atasözü halkın yöneticiler üzerindeki tahakkümünü işaret etmektedir. Halkın huzursuzluğu, isyanı, yöneticinin azli ile sonuçlanabilir. Atasözleri yüzlerce yıllık halk potasında kaynayan ifadelerdir. Eskiliklerine dair benzerleri bulunan ifadelerin söz dizimsel yapıları incelendiğinde çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Eski Türkçe özellikler gösteren atasözlerinin Orta Türkçe döneminde takibi yapılabilirse değişimi gözetlemek de mümkündür. Tabii bu her söz için geçerli olmayabilir. Hülasa karşımızdaki atasözünün tarihin hangi devresinde üretildiğini bilmese de bugüne ulaşmış olmasıyla sözlü ve yazılı kültürde yüksek önemi haiz bir yer edindiğini görmek mümkündür.

3. tekil şahıs kullanılmış geniş zamanlı fiil cümlesidir.

- ***Han bilen görüşen üç günlap goluny yuwmaz.*** “Han ile tokalaşan üç gün elini yıkamaz.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 179)

Genellikle halkın yüceltiildiği atasözlerinin yanısıra yöneticinin yüceltiildiği atasözleri de mevcuttur. Kut taşıdığına inanılan yönetici ile birlikte olmak, onunla tokalaşmak kişi için önemli bir hadisedir. “Elinden su içmek” tabiri ile de açıklanabilecek bu durum yöneticinin vasıflarına dair izleri gözler önüne sermektedir.

Fiil cümlesi olan bu atasözünün yüklemi 3. Tekil şahıs olumsuzluk ekiyle kendini göstermektedir.

- **Hanyn dogrusy aññal, orak yaly bolar.** “Hanın doğrusu tırpan ile orak gibi olur.” (Geldiyev, Karayunusoğlu 2017: 179)

Yöneticinin iyi vasıfları haiz olması, ahlaklı, doğrucu ve adaletli olması bir toplumun şanslarındandır. Ancak bu bazı sosyal durumlarda adalet can yakabilir. Bu durum sözlere de yansımıştır. Bu atasözü bu duruma örnektir. Adaletin tecellisi tırpan ve orak gibi kesebilir. Mecazi anlam içeren bu atasözü yöneticinin doğruluğunu ve bunun sonucunda keskin kararlar alabileceğini gözler önüne sermektedir.

3. tekil şahıs kullanılmış geniş zamanlı fiil cümlesidir.

b) Deyimler

- **İlden çıkmak:** Halk arasında kabul gören değerleri tanımamak, halkın hoşlanmadığı şeyleri yapmak, taşkınlıkta ileri gitmek, kötülüğü artırmak, doğru yoldan ayrılmak, yoldan çıkmak, azmak. (Kara, Karadoğan 2014: 154)

Türkmençe-Türkçe sözlükte “il”: 1. El, insanlar, halk 2. Ülke, memleket, diyar (Tekin, Ölmez, Ölmez Z., Ceylan, Eker, 1995 : 374) şeklinde Türkiye Türkçesine çevrilen sözcük çıkmak fiilinin önüne gelerek yukarıya verilen anlamına kavuşmuştur. İlk anlamıyla ülkeden gitmek gibi değerlendirilebilir ancak deyim anlamı itibarıyla ülkenin değerlerini, halkın değerlerini reddetmek demektir. Bu durum deyimsel anlamın farklılığına örnektir.

İki sözcükten oluşan, mastarla biten, çekime girmeye hazır kalıplaşmış sözdür.

Yer tamlayıcısı + yüklem

- **İl ağzı keramat:** Çoğunluğun dediği doğrudur, halk doğruyu söyler. (Kara, Karadoğan 2014: 154)

Eksilteli bir yapı gösteren bu deyimde “il” sözcüğü; halk, insanlar, ülke, memleket gibi anlamlarının yanısıra çoğunluk gibi bir anlam kazanmıştır.

Atasözleri ve deyimlerin farkları arasında kesin yargı bildirme hali söz konusudur. Cümle kuruluşuna göre bir atasözü ya da deyim olabilir. Bu deyimde toplumun işleyiş biçiminin dilde edildiği yer dikkat çekmektedir.

Belirtisizi isim tamlaması şeklinde, üç kelimededen oluşan kalıp sözdür.

- **Kelle göstermek:** Baş kaldırmak, isyan etmek. (Kara, Karadoğan 2014: 162)

Yönetim kavramı içerisinde aksi oluşumlar genellikle kelle, baş gibi ifadelerle organ adlarıyla kendini göstermektedir. Milletlerin zihin süzgeçlerinden oluşan deyimlerin ilk anlamlarını terk edişi ona deyimsel anlam katar. Bu deyimsel anlam hoş ve düşündürücüdür. İlk bakışta kelle göstermek “başı yukarı kaldırmak” anlamına gelse de yönetsel bir olgu olduğunu kullanış biçimlerine bakarak görmek mümkündür.

İki sözcükten oluşan, mastarla biten, çekime girmeye hazır kalıplaşmış sözdür.

Nesne+yüklem

- **Höküm sürmek:** Bir yeri yönetmek, hüküm sürmek. 2. Hükümdarlık etmek (Kara, Karadoğan 2014: 144)

Deyimsel anlam itibarıyla değişen sürmek fiilinin ilk anlamı Türkiye Türkçesi'nde de aynıdır. Ancak bahsedilen değişimle “devamlılık, uzatmak, ileri götürmek” anlamlarına eriştiği görülmektedir. Türklerde hüküm sürmek önemli bir meseledir. Çünkü tarih sahnesinde oldukları zamanlardan beri devletlidirler.

İki sözcükten oluşan, mastarla biten, çekime girmeye hazır kalıplaşmış sözdür.

Nesne+yüklem

- **Yurt soramak:** Hükümdarlık etmek, memleketin idaresini eline almak. (Kara, Karadoğan 2014: 255)

Soramak ifadesi Türkmençe-Türkçe Sözlük'te “1. Sormak 2. İzin almak” (Tekin, Ölmez, Ölmez Z., Ceylan, Eker, 1995 : 583) gibi anlamlara gelirken deyimisel anlam itibarıyla derinleşmiştir. Cümle içerisinde kuvvet ögesi haline gelmiştir. Yurt soramak hükümdarın işidir, yurt sorar ve yönetir. Bu deyim Türk milletinin liderlerine yüklediği vasfın dilde görünümü olarak değerlendirilmek mümkündür.

İki sözcükten oluşan, mastarla biten, çekime girmeye hazır kalıplaşmış sözdür.

Nesne+yüklem

- **Baş bolmak:** 1. Kendini belli etmek, örnek olmak, kılavuzluk etmek, peşinden sürüklemek. 2. Başını çekmek, öne düşmek, önderlik etmek, yol göstermek. (Kara, Karadoğan 2014: 34)
- İnsan vücudunda ilk görünen yer baştır. Dolayısıyla dilin bazı sosyal vakalara organ adlarından aktarma yapması normaldir. Halk içerisinde örnek olan, önde giden, ilk görünen kişi baş olandır. Bu aynı zamanda bir yöneticilik sıfatıdır.

İki sözcükten oluşan, mastarla biten, çekime girmeye hazır kalıplaşmış sözdür.

Nesne+yüklem

- **İliñ ağısını ağlamak:** Halkın acısını kendi acısı kabul etmek, halk uğruna sıkıntı çekmek. 2. Halkın menfaatini kendi menfaatinden ileri tutmak, halkın hayrına çalışmak, insanların iyiliği için çabalamak. (Kara, Karadoğan 2014: 154)

Bir yöneticilik vasfı olarak değerlendirilebilecek bu deyim başkalarının yerine sıkıntı çekebilmenin, sıkıntıyı paylaşmanın dildeki görünümüdür. Kullanıldığı cümleye göre şahıs değişebilir ancak halkın menfaatlerini kendi menfaatlerinden öncelemek genellikle liderliğe uygun bir durumdur.

Özne(+iyelik eki) + nesne(+iyelik eki) + yüklem

- **İliñ etini iymek:** 1. Halka eziyet etmek, sıkıntı vermek, zulmetmek. 2. Halkın malını yağmalamak, talan etmek. (Kara, Karadoğan 2014: 155)
“İymek” yani “yemek” ifadesi deyimisel anlama güzel bir örnektir. Halkın etini yemek; mecazi bir anlam kazanmış haldedir. İymek ifadeside böylelikle talan etmek, yağmalamak noktasına gelmiştir. Toplumun eleştireceği bir haldir.

Özne(+iyelik eki) + nesne(+iyelik eki) + yüklem

- **Dövlet guşı gonmak:** Başına devlet kuşu konmak, bahtı açılmak, şans yaver girmek. (Kara, Karadoğan 2014: 67)

Dövlet kelimesi çoğu deyim ve atasözünde insanların oluşturduğu yönetim organizasyonundan ziyade “talih, uğur, şans” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu devletin pozitif anlamından ileri gelen bir durumdur. Devletin bir kuşu yoktur ve kimsenin başına konamaz ancak insanlar olumlu gelişmeleri kelimelerin hoş anlamlarından faydalanarak deyimleştirmişlerdir. Devlet kuşu talihtir, başına konan kimse rahata ve refaha kavuşur.

Özne+ iyelik eki + zarf tümleci + yüklem

- **Dövletli maslahat:** Uğur getirecek görüş, işleri yoluna sokacak istişare, şans açıcı meşveret, fayda sağlayacak görüş alış verişi. (Kara, Karadoğan 2014: 67)

Türkmençe-Türkçe Sözlük’te maslahatın “1. Öğüt, tavsiye, akıl 2. Müşavere, danışma, konferans, toplantı 3. Görüşme, müzakere” (Tekin, Ölmez, Ölmez Z., Ceylan, Eker, 1995 : 447) anlamına geldiği gösterilmiştir. Devletle birleştiğinde faydalı bir toplantı anlamını kazanmıştır. Yine devlet kavramının olumlu anlamının diğer sözcük üzerindeki tesirini gözlemlemekteyiz.

İki isimden oluşan sıfat tamlaması

- **Vatan tutmak:** Yurt edinmek, mesken tutmak, bir yerde sürekli olarak yaşamak. (Kara, Karadoğan 2014: 235)

Tutmak ilk anlamının dışında vatan kelimesinin yanına gelerek “ele geçirmek, devamlılık” gibi anlamlar kazanmıştır. Vatan tutmak tabiri Türk dili ve tarihinde sık karşılaşılan bir kavramdır. Bu deyim toprak parçasının ele geçirilmesinden sonra ona değer atfetme neticesinde vatanlaştırılması ile alakalıdır. Toprağın vatanlaşabilmesi için onu tutmak gerekmektedir.

İki sözcükten oluşan, mastarla biten, çekime girmeye hazır kalıplaşmış sözdür.

Nesne+yüklem

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yaptığımız çalışma kapsam ve sınırlılıklar gereğiyle bazı atasözleri ve deyimler seçilerek yapılmıştır. Seçilen ürünler, toplumsal ifadeler içeren atasözleri ve deyimlerden müteşekkildir.

Türkmen Türkçesindeki seçtiğimiz atasözlerinde ortak noktanın devlet kavramının “uğur, şans, talih, anne-baba” gibi anlamlara sahip olduğu görülmüştür. Bu bir milletin hafıza yansımasıdır. Atasözlerinde genelde kullanılan 3. şahıs çekiminin aksine 2. şahıs çekimine de yer verildiği görülmüştür. Seçtiğimiz atasözlerinde metaforların kuvvetli olduğu, halkın çok önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Hatta bu hususta yöneticilerden daha önemli bir noktadan söz etmek yanlış olmayacaktır. Hayvanlar içinden atın ayrı bir öneme sahip olması Türkmen atasözlerinin genel özelliğidir.

Seçilen Türkmen deyimlerinde devlet kavramının aynı atasözlerinde olduğu gibi bir anlam alanı teşkil etmesi, benzetmeye dayalı ilişkiler kurulması, organ adlarının millet hayatındaki vakalara ilişik söz üretmedeki yeri dikkat çekmiştir. Seçilen deyimlerin geneli mastarlı, çekime hazır yapılardır. Bu Türkmen Türkçesinde cümle oluşumunun geniş bir alana daha doğrusu bir hazineye sahip olduğunun göstergesidir. Seçilen deyimlerde yabancı dilden alınan sözcükler dikkat çekmiştir. Türkmen Türkçesi başka bir dilden kelime alıp onu kalıplaştırmakta hiç zorlanmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Dinç, S., *Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi*, Fenomen, Erzurum, 2017
- Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınevi, İstanbul, 2009
- Geldiyev G., Karayunusoğlu Y., *Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017
- Kara M., Karadoğan A., *Türkmen Türkçesi Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, Etkileşim, İstanbul, 2014
- Korkmaz, Z., *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992
- Vardar, B., & Güz, N. *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü* (Vol. 1). ABC Kitabevi, 1988
- Sarı, C., *Türkmen Türkçesinde Deyimlerin Tasnifi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., & Eker, S. *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Simurg, 1995
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>
(Erişim tarihi: 16.05.2022)

DİVAN ŞAİRLERİNDEN KARAMANLI NİZAMİ’NİN ŞİİRLERİNDE ATASÖZLERİ, DEYİMLER VE HALK SÖYLEYİŞLERİ

Muhammet Faruk EKİCİ

Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

– ORCID ID: 0000-0001-6320-2679

ÖZET

Kullanımı halk arasında yaygın olan tüm atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri; toplumların ruhunu, yaşam tarzını, kültürünü yansıtan unsurların başında gelmektedir. Atasözü ve deyimler sadece halk arasında kullanılmakla kalmamış edebi eserlere de yansımıştır. Türk edebiyatının başlangıç noktasından günümüze kadarki her dönemde atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri duygu ve düşünceleri daha etkili bir şekilde ifade ettiği için neredeyse tüm şair ve yazarlar tarafından eserlerde sıkça kullanılmıştır. Halkın dilinden uzak bir dil anlayışı benimseyen divan edebiyatı şairleri de diğer tüm şairler gibi eserlerinde atasözlerine, deyimlere ve halk söyleyişlerine yer vererek şiirlerine akıcılık ve renk katmıştır. Divan edebiyatının bünyesinde yetişmiş birçok şairin eserlerinde bu halk deyişlerini kullanmaları onların halktan, halk şiiri kültüründen uzak olmadığına en güçlü kanıtıdır. Söz konusu şairlerden biri de Karamanlı Nizami’dir. Divan edebiyatının XV. yüzyıl temsilcilerinden Karamanlı Nizami, içinde yetiştiği divan edebiyatı geleneğinin tüm şiir özelliklerini kullanmakla beraber şiirlerinde atasözlerine, deyimlere ve halk söyleyişlerine yer vermiştir.

Bu çalışma kapsamında Karamanlı Nizami’nin divanındaki şiirler incelenmiş; bu şiirlerde yer alan atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri tespit edilmiştir. Karamanlı Nizami’nin divanındaki şiirlerin bu anlamda zengin bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bundan ötürü Karamanlı Nizami’nin divanındaki şiirlerden tespit edilen atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri çeşitli durumlara göre tasnif edilerek değerlendirilecektir. Bu doğrultuda şiirlerde yoğun bir şekilde kullanılmış olan deyimler; insan organları veya uzuvları ile ilgili olanlar, psikolojik durumlarla ilgili olanlar, dinle ilgili olanlar ve diğer durumlarla ilgili olanlar şeklinde tasnif edilecektir. Dolayısıyla Türk edebiyatının halk dilinden uzak olan divan edebiyatı şubesine konuk olmuş Karamanlı Nizami’nin şiirlerini halk dilinin zenginliklerinden mahrum bırakmadığı sonucu ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karamanlı Nizami, Divan Edebiyatı, Atasözü, Deyim, Halk Söyleyişleri.

PROVERBS, IDIOMS AND FOLK SAYINGS IN THE POEMS OF KARAMANLI NIZAMI, ONE OF THE DIVAN POETS

ABSTRACT

All proverbs, idioms and public discourses, the use of which is common among the public; it is one of the elements that reflects the spirit, lifestyle and culture of societies. Proverbs and idioms were not only used among the people, but also reflected in literary works. In every period from the starting point of Turkish literature to the present day, proverbs, idioms and folk discourses have been frequently used in works by almost all poets and writers because they express emotions and thoughts more effectively. Like all other poets, the poets of divan literature, who adopted a language understanding far from the language of the people, added fluency and color to their poems by including proverbs, idioms and folk sayings in their works. The fact that many poets who have been trained in the body of Divan literature use these folk sayings in their works is the strongest proof that they are not far from the people, the culture of folk poetry. One of the poets in question is Karamanlı Nizami. Karamanlı Nizami, one of the XVth century representatives of divan literature, used all the poetry characteristics of the tradition of divan literature in which he grew up, but included proverbs, idioms and folk discourses in his poems.

Within the scope of this study, the poems in the divan of the Karamanlı Nizami were examined; the proverbs, idioms and folk sayings contained in these poems were determined. It has been seen that the poems in the divan of the Karamanlı Nizami have a rich structure in this sense. Therefore, proverbs, idioms and folk sayings determined from the poems in the divan of the Karamanlı Nizami will be sorted and evaluated according to various situations. Idioms that have been used extensively in poems in this direction; those related to human organs or limbs will be classified as those related to psychological states, those related to religion, and those related to other situations. Therefore, it will be concluded that the Karamanlı Nizami, who was a guest of the divan literature branch, which is far from the folk language of Turkish literature, did not deprive the poems of the riches of the folk language.

Keywords: Karamanlı Nizami, Divan Literatüre, Proverb, İdiom, Folk Saying

GİRİŞ

Toplumlar tarih boyunca birtakım tecrübeler edinerek yapısal anlamda farklı özellikler kazanmıştır. Bu kazanımlar toplumların kendini yenilemesinde önemli faktörler olmuştur. Bir toplumdaki tüm yenilikleri en iyi o toplumun adetleri, gelenek ve görenekleri, dili ve edebi eserleri yansıtır. Bu yenilikler şair ve yazarları da etkilemiş ve onların eserlerine yansımıştır. Şairlerin ve yazarların kullandığı edebi dildeki deyimler, atasözleri ve halk söyleyişleri, söz konusu gelenek göreneklerin veya kültürün taşıyıcıları olmuştur. Türk edebiyatının altı asrını kapsayan Divan

edebiyatının şairleri de duygu ve düşüncelerin daha öz bir şekilde açıklanmasına katkı sağlayan atasözleri, deyimler ve halk söyleyişlerini sık sık kullanmışlardır.

Atasözleri ve deyimler XIII. yüzyıldan sonra mesnevilerde, kaside ve gazelerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu atasözleri ve deyimler XIX. yüzyılın sonlarına kadar şairlerin faydalandığı ve itibar ettikleri bir sanat şekli haline gelmiştir. Ayrıca atasözleri ve deyimler İran edebiyatının klişeleşmiş mazmun ve kaidelerinden imtina eden şairler için çoğu zaman kaynak olmuş; eserlere sadelik, yerlilik ve millilik kazandırmıştır (Karacan, 1998:107). Bu, anlaşılması güç bir dil ile sanat icra etmenin sıradanlığına bir nebze de olsa son vermiştir. Divan edebiyatının halk dilinden uzak dili, edebiyatın bu şubesindeki bazı şairlere; Türkçe kelimelerin olabildiğince fazla kullanılması, yabancı tamlamaların zayıflatılması, konuşma diliyle birlikte örf-adetlerin şiire yansıtılması ve ara ara mazmunlardan uzaklaşma ihtiyaçlarını sunmuştur. Divan edebiyatı için XV. Yüzyıl bu anlamda bir dönüm noktasıdır.

XV. yüzyılda divân şiiri büyük ölçüde kuruluşunu tamamlayarak genel çizgileriyle klasik bir edebiyat görünümü kazanmaya başlamıştır (Poyraz-Tergip, 2010: 189). Ayrıca XV. yüzyılda ve özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren divan şiirinde Arapça ve Farsça kelime kullanımının arttığı, Türkçe kelime kullanımının azaldığı görülmektedir. Divan şiiri sadece kelime kadrosu bakımından değil içerik bakımından da değişmeye başlamıştır. Bir anlamda divan şiiri için bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilecek XV. yüzyılda İslam kültürü etkisiyle zaman içinde milli kaynaklardan uzaklaşma başlar. Bu nedenle XV. yüzyıl divan şiiri halk kültürü öğeleri ile İslami kültür öğelerinin bir arada kullanıldığı, geçiş dönemi olma özelliğini taşıması bakımından önemli bir yüzyıldır (Batislam, 2003:124). Dolayısıyla bu yüzyıldaki bazı divan edebiyatı şairleri şiirlerinde halk diline yakın olmayı tercih etmiştir. Dönemin şairlerinden biri olan Karamanlı Nizami bu anlamdaki en güzel örneklerdendir.

Karamanlı Nizami, 1435-1440 yılları arasında Karaman Beyliği sınırları içinde bulunan Konya’da doğmuştur. Karamanlı Nizami, vaiz ve müderrislerinden Molla Veliyyüddin Efendi’nin oğludur. İlk eğitimini babasından almış ve ardından bir süre İran’da bulunmuştur. O, burada edebî bilgileri ve Farsça’yı öğrendikten sonra Konya’ya dönmüştür. Nizâmî, çağdaşı diğer şairler gibi başta Hâfız-ı Şîrâzî olmak üzere İran şairlerinden etkilenmiştir. Türk şairlerinden de Ahmed Paşa ile Şeyhî’yi kendine örnek aldığı nazîrelerinden anlaşılmaktadır. Edebiyat tarihçileri de Nizâmî’nin şiirini Ahmed Paşa’nın şiirine çok yakın görürler (<https://islamansiklopedisi.org.tr>). Hatta “*Nizâmî, Fatih Sultan Mehmed’in gözünden düşen Ahmed Paşa’nın yerini doldurabilir düşüncesiyle Padişah’ın himayesine alınmak istenmiştir.*” (Savran, 1996: 2). Sonuç olarak Karamanlı Nizami’nin edebi kişiliğince halk dilini benimsemiş olmasında da Türkçe sevdalısı Ahmed Paşa’nın büyük etkisinin bulunduğu söylenebilir.

Türkçe ve Arapçanın yanında Farsçayı da çok iyi bilen Karamanlı Nizami’nin şiirlerinde yaşadığı devrin tüm şiir özellikleri görülebilmektedir. Şairin şiirlerinin en dikkate değer

özelliklerden biri ahenk unsurlarını kusursuzca işlemektir. Şiirlerinde akıcı söylemde ve ahenkte mükemmelliğe erişebilecek bir noktaya geldiği görülen şair, aynı başarıyı anlam ve düşünce konusunda yakalayamamıştır. Bu durum divan edebiyatının genel özelliklerinden biridir. Karamanlı Nizami'nin şiirlerindeki akıcı söylemin ve anlaşılabilirliğin temel kaynağı, onun şiirlerinde deyimleri, atasözlerini ve halk söyleyişlerini kullanmış olmasıdır.

“Atasözleri ve deyimler, bir milletin en millî dil unsurlarıdır.” (Ulucan, 2005: 49). Bununla birlikte toplumun kültürel birikiminin duygu ve düşünce dünyasının geçirdiği aşamaların bilinmesinde adet ve gelenekler kadar atasözleri ve deyimler de önemli bir yere sahiptir. Atasözleri ve deyimlerin bir kısmı dilden dile aktarılarak günümüze kadar ulaştırılmış bir kısmı da edebi eserlerin sayfaları arasında kalmış unutulmuştur. Kimi atasözleri ve deyimler de kuşaktan kuşağa aktarılırken az da olsa değiştirilmiş ve yeni söyleyiş şekilleri ortaya çıkmıştır. Atasözleri ve deyimlerle ilgili bu değişimleri ve tarihsel süreç içindeki gelişimi izlemekte yazılı edebi eserler bizim için önemli kaynaklardır. O nedenle edebi eserlerimizin bu açıdan da değerlendirilmeleri gerekmektedir. Divan şiiri de bizim için atasözleri ve deyimler konusunda önemli bir kaynak olabilecek nitelikler taşımaktadır (Batislam, 2003:127). Bu kaynağın bir bölümünü Karamanlı Nizami'nin şiirleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Karamanlı Nizami'nin divanındaki şiirler incelenmiş; bu şiirlerde yer alan atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri tespit edilmiştir. Karamanlı Nizami'nin divanındaki şiirlerin bu anlamda zengin bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bundan ötürü Karamanlı Nizami'nin divanındaki şiirlerden tespit edilen atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri çeşitli durumlara göre tasnif edilerek değerlendirilecektir. Bu doğrultuda şiirlerde yoğun bir şekilde kullanılmış olan deyimler; insan organları veya uzuvları ile ilgili olanlar, psikolojik durumlarla ilgili olanlar, dinle ilgili olanlar ve diğer durumlarla ilgili olanlar şeklinde tasnif edilecektir. Ayrıca çalışma boyunca bütün deyimler, atasözleri ve halk söyleyişleri alfabetik sıralamaya göre verilecektir.

1. Deyimler

Günlük konuşma dilinde deyimlere sıkça yer verilmektedir. Bu kullanım Türkçenin zengin bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Mecazlı anlatıma sahip olan deyimler şairlerin şiirlerindeki anlam katmanlarını da zengin kılmıştır. “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 2013: 52) şeklinde tanımlanan deyimlere Karamanlı Nizami'nin şiirlerinde de rastlamak mümkündür.

Karamanlı Nizami'nin divanında geçen deyimler; insan organları veya uzuvlarıyla ilgili olanlar, psikolojik durumlarla ilgili olanlar, dinle ilgili olanlar ve diğer durumlarla ilgili olanlar şeklinde tasnif edilebilmektedir:

1.1. İnsan Organları veya Uzuvlarıyla İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami, şiirlerinde insan organları veya uzuvlarıyla ilgili olan deyimlerden sıkça kullanmıştır. Bu anlamda onun şiirlerinde ayakla ilgili, başla ilgili, belle ilgili, ciğerle ilgili, dille ilgili, dişle ilgili, elle ilgili, gözle ilgili, kılla ilgili ve yüzle ilgili deyimler bulunmaktadır. Alfabetik sıra halinde bu deyimler anlamları ile birlikte şiirlerde kullanıldığı beyitlerle verilecektir.

1.1.1. Ayak ile İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami şiirlerinde ayakla ilgili deyimlerden “ayağına düşmek” deyimini iki farklı gazelinde kullanmıştır. “*Ayağına kapanmak, alçalırcasına yalvarmak*” (Tanyeri, 1999: 34) anlamına gelen deyim kullanıldığı gazellerin ilgili beyitleri şu şekildedir:

Ayagina düşüben yüz sürdüğü-çün dem-be-dem
Oldı can farkına efser kakül-i müşkin-i dost² G. 5/7

Didüm **ayaguna düşmek** olur mı
Te’emmül itdi bir dem didi duşvar G. 29/6

1.1.2. Baş ile İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami, şiirlerinde başla ilgili birçok deyim kullanmıştır. Bu deyimlerin anlamları ile kullanıldığı gazellerdeki ve kasidelerdeki beyitler şu şekildedir:

“*Aklı başından gitmek: Bayılmak*” (Tanyeri, 1999: 21).

Ben mesti lebün fikri aceb **ger ide huşyar**
Kim gördi süçiden bunu kim mest ola ayık G. 55/3

“*Başı göğe ermek: Beklenmeyen bir mutluluğa ermek*” (Tanyeri, 1999: 44).

Eflake irse kadr ile **başum** aceb mi kim
Burd-ı şerefde sen meh-i tabane irmişem G. 79/2

“*Başını öne bırakmak (Baş eğmek): Güçlünün buyruğuna uymayı kabul etmek, inkıyat etmek*” (Tanyeri, 1999: 52).

Kesildüğü cürminden utanup kılıcundan
Maktul-i heva **başın önine bıragur** tiz G. 46/4

“*Baştan ayağa: Tamamıyla, hepsi, baştan sona kadar; bir baştan bir başa, tepeden turnağa*” (Tanyeri, 1999: 50).

² Haluk İPEKTEN, Karamanlı Nizami Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s.154. (Bu çalışmadaki tüm beyitler bu eserden alınmış olup diğer beyitlerde tekrardan dipnot verilmemiştir.)

Başdan ayağa göz oldı yüzünü görmek için
Ey yüzi gül saçı sünbül boyı ‘ar’ar nergis K. 5/29

“*Baştan çıkarmak: Ayartmak, doğru yoldan saptırmak, kötü yola sürüklemek*” (Tanyeri, 1999: 51).

Rakibe tatlu sözün beni bir gün öldüriserdür
Kişiyi şimdi mi **başdan çıkardı** dünyede acı G. 124/5

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Karamanlı Nizami şiirlerinde başla ilgili birçok deyim kullanmıştır. Sadece baş ile ilgili deyimleri bu denli sık kullanmış olması bile bu çalışmanın tezini kanıtlar niteliktedir.

1.1.3. Bel ile İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami şiirlerinde bel ile ilgili olarak “bel bağlamak” ve “belini bükmek” deyimleri kullanılmıştır. Bu deyimlerin anlamları ve kullanıldığı gazellerdeki beyitler aşağıdaki gibidir.

“*Bel bağlamak: Hazırlanmak, azmetmek*” (Tanyeri, 1999: 57).

Bel bağlayup ki canuma kasd ol Habib ider
Nazûk hayal bağlar u kasd-ı gerib ider G. 34/1

“*Belini bükmek: Büyük üzüntü içinde bırakmak ve bir şey yapamaz duruma getirmek*” (Tanyeri, 1999: 57).

Hattun gamile **kaddi büküldi** benefşenün
Görmez misin ki başı ayagındadır dahi G. 108/5

Karamanlı Nizami şiirlerinde bel ile ilgili deyimlerle ilgili olarak “bel bağlamak” ve “belini bükmek” deyimlerini kullanarak ilgili şiirlerini halk diline yaklaştırmıştır.

1.1.4. Göz ile İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami şiirlerinde gözle ilgili deyimlerden “göz ucuyla bakmak”, “göz kara kılmak”, “gözün üstünde kaşın var demek” ve “gözüne uyku girmemek” deyimlerine yer vermiştir. Bu deyimlerin anlamları ve kullanıldığı beyitler aşağıdaki gibidir.

“*Göz ucuyla bakmak: Başını çevirmeden gözlerini yana çevirerek, sezdirmeden bakmak*” (Tanyeri, 1999: 127).

Öldürür lahzada yüz naz ile bin ehl-i niyaz

Beni öldür disem eyler beni öldürmege naz G. 48/1

“Göz kara kılmak: Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabullenmek” (Tanyeri, 1999: 133).

Ferruh u ferhunde vü alemde ag olsun yüzi

Göz kara kılup senün ışkun odına yanenün G. 65/4

“Gözün üstünde kaşın var demek: Birinin her davranışını hoş karşılamak ve alınmasına yol açacak hiçbir şey söylememek” (Tanyeri, 1999: 131).

Yüzün üstünde kaşun lutfına irişmez eger

Gelse kavs-ı kuzah üstine meh-i çar dehün G.62/5

“Gözüne uyku girmemek: Hiç uyumamak, uykusuz kalmak” (Tanyeri, 1999: 129).

Gelmez yüzi şevkiyle Nizami **göze** zülfi

Her güşede kim pertev-i şems olsa şeb olmaz G. 47/9

Karamanlı Nizami, devrindeki dil anlayışından farklı bir yaklaşım benimseyerek şiirlerinde halk diline yer vermeyi tercih etmiştir. O, bu anlamda şiirlerinde halk dilinin temel yapı taşlarından biri olan deyimlere sıkça yer vermiştir. Bu deyimlerin bir bölümü ise yukarıdaki örnek beyitlerde görüldüğü üzere gözle ilgili olanlardır. Halk arasında sıkça kullanılan bu deyimlerin bir divan şairi tarafından kullanılmış olması dikkat çekicidir.

1.1.5. Yüz ile İlgili Deyimler

Türk edebiyatının divan edebiyatı şubesine mensup Karamanlı Nizami şiirlerinde yüzle ilgili deyimlere de yer vermiştir. Bu deyimler “benzi sararmak”, “yüz sürmek” ve “yüzü kızarmak” şeklindedir. Deyimlerin anlamları ile şiirlerde kullanıldığı bölümler aşağıdaki gibidir.

“Benzi sararmak (atmak): Korkudan, heyecandan birdenbire benzi sararmak” (Aksoy, 2013: 635).

Sasarup benzi aşaya ne sebebden tayanur

Haste olmasa gözün mekri ile ger nergis K. 5/27

“Yüz sürmek: Büyük sevgi, saygı gösterilebilen birinin katına çıkarken eşliğine, ayağına doğru –yüzü yere sürercesine- eğilmek” (Tanyeri, 1999: 264).

Ayacağına düşüben **yüz sürdüğü**-çün dem-be-dem

Oldı can farkına efser kakül-i müşkin-i dost G. 5/7

“Yüzü kızarmak: Utanmak” (Tanyeri, 1999: 267).

Gülzar içinde sünbül ü reyhan **hacil olur**
Salsan bu hüsn ü lutf ile ruhsare perçemün G. 63/4

Karamanlı Nizami yüzle ilgili deyimleri de kullanarak şiirlerinde halk dilinin zenginliklerinden ne denli yararlandığını göstermiştir. Bu sayede şiirlerini çağdaşı şairlere göre daha anlaşılır kılmıştır.

1.1.6. El ile İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami'nin şiirlerinde kullandığı deyimlerden bir kısmı da el ile ilgilidir. Bunlar “el bir etmek” ve “eli ermemek” deyimleridir. Bu deyimlerin anlamları ve kullanıldığı beyitler aşağıdaki gibidir.

“El bir etmek: Elbirliği yapmak, birlik olmak, ittifak etmek” (Tanyeri, 1999: 103).

Hulk ile **el-bir idüp** tutdı cemalün alemi
Togrı dirler ittifak itse kişi alem tutar G. 20/7

“Eli ermemek: Uzakta olduğundan yetişememek; el ermez, göz görmez” (Tanyeri, 1999: 100).

Yüz sürmege **irmez eli** sen sev ayagina
Her kim su gibi dide-ter ü teşne-leb olmaz G. 47/6

Karamanlı Nizami'nin el ile ilgili olan deyimleri kullanmış olması da onun bir divan şairi olarak halkın diline ne denli yakın olduğunu ve halk içinden biri olduğunu göstermektedir.

1.1.7. İnsan Organları veya Uzuvarıyla İlgili Diğer Deyimler

Karamanlı Nizami'nin şiirlerinde kullandığı deyimlerden insan organları veya uzularıyla ilgili deyimlerden sadece birer tane kullanılanlar bu başlık altında verilecektir. Söz konusu deyimler ciğerle ilgili olarak “ciğeri kebab olmak”, dille ilgili olarak “dile düşmek”, dişle ilgili olarak “diş bilemek”, kılla ilgili olarak “kılı bin yarmak” şeklindedir. Bu deyimlerin anlamları ve kullanıldığı beyitler şu şekildedir:

“Ciğeri kebab olmak (yanmak): Büyük bir acıya uğramak, bir acıdan içi yanıyor gibi olmak” (Tanyeri, 1999: 74).

Dem mi vardur bana bu derd ü gam u hecr ile kim

Sine **Suzan u ciger** büryan u dil giryan degül G. 68/5

“*Dile düşmek: Hakkında dedikodu yapılmak*” (Tanyeri, 1999: 85).

Kaddün kıyama gelse firakun **düşer dile**
Zira kıyam-ı fitne kıyamet nişanıdır G. 17/2

“*Diş bilemek: Kötülük yapmak için fırsat beklemek; çok istek duymak*” (Tanyeri, 1999: 88).

Tiz ider şirin lebüne şeyh **dendan-1** tema’
Gerçi kim bir dane yok azgında dendanı dürüst G. 6/8

“*Kılı bin yarmak: İnceden inceye incelemek*” (Tanyeri, 1999: 176).

Pir-i hıred ki bir **kılı** dikkatde **bin yarar**
Hayran olur işitse sıfat-ı miyanını G. 112/3

Yukarıdaki beyitler Karamanlı Nizami’nin her ne kadar bir divan şairi olsa da şiirlerini halkın dilinden, deyimlerinden, söyleyişlerinden mahrum bırakmadığını göstermektedir. Arapça ve Farsça birçok sözcüğün içinde bu ifadeleri kullanmış olması onun sahip olduğu dilin zenginliklerini göstermektedir. Karamanlı Nizami, şiirlerinde insan organları veya uzuvları ile ilgili deyimlerin yanında psikolojik durumlarla ilgili olan deyimlere de yer vermiştir.

1.2. Psikolojik Durumlarla İlgili Deyimler

Psikolojik durumlarla ilgili dilimizde aktif bir şekilde kullanılan birçok deyim bulunmaktadır. Bunlar şairlerin şiirlerine de yansımıştır. Karamanlı Nizami de şiirlerinde bu deyimleri sıkça kullanmıştır. Onun şiirlerinde bu doğrultuda kullandığı deyimler aşağıdaki gibidir.

“*Cana can katmak: İnsanın neşesini, dinçliğini artırmak, yaşamayı daha çekici duruma getirmek*” (Tanyeri, 1999: 66).

Tan mıdur ger meyl iderse **can** lebi **can bahşuna**
Çünkü bu bimare ol daru’ş şifadur dostum G. 80/6

“*Derdine düşmek: Yetersiz bir hevese katılmak*” (Tanyeri, 1999: 63).

Mey ü şahid bugün şeker haramdur
Ana kim kıssa-i **ferdaya düşmüş** G. 51/5

“*Gam çekmek: Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek*” (Tanyeri, 1999: 110).

A'razı için **gam yime** anun bu Nizami
Ağyar ile yar olduğına lik kemerde G. 96/5

“Gönül almak: Aşık etmek” (Tanyeri, 1999: 119).

Akl u **dil alup** komadı gamzen ki haramı
Hem raht u meta'ı alur hem kasd-ı ser eyler G. 33/3

“Gönül bağlamak: Severek bağlanmak, içten sevmek, âşık olmak, gönül vermek” (Tanyeri, 1999: 120).

Bir nazenine **bağladı gönlin** Nizami kim
Derdi deva vü cevri vefadur azabı naz G. 43/7

“Gönül çekmek: Aşk, sevda içinde olmak” (Aksoy, 2013: 802).

Ahsente zihi kad ki kıyam itdüğü demde
Tahkik-i kıyamet kılur ol kamet-i **dil-cu** G. 93/5

“Hatırandan çıkarmamak: Unutmamak, ona karşı ilgisini sürdürmek, gönülden çıkarmamak” (Tanyeri, 1999: 141).

Ol ki yıllar geçdi vü bir dem beni yad itmedi
Kendü yıllardur ki bir dem **gitmemişdür yaddan** G. 89/2

“İçi yanmak: Çok büyük bir acı ve üzüntü duymak” (Tanyeri, 1999: 149).

Şefkat itdüğinden acır sahar-ı sahba beni
İçi yandugından aglar şem'-i cem'- ara bana G. 1/4

“İçinin yağı erimek: Korkulacak bir durum meydana gelecek diye kaygı çekmek” (Aksoy: 2013: 871).

İçi yağın eritdi düşüp nar-ı şevkuna
Olsa hevan ile ne aceb nam-ver çerağ G. 54/18

“Kalbini kırmak: Birini çok üzecek uygunsuz sözle ya da davranışla bir kimseyi gücendirmek” (Tanyeri, 1999: 157).

Gönlini yıkma Nizaminün ki yapılmaz dahi
Şişe kim uşansa kimdür eyleyen anı dürüst G. 6/9

“Sevdaya düşmek: Gerçekleştirmeyi çok istediği bir işi başarma çabası içinde olmak” (Tanyeri, 1999: 219).

Ger bakup haline **handan ola** ol gonce-dehen
Ruhını aşık-ı sevda-zedenün şad eyler G. 35/7

Karamanlı Nizami, yukarıda da görüldüğü üzere psikolojik durumlarla ilgili deyimlere şiirlerinde sıkça yer vermiştir. Onun psikolojik durumlarla ilgili deyimlere bu denli yer vermiş olması, Karamanlı Nizami'nin milli bilince sahip bir şair olduğunu da göstermektedir.

1.3.Dini Durumlarla İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami, dini durumlarla ilgili deyimlere de şiirlerinde yer vermiştir. Bu deyimler ve kullanıldığı şiirler aşağıdaki gibidir.

“Allah bilir: Kimse bilmez, belli değil” (Tanyeri, 1999: 23).

Ehl-i ma'na göricek suretün ayinesini
Hak bilür kim n'ola bu surete ma'na didiler G. 16/5

“İmana gelmek: Hak dini kabul etmek” (Tanyeri, 1999: 151).

Barmağını götürdi imam-ı Mecusi-ken
İmana geldi yüzünü gördi meger çerag G. 54/4

Karamanlı Nizami'nin şiirlerinde dini durumlarla ilgili deyimleri kullanmış olması onun şiir dilini zengin kılan etmenlerden sadece biridir. Onun şiirlerinde kullandığı deyimler elbette bunlarla sınırlı değildir.

1.4.Diğer Durumlarla İlgili Deyimler

Karamanlı Nizami şiirlerinde yukarıdaki tasniflendirmenin dışında kalan birçok deyim yer vermiştir. Bu deyimler ve şiirlerde kullanıldığı beyitler aşağıdaki gibidir.

“Can vermek: Ölmek” (Tanyeri, 1999: 73).

Beni gördükçe senünle mihr idüp n'eyler rakib
Can virürken kafirun hod olmaz imanı dürüst G. 6/6

“Etek silmek: El etek çekmek; vazgeçmek” (Tanyeri, 1999: 106).

Hankah içinde itsen **astın-efşan-ı** sema'

Kalmaya bir hırka ehlinün giribanı dürüst G. 6/7

“Gökte aradığını yerde bulmak: Çok güçlüğü ele geçirebileceğini sandığı şeyi ya da kişiyi kolayca bulmak” (Tanyeri, 1999: 113).

Sevinürse n’ola sen maha iren kim sevinür
Gökte istediği kimün k’eline **yerde gire** G. 100/8

“Her ne kadar: İse de, -dır ama” (Tanyeri, 1999: 147).

Kaşı mihrabına farz oldu sücud ol güneşün
Hacib-i şemsde mekruh olur gerçi namaz G. 48/4

“Kapıdan kovsan bacadan düşer: Çok yüzüzdür. Yüz verilmediği halde sırnaşır, gitmez” (Tanyeri, 1999: 165).

Yüzine kapu kapar isen bacadan düşer
Görelî afitab yüzünün mah-ı tabını G. 118/2

“Kurban olmak: Canını feda etmek” (Tanyeri, 1999: 186).

Nizami **kurbanun oldu** kaşun-çün
Ne kurban kim anun tek paya düşmüş G. 51/7

“Suya götürüp susuz getirmek: Ondan daha akıllı olmak, onu aldatabilecek kadar kurnaz olmak” (Tanyeri, 1999: 225).

Zekanun çahı ne sahir durur ey Zühre-cebin
Ki **suya iltür ü susuz getirür** Harutı G. 116/2

“Yad etmek: Yabancı yerine koymak, uzak tutmak” (Tanyeri, 1999: 243).

Dahi yanumda Nizami adını anman dir imiş
Gör ne lutf ile bu bi-çaresini **yad eyler** G. 35/8

“Yaka yırtmak: Büyük bir üzüntü ve çaresizlik içinde bulunmak” (Tanyeri, 1999: 241).

Zerrece bulmadığından dehenün sırrına rah
Gonce dil-teng oluben **yakasını çak eyler** G. 22/2

“Yele vermek: Savurup telef etmek, boşuna harcamak, heder etmek” (Tanyeri, 1999: 246).

Saba zülfün kohusından mu'attar kıldı afakı
Cemalün nushasın gördi **yile virdi** gül evrakı G. 123/1

“Yıldızı parlamak: Ün kazanmak, talihi açılmak” (Aksoy, 2013: 1119).

Tali’i **kevkebi** olmazdı mukarin **şerefe**
Sana ism ile karin olmasa Veyse’l Karani G. 120/5

“Yol kesmek: Yol almak, yolda ilerlemek” (Tanyeri, 1999: 253).

Harami gözlerün **yagmaya düşmüş**
Zihi cadu ne hoş sevdaya düşmüş G. 51/1

Divan edebiyatının en zirvede olduğu dönemlerde şairlik yapmış Karamanlı Nizami, şiirlerinde yukarıda görüldüğü üzere birçok deyim kullanmıştır. Halk dilinden uzak bir şiir dili benimseyen divan şairlerinin aksine Karamanlı Nizami şiirlerinde deyimlere sık sık yer vererek halk diline yakın bir üslup benimsediğini göstermiştir.

2. Atasözleri

Türk dilinin zengin bir yapıya sahip olduğunun bir göstergesi de az sözle çok şey anlatan atasözleridir. Bu sözler nazım veya nesir her türlü edebi metinde sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Bu yolla sanatsal metinlerin anlam katmanları genişlemiştir. “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırın ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler” (Aksoy, 2013: 37) şeklinde tanımlanan atasözleri, Karamanlı Nizami’nin şiirlerinde de az da olsa kullanılmıştır. Bu atasözleri ve kullanıldığı bölümler aşağıdaki gibidir.

“Su içene yılan bile dokunmaz: Su için kimseye dokunulmamalıdır; düşman olsa bile.”
(Aksoy, 2013: 434).

La’lin şarabın içmege zülfün ne men’ ider
Kim su içerken ademi urmaz yılan dahi G. 109/6

“Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır: Kötü söz bir kimseyi çileden çıkarır, kötü davranışlara sürükler. Tatlı dil, azgın düşmanı bile yola getirir.” (Aksoy, 2013: 444).

Sögdüğünce çıkmadı dilden hayali zülfünün
Gerçi dirler **yahşi söz ile yılan inden çıkar** G. 9/2

Yukarıdaki kullanımlar da Karamanlı Nizami'nin şiirlerindeki anlam katmanlarını zengin kılan unsurlardandır.

3. Halk Söyleyişleri

Halk söyleyişleri, halk arasında kullanımı yaygın olan hem atasözlerine hem de deyimlere benzeyen ve daha çok yörelere özgü olan özlü sözlerdir. Karamanlı Nizami şiirlerinde bu halk söyleyişlerine de yer vermiştir. Onun şiirlerinde kullandığı halk söyleyişleri ve halk söyleyişlerinin kullanıldığı bölümler aşağıdaki gibidir.

Duman güzellerin bulunduğu yöne gelir: Bu, daha çok Anadolu'nun Tunceli, Erzurum, Erzincan gibi özellikle doğu illerinde kullanımı yaygın olan bir ifadedir. Soğuk havalarda ısınmak için yakılan ateşin etrafında toplanan birkaç kişiden herhangi birine giden dumandan şikayetçi olduğunda orada bulunan diğer kişiler tarafından bu ifade kullanılır.

Yüzünden yana varsa zülfi şan mı

Güzellerden yana varur çü tütün G. 85/3

Aşağıda verdiğimiz halk söyleyişleri ise İslami unsurlar çerçevesinde değerlendirilebilir. “Güneş batarken namaz kılmak mekruhtur”, “Kadir gecesinde yapılan dua kabul olur” ve “Köpek olan yere melek girmez” şeklindeki söylemlerin kökeni dine dayanmakla beraber bu halk söyleyişlerinin kullanımı halk arasında yaygındır:

Güneş batarken namaz kılmak mekruhtur:

Kaşî mihrabına farz oldu sücud ol güneşün

Hacib-i şemsde mekruh olur gerçi namaz G. 48/4

Kadir gecesinde yapılan dua kabul olur:

Dil ham-ı zülfünde vasl ister niçün olmaz kabul

Çün **şeb-i Kadr içre dirler müstecab olur du'a** G. 1/3

Köpek olan yere melek girmez:

Neye girdin varup ey dost rakibin evine

Çün bilürsin ki **melek girmez it olduğu yire** G. 100/3

Yukarıdaki halk söyleyişleri halk dilinden uzak bir yaklaşım benimseyen divan edebiyatı sanatçıları tarafından pek kullanılmamıştır. Ancak Karamanlı Nizami'nin deyim ve atasözleri ile birlikte halk söyleyişlerini de şiirlerinde kullanmış olması, onun bir divan şairi olarak halk diline yakın olduğunu gösteren en önemli unsurlardır.

SONUÇ

Türk edebiyatının başlangıç tarihinden günümüze kadar atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri duygu ve düşünceleri daha etkili bir şekilde ifade ettiği için bu ifadeler hemen hemen tüm şair ve yazarların eserlerinde kullanılmıştır. Divan edebiyatı şairlerinden Karamanlı Nizami de şiirlerinde deyimlere, atasözlerine ve halk söyleyişlerine yer vererek şiir diline akıcılık ve renk katmıştır. Türk edebiyatının divan edebiyatı şubesinde yetişmiş bu şairin eserlerinde bu halk söylemlerini sık sık kullanmış olması; onun halktan, halk şiiri kültüründen uzak olmadığını en güçlü kanıtıdır.

Divan edebiyatının XV. yüzyılı kapsayan döneminde var olmuş şairlerinden Karamanlı Nizami, şiirlerinde birkaç atasözü ve birkaç halk söyleyişle birlikte birçok deyim yer vermiştir. Şairin şiirlerinde kullanmış olduğu deyimlerin, atasözlerinin ve halk söyleyişlerinin hemen hepsi günümüzde de varlığını korumaktadır. Netice olarak şiirlerinde anlamdan ziyade biçim güzelliğine önem veren Karamanlı Nizami'nin atasözü, deyim ve halk söyleyişlerini kullanması, onun bir divan şairi olarak halktan ve halk dilinden uzak olmadığını yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ö.A., *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C.1-2, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2013.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2006.

Batıslam, H. D., 15. Yüzyıl Divan Şiirinde Halk Kültürü, *Folklor/Edebiyat*, c. IX, s.XXXIII, 123-129, Ankara, 2003.

Batıslam, H. D., Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler, *Türkoloji Araştırmaları*, s.107-123, 1997

Batıslam, H. D., Divan Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi (Müracaat- Dedim-Dedi), *Folklor/Edebiyat*, c.VI, s.22, 201-211, Ankara, 2000.

Devellioğlu, F., *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınları, Ankara, 1997.

Dilçin, C., *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1983.

İpekten, H., *Karamanlı Nizami Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

Karacan, T., *Bosnalı Alaeddin Sabit Divanı*, Karacan Yayını, Samsun – 1998

Poyraz, Y., Tergip, A., 18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim'in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klâsik Türk Edebiyatı Kaynakları Özel Sayısı*, S. 15. s. 188-202, 2010.

Savran, Ö., *Karamanlı Nizami Divanından Seçme Gazeller ve Bugünkü Türkçesi*, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Tanyeri, M. A., *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

Ulucan, M., Muvakkitzade Mehmet Pertev'in Divanında Atasözleri ve Deyimlerin kullanımı, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yay., Sayı 10, s.49-80, 2005.

www.tdk.gov.tr (04.05.2022).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/karamanli-nizami> (07.05.2022).

“ÜÇ BACI” MASALINA AİT VARYANTLARIN BİR EPİZOT BAKIMINDAN MUKAYESE EDİLMESİ

Muhammet Faruk EKİCİ

Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

– ORCID ID: 0000-0001-6320-2679

ÖZET

Dünya üzerinde yaşayan her milletin zaman içinde maddi ve manevi her yönden yaşadıkları bölgelere ve gelecek nesillere miras bıraktığı ürünler vardır. Bu ürünlerin bir kısmı söz konusu milletlerin kültürel eserleridir. Kültürel eserler, milletlerin kimliğini oluşturmada büyük rol oynamış, asırlar ve nesiller arasında bir köprü işlevi görmüştür. Bu eserlerin arasında sözlü gelenek ürünleri olan halk anlatıları en büyük ve en değerli yapı taşlarından. Milletlerin, tarihi seyre dâhil olduğu ilk dönemlerden bu yana sözlü gelenek ürünlerinden halk anlatıları varlığını daima korumuş, ataların ve üstün güçlerin ruhlarına ait kalıntıları, geleceğe iletmek istediği mesajları, gelenek-göreneklere; kültürel, ekonomik ve siyasi anlamdaki her türlü özelliği yeni nesillere aktarmıştır. Söz konusu halk anlatılarından biri de masallardır. Masalların evrenselliği, bir masalın aynı veya farklı zamanlarda, aynı veya farklı bölgelerde ve farklı kişiler tarafından anlatılabildiğini ifade etmektedir. Bu durum, varyant kavramını ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada “Üç Bacı” masalının farklı varyantları, tarafımızdan seçilen bir epizot bakımından mukayese edilecektir. Bu epizot, masaldaki üç kız kardeşin evlilik isteğiyle ve evliliğin gerçekleşmesi durumunda sunacakları hizmetlerle ilgili bölümdür. Bu anlamda en yoğun motif yapısına sahip olan metin, ana metin olarak belirlenecek ve yazılı kaynaklardan alınan varyant metinler ile Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinde derlenen varyant metinler ana metnin söz konusu epizotuna göre mukayese edilecektir. Bu doğrultuda masalın bu epizotunun hangi yönlerden aynı kaldığı veya değişiklik gösterdiği ve bu değişikliklerin sebeplerinin neler olabileceği, epizotun metin içi işlevinin ve metin dışı sosyokültürel işlevinin ne olduğu tespit edilip değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Halk Anlatısı, Masal, Varyant, Epizot, Mukayese

COMPARISON OF VARIANTS OF THE “TALE OF THE THREE SISTERS” IN TERMS OF AN EPISODE

ABSTRACT

Every nation living in the world has products that have left a legacy to the regions they live in and to future generations in all aspects, both materially and spiritually. Some of these products are cultural artifacts of the mentioned nations. Cultural artifacts have played a major role in forming the identity of nations and have served as a bridge between centuries and generations. Among these works, folk narratives, which are products of oral tradition, are the biggest and most valuable building blocks. Folk narratives from the products of oral tradition have always preserved their existence since the first periods when nations were included in the historical process, the remains of the spirits of ancestors and superior powers, the messages they want to convey to the future, traditions-customs; It has transferred all kinds of cultural, economic and political characteristics to new generations. One of the folk narratives in question is tales. The universality of tales means that a tale can be told at the same or different times, in the same or different regions and by different people. This situation has revealed the concept of variant.

In this study, different variants of the "Three Sisters" tale will be compared in terms of an episode chosen by us. This episode is about the three sisters' desire for marriage and the services they would offer in the event of marriage. In this sense, the text with the most intense motif structure will be determined as the main text, and the variant texts taken from written sources and the variant texts compiled in Çemişgezek district of Tunceli will be compared according to the episode in question of the main text. In this direction, it will be determined and evaluated in which ways this episode of the tale remains the same or changes, what the reasons for these changes may be, what the intra-textual and extra-textual sociocultural function of the episode is.

Keywords: Folk Narrative, Tale, Variant, Episode, Comparison

1. GİRİŞ

Toplumların gelecek nesillere miras bıraktığı kültürün taşıyıcıları konumundaki masallar, toplumların var oldukları ilk dönemlerden günümüze kadar anlatılmıştır. Bu anlamda geniş kapsamlı bir sözlü geleneğin oluştuğu da görülmektedir.

Milletlerin, tarihi seyre dâhil olduğu ilk dönemlerden bu yana bir sözlü gelenek içinde varlığını korumuş olan masallar “kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür.” (Sakaoğlu, 2010: 2). İçerdiği olağanüstü kahramanlarla ve olağanüstü olaylarla masallar aynı zamanda sembolik bir anlatıma sahiptir. “Başka bir şeyin yerinde duran, onun yerini alan, onu temsil eden” (Fromm 2014: 28) şeklinde tanımlanan semboller, ataların sonraki nesillere iletmek istedikleri mesajları içermektedir. İşte masalarda da

yer alan bu semboller, kültüre ait birçok unsurun korunup taşınmasında önemli rol oynamıştır. Sembollerle birlikte masal anlatıcıları da içinde bulunduğu kültürün özelliklerini anlattığı masallara aksettirerek kültürün kalıcılığını sağlamıştır.

Kültürün taşıyıcısı masallar, anlatıldığı zaman hayal dünyamızı süslemiş; bizi gerçek hayattan alarak rüyalar âlemine götürmüş ve dertlerimizi, sıkıntılarımızı bir an da olsa bizlere unutturmuştur (Şimşek, 2001: 2). Özellikle kadın anlatıcılar tarafından anlatılan masallar, ayrıca evrensel nitelikteki edebi eserler olup yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza aktarılmıştır. Dinleyici kesimi eğitmek ve eğlendirmek gibi amaçları bulunan masallar, anlatıldığı yörenin dil, din, inanç, eğitim, ekonomi ve ahlak gibi birçok alandaki özelliklerini de her zaman yansıtmıştır.

Bir masalın birbirinden alakasız zamanlarda ve bölgelerde, birbirinden alakasız ve habersiz kişiler tarafından anlatılabildiği ilginçliği de ayrı bir gerçektir. Bununla birlikte anlatılan metinde iskeletin aynı olduğu ama anlatıcılar tarafından eklenen diğer tamamlayıcı unsurların farklı olduğu da görülebilmektedir. *“Buna göre ilk olarak yaratılan bir masal adeta suya atılan bir taşın suya düştüğü noktanın etrafında oluşan dalgaların yayılması gibi, masal da yaratıldığı noktadan itibaren yer ve zaman boyutları içinde daireler çizerek genişleyen bir yayılım gösterecektir.”* (Çobanoğlu, 1999: 107). Dolayısıyla anlatılan bir masalla ilgili birçok masal metninin oluştuğu görülecektir. Bu birçok masal metni ise ana masalın varyantları olarak ifade edilmektedir. *“Ortamı paylaşanların yetenekleri, durumları, tecrübeleri, icra edilen bir folklor ürününün, farklı biçimlerde tekrar edilmesine yol açar. Tekrar sırasında eski ürün, yeni unsurlar kazanabilir veya bazı özelliklerini de kaybedebilir. Böylece yeni bir ürün meydana gelmiş olur. Eski form ve muhtevadan farklılık gösteren yeni ürüne ‘varyant’ (variant) denilmektedir.”* (Çobanoğlu, 1999: 8). Bu doğrultuda bir metnin varyantlarının tespit edilip bu varyantlardaki benzer ve farklı yönlerin ortaya konmasıyla ilgili bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Hatta halk bilimi kuramlarından Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı olarak bilinen kuram kapsamında bu doğrultudaki çalışmalar ile ilk metne ulaşmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada kapsamında “Üç Bacı” (Şimşek, 2001: 212-223) masalının yedi varyantı tespit edilmiş olup bu varyantlardaki bir epizot mukayese edilecektir. Ana metnin “Üç Bacı” masalının seçilmesi ise bu masal metninin en yoğun motif yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu yedi varyanttan ikisini ise Tunceli’nin Çemişgezek ilçesinde derledik. Çalışmada masal isimlerini sürekli tekrar etmemek için masallar numaralandırılmıştır. Numaraların başlarına ise M (metin) ifadesi eklenerek kısaltmalar yapılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde masal isimleri tekrar yazılmayıp bu kısaltmalar kullanılacaktır. Ayrıca aşağıda hangi kısaltmanın hangi masala ait olduğu verilecek ve bu yapılırken masalın hangi kaynakta, hangi sayfa aralığında bulunduğu bilgisi de kısaltmanın yanına not düşülecektir. Bu vesileyle masal metinlerini mukayese etmeyle ilgili, inceleme ve değerlendirme kısımlarında tekrar tekrar kaynak gösterilmeyecektir. Mukayese edilecek masal metinlerinin isimleri ve çalışma boyunca kullanılacak kısaltmalar şu şekildedir:

M1: Üç Bacı (Şimşek, 2001: 212-223).

M2: Babaları Öksüz Kızlarına Ne Yaptı, Öksüz Kız Kardeşler de Birbirlerine Ne Yaptılar? (Aslan, 2012: 477-488).

M3: Hanın Oğlu (Doğan, 2009: 210-216).

M4: Dilaremcengi (Seyidoğlu, 1999: 92-98).

M5: Zülfü Mavi (Günay, 2011: 178-183).

M6: Padişahın Üç Kızı (Alptekin, 2002: 241-247).

M7: Üzümlle Beslenen Üç Kız Kardeş (K1).

M8: Padişahın Üç Oğlu (K2).

Yukarıda kısaltma, isim ve kaynak bilgileri verilen masal metinleri tarafımızdan seçilen bir epizot bakımından mukayese edilecektir. Bu epizot, masaldaki üç kız kardeşin evlilik isteğiyle ve evliliğin gerçekleşmesi durumunda sunacakları hizmetlerle ilgili bölümdür. Mukayese esnasında, metinlerin benzerlik ve farklılık gösteren yönleri ön plana çıkarılacak ve bu benzerliklerle farklılıkların sebeplerinin neler olabileceği değerlendirilecektir.

2. MASAL METİNLERİNİN VAAT / MARİFET EPİZOTU VE BU EPİZOTUN MUKAYESE EDİLMESİ

Halk anlatılarındaki metinlerin yapısı ana kahraman etrafında şekillenen olaylara bağlı olarak oluşmuştur. Bu olayların oluşturduğu bölümler ise epizot kavramı ile açıklanmaktadır. “Üç Bacı” masalına ait epizotlardan biri de masaldaki üç kız kardeşin evlilik isteğiyle ve evliliğin gerçekleşmesi durumunda sunacakları hizmetlerle ilgili bölümdür. Bu epizot dahilindeki unsurlar, sekiz metinde birtakım farklılıklar arz etmektedir.

2.1.Kızların Vaatleri / Marifetleri

Metinlerde, genel olarak başlangıç kısmından hemen sonra, üç kız kardeşin padişahla veya padişahın oğluya evlenme hayali kurdukları görülmektedir. Bu evlilik gerçekleşirse kendileriyle evlenen kişinin çok memnun kalacağını söylemektedirler. Sebep olarak da kız kardeşlerin birtakım vaatler ileri sürmeleri ve bu vaatler ekseninde birtakım marifetler sergileyecekleri ifade edilmektedir. Metinlerde söz konusu vaatleri ve marifetleri ihtiva eden epizotlar aşağıdaki gibidir:

M1’deki kız kardeşlerden en büyüğü, padişahın oğlu kendisiyle evlenirse bir halı dokuyacağını ve bütün askerler üzerine otursa dahi yarısının boş kalacağını söylemiştir. Ortanca kız kardeş, bir yemek pişireceğini ve bütün askerler yese dahi yarısının artacağını söylemiştir. Kardeşlerin en küçüğü ise, sözüne “Allah izin verirse” ifadesiyle başlamış ve bir çift çocuk doğuracağını, bu çocukların saçının yarısının altın diğer yarısının gümüş olacağını söylemiştir. Buradaki “Allah izin verirse” ifadesi bize, en küçük kardeşin diğerlerinden farkını ve vaadinin gerçekleşme ihtimalinin daha yüksek olduğunu haber vermektedir.

M2'deki kız kardeşlerden en büyüğü, akıncı bir kocası olursa; onun atlandığı gün kendisine ve arkadaşlarına giyecek hazırlayacağını söylemiştir. Ortanca kardeş, kocası akından dönünceye kadar ona ve arkadaşlarına yemek yapacağını; en küçük kardeş ise, kimseye faydası olmayacağını ancak eşi benzeri olmayan iki çocuk doğuracağını söylemiştir.

M3'te Han ve yiğitleri bir su kenarında giderken öksüz olan üç kız kardeşle karşılaşılır. Han bu kız kardeşlere marifetlerinin neler olduğunu sorar. Kız kardeşlerin en büyüğü, bir gecede kırk yiğide giysi dikeceğini; ortanca kardeş, bir kaşık yemekle kırk yiğidi doyuracağını söylemiştir. En küçük kardeş ise, bir erkek ve bir kız çocuk doğuracağını ve bu çocukların belden aşağısının gümüş, yukarısının altın olacağını söylemiştir.

M4'teki kız kardeşlerin en büyüğü, padişahla evlenirse bir halı dokuyacağını ve bu halıya; padişah bütün ordusuyla birlikte oturunca halının bir tarafının boş kalacağını söylemiştir. Ortanca kardeş, bir çadır dikeceğini ve bu çadırın; padişah ve askerlerinin hepsini içine alabileceğini hatta bir tarafının boş kalacağını söylemiştir. En küçük kardeş ise, çadırla halıdan bir fayda gelmeyeceğini, padişaha altın perçemli bir kız çocuğu ve inci dişli bir erkek çocuğu doğuracağını söylemiştir.

M5'teki kardeşlerin en büyüğü, padişahın büyük oğluya evlenirse bir halı dokuyacağını ve bu halıya bütün cemaatin oturabileceğini, bir tarafının da boş kalacağını söylemiştir. Ortanca kardeş, padişahın ortanca oğlu kendisiyle evlenirse; yumurtaların kabuğunda yemek pişireceğini ve bu yemeği bütün âlemin yiyebileceğini, ancak yine de bitmeyeceğini söylemiştir. Kardeşlerin en küçüğü ise, padişahın en küçük oğluya evlenirse; ona sırma saçlı ve inci dişli bir kız çocuğu ile sırma saçlı ve altın dişli bir erkek çocuk doğuracağını söylemiştir.

M6'daki kardeşlerin en büyüğü, padişahla evlenirse ona çok sağlam bir halı dokuyacağını ve sadece padişahın değil tüm dünyanın askeri dahi üstünden geçse parçalanmayacağını söylemiştir. Ortanca kardeş, bir yemek pişireceğini ve bunu tüm dünyanın askerinin yemesi halinde bile asla bitmeyeceğini söylemiştir. En küçük kardeş ise, saçları yıldız gibi parlayan bir oğlan ve bir kız çocuğu doğuracağını söylemiştir.

M7'deki kardeşlerden en büyüğü, bir çadır yaptıracığını ve bu çadıra padişahın tüm askerlerinin sığabileceğini hatta bir tarafının boş kalacağını; ortanca kardeş, bir halı yaptıracığını ve bu halıya padişahın askerleri oturunca halının bir tarafının boş kalacağını söylemiştir. En küçük kardeş ise, altın perçemli bir kız çocuğu ile gümüş perçemli bir erkek çocuğu doğuracağını söylemiştir.

M8'deki kız kardeşlerin en büyüğü, padişahın en büyük oğluya evlenirse bir çadır açacağını ve bu çadırın içine tüm askerlerin sığabileceğini; ortanca kardeş, padişahın ortanca oğluya evlenirse bir halı dokuyacağını ve tüm askerlerin bu halıya sığabileceğini söylemiştir. En küçük kız kardeş ise, padişahın en küçük oğluya evlenirse; biri kız ve saçları gümüşten, diğeri erkek ve saçları altından olmak üzere iki çocuk doğuracağını söylemiştir.

2.2.Vaat / Marifet Epizotunun Mukayese Edilmesi

Yukarıdaki bölümlerde görüldüğü üzere bütün masal metinlerindeki kız kardeşler, evlenecekleri zaman yapabileceklerini en büyükten en küçüğe sıralamasıyla söylemişlerdir. Öncelikle kız kardeşlerin evlenecekleri kişilerle ilgili noktaya değinmek gerekmektedir. Dolayısıyla evlilik M4, M6, M7’de padişahla gerçekleşecektir. M3’te ise evlenilecek kişinin Han olması, M3’ü de bu gruba dahil etmektedir. Evlilik; M1’de bir padişahın bir oğluyla, M5 ve M8’de bir padişahın üç oğluyla, M2’de ise diğer metinlerden farklı olarak bir akıncı ile gerçekleşecektir. Sonuç olarak üç kız kardeşin evlenmek istediği kişi/kişiler genel olarak aynı kalmış, sadece M2’de farklılık göstermiştir. Bu farklılığın sebebinin masal anlatıcısının yaşadığı yöredeki yönetici algısı ile ilgili olduğu söylenebilir.

Metinlerden M1, M4, M5 ve M6’da en büyük kardeş halı dokuyacağını söylemiştir. M1, M4 ve M5’tekilerin dokuyacağı halı çok büyük olması yönüyle ön plandadır. Bu halıda genel olarak padişah ve ordusu oturacak ve buna rağmen halının bir tarafı boş kalacaktır. M6’daki en büyük kızın dokuyacağı halı ise büyüklüğünden ziyade sağlamlığıyla ön plandadır. Ayrıca M7 ve M8’deki ortanca kardeşler de büyüklük yönüyle ön planda olan halıyı dokuyacaklardır. Dolayısıyla bu metinlerde halıyı dokuyacak kardeşler değişiklik göstermiştir. M7 ve M8’deki en büyük kardeş, çadır dokuyacağını söylemiştir. Bu iki metindeki çadır da tüm askerleri içine alabilecek kadar büyük olması yönüyle ön plandadır. M2 ve M3’te ise en büyük kardeş, giysi dikecektir. Ancak M3’teki kızın, giysiyi “bir gecede” dokuyacak olması; M3’tekinden farklılık göstermektedir. Sonuç olarak en büyük kardeş tarafından dokunacak nesne çoğunlukla halıdır. Dolayısıyla orijinal metinde de bunun halı olması gerekmektedir. Çadır ve giysi dikilecek metinlerin ana metin olarak belirlenmesi pek mümkün değildir. Burada özellikle çadırdan bahsedilmesi, masal metninin anlatıldığı yörede göçebe bir yaşam tarzının kalıntılarının bulunduğunu göstermektedir. M7 ve M8 tarafımızdan Tunceli’nin Çemişgezek ilçesinde derlenmiştir. M7 Ulukale köyünde M8 ise Yenimahalle’de derlenmiştir. Buralarda yarı göçebe bir yaşam süren ve geçimini hayvancılıktan sağlayan Şavak aşireti yaşamaktadır. Bu aşiret mensupları yılın yaz aylarında hayvanlarıyla birlikte yaylalara göç edip çadırlarda yaşamaktadırlar. Dolayısıyla M7 ve M8’deki en büyük kardeşin çadır dokuma marifeti/vaadi, Şavak aşiretinin yarı göçebe yaşam tarzından kaynaklanmaktadır.

M1, M2, M3, M5 ve M6’daki ortanca kız kardeş, yemek pişireceğini söylemiştir. M1 ve M6’daki yemeğin hiç bitmeyecek olması vurgulanmıştır. M3’te bir kaşık yemekle kırk yiğidin doyacak olması, M5’te ise yumurta kabuğunu dolduracak kadar yemeğin bütün âlemi doyuracağı ifade edilmiştir. Bu metinlerden anlaşıldığı üzere ortanca kız kardeş, ellerinin veya yemeklerinin çok bereketli olduğunu vurgulayarak kendisiyle yapılacak evliliği cazip kılmak istemiştir. M4’teki ortanca kardeş, padişah ve askerlerini içine alabilecek büyüklükte bir çadır dokuyacağını söylemiş, M7 ve M8’deki ortanca kardeş ise padişah ve askerlerinin sığabileceği bir halı dokuyacağını söylemiştir. Altı metinde de ortanca kardeşlerin marifetlerinin ortak noktası yemek pişirmektir.

En küçük kardeşin, bütün metinlerde biri kız biri erkek olmak üzere iki çocuk doğuracağını söylemesi ortak noktadır. Bu özellik, incelediğimiz bütün metinlerde hiç değişmemiş olup çocuklar dış görünüş bakımından birtakım farklılıklar arz etmektedir. M1’de iki çocuğun saçının yarısı altın

yarısı gümüş, M2’de iki çocuğun belden yukarısı altın belden aşağısı gümüş olacaktır. M4’te altın perçemli kız ile inci dişli erkek, M5’te sırma saçlı inci dişli kız ile sırma saçlı altın dişli erkek doğacaktır. M7’de altın perçemli kız ile gümüş perçemli erkek, M8’de gümüş saçlı kız ile altın saçlı erkek doğacaktır. M3’te eşi benzeri olmayan çocuklar, M6’da ise saçları yıldız gibi parlayan çocuklar doğacaktır. Doğacak kız çocuğunun altın perçemli oluşu M4 ve M7’de değişmeyen özelliştir. Ayrıca M1, M2, M4, M7 ve M8’de altın ile gümüşün kendisi ve renkleri görülmektedir. Bunlar M2 hariç, diğerlerinde saç ve dişte kendini göstermektedir. Sonuç olarak metinlerin çoğundaki ortak noktalardan biri doğacak çocukların altın ve gümüşle olağanüstü bir özellik kazanmış olmasıdır. Bundaki amaç en büyük ve ortanca kız kardeşlerin vaatlerinin/marifetlerinin pek de önemli şeyler olmadığını vurgulamaktır.

Yukarıda bahsedilen vaatlerden veya marifetlerden en küçük kardeşinki dikkate değerdir. Masalarda en küçük kardeş daima aklın ve zekânın temsilcisi olmuştur. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere en kayda değer marifet veya vaat ona aittir. Çünkü kendilerinden bahsedilen ve doğacak çocuklardan erkek olanı, masal metninin bireyleşim serüveni geçirip kendini gerçekleştirecek olan asıl kahramanıdır. Bu yönüyle diğer karakterler içerisinde en küçük kardeşin çocukları olmaları da önemlidir. Zekânın sembolü karakterin erkek çocuğunun bireyleşim serüveninde başarılı olması bunu göstermiştir.

SONUÇ

Diğer sözlü anlatım ürünleri gibi masallar da farklı şekillerde, farklı zamanlarda, farklı bölgelerde ve farklı kişiler tarafından anlatılabilmektedir. Bu farklılıklar elbette ana metnin birçok değişikliğe uğramasını sağlamıştır. Çünkü her anlatıcı başta kendi psikolojik durumunu ve içinde yaşadığı kültürün izlerini anlattığı metne aksettirmiştir.

“Üç Bacı” masalı da bu çalışma kapsamında tespit edildiğine göre birçok varyanta sahip bir metindir. Hatta daha detaylı ve uzun zaman alabilecek araştırmalar sonucunda bu masalın daha birçok varyantının bulunduğu görülecektir. Dolayısıyla da bu çalışmada “Üç “Bacı” masalının farklı varyantları tespit edilip bu varyantlar bir epizot bakımından mukayese edilmiştir. Öncelikle masalların uzun isimlerini sürekli tekrar etmeme açısından bu masallara kısaltma isimler verilmiştir. İncelemeler ve değerlendirmeler sonucunda, masalın söz konusu epizotuna ait iskeletin sabit kaldığı ancak anlatıldığı yöreye ve anlatan kişiye göre diğer kısımlarının birtakım değişiklikler ihtiva ettiği görülmüştür. Bu değişikliklerin temel sebepleri genel olarak masalın anlatıldığı bölgenin kültürel özellikleri ve yaşam tarzı ile alakalıdır. Kültürel özelliklerin ve yaşam tarzının masal metinlerini etkilemiş olması gayet tabiidir.

KAYNAKÇA

Alptekin, A.B., *Taşeli Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

Aslan, Z., *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2012.

Çobanoğlu, Ö., *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

Doğan, S., *Kırgız Masalları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009.

Fromm, E., *Rüyalar, Masallar, Mitler (Sembol Dilinin Çözülmesi)*, (Çev.: Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten), Say Yayınları. Ankara 2014

Günay, U., *Elâziğ Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

Sakaoğlu, S., *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

Seyidoğlu, B., *Erzurum Masalları*, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Şimşek, E., *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Sözlü kaynaklarla dair bilgiler sırasıyla adı soyadı, doğum tarihi, doğum yeri, tahsili, masalın derlendiği yer ve yıl şeklindedir.

K1: Yeter Karaduman, 1957, Çemişgezek-Tunceli, İlkokul, Ulukale Köyü Çemişgezek, 2015.

K2: Yusuf Öztürk, 1946, Çemişgezek-Tunceli, İlkokul, Yenimahalle Mah. Çemişgezek, 2015.

FATİH'TEN EBA'YA KAMUDA EĞİTİM TEKNOLOJİLERİNİN EVRİMİ VE GELECEĞE YÖNELİK İYİLEŞTİRME ÖNERİLERİ: EĞİTİMDE ETKİLEŞİMLİ E-İÇERİK KULLANIMININ ÖNEMİ

Hazal Atlı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- 0000-0002-2727-7865

Prof.Dr.Tunç Durmuş Medeni, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, 0000-0002-2964-3320

Öz: Bu araştırma Türkiye 'de kamu eğitim teknolojilerinin Fatih'ten Eba'ya olan gelişimi, projenin hedefleri, kapsamı ve yaşanan problemlere yönelik iyileştirme önerilerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. 21.yy'da gelişen teknolojiyle birlikte bilgiye ulaşmak geçmiş yüzyıllara göre daha kolay hale gelmiştir. Eskiden salt bilgiye ulaşmak yeterli olmasına rağmen günümüzde 21.yy teknoloji becerilerini kazanmak ve BİT araçlarını kullanmak büyük önem arz etmektedir. Türkiye'de Fatih ve Eba projeleri öğrenme ve öğretme alanında bilişim teknolojileriyle entegre olarak eğitimde büyük bir başarıya imza atılmıştır. Araştırmada teknoloji entegrasyonu olan Fatih ve Eba projelerinde e-içerik üretiminin önemini koymak amacıyla değerlendirmeler yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Fatih Projesi, Eba Uygulaması, E-içerik

Abstract: This research was carried out in order to determine the development of public education technologies from Fatih to Eba in Turkey, the objectives, scope of the project and the improvement suggestions for the problems experienced. With the technology developed in the 21st century, it has become easier to reach information compared to the past centuries. Although it was sufficient to only access information in the past, today it is of great importance to gain 21st century technology skills and to use ICT tools. Fatih and Eba projects in Turkey have achieved great success in education by integrating information technologies in the field of learning and teaching. In the research, evaluations and suggestions have been made in order to put the importance of e-content production in Fatih and Eba projects, which are technology integration.

Key Words: Fatih Project, Eba Application, E-content

GİRİŞ

21. yüzyılda teknolojinin artmasıyla birlikte eğitim alanında birçok yenilik ve bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) araçları kullanımı artmıştır. Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde bilgiye ulaşmak geçmişe oranla daha kolay hale gelmiştir. Eğitim'de zaman ve mekan ayırımı olmadan öğrenciler istedikleri alanda çalışma imkanı bulabilmektedir. Covid19 Pandemisiyle birlikte Türkiye'de dâhil olmak üzere Dünya'nın birçok yerinde yüz yüze eğitim sürecinden

uzaktan eğitim sürecine geçilmiştir. Dünya’da ilk olarak mektupla başlayan uzaktan eğitim süreci 19. ve 20. Yüzyılda birçok ülkede başlamıştır. İlk olarak İngiltere’de başlayan ve ‘‘açık ünivesite’’ olarak benimsenen model ile 1971’li yıllarda uzaktan eğitime başlanmıştır.Zamanla bu model birçok Avrupa ülkesinde benimsenmiştir.Türkiye’de ise ilk uzaktan eğitim süreci 1956 yılında Ankara Üniversitesi Banka Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü tarafından başlamıştır. Türkiye COVID19 pandemi sürecinde uzaktan eğitime ilkokul,ortaokul ve lise öğrencileri için Fatih Projesi olan EBA platformuyla başlamıştır. Üniversitelerde ise bu süreç üniversitelerin kendi eğitim platformlarıyla veya zoom,Microsoft teams vb uygulamalarla geçiş yapmıştır.Türkiye günümüzde halen gelişmekte ve içerik olarak zenginleşmekte olan Fatih projesiyle birlikte eğitimde eşitlikçi bir sistem kurma yolunda önemli adımlar atmış ve eğitim-teknoloji entegrasyonunda Dünya’da sayılabilir örnekler arasına girmeyi başarmıştır.

FIRSATLARI ARTIRMA VE TEKNOLOJİYİ İYİLEŞTİRME (FATİH) PROJESİ

‘‘FATİH’’ olarak adlandırılan Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi Projesi, Kasım 2010 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı arasında imzalanan bir protokol ile faaliyete geçirilmiş ve 5 yılda tamamlanması öngörülmüştür.

Ekici ve Yılmaz (2013), ülkemizde gerçekleştirilen FATİH Projesi’ni küresel rekabette yerini almaya çalışan Türkiye’nin, çağdaş teknolojiyi kullanarak eğitimi etkinleştirme çabası için bir girişim örneği olarak tanımlamaktadır.Bilişim teknolojilerinin öğrenme-öğretme sürecine etkin bir şekilde entegrasyonunu hedefleyen FATİH projesinin 21. yüzyıl becerilerinden bilgi, medya ve teknoloji becerileri ile doğrudan ilişkili olduğunu Eryılmaz ve Uluyol (2015) belirtmektedir.

Eğitimde FATİH Projesi, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak ve okullardaki teknolojiyi iyileştirmek amacıyla bilişim teknolojileri araçlarının öğrenme-öğretme sürecinde daha fazla duyu organına hitap edilecek şekilde, derslerde etkin kullanımı için başlatılmıştır. Bu prensiplerden yola çıkarak çözümü oluştururken başarı faktörleri 5 temel esasa dayandırılmıştır:

- **Erişilebilirlik:** Her an her yerden, zaman ve araçlardan bağımsız olarak hizmet sunabilmek
- **Verimlilik:** Hedef odaklı, daha verimli çalışma ortamları ve gelişim alanları sunabilmek,
- **Eşitlik (Fırsat Eşitliği):** Tüm paydaşların en iyi hizmete erişilebilmesini sağlayabilmek,
- **Ölçülebilirlik:** Gelişimin doğru değerlendirilebilmesi için sürecin ve sonuçların doğru ölçülebilmesini sağlamak,buna göre düzgün geri bildirim verebilmek
- **Kalite:** Tüm eğitimin kalitesini ölçülebilir şekilde yükseltmek.(MEB 2021)

Fatih Projesinin Kapsamı:

Eğitimde FATİH Projesi dersliklere donanımların sağlanmasını, geniş bant internetin bütün dersliklere ulaştırılmasını, derslere ait e-içeriklerin sağlanmasını, öğretmenlerin BT teknolojilerine entegrasyonunu ve içerik geliştirilmesi için web platformlarının kurulması ile proje uygulama desteği de dâhil olmak üzere faaliyetlerin gerçekleştirilmesini finanse edecektir. Eğitimde FATİH Projesinin ana bileşenleri aşağıda verildiği gibidir:

Şekil 1: FATİH Projesi Bileşenleri. fatihprojesi.meb.gov.tr,2021 internet adresinden alınmıştır.

Eğitimde FATİH Projesi sadece bir donanım veya eğitim projesi değildir. Bu nedenle, Eğitimde FATİH Projesi çok boyutlu bir hizmettir ve ülke ekonomisini dinamik kılmada oldukça büyük bir öneme ve yere sahiptir. 1. Kapsamı itibarı ile bu proje;

Yurtiçi üretimin ve katma değer artırılması, Daha önce yurt içinde üretimi bulunmayan ürünlerin üretilebilmesi,

Yeni teknoloji ve ürünlere yönelik araştırma-geliştirme faaliyetlerinin yapılabilmesi,

Tüm okul dersliklerine yerleştireceği bilişim teknolojisi donanımı, yazılımı, ağ altyapısı ve internet erişim imkânı, e-içerikleri,

Öğretmenlere ve öğrencilere verilecek e-kitabı, Genç girişimcilik ruhunu geliştirmesi,

2.Kısım İtibariyle bu proje;

Eğitimde FATİH Projesi 21. yüzyıl vatandaşlığı becerileri olarak tarif edilen, Teknoloji kullanımı, Etkili iletişim, Analitik düşünme, Problem çözme,

Birlikte çalışma ve işbirliği gibi becerileri geliştirerek öğrencilerimizi edilgen olmaktan çıkaracak ve eğitimde fırsat eşitliğini geliştirecektir.

3.Kısım İtibariyle bu proje;

Bilgiye erişim kolaylaşacak ve projeye daha önce okullarda yakalamaya çalıştığımız “okulda bilgisayar teknolojisi” hedefinden “öğrenci ve öğretmenin elinde bilişim teknolojisi” hedefi yakalanacaktır.(MEB 2021)

Projenin Hedefleri:

Her Okul İçin	Her Derslik İçin	Her Öğretmen İçin	Her Öğrenci İçin
VPN- Genişbant İnternet Erişimi	Etkileşimli Tahta	Eba Uygulamalar	Eba Uygulamalar
AltYapı	Kablolu/Kablosuz İnternet Erişimi	Eba Market	Eba Market
Yüksek Hızlı Erişimi		Bulut Hesabı	Bulut Hesabı
		Ders Notları Paylaşımı	Dijital Kimlik
			Ödev Paylaşımı
			Bireysel Öğrenim Materyalleri

Tablo:1FATİH Projesi Bileşenleri. fatihprojesi.meb.gov.tr, 2021

FATİH PROJESİNİN GÜNCEL DURUMU: 2022

TABLET BİLGİSAYAR SETİ

Uzaktan Eğitime Destek 500.000 Tablet Bilgisayar Seti

Elverişsiz sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle uzaktan eğitime erişim problemi yaşayan öğrencilere eğitim öğretim faaliyetlerinden geri kalmadan uzaktan eğitim alabilmeleri ve fırsat adaletinden yararlanabilmeleri için Milli Eğitim Bakanlığı FATİH Projesi kapsamında 4.5G GSM sim kart 25 GB kotalı İnternet paketi ile birlikte 500.000 tablet bilgisayar alımı yapılmış, ailelerin gelir durumu, okul çağındaki kardeş sayısı, özel eğitim gereksinimi, öğrencinin akademik başarısı

gibi kriterler doğrultusunda resmî veriler üzerinden Bakanlıkça hazırlanan dağıtım stratejisi çerçevesinde "fırsat adaleti" hassasiyetiyle ihtiyaç sahibi öğrencilere dağıtılmış ve halen tedarik sürecine bağlı olarak dağıtıma devam edilmektedir.(MEB 2021)

Tablet bilgisayarların marka ve teknik özellikleri

FATİH Projesi kapsamında alımı yapılan tablet bilgisayar setleri Samsung GALAXY Tab A7, Aidata ALİM 10 ve General Mobile e-tab 20 marka ve modellerindedir. Tablet bilgisayar setlerinin teknik özelliklerinde;

1920 x 1200 ekran çözünürlüğü, arka kamerası 5 veya 8 MP, LTE sim kart ve SD kart modülü, kulaklık girişi ve ses açma kapama tuşu, Aidata ve General Mobile tabletlerin 64 GB hafıza alanı, Samsung tabletlerin ise 32 GB dahili hafıza ve 32 GB SD kartı, 8 çekirdekli işlemcisi ve 10 noktadan dokunmatik özelliği, Samsung ve Aidata tabletlerde 3 GB RAM General Mobile tabletlerde 4 GB RAM, darbe ve düşmelere dayanıklı koruyucu silikon kılıf, Android 10 işletim sistemi, üretici firma tarafından 2 yıl servis garantisi ve Wi-Fi modülü bulunmaktadır.

Etkileşimli Tahta

Etkileşimli Tahta Hedef, Kapsam ve Yürütülen Çalışmalar

Eğitimde FATİH Projesi kapsamında eğitime destek olabilecek Bilişim Teknolojisi (BT) Ekipmanlarının tüm okul, derslik, öğretmen ve öğrencilerimize ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda daha önce kurulumu gerçekleştirilen «Bilişim Teknolojisi Sınıfları»nın görevini layıkıyla yerine getirdiği ancak okullarımızda BT ekipmanlarıyla donatılan yalnızca bir sınıfın olması ihtiyaca tam anlamıyla karşılık veremediği görülmüştür. Bu kapsamda okuldaki bütün öğretmenlerin aynı anda BT ekipmanlarını derslerine destek amacıyla kullanabilmeleri için her dersliğin akıllı tahta ile donatılması ihtiyacı doğmuştur. Bu çerçevede yapılan araştırma çalışmaları neticesinde dersliklerde olması gereken cihazın; eski nesil yeşil tahtası olan, yeni nesil akıllı tahtası olan, teknik bilgiye ihtiyaç duyulmayan, sade bir yapısı olan, çağımızın bireylerine hitap edebilen ve teknoloji bilgisi temel düzeyde olan öğretmen ve öğrencilerin kullanabileceği bir cihaz olması gerektiği görülmüştür. Yapılan analiz ve geliştirme çalışmaları neticesinde tanımını «Yeşil Tahta, Beyaz Tahta, LED Ekran ve Bilgisayardan oluşan, sürgülü beyaz tahta sayesinde LED Ekran ve Bilgisayarı dış etkenlerden koruyan ve aynı zamanda yazma alanı genişleyebilen kendi bilgisayarını veya harici bir bilgisayar ile elektronik içerik ve medyaların LED ekran üzerinden çalıştırılabildiği ve her türlü yazılımın çalıştırılabildiği kullanıcı ile etkileşimi olan eğitim aracı» şeklinde yapabileceğimiz ve Etkileşimli Tahta olarak isimlendirdiğimiz bir cihaz ortaya çıkmıştır. (MEB 2021)

Etkileşimli Tahta'nın diğer Akıllı Tahtalara göre avantajları nelerdir?

Mevcut akıllı tahtaların kullanım zorluğu, harici bir bilgisayar ile bağlantısının yapılması gerekliliği ve bunun teknik bilgi gerektirdiği, projeksiyon makinası yoluyla görüntü aktarımı

yapıldığı için görüntü kalitesinin zamanla azaldığı ve lamba ömrü dolduğunda maliyet olarak yüksek bir bedelle lambasının değiştirildiği, aydınlık ortamda sağlıklı görüntü alınamadığı, öğretmenin gölgesinin ekrana düşmesinden dolayı kullanışsız olduğu, bilgisayar arızası veya elektrik kesintisinde akıllı tahtanın tamamen devre dışı kaldığı vb. durumlar göz önüne alındığında geliştirilen Etkileşimli Tahtanın eğitim ortamları için daha ideal bir çözüm olduğu görülmüştür. (MEB 2021)

75” Boyutlarındaki Etkileşimli Tahta ve Özellikleri

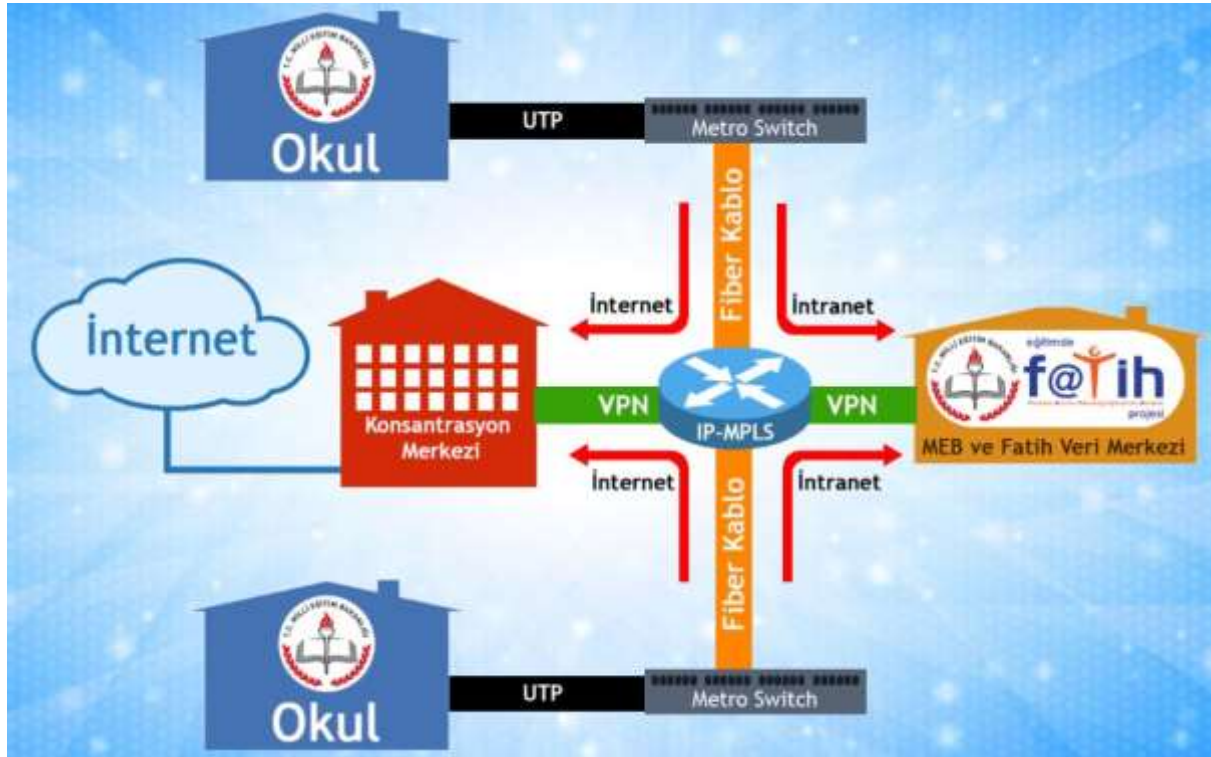
Fatih Projesi kapsamında ilk defa bu projeye özel 75” boyutlarında Etkileşimli Tahta tasarım ve üretimi gerçekleştirildi. Tamamen yerli teknolojilerle geliştirilen bu tahtalar, geniş ekran kullanım alanı, 4K Ultra HD çözünürlüğü ve parlamayı engelleyen koruma camı, infrared dokunmatik ekranı, yüksek performanslı bilgisayarı ve kablolu-kablosuz internet seçenekleri ile teknoloji temelli bir eğitim için maksimum destek sağlayarak kusursuz bir görsel deneyim sunmaktadır. Tübitak ile yapılan ortak çalışmalar neticesinde Pardus işletim sistemi ile de uyumlu çalışan cihaz milli ve yerli işletim sisteminin yaygınlaşmasında da önemli rol oynayacaktır.(MEB 2021)

Alt Yapı ve Erişim Hizmetleri

Fatih Projesi kapsamında altyapı ve erişim hizmetleri için aşağıdaki hizmetler sunulmuştur.

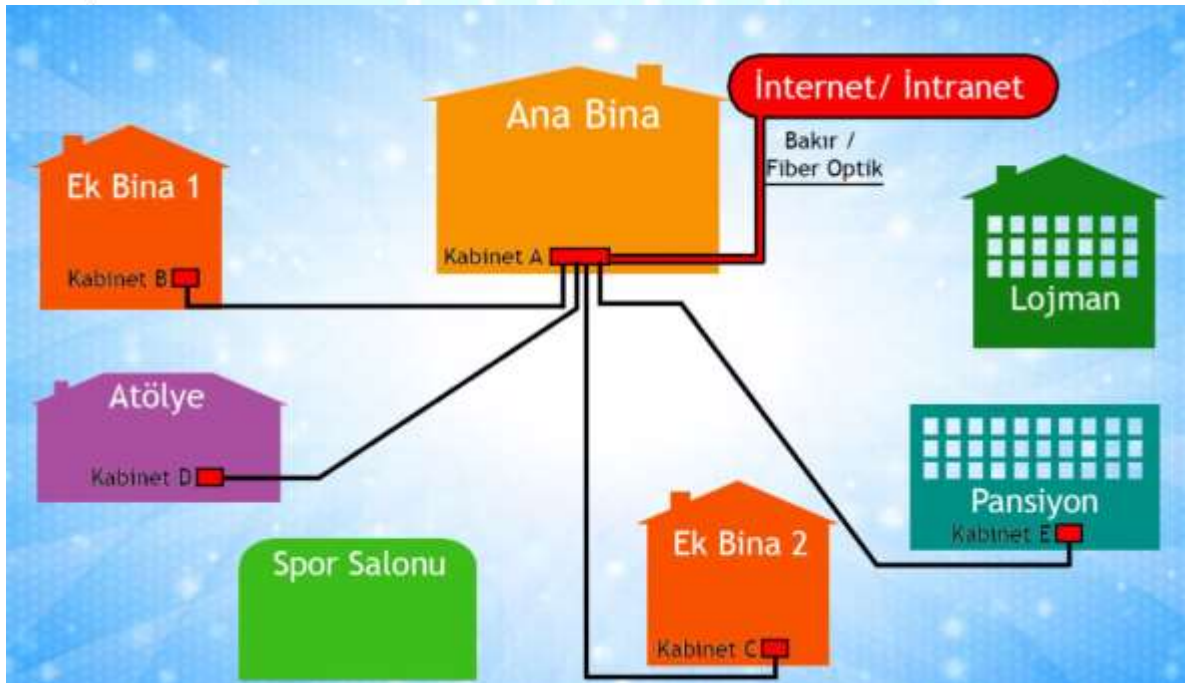
- Her okulda sistem odasının oluşturulması
- Her okula güvenli ağ geçidi cihazlarının hazırlanması
- Ağ cihazları için kesintisiz güç kaynağı bağlanması
- Dersliklerin çevrimdışı içeriğe erişimin sağlanması
- Okul içi yapısal kablolanmanın yapılması
- Her dersliğe bir adet data ve 2 adet elektrik prizi sağlanması
- Okul binalarının fiber kablo ile birbirine bağlanması

Okullara sunulacak bu hizmetler ilk aşamada 3362 okula, ikinci aşamada ise 9052 okula ulaştırılacak şekilde planlanmıştır. Okullarda kurulacak alt yapı çalışmaları sonucunda, her sınıftan e-içeriklere , internete güvenli ve filtreli erişim sağlanacaktır. Bu kapsamda okullarda aktif (switchler, routerları access pointler vs.) ve pasif (kablolar, kablo uçları, patch panel,kanallar, takma aparatları, kesintisiz güç kaynağı vs) cihazlar kurulacak, bu cihazlardan data ve elektrik kablolanmaları yapılarak internet ve intranet erişimleri sağlanacaktır. (MEB 2021)

Şekil 2: FATİH Projesi Bileşenleri. fatihprojesi.meb.gov.tr, 2021 internet adresinden alınmıştır.

Okullarda derslik olarak kullanılan ana binalara, ek binalara, atölye ve laboratuvarlara, yatılı okulların öğrenci pansiyonlarına ağ alt yapısı kurulmaktadır.(MEB 2021)

Şekil 3: FATİH Projesi Bileşenleri. fatihprojesi.meb.gov.tr, 2021 internet adresinden alınmıştır.

Erişimde ağ alt yapısını; okullarda bulunan yönlendirici cihaz (Router), Ethernet Anahtarlama cihazları (Switch) ve Kablosuz Erişim cihazları (Access Points) ile bu cihazlar arasında ki kablolu olarak tanımlanabilir. Ağ Altyapısında bulunan cihazların uzaktan yönetilmesi için gerekli cihazların MEB Veri merkezine kurulması ve işletmesinin yapılması Erişim birimi tarafından yürütülmektedir. Erişim hizmetleri kapsamında bugüne kadar, 1. Faz ağ altyapı kapsamındaki 3100 okul ile 2. Faz ağ altyapı kapsamındaki 10.500 okulun Fiber VPN/İnternet bağlantısı hazır hale getirilmiş ve bu okulların Fatih VPN ağına erişimi sağlanmıştır. (MEB 2021)

Türkiye’de Fatih Projesi’nde yaklaşık 13.800 okula özel olarak VPN hizmeti sağlanmış olup bu hizmet 13.229 okulda aktif olarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak kablolu internet imkanı bulunmayan 2.072 okula Mobil Şebeke üzerinden, 1.206 okul ise Uydu İnternet üzerinden erişim hizmeti almaktadır. (MEB 2021)

Altyapı ve erişim hizmetleri günümüzde halen devam etmekte ve geliştirilmektedir.

Fatih Projesi Eğitim Hizmetleri

Yüz yüze Eğitimler

FATİH Projesi Eğitimde Teknoloji Kullanımı Eğitici Eğitimi: Okul/kurumlarda görev yapan ve Fatih Projesi öğretmen eğitimlerinde eğitim görevlisi olarak görev alacak öğretmenlere Eğitimde Teknoloji Kullanımı konusunda bilgi ve beceri kazandırmak amacıyla düzenlenen eğitimdir.

FATİH Projesi Alan Bazlı Öğretim Süreci Tasarımı Eğitici Eğitimi Kursu (Matematik, Fizik, İngilizce, Coğrafya, Tarih, Türkçe-Edebiyat, Kimya Eğitimi): Okul/kurumlarda görev yapan ve Fatih Projesi öğretmen eğitimlerinde eğitim görevlisi olarak görev alacak öğretmenlere teknopedagoji konusunda bilgi ve beceri kazandırmak amacıyla düzenlenen eğitimlerdir. Öğretmenlerimizin kendi alanlarına özgü çevrimiçi/ çevrim dışı yazılımları, elektronik materyalleri/e-içerikleri ve android uygulamaları kullanarak, yapılandırmacı yaklaşımla teknopedagojik ders planı hazırlamalarında rehberlik etmek amaçlanmaktadır (Her alan ayrı bir eğitim faaliyeti olarak yürütülmektedir).

FATİH Projesi Yönetici Seminerleri: İl/İlçe milli eğitim müdürlüklerinde görevli yöneticilere ve Proje okullarında görevli yöneticilere projenin uygulama süreçleri ve mahalli uygulamalar hakkında bilgi vermek amacıyla yapılan seminerlerdir. (MEB 2021)

Uzaktan Eğitimler

FATİH Projesi Etkileşimli Sınıf Yönetimi Eğitimi: Fatih projesi kapsamında donanımı kurulan okul/kurumların öğretmenlerine, kurulumu yapılan donanımları eğitim öğretim sürecinde etkileşimli kullanma becerisi kazandırmak amacıyla düzenlenmektedir. Eğitimde Teknoloji

Kullanımı, EBA V-Sınıf, EBA ve EBA ders materyallerinin ders sürecinde kullanımı gibi konuları kapsamaktadır. Yüz yüze ve uzaktan eğitim olmak üzere iki farklı yöntemle yürütülmektedir. Uzaktan eğitimler uygulamalı eğitim modeli şeklinde uygulanmaktadır. Eğitim sırasında öğretmenlerin, bir eğitmen rehberliğinde öğrencileriyle birlikte teknoloji destekli örnek bir ders yapması beklenmektedir.

FATİH Projesi BT'nin ve İnternetin Bilinçli Güvenli Kullanımı Eğitimi: Öğretmenlerimizin gerek günlük hayatta gerekse eğitim-öğretim sürecinde bilinçli internet kullanımı konusunda bilgi düzeylerini artırmayı hedefleyen bir eğitimidir. Önceki yıllarda yüz yüze eğitim yöntemi ile yürütülen faaliyet 2016 yılı itibarı ile uzaktan eğitim yöntemi ile yürütülmektedir.

Dinamik Matematik Yazılımı (Geogebra) Kursu: Bakanlığımız okul/kurumlarında görev yapan matematik öğretmenlerinin “Dinamik Matematik Yazılımı (Geogebra)” konusunda bilgi ve beceri kazanmaları amaçlayan uzaktan eğitimidir. Düzenlenen hizmetiçi eğitimler kapsamında eğitim alan öğretmen sayıları grafikte görülmektedir.(MEB 2021)

Şekil 4: FATİH Projesinden eğitim alan öğretmen sayısı. fatihprojesi.meb.gov.tr,2021 internet adresinden alınmıştır.

Fatih Projesinde Yaşanan Problemler:

- Altyapı ve donanım eksikliği
- Tabletlerin arızalı olması
- Teknik servis ve teknik eleman sorunu

- Akıllı tahta ve tabletlerin sınırlı sayıda içeriğe sahip olması
- Öğretmenlerin teknolojiyi etkili kullanamama durumu
- Öğrencilerin bilgi ve teknoloji araçlarına kolay adapte olamama durumu

Çözüm Önerileri:

- Okullarda sürekli teknik destek verebilecek personel olmalıdır.
- Fatih Projesinin başarıya ulaşması için etkin bir hizmet içi eğitim programı verilmelidir.
- Okullarda donanımlar ve yazılımlarla ilgili olarak öğretmen ve öğrencilere danışmanlık yapacak uzmanlar olmalıdır.
- Öğrencilere okullara gelecek teknolojiler hakkında eğitim verilmelidir.
- Fatih Projesi kapsamında veliler bilgilendirilmelidir.
- Hizmet içi eğitimler uygulama ağırlıklı verilmelidir.
- Öğretmenlere e-çerik konusunda eğitim verilmelidir.
- Temel bilgisayar (Örneğin; Office, web , animasyon hazırlama,video ile ilgili programlar) kullanımını konusunda hizmet içi eğitim verilmelidir.

EBA – Eğitim Bilişim Ağı (www.eba.gov.tr)

Eğitim Bilişim Ağı EBA, Fatih projesi kapsamında MEB tarafından oluşturulan ve okul öncesinden 12. sınıfa kadar tüm sınıf seviyeleri için güvenilir, kişiselleştirilmiş bir öğrenme ortamı da sunan sosyal bir eğitim platformu olup; müfredatla uyumlu ders içeriklerini ve kişisel, mesleki gelişim içeriklerini kullanıcılara sunulan bir eğitim platformudur. (MEB 2021)

Bu platformun amacı okulda, evde veya herhangi bir yerde bilgi ve iletişim teknoloji (BİT) araçlarını kullanarak materyal kullanımını destekleyerek teknolojinin eğitime entegrasyonunu sağlamaktır.

Eğitim’de 5-E Modeli ve EBA uygulaması:

EBA’ da öğretmenler, öğrenciler ve okul yöneticilerinin eğitim-öğretim sürecinde her türlü ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla “Eğitsel Paylaşım ve Akademik İşbirliği Temelli Eğitim Platformu” adıyla bir bölüm oluşturulmuştur. EBA ders planlarının oluşturulmasında 5-E modeli örnek alınmaktadır (Erdoğan 2021)

5-E modelinde öğretme-öğrenme süreci, öğrencilerin bilimsel düşünme becerilerini kazanmalarını amaçlamıştır. Roger Bybee tarafından geliştirilen 5-E modeli: “Dikkat çekme, ön öğrenmeleri ortaya çıkarma, öğrenme etkinliğine girme (Engage), araştırma, keşfetme (Explore), açıklama (Explain), transfer etme, derinleşme (Elaborate), değerlendirme (Evaluate)” olmak üzere 5 aşamadan oluşmuştur (Bıyıklı ve Yağcı, 2014,s.305)

1. Dikkat Çekme (Engagement): Ön öğrenmelerin gerçekleştirildiği, merak duygusunun uyandırıldığı çeşitli etkinlikleri kapsamaktadır. Eğitimci öğrenilecek kavram ve ilkeleri hazır olarak vermemekte, sorduğu sorularla öğrencilere hatırlatmaya çalışmaktadır. 5E Modeli’nin Dikkat Çekme adımı, ön bilgilere erişim sağlanmakta, öğrencilere ”Neden?” sorusu sorulmakta ve öğrenciler motive edilmektedir.

2. Keşfetme (Explore): Öğrenci bir problem ile karşı karşıya bırakılmakta ve bu problemi çözmesi beklenmektedir. Öğrencinin en aktif olduğu adımdır. Keşfetme adımında, öğrenciler ile laboratuvar etkinlikleri yapılmakta, birlikte çalışılmaktadır. Bu sayede öğrenciler kendi kararlarını alabilmekte ve bir problem durumunda soru ve fikir üretebilmektedirler.

3. Açıklama (Explain): Öğrenci problemin nasıl çözüldüğünü, çözüm yollarının neler olduğunu ve sahip olduğu bilgileri probleme nasıl uyguladığını ortaya koymaktadır. Öğrenci bunu tek başına gerçekleştiremeyebilir, bu nedenle eğitmen çeşitli ipuçları vermektedir. Açıklama adımında öğrencilere ulaştıkları yargılar hakkında sorular sorulmakta, sınıfta tartışmalar yürütülmektedir. Böylelikle daha fazla soru üretilmekte ve yeni tanımlar araştırılabilmektedir.

4. Derinleştirme (Elaborate): Öğrenci yeni bir problemi çözmeye teşvik edilmektedir. Bu problem çözülrken öğrenmiş olduğu kavramlara ilişkin alt kavramlar ve yeni formüller elde etmektedir. Derinleştirme adımında, öğrencilerin kavramsal anlama yetenekleri geliştirilmektedir. Bununla birlikte, öğrencilerin yeni deneyimler ile daha derinlemesine kavrama yetenekleri de pekiştirilmektedir.

5. Değerlendirme (Evaluate): 5E Modeli'nin son adımı olan Değerlendirme'yi, öğrenci ve eğitmen birlikte gerçekleştirmektedir. Süreç yönelimli bir değerlendirme söz konusudur. Sürecin sonunda, öğrenciden gerçekleştirdiği ilk dört adımı betimleyen bir rapor yazması istenmektedir. Bu adım; öz değerlendirme, eğitmen gözlemi, performans değerlendirme ve rubrik değerlendirme gibi yöntemleri içerisnde barındırmaktadır.

Eba'nın İçeriği :

Eba platformu öğretmenlere ve öğrencilere etkili ders verimi, teknolojinin çeşitli kazanımlarını sunmak için birçok modül tasarlanmıştır. Öğretmen, öğrenci ve veli olmak üzere 3 ayrı giriş sistemi bulunmaktadır. Eba'da bulunan içeriklere www.eba.gov.tr web sayfasından ulaşılabilir.

1. EBA ders modülü: Bu modülde sınıf seviyelerine ve derslere göre ayrılmış e-içerikler yer almaktadır. Ders modülünde ileti paylaşmak, bir konu hakkında öğrencilerle ve meslektaşları ile tartışma yapmak, oylama oluşturmak ve etkinlik planlamak gibi uygulamalar bulunmaktadır. Ayrıca Konular menü başlığı, sınavlar, ürettiklerim, ders listelerim, çalışma takibi, raporlar şeklinde alt menüler yer almıştır. Bu bölümde sınıf düzeylerine göre sınıflandırılmış olan içerikler konu başlıklarına göre kullanıcılara sunulmuştur.

Ders bölümünde yer alan sınavlar menüsünde; tarama testleri, alıştırmalar, merkezi ortak sınavlar, yazılı ve çalışma soruları, öğretmenler tarafından hazırlanan sınav soruları, yaprak testlerim gibi bir ekran yer almıştır.

EBA Ders Platformunda yer alan dosyalarım modülü öğretmenlere 2 GB, öğrencilere ise 1 GB bir saklama alanı tahsis ederek bulut sistemi adı altında ders materyallerini saklamak ve paylaşmak için imkân sağlamıştır.

2. Ürettiklerim: Öğretmenlerin okullardaki öğretme ve öğrenme süreçlerinin tüm aşamalarını destekleyecek bir şekilde tasarlanan ürettiklerim modülünde öğretmenlerin sınıf listeleri, öğrencilerle paylaştıkları veya ders anlatımında kullandıkları ders materyalleri, interaktif etkinlik veya konu anlatımları, ders planları ve değerlendirme soruları bulunmaktadır.

3. EBA-haberler: Eğitimle ilgili tüm çalışmalarını ve gelişmeleri anlatan bölümdür. Eğitimle ilgili yapılan yarışmaları, kursları, duyuruları, projeleri vb. tüm etkinlikleri haberler bölümünde takip edip yorum yapma imkânı vardır. Haberler bölümü aynı zamanda

okulların tanıtımı, okullarda yapılan çalışmaların geniş kesimlere duyurulması ve bunları izleme imkânı vermesi sosyal çevre ile bütünleşmeyi sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır.

4. EBA- e-içerik: Etkileşimli içerikler, deneyler, eğitici oyunlar gibi uygulamaların yer aldığı bölümdür. EBA’ da en fazla kullanılan modüllerden biri olan e-içeriklerin içerisinde içerikle ilgili açıklama, içeriği kullanma ve beğenilme sayıları da görülebilmektedir. E-içerik bölümünde tüm içerikler web ve android tabanlı olarak kullanıma sunulmuştur.

5. EBA- e-dergi: EBA’da yerli yabancı birçok dergi yayınlanmakta ve bunlara ücretsiz olarak ulaşılmaktadır. Eğitime yardımcı dijital olarak bulunan bilimsel, kurumsal ve çocuklarla ilgili dergiler tabletlere, etkileşimli tahtalara indirilebilmektedir.

6. EBA- e-kitap: Ders kitapları PDF olarak bulunmakta ve tabletlere veya etkileşimli tahtalara indirilebilmektedir. E-kitap modülü kitaplara ihtiyaç duyulan her yerde ulaşma imkânı sağlamaktadır. EBA’da farklı sınıf düzey ve kategorilerinde olmak üzere yaklaşık olarak 989 e-kitap bulunmaktadır. EBA’da kitaplar sınıf, ders, eğitim-araştırma ve kültür olarak sınıflandırılmıştır. Sanal bir kütüphane özelliği taşıyan e-kitap modülünde yeterli sayıda bol miktarda kitap olduğu için fazla zaman harcamadan çok çeşitli kaynaklara ulaşılabilmektedir.

7. EBA video: Bu modülde eğitim amaçlı çeşitli videolar yer almaktadır. Sınıf seviyeleri ve içeriklerine göre farklı başlıklarda sınıflandırılmış videolara kolayca ulaşılabilmekte ayrıca istenilen videolar tekrar tekrar kullanılmak için depolanabilmektedir. Birçok alan uzmanının içeriklerle ilgili konuşturulduğu videolar yanı sıra öğretmenler tarafından hazırlanan videoların da yer aldığı zengin bir arşiv bulunmaktadır. EBA video eğitsel amaçlı içeriklere tek bir adresten ulaşabilmek amacına hizmet etmektedir.

8. EBA ses dosyası: Yerli ve yabancı bütün sesli eğitim materyalleri (sesli kitaplar, yabancı dilde hazırlanmış eğitim materyalleri ve diğer sesli kaynaklar)bu bölümde yer alır. EBA ses modülüyle ses tabanlı ders desteklerini, kişisel gelişim, tarih ve kültür programlarını, sesli kitaplar ve yabancı dil dinleme metinlerini tablet, telefon ve müzik çalar gibi cihazlara indirerek ihtiyaç duyulan her yerde dinlemek mümkündür.

9. EBA görsel: Eğitim -öğretim sürecinde kalıcılığı artırmaya yönelik görsel zenginliği sağlamak amacıyla elektronik görseller sunmak EBA Görsel Modülünün en önemli amaçlarından biridir. EBA’da 30.000 tanesi YEĞİTEK özel arşivinden olmak üzere 67.945 görsel bulunmaktadır. Bu görseller fotoğraflar, harita, karikatür, animasyon gravür gibi malzemelerden oluşmaktadır. Görsellerle ilgili açıklama, görseli ekleyen kişi bilgileri, görselin eklenme tarihi, çözünürlüğü, boyutu gibi bilgilere de bu modülde ulaşılabilmektedir.

10. e-doküman: Eğitim materyali olarak kullanılabilecek rehberlik, ödev, yazılı, plan, vb. türden her türlü dokümanların bulunduğu bir modüldür. Öğretmen ve öğrencilerin sanatsal, kültürel ve bilimsel yönden gelişmelerine destek olmak amacıyla EBA yarışmalarıyla ilgili bilgi, dereceye giren eserler ve yönergelerin sunulduğu modüldür. Bu bölümde öğretmenler tarafından paylaşılan e-içeriklere ve ders dışı etkinlik örneklerine ulaşılabilmektedir.

11. Tartışma açma: Bu modülde İçeriklerle ilgili soru sorma, mevcut soruları yanıtlama, anlaşılmayan kısımlara açıklık getirme veya işlenen konulara farklı bir bakış açısı sunulabilmektedir. Böylece EBA’da yeni fikirler ortaya çıkmakta ve konular daha verimli işlenebilmektedir.

12. EBA-projeler: Proje, kurumsal veya örgütsel amaçlarla BİT uygulamalarının tasarımı,

uygulamasını ve kullanımını içeren bir girişimdir. EBA'nın mevcut olan ve yeni geliştirilen projeler hakkında bilgi veren modüldür.

36

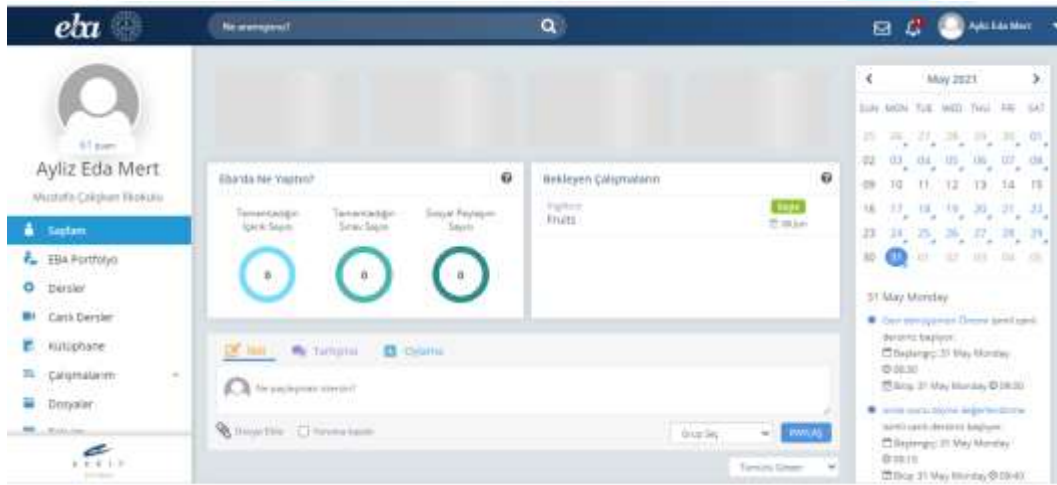
13. İçerik üretim sistemi: EBA içerik üretme modülünde ders materyali ekleme, İnteraktif etkinlik ve konu anlatımı ekleme, öğrenme adımları oluşturma, ders akışları oluşturma, farklı türde sorular üretme ve sınav oluşturma etkinlikleri yapılabilmektedir. Bu modül yeni içerik geliştirme ve bu içerikleri paylaşma yoluyla eğitime katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir.

14. Kişisel dosyalarım ve EBA dosya: Doküman ekleme, paylaşma ve çalışma olarak gönderme etkinlikleri kişisel dosyalarım modülünde yapılmaktadır. Derslerde yapılan tüm çalışmaları bir arada tutmak, bu çalışmaları başkalarına ulaştırmak, öğretmenlerin EBA'dan indirdiği veya kendi hazırladığı dokümanları kaydederek internet olan her yerde bu dokümanlara ulaşabilmek kişisel dosyalarım modülü sayesinde mümkün olmaktadır. Eba dosya Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullardaki öğretmen ve öğrencilerin fotoğraf, video ve diğer dokümanlarına internet olan her yerden ulaşmasını amaçlayan kişisel bir bulut depolama alanıdır.

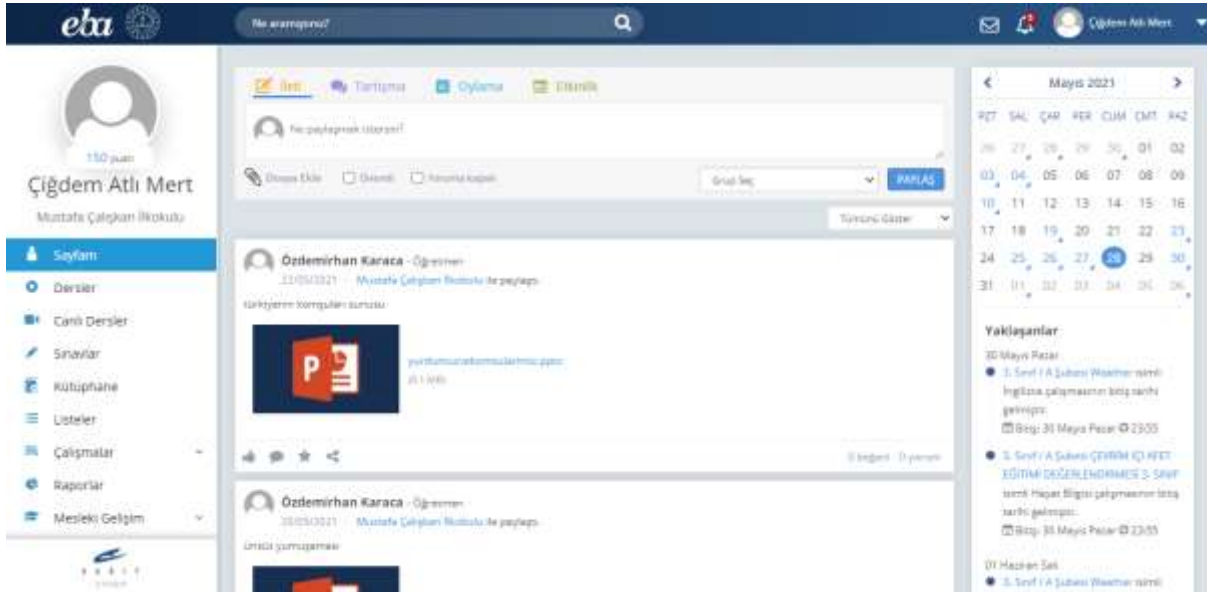
15. Eba-kurs: Destekleme ve Yetiştirme Kursları ile ilgili iş ve işlemlerin yapılıp Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan kazanım kavrama testlerinin kullanıcılara ulaştırıldığı modüldür.

16. Zaman tüneli akışı: EBA zaman tüneline ileti ile eğitsel paylaşımlar yapılabilmekte, tartışma konusu açılabilenekte, oylama oluşturulmakta, etkinlik düzenlenmekte, zaman tüneline gündem akışı izlenebilinmekte, yorum, beğeni ve paylaşım yapılabilmekte, tartışma ve etkinliklere katılım sağlanmakta, grup içi paylaşım ve iletişim gerçekleştirilebilmektedir.

17. Konu anlatımları: Bu bölümde İnteraktif etkinlikler, animasyonlar, videolu konu anlatımları, özetler, alıştırma ve çözümlü örnekler yer almaktadır.(Erman,2021)

Şekil 5:EBA Öğrencilerin kullandığı sayfa, 2021

Şekil 6: EBA Öğretmenlerin kullandığı sayfa, 2021

Eba Kullanan Öğrencilerin Gözlemi ve Yaşanan Problemler:

Araştırma kapsamında Eba platformunu kullanan Nevşehir-Mustafa Çalışkan İlkokulu 2. Ve 3. Sınıf öğrencileri olan Ayliz Eda Mert ve Çağatay Han Mert EBA'da ve canlı derslere girdikleri sırada yaşadıkları bazı problemler gözlemlenmiştir. Aralık 2020 ve Haziran 2021 ayları arasında gözlemlenen öğrencilerin EBA platformunda yaşadıkları problemler şu şekilde sıralanmıştır.

- Eba arayüzünün ilkökul öğrencilerine göre karmaşık olması, canlı derse girme sırasında süre kaybı yaşamaları
- Eba'da yaşanan yoğunluktan dolayı erişim sorunun meydana gelmesi
- Eba'dan zoom uygulamasına aktarım sırasında erişim sorunlarının meydana gelmesi ve öğrencilerin derse geç kalmaları
- Zoom uygulaması ile ilkökul öğrencilerinin yeni tecrübe etmiş olmaları ve uygulamaya girerken problem yaşamaları
- Yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçiş sürecine adapte olamama ve BİT araçlarının yeni öğrenilmeye başlanması
- İlkokul öğrencilerine verilen canlı dersler görsel içeriklerle desteklenilmediği sürece öğrencilerin canlı dersi takip etmemesi
- EBA'da bulunan e-içeriklerin sınırlı olması

İlkokul öğrencileriyle yapılan gözlem sonucunda öğrenciler Eba sistemlerine girdiklerinde erişim problemi yaşamak istemediklerini, Eba arayüzünün ilkökul seviyesine göre daha sade olmasını, animasyonları içeren e-içeriklerin daha fazla olmasını istediklerini belirttiler.

Sonuç ve Öneriler:

Türkiye’de Fatih’ten Eba’ya eğitimde teknoloji entegrasyonunda Fatih projesinin altyapı,donanım,yazılım,e-çerik çeşitliliği, öğretmenlerin ve öğrencilerin BİT araçlarını kullanım bilgisinin önemi büyüktür.2020-2021 yıllarında Eba platformu üzerinden zoom uygulamasıyla birlikte öğrenciler COVID19 pandemi döneminde uzaktan eğitime başlamışlardır.

Uzaktan eğitim süreciyle birlikte öğrencilerde gerek sisteme yeni adapte olmaları, gerekse BİT araçlarını daha sık kullanmaya başlamalarıyla birlikte eğitim ve öğretim hayatı yeni bir ivme kazanmıştır. Günümüzde halen devam etmekte ve geliştirilmekte olan Fatih projesi ve Eba uygulaması uzaktan eğitime ilkökul,ortaokul ve lise bazındaki öğrenciler için eğitimin zaman ve mekan ayırımı olmadan istedikleri alanda çalışma imkanı bulmalarını sağlamıştır.

Fatih projesine genel anlamında bakıldığında yaşanan sıkıntılar şu şekildedir; projenin planlanmasında yaşanan sıkıntılar,etkileşimli tahta ve tabletlerin arızalı olması, okullardaki altyapı ve donanım eksikliği, teknik servis ve teknik eleman eksikliği,etkileşimli tahta ve tabletlerde sınırlı sayıda içeriğe sahip olunması,internet ağının gereken sürede okullara ulaşamaması,öğretmenlerin ve öğrencilerin BİT araçlarını kullanmada yetersiz kalmaları gibi nedenler bulunmaktadır.

Fatih projesinin teknik sorunlarına çözüm olarak okullarda sürekli teknik destek verebilecek personellerin olması özellikle okullarda donanım ve yazılımlarla ilgili öğrenci ve öğretmenlere danışmanlık yapacak uzmanların bulundurulabilir. Öğrencilerin gelişen teknolojiyi takip edebilmeleri için eğitimler düzenlenebilir.Öğretmenlere uygulamalı olarak temel bilgisayar kullanımı, e-çerik hakkında hizmet içi eğitimler verilebilir.

Eba platformunu kullanan Nevşehir Mustafa Çalışkan ilkökul öğrencileriyle yapılan gözlemlerde Eba arayüzünün ilkökul seviyesine göre karmaşık olması, Eba etkileşimli e-içeriğinin zengin olmaması, görsel ve animasyonlu içeriklerin az olması,yoğunluktan dolayı yaşanan erişim sorunları gözlemlenmiştir.

Gözlemlenen öğrenciler ders çalışmalarına katkı sağlaması için zengin e-içerik ve animasyonlara sahip olan Eba platformuna oranla Morpa Kampüs platformunu daha severek girdiklerini ve uygulamada bulunan ödevleri yaparken zevk aldıkları gözlemlenmiştir.(<https://www.morpakampus.com/anasayfa>) Morpa Kampüs, ilkökul ve ortaokul öğrencileri ve öğretmenlerine derslerde destek olmak için hazırlanmış, MEB müfredatına uygun, binlerce e-içeriğin yer aldığı bir platformdur. Morpa Kampüs uygulamasının bu kadar dikkat çekme sebeplerinden biri görsel içeriklerin ve animasyonların fazla olmasıdır.

Eba platformunun sorunlarına yönelik çözüm olarak teknolojik altyapı güçlendirilmesi daha fazla animasyon ve görsel içerik kullanılması,standart ders anlatımına yer verilmemesi,ders videolarının daha kaliteli çekilmesi,etkileşimli oyunlara yer verilerek Eba arayüzünün kullanıcı dostu olarak düzenlenmesi ve en önemli sorunlardan biri olan e-içeriklerin

zenginleştirilmesi sunulan öneriler arasındadır.E-içeriklerin tasarımında, öğrenme becerileri ile yaşam ve kariyer becerilerinin de dikkate alınması gereklidir.

Apple uygulamasında bulunan Siri yazılımı gibi bir yazılım Eba platformuna uygulandığında Eba'ya giriş öğrenciler için daha kolay olmasına ve sözselle olarak konuşabilecekleri bir robot uygulaması istediklerine erişebilme konusunda kolaylık sağlayabilir. Diğer bir yandan Eba platformu üzerinde oluşturulacak bir robot uygulaması öğrencilerin konuşma ihtiyacını gidermiş olup psikolojik açıdan da rahatlamalarını sağlayabilir. Yardımcı robot uygulaması özellikle ilkököl öğrencileri için canlı dersi dinlemelerine ve öğrenme konusunda isteklerini arttırmada faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

Ayvacı.&Bakırcı.&Başak.(2014). Fatih projesinin uygulama sürecinde ortaya çıkan sorunların idareciler, öğretmenler ve öğrenciler tarafından değerlendirilmesi, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of Education Faculty)*,2014,Cilt:XI, Sayı:1,20-46 <http://efdergi.yyu.edu.tr>

Bıyıklı, C. & Yağcı, E. (2014). 5E öğrenme modeline göre düzenlenmiş eğitim durumlarının bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(1), 45-79.

Bybee ve ark. (2006). Bybee R. W., Taylor J. A., Gardner A., Van Scotter P., Powell J. C., Westbrook A., Landes N. The BSCS 5E Instructional Model: Origins, Effectiveness, and Applications. Colorado Springs: BSCS.

Ekici, S., & Yılmaz, B. (2013). FATİH Projesi Üzerine Bir Değerlendirme. Türk Kütüphaneciliği, 317- 339.

Eryılmaz, S., & Uluyol, Ç. (2015). 21. Yüzyıl Becerileri Işığında FATİH Projesi Değerlendirmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 209-229.

Erman.(2021). Uzaktan Eğitim Kapsamında Hazırlanan Tarih Dersi Elektronik Ders İçeriklerinin Tarih Öğretmenleri ve Ortaöğretim Öğrencileri Açısından Değerlendirilmesi: EBA Örneği.Gazi Üniversitesi Doktora Tezi

MEB. (2021). <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/about.html> adresinden alındı.

Bybee ve ark. (2006). Bybee R. W., Taylor J. A., Gardner A., Van Scotter P., Powell J. C., Westbrook A., Landes N. The BSCS 5E Instructional Model: Origins, Effectiveness, and Applications. Colorado Springs: BSCS.

Tanner, K. D. (2010). Order Matters: Using the 5E Model to Align Teaching with How People Learn. *CBE—Life Sciences Education*, 9(3), 159–164.

Tunga,&İnceoğlu.(2020), E-Öğrenme Ortamlarında Oyunlaştırma Kullanımının Öğrenenlerin Akademik Başarısına ve Derse Katılım Durumuna Etkisinin İncelenmesi, ISSN:1304-4796 Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Celal Bayar University Journal of Social Sciences 2020; 18 (Özel Sayı); 339-356

Tüysüz,&Çümen.(2016). Opinions of Secondary School Students about EBA Course Website, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2016 9/3

ÖĞRETMENLERİN GÖNÜLLÜLÜK MOTİVASYONLARININ EĞİTİM PROGRAMI LİDERLİĞİ YETERLİKLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Prof. Dr., Oktay AKBAŞ¹, Yüksek Lisans Öğrencisi, Gülenay KUNDOĞDU²

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, - 0000-0001-7252-0660

²Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, - 0000-0002-3134-1882

ÖZET

Bu araştırmada, öğretmenlerin gönüllülük motivasyonları belirlenmiş ve eğitim programı liderliği yeterlik alanları bağlamında yorumlanmıştır. Araştırmanın örneklemini 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında Çorum ilinde çeşitli kademelerde görev yapan öğretmenler oluşturmuştur. Öğretmenlerin gönüllülük motivasyonlarını belirlemek amacıyla 20 madde ve fırsatlar sunma, yardım faaliyeti, bireysel fayda, sahip olunan değerler, faydalı olarak görmeme şeklinde isimlendirilen beş alt boyuttan oluşan “Gönüllülük Motivasyonu Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçeğe ait Cronbach’s Alpha (a) değerleri, “fırsatlar sunma” boyutu için .67; “yardım faaliyeti” boyutu için .77; “bireysel fayda” boyutu için .74; “sahip olunan değerler” boyutu için .83; “faydalı olarak görmeme” boyutu için .70 ve ölçeğin tamamı için .82 olarak elde edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, öğretmenlerin cinsiyeti, hizmet yılı bağımsız değişkenlerine göre incelenmiştir. Verilerin analizi t-testi, ANOVA ile yapılmıştır. Araştırma sonunda elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin gönüllülük güdülleri: yardım faaliyeti ve sahip olunan değerler alt boyutlarında oldukça yüksek, fırsatlar sunma, bireysel fayda boyutlarında yüksek ve faydalı olarak görmeme alt boyutunda ise düşük düzeydedir. Genel olarak öğretmenlerin gönüllülük motivasyonları yüksektir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin gönüllülük motivasyonları cinsiyet, hizmet yılı değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Eğitim faaliyetlerinde karşılaşılan sorunların çözümünde öğretmenlerin gönüllü çalışmalarına yönelik olumlu yaklaşımı katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Gönüllülük, öğretmenlerin gönüllülük motivasyonları ölçeği, eğitim programı liderliği

1. GİRİŞ

Liderlik birçok değerlerin bir araya gelmesiyle; zorlukların ve zorunlulukların istekliliğe, inanca, bağlılığa ve gönüllülüğe dönüştüğü bir süreçtir (Erçetin, 2000). Eğitim programı liderliği sınıfta ve sınıf dışında öğrenmeyi sınırlayan veya engelleyen problem durumlarının çözümünde bilişsel, duyuşsal, devinişsel, ilişkisel ve bireysel niteliklerin toplamını harekete geçirilmesi yeterliği olarak tanımlanmaktadır (Akbaş, Duman ve Keskin, 2021). Toplumsal duyarlılık ve sosyal sorumluluk yeterliliği altında eğitim programı liderinin gönüllü çalışmalarda sorumluluk almasının gereği üzerinde durulmuştur (Akbaş, Duman ve Keskin, 2021). Öğretmenlerin yüksek öğretim

programlarına dahil edilen Topluma Hizmet Uygulamaları dersi ile öğretmen adaylarının toplumun temel sorunlarını tanımaları, toplumsal duyarlık ve farkındalık kazanmaları, toplumla iş birliği yapma, dayanışma, iletişim ve öz-değerlendirme konularında beceri ve anlayışı kazanmaları amaçlanmıştır (Özdemir ve Tokcan, 2010).

Gönüllü kelimesi sözlükte, “bir işi yapmayı hiçbir yükümlülüğü yokken isteyerek üstlenen” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2022). Gönüllülük ise etkin bir şekilde diğerlerinin iyiliği için sorumluluk almak olarak tanımlanabilir (Akbaş ve Keskin, 2020). Snyder ve Omoto (2008) göre gönüllülük, “insanların kişilere ve topluma fayda sağlamak için gerçekleştirmiş olduğu bir sosyal faaliyet şeklidir” olarak tanımlanmaktadır (akt. Dulkadiroğlu, 2016). Gönüllülük ulusal olabildiği gibi uluslararası bir boyutta da uygulanabilmektedir. Uluslararası gönüllülük faaliyetleri bireyin ülkesi dışında yaptığı gönüllülük olarak tanımlanmaktadır. Başka ülkelerden insanların bir araya geldiği gönüllülük hizmeti sürecinde kültürlerarası öğrenme gerçekleşmektedir (Karataş, 2019). Gönüllülüğün katılan bireye yeni öğrenme fırsatları vermesi, iletişim becerilerini geliştirme gibi bireysel faydalarının kültürlerarası öğrenme ve dayanışma gibi kamu faydası sağladığı görülmektedir. Bu nedenle hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlar gönüllülüğü teşvik etmekte, cep harçlığı, öğrenim süresince burs gibi farklı destekler oluşturmaktadır. Yapılan çalışmada bireylerin gönüllü kuruluşlara katılma nedenleri, gönüllü çalışmalardan haz alma, başka insanlarla tanışma, başka insanların ihtiyaçlarını karşılama olarak belirtilmiştir. Bu araştırma sonucunda insanların gönüllü çalışmalara katılmalarında ilk sırada bireysel fayda ikinci olarak toplumsal fayda sağlamanın etkili olduğu görülmüştür (Aytaç ve Çarkoğlu, 2020). Akkaya’ya (2013) göre, çağın yeterliklerine uygun bireyler yetiştirebilmek için eğitim kurumlarının sürdürülebilir sorumluluğu iyi analiz etmesi gerekmektedir.

Gerçek profesyonel sorumluluk, öğretmenin yeterliliklerini özenli bir şekilde öğrencilere ve topluma yönlendirmesidir (Noddings, 2013). Eğitimcilerin sosyal sorumluluk duygusu ile problem çözme sürecinde meşgul olmaları istenen bir durumdur. Sınıf içinde ve dışında öğrenme fırsatları oluşturma, bakım ve ilgi için yollar geliştirme, imkânları artırma için paydaşları harekete geçirme program liderinin görevleri olarak görülmektedir (Akbaş ve Keskin, 2021). Öğretmenlerin gönüllülük motivasyonlarının belirlenmesi ve farklı değişkenlerle yorumlanması alanyazına katkı sağlayarak, eğitim sorunlarının çözümünde kullanılabilir. Yukarıda verilen kapsam ve içerikten hareketle araştırmanın amacı öğretmenlerin gönüllülük motivasyonlarını belirleyerek eğitim programı liderliği yeterlikleri bağlamında yorumlamak olarak ifade edilmiştir. Bu çalışmanın alt amaçları ise şunlardır:

1. Öğretmenlerin gönüllülük motivasyonları ne düzeydedir?
2. Öğretmenlerin, gönüllülük motivasyonları ve cinsiyetleri arasında anlamlı farklılık var mıdır?
3. Öğretmenlerin, gönüllülük motivasyonları ve hizmet yılları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu çalışmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 eğitim yılında Çorum ilinde görev yapan 286 öğretmen oluşturmuştur. Çalışmanın örneklemini tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin cinsiyet ve hizmet yılı

Değişken	Değişken Grupları	N	%
Cinsiyet	Kadın	158	55.2
	Erkek	128	44.8
Hizmet Yılı	5 yıl ve daha az	21	7.3
	6-20 yıl	133	46.5
	21 yıl ve üzeri	132	46.2

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak “Gönüllülük Motivasyonu Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek öğretmenlerin gönüllülük motivasyonlarını belirlemek amacıyla 20 madde ve fırsatlar sunma, yardım faaliyeti, bireysel fayda, sahip olunan değerler, faydalı olarak görmeme şeklinde isimlendirilen beş alt boyuttan oluşan “Gönüllülük Motivasyonu Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçeğe ait Cronbach’s Alpha (a) değerleri, “fırsatlar sunma” boyutu için .67; “yardım faaliyeti” boyutu için .77; “bireysel fayda” boyutu için .74; “sahip olunan değerler” boyutu için .83; “faydalı olarak görmeme” boyutu için .70 ve ölçeğin tamamı için .82 olarak elde edilmiştir.

3.SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

1.Öğretmenlerin gönüllülük motivasyonlarının belirlenmesine yönelik bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin, gönüllülük motivasyonu ölçeği alt boyutlarına yönelik ortalama puanları ve standart sapma değerler tablo 2.’de yer almaktadır.

Tablo 2.

Gönüllülük motivasyon ölçeği betimsel istatistikleri

Ölçek/Altboyut	N	\bar{X}	Standart Sapma
Fırsatlar sunma	286	3,82	0,57
Yardım faaliyeti	286	4,17	0,35
Bireysel fayda	286	3,48	0,89
Sahip olunan değerler	286	4,00	0,45
Faydalı olarak görmeme	286	1.95	0,67

Tablo 2. incelendiğinde, öğretmenlerin gönüllülük motivasyonu ölçeği fırsatlar sunma alt boyutuna ilişkin görüşleri ortalama puanı (\bar{X}) 3.82 ve standart sapma değeri 0.57 olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin yardım faaliyeti alt boyutuna ilişkin ortalama puanı (\bar{X}) 4.17, standart sapma değeri 0.35’tir. Bireysel fayda alt boyutuna ilişkin ortalama puanın (\bar{X}) 3.48 ve standart sapma değeri 0.89 olduğu görülmektedir. Sahip olunan değerler alt boyutuna ait ortalama puanı (\bar{X}) 4.00, standart sapma değeri 0.45 olarak belirlenmiştir. Faydalı olarak görmeme alt boyutu ortalama puanı (\bar{X}) 1.95 ve standart sapma değeri 0.67’dir.

2.Öğretmenlerin gönüllülük motivasyonlarının cinsiyet değişkenine göre t-testi analiz bulguları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre gönüllülük motivasyonlarının değerlendirme sonuçları sonuçları tablo 3.'te yer almaktadır.

Tablo 3.

Öğretmenlerin gönüllülük motivasyon ölçeği puanlarının cinsiyete göre t-testi analiz istatistikleri

Ölçek/Alt boyut	Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Fırsatlar sunma	Kadın	158	3,77	.54	284	-1.49	.13
	Erkek	128	3,87	.59			
Yardım faaliyeti	Kadın	158	4,14	.34	284	-1.62	.10
	Erkek	128	4,21	.36			
Bireysel fayda	Kadın	158	3,42	.85	284	-1.16	.24
	Erkek	128	3,55	.93			
Sahip olunan değerler	Kadın	158	3,95	.45	284	-2.32	.02*
	Erkek	128	4,07	.44			
Faydalı olarak görmeme	Kadın	158	1,97	.63	284	-.37	.70
	Erkek	128	1,94	.71			

*p < 0.05

Öğretmenlerin gönüllülük motivasyonu ölçeği, fırsatlar sunma alt boyutunda kadın öğretmenlerin görüşleri ortalama puanı ($\bar{X}=3.77$), erkek öğretmenlerin ortalama puanı ($\bar{X}=3.87$) 'dir. Ortalamalar arasında farklılığı belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucu anlamlı çıkmamıştır ($t(284)= -1.49$, $p>0.05$).Yardım faaliyeti alt boyutunda kadın öğretmenlerin motivasyon puan ortalamaları ($\bar{X}= 4.14$), erkek öğretmenlerin ise ($\bar{X}=4.21$)'dir. Her iki ortalama arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($t(284)= -1.62$, $p>0.05$). Gönüllülü faaliyetlerin başkalarına yardım etme davranışına yönelik olduğu görüşüne öğretmenlerin tümü "katılıyorum", "tamamen katılıyorum" düzeyinde değerlendirme yapmışlardır.

Ölçeğin alt boyutlarından bir diğeri bireysel fayda olarak isimlendirilmiştir. Kadın ve erkek öğretmenlerin bu alt boyuta ilişkin görüşleri ortalamaları sırasıyla ($\bar{X}=3.42$) ile ($\bar{X}=3.55$)'dir. Ortalamalar arasında anlamlı farkı tespit etmek amacıyla yapılan t-testi sonucunda anlamlı fark ortaya çıkmamıştır ($t(284)= -1.16$, $p> 0.05$). Sahip olunan değerler alt boyutuna yönelik kadın öğretmenlerin puan ortalamaları ($\bar{X}=3.95$), erkek öğretmenlerin ise ($\bar{X}=4.07$) 'dir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonuçları anlamlıdır ($t(284)= -2.32$, $p<0.05$). Kadın öğretmenlerin gönüllülüğü faydalı olarak görmeme alt boyutundaki puan ortalamaları ($\bar{X}= 1.97$), erkek öğretmenlerin ($\bar{X}=1.94$) 'dir. İki grubun görüşleri puan ortalamaları arasındaki farkın t-testi sonuçlarına göre anlamlı olmadığı görülmüştür ($t(284)= -.37$, $p>0.05$). Sonuç olarak öğretmenlerin cinsiyetleri ölçeğin sahip olunan değerler alt boyutunda erkekler lehine anlamlı farklılık oluşturmaktadır. Diğer alt boyutlarda cinsiyet anlamlı bir farklılığa neden olmamaktadır.

3.Öğretmenlerin gönüllülük motivasyon ölçeği puanlarının hizmet yılına göre tek yönlü varyans (anova) bulguları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin hizmet yıllarına göre gönüllülük motivasyonlarının değerlendirilmesi tablo 4.'te yer almaktadır.

Tablo 4.

Öğretmenlerin gönüllülük motivasyon ölçeği puanlarının hizmet yılı değişkenine göre ANOVA analiz istatistikleri

Ölçek/Alt boyut	Hizmet yılı	N	\bar{X}	S	Sd	F	P	Anlamlı Fark
Fırsatlar sunma	5 yıl ve daha az	21	4.23	.60	283	7.66	.00*	1-2
	6-20 yıl	133	3.73	.52				1-3
	21yıl ve üzeri	132	3.84	.58				
	Toplam	286	3.82	.57				
Yardım faaliyeti	5 yıl ve daha az	21	4.34	.44	283	3.82	.02*	1-2
	6-20 yıl	133	4.13	.29				
	21yıl ve üzeri	132	4.20	.38				
	Toplam	286	4.17	.35				
Bireysel fayda	5 yıl ve daha az	21	3.73	1.10	283	.96	.38	
	6-20 yıl	133	3.47	.77				
	21yıl ve üzeri	132	3.44	.96				
	Toplam	286	3.48	.89				
Sahip olunan değerler	5 yıl ve daha az	21	4.06	.58	283	.27	.76	
	6-20 yıl	133	4.01	.42				
	21yıl ve üzeri	132	3.99	.46				
	Toplam	286	4.00	.02				
Faydalı olarak görmeme	5 yıl ve daha az	21	2.09	.76	283	.57	.56	
	6-20 yıl	133	1.92	.61				
	21yıl ve üzeri	132	1.96	.71				
	Toplam	286	1.95	.67				

*p < 0.05

Yapılan varyans analizi, öğretmenlerin hizmet yıllarının gönüllülük motivasyon ölçeği fırsatlar sunma alt boyutunda yaptıkları değerlendirmelerde anlamlı farklılık oluşturduğu ortaya çıkarmıştır (F (283)= 7.66, p<0.05). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmış ve 5 yıl ve daha az hizmet yılı olan öğretmenlerin fırsatlar sunma boyutunu daha olumlu değerlendirdikleri görülmüştür. Öğretmenlerin ölçeğin yardım faaliyeti alt boyutuna yönelik değerlendirmeleri hizmet yılı değişkenine göre incelendiğinde anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F (283)= 3.82, p < 0.05). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonucuna göre, 5 yıl ve daha az hizmet yılı ile 6-20 yıl hizmet yılına sahip öğretmenler arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, öğretmenlerin hizmet yılları, bireysel fayda (F (283)= .96, p > 0.05) , sahip olunan değerler (F(283)= .27, p >0.05), faydalı olarak görmeme (F(283)=.57, p> 0.05) alt boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada ortaya çıkan bulgu öğretmenlerin yardım faaliyeti ve sahip olunan değerler alt boyutlarında gönüllük güdülerinin oldukça yüksek, fırsatlar sunma, bireysel fayda boyutlarında yüksek ve faydalı olarak görmeme alt boyutlarında ise düşük düzeyde olduğudur. Araştırmada öğretmenlerin cinsiyetleri, gönüllülük motivasyonu ölçeği alt boyutlarına göre değerlendirildiğinde, sahip olunan değerler boyutunda erkek öğretmenler lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin hizmet yıllarına göre gönüllülük güdeleri incelendiğinde 5 yıl ve daha az hizmet yılı olan öğretmenlerin, fırsatlar sunma alt boyutunu 6-20 yıl ve 21 yıl ve üzeri hizmet yılı olan gruplara göre, yardım faaliyeti alt boyutunu ise, 6-20 yıl hizmet yılı olan gruba kıyasla daha olumlu değerlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma sonucunda öğretmenlerin gönüllülük motivasyonları yüksek olarak belirlenmiştir. Öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecinde karşılaştığı problemlerin çözümünde gönüllü çalışmalarını kullanması problemlerin çözümüne katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Akbaş, O. ve Keskin, A. (2020). *Gönül Kavramına Eğitsel Bir Bakış. Eğitime Adanmış Yarım Asır Prof. Dr. Tayyip Duman'a Armağan*. Ankara: Pegem Yayınevi.

Akbaş, O., Duman, S. N., ve Keskin, A. (2021). Eğitim Programı Liderliği Yeterlilikleri Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Journal of Primary Education*, 6(2), 157-179.

Akbaş, O. & Keskin, A. (2021). Eğitim programı liderliği. İçinde G. Ekici & S. M. Özdemir (Ed.), *Çağdaş bakış açısıyla eğitimde program geliştirme ve değerlendirme* (301-328). Ankara: Nobel Yayınevi.

Akkaya, İ. (2013). *Kamu İlkokul ve Ortaokul Yöneticilerinin Sosyal Sorumluluğu Algulamalarının İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Aytaç, S.E., Çarkoğlu, A. (2020). Türkiye'de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik, *Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV)*, Rapor No: 84.

Dulkadiroğlu, H. (2016). *Gönüllülük, Gönüllü Kuruluşlar ve Devlet Arasındaki İş Birliği: Americorps Örneği ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erçetin, Ş. (2000). *Lider sarmalında vizyon* (2.baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Karataş, M. (2019). Avrupa Gönüllü Hizmetinin Avrupa Kimliği Algısına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.

Noddings, N. (2013). *Caring: a relational approach to ethics and moral education*. University of California Press.

Özdemir, S. M., & Tokcan, H. (2010). Topluma hizmet uygulamaları dersinin öğretmen adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 41-61.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2022). <https://sozluk.gov.tr/> Tarih: 02.04.2022.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ ANLAMAYA DAYALI TASARIM (UbD) KONUSUNDAKİ YETERLİLİK VE FARKINDALIKLARININ GELİŞTİRİLMESİ İÇİN BİR MESLEKİ GELİŞİM KURSU

Prof. Dr. Oktay AKBAŞ¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Onur BAŞARAN²

¹Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim Ana Bilim Dalı,

- 0000-0001-7252-0660

²Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı,

- 0000-0001-8924-712X

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının anlamaya dayalı tasarım (UbD/ Understanding by Design) konusundaki yeterlilik ve farkındalıklarının geliştirilmesidir. Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde 4.sınıfta öğretim gören 17 öğretmen adayının katılımı ile yapılmıştır. Öğretmen adayları gönüllülük esasına bağlı olarak belirlenmiştir. Anlamaya dayalı tasarımda kullanılan geriye doğru tasarımın teorisini, aşamalarını içeren (30 ders saati) bir kurs tasarlanmış ve 16-19 Mayıs 2022 tarihleri arasında uygulanmıştır. Nitel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışma bir durum çalışmasıdır. Veri toplama aracı olarak çalışmadan önce ve sonra uygulanan açık uçlu soruları içeren form kullanılmıştır. Eğitim sonrasında yapılan değerlendirmelerde öğretmen adaylarının, geriye doğru tasarım, anlama, büyük fikir, transfer, istenilen sonuçlar, kanıtlar, performans görevleri, öğretim tasarımı gibi anahtar kavramları sıklıkla kullandıkları görülmüştür. Bunun yanında katılımcılar derslerinde ve bazı projelerinde anlamaya dayalı tasarım konusunu kullanacaklarını ve tüm öğretmenlerin bu şekilde öğretim tasarımı yapması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda kurs sonunda katılımcıların anlamaya dayalı tasarım konusunda yeterliliklerinin ve farkındalıklarının arttığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: UbD (Anlamaya Dayalı Tasarım), Geriye doğru tasarım, Öğretmen adayları, Yeterlilik ve farkındalık.

ABSTRACT

A PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSE TO DEVELOP TEACHERS' COMPETENCE AND AWARENESS ON UNDERSTANDING BY DESIGN (UbD)

The aim of this research is to develop pre-service teachers' competence and awareness about understanding by design. This study was carried out with the participation of 17 teacher candidates studying in the 4th grade of Kırıkkale University Faculty of Education. Teacher candidates were determined on a voluntary basis. A course covering the theory and stages of backward design

used in understanding-based design (30 course hours) was designed and implemented between 16-19 May 2022. This study, designed in a qualitative search design, is a case study. A form containing open-ended questions was applied before and after the study and was used as a data collection tool. In the evaluation made after the training, it was observed that the pre-service teachers frequently used key concepts such as backward design, understanding, big idea, transfer, desired results, evidence, performance tasks, instructional design. In addition, the participants stated that they would use the concept of understanding-based design in their lessons and some of their projects and that all teachers should design instruction in this way. In this context, it was observed that at the end of the course, the competence and awareness of the participants on understanding-based design increased.

Key Concepts: Understanding by design, backward design, pre-service teachers competence.

1. GİRİŞ

Tasarım bir şeyin biçimini kafada oluşturma işi ve bu yolla düşünülmüş biçim (TDK 2022) olarak tanımlanmaktadır. Bir şeyin tasarım yoluyla gerçekleştiğini söyleyen kişi, onun tesadüfen ya da şans eseri olarak değil, düşünceli bir planlamayla gerçekleştiğini söylemektedir. Öğretmenler de mimarlar, mühendisler ve yazılımcılar gibi amaca yönelik, tutarlı, etkili, ilgi çekici dersler, üniteler, çalışma etkinlikleri ve bunlara eşlik eden değerlendirmeler planladıkları için tasarımcılardır (Mctighe, 2022). Mesleğimizin temel bir eylemi, belirlenmiş amaçları karşılamak için öğretim programı ve öğrenme deneyimlerini hazırlamaktır. Eğitimciler de, mimarlık, mühendislik veya diğer tasarım mesleklerindeki gibi, kullanıcılarına dikkat etmelidir. Bu alanlardaki profesyoneller, güçlü bir şekilde müşteri merkezlidir. Öğretim programının, değerlendirmenin ve öğretim tasarımlarının etkililiğinin nihai olarak onlarda istenen öğrenmeleri gerçekleştirmeleri ile belirlendiği düşünülürse, öğrenciler bizim birincil müşterilerimiz olduğu ortaya çıkar (Mctighe, 2022). Eğitimcilerin eğitim yazılımları ise öğretim programları ve planlarıdır. Öğretim tasarımlarımız öğrenmeyi daha etkili hale getirmek için hazırlanır. Öğretmenler öğrencilerin neyi bilmeleri ve neleri yapabilmeleri gerektiğini belirleyen ulusal, yerel, bölgeye özgü veya kurumsal standartlar tarafından yönlendirilir. Dış standartlara ek olarak öğrenme deneyimleri tasarlarken çok sayıda ve farklı özellikleri olan öğrencilerin ihtiyaçları dikkate alınır.

1.1. Anlamaya Dayalı Tasarım

Anlamaya dayalı tasarım, istenilen sonuçları ve değerlendirmeyi öncelikleyen, devamında öğrenme kanıtlarını ortaya koyan ve son olarak öğrenme planını ve yöntemini belirleyen, geriye doğru tasarım olarak isimlendirilen bir süreci içine alan öğretim tasarım modelidir (Mctighe, 2022). Tasarım yoluyla anlamamanın hedeflerinden biri öğrencilerde büyük fikirler aracılığıyla anlam çıkarma ve bilgiyi yeni durumlara transfer etme yeteneğini geliştirmek ve derinleştirmektir. Burada sözü geçen anlam konuları, dersi, derste geçen püf noktaları anlamaktan çok öğrencinin ders süresince geliştireceği anlam sayesinde bilgiyi gelecekte karşılaştığı tüm yeni ortamlara uyarlama yeteneği kazanmasıdır (Akbaş ve Duman, 2018). Tasarlama, büyük fikir doğrultusunda sonucu

hayal etme, en sonda oluşmasını istediğimiz anlam ve transferden hareketle süreci düzenlemedir. Öğrenme sürecinin sonucunda oluşturulmak istenen bilme ve yapabilmeye yönelik performanslar öncelikli olarak ele alınır ve ölçme ve değerlendirme sürecinin nasıl tasarlanacağı da dikkate alınır.

1.2. Geriye Doğru Tasarımın Aşamaları

Bu tasarımda amaç, anlamlı ve yeni durumlara transfer edilebilir öğrenmelerin sağlanmasıdır. Geriye doğru tasarım yöntemi kullanılarak yazılan öğretim programları ve ders planlarında daha net tanımlanmış hedefler sayesinde daha uygun değerlendirme süreçleri ve daha amaçlı bir öğretim ortaya çıkmaktadır (McTighe, 2022). Eğitimcilerin geneli ders tasarımına ileriye doğru tasarım tarzında yaklaşırlar, öğrenme etkinliklerini ve içeriğin nasıl öğretileceğini düşünürler, öğrenme etkinlikleri etrafında değerlendirmeler geliştirirler ve ardından dersin öğrenme hedefleriyle bağlantılar kurmaya çalışırlar. Buna karşılık, geriye dönük tasarım yaklaşımı öğretmenlerin öğrencilerde istenen değişimleri öncelikli düşünmesini ve buradan hareketle dersin öğrenme hedeflerini dikkate almasını sağlar (Bowen 2017). Bu yaklaşımın ilk uygulaması yapan Tyler (1949), yaklaşımı öğretime odaklanmak için etkili bir yol olarak tanımlamıştır, Covey (1992) ise “*Etkili İnsanların Yedi Alışkanlığı*” isimli çok satan kitabında farklı alanlarda etkili insanların hedef odaklı ve sonucu akılda tutarak planlama yapanlar olduğunu ifade etmektedir (McTighe, 2022). Sondan başa doğru tasarım, öğretmenin kendisi için hazırladığı bir yol haritasıdır. Bu yol haritası öğretmenin derse girmeden önceki tasarlama aşamalarını göstermektedir.

Wiggins ve McTighe (2005) anlamaya dayalı tasarım yaklaşımında, öğretimin planlanması için üç aşamalı bir geriye doğru tasarım süreci önermektedir. UbD şablonu sırası ile ‘*istenilen sonuçlar, kanıtlar ve öğrenme planı*’ olarak üç aşamadan oluşmaktadır (Akt: Gürbüz, Koçak ve Yurtseven, 2022). İstenilen sonuçlar, öğretmenlerin öğrencilerinin dersi tamamladıklarında öğrenmelerini istedikleri bilgi ve becerileri içerir. Öğrenme hedefleri belirlendikten sonra, ikinci aşama değerlendirme için kanıtların neler olduğu konusunda tasarlama yapılır. Son aşamada ise öğretimin nasıl yapılacağı planlanır. Geriye dönük tasarım çerçevesi, öğretmenlerin bu kapsayıcı öğrenme hedeflerini ve içeriğin nasıl öğretileceğini düşünmeden önce öğrencilerin nasıl değerlendirileceğini düşünmelerini önerir. Bu nedenle, geriye dönük tasarım, ders tasarımına geleneksel tasarım yöntemlerinden çok daha kasıtlı bir yaklaşım olarak kabul edilir (Bowen, 2017). Birinci aşamada olan istenilen sonuçlar kısmında büyük fikir, temel sorular, anlama ifadeleri üzerinde düşünülür ve kazanımlar yazılır. Sonraki aşama bu ifadelerin nasıl transfer edileceğini gösteren ifadelerdir (Wiggins ve McTighe, 2005) İstenilen sonuçlardan kasıt, öğrenme süreci sonunda meydana gelen değişimdir. Dolayısıyla istenilen sonuçlar kısmında ise ilk istenilen büyük fikirler üzerine düşünülmesidir. Büyük fikir başlığında temel nokta neyin anlamaya degeceğidir. Öğrettiğimiz bu kadar fikir içinde anlamaya değer olan nedir? Cevap olarak UbD’nin öğrencilerin büyük ve transfer edilebilir kavramları anlamasını amaçladığı söylenebilir. Büyük fikirler konunun çekirdeğini oluşturur, ders ya da ünite boyunca öğrencilerin çekirdeğe ulaşabilmeleri adına daha derin düşünmelerine yardımcı olurlar (Akbaş ve Duman, 2018). Hutchins (1952) demokrasi, bilgi, bilim ve devlet gibi birçok büyük fikir sıralamıştır (Akt: Ellis, 2015). Bu söylenenler ışığında büyük fikirlerin sadece anlamaya dayalı tasarım modeline değil tüm topluma yön verecek nitelikte genel

amaçlar olduğu görülür. Büyük fikirler konunun yapısını oluşturur ve öğrencilerin bu yapıyı daha iyi anlayabilmeleri adına daha detaylı düşüncelerini sağlar.

Öğrenme sürecinde transfer, öğrenilenlerin yeni durum, konu ve problemlerin çözümünde kullanılmasıdır. Transfer konusunun önemini gösteren asıl büyük sorun ise öğrencilerin farklı derslerin programlarında bulunan konuları birbirleri ile ya da bu konuları hayatla ilişkilendirebileceğimiz bağlantıları anlayamamasıdır. Bu bağlamda Bruner (1960) konularda “yapı” meselesini ele almıştır. “*Bir konunun yapısını anlamak, onu anlamlı bir şekilde ilişkili olan birçok şeye olanak sağlayan bir yolla anlamak demektir*” (Bruner, 2009). Özetle yapıyı anlamak farklı nesnelere birbirleri ile alakalarını anlayabilmektir. Yani anlama gerçekleştiğinde, öğrenci bilgiyi ileride karşılaşacağı her yeni konuda ve durumda kullanabilecektir. Geriye doğru tasarımın istenilen sonuçlar tasarım basamağından sonraki aşama öğrenme kanıtları bölümüdür. İkinci aşama olan kanıtlar bölümünde, öğretmenler ilk kısımda belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ortaya koyacak nitelikte performans görevleri belirler. Performans görevi, öğrenciyi çözülmesi gereken bir problemle ya da otantik bir durumla karşı karşıya bırakan, ona bir rol veren, bu rol doğrultusunda hazırlık yaparak kendisine verilen görevi yerine getirmesini sağlayan bir değerlendirme aracı olarak tanımlanmaktadır (Yurtseven, 2016). Performans görevleri sayesinde öğrencilerin ünite içeriğinde ki bilgileri ne kadar edindikleri ve konuyu öğrenme dereceleri hakkında tespitler yapılır. Performans görevlerinin yetersiz kaldığı durumlarda ise diğer ölçme araçlarının yer alacağı ikincil kanıtlar kısmı devreye alınabilir (Altun ve Yurtseven, 2019). Burada Wiggins ve McTighe (2005) performans görevi hazırlamada öğretmenlere yol gösterecek GRASPS kısaltmasıyla anılan bir yöntemi ortaya koymuştur. Bu basamaklar performansın unsurlarını ifade eder. Öncelikle performansın amacı (goal) ve rol belirlenir, izleyicilerin (audience) kimler olacağına karar verilir. Sonraki aşamada durum (situation) betimlenir, ürün(product) ve başarı ölçütlerine (standarts and criteria for success) karar verilir. Bu yöntem ile öğretmenlere performans görevi hazırlamada bir çerçeve sunulmuştur.

Wiggins ve McTighe’ye (2005) göre üçüncü ve son kısımda öğrencilerin kişisel ihtiyaçları ve bireysel farklılıkları dikkate alınarak, ilgi çekecek bir şekilde konuya başlamaya, geri bildirim ihmal edilmemeye, öğrencileri bilişsel olarak aktif hale getirecek şekilde yöntemler belirlemeye ve ders işleyişini planlı bir şekilde yapmaya dikkat edilmelidir (Akt: Gürbüz, Koçak ve Yurtseven, 2022). Öğrenme yaşantıları belirlenirken ilk iki kısım uyumlu olunması, tüm kazanımların dikkate alınması ve performans görevlerinde başarı elde edilecek şekilde etkinliklere yer verilmesi önemlidir. Etkili ve öğrencileri istenilen sonuçlara ulaştırabilecek nitelikte bir öğretim planı hazırlamak için Wiggins ve McTighe (2005) kısaltması WHERETO olarak bilinen öğrenme planının aşamalarını hazırlamıştır. İlk olarak niçin (Why) sorusuna cevap verilir. Dikkat çekme ve ısındırma (Hook) ikinci aşamadır. Sonraki aşamada araştırma ve donatımın (Explore and Equip) nasıl olacağı üzerine düşünülür. Süreci gözden geçirme ve yansıtarak düzeltme diğer bir aşamadır. (Reflect and Revise). Ders planının ve öğrenme- öğretme sürecinin diğer basamaklarında ise değerlendirme (Evaluate), öğretimi farklılaştırma (Tailor) ve yeniden organizasyon (Organize) üzerine düşünme yapılır.

Anlamaya dayalı tasarım hakkındaki içerik ve süreç bilgilerinden hareketle araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının anlamaya dayalı tasarım konusundaki yeterlilik ve farkındalıklarının geliştirilmesidir. Bu çerçevede düzenlenecek olan mesleki gelişim kursunun sonunda öğretmen adaylarının sondan başa doğru tasarım yapabilmeleri, bu tasarımı yaparken büyük fikir ve transfer kısımlarını belirleyebilmeleri ile anlamaya dayalı tasarım modelinin gerekliliği ve önemi hakkında farkındalıklarının artması amaçlanmıştır. Bu çalışmada hazırlanan öğretim tasarımı, anlamaya dayalı tasarımın önerdiği sondan başa doğru tasarım ilkelerine uygundur.

2. YÖNTEM

Nitel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışma bir durum çalışmasıdır. Anlamaya dayalı tasarım konusunda yeterlilik ve farkındalık geliştirilmeyi amaçlayan bu çalışmada durum öncesi, durum sonrası araştırma deseni tercih edilmiştir. Test öncesi-test sonrası desen olarak da adlandırılan bu desen, bir olguda, konuda, durumda veya tutumdaki değişimleri ölçmek için kullanılan bir tasarımdır. Bir eğitim etkinliğinin/programının etkisini ve etkililiğini ölçmek için kullanılan en uygun araştırma desendir. Bu desenle tasarlanan araştırmalarda, bir olgudaki veya değişkenlerdeki değişimi anlayabilmek için aynı çalışma grubundan iki farklı zamanda veri toplanarak, iki veri arasındaki farklar/değişimler karşılaştırılır. Elde edilen sonuçlar eğitim etkinliğinin/programının katkısı olarak yorumlanır (Kumar, 2011).

2.1. Çalışma Grubu

Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde okuyan 4.sınıf öğretmen adayları ile yapılmıştır. Matematik Eğitimi Ana bilim Dalı'nda, Fen Bilgisi Eğitimi Ana bilim Dalı'nda, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana bilim Dalı'nda, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana bilim Dalı'nda ve Sınıf Eğitimi Ana bilim Dalı'nda öğretim gören 17 öğretmen adayı katılmıştır. Öğretmen adayları gönüllülük esasına bağlı olarak belirlenmiştir.

Durum: Anlamaya dayalı tasarım konusundaki yeterlilik ve farkındalıklarının geliştirilmesi

Anlamaya dayalı tasarımın kuramsal temelleri, tasarımın gücü, büyük fikirler, geriye doğru tasarımın teorisini, aşamalarını ve uygulamasını içeren 30 ders saati kurs eğitimi ve bu eğitimin öğretmen adayların bilişsel yapısındaki değişim bu çalışmada durum olarak kabul edilmiştir. Eğitim etkinliklerine, anlamaya dayalı tasarım, büyük fikirler ve tasarım konularında uzman 4 öğretim üyesi, 1 araştırmacı ve 1 araştırmacı yardımcısı katılmıştır. Yüz yüze yapılan eğitimler 16-19 Mayıs 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Eğitim etkinliklerine ve uygulama çalışmalarına % 80 oranında katılım zorunlu tutulmuş bunu sağlayamayan üç katılımcı programdan çıkarılmıştır. Eğitimler sırasında sunumlar, grup çalışmaları, öğrenme konuşmaları ve öğrenme günlüklerinin doldurulması etkinlikleri yapılmıştır. Araştırmacı ve yardımcı araştırmacı sürekli olarak eğitimlerde bulunmuş, grup çalışmalarına, şablonların doldurulmasına rehberlik yapmıştır. Anlamaya dayalı tasarım ilkelerine uygun olarak sondan başa doğru tasarlama ile planlamalar yapılmış, sunumlar gerçekleştirilmiş hem uzmanlar hem de diğer grup üyeleri tarafından

değerlendirilmiş ve geri bildirim verilmiştir. Eğitimler sırasında, örnekler, şablonlar ve diğer ürünler çalışma grubu ile paylaşılmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak, çalışmaya katılan öğretmen adaylarının uygulamadan önce ve sonra doldurdıkları araştırmacılar tarafından geliştirilen açık uçlu soruları içeren formlar kullanılmıştır. Bu nedenle görüşme formlarında yer alan her soru birbirine paralel nitelikte ve karşılaştırılabilir içeriktedir. Formlar, katılımcıların program boyunca edindikleri bilgi, beceri ve yeterlilikleri ortaya koymayı amaçladığı için açık uçlu olarak 10 soru şeklinde hazırlanmıştır. Yapılandırılmamış sorular olarak da bilinen açık uçlu soruların avantajı, araştırmacıya konu hakkında geniş ve ayrıntılı bilgi sunması, planlamadığı cevaplar da alabilmesidir (Büyüköztürk, 2005). Açık uçlu sorularla hazırlanan formları ile katılımcıların anlamaya dayalı tasarım hakkındaki görüşlerini ve deneyimlerini sınırlamadan ifade etmesi amaçlanmıştır (Creswell, 2017). Araştırmada veri toplama araçlarının geliştirilmesi ve analizi sürecinde birden fazla araştırmacının yer alması da güvenilirlik önlemlerinden biri olarak görülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

2.3. Verilerin toplanması ve analizi

Açık uçlu soruları içeren formlar hem anlamaya dayalı tasarım kursu öncesinde hem de sonrasında katılımcılara iletilmiş ve doldurmaları istenmiştir. Elde edilen veriler araştırmacılar tarafından kaydedilmiş ve içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde kodlama, alt kategorilerin belirlenmesi ve kategorilerin oluşturulması aşamalarından oluşan içerik analizi kullanılmıştır. En küçük çözümleme süreci olarak belirtilen kayıt analiz biriminde; kelimeler, semboller, kilit önem taşıyan kelimelerin belirlenmesi, cümle ve paragraf analizi gibi kodlama işlemleri yapılmıştır. Kodlama işleminden sonra veriler sınıflandırılmış, içeriğe bağlı olarak kategoriler ve temalar oluşturulmuştur (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Analiz sırasında karışıklığı önlemek için tüm öğretmen adaylarına, bölümünü, cinsiyetini ve sıra numarasını içeren bir kod verilmiştir. Örneğin; K-FEN-1, Fen bilgisi öğretmenliği, kadın ve 1. katılımcıyı temsil etmektedir.

3. BULGULAR

Bu bölümde eğitim etkinliği öncesinde ve sonrasında katılımcılardan elde edilen bulgular durum öncesi ve sonrası olarak iki ayrı başlık halinde sunulmuştur. Katılımcıların eğitim etkinliği öncesi ve sonrası doldurdıkları görüşme formlarından elde edilen veriler birlikte değerlendirilerek temalar, kategoriler ve kodlar oluşturulmuştur.

3.1. Eğitim Etkinliği Öncesinde Katılımcılardan Elde Edilen Bulgular

Anlamaya dayalı tasarım konusundaki mesleki gelişim eğitimi öncesi katılımcılardan elde edilen verilerin ayrıntılı incelenmesi sonucunda üç ana tema etrafında şekillendiği belirlenmiştir. Bu temalar (1) Tasarımın gerekliliği (2) Anlamaya dayalı tasarım (3) Büyük fikir olarak

adlandırılmıştır. Çizelge 1’de ana temalar ve bu temalara ait kategoriler sunulmuştur. Kategorilere ait kodlar ise her temanın ayrı ayrı incelendiği başlıklarda sunulmuştur.

Çizelge 1: Eğitim Etkinliğinin Öncesinde Katılımcılardan Elde Edilen Bulgular

Tema	Kategori	Kod
Tasarımın gerekliliği	Rastlantının karşıtı olarak tasarım	Rastgelelik söz konusu
	Dersten önce planlama	Bazen cümlelerimizi bile tasarlama
	Öğrenme çevresinin tasarlanması	Sınıf ortamının tasarlanması Sosyal çevrenin tasarlanması
Anlamaya dayalı tasarım	Tasarı	Hazırlayacağım yerine tasarlayacağım
		İnşa etme süreci
	Anlama	Zihinde anlamlandırma
		İyi anlamayı sağlamanın yolu Anlamlandırarak öğrencilere aktarma
Büyük fikir	Çığır açacak yeni düşünceler	Kimsenin aklına gelmeyen
		Alışıl gelmişin dışında
	Problem çözen fikir	Süregelen sorunun çözümü
		Kurtarıcı olarak büyük fikir
	Hedefe dönük büyük fikir	Kişinin büyük hedeflerinin olması
		Yukarı taşıyacak kararlar

Katılımcılara sunulan kurstan önce elde edilen bulgular üç tema altında yer almıştır. Bu temalar; tasarımın gerekliliği, anlamaya dayalı tasarım ve büyük fikir şeklinde belirlenmiştir. Tasarımın gerekliliği teması altında rastlantının karşıtı olarak tasarım, dersten önce planlama ve öğrenme çevresinin tasarlanması kategori altında katılımcı ifadelerine rastlanmıştır. Bu kategorilerle ilişkili olarak yapılan kodlamalarda katılımcıların hayatın tüm alanlarında ve öğrenme sürecinde tasarımın gerekliliğine önem verdikleri belirlenmiştir. Tasarımın gerekliliği teması altında yer alan katılımcı ifadelerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Öncelikle sınıf tasarımı düşünelim. Eğer bir sınıfta sıralar bile doğru sıralanmazsa öğrenme engellenebilir. Sınıf materyallerinin yetersizliği eğitimi aksatabilir. Eğer öğrenci sosyal çevrede sorun yaşarsa eğitimi aksayabilir. Nasıl ki bir işi yapmadan önce tasarlama yapıyorsak, öğretimde de yapmalıyız. Staj yaptığımız okullarda dersi anlatmadan önce bazen cümlelerimizi bile tasarlıyoruz ki boşluğa düşmeyelim ve hataları en aza indirelim.” (K-MAT-4).

“Tasarım kavramı ilk olarak sosyal medya ve dijital ortam alanlarını çağırıştırıyor. Karşıdaki kişiye ulaşmanın en güzel yolu etkili bir tasarımdan geçmektedir. Yapılan sunumlardaki görsel kısmın dizaynı aslında bir tasarım örneğidir. Aklıma grafik tasarım geliyor.”(E-PDR-2)

Anlamaya dayalı tasarım teması altında tasarı ve anlama kategorilerinde ifadelerin yer aldığı görülmüştür. Katılımcıların tasarlamayı inşa etmek sürecine benzettiği ve derse hazırlamak ile dersi tasarlamak kavramları arasında ilişki kurdukları görülmüştür. Anlama kategorisinde yapılan kodlamalarda ise katılımcıların zihinde anlamlandırmaya vurgu yaptığı ve öğrencinin anlamlandırması iyi sağlanacak şekilde konuların aktarılması gerektiği belirlenmiştir. Katılımcıların bir kısmı ise anlamaya dayalı tasarım teması ile ilgili bilgiye sahip olmadıklarını ve bu tema ile alakalı yorum yapamayacaklarını belirtmiştir. Anlamaya dayalı tasarım teması altında yer alan katılımcı ifadelerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Daha önce duymadım. Benim fikrime göre derste daha iyi anlama nasıl sağlanır, nasıl daha etkili olur? Bunu tasarlayacağız.” (K-MAT-5)

“Anlamaya dayalı tasarım bir konuyu anlamlandırarak öğrencilere aktarmak olabilir. Öğrenci konuyu ne kadar kalıcı öğrenirse o kadar iyi olur.” (K-FEN-2)

Üçüncü ve son olarak büyük fikir teması altında öğretmen adaylarının görüşleri; çığır açacak yeni düşünceler, problem çözen fikir ve hedefe dönük büyük fikir olarak kategorileştirilmiştir. Katılımcıların büyük fikri alışlagelmişin dışında olan ve kimsenin aklına gelmeyecek fikirler olarak gördüğü tespit edilmiştir. Diğer yandan büyük fikirlerin kurtarıcı olarak görüldüğü belirlenmiştir. Bazı katılımcılar büyük fikri bir hedef olarak görerek kişilerin büyük hedeflerinin olması gerektiğini belirtmiş ve bu hedefleri kişileri yukarı taşıyacak kararlar ve motivasyon kaynağı olarak görmüştür. Problem çözen fikir kategorisinde ise büyük fikirlerin karşılaşılan süregelen toplumsal sorunların çözümünde kullanılabileceği ifade edilmiştir. Büyük fikir teması altında yer alan katılımcı ifadelerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Büyük fikir deyince süre gelen bir soruna çözüm olacak veya daha önce hiç duyulmamış bir şeyi ortaya koyacak olan bir fikir geliyor aklıma. Büyük fikir diyebileceğim bir fikre sahip olmadım. Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirerek onların büyük fikirler üretmelerini sağlayabiliriz.” (K-SNF-3)

“İdealist ve hedefleri olan bir insan olduğum için kendi içimde hep büyük hedeflerim olmuştur. Bu ifadenin göreceli ve herkesin kendi büyük fikri olabileceğini düşünüyorum. Bence bu kavramı küçük yaşta olan öğrenciler için kullanmak doğru olmaz. Ciddiyetin farkına varacaklarını sanmam. Lise grubu için kullanılabilir.” (K-MAT-2)

3.2. Eğitim Etkinliği Sonrasında Katılımcılardan Elde Edilen Bulgular

Anlamaya dayalı tasarım konusundaki mesleki gelişim eğitimi sonrası katılımcılardan elde edilen verilerin ayrıntılı incelenmesi sonucunda üç ana tema etrafında şekillendiği belirlenmiştir. Bu

temalar (1) Tasarımın gerekliliği (2) Anlamaya dayalı tasarım (3) Büyük fikir olarak adlandırılmıştır. Çizelge 2’de ana temalar ve bu temalara ait kategoriler sunulmuştur. Kategorilere ait kodlar ise her temanın ayrı ayrı incelendiği başlıklarda sunulmuştur.

Çizelge 2: Eğitim Etkinliğinin Sonrasında Katılımcılardan Elde Edilen Bulgular

Tema	Kategori	Kod
Tasarımın gerekliliği	Tasarımın faydası	Tasarruf
		Düzenli hale getirme
	Tüm problemlerin çözümü için tasarım	Çevrenin tasarlanması
		Bir makinenin tasarlanması
	Eğitimde tasarım	Amaca uygun
		Uygulanabilir
		Öğrenci ihtiyaçları doğrultusunda
		Sınıf dışının tasarlanması
	Sınıf dışının tasarlanması	Sosyal çevrenin tasarlanması
		Fiziksel çevrenin tasarlanması
Öğretim ortamının tasarlanması	Görsel ve fiziksel uyarıcılar	
	Dijital ortamın tasarlanması	
Anlamaya dayalı tasarım	Öğretim tasarım modeli	Geriye doğru tasarımın kullanılması
		Anlamak ve bilgiyi transfer etmek
	Kalıcı öğrenme	Öğrenme yaşantısının zenginleşmesi
		Bilgiyi anlamlı hale getirmek
Büyük fikir	Hedefi kapsayan slogan, kavram, tema	Derste ulaşacak bilgiyi, beceriyi sürekli hatırlatma
		Uzak hedef ve amaç olma
	Motivasyon kaynağı	Derse heyecanlı ve istekli katılım
		Süreçten keyif almak
		Derse güdülenme

Çizelge 2’de anlamaya dayalı tasarım konusundaki mesleki gelişim eğitimi sonrası oluşturulan üç tema ve dokuz farklı kategori görülmektedir. Birinci tema olan tasarımın gerekliliği; tasarımın faydası, tüm problemlerin çözümü için tasarım, eğitimde tasarım, sınıf dışının tasarlanması, öğretim ortamının tasarlanması kategorilerinden oluşmaktadır. Bu temada tasarımın problemlerin çözümünde kullanılacağı, öğretim ortamının ve sınıf dışının tasarlanması gerekliliği ifade edilmiştir. Katılımcılar tasarımın yapılan işleri düzenli bir hale getirdiğini ve bunun sonucu olarak

tasarrufun sağlandığını belirtmiştir. Yapılan kodlamalarda çevrenin ve bir makinenin tasarlanması gibi birbirinden farklı alanlara ait ifadelerin kullanıldığı da belirlenmiştir. Katılımcılar iyi bir eğitim tasarımının amaca uygun, uygulanabilir ve öğrenci ihtiyaçları doğrultusunda olması gerektiğine değinmiştir. Eğitime etkisi olacağı düşünüldüğünden sınıf dışında ki sosyal çevrenin ve fiziksel çevrenin de tasarlanmasının önemine vurgu yapılmıştır. Öğretim ortamında ise görsel ve fiziksel uyarıcılar ve dijital ortamın tasarlanması ifadelerine yer verildiği tespit edilmiştir. Tasarımın gerekliliği teması altında yer alan katılımcı ifadelerinden bazılarında aşağıda yer verilmiştir:

“Tasarım kavramı hayatın her anında kullanılabilir çünkü bir şeyleri daha düzenli, tasarruflu, faydalı hale getirmek için tasarım yapılabilir bu da zaten hayatın her alanında gerekli bir durumdur çünkü planlamayı doğru yapmamızı sağlar.” (K-MAT-3)

“Çevre koşullarının, sosyal çevrenin ve sınıf ortamının tasarlanması, öğrencilerin dikkatini çekebilecek ortamlar tasarlamak, derste öğrendiği herhangi bir bilgiyi okul dışına çıktığında örneğin eve dönüş yolunda görmesi öğrenmeyi daha kalıcı hale getirecektir.” (K-FEN-1)

“Tasarım, bir amaca yönelik problem çözme yöntemidir. Tasarım hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Yürüdüğümüz yollar, giydiğimiz ayakkabılar, işaretler, levhalar, binalar vb. tüm yapılar ve yapıtaşlarında tasarımlar karşımıza çıkmaktadır. Tasarımın birçok çeşidi bulunmaktadır. Makine tasarımı, çevre tasarımı, grafik tasarımı, bina tasarımı olduğu gibi öğretimi tasarlamak da bu çeşitlerden birisidir.” (E-PDR-2)

İkinci temamız olan anlamaya dayalı tasarım temasında öğretim tasarım modeli ve kalıcı öğrenme kategorileri yer almaktadır. Bu kategorilerle ilişkili olarak geriye doğru tasarımın kullanılması, anlamak ve bilgiyi transfer etmek, öğrenme yaşantısının zenginleşmesi ve bilgiyi anlamlı hale getirmek kodlamaları yapılmıştır. Yapılan kodlamalarda katılımcıların anlamaya dayalı tasarımı kalıcı anlamayı ve öğrenilen bilgilerin yeni durumlara transfer edilmesini sağlayan bir öğretim tasarlama modeli olarak gördüğü belirlenmiştir. Anlamaya dayalı tasarım teması altında yer alan katılımcı ifadelerinden bazılarında aşağıda yer verilmiştir:

“Anlamaya dayalı tasarım konusu eğitim fakültesinde çok üzerinde durulan bir konu değildi. Kendi yaptığım araştırma ve çalışmalarda da denk geldiğim bir konu değildi. Bu açıdan eğitim fakültelerinde daha fazla yer verilmesi gerektiğini düşündüğüm bir konudur. Anlamaya dayalı tasarım kalıcı öğrenmeyi hedefleyen bir modeldir. Amacı öğrenci ihtiyacı doğrultusunda öğretim programlarını etkili hale getirmektir. Bireysel farklılıklara değinerek öğrenme yaşantılarını zenginleştirir.” (K-SNF-2)

“Anlamaya dayalı tasarım konusunu daha önce derslerimizde duymamıştım. İçinde bulunduğumuz bu eğitim sürecinde çok detaylı ve kapsamlı bilgilere ulaştım. Anlamaya dayalı tasarım (UbD) bir öğretim tasarım modelidir. Bu model sayesinde öğrencilere kapsamlı bir öğretim planı tasarlanabilmektedir. Bu tasarım modelinde geriye doğru tasarım kullanılmaktadır.” (E-PDR-2)

Üçüncü tamamız olan büyük fikir teması altında ulaşılmak istenen hedefi kapsayan, slogan, kavram, tema ve motivasyon kaynağı kategorileri yer almaktadır. Yapılan kodlamalarda derste ulaşacak bilgiyi, beceriyi sürekli hatırlatma ve uzak hedef ve amaç olma ifadeleri belirlenmiştir. Katılımcılar büyük fikirleri anlamaya dayalı tasarımın kavramları slogan, tema ve uzak amaçlar kavramları ile ifade etmişlerdir. Öğretim tasarımı yapan öğretmenin ve öğrencilerin büyük fikirler sayesinde motivasyonlarının arttığını ifade eden katılımcılar bu sayede derse katılımın daha istekli olduğunu belirtmiştir. Büyük fikir teması altında yer alan katılımcı ifadelerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Büyük fikir kavramının öğretimde kullanılması bence gayet verimli ve öğretmeni güdülemekte oldukça etkili bir yöntem olduğunu düşünüyorum. Öğretmen belirlediği büyük fikir doğrultusunda öğretimi daha iyi yapabilmek için daha motive ve istekli olacaktır.” (K-MAT-2)

“Büyük fikirleri eğitim açısından incelediğimizde iyi insan yetiştirme ve toplumun eğitim kalitesini yükseltmeyle başlayabileceğini söyleyebiliriz. Sistemli, sürekli ve küçük adımlar attığımız takdirde büyük fikirler devam eder. Belirli bir ünite ya da konudan diğerine transferini sağlar, anlamaya temel teşkil eder, önemli ve kalıcıdır.” (K-FEN-4)

Çizelge 2 genel olarak değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının eğitim etkinliği sonrası daha kapsamlı ve ayrıntılı açıklamalar yaptıkları ve anlamaya dayalı tasarımın kavramlarını kullandıkları görülmüştür.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Katılımcıların anlamaya dayalı tasarım konusundaki yeterlilik ve farkındalıklarının geliştirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada kuramsal yapıdan hareketle belirlenen alt boyutlar doğrultusunda katılımcıların çalışma öncesi ve sonrası anlamaya dayalı tasarım konusuyla ilgili bakış açıları ve değerlendirmeleri yorumlanmıştır. Çalışmanın başında katılımcıların doldurdukları görüşme formlarının analizi sonucunda üç boyutlu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu boyutlar tasarımın gerekliliği, anlamaya dayalı tasarım ve büyük fikir olarak adlandırılmıştır. Anlamaya dayalı tasarım konusu hakkında hazırlanan eğitim etkinliği ve faaliyetlerinin uygulanmasının ardından katılımcıların doldurdukları formlarının analizi sonucunda ise yine üç boyutlu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu boyutlar tasarımın gerekliliği, anlamaya dayalı tasarım ve büyük fikir olarak adlandırılmıştır. Ayrıca yapılan uygulamalar kapsamında anlamaya dayalı tasarım konusundaki kendi düşünce ve deneyimlerine göre yorumlamaları istenen katılımcıların çalışma öncesinde bu konuda büyük fikir ve tasarım konularında deneyimlerinden ve ilgili derslerdeki görüşlerinden hareketle yorumlar yaptıkları görülmüştür. Büyük fikir ve tasarımın gerekliliği konusunda daha zengin olan kavram ve yorumlar anlamaya dayalı tasarım modelinde iyice azalmıştır. Çalışma sonrasında yapılan değerlendirmelerinde ise anlamaya dayalı tasarım konusu ile ilgili geriye doğru tasarım, anlama, büyük fikir, transfer, istenilen sonuçlar, kanıtlar, performans görevleri, öğretim tasarımı gibianhtar kavramları sıklıkla kullandıkları görülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların

anlamaya dayalı tasarım konusunda yeterliliklerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında katılımcılar stajlarında ve bazı projelerinde anlamaya dayalı tasarım konusunu kullanacaklarını ve tüm öğretmenlerin bu şekilde öğretim tasarımı yapması gerektiğini ifade etmişlerdir. Buradan yola çıkarak anlamaya dayalı tasarım konusundaki farkındalıklarının da arttığı belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, O.,& Duman, S. N. Tasarım Yoluyla Anlama (Understanding by Design) Bağlamında Eğitim Programlarında Sondan Başa Doğru Tasarım ve Büyük Fikre Odaklanma.IMCOFE, 4- 6 September 2018 Roma İtalya.
- Altun, S., Yurtseven, N., (2019). *Tasarımcı öğretmen UbD el kitabı*. Ankara:Asos Yayınları.
- Bowen, R. S. (2017). Understanding by Design. Vanderbilt University Center for Teaching. Retrieved [today's date] from <https://cft.vanderbilt.edu/understanding-by-design/>.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 133-151.
- Bruner, J. S. (2009). *Eğitim süreci*. (Çev. Öztürk, T). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim araştırmaları nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (H. Ekşi, Çev. Ed.). İstanbul: EDAM.
- Ellis, K. (2015). *Eğitim programı modelleri*. (Asım, Arı, Çev. Ed.). Eğitim Yayınevi.
- Gürbüz, Ö., Koçak, F.K., Yurtseven, N. UbD Temelli Gelişimsel Yaklaşım Uygulamalarının Matematik Dersi Öğrenci Başarısına Etkisinin İncelenmesi.Milli Eğitim,51 (233),581-601.
- Kumar, R. (2011). *Research methodology: a step-by-step guide for beginners* (3. bs.). Sage Publications.
- Mctighe, 2022 Understanding by Design. <https://www.teacherspd.net/episode-63-how-to-set-desired-learning-results/Episode 63 How to set desired learning results – TeachersPD>.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E., A. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık Hizmetleri.
- WIGGINS, G. P.,& MCTIGHE, J. (2005). *Understanding by design* (2nd ed.), Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Yıldırım A, Şimşek H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurtseven, N. (2016). *Yabancı Dil Öğretiminde Eylem Araştırmasına Dayalı UbD (Anlamaya Dayalı Tasarım) Uygulamalarının Öğretmenler ve Öğrenciler Üzerindeki Yansımalarının İncelenmesi*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SPOR BİLİMLERİ ÖĞRENCİLERİNİN SPOR BESİN TAKVİYELERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ ANALİZİ: NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Gör. M. Toprak KESKİN¹, Arş. Gör. Ş. Cihat ÖZER², Duygu YENİGÜN³

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, - 0000-0001-9439-0094

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, - 0000-0002-0521-7431

³Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, - 0000-0003-1428-1045

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Spor Bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilerin spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerini ortaya koymaktır. Bu amaçla Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Antrenörlük Eğitimi ile Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören 229 öğrenciye Karanfil vd., (2021) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan “Spor Besin Takviyeleri İnanç Ölçeği” uygulanmıştır. Elde edilen verilerin SPSS.23 programında analizleri yapılmıştır. Güvenirlik amacıyla yapılan Cronbach’s Alpha değeri .97 olarak bulunmuştur. Spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla Mann Whitney U testi yapılmış ve cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olduğu ($p<.05$) tespit edilmiştir. Buna göre erkeklerin kadınlara göre inanç düzeylerinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerinin; öğrenim gördükleri bölümlere göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla yapılan t testi sonucunda anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>.05$), düzenli spor yapıp yapmadıklarına göre farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla yapılan t testi sonucunda anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>.05$), gelire ve yaşa göre farklılık olup olmadığını anlamak amacıyla yapılan Kruskal Wallis analizi sonucunda anlamlı bir farklılık olmadığı ($p>.05$) ortaya çıkmıştır. Bununla beraber yapılan sıklık analizi sonucu öğrencilerin genel olarak spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Besin Takviyesi, Spor Besin Takviyeleri, Spor Besin Takviyeleri İnanç Ölçeği, Spor Bilimleri.

ANALYSIS OF SPORTS SCIENCES STUDENTS' ATTITUDES TO SPORTS NUTRITIONAL SUPPLEMENTS: NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY CASE

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the belief levels of students studying in the field of Sports Sciences towards sports nutritional supplements. For this purpose, “Sport Nutritional Supplement Belief Scale” which has conducted validity and reliability studies by Karanfil et al. (2021) was

applied to 229 students from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Department of Coaching Education and Department of Physical Education. The obtained data were analyzed using SPSS.23 program. Cronbach's Alpha value was calculated for the purpose of reliability and it was found to be .97. In order to understand whether the belief levels for sports nutritional supplements differed by gender, the Mann Whitney U test was performed and there was a significant difference by gender ($p < .05$) has been identified. Accordingly, it can be stated that men's belief levels are higher than women's. As a result of the t-test conducted to determine whether belief levels for sports nutritional supplements differs according to the departments where they study ($p > .05$) and there was no significant difference found, as a result of the t-test performed to determine whether belief levels for sports nutritional supplements differed according to whether they played sports regularly ($p > .05$) and there was no significant difference found, as a result of the Kruskal Wallis analysis conducted to determine whether there was a difference by income and age ($p > .05$) and there was no significant difference found. However, as a result of the frequency analysis, it was found that the students' general belief levels in sports nutritional supplements were high.

Keywords: Nutritional Supplement, Sports Nutritional Supplements, Sports Nutritional Supplements Belief Scale, Sports Sciences.

GİRİŞ

Doğru beslenme bilgisi ve yeterli besin ögesi alımı atletik performansın artmasında önemli rol oynamaktadır. Sporcular, performansın artması, iyileşmenin kolaylaşması, enerji ve dayanıklılığın artacağı inancı veya hastalıkları önleme vb. nedenlerden dolayı kafein, kreatin, sodyum bikarbonat gibi besin destek ürünlerini yaygın şekilde kullanmaktadırlar.

Besin destek ürünleri, normal diyete ilaveten diyeti desteklemek, gıda takviyesi, supleman veya beslenme desteği olarak tüketilen mineral, vitamin, bitkiler, bitkisel özlü besinler veya amino asit gibi ürünler olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) tarafından normal bir diyeti destekleyen, besleyici ve fizyolojik etkilere sahip olan ürünler olarak tanımlanan besin takviyeleri, hap, kapsül veya sıvı olarak üretilip tüketime sunulan maddeler olarak tanımlanmaktadır (Sirico vd., 2018).

Besinler insan hayatı için gerekli tüm desteği sağlasa bile protein, karbonhidrat gibi maddeler sporcuların ilgisini çekmekte ve bu maddelerle avantaj elde edebilmektedirler (Massad vd., 2017; Karafil vd., 2019). Aslında fizyolojik koşullarda besin tüketimi normal bir öğünle karşılanırken normal öğünler dışında tüketilen ilave besin takviyeleri farklı amaçlar için kullanılmaktadır (Karafil vd., 2019; Garthe ve Maughan, 2018; Pasiakos, Mclellan ve Lieberman, 2015; Slater, Tan ve Teh, 2003). Kimi zaman gıda ve takviye amaçlı, besin eksikliğinin önüne geçmek veya sadece sağlık için, kimi zaman performansı üst düzeye çıkarmak ve orada kalabilmek için, bazen enerji seviyesini arttırmak, yüksek performans elde etmek veya kas kütle seviyesini arttırmak gibi nedenlerle besin takviyesi tüketimi gerçekleşmektedir.

Besin takviyelerinin olumlu yönlerinden olduğu kadar olumsuz yönlerinden de bahsedilmektedir. Spor besin takviyesinin dolaylı olarak doping kullanımı ile ilişkilendirildiği bilinmektedir (Hurst vd., 2019). Bununla beraber sporcuların kullandığı çok az besin takviye ürününün güvenilir ve etkili olduğunun kanıtlandığı bilinmektedir (Öztürk vd., 2020). Son dönemde artan spor besin takviyesi tüketimine karşın piyasada talebi karşılayan farklı birçok markanın ürün satışında bulunması ve bu

ürünlerin hepsinin güvenilirliği konusunda kesin kanıtların olmaması, bununla birlikte asıl amacından farklı olarak kullanılması beraberinde olumsuz etkiler doğurabilir.

Spor besin takviyesi ürünlerine yönelik sporcuların algı, düşünce ve tutumları ürünün kullanımını üzerinde büyük öneme sahiptir (Argan ve Köse, 2009). Bu bağlamda Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Antrenörlük Eğitimi ve Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümlerinde öğrenim gören öğrencilere, spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerini ortaya çıkarmak amacıyla besin takviyelerinin sporcunun performansını, güvenini, rekabet edebilme gücünü, şansını ve antrenmanın kalitesini değiştirme gücünün olup olmadığını sorgulayan maddeleri içeren “Spor Besin Takviyesi İnanç Ölçeği” uygulanmıştır. “Spor Besin Takviyesi İnanç Ölçeği” öğrencilerin spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ölçekten yüksek puan elde edilmesi yani inanç seviyesinin yüksek olması durumu bireylerin bağımlılık seviyesinde performans geliştirici ürünlerin tüketimine meyilli olacakları görüşünü vermektedir (Karanfil vd., 2019). Bununla beraber eğer yüksek seviyelerde sonuçlar elde edilirse öğrencilerin neden spora yönelik besin takviyelerini seçtikleri ölçek maddelerine verdikleri cevaplarla belirlenecektir.

YÖNTEM

Öğrencilerin spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmanın bu bölümünde araştırmanın evren ve örneklemeden, veri toplama sürecinden ve verilerin analizinden bahsedilmektedir.

Evren ve Örneklem

Araştırma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Antrenörlük Eğitimi ile Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde okuyan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 118 erkek 111 kadın olmak üzere toplam 229 öğrenci katılım sağlamıştır. Bu öğrencilerin 122’si Antrenörlük Eğitimi ve 107’si Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde okumaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak Karanfil vd., (2021) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan, toplamda 6 maddeden oluşan, 6’lı likert ölçek şeklinde ki “Spor Besin Takviyeleri İnanç Ölçeği” kullanılmıştır. Online ortamda oluşturulan ölçek öğrencilere sosyal medya yolu ile ulaştırılarak uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin SPSS 23.0 programında güvenilirlik analizi yapıldıktan sonra cinsiyet, bölüm, yaş, gelir ve düzenli spor yapma gibi değişkenlere bağlı olarak sonuçlarda anlamlı bir farklılık olup olmadığını araştırmak amacıyla bazı analizler yapılmıştır. İlk olarak hangi değişken için hangi analizin yapılacağına karar vermek amacıyla verilerin normal dağılımda ve homojen olup olmadığına yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar neticesinde; cinsiyete göre Mann Whitney U testi, okudukları bölüme ve düzenli spor yapma yapmamalarına göre t testi, gelire ve yaşa göre Kruskal Wallis analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmanın bu bölümünde araştırmanın bulgularından bahsedilmektedir.

Güvenirliliğe İlişkin Bulgular

Güvenirliliği ölçmek amacıyla Cronbach α değeri hesaplanmış ve .97 olarak bulunmuştur.

Demografik Özellikler

Bu bölümde araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin demografik özelliklerine yer verilmektedir (Tablo 1).

Tablo 5: Demografik Özellikler

Değişkenler	N	%	
Cinsiyet	Kadın	111	48,5
	Erkek	118	51,5
Bölüm	Antrenörlük Eğitimi	122	53,3
	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	107	46,7
Düzenli Spor	Evet	162	70,7
	Hayır	67	29,3
Yaş	17-19	18	7,9
	20-22	109	47,6
	23-25	90	39,3
	26 ve üzeri	12	5,2
Gelir	1500 ve altı	123	53,7
	1501-2500	63	27,5
	2501-3500	23	10,0
	3501 ve üzeri	20	8,7

Katılımcıların % 48,5'i kadın ve % 51,5'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bu öğrencilerin % 53,3'ü Antrenörlük Eğitimi ve % 46,7'si Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde öğrenim görmektedir. % 70,7'si düzenli spor yaparken geriye kalan % 29,3'lük kısım düzenli olarak spor yapmamaktadır. 229 öğrencinin 18'i 17-19 yaş arası, 109'u 20-22 yaş arası, 90'ı 23-25 yaş arası ve 12'si 26 yaş üstüdür. 1500 ve altı gelire sahip olan 123, 1501-2500 arası geliri olan 63, 2501-3500 arası geliri olan 23 ve 3501 ve üzerinde geliri olan 20 öğrenci bulunmaktadır.

Normallik Testi Sonuçları

Elde edilen verilerin cinsiyet, bölüm, yaş, gelir ve düzenli spor yapma gibi değişkenlere bağlı olarak sonuçlarda anlamlı bir farklılık olup olmadığını araştırmak amacıyla yapılacak analizlere karar vermek için yapılan normallik testi sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 6: Normallik Testi Sonuçları

Değişkenler		Mean	Statistic	Std. Error
Cinsiyet	Kadın	Skewness	-,657	,229
		Kurtosis	-,871	,455
	Erkek	Skewness	-,852	,223
		Kurtosis	,002	,442
Bölüm	Antrenörlük Eğitimi	Skewness	-,853	,219
		Kurtosis	-,397	,435
	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	Skewness	-,774	,234
		Kurtosis	-,303	,463
Düzenli Spor	Evet	Skewness	-,812	,191
		Kurtosis	-,431	,379
	Hayır	Skewness	-,837	,293
		Kurtosis	-,155	,578
Yaş	17-19	Skewness	-1,263	,536
		Kurtosis	1,418	1,038
	20-22	Skewness	-,771	,231
		Kurtosis	-,388	,459
	23-25	Skewness	-,794	,254
		Kurtosis	-,633	,503
	26 ve üzeri	Skewness	-,339	,637
		Kurtosis	-1,470	1,232
Gelir	1500 ve altı	Skewness	-,738	,218
		Kurtosis	-,473	,433
	1501-2500	Skewness	-,749	,302
		Kurtosis	-,616	,595
	2501-3500	Skewness	-1,137	,481
		Kurtosis	,391	,935
	3501 ve üzeri	Skewness	-1,553	,512
		Kurtosis	3,196	,992

Cinsiyete göre veriler normal dağılım göstermekle beraber homojen olmadığından dolayı ($p < .05$) Mann Whitney U testi, okudukları bölüme ve düzenli spor yapma yapmamalarına göre veriler

normal dağılımlı ve homojen olduklarından dolayı t testi, gelire ve yaşa göre Kruskal Wallis analizi yapılmıştır.

Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde değişkenlere göre anket sonuçlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakılmaktadır.

Tablo 7: Analiz Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Mann-Whitney U Testi	
Kadın	111	105,83	Z	p
Erkek	118	123,63	-2,037	.042

Yapılan Mann-Whitney U Testi sonucunda öğrencilerin besin takviyelerine yönelik inanç düzeyleri arasında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p < .05$). Bu anlamlılık erkeklerin kadınlara göre inanç düzeylerinin daha yüksek olduğu yönündedir (Tablo 3).

Tablo 8: Analiz Sonuçları

Bölüm	N	X	SS	Sd	t	p
Ant.	122	2.139583	4.1667	227	.114	.909
Bed.	107	1.947785	4.1433			

Yapılan t testi sonucunda öğrencilerin besin takviyelerine yönelik inanç düzeyleri arasında okudukları bölüme göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p > .05$).

Tablo 9: Analiz Sonuçları

Düzenli Spor	N	X	SS	Sd	t	p
Evet	162	4,172840	1,54660	227	.261	.795
Hayır	67	4,1144	1,53226			

Yapılan t testi sonucunda öğrencilerin besin takviyelerine yönelik inanç düzeyleri arasında düzenli olarak spor yapıp yapmamalarına göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p > .05$).

Tablo 10: Analiz Sonuçları

Gelir	N	Sıra Ortalaması	Kruskal Wallis H	
			X^2	p
1500 ve altı	123	107.61	4.984	.173
1501-2500	63	119.48		
2501-3500	23	119.85		
3501 ve üzeri	20	140.75		
Yaş				
17-19	18	126.97		

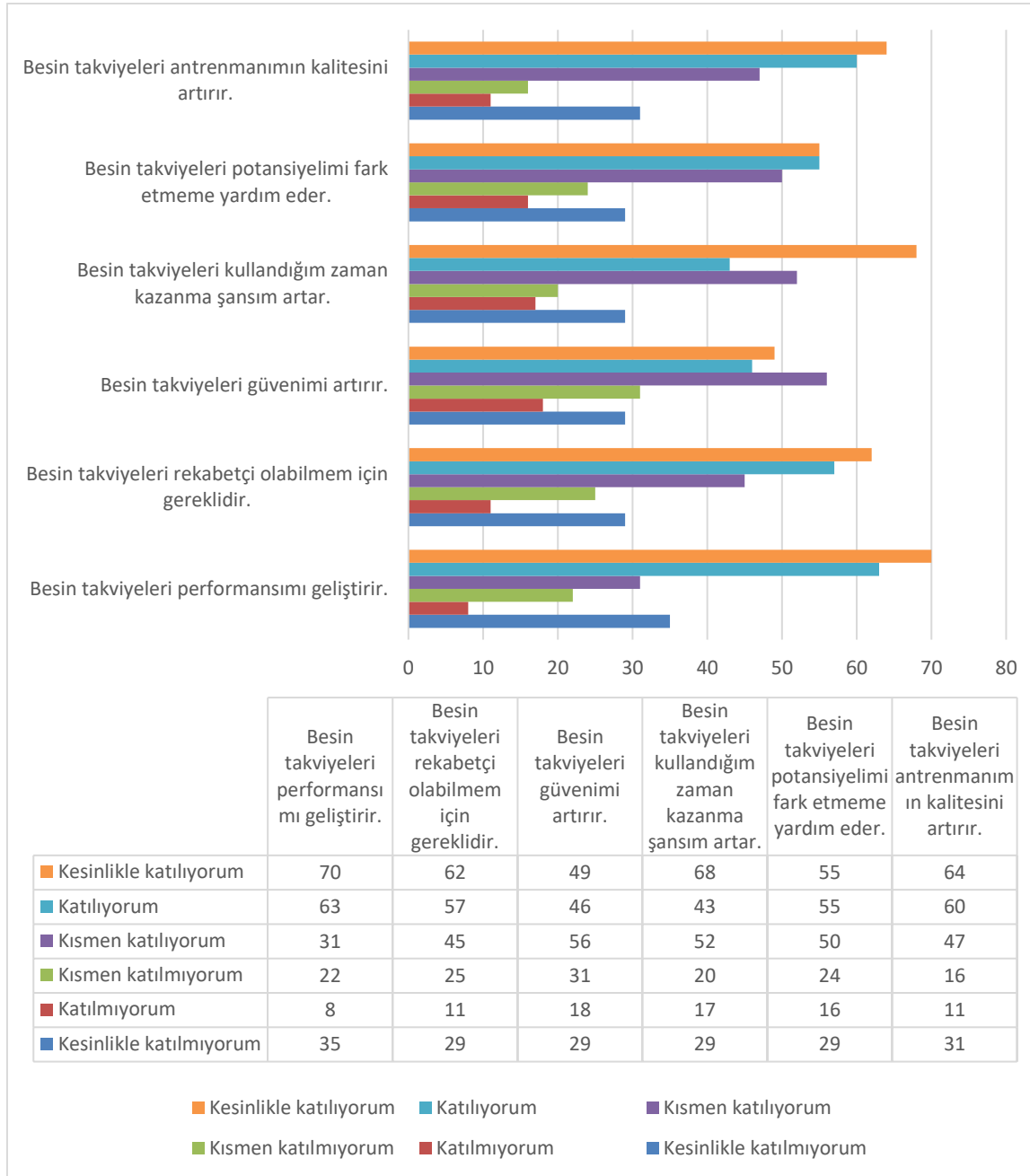
20-22	109	111.40	2.015	.569
23-25	90	119.16		
26 ve üzeri	12	98.54		

Yapılan Kruskal Wallis analizi sonucunda öğrencilerin besin takviyelerine yönelik inanç düzeyleri arasında gelire ve yaşa göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($H(3)$, $p>.05$).

Sıklık Analizi Sonuçları

Öğrencilere uygulanan “Spor Besin Takviyeleri İnanç Ölçeği” sonuçları Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Sıklık Analizi Sonuçları

Öğrencilerin besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerinin genel olarak yüksek seviyelerde olduğu (Kesinlikle katılıyorum) görülmektedir (Şekil 1). Besin takviyelerinin güveni arttırması konusu dışında diğer tüm etkilerine yüksek seviyelerde katılımın daha çok olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğrencilerin spor besin takviyelerine yönelik inanç düzeylerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada öğrencilerin genel olarak inanç seviyelerinin yüksek düzeylerde olduğu görülmektedir. Yüksek seviyelerdeki inanç düzeyi öğrencilerin doping ve buna benzer yasaklı maddelerin

kullanımına motive oldukları anlamına gelmektedir (Hurst vd., 2019; Karanfil vd., 2019). Bu çalışmada öğrencilerin altı maddeden oluşan ölçek ifadelerine yalnızca spor besin takviyesinin kişinin güvenini arttırması konusu dışında yüksek seviyelerde katılım sergiledikleri görülmüştür. Bununla beraber öğrencilerin spor besin takviyelerine yönelimlerinin, antrenmanın kalitesini arttırması, performansı geliştirmesi, rekabetçi olmaları, kazanma şansının artması, potansiyeli fark etme ve kendilerine olan güveni arttırma gibi nedenlerden dolayı olduğu görülmüştür. Öğrencilerin spor besin takviyelerine yönelim sebepleri ve bu takviyelere inanç seviyelerin yüksek olması literatür ile benzer sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. “Spor Besin Takviyeleri İnanç Ölçeği”ni geliştiren Hurst vd., (2017) ve bu ölçeği Türkçeye uyarlayan Karanfil vd., (2019)’de benzer sonuçlar elde etmiştir.

Öğrencilerin inanç düzeylerinin farklı değişkenlere göre anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığına bakıldığında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ancak bölüm, yaş ve gelir gibi değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Bununla beraber cinsiyete göre gerçekleşen farklılığın nedeni, erkeklerin kadınlara göre spor besin takviyelerine daha yüksek inanç seviyelerine sahip olmalarıdır. Bu erkeklerin kadınlara göre ha fazla bağımlılık motivasyonunda olmaları anlamına da gelmektedir.

Öğrencilerin inanç düzeylerinin neden bu kadar yüksek seviyelerde gerçekleştiğinin altında yatan sebepler bir başka araştırma konusu olarak araştırılabilir. Spor besin takviyelerinin olumlu etkileri her ne kadar olsa da olumsuz yanları da göz ardı edilmemelidir. Burada öğrencilerin bu takviyeleri kullanma dozları, kontrollü bir şekilde ürünleri kullanabilmeleri, hangi besin takviyelerini ne amaçla kullandıkları ve kullanılan ürünlerin güvenilirlikleri önem taşımaktadır. Bununla beraber öğrencilerin spor besin takviyeleri hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmalarının araştırılması konunun daha detaylı ve kapsamlı açıklanması konusunda önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

Argan, M. & Köse, H. (2009). Sporcu besin desteklerine (Sports Supplements) Yönelik Tutum Faktörleri: Fitness Merkezi Katılımcıları Üzerine Bir Araştırma. Spor Bilimleri Dergisi, 20 (4): 152-164.

Garthe, I., & Maughan, R.J. (2018). Athletes and Supplements: Prevalance and Perspectives. International Journal of Sport Nutrition and Exercise Metabolism, 28(2). doi:10.1123/ijnsnem.2017-0429.

Hurst, P., Foad, A., Coleman, D. & Beedie, C. (2017). Development and validation of the Sports Supplements Beliefs Scale. Performance Enhancement & Health, 5 (3): 89-97.

Hurst, P., Kavussanu, M., Boardley, I. D., & Ring, C. (2019). Sport Supplement Use Predicts Doping Via Sport Supplement Beliefs. Journal of Sports Sciences, 37 (15): 1-7. <https://doi.org/10.1080/02640414.2019.1589920>.

Karanfil, A.Y., Ulaş, M. & Atay, E. (2019). Spor Besin Takviyeleri İnanç Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenilirlik Çalışması. EJER Congress 2019 Bildiri Kitabı.

Karanfil, A.Y., Ulaş, M. & Atay, E. (2021). Sports Supplement Belief Scale: Reliability and Validity Studies for Students Studying Sports Sciences Field at University. Gazi Journal of Physical Education and Sport Sciences, 26 (1): 17-31.

Massad, J.M., Motasem, H., Hazem, A. & Amira, A. (2017). Sports Nutrition Supplement Use: Comparisohn between a USA and a Palestinian community. *International Journal of Science Commerce and Humanities*, 5 (2): 25-41.

Öztürk, S., Kalkan, İ., Durmaz, C., Pehlivan, M., Özüpek, G. & Bakmaz, Z. D. (2020). Üniversiteli Sporcu Öğrencilerin Beslenme Destek Ürünleri Kullanım Durumu. *Tıp Fakültesi Klinikleri*, 3 (1): 5-14.

Pasiakos, S.M., McLellan, T.M. & Lieberman, H.R. (2015). The Effects of Protein Supplements on Muscle Mass, Strength, and Aerobic and Anaerobic Power in Healthy Adults: A Systematic Review. *Sports Med*,45 (1): 111–31.

Slater, G., Tan, B. & Teh, K.C. (2003) Dietary Supplementation Practices of Singaporean Athletes. *International Journal of Sport Nutrition and Exercise Metabolism*, 13: 320-332.

Sirico, F., Miressi, S., Castaldi, C., Spera R., Montagnani, S., Meglio F. D. & Nurzynska, D. (2018). Habits and Beliefs Related to Food Supplements: Results of a Survey among Italian Students of Different Education Fields and Levels. *PLoS ONE*, 13, e0191424. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0191424>

TÜRKİYE'DEKİ DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN KPSS ALAN SINAVINDAKİ BAŞARI SIRALAMALARININ ENTROPİ TEMELLİ KÜMELEME ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

ALİYE YEŞİLDOĞAN¹, Prof. Dr. NURİ ÖMÜRBEK²

¹ SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID ID: 0000-0002-4141-8353

² SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-0360-4040

ÖZET

Kamu sektöründe çalışmayı düşünen üniversite mezunlarının iş hayatına atılmalarında KPSS sınavları önemli bir rol almaktadır. Türkiye’de her iki senede bir ÖSYM tarafından gerçekleştirilen KPSS-A için milyonlarca kişi başvuruda bulunmaktadır. KPSS A Grubu sınavı kamu kurumlarında kariyer meslek memurluklarına girişte kullanılacak puanları almak için girilmesi gereken sınavdır. Kimi herhangi bir dershaneden eğitim alarak ya da kendi çabalarıyla bu sınavı kazanırken kimi okuduğu üniversitenin sağladığı eğitim imkanıyla bu sınavı kolaylıkla kazanmaktadır. Kişilerin başarısı kadar mezun olunan üniversitenin de bu sınavın kazanılmasındaki payı oldukça önemlidir. Bu çalışmada da kişilerin mezun oldukları üniversitelerin KPSS-A sınavındaki başarı durumlarının tespit edilmesine çalışılmıştır. Türkiye’nin farklı bölgelerinde yer alan 105 Devlet Üniversitesi ile KPSS-A’da yer alan; *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler, Hukuk, İktisat, İstatistik, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Muhasebe ve Uluslararası İlişkiler* bölümlerinin 2020 yılı KPSS-A başarı puanları kullanılarak veri matrisi hazırlanmıştır. Hazırlanan veri matrisinde 105 Devlet Üniversitesinin 2020 yılı KPSS-A’da bölüm bazında aldığı ortalama puanlar yer almaktadır. Bazı Özel Üniversitelerin bölüm puanlarının sıfır olmasından kaynaklı olarak Özel Üniversiteler bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Elde edilen veri matrisi üzerinde öncelikle Entropi yöntemi ile bölümlerin KPSS-A sınavında üniversite başarısına olan etkisinin belirlenebilmesi amacıyla bölümlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Entropi yöntemi ile bölüm ağırlıklarının belirlenmesi sonucunda Hukuk bölümü en önemli ağırlığa sahip çıkmıştır. Elde edilen bölüm ağırlıkları ile üniversite bölüm başarı puanları çarpılarak ağırlıklandırılmış veri matrisi oluşturulmuştur. Ağırlıklandırılmış veri matrisi, SPSS programında Ward’s yöntemiyle analiz edilerek 6 küme elde edilmiştir. Elde edilen 6 küme arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla da Kruskal Wallis-H Testi yapılmış ve en iyi küme tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, elde edilen kümelerden Küme 1.’de yer alan üniversitelerin; *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler, İktisat, İstatistik, İşletme, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler* bölümlerinin KPSS-A sınavındaki başarılarının, Küme 2.’de yer alan üniversitelerin ise *Hukuk, Maliye ve Muhasebe* bölümlerinin KPSS-A sınavındaki başarılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Entropi Yöntemi, Kümeleme Analizi, KPSS-A.

1.GİRİŞ

Çok değişkenli analiz seçeneklerinden birisi olan kümeleme analizi, 1939 yılında Robert Choate Tyron tarafından ortaya koyulmuştur (Çakıralp, 2021, s. 76). Kümeleme analizi, benzerliklerine göre nesnelere gruplayan ve bu gruplara ait olan nesnelere hakkında özet bilgileri elde etmeye yarayan en önemli veri madenciliği süreçlerinden biridir (Çörekçi, 2017, s. 21). Kümeleme analizi sırasıyla; veri matrisinin belirlenmesi, benzerlik ya da uzaklık matrisinin elde edilmesi, kümeleme yönteminin belirlenmesi ve kümelerin oluşturulması ve son olarak elde edilen kümelerin yorumlanması aşamalarından oluşmaktadır (Bastak, 2021, s. 46-47). Kümeleme analizinde; hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizleri olmak üzere iki temel yöntem vardır (Yim & Ramdeen, 2015, s. 9). Hiyerarşik kümeleme yöntemleri, hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden farklı olarak verilerin tek bir bölümünü meydana getirmektedir. Hiyerarşik olmayan yöntemler de desen matrisi tercih edilirken, hiyerarşik yöntemlerde genellikle yakınlık matrisi kullanılmıştır (Akşit, 2020, s. 17). Bu çalışmada, Türkiye’de yer alan 106 Devlet Üniversitesi ve KPSS-A’da yer alan 9 bölüm (*Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Hukuk, İktisat, İstatistik, İşletme, Kamu Yöntemi, Maliye, Muhasebe ve Uluslararası İlişkiler*) bir araya getirilerek bir veri matrisi hazırlanmıştır. Öncelikle Entropi yöntemi ile KPSS-A’da yer alan 9 kriterin ağırlığı hesaplanmıştır. Daha sonra Hiyerarşik bağlantı yöntemlerinden olan Ward’s yöntemiyle üniversiteler kümelerine ayrılmıştır. Elde edilen tüm kümelerin arasındaki farklılıkların ortaya koyulması amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmıştır.

1.1 Literatür Taraması

Literatür araştırmasında Entropi kriter ağırlıklandırma yöntemi, kümeleme analizi ve Entropi temelli kümeleme analiziyle yapılmış bazı çalışmalara Çizelge 1.’de yer verilmiştir. Çizelgenin devamında ise bu çalışmaya benzer nitelikte olan ve eğitim üzerine yapılmış bazı kümeleme analizi çalışmalarına değinilmiştir.

Çizelge 1. Literatür Taraması

Entropi Yöntemi İle İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar	
Eko-Çevresel Güvenlik Açığının Değerlendirilmesi	(Zhang vd., 2014,)
Açık Alan Yol Kapasitesinin Değerlendirilmesi	(Guo, 2017, s. 1-5)
Kümeleme Analizi İle İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar	
Veri Madenciliği	(Çalış ve Baynal, 2016, s. 13-41)
Akademik Performans	(Darcan and Badur, 2012, s.1-8)
Eğitsel Veri Madenciliği	(Krizanic, 2020, s. 1-9)
Kümeleme Analizi Ve Entropi Yöntemi İle İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar	
Tedarik Zinciri Performans Değerlendirmesi	(Erik ve Kuvvetli, 2020, s. 1923-1937)
Ülkelerin Refah Düzeyine Göre Değerlendirilmesi	(Şener ve Yılmaz, 2021, s. 191-209)
Bilim, Teknoloji Ve İnovasyon Politikası Göstergelerinin Değerlendirilmesi	(Özkaya, 2021)

-Eğitim Alanında Kümeleme Analizinin Kullanıldığı Bazı Çalışmalar;

Cengiz ve Öztürk (2012) çalışmalarında, illerin sahip olduğu eğitim düzeyini, okuma-yazma bilen ya da okuma-yazma bilip bir okuldan mezun olmayan, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, yüksek lisans, doktora mezunu ve eğitim düzeyi belirli olmayan oranlarla tespit etmeye çalışmışlardır. İllerin benzerlik özelliklerinin tespit edilmesinde çok değişkenli istatistik analizi yöntemlerinden biri olan kümeleme analizinden k-ortalama yöntemi kullanılarak 6 küme elde edilmiştir. Elde edilen 6 küme, coğrafi bölgelerdeki il bazında değerlendirilmiştir.

Özgen ve Çelik (2008) çalışmalarında, Siirt üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenliği Programında okuyan 314 (220 erkek-94 kız) öğrencinin coğrafya dersine olan tutumlarının kümelenme eğilimlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Elde edilen verilerin analizinde Ward's kümeleme yöntemi kullanılmış ve uzaklık ölçüsü karesel öklid uzaklığı seçilmiştir. Elde edilen verilerin standartlaştırılması içinde z-dönüştürmesi uygulanmıştır. Uygulama sonucunda anlamlı kümeler elde edilmiştir.

Çelik ve Kahyaoğlu (2007) çalışmalarında, öğretmen adaylarının teknolojiye karşı olan eğilimi kümeleme yöntemleri ile araştırılmıştır. Veri toplama aracı olarak; Teknoloji Tutum Ölçeği ve verileri çözümlenmede ise kümeleme yöntemlerinden olan Ward's yöntemi, uzaklık ölçüsünü belirlemek içinse seçilen karesel Öklid uzaklığı kullanılmıştır. Elde edilen kümeler öğretmen adaylarının teknolojiye karşı olan tutumlarının gruplamasında başarılı sonuçlar vermiştir.

2. ENTROPİ YÖNTEMİ

Bir çok kriterli karar verme probleminde her kriter farklı anlam ve öneme sahip olabileceği için her kriter için uygun ağırlığı bulmak her zaman kolay olmayabilir (Andreica, Dobre, Andreica, & Resteanu, 2010, s. 254). Bu nedenle çoğu öznel ve nesnel olmak üzere çeşitli yöntemler geliştirilmiştir (Vargün, Doğan, & Bal, 2020, s. 183). Entropi yöntemi, 1865 yılında literatüre girmiş ve evrende kendi haline ve doğal şartlara bırakılmış olan bütün sistemlerin zamanla dağılması ve düzensizleşmesi olarak tanımlanmıştır (Güçlü & Ayçin, 2020, s. 294). Entropi, olasılık teorisi kullanılarak formüle edilen bilgilerdeki belirsizliği de ölçer (Kumar, Jagadish, & Ray, 2014, s. 591). Shannon ve Weaver tarafından belirsizliğin bir ölçüsü olarak da kabul edilir (İslamoğlu, Apan, & Öztel, 2015, s. 129). 2009 yılında ise Wang ve Lee tarafından geliştirilmiş ve bir ağırlık hesaplama yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Gezen, 2019, s. 217). Entropi yöntemi, çok kriterli bir karar verme probleminde kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için çok kullanışlıdır. Çünkü, kriter ağırlıkları için değerlendirme yapmaya gerek yoktur. Karar matrisi, kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması için yeterli olacaktır (Özdağoğlu, Yakut, & Bahar, 2017, s. 346). İndeks dağılım derecesine göre, tüm göstergelerin ağırlığı bilgi Entropisi ile hesaplanır. Entropi, oldukça güvenilir ve ölçümlerde kolaylık sağlayan yöntemlerden birisidir (Akyene, 2012, s. 10). Entropi yönteminin adımları aşağıda Çizelge 2.'de gösterildiği gibidir;

Çizelge 2. Entropi Yönteminin Adımları

Entropi Yöntemi Adımları	Entropi Yöntemi Aşama Formülasyonu
Veri Matrisi	$\begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{n1} & X_{n2} & \dots & X_{nm} \end{bmatrix}$
Adım 1 → Standart Karar matrisinin oluşturulması	Fayda ve maliyet indekslerine göre kriterler eşitlik (1) ve eşitlik (2) yardımıyla standart karar matrisi elde edilir. $r_{ij} = x_{ij} / \max_i x_{ij} \quad (1)$ $r_{ij} = \min_i x_{ij} / x_{ij} \quad (2)$
Adım 2 → Karar Matrisinin Normalizasyonu	$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{p=1}^m x_{ip}}, (1 \leq i \leq m, 1 \leq j \leq n) \quad (3)$

Adım 3 → Entropi Değerlerinin Hesaplanması	$e_j = -k \sum_{i=1}^m p_{ij} \ln p_{ij},$ ($k=1/\ln m, 1 \leq j \leq n$)	(4)
Adım 4 → Farklılaşma Derecelerinin Bulunması	$d_j = 1 - e_j, \quad (1 \leq j \leq n)$	(5)
Adım 5 → Entropi Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması	$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^n (1 - e_j)}$	(6)

Kaynak : (Dashore & vd., 2013, s. 2183) ve (Çınaroğlu, 2020, s. 118).

3. KÜMELEME ANALİZİ

Kümeleme analizi, temel amacı nesnelere sahip oldukları özelliklere göre gruplandırmak olan çok değişkenli bir teknik grubudur. Q analizi, tipoloji yapısı, sınıflandırma analizi ve sayısal taksonomi gibi çeşitli şekillerde küme analizi adlarına sahiptir. Bu isimler psikoloji, biyoloji, sosyoloji, ekonomi, işletme ve mühendislik gibi disiplinlerde kullanılmaktadır (Setyaningsih, 2012, s. 289). Kümeleme Analizinde çok değişkenli verilerde üniteler arasındaki uzaklıklar ele alınarak üniteler arası benzerlik ya da farklılıklar bir araya toplanır ve ortak özelliklere sahip grup tanımlamaları yapılır (Suner & Çelikoğlu, 2010, s. 46). Kümeleme analizinde önemli olan nokta ön değerlendirme değişkenleri arasında çoklu bağlantının bulunup bulunmadığıdır. Ayrıca diğer bazı yöntemlerde bulunan bağımlı, bağımsız değişken ayrımı da yapılmamaktadır (Baydemir, 2021, s. 769).

Kümeleme Analizi yöntemleri, Hiyerarşik ve Hiyerarşik olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Battaglia, Paola, & Fazio, 2015, s. 4). Hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde değişkenler değil nesnelere gruplandırılır ve bu gruplandırılan nesnelere k adet küme ayrılır (Öztürk, 2012, s. 17). Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinde küme sayısı önceden bilinmemektedir. Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinde ise küme sayısı önceden belirlenmektedir (Atalay, 2019, s. 107). Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden en sık kullanılan yöntem K-ortalama yöntemidir. Bu yöntemin amacı küme içerisindeki ortalama hatayı en aza indirmektir (Demircioğlu & Eşiyok, 2020, s. 379).

Hiyerarşik yöntemler kendi içlerinde yığılmacı hiyerarşik ve bölücü hiyerarşik olarak ikiye ayrılmaktadır. Yığılmacı hiyerarşik bağlantı yöntemleri şunlardır; tam bağlantı, ortalama bağlantı, tek bağlantı, merkezi yöntem ve Ward yöntemidir (Kangallı, Uyar, & Buyrukoğlu, 2014, s. 103). Bu çalışmada Devlet Üniversitelerinin KPSS-A'daki başarı sıralamalarına göre kümeleme analizinde hiyerarşik bağlantı yöntemlerinden olan Ward's yöntemine göre kümeleme yapılmıştır.

3.1 Ward's Yöntemi

Hiyerarşik kümeleme analizi içinde yer alan Ward's yöntemi genellikle en iyi sonucu veren yöntem olarak kabul edilir (Tekin, 2018, s. 405). En küçük varyans yöntemi olarak da isimlendirilen Ward's bağlantı tekniği, diğer kümeleme yöntemlerinden farklı olarak küme içindeki varyansı azaltan ve homojenliği ise artıran kümeler oluşturur (Karaoğlu, 2018, s. 27). Bu doğrultuda hata kareler toplamı (ESS Error sum of squares) formülü kullanılır. Kümeleme analizinin ilk sürecinde, her bir gözlem bir küme olduğundan hata kareler toplamı sıfır olarak değerlendirilir. Ward's tekniği hata kareler toplamında gruplar veya gözlemlerin minimum artışla sonuçlanması şeklinde devam etmektedir (Çakmak, Uzungören, & Keçek, 2005, s. 7).

4. DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN KPSS ALAN SINAVINDAKİ BAŞARI SIRALAMALARININ ENTROPİ TEMELLİ KÜMELEME ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmada 105 Devlet Üniversitesinin 2020 yılında KPSS-A'da bölüm bazında aldıkları ortalama puanlar açısından kümelenebilirliği amaçlanmıştır. Özel üniversiteler çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu amaçla 105 Devlet Üniversitesinin 2020 yılında KPSS-A'da bölüm bazında (*Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (K1)*, *Hukuk (K2)*, *İktisat (K3)*, *İstatistik (K4)*, *İşletme (K5)*, *Kamu Yönetimi (K6)*, *Maliye (K7)*, *Muhasebe (K8)* ve *Uluslararası ilişkiler (K9)*) aldıkları ortalama puanlardan oluşan bir veri matrisi oluşturulmuştur. İlgili bölümlerin (kriterlerin) puanları Maksimum yönlü faktörlerden oluşmaktadır. KPSS-A'da yer alan ilgili her bir kriterin ağırlığı Entropi yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Ardından kümeleme analizi yapılmış ve üniversiteler 6 kümeye ayrılmıştır. Daha sonra Kruskal Wallis-H testiyle kümeler arası farklılık incelenmiştir.

4.1 Entropi Yöntemi İle Bölüm (Kriter) Ağırlıklarının Hesaplanması

Veri matrisi (<https://www.memurlar.net/haber/958238/2020-kpss-alan-sinavinda-en-basarili-universiteler.html>, Erişim Tarihi: 23.03.2022) linkinde yer alan 105 Devlet Üniversitesinin 2020 yılında KPSS-A'da bölüm bazında aldıkları ortalama puanlar oluşmaktadır. Veri matrisi aşağıda Çizelge 3.'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Veri Matrisi

	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max	Max
Devlet Üniversiteleri	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉
Boğaziçi Üniversitesi	75,96	71,42	74,05	72,93	82,55	76,67	70,93	71,33	79,68
Galatasaray Üniversitesi	75,2	70,69	72,43	71,86	81,44	78,16	70,57	71,37	81,59
Ankara Üniversitesi	73,02	74,81	71,78	70,76	73,52	75,25	70,83	71,26	73,72
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	73,05	76,03	72,39	69,21	74,2	70,95	71,35	72,07	70,3
İstanbul Teknik Üniversitesi	75,16	66,02	70,61	72,32	79,26	71,49	66,93	67,64	74,53
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	71,46	67,68	71,66	71,82	76,5	72,44	68,44	68,85	74,55
Gazi Üniversitesi	70,96	71,68	71,86	70,23	71,29	71,11	71,6	71,47	69,51
Hacettepe Üniversitesi	71,28	70,46	71,57	70,91	71,45	70,99	70,92	70,99	70,53
Yıldız Teknik Üniversitesi	70,96	67,32	70,46	70,63	73,21	71,38	67,91	68,91	73,52
İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi	72,72	69,24	69,86	69,93	76,41	70,89	67,19	68,99	68,96
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	69,45	71,65	69,68	69,56	69,87	70,85	68,6	69,47	70,12
Marmara Üniversitesi	70,58	69,37	69,32	69,48	70,91	69,3	68,42	70,22	69,25
Dokuz Eylül Üniversitesi	69,9	69,37	69,64	69,29	70,15	69,12	69,61	69,93	68,08
Trabzon Üniversitesi	69,66	74,01	66,24	69,41	67,71	72,1	64,57	67,63	72,64
İstanbul Üniversitesi	70,13	68,9	68,85	69,49	70,65	69,1	68,14	68,58	69,53
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	68,94	68,18	69,51	69,63	70,47	69,8	68,29	68,77	68,83
Ege Üniversitesi	68,85	66,47	69,47	70,08	70,04	68,77	67,57	67,84	71,75
Kocaeli Üniversitesi	69,54	68,53	68,55	69,28	69,66	69,62	67,55	68,3	69,02
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	68,61	69,62	68,44	69,65	67,93	69,3	67,08	67,93	67,99
Erciyes Üniversitesi	68,22	68,36	68,06	68,98	67,37	68,21	67,41	67,94	67,98
Bursa Uludağ Üniversitesi	68,64	66,69	68,5	68,97	67,81	67,34	68,29	68,63	67,64
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni.	72,38	68,26	65,08	70,52	67,07	69,39	66,27	64,09	67,93
Akdeniz Üniversitesi	68,03	66,43	67,89	68,95	67,82	67,89	66,68	67,84	67,62
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	67,81	65,05	68,11	69,23	67,27	67,93	67,7	67,19	67,99
Sakarya Üniversitesi	68,15	66,33	67,41	68,94	67,28	66,95	67,07	68,09	67,46
Selçuk Üniversitesi	67,2	68,35	67,14	69,01	66,72	67,48	65,87	66,33	68,15
Çukurova Üniversitesi	66,96	66,18	67,7	69,5	67,48	66,39	66,6	67,42	67,54
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	67,48	63,79	66,21	69,07	68,36	68,18	66,45	65,6	69,31
Gebze Teknik Üniversitesi	68,1	63,18	68,73	69,53	70,98	65,95	65,25	64,62	65,92
Kırıkkale Üniversitesi	66,47	67,3	66,69	69,1	65,76	67	65,6	66,28	66,88
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	67,14	63,94	66,65	68,63	66,93	67,1	66,48	66,51	67,21
Karadeniz Teknik Üniversitesi	67,41	64,43	66,95	68,74	66,18	66,4	66,07	67,01	66,51
Mersin Üniversitesi	67,38	63,79	66,91	68,92	66,24	66,19	66,28	66,59	66,98

Pamukkale Üniversitesi	67,18	63,78	66,69	68,77	65,95	66,54	66,24	66,76	66,28
Yalova Üniversitesi	67,28	67,51	65,7	68,82	66,63	64,68	63,43	64,68	67,89
Dicle Üniversitesi	66,75	67,48	66,02	68,96	64,71	66,5	63,81	64,86	67,48
Necmettin Erbakan Üniversitesi	67,21	63,47	65,9	68,88	66,06	68,1	64,66	65,18	67,09
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	66,12	63,2	66,06	68,85	66,13	66,68	64,99	65,72	66,56
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	65,99	69,05	64,94	68,67	64,79	66,08	62,85	63,82	67,13
Atatürk Üniversitesi	66,39	65,59	65,69	68,84	65,42	65,17	64,2	65,35	66,49
Trakya Üniversitesi	66,98	62,53	65,53	68,72	66,5	65,57	64,17	65	67,23
İnönü Üniversitesi	65,94	64,77	65,48	68,61	64,45	66,01	64,59	65,75	66,16
Balıkesir Üniversitesi	66,08	62,29	65,86	68,5	65,6	64,89	64,88	65,94	66,49
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	66,4	62,27	65,35	68,63	66	65,32	64,78	65,87	65,7
Gaziantep Üniversitesi	66,23	64,49	65,15	68,7	65,75	64,27	63,29	64,98	66,47
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	65,97	62,15	65,14	68,57	65,13	65,4	64,42	65,07	66,12
Süleyman Demirel Üniversitesi	65,82	63,76	64,87	68,76	64,74	64,91	63,92	64,96	65,72
Anadolu Üniversitesi	66,39	62,92	64,82	68,94	65,61	64,15	63,01	63,94	66,58
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	65,54	61,61	64,26	68,87	65,73	66,34	62,38	64,48	66,16
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	65,38	61,75	64,89	68,47	64,04	64,61	63,69	64,91	66,4
Eskişehir Teknik Üniversitesi	64,43	61,6	66,22	70,56	66,74	63,12	63,28	62,55	64,72
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	65,19	61,51	64,53	68,5	64,76	64,83	63,32	64,45	65,8
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	66,05	61,3	64,43	68,52	64,6	64,18	63,9	64,57	64,95
Afyon Kocatepe Üniversitesi	64,71	61,72	64,57	68,44	63,93	64,35	64,29	64,54	65,07
Hakkari Üniversitesi	68,27	62,64	65,87	67,86	62,78	62,62	63,15	64,03	64,33
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	64,52	61,81	64,33	68,56	62,97	65,07	62,34	63,96	66,8
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	65,82	61,3	64,03	68,53	64,13	63,69	63	64,1	65,28
Harran Üniversitesi	64,8	60,87	63,7	68,72	63,56	63,98	62,99	63,93	65,16
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	64,72	60,53	63,73	68,41	63,33	63,6	62,37	63,7	65,5
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.	64,75	60,45	63,58	68,4	63,92	64,22	61,45	63,52	65,49
Batman Üniversitesi	66,72	58,5	61,47	68,74	64,71	66,75	58,87	61,57	68,42
Bartın Üniversitesi	64,91	59,86	63,25	68,56	64,31	65,05	60,86	62,68	65,63
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	64,5	59,78	63,5	68,34	63,11	64,68	61,69	63	66,42
Hitit Üniversitesi	64,25	60,12	63,38	68,46	63,4	64,1	62,26	63,55	65,22
Fırat Üniversitesi	64,69	61,25	64	68,62	62,67	63,21	61,61	63,16	65,19
Düzce Üniversitesi	65,61	59,48	62,55	68,44	65,63	62,53	60,86	62,1	66,56
Uşak Üniversitesi	64,31	60,17	63,43	68,4	62,83	63,77	62,3	63,39	64,16
Karabük Üniversitesi	64,24	59,67	62,66	68,37	63,84	64,44	60,62	62,28	66,33
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	64,69	59,44	63,04	68,51	64,71	64,02	59,98	61,8	66,17
Aksaray Üniversitesi	63,96	60,03	63,22	68,45	63,21	63,19	61,6	63,61	64,44
Kayseri Üniversitesi	64,73	61,94	63,48	68,56	64,74	61,33	60,88	62,84	63,19
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	64,04	59,45	62,78	68,46	63,85	63,33	60,91	62,97	65,9
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	65,18	58,6	62,89	68,64	65,32	61,75	60,37	62,16	66,77
Çankırı Karatekin Üniversitesi	64,23	59,42	63,42	68,2	63,35	62,49	61,18	63,53	65,6
Kırklareli Üniversitesi	65,09	59,59	62,78	68,01	64	62,76	60,69	62,98	65,42
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	64,43	59,4	63,18	68,26	63,42	63,92	60,67	63,07	64,62
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	64,27	59,73	63,01	68,28	63,15	63,48	61,16	63,48	64,21
Kafkas Üniversitesi	64,14	59,89	62,78	68,2	62,17	64,74	60,71	62,75	65,39
Ordu Üniversitesi	65,35	59,39	62,93	68,34	62,98	62,71	60,8	62,73	64,27
Yozgat Bozok Üniversitesi	63,81	58,86	63,16	68,34	64,89	62	59,94	62,33	64,58
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	64,19	59,77	62,85	68,36	61,62	63,47	60,31	62,33	64,82
Adıyaman Üniversitesi	63,9	59,45	62,11	68,3	62,73	62,88	60,64	62,32	64,69
Kastamonu Üniversitesi	64,04	59,42	62,58	68,27	63,16	63,27	60,04	61,87	64,28
Mardin Artuklu Üniversitesi	63,59	57	62,49	69,03	63,9	61,75	59,67	61,75	67,62
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	64,01	58,29	62,2	68,12	62,35	63,44	59,3	62,3	65,81
Giresun Üniversitesi	63,77	59	62,34	68,24	62,26	62,19	60,21	62,13	64,47
Kilis 7 Aralık Üniversitesi	63,97	57,94	62,62	68,35	61,91	62,64	59,33	60,96	64,84
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi	63,18	58,15	62,04	68,24	62,4	61,77	59,69	61,5	65,08
Munzur Üniversitesi	63,5	58,54	62,2	68,95	60	62,33	59,21	62,04	65,2
İğdır Üniversitesi	65,84	56,69	61,12	68,75	62,85	61,13	58,69	61,07	64,62
Gümüşhane Üniversitesi	62,8	57,68	61,48	68,3	62,11	62,58	60,16	61,54	63,9
Bingöl Üniversitesi	64,29	57,74	62,12	68,16	61,53	61,76	58,78	61,72	63,88
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üni.	63,32	58,1	61,58	68,13	62,74	61,69	58,76	61,77	63,09
Artvin Çoruh Üniversitesi	64,16	56,99	61,73	67,94	61,38	62	58,01	60,02	65,3
Muş Alparslan Üniversitesi	63,71	56,97	61,19	68,27	60,96	62,99	58,04	61,07	64
Erzurum Teknik Üniversitesi	62,73	57,04	61,85	68,22	64	60,18	58,47	60,91	62,58
Şırnak Üniversitesi	63,32	56,46	60,96	68,39	61,12	61,48	56,94	61,35	65,69

Alanya Alaadin Keykubat Üniversitesi	63,01	56,75	60,44	68,38	65	60,56	57,76	60,57	63,21
Siirt Üniversitesi	63,2	57,33	61,28	68,64	61,27	60,23	59,11	60,18	64,03
Osmaniye Korkut Üniversitesi	63,12	57,59	60,75	68,69	62,16	60,5	57,42	61,07	63,67
Bayburt Üniversitesi	62,3	56,49	60,75	67,92	60,93	61,46	58,78	60,92	62,79
Isparta Uygulamalı Bilimler Üni.	64,69	54,93	61,06	68,14	61,94	60,95	56,43	59,85	63,92
Sinop Üniversitesi	62,09	56,22	60,97	68,24	62,3	59,31	58,5	61,43	62,5
Bitlis Eren Üniversitesi	62,95	56,39	60,61	68,44	61,59	61,46	57,16	59,69	61,84
Ardahan Üniversitesi	61,04	55,56	59,83	67,73	59,21	59,06	56,37	59,13	62,86
Max. Değerler	75,96	76,03	74,05	72,93	82,55	78,16	71,6	72,07	81,59

Veri matrisine Entropi yönteminin adımları uygulanmış ve Çizelge 4.'de görülen bölüm ağılıkları hesaplanmıştır.

Çizelge 4. Bölüm Ağırlıklarının Elde Edilmesi (w_j)

	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (K ₁)	Hukuk (K ₂)	İktisat (K ₃)	İstatistik (K ₄)	İşletme (K ₅)	Kamu Yönetimi (K ₆)	Maliye (K ₇)	Muhasebe (K ₈)	Uluslararası ilişkiler (K ₉)
w_j	0,0792	0,2236	0,0954	0,0069	0,1599	0,1212	0,1401	0,0881	0,0856

Bölüm ağırlıkları incelendiğinde üniversitelerin KPSS A sınavındaki başarılarında en yüksek öneme Hukuk bölümünün sahip olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla; işletme, Maliye, Kamu Yönetimi, İktisat, Muhasebe, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkiler ve İstatistiktir gelmektedir.

4.2 Kümeleme Analizinin Uygulanması

Entropi yöntemi ile KPSS A sınavında üniversite başarılarında bölüm ağırlıkları belirlendikten sonra her bir bölüm ağırlığı, veri matrisinde yer alan her bir üniversitenin bölüm değeriyle çarpılmıştır. Bu şekilde elde edilmiş olan ağırlıklandırılmış veri matrisi, SPSS versiyon 22'de yer alan Ward's yöntemiyle analiz edilmiştir. Ward's yöntemi analizi sonucu elde edilen Dendrogram aşağıda Görsel 1.'de gösterilmiştir. Dendrograma göre 6 küme oluşturulmuştur. Bu kümeler aşağıda Çizelge 5.'de gösterilmiştir.

Çizelge 5. Ward's Kümeleme Sonuçları

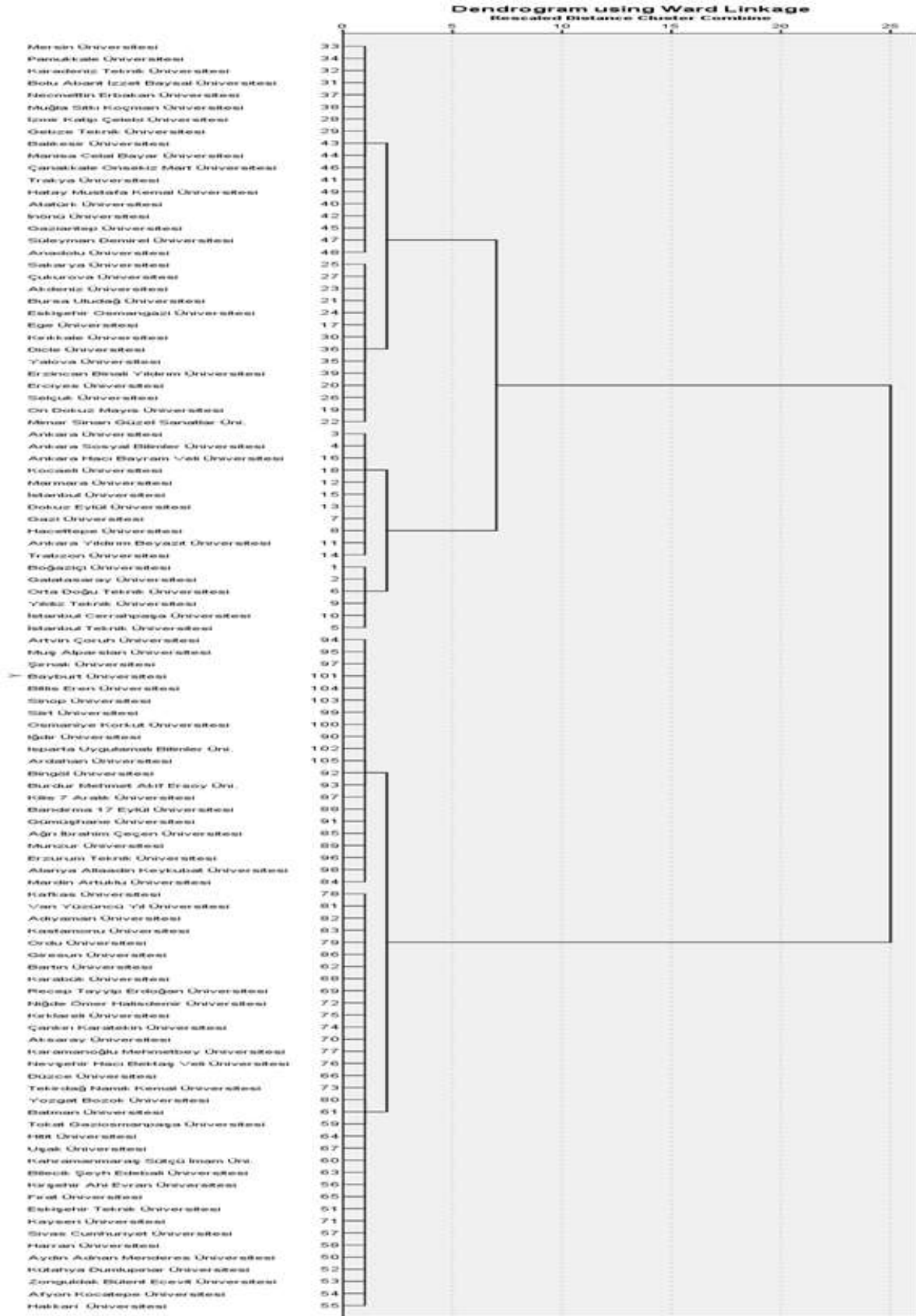
Küme 1	Boğaziçi Üni., Galatasaray Üni., İstanbul Teknik Üni., Orta Doğu Teknik Üni., Yıldız Teknik Üni., İstanbul Cerrahpaşa Üni.,
Küme 2	Ankara Üni., Ankara Sosyal Bilimler Üni., Gazi Üni., Hacettepe Üni., Ankara Yıldırım Beyazıt Üni., Marmara Üni., Dokuz Eylül Üni., Trabzon Üni., İstanbul Üni., Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Kocaeli Üni.,
Küme 3	Ege Üni., Ondokuz Mayıs Üni., Erciyes Üni., Bursa Uludağ Üni., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni., Akdeniz Üni., Eskişehir Osmangazi Üni., Sakarya Üni., Selçuk Üni., Çukurova Üni., Kırıkkale Üni., Yalova Üni., Dicle Üni., Erzincan Binali Yıldırım Üni.,
Küme 4	İzmir Katip Çelebi Üni., Gebze Teknik Üni., Bolu Abant İzzet Baysal Üni., Karadeniz Teknik Üni., Mersin Üni., Pamukkale Üni., Necmettin Erbakan Üni., Muğla Sıtkı Koçman Üni., Atatürk Üni., Trakya Üni., İnönü Üni., Balıkesir Üni., Manisa Celal Bayar Üni., Gaziantep Üni., Çanakkale Onsekiz Mart Üni., Süleyman Demirel Üni., Anadolu Üni., Hatay Mustafa Kemal Üni.,
Küme 5	Aydın Adnan Menderes Üni., Eskişehir Teknik Üni., Kütahya Dumlupınar Üni., Zonguldak Bülent Ecevit Üni., Afyon Kocatepe Üni., Hakkari Üni., Kırşehir Ahi Evran Üni., Sivas Cumhuriyet Üni., Harran Üni., Tokat Gaziosmanpaşa Üni., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni., Batman Üni., Bartın Üni., Bilecik Şeyh Edebali Üni., Hitit Üni., Fırat Üni., Düzce Üni., Uşak Üni., Karabük Üni., Recep Tayyip Erdoğan Üni., Aksaray Üni., Kayseri Üni., Niğde Ömer Halisdemir Üni., Tekirdağ Namık Kemal Üni., Çankırı Karatekin Üni., Kırklareli Üni., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Karamanoğlu Mehmetbey Üni., Kafkas Üni., Ordu Üni., Yozgat Bozok Üni., Van Yüzüncü Yıl Üni., Adıyaman Üni., Kastamonu Üni., Giresun Üni.

Küme 6	Mardin Artuklu Üni., Ağrı İbrahim Çeçen Üni., Kilis 7 Aralık Üni., Bandırma 17 Eylül Üni., Munzur Üni., Iğdır Üni., Gümüşhane Üni., Bingöl Üni., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üni., Artvin Çoruh Üni., Muş Alparslan Üni., Erzurum Teknik Üni., Şırnak Üni., Alanya Alaadin Keykubat Üni., Siirt Üni., Osmaniye Korkut Üni., Bayburt Üni., Isparta Uygulamalı Bilimler Üni., Sinop Üni., Bitlis Eren Üni., Ardahan Üni.
---------------	---

Dendrograma göre elde edilen kümelerde 1.Kümede altı, 2. Kümede on bir, 3.Kümede on dört, 4. Kümede on sekiz, 5. Kümede otuz beş, 6.Kümede yirmi bir üniversite vardır. Küme 1.'de yer alan Boğaziçi Üniversitesi, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi hem İstanbul ve Ankara'nın hem de Türkiye'nin önde gelen seçkin üniversitelerindedir. Üniversiteye giriş puanları çok yüksek olan bu üniversitelerin veri matrisindeki bazı bölüm (kriter) ortalama puanlarına bakıldığında KPSS A sınavını kazandırmadaki başarısını ortaya koymaktadır. Küme 2'ye baktığımızda Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerinde yer alan ve yine başarısını Türkiye çapında kanıtlamış üniversiteler yer aldığı görülmektedir. Devamında diğer 4 Kümede yer alan üniversiteler incelendiğinde Türkiye'de farklı bölgelerde yer alan fakat Küme 1 ve Küme 2 de yer alan üniversitelerle kıyaslandığında 9 bölüm üzerindeki başarı ortalamaları daha düşük olan üniversiteler yer almaktadır.

Görsel 1. Ward Yöntemiyle Oluşturulan Dendrogram

-Kümeler Arası Farklılıklar Kruskal Wallis- H Testi İle Analizi

Ward yöntemi analizi sonucunda elde edilen Dendrograma göre oluşturulan 6 Küme arasındaki farklılıkların analizi için Kruskal Wallis-H testi uygulanmış ve sonuçlar Çizelge 6.'da gösterilmiştir.

Çizelge 6. Kruskal Wallis- H Testi Sonuçları

KPSS-A BÖLÜMLERİ	KRUSKAL WALLIS-H TESTİ					
	Küme	N	Sıra Ort	sd	X ²	p
Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkiler	Küme 1	6	100,92			
	Küme 2	11	93,86			
	Küme 3	14	77,86			
	Küme 4	18	66,19			
	Küme 5	35	38,16			
	Küme 6	21	14,76	0,23925	88,785	0,000<0,001
	Toplam	105				
Hukuk	Küme 1	6	89,67			
	Küme 2	11	97,64			
	Küme 3	14	84,07			
	Küme 4	18	65,06			
	Küme 5	35	39,23			
	Küme 6	21	11,05	1,07188	96,728	0,000<0,001
	Toplam	105				
İktisat	Küme 1	6	100,00			
	Küme 2	11	93,64			
	Küme 3	14	77,82			
	Küme 4	18	67,36			
	Küme 5	35	39,51			
	Küme 6	21	11,90	0,30949	92,280	0,000<0,001
	Toplam	105				
İstatistik	Küme 1	6	101,17			
	Küme 2	11	90,18			
	Küme 3	14	79,21			
	Küme 4	18	62,50			
	Küme 5	35	33,60			
	Küme 6	21	26,48	0,00635	73,670	0,000<0,001
	Toplam	105				
İşletme	Küme 1	6	102,17			
	Küme 2	11	92,91			
	Küme 3	14	76,07			
	Küme 4	18	67,69			
	Küme 5	35	37,49			
	Küme 6	21	15,93	0,68668	86,954	0,000<0,001
	Toplam	105				
Kamu Yönetimi	Küme 1	6	100,83			
	Küme 2	11	94,41			

	Küme 3	14	77,79			
	Küme 4	18	66,17			
	Küme 5	35	38,76			
	Küme 6	21	13,57	0,44649	90,631	0,000<0,001
	Toplam	105				
	Küme	N	Sıra Ort	sd	X²	p
Maliye	Küme 1	6	93,83			
	Küme 2	11	95,32			
	Küme 3	14	78,18			
	Küme 4	18	68,28			
	Küme 5	35	39,69			
	Küme 6	21	11,48	0,53368	91,854	0,000<0,001
	Toplam	105				
	Küme	N	Sıra Ort	sd	X²	p
Muhasebe	Küme 1	6	95,67			
	Küme 2	11	96,45			
	Küme 3	14	76,21			
	Küme 4	18	68,94			
	Küme 5	35	39,37			
	Küme 6	21	11,62	0,27243	93,022	0,000<0,001
	Toplam	105				
	Küme	N	Sıra Ort	sd	X²	p
Uluslararası İlişkiler	Küme 1	6	100,50			
	Küme 2	11	93,55			
	Küme 3	14	79,61			
	Küme 4	18	61,03			
	Küme 5	35	37,11			
	Küme 6	21	20,05	0,27229	80,140	0,000<0,001
	Toplam	105				
P<0,005						

Kruskal Wallis-H Testi sonuçlarına göre KPSS-A bölümlerinden; *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler* açısından ($X^2=88,785$, $p<0,000$), *Hukuk* açısından ($X^2=96,728$, $p<0,000$), *İktisat* açısından ($X^2=92,280$, $p<0,000$), *İstatistik* açısından ($X^2=73,670$, $p<0,000$), *İşletme* açısından ($X^2=86,954$, $p<0,000$), *Kamu Yönetimi* açısından ($X^2=90,631$, $p<0,000$), *Maliye* açısından ($X^2=91,854$, $p<0,000$), *Muhasebe* açısından ($X^2=93,022$, $p<0,000$), ve *Uluslararası İlişkiler* açısından ($X^2=80,140$, $p<0,000$) kümeler arası anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Küme 1; *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler*, *İktisat*, *İstatistik*, *İşletme*, *Kamu Yönetimi*, *Uluslararası İlişkiler* bölümleri açısından birinci sırada *Hukuk*, *Maliye*, *Muhasebe* bölümlerinde ise ikinci sırada yer almaktadır. Küme 2; *Hukuk*, *Maliye* ve *Muhasebe* bölümleri açısından birinci sırada yer alırken diğer altı bölüm için ikinci sırada yer almaktadır. Bütün bölümler açısından bakıldığında ise küme 6 sonuncu sırada yer almaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, KPSS Alan sınavında Türkiye'deki üniversitelerin başarısını değerlendirmek için Entropi temelli kümeleme analizi yapılmıştır. Karar matrisinde yer alan her bir bölümün (*Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkiler, Hukuk, İktisat, İstatistik, Kamu Yöntemi, İşletme, Maliye, Muhasebe ve Uluslararası İlişkiler*) ağırlığı Entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. Hesaplamalara göre elde edilen ağırlık değerleri; Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkiler (%7,92), Hukuk (%22,36), İktisat (%9,54), İstatistik (%0,69), İşletme (%15,99), Kamu Yönetimi (%12,12), Maliye (%14,01), Muhasebe (%8,81) ve Uluslararası İlişkiler (%8,56)'dir. Ağırlıklara bakıldığında üniversitelerin KPSS Alan sınavında en etkili Hukuk bölümünün olduğu görülmektedir. Kümeleme analizi herhangi bir gruba dahil edilmemiş verileri sahip oldukları benzerliklere göre homojen alt kümelere ayıran bir yöntemdir. Ayrıca elde edilen her bir homojen alt küme hakkında önceden özet bilgiye ulaşmaya yarayan bir yöntemdir.

Kümeleme analizinde hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden Ward's yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin amacı genellikle en iyi sonucu veren ve yaygın kullanılan yöntemlerden biri olmasıdır. Uygulama sonucunda 6 küme elde edilmiştir. Elde edilen 6 kümeden, 1. Kümede altı, 2. Kümede on bir, 3. Kümede on dört, 4. Kümede on sekiz, 5. Kümede otuz beş, 6. Kümede yirmi bir üniversite vardır. Bu 6 küme arasındaki farklılıkların belirlenmesi ve KPSS Alan bölümlerinde hangi üniversitelerin daha başarılı olduğunu tespit etmek için Kruskal Wallis-H Testi yapılmıştır. Yapılan Kruskal Wallis-H Testi sonucunda KPSS Alan bölümlerine göre hangi kümenin daha iyi olduğunu anlamak için sıra ortalamasına bakılmaktadır.

Türkiye'deki devlet üniversitelerinin KPSS Alan sınavındaki başarı sıralamalarını tespit etmek amacıyla yapılmış olan bu çalışmanın sonucunda Türkiye'nin farklı coğrafyalarında yer alan 105 Devlet üniversitesinin içinde bulunduğu 6 Küme incelenmiştir. Küme 1.'de yer alan Boğaziçi Üniversitesi, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Cerrahpaşa Üniversitelerinin; *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler, İktisat, İstatistik, İşletme, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler* bölümlerinin KPSS Alan sınavında diğer 5 Kümeye göre oldukça başarılı olduğu tespit edilmiştir. Küme 2 incelendiğinde ise bu küme içerisinde yer alan Ankara Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Trabzon Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitelerinin; *Hukuk, Maliye ve Muhasebe* bölümlerinin KPSS Alan sınavında daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Geriye kalan 4 kümenin içerisinde bulunan seksen sekiz üniversitenin de KPSS Alan sınavında bölümlerinin başarısının Küme 1 ve Küme 2 ile karşılaştırıldığında daha düşük olduğu görülmektedir. İleride farklı ağırlıklandırma yöntemleri ve farklı kümeleme algoritmaları ile çalışma yenilenebileceği gibi KPSS Alan sınavında üniversite performanslarının değerlendirilmesine yönelik çalışmalar da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akşit, M. (2020). *Büyük veride hiyerarşik kümeleme yöntemlerinin kofenetik korelasyon ile karşılaştırılması* (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (646095).
- Akyene, T. (2012). Cell phone evaluation base on Entropy and Topsis. *Interdisciplinary Journal of Research in Busines*, 1(2), 09-15.
- Andreica, M. E., Dobre, I., Andreica, M. I., & Resteanu, C. (2010). A new portfolio selection method based on interval data. *Studies in Informatics and Control*, 19(3), 253-262.
- Atalay, M. (2019). Kümeleme analizi ile Türkiyede'deki illerin turizm verileri açısından incelenmesi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 2(2), 103-115.
- Bastak, S. N. (2021). *Türk bankacılık sektörünün kümeleme analizi ile finansal göstergeler temelinde performans sınıflandırması* (Yüksek lisans tezi). Yök tez merkezinden edinilmiştir (689502).
- Battaglia, O. R., Paola, B. D., & Fazio, C. (2015). Cluster analysis of educational data: an example of quantitative study on the answers to an open-ended questionnaire. 1-30. Erişim adresi: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1512/1512.08998.pdf>.
- Baydemir, M. (2021). Faktör ve kümeleme analizlerinin bir karşılaştırılması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(64), 767-773.
- Baynal, K., ve Çalış, A. (2016). Veri madenciliğinde kümeleme analizi ile bankacılık sektöründe bir uygulama. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9(1), 13-41.
- Çakıralp, B. (2021). *Dünya finans merkezlerinin kümeleme analiziyle sınıflandırılması: İstanbul finans merkezinin durumu* (Yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (670284).
- Çakmak, Z., Uzungören, N., ve Keçek, G. (2005). Kümeleme analizi teknikleri ile illerin kültürel yapılarına göre sınıflandırılması ve değişimlerinin incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(12), 7.
- Çınaroğlu, E. (2020). Yenilikçi girişimlere ait faaliyetlerin Entropi destekli Mabac yöntemi ile değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 9(9), 111-135.
- Çörekçi, O. (2017). *Veri Madenciliğinde kümeleme analizi ve hibrit verilerin kümelmesi üzerine bir algoritma* (Yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (488182).
- Darcan, O. N., & Badur, B. Y. (2012). Student Profiling on Academic Performance Using Cluster Analysis. *Journal of e-Learning & Higher Education*, 2012(2012), 1-8.
- Dashore, K., Shashank S. P., Nagendra S. & Devendra S. V. (2013). Product Evaluation Using Entropy and Multi Criteria Decision Making Methods. *International Journal of Engineering Trends and Technology*, 4(5), 2183-2187.
- Demircioğlu, M., ve Eşiyok, S. (2020). Covid-19 Salgını ile mücadelede kümeleme analizi ile ülkelerin sınıflandırılması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 369-389.
- Erik, A., & Kuvvetli, Y. (2020). A new approach to supply chain performance assessment. *Journal Of The Faculty Of Engineering And Architecture Of Gazi University*, 35(4), 1923-1937.
- Gezen, A. (2019). Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının Entropi ve Waspa yöntemleri ile performans analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (84), 213-232.
- Guo, S. (2017). Application of Entropy weight method in the Evaluation of the road capacity of open area. *AIP Conference Proceedings*, 1839(1), 1-5.

- Güçlü, P., ve Ayçin, E. (2020). BIST Ticaret endeksinde yer alan işletmelerin finansal performanslarının Entropi ve Mairca yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 85, 287-312.
- <https://www.memurlar.net/haber/958238/2020-kpss-alan-sinavinda-en-basarili-universiteler.html>, Erişim Tarihi: 23.03.2022.
- İslamoğlu, M., Apan, M., ve Öztel, A. (2015). An Evaluation of the financial performance of reits in Borsa İstanbul: a case study using the Entropy-based Topsis method. *International Journal Of Financial Research*, 6(2), 124-138.
- Kangallı, S. G., Uyar, U., ve Buyrukoğlu, S. (2014). OECD ülkelerinde ekonomik özgürlük: Bir kümeleme analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 95-109.
- Karaoğlu, Y. (2018). *Farklı kümeleme analizi yöntemleri ile Türkiye'deki illerin sosyo-ekonomik özelliklere göre sınıflandırılması ve karşılaştırılması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Ana Bilim Dalı, Sivas.
- Krizanic, S. (2020). Educational data mining using cluster analysis and decision tree technique: A case study. *International Journal of Engineering Business Management*, 12(3), 1-9.
- Kumar, R., Jagadish, & Ray, A. (2014). Selection of material for optimal design using Multi-Criteria Decision Making. *Procedia Materials Science*, 6(2014), 590-596.
- Özdağoğlu, A., Yakut, E., ve Bahar, S. (2017). Machine selection in a dairy product company with Entropy and Saw methods Integration. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 341-359.
- Özkaya, G. (2021). *Bilim, teknoloji ve inovasyon politikası göstergelerinin değerlendirilmesi ve ülke karşılaştırmaları* (Doktora tezi). Yök tez merkezinden edinilmiştir (671799).
- Öztürk, F. (2012). *Kümeleme analizi ve uygulaması* (Yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (305948).
- Setyaningsih, S. (2012). Using cluster analysis study to examine the successful performance entrepreneur in indonesia. *Procedia Economics and Finance*, 4, 286-298.
- Suner, A., ve Çelikoğlu, C. C. (2010). Toplum tabanlı bir çalışmada çoklu uygunluk analizi ve kümeleme analizi ile sağlık kurumu seçimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 43-55.
- Şener, S., ve Şebnem, Y. K. (2021). Entropi tabanlı ELECTRE TRI ve K-Ortalamalar yöntemleriyle Ülkelerin refah düzeyine göre değerlendirilmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 191-209.
- Tekin, B. (2018). Ward, K-Ortalamalar ve iki adım kümeleme analizi yöntemleri ile finansal göstergeler temelinde hisse senedi tercihi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 401-436.
- Vargün, H., Doğan, M., ve Bal, K. (2020). Muhasebe birimi personel seçim problemi: Entropy temelli Maunt yöntemi uygulaması. *Mali Çözüm*, 30(162), 177-191.
- Yim, O., & Ramdeen, K. T. (2015). Hierarchical cluster analysis: comparison of three linkage measures and application to psychological data. *The Quantitative Methods for Psychology*, 11(1), 8-21.
- Zhang, X., Wang, C., Li, E., & Xu, C. (2014). Assessment model of ecoenvironmental vulnerability based on improved entropy weight method. *Scientific World Journal*, 1-7.